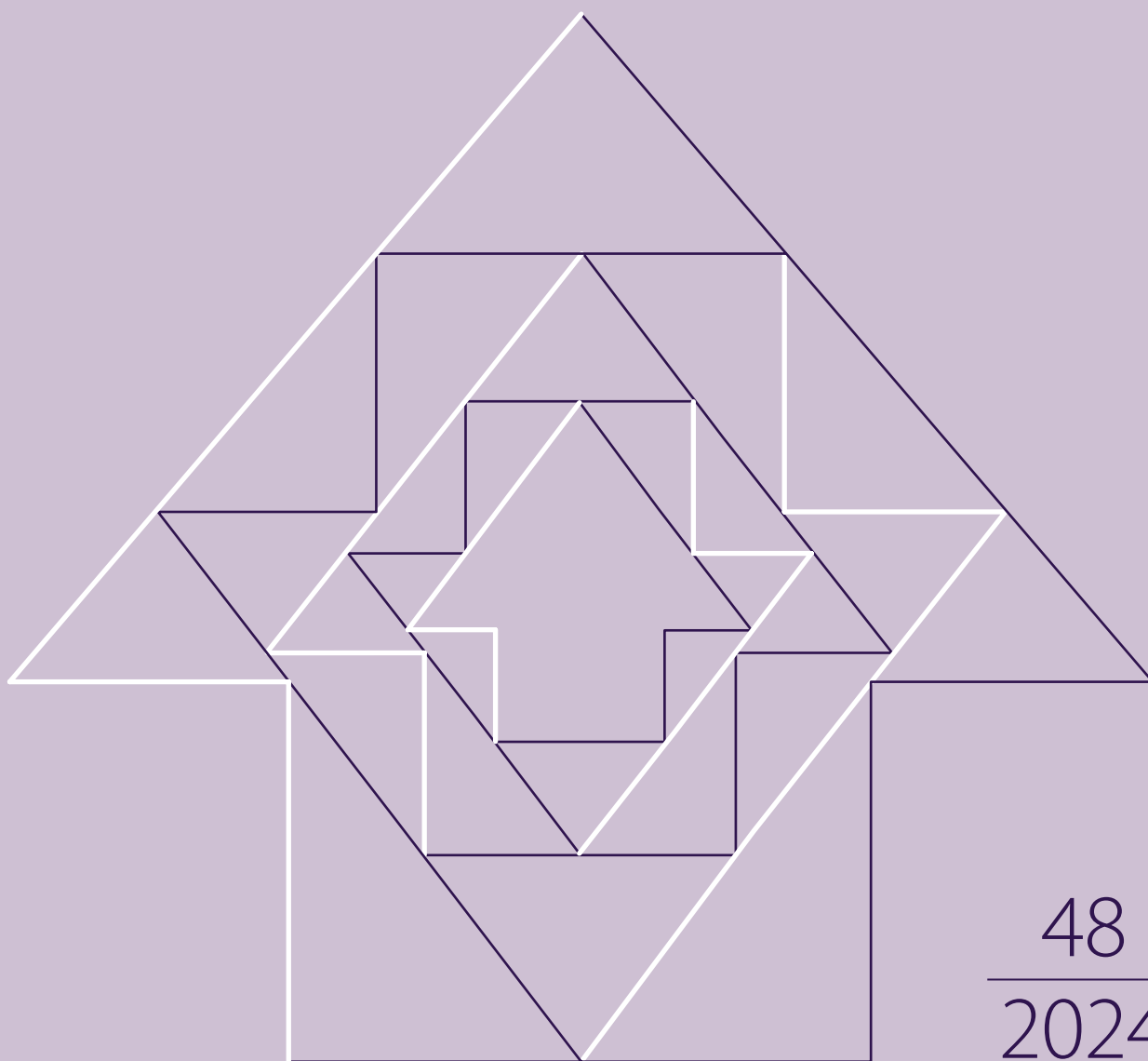

GODIŠNJAK
ZAŠTITE
SPOMENIKA
KULTURE
HRVATSKE

48
—
2024

Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske

Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 48 – 2024.
The Preservation of Cultural Heritage in Croatia Annual, 48 – 2024.

Izdavač/Ministarstvo kulture i medija RH
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Publisher/Ministry of Culture and Media of the Republic of Croatia
Directorate for the Protection of Cultural Heritage

Za izdavača/For the publisher
Nina Obuljen Koržinek

Predsjednik uredništva/Editorial board president
Tomislav Petrincec

Uredništvo/Editorial board
Ivan Alduk, Marijan Bradanović, Franko Ćorić, Anuška Deranja Crnokić,
Ivo Glavaš, Viki Jakaša Borić, Vanja Kovačić, Petar Puhmajer

Glavna i odgovorna urednica/Editor-in-chief
Višnja Bralić

Izvršna urednica/Managing editor
Petra Smajić

Lektura i korektura/Proofreading and revision
Jadranka Brnčić

Prijevod na engleski/English translation
Mirela Zavišić
Juraj Pojatina
Hrvoje Turkulin

Grafičko oblikovanje/Graphic design
Ivo Mađor

Adresa uredništva/Editorial address
Ministarstvo kulture i medija
Uprava za zaštitu kulturne baštine
HR – 10 000 Zagreb, Ulica Josipa Runjanina 2

Tisak/Printed
Printera grupa d.o.o.

Tiskanje dovršeno/Printing completed:
2025.

UDK 7.025
ISSN 0350-2589 (Tiskano izdanje / Print edition)
ISSN 2459-668X (Digitalno izdanje / Electronic edition)

UDK 7.025
ISSN 0350-2589
ISSN 2459-668X

Godišnjak
zaštite
spomenika
kulture
Hrvatske

48 – 2024.

Sadržaj

Table of contents

- 7 Viki Jakaša Borić, Anja Radelić**
 Konstrukcijska obnova nepokretnih kulturnih dobara Krapinsko-zagorske županije
 i primijenjena konzervatorska načela
Structural Renovation of Immovable Cultural Assets of Krapina-Zagorje County and Conservation Principles
- 29 Marijana Sironić, Jasna Šćavničar Ivković, Maja Gorianc Čumbrek, Stela Cvetnić Radić**
 Dokumentiranje i istraživanje kao preduvjet projekta obnove – studija slučaja pet sakralnih
 građevina u Zagrebu
Documentation and Research as Prerequisites for Renovation Projects – a Case Study of Five Sacral Buildings in Zagreb
- 55 Sonja Kočevar**
 Kompleks crkve Presvetog Trojstva s franjevačkim samostanom u Karlovcu: o rezultatima istraživanja
 provedenim tijekom konstrukcijske obnove
*Church of the Holy Trinity with Franciscan Monastery in Karlovac: Results of Research Conducted During
 Structural Renovation*
- 79 Juraj Pojatina, Hrvoje Turkulin**
 Obnova drvenog krovišta župne crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Pokupskom
Reconstruction of the Wooden Roof of the Parish Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Pokupsko
- 93 Ramona Mavar, Martina Ožanić**
 Konstrukcijska sanacija nakon potresa i pristup zaštiti i očuvanju zidnih slika u crkvi sv. Nikole biskupa
 u Jastrebarskom
*Post-earthquake Structural Rehabilitation and Approach to Protecting and Preserving Wall Paintings: Church
 of St. Nicholas the Bishop in Jastrebarsko*
- 111 Ivana Tomas**
 Kapela sv. Ane u Gornjoj Plemenščini u svjetlu rezultata istraživanja provedenih tijekom konstrukcijske obnove
St. Anne's Chapel in Gornja Plemenščina: Results of Research Conducted During Structural Renovation
- 127 Stela Cvetnić-Radić, Zrinka Mažar**
 Provedba mjera zaštite nakon potresa na sakralnom inventaru župne crkve sv. Franje Ksaverskog u Vugrovcu
*Implementation of Post-Earthquake Protection Measures for the Sacral Inventory in the Parish Church
 of St. Francis Xavier in Vugrovec*
- 143 Andrija Nakić, Josip Pavić**
 Poluotok Oštrica kod Grebaštica – rezultati istraživanja kasnosrednjovjekovnog bedema i terenskih
 pregleda poluotoka
Oštrica Peninsula near Grebaštica—Research Findings on Late Medieval Wall and Field Surveys of the Peninsula

- 161 Zorislav Horvat, Danimirka Ivanušec**
 Graditeljska slojevitost srednjovjekovne katedrale Sv. Petra u Đakovu
Architectural Layering of the Medieval Cathedral of St. Peter in Đakovo
- 179 Branko Pavazza**
 Nikola Firentinac i Andrija Aleši – portal splitske palače Cipci
Niccolò di Giovanni Fiorentino and Andrea Alessi Portal of the Cipci Palace in Split
- 193 Maja Zelić**
 Graditeljski sklop Serdarovih-Polića-Elezovih kuća u Vrgorcu
Architectural Complex of the Serdar-Polić-Elez Houses in Vrgorac
- 209 Ivan Ferenčak**
 Djelovanje Okružnoga sabirnog centra u Varaždinu na primjeru transfera slika iz kurije Čalinec
Activities of the District Collection Center in Varaždin: Transfer of Paintings from Čalinec Manor
- 227 Anuška Deranja Crnokić**
 Geoportal kulturnih dobara RH Dostupnost prostornih podataka o nepokretnim kulturnim dobrima korištenjem GIS tehnologija
Geoportal of Cultural Property of the Republic of Croatia—Availability of Spatial Data on Immovable Cultural Property through the Use of GIS Technologies
- 247 Lidija Zrnić**
 Primjer obrade etnografske građe pohranjene u Upravi za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske
Overview and Example of Processing Ethnographic Materials Kept at the Directorate for the Protection of Cultural Heritage of the Ministry of Culture and Media of the Republic of Croatia
- 267 Franko Ćorić**
 Prikaz knjige Marijana Bradanovića
 Branko Fučić, povjesničar umjetnosti i konzervator
- 271 Gordana Jerabek**
 Dobitnici „Nagrade Vicko Andrić“ za 2022. godinu
- 277 Ivo Glavaš**
 Peti kongres hrvatskih povjesničara umjetnosti
- 279 In memoriam**
 Lukrecija Pavičić Domijan
- 281 In memoriam**
 Radoslav Tomić

Viki Jakaša Borić, Anja Radelić

Konstrukcijska obnova nepokretnih kulturnih dobara Krapinsko-zagorske županije i primijenjena konzervatorska načela

Viki Jakaša Borić
Anja Radelić
Ministarstvo kulture i medija RH
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Konzervatorski odjel u Zagrebu
HR – 10000 Zagreb, Mesnička 49

UDK: 72.025.4(497.522)“202”
72.025.1(497.522)“2020”:550.34
Pregledni članak / Review paper
Primljeno / Received: 24. 6. 2024.

Ključne riječi: Krapinsko-zagorska županija, nepokretna kulturna dobra, konstrukcijska sanacija, spomeničke vrijednosti, konzervatorska načela, zidni oslici, povijesna opločenja, obnova pročelja

Key words: Krapina-Zagorje County, structural renovation, immovable cultural assets, conservation principles, wall paintings, historical pavings, facade renovation

Tekst donosi prikaz konstrukcijske sanacije i ojačanja nepokretnih kulturnih dobara Krapinsko-zagorske županije, stradalih u potresima 2020. godine. Osim uzroka i vrsta šteta te karakterističnih sanacijskih zahvata, kroz mnoge primjere obnove nepokretnih kulturnih dobara, grupirane po temama, odnosno vrstama zahvata, prikazana su primijenjena konzervatorska načela, kojima se nastojalo, u što većem opsegu, očuvati njihova spomenička obilježja – povijesne konstrukcije i arhitektonske elemente, zidne oslike i naliče, koncepte pročelnog žbukanja i obojenja, podne obloge itd. Istaknuta je uloga i značaj konzervatorsko-restauratorskih istraživanja kojima se prije i tijekom radova nastojalo utvrditi postojanje vrijednih povijesnih slojeva kako bi se prilagodbom projekata i sanacijskih zahvata osiguralo njihovo očuvanje. S obzirom da su na brojnim građevinama utvrđeni, do sada, nepoznati elementi povijesnog uređenja interijera, rad donosi najznačajnije nalaze u vidu zidnih oslika i kamenih podova, a detaljan uvid u njihovu anatomiju urodio je i zanimljivim saznanjima o nekoliko drvenih svodnih konstrukcija građevina obnavljanih početkom 20. stoljeća, što je također uključeno u ovaj prikaz.

Kulturna dobra Krapinsko-zagorske županije pretrpjela su oštećenja u dvama potresima 2020. godine: najprije u Zagrebačkom s epicentrom u Markuševcu kod Zagreba, a potom Petrinjskom s epicentrom nekoliko kilometara jugozapadno od Petrinje. Zagrebački potres magnitude 5.5 prema Richteru na baštini istočnoga i srednjeg dijela

Krapinsko-zagorske županije uzrokovao je, zbog blizine epicentra, znatnije štete u odnosu na baštinu njezinih ostalih dijelova. Petrinjski potres koji je uslijedio, magnitude 6,4 prema Richteru, imao je za posljedicu ozbiljnija oštećenja na baštini zapadnog dijela županije.

U skladu s propisima i tada donesenim aktima o provedbi popisa štete i provođenju hitnih mjera zaštite, nakon oba potresa konzervatori nadležnog Konzervatorskog odjela u Krapini pregledali su potresom oštećena nepokretna kulturna dobra, izradili popis šteta prema standardiziranim obrascima i proveli hitne mjere zaštite.¹ Konstrukcijska i nekonstrukcijska šteta s potencijalnom opasnošću od skoroga daljnjeg urušavanja, zabilježena je na pedesetak kulturnih dobara, a tijekom 2020. i 2021. godine provedene su hitne mjere zaštite u smislu podupiranja ili injektiranja na njih petnaestak.² Istovremeno je za nekoliko kulturnih dobara izrađena osnovna arhitektonska i konzervatorska dokumentacija (arhitektonske snimke, izvješća o provedenim konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima), uključujući 3D laserska snimanja geodetskih tvrtki – sve kao priprema za projekte konstrukcijske sanacije koji su uslijedili.

Konstrukcijska obnova – temeljena na Zakonu o obnovi zgrada oštećenih potresom na području Grada Zagreba, Krapinsko-zagorske županije, Zagrebačke županije,

.....
¹ Odluka o provedbi popisa štete na nepokretnim kulturnim dobrima prouzročene potresom u Gradu Zagrebu i okolici (KLASA: 612-08/20-01/0756); Odluka o provođenju hitnih mjera zaštite i provedbi popisa štete na nepokretnim kulturnim dobrima u Republici Hrvatskoj prouzročene potresom od 28. i 29. prosinca 2020. godine (KLASA: 612-08/20-01/2660)

² Nekonstrukcijska oštećenja lokalnog su karaktera, bez utjecaja na stabilitet građevine, a najčešće podrazumijevaju površinske pukotine na pročeljima i interijerskim zidovima, oštećenja dekorativnih elemenata, dimnjaka i sl. Konstrukcijska oštećenja u pravilu čine strukturne pukotine ili nagnuća konstruktivnih elemenata koji ugrožavaju stabilitet građevine.

Sisačko-moslavačke županije i Karlovačke županije te Programu mjera obnove zgrada oštećenih potresom na području Grada Zagreba, Krapinsko-zagorske županije, Zagrebačke županije, Sisačko-moslavačke županije i Karlovačke županije – izvođena je tijekom 2021., 2022. i 2023. godine uz određena produljenja do sredine 2024. godine.³ Financirana je sredstvima iz Fonda solidarnosti EU koja su bila dodjeljivana u dva navrata kroz natječaje koji su bili objavljivani i provedeni od strane Ministarstva kulture i medija. Na području Krapinsko-zagorske županije ukupno je realizirano 36 projekata konstrukcijske obnove nepokretnih kulturnih dobara na kojima su brojni radovi nekonstrukcijskog karaktera, stoga i neprihvatljivi okviru Fonda solidarnosti, a s ciljem privođenja građevina funkciji kao i zbog racionalizacije troškova, dodatno financirani nacionalnim sredstvima.⁴ Od ukupno 36 projekata njih je 26 bilo provedeno na sakralnim građevinama, dok se ostatak odnosio na povijesne zgrade stambene namjene, poput dvoraca ili kurija, koje su danas u javnoj namjeni. Kroz program hitnih mjera zaštite financirana je konstrukcijska sanacija župne crkve sv. Jelene Križarice u Zaboku zbog naknadno utvrđenih, vrlo ozbiljnih oštećenja na kupoli.

Konstrukcijska obnova izvođena je prema projektnoj dokumentaciji usklađenoj s posebnim konzervatorskim uvjetima, odnosno rezultatima obaveznih konzervatorsko-restauratorskih istraživanja, kao i smjernicama iz konzervatorskih elaborata. Svakako treba istaknuti izmjenу i dopunu Tehničkog propisa za građevinske konstrukcije (NN, 7/2022) od 14. siječnja 2022. o potrebi postizanja *razine obnove* 3 na kulturnim dobrima javne namjene, koja je imala značajan utjecaj na povećanje opsega zahvata na

3 Zakon o obnovi zgrada oštećenih potresom na području Grada Zagreba, Krapinsko-zagorske županije, Zagrebačke županije, Sisačko-moslavačke županije i Karlovačke županije (NN, 102/20, 10/21, 117/21); Zakon o obnovi zgrada oštećenih potresom na području Grada Zagreba, Krapinsko-zagorske županije, Zagrebačke županije, Sisačko-moslavačke županije i Karlovačke županije (NN, 21/23).

Prvi program mjera obnove zgrada oštećenih potresom na području Grada Zagreba, Krapinsko-zagorske županije, Zagrebačke županije, Sisačko-moslavačke županije i Karlovačke županije (NN, 119/20), Program mjera obnove zgrada oštećenih potresom na području Grada Zagreba, Krapinsko-zagorske županije, Zagrebačke županije Sisačko-moslavačke županije i Karlovačke županije (NN, 17/21), Program mjera obnove zgrada oštećenih potresom na području Grada Zagreba, Krapinsko-zagorske županije, Zagrebačke županije i Karlovačke županije (NN, 99/21), Program mjera obnove zgrada oštećenih potresom na području Grada Zagreba, Krapinsko-zagorske županije, Zagrebačke županije, Sisačko-moslavačke županije i Karlovačke županije (NN, 137/21), Program mjera obnove zgrada oštećenih potresom na području Grada Zagreba, Krapinsko-zagorske županije, Zagrebačke županije, Sisačko-moslavačke županije i Karlovačke županije (NN, 88/22), Program mjera obnove zgrada oštećenih potresom na području Grada Zagreba, Krapinsko-zagorske županije, Zagrebačke županije, Sisačko-moslavačke županije i Karlovačke županije (NN, 28/23).

4 Riječ je o posebnim javnim pozivima za izvođenje nužnih radova obnove neprihvatljivih za financiranje iz FSEU koje je bilo moguće izvesti nakon konstrukcijske sanacije. Dva su poziva bila objavljena tijekom 2023. i jedan 2024. godine.

oštećenoj baštini, odnosno podrazumijevala je primjenu raznih sustava ojačanja kako bi potrebna razina seizmičke otpornosti bila zadovoljena.⁵ Očuvanje spomeničkih svojstava u kontekstu vrlo opsežnih zahvata ojačanja stradalih nepokretnih kulturnih dobara činilo je ovaj zadatak izazovnim za projektante (statičare) i konzervatore, a kako bi degradacija i dezintegracija povijesnog supstrata bila spriječena ili minimalizirana u ovaj su proces vrlo aktivno bili uključeni i restauratori. Kroz prethodna konzervatorsko-restauratorska istraživanja, ali i istraživanja tijekom izvođenja radova konstrukcijskog ojačanja, na brojnim su građevinama utvrđeni, do tada nepoznati, vrlo vrijedni povijesni slojevi u vidu kamenih podova, zidnih oslika, arhitektonskih elemenata, a detaljan uvid u anatomiju ovih građevina urodio je i zanimljivim saznanjima o intervencijama nakon potresa 1880., 1901. i 1905. godine. Zahvaljujući iskustvu i razumijevanju većine projekatana, uz konzervatorske uvjete i konzervatorski nadzor, provedenim su zahvatima uvelike očuvani vrijedni povijesni slojevi obnavljane baštine.

SANACIJA I OJAČANJE KONSTRUKCIJE NEPOKRETNIH KULTURNIH DOBARA

Uzroci potresnih oštećenja graditeljske baštine Krapinsko-zagorske županije usko su povezani s načinom zidanja i kvalitetom njezina građevnog materijala, a onda i s brojnim drugim čimbenicima kao što su: geomorfološka obilježja terena i sastav tla, prisutnost vlage, neodržavanje, neprimjerene naknadne intervencije i sl. Što se same kvalitete materijala tiče, treba istaknuti da je većina građevina pretežito zidana kamenom lomljencom ili kombinacijom kamena s opekom, dakle materijalom koji je dopremljen iz lokalnih kamenoloma i često upitne kvalitete ili čak preuzet s obližnjih lokaliteta i sekundarno korišten, kao na primjer kod kapele Trpećeg Isusa u Kostelu, gdje je kamena građa prenesena s Kostel grada.⁶ Problem često predstavlja i degradirani mort koji je izgubio vezivna svojstva, ali i dijelovi unutarnje strukture зида koji su zapunjeni šutom ili drugim neadekvatnim materijalima. Nadalje, svakako treba istaknuti način zidanja što, osim često plitkih temelja, podrazumijeva izostanak horizontalne povezanosti zidova, kao i svodova sa zidovima, nedostatnost horizontalne ukrute unutar vertikalnih volumena tornjeva sakralnih građevina, a onda i potpuni izostanak horizontalne veze tornja i lađe. Na krovštima je, uz dotrajalu drvenu građu, sveprisutan

5 Razinom obnove 3 povećala se seizmička otpornost konstrukcije zgrada, ali ne do razine koju zahtijevaju postojeći Tehnički propisi za građevinske konstrukcije i norme za projektiranje konstrukcija (TPGK I HRN EN). Naime, građevine u statusu nepokretnih kulturnih dobara od nacionalnog značaja, kod kojih bi se primjenom potrebnih postupaka narušila izvornost i ugrozila spomenička svojstva, bile su donekle pošteđene od dosljedne primjene ovoga principa.

6 JAKAŠA BORIĆ, VIKI; DRMIĆ, IVANA; COTTIERO, RENATO, 2024.

problem nedostatna horizontalna povezanost konstrukcije koja bi osigurala stabilitet cjeline. Pored navedenih problema graditeljske baštine treba istaknuti i uobičajen položaj sakralnih građevina na uskim platoima (zaravnima) brežuljaka, iz čega proizlazi važno identitetsko obilježje ovoga prostora, ali i česta pucanja zidova i temelja izazvana slijeganjem tla, odnosno blizinom klizišta.

Potresna oštećenja manifestirala su se pretežito pukotinama različitog intenziteta na karakterističnim pozicijama, dok se jača oštećenja u vidu snažnih pukotina i otpadanja žbuke bilježe na svega nekoliko sakralnih građevina, primjerice na kapeli sv. Margarete u Lenišću, kapeli sv. Benedikta u Velikom Komoru, kapeli Trpećeg Isusa u Kostelu i kapeli sv. Fabijana i Sebastijana u Slanom Potoku.⁷

Sagledavanjem svih zahvata koji su izvedeni u okviru konstrukcijske obnove, razabiru se karakteristični sustavi kojima su kulturna dobra, s obzirom na uzroke, vrste i stupnjeve oštećenja, sanirana i cjelovito ojačana uz maksimalno moguće očuvanje njihovih spomeničkih svojstava i autentičnosti. Riječ je o ojačanjima temelja izvedbom AB prstena i injektiranjima, ugradnji čeličnih sidara kojima su povezivani i učvršćivani spojevi zidova, injektiranjima i primjeni FRMC sustava⁸ na zidnim plohamama i ekstrasvodom svodova s ciljem njihova ojačanja i ukrute, izvedbi AB serklaža u potkrovnim zonama duž cijeloga perimetra građevine, parcijalnoj zamjeni drvene krovne građe uz dodatna ojačanja drvenim i čeličnim elementima (ili u par primjera izvođenju nove krovne konstrukcije), ugradnji AB ploča, čeličnih lamela ili prostornih konstrukcija unutar volumena tornjeva. Istovremeno su se rješavali drenažni sustavi, odvodnja oborinske vode i kapilarna vlaga u zidovima ukoliko je predstavljala problem za građevinu.

Odstupanje od navedenih metoda bilo je povezano s iznimnim terenskim uvjetima poput kvalitete i sastava tla, specifičnim konstrukcijskim problemima ili prevelikim opterećenjima. U tom kontekstu treba izdvojiti župnu crkvu Uznesenja Blažene Djevice Marije u Tuhli kod koje su temelji ojačani betonskim stupnjacima zbog prisutnosti vode u tlu koja je ugrožavala stabilitet crkve.⁹ Krovšte župne crkve Presvetog Trojstva u Kraljevcu na Sutli u potpunosti je zamijenjeno novim čeličnim krovštem zbog raspona i oslabljenih nosivih svojstava konstrukcije, dok je kod kapele Blažene Djevice Marije u Strmcu, zbog neprihvatljivog načina raspodjele tereta zvonika koji se izdiže iznad ulaza i pjevališta, u njezine donje lateralne dijelove ugrađena čelična konstrukcija kojom je preuzet njegov teret i ojačana

1 Hrašćina, župna crkva sv. Nikole, interijer nakon radova konstrukcijske sanacije (foto: V. Jakaša Borić, Konzervatorski odjel Krapina, 2024.)

Hrašćina, St. Nicholas' Parish Church, interior after structural rehabilitation (photo: V. Jakaša Borić, Krapina Conservation Department, 2024)

.....
cjelina.¹⁰ Specifičnost zahvata kod župne crkve sv. Marije Bistričke u Mariji Bistrici proizašla je iz problema nagnuća zabatnog zaključka glavnoga pročelja, zbog čega je čeličnom konstrukcijom u zoni krovšta ova ploha trajno stabilizirana i povezana s ostatkom crkve.¹¹

Konzervatorskim uvjetima koji su proizašli iz rezultata konzervatorsko-restauratorskih istražnih radova, kao i valorizacije utvrđenih povijesnih slojeva, navedeni su zahvati bili usmjeravani s ciljem očuvanja arhitektonskih i konstrukcijskih elemenata, povijesnih žbuka i oslika, povijesnih podova te svih ostalih elemenata njihove povijesne interijerske opreme.¹²

Na tom tragu je FRMC sustav uglavnom primijenjen samo na pročelnim zidnim plohamama gdje nije bilo povijesnih žbuka ili su bile očuvane u manjim fragmentima, jednako kao što je kod svodova FRMC sustav apliciran na gornjim plohamama

7 BARTULOVIĆ, DALIBOR, 2022.a; BARTULOVIĆ, DALIBOR, 2022.b; VUJASINOVIĆ, MARTINA, 2022.a; BELOŠEVIĆ, ZLATKO, 2021.

8 FRMC sustavi sastoje se od morta ojačanog vlaknima i armaturne mrežice.

9 BARTULOVIĆ, DALIBOR, 2022.c

10 BARTULOVIĆ, DALIBOR, 2022.d; BELOŠEVIĆ, ZLATKO, 2022.a

11 MAGLOV, ANTONIO, 2021.

12 Obavezan dio projektne dokumentacije koja je dostavljana Konzervatorskom odjelu na izdavanje posebnih uvjeta bile su arhitektonske snimke postojećeg stanja i izvješća o konzervatorsko-restauratorskim istražnim radovima, najčešće s konzervatorskim elaboratom.

2 Samci (Gornja Stubica), dvorac Oršić, svodni oslik dvorske kapele zaštićen japan papirom tijekom radova (foto: V. Jakaša Borić, KO KR, 2023.)

Samci, Oršić Castle, vault painting protected with Japanese paper during rehabilitation (photo: V. Jakaša Borić, Krapina Conservation Department, 2023)

(ekstradosima) kako bi se izbjegle povijesne žbuke i oslici, dok su u interijerima zahvati bili gotovo isključivo lokalnog karaktera.¹³ Nekoliko karakterističnih primjera, koji ilustriraju opisani pristup navedenim radovima s ciljem očuvanja interijerskih zidnih oslika i povijesnih žbuka, su: župna crkva sv. Nikole u Hrašćini s baroknim oslikom iz 18. stoljeća¹⁴ (sl. 1), župna crkva sv. Tri Kralja u Velikoj Erpenji¹⁵ sa žbukom (bez oslika) iz 17. stoljeća, župna crkva Navještenja Blažene Djevice Marije u Klanjcu¹⁶ s oslikom iz 19. stoljeća, kao i župna crkva sv. Mirka u Kostelu¹⁷ s oslikom iz istog stoljeća te župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije (Majke Božje Snježne) u Mariji Bistrici¹⁸ s oslicima 20. stoljeća (Krstó Hegedušić, Ivan Generalić, Zlatko Šulentić).

Ugradnji čeličnih zatega i sidara u interijerima s vrijednim zidnim oslicima pristupalo se metodom transfera dijela žbuke s oslikom (*stacco a massello*) s mjesta gdje je izvedeno bušenje i ugrađene sidrene pločice da bi se kasnije restauratorskim postupkom ovi dijelovi vratili na izvorna mjesta. Primjer ovakvoga pristupa je župna crkva sv. Nikole u Hrašćini sa zidnim oslicima sljedbenika Antuna Jožefa Lerchingera (?1720.-?1787.), među kojima se kvalitetom

svakako ističu oslici Antuna Archera (?-1807.),¹⁹ u kojoj se, osim transfera žbuke s mjesta bušenja, iz istih razloga izvela i demontaža drvenih kapitela zidnih pilastara.²⁰ Konstrukcijske pukotine na mjestima zidnih oslika, poput onih na svodovima katnih prostorija dvorca Oršić autora Antuna Jožefa Lerchingera, sanirane su lokalno, metodom „prošivanja“ ukrižanim sidrima, koja podrazumijeva bušenja u određenom ritmu duž pukotine kako bi se ugradile unakrsno postavljene čelične šipke bez „šlicanja“ ili obijanja žbuke, uz pažljivo *restauratorsko mikroinjektiranje* i zaštitu slikanih slojeva *japan papirom* (sl. 2).²¹ U kapeli sv. Benedikta u Velikom Komoru opsežnom restauratorskom pripremom zidni oslici Marka Antoninija (1849.-1937.) iz 1902. godine jednim su dijelom transferirani, a dijelom zaštićeni *japan papirom*, ovisno o intenzitetu i lokaciji planiranog zahvata, dok su zaglavni medaljon svoda svetišta iz 17. stoljeća kao i dio svodnih rebara *mikroinjektirani* (*podlijepljeni*) te tijekom radova pridržani drvenim podupiračem kako ne bi došlo do odvajanja od građe i degradacije materijala.²² U interijeru kapele sv. Margarete u Lenišću, dekoriranoj baroknim, ručno slikanim motivima akanta u kombinaciji *fresco* i *secco* tehnike, zahvati su također bili lokalnog karaktera s ciljem njihova očuvanja. Ovi dekorativni elementi u

.....
13 U ovom kontekstu iznimke predstavljaju kapele u Slanom Potoku, Lazu Bistričkom, Trgoviću (Hrašćina) i kapela sv. Filipa i Jakova u Letovčanu Novodvorskom (Klanjec) kod kojih nije bilo povijesnih žbuka jer su recentnim zahvatima prije potresa već bile u potpunosti uklonjene.

14 GALIĆ, BRANKO, 2022.a

15 BELOŠEVIĆ, ZLATKO, 2022.b

16 VUJASINOVIĆ, MARTINA, 2022.b

17 VUJASINOVIĆ, MARTINA, 2023.a

18 MAGLOV, ANTONIO, 2021.

.....
19 REPANIĆ BRAUN, MIRJANA, 2008., 200-201.

20 Transfer dijelova žbuke sa 17 mjesta, veličine 30x30cm, izveli su restauratori Odjela za zidno slikarstvo Hrvatskog restauratorskog zavoda, a demontažu kao i ponovnu ugradnju drvenih kapitela restaurator Nenad Nef.

21 VUJASINOVIĆ, MARTINA, 2021.; BOČINA, ZRINKA, 2023.

22 MAKSIMOVIĆ VASEV, NIVES, 2023.; Godina 1902. kada je Antonini oslikao kapelu ispisana je na pjevalištu.

3 Hrašćina, župna crkva sv. Nikole, vanjština sa zidnim oslicima na južnom pročelju lađe i zvonka nakon radova konstrukcijske sanacije i obnove pročelja (foto: V. Jakaša Borić, KO KR, 2024.)

Hrašćina, St. Nicholas' Parish Church, the exterior and wall painting depicting St. Christopher, after structural rehabilitation (photo: V. Jakaša Borić, Krapina Conservation Department, 2024)

tonovima okera, smeđe i zagasito crvene boje pojavljuju se na više mjesta uz prozore lađe te uz vratne otvore, no kako je kapela među teže oštećenima, zbog snažnih pukotina i neizbježnih sanacijskih zahvata, dio je morao biti uklonjen uz njihovo prethodno precrtavanje na paus papiru.²³ U kapeli sv. Josipa u Tuhlju srodan oslik, očuvan fragmentarno unutar prozorske niše svetišta, zaštićen je tijekom radova te će, u okviru cjelovite obnove, restauratorskom obradom biti prezentiran.

Konzervatorski pristup situacijama s pročeljnim zidnim oslicima, koji su neusporedivo rjeđe očuvani u odnosu na interijerske, temeljio se na sprječavanju ili minimaliziranju njihove dezintegracije izvođenim zahvatima. Primjerice, zidni oslik u *fresco* tehnici s prikazom sv. Kristofora na južnom pročelju župne crkve sv. Nikole u Hrašćini u potpunosti je izuzet od primjene FRCM sustava kojim su ojačane sve ostale pročeljne plohe (sl. 3). Na jednak način pristupilo se očuvanom dijelu prvotnog povijesnog oslika medaljonima

4 Hrašćina, župna crkva sv. Nikole, očuvani fragment baroknog zidnog oslika na zvoniku, izvođenje završnog retuša tehnikom *trateggio* nakon radova konstrukcijske sanacije (foto: D. Jurčić, Art4art d.o.o., 2023.)

Hrašćina, St. Nicholas' Parish Church, preserved fragment of the original wall painting in the bell tower, after structural rehabilitation (photo: D. Jurčić, Art4art d.o.o., 2023)

i ornamentalnim dekoracijama u kombinaciji tamnosive i slonokosno bijele boje na južnom pročelju zvonika iste crkve, koji je istovremeno stabiliziran *podljepljivanjem* i osvježen retušem (sl. 4).²⁴ Svakako treba spomenuti kapelu sv. Margarete u Lenišću čije je kompletno južno pročelje pošteđeno od primjene FRCM sustava zbog postojećeg baroknog oslika u vidu dekorativnih vegetabilnih elemenata većeg formata, vezanih za prozorske otvore, kao i slikanih ugaonih kvadara na uglovima istoga zida.²⁵ Ova je ploha samo lokalno injektirana zbog pukotina, a žbuka je mjestimično podljepljena *mikroinjektiranjem* te će zasebnim programom oslici biti restauratorski istraženi i prezentirani. Zanimljivost predstavlja kapela Majke Božje Žalosne u Trgovišću kod Hrašćine iz 18. stoljeća sa zvonikom dograđenim krajem 19. stoljeća, kod koje je pročeljni koncept žbukanja, u vidu karakterističnog baroknog rastera slonokosno bijelih upuštenih lezena i traka glatke završne obrade s tamnosivim poljima grube teksture, zatečen u visokom stupnju očuvanosti. Problem je, međutim, bio u iznimno degradiranoj žbuci od koje gotovo da nije bilo moguće dobiti niti dostatnu površinu za prezentacijsku sondu.²⁶ Sve plohe su stoga snimljene 3D laserskim skeniranjem i fotogrametrijskom izmjerom, na temelju čega su izrađeni arhitektonski nacrti kako bi bila moguća precizna

23 Nakon provedenog restauratorskog istraživanja izrađen je shematski prikaz svih pozicija dekorativnog oslika u kapeli, a dio oslika je precrtan na paus papir. BOSNIĆ, HELENA; DUMBOVIĆ, MATIJA, 2023.

24 JURČIĆ, DUBRAVKO, 2023.a

25 BARTULOVIĆ, DALIBOR, 2022.e

26 JURČIĆ, DUBRAVKO, 2023.b

5 Trgovišće, kapela Majke Božje Žalosne, stanje snimljeno prije početka radova konstrukcijske sanacije, jugozapadno pročelje (VEKTRA d.o.o., Varaždin, 2023.)

Trgovišće, Chapel of Our Lady of Sorrows, photogrammetry of the found condition of the façade (VEKTRA d.o.o., Varaždin, 2023)

6 Trgovišće, kapela Majke Božje Žalosne, stanje nakon obnove pročelja (foto: V. Jakaša Borić, KO KR, 2024.)

Trgovišće, Chapel of Our Lady of Sorrows, condition after the facade renovation (photo: V. Jakaša Borić, Krapina Conservation Department, 2024)

rekonstrukcija rastera kojim su bila obuhvaćena pročelja kapele (sl. 5).²⁷ Kako je riječ o rijetko očuvanom izvornom konceptu, koji zapravo predstavlja uobičajeno pročeljno oblikovanje sakralnih građevina 18. stoljeća, a s ciljem njegove što uvjerljivije rekonstrukcije, FRCM sustav nije postavljen u cijelosti, već u trakama duž njenih pročelja.²⁸ Barokni raster s poljima žbuke krupnije granulacije rekonstruiran je na pročeljnim plohama bočnih kapela, dijelu južnog pročelja lađe, dijelu sjevernog pročelja svetišta i na glavnom pročelju, dok je ostatak ploha, uključujući zvonik, obrađen glatkom žbukom bijelog obojenja (sl. 6). Ovom je prezentacijom uzeta u obzir činjenica da se u razdoblju formiranja današnje cjeline dogradnjom zvonika uvodi i novi sloj glatko obrađene žbuke bijelog obojenja koji prekriva baroknu žbuku. Jednom je sondom na njezinom glavnom pročelju prezentirana originalna žbuka baroknog sloja na koju se nadovezuje rekonstruirani raster.

Osim očuvanja povijesnih žbuka i zidnih oslika kao često najvrjednijih elemenata uređenja, zahvate konstrukcijske sanacije i ojačanja nastojalo se prilagoditi očuvanju ostalih povijesnih materijala interijerskog uređenja. Riječ je prije svega o podnim oblogama koje predstavljaju značajan udio u sveukupnom dojmu interijerske cjeline i ambijenta, a svojom kvalitetom i konceptom ponekad dosežu i visoku

estetsku razinu. Konzervatorske uvjete izuzimanja podova od bilo kakvih zahvata ojačanja prezentiraju brojne sakralne građevine poput župnih crkava sv. Nikole u Hrašćini i Navještenja Blažene Djevice Marije u Klanjcu ili kapele sv. Benedikta u Velikom Komoru u kojima su povijesne kamene ploče neponovljiv dio cjeline. Tu je i kameni pod hodnika prvoga kata dvorca Popovec u Velikoj Vesi kod Krapine koji je također ostao nedirnut kao važno spomeničko obilježje ove građevine. Jednako tako treba spomenuti i župnu crkvu Sveta Tri Kralja u Velikoj Erpenji gdje su podne keramične pločice iz 19. stoljeća očuvane iz istih razloga, zahvaljujući korekciji projekta kojim je izostavljeno izvođenje AB ploče u zamjenu za manje invazivne zahvate ojačanja konstrukcije.²⁹

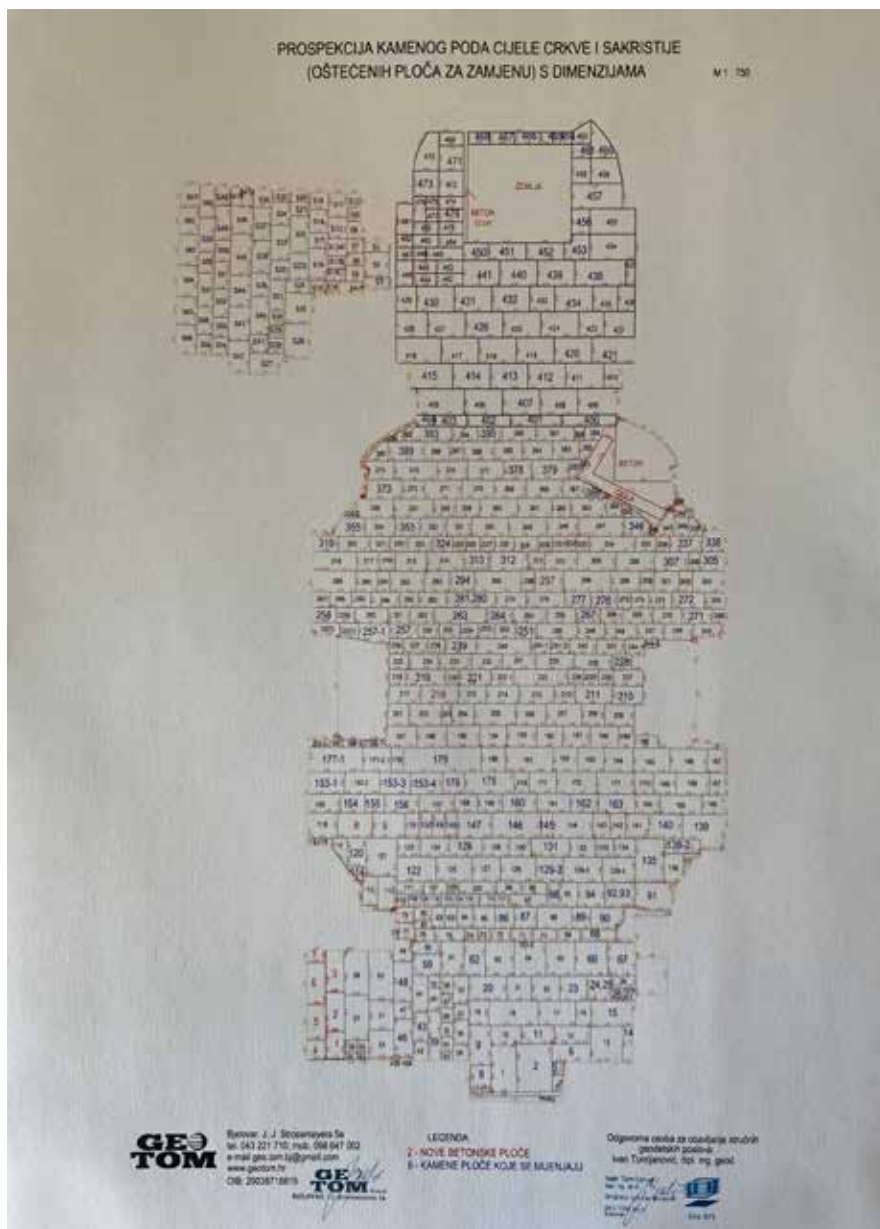
U nekoliko slučajeva je, zbog potrebe konstrukcijskog ojačanja, bilo neizbježno podizanje podnih kamenih ploča, čemu je prethodilo snimanje postojećeg stanja uz numeriranje svake ploče kako bi se nakon radova ponovio izvorni raster, odnosno koncept polaganja. Primjerice, kod dvorca Oršić u Gornjoj Stubici nije bilo moguće izbjeći dizanje kamenih ploča na trijemu prvoga kata pa će navedenom metodom povijesna situacija biti zabilježena, a koncept polaganja ponovljen nakon izvođenja podnog ojačanja u okviru predstojeće cjelovite obnove.³⁰ Kameni pod je imala

27 NOVAK, ZLATAN; POLANSKY-IVANIŠ, KARMEN, 2023.

28 GALIĆ, BRANKO, 2022.b

29 BELOŠEVIĆ, ZLATKO, 2022.b

30 VUJASINOVIĆ, MARTINA, 2023.b

i župna crkva Presvetog Trojstva u Kraljevcu na Sutli, kod čijeg je demontiranja i polaganja nakon izvođenja AB ploče primijenjena ista metodologija (sl. 7).³¹ Ploče su rezane, odnosno stanjene prije ugradnje zbog potrebe prilagodbe povijesnoj podnoj koti, a sve oštećene zamijenjene su novima kamenom koji je svojim ljubičastim tonom bio najbliži izgledu starih ploča.

U kontekstu očuvanja podnih obloga zanimljivost predstavlja kasnobarokno-klasicistički dvorac u Stubičkom Golu. Njegovi parketni podovi katnih reprezentativnih prostorija s početka 19. stoljeća vrlo su vrijedni i rijetko očuvani elementi interijerske opreme dvoraca na ovim prostorima, demontirani prije radova konstrukcijske sanacije,

uz prethodno snimanje, te pohranjeni u obližnju čuvaonicu u Donjoj Stubici.³²

Kod obnove i ojačanja krovnih konstrukcija u pravilu se težilo očuvanju postojećeg stanja uz ojačanja dodavanjem ili parcijalnom zamjenom elemenata, no konzervatorski uvjeti su ipak varirali ovisno o vrijednostima, odnosno starosti i složenosti krovnih konstrukcija. Primjerice, projekt konstrukcijske sanacije hrašćinske župne crkve sv. Nikole u više je navrata bio mijenjan kako bi izvorna barokna konstrukcija, organski prilagođena masivnim kamenim svodovima iz čega proizlazi karakteristična mekoća krovnog volumena, bila očuvana (sl. 8).³³ U konačnici je izvedeno ojačanje dodavanjem i parcijalnom zamjenom

31 TOMLIJANOVIĆ, IVAN, 2023.

32 GALIĆ, BRANKO, 2021.

33 GALIĆ, BRANKO, 2022.a

8 Hrašćina, župna crkva sv. Nikole, krovšte nakon sanacije parcijalnom zamjenom i dodavanjem drvenih elemenata (foto: V. Jakaša Borić, KO KR, 2023.)

Hrašćina, St. Nicholas' Parish Church, roofing after its rehabilitation through partial replacement and addition of wooden elements (photo: V. Jakaša Borić, Krapina Conservation Department, 2023)

dotrajale građe novim drvenim elementima. Pristup novijim krovštima (uglavnom s kraja 19. i početka 20. stoljeća) bio je jednostavniji, što je podrazumijevalo mogućnost zamjene većeg dijela konstrukcije novom drvenom građom ukoliko je stanje bilo loše. Posebnost predstavlja župna crkva Presvetog Trojstva u Kraljevcu na Sutli, gdje je drveno krovšte zamijenjeno čeličnim elementima zbog dotrajalosti zatečene konstrukcije, kao i velikog raspona same crkve.³⁴ Kada je riječ o krovnim konstrukcijama, treba spomenuti kupole dvaju klasicističkih zvonika – župne crkve Presvetog Trojstva u Donjoj Stubici i župne crkve Presvetog Trojstva u Kraljevcu na Sutli – koje su u cijelosti zamijenjene novim drvenim konstrukcijama i limenim pokrovom zbog iznimno lošeg stanja ovih materijala.

34 BARTULOVIĆ, DALIBOR, 2022.d

ZAŠTITA I IZMJEŠTANJE POKRETNOG INVENTARA U PRIVREMENE ČUVAONICE

Među posljedicama potresa 2020. godine nisu zabilježene veće štete na pokretnoj kulturnoj baštini na području Krapinsko-zagorske županije, no, zbog invazivnih zahvata konstrukcijske sanacije na nepokretnim kulturnim dobrima, pripadajući pokretni inventar morao je biti zaštićen *in situ* ili izmješten u privremene čuvaonice kako bi se osiguralo nesmetano izvođenje radova, ali i spriječilo njegovo moguće oštećivanje.³⁵ Zaštita *in situ* podrazumijevala je uglavnom zaštitu geotekstilom i sanducima po mjeri izrađenima od OSB ploča,³⁶ dok je za prihvatanje inventara koje je trebalo izmjestiti, odabrano i opremljeno nekoliko čuvaonica koje su morale zadovoljiti uvjete za njihovu privremenu pohranu.

Među izmještenim inventarima prevladavaju inventari crkava, uglavnom drvena polikromirana skulptura i oltari, drveni namještaj, drvorezbareni predmeti i štafelajne slike. Prigodom izmještanja vodilo se računa o detaljnoj i preciznoj dokumentaciji te primjerenom označavanju predmeta, kako bi ih bilo moguće pratiti, identificirati i locirati tijekom čitavog postupka i trajanja pohrane, a kasnije i vratiti na izvorno mjesto. Pripremni radovi obuhvaćali su demontažu, pažljivo pakiranje i zaštitu predmeta za siguran transport do čuvaonice. Radovi su se, po prethodnom odobrenju Konzervatorskog odjela, izvodili temeljem dokumentacije što su ju izradili restauratori s odgovarajućim dopuštenjem Ministarstva kulture i medija za obavljanje poslova na zaštiti i očuvanju kulturnih dobara te isključivo uz njihov nadzor.

Privremene čuvaonice morale su zadovoljiti sigurnosne i mikroklimatske uvjete te biti opremljene odgovarajućim namještajem i uređajima za praćenje i kontrolu mikroklimata. Prostor odabrani za uređenje privremenih čuvaonica suhi su, čisti, bez previše svjetla, dovoljno veliki za sigurno rukovanje i pristup predmetima te sigurni od provala, krađe i poplave. Oprema čuvaonica sastoji se uglavnom od metalnih polica odignutih od poda, mjerača relativne vlažnosti i temperature te ovlaživača ili odvlaživača. Navedeni uvjeti osigurani su prije početka radova izmještanja, kada su u pojedinim slučajevima poduzete i određene intervencije na samim građevinama s ciljem njihove adaptacije za potrebe čuvaonica. Na taj način uređene su dvije veće čuvaonice – u Pregradi i Tuhlju.

35 Evidentirano je oštećenje drvene skulpture sv. Ane (Josip Straub, 1745.) u župnoj crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije u Taborskom, koja je uslijed potresa pala s oltara. Prilikom pada nastale su pukotine, a dijelovi skulpture su odlomljeni i smrvljeni. Skulpturu je uz prethodno odobrenje Konzervatorskog odjela preuzeo Hrvatski restauratorski zavod radi sanacije oštećenja i izvođenja nužnih restauratorskih radova (učvršćivanje nosioca i odignutih dijelova polikromiranog sloja, lijepljenje odlomljenih dijelova, uklanjanje površinske prljavštine). Kod ponovne montaže predviđena je zamjena žice i vijka u zidu kako bi skulptura bila bolje učvršćena (PAVLIČIĆ, MIROSLAV, 2022.).

36 OSB ploče su čvrste ploče dobivene lijepljenjem i prešanjem slojeva drva (iverja).

9a Gornja Plemenščina, kapela sv. Ane, srednjovjekovni oslik na trijumfalnom luku (foto: V. Jakaša Borić, KO KR, 2024.)

9a Gornja Plemenščina, St. Anne's Chapel, medieval wall painting on the triumphal arch (photo: V. Jakaša Borić, Krapina Conservation Department, 2024)

9b Gornja Plemenščina, kapela sv. Ane, srednjovjekovni oslik na trijumfalnom luku, detalj (foto: V. Jakaša Borić, KO KR, 2024.)

9b Gornja Plemenščina, St. Anne's Chapel, medieval wall painting on the triumphal arch, detail (photo: V. Jakaša Borić, Krapina Conservation Department, 2024)

NOVOOTKRIVENI POVIJESNI SLOJEVI I KONZERVATORSKA NAČELA

Zidni oslici

Brojni su interijeri neposredno prije ili tijekom izvođenja radova konstrukcijske sanacije dodatno restauratorski istraženi zbog prilagođavanja planiranih zahvata mogućim nalazima zidnih oslika. Ovim preliminarnim istraživanjima utvrđeni su brojni, do sada nepoznati oslici različitih razdoblja, no istraživanja je u cjelovitoj obnovi potrebno proširiti kako bi se sagledali opseg i stanje, odnosno stupanj očuvanosti oslika, kao i njihova kvaliteta i sadržaj.

Već preliminarnim istraživanjem uočena je iznimna kvaliteta otkrivenog srednjovjekovnoga zidnog oslika na trijumfalnom luku kapele sv. Ane u Gornjoj Plemenščini, gotičke jednobrodne građevine koju tijekom prve polovice 15. stoljeća podižu istaknuti grofovi Celjski, a velike izmjene doživljava u 19. stoljeću, kada joj se dograđuje lađa i podiže zvonik pred glavnim ulazom.³⁷ Nalazu vrlo fragmentarno očuvanoga zidnog oslika (svetačko lice, truba, draperija) u gornjem dijelu zida trijumfalnog luka uslijedio

je nalaz dvaju svetačkih likova u punoj visini na sjevernom dijelu istoga zida, između kasnoklasicističkih pilastara (sl. 9 a, b).³⁸ Potonji je višestruko značajan jer prije svega potvrđuje pretpostavku o prvotnoj širini lađe gotičke kapele, a onda jer svojom cjelovitošću kao i slikarskom kvalitetom predstavlja najviše slikarske dosege 15. stoljeća na ovim prostorima.³⁹ Kao naručitelji, grofovi Celjski se pojavljuju na obližnjoj kapeli sv. Ivana Apostola i Evanđelista u Ivaniću Miljanskom, što svakako upućuje na komparaciju s tamošnjim oslicima i moguće pretpostavke o autorstvu.⁴⁰ Provedenim istraživanjima bili su također obuhvaćeni svod i zidovi svetišta, gdje je utvrđen izvorni sloj žbuke, kao i pripadajuće obojenje koje karakterizira slonokosno bijela boja svodnih rebara, bez figuralnog oslika.⁴¹ Radovi na sanaciji potresnih šteta trijumfalnog luka prilagođeni su postojanju fragmenata vrijednoga oslika na način da se zahvat *prošivanja* pukotina pomaknuo prema krovu, a kompletno učvršćenje zida provest će se jednim dugačkim

³⁷ VUKIČEVIĆ SAMARŽIJA, DIJANA, 2008., 525-527.; VUKIČEVIĆ SAMARŽIJA, DIJANA, 1993., 186.

³⁸ PRPIĆ, IVA, 2023.; DRMIĆ, IVANA, 2024.

³⁹ TOMAS, IVANA; DRMIĆ, IVANA; COTTIERO, RENATO, 2024.

⁴⁰ SRŠA, IVAN, 2009., 138.

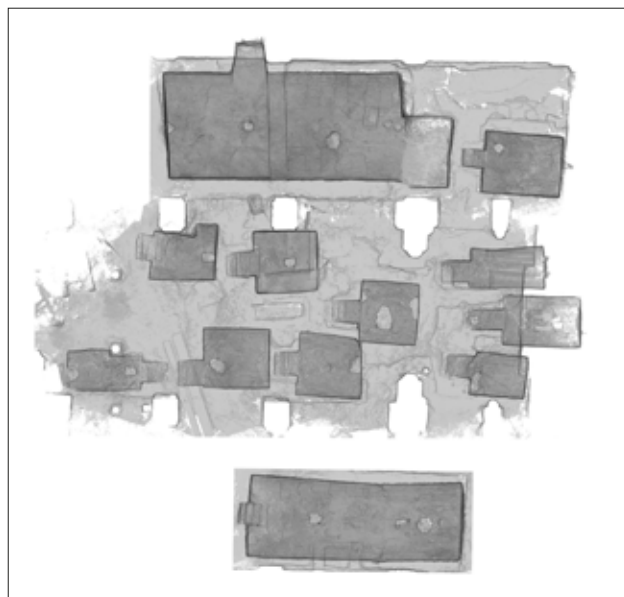
⁴¹ PRPIĆ, IVA, 2023.; DRMIĆ, IVANA, 2024.

sidrom cijelom njegovom dužinom.⁴² Betonski sloj zatečen na ekstradosu svoda svetišta nije uklanjan zbog opasnosti od urušavanja kompletne konstrukcije, već je odlučeno da se isti ojača povezivanjem s obodnim zidovima. Svod će se s donje strane učvrstiti ugradnjom mrežica na svodnim poljima bez zadiranja u rebra. Konzervatorsko-restauratorski istražni radovi zida trijumfalnog luka bit će nastavljeni nakon konstrukcijske sanacije kapele, ovisno o odobrenim sredstvima, a s ciljem što kvalitetnije zaštite i donošenja odluke o konceptu prezentacije.

Do sada nepoznati zidni oslici utvrđeni su u trima, tipološki srodnim, kasnobarokno-klasicističkim sakralnim građevinama podignutima u razdoblju od posljednje četvrtine 18. stoljeća do kraja tridesetih godina 19. stoljeća. Riječ je o župnoj crkvi Presvetog Trojstva u Kraljevcu na Sutli iz 1836. godine,⁴³ kapeli Blažene Djevice Marije u Strmcu⁴⁴ (Veliko Trgovišće) s kraja sedamdesetih godina 18. stoljeća i kapeli sv. Jurja u Lovrečim Selima⁴⁵ (Svetojurski vrh) podignutoj između 1778. i 1782. godine. Povezuje ih sličan prostorni koncept, svodni sustav i volumen obilježen tijelom zvonika u središtu glavnog pročelja, nad glavnim ulazom. Kod svih je primjera riječ o barem dva slikana sloja od kojih je onaj stariji iz vremena njihove izgradnje, dakle barokni ili klasicistički, dok je drugi sloj vezan za razdoblje obnove nakon velikog potresa 1880. godine ili dva kasnija potresa iz 1901. i 1905. godine. U župnoj crkvi Kraljevca na Sutli utvrđen je figuralni klasicistički oslik na zidu svetišta i trijumfalnom luku čiji će sadržaj i značenje tek u predstojećim istraživanjima biti rastumačen. Oslici iluzionističkih oltara pronađeni su obostrano unutar trijumfalnog luka kapele sv. Jurja u Lovrečim Selima te u svetištu kapele Blažene Djevice Marije u Strmcu. Ovim se nalazima može pribrojiti i barokni zidni oslik kapele sv. Benedikta u Velikom Komoru (unutar bočne kapele Presvetog Trojstva koja je prigradana 1721. godine) s prikazom dvaju anđela oslonjenih na okvir i vazom u vrhu iz koje izlaze rokaji(?) šireći se prema svodu.⁴⁶

Prilagodba ovim nalazima podrazumijevala je potpuno izuzimanje ploha s oslicima od predviđenih zahvata uz obavezno *mikroinjektiranje* ili primjenu metode „prošivanja“ ukriženim sidrima uz prethodno stabiliziranja žbuke *mikroinjektiranjem*, sve ovisno o pozicijama pukotina.

Kod kapele Trpećeg Isusa u Kostelu provedenim su konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima utvrđeni barokni zidni oslici zavjetne kapele podignute 1775. godine, koja je kasnije, početkom 19. stoljeća, integrirana većom današnjom

10 a Donja Stubica, župna crkva Presvetog Trojstva, arhitektonska snimka kripe i tlocrt (Arhitektonski studio DAAD d.o.o., Zagreb, 2023.)
Donja Stubica, Parish Church of the Holy Trinity, architectural recording of the crypt (Arhitektonski studio DAAD d.o.o., Zagreb, 2023)

kapelom četverolisnog tipa.⁴⁷ Figuralni oslici se nalaze unutar dviju niša lateralnih zidova svetišta, odnosno nekadašnje kapele koja je prema vizitacijskim zapisima iz 1777. godine bila oslikana prikazima Muke Kristove.⁴⁸ Točan sadržaj i stupanj očuvanosti ovih oslika utvrdit će se istraživanjima u okviru cjelovite obnove kapele, a sanacijski zahvati nisu bili potrebni s obzirom da na ovim zidovima nije bilo oštećenja.

Konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima utvrđeni su brojni do sada nepoznati dekorativni oslici druge polovice 19. stoljeća u dvorcu u Stubičkom Golubovcu, razdoblja kada je obitelj Rauch bila u njegovu vlasništvu.⁴⁹ Riječ je o šablonskim oslicima različitih formi i kolorističkih kombinacija koji su krasili reprezentativne prostorije prvoga kata, njihove zidove i stropove, ali i neke od prizemnih svodenih prostorija.⁵⁰ Uz česte imitacije motiva zidnih tapeta, kod dekoracije zidova zamjećuje se sklonost gustom ornamentu i tamnim, ponegdje vrlo intenzivnim bojama, dok su stropovi artikulirani jednostavnim ili složenijim slikanim rozetama na monokromnim pozadinama s rubnim višestrukim bordurama. Iznimka je u tom smislu bila prostorija hodnika na katu čiji je strop oslikan u pompejanskom stilu. S obzirom na opsežan zahvat konstrukcijske obnove kojim je obuhvaćen interijer u korist pročeljih ploha koje

42 VUJASINOVIĆ, MARTINA, 2023.c

43 BOTICA, DUBRAVKA, 2008., 298.; PUHMAJER, PETAR; VUJICA, KRISTINA; MAVAR, NATALIJA, 2022.a

44 HORJAN, GORANKA, 2008., 640.; KRIZMAN, MIRTA, 2022.; ŠKARPA, DARIA; KRIZMAN, MIRTA, 2022.

45 BOTICA, DUBRAVKA, 2008., 547.; MAJER JURŠIĆ, KRASANKA; DRMIĆ, IVANA, 2024.

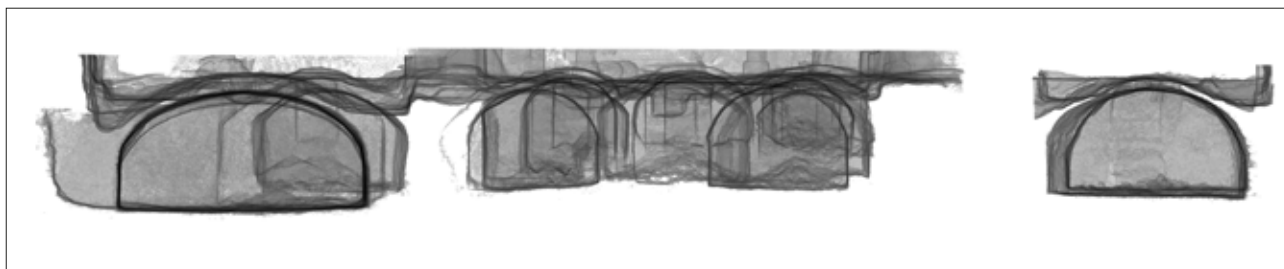
46 MAKSIMOVIĆ VASEV, NIVES, 2023.

47 JAKAŠA BORIĆ, VIKI; DRMIĆ, IVANA; COTTIERO, RENATO, 2024.; JURČIĆ, DUBRAVKA, 2021.

48 Isto.

49 VARŠIĆ, VJEKOSLAV, 2020.; JERKOVIĆ, JOSIP & ART RESTAURIRANJE, 2022.

50 Isto.

10 b Donja Stubica, župna crkva Presvetog Trojstva, poprečni presjek (Arhitektonski studio DAAD d.o.o., Zagreb, 2023.)

Donja Stubica, Parish Church of the Holy Trinity, architectural recording of the crypt (Arhitektonski studio DAAD d.o.o., Zagreb, 2023)

su pošteđene primjene FRCM sustava, donesena je odluka o uklanjanju žbuka sa zidnih ploha, dok su stropne ostale očuvane. Uz konzervatorsko-restauratorske istražne radove, kojima su utvrđeni oslici svih prostorija dvorca, uzorci uklonjenih dijelova oslika su precrtani na paus papir u mjerilu 1:1 kako bi nakon provedbe konstrukcijske sanacije i ojačanja mogli biti rekonstruirani.⁵¹

Podovi

Znatan dio interijerskog uređenja s velikim udjelom u doživljaju i formiranju karaktera prostora povijesne građevine predstavljaju povijesne podne obloge koje se tijekom provedbe konstrukcijske sanacije svakako nastojalo očuvati. Najčešće je riječ o kamenim pločama koje se pojavljuju u različitim rasterima, dimenzijama i debljinama u građevinama 17., 18. i 19. stoljeća, a često se zatječu i podovi od keramitnih pločica s kraja 19. ili prve polovice 20. stoljeća, koje također predstavljaju vrijedan povijesni sloj i kvalitativni doprinos građevini. Osim već spomenutih sakralnih građevina kod kojih je očuvanje postojećih podnih obloga bilo predviđeno projektima konstrukcijske sanacije, u nekoliko primjera kameni su podovi neočekivano pronađeni ispod recentnih slojeva betona ili pločica zbog čega su, s ciljem njihova očuvanja, poduzete sve potrebne mjere zaštite.

Posebice je zanimljiv bio nalaz u župnoj crkvi Presvetog Trojstva u Donjoj Stubici kada se nakon podizanja postojeće podne obloge, zbog projektom predviđenog izvođenja AB ploče, ukazao stari kameni pod iz vremena izgradnje crkve, a onda i trobrodni prostor kripe koji se podudara s gotovo cijelim tlocrtom crkve.⁵² Ovaj je prostor kroz malene otvore kompletno snimljen s ciljem dokumentiranja stanja koje čine tri uzdužne prostorije pod trima brodovima crkve, svodene bačvastim konstrukcijama (sl. 10a i 10b).⁵³ Sjeverni je prostor bio prazan, dok su unutar središnjeg i južnog prostora zatečeni ljesovi s posmrtnim ostatcima. S obzirom na

11 Donja Stubica, župna crkva Presvetog Trojstva, nadgrobna ploča Franje Tahyja, nedatirano (arhiv Župe Donja Stubica)

Donja Stubica, Parish Church of the Holy Trinity, tombstone, Franjo Tahy, undated (Donja Stubica parish archive)

kratke vremenske rokove i financijska ograničenja, ni arheološka niti bilo kakva druga istraživanja u okviru provedene konstrukcijske sanacije crkve nisu izvršena, no pristup kriptama je moguć (postoje tri ulaza – dva iz bočnih i jedan iz glavnog broda), što će u budućnosti olakšati provođenje istraživanja. Zanimljivost u ovom kontekstu predstavlja nadgrobna kamena ploča Franje Tahyja iz 1573. godine koja se danas nalazi u Muzeju seljačkih buna, no potječe upravo iz ove crkve. Naime, poznati vlastelin zajedno s obitelji bio je sahranjen u kripti donjostubičke crkve, a nadgrobna je ploča neko vrijeme stajala na zidu, uz njezino svetište, o čemu svjedoči nedatirana stara fotografija iz župnog arhiva

⁵¹ Crteže je izradio restaurator Josip Jerković (dokumentacija Konzervatorskog odjela u Krapini).

⁵² PODNAR, HRVOJE, 2022.

⁵³ JAKOVIĆ, DAMIR, 2023.

12 Donja Stubica, župna crkva Presvetog Trojstva, interijer nakon obnove (foto: V. Jakaša Borić, KO KR, 2023.)

Donja Stubica, Parish Church of the Holy Trinity, interior after renovation (photo: V. Jakaša Borić, Krapina Conservation Department, 2023)

(sl. 11).⁵⁴ Što se pitanja prezentacije poda tiče, nakon snimanja i numeriranja svih zatečenih kamenih ploča, one su kompletno podignute s poda te po završetku izvođenja AB ploče vraćene na svoja mjesta.⁵⁵ Važno je napomenuti da su ploče prije ugradnje bile rezane s donje neobrađene strane zbog prilagodbe povijesnoj podnoj koti. Sve koje su bile dotrajale ili oštećene zamijenjene su pločama istih dimenzija, u kamenu (vrsta *Jura*) čija su obilježja slična postojećem pješčenjaku (sl. 12).

Posve neočekivano bilo je otkriće staroga kamenog poda u kapeli sv. Margarete u Lenišću jer probna sonda kod ulaza u lađu nije pokazala kamene ploče ispod postojećih keramičkih pločica iz pedesetih godina 20. stoljeća. Kamenu pod, najvjerojatnije iz vremena izgradnje kapele, dakle s početka 18. stoljeća, sastojao se od ploča neujednačenih dimenzija i formata, no usprkos tomu uz snimanje i numeriranje bila je moguća njegove rekonstrukcija. S obzirom da su postojala znatna uleknuća i raspukline, bilo je potrebno presložiti ga, međutim, nije izvedena, projektom predviđena hidroizolacija jer kapela nije imala značajniji problem s vlagom, a istovremeno je izbjegnuta i konzervatorski upitna razgradnja oltarne menze. Ploče su, nakon uobičajenog

postupka snimanja i numeriranja, vraćene na podlogu od šute i pijeska, na izvorne pozicije, uz zamjenu dotrajalih novima u sličnom kamenu (vrsta *Bihacit*) (sl. 13).⁵⁶

Kameni podovi dviju manjih baroknih kapela – kapele Trpećeg Isusa u Kostelu i kapele sv. Križa u Svetom Križu kod Tuhlja – otkriveni tijekom radova, u vrlo su lošem stanju. Kod kapele Trpećeg Isusa riječ je o pravilnom rasteru relativno masivnih pravokutnih ploča nešto većih dimenzija i debljine iz 19. stoljeća.⁵⁷ Barem polovica ploča ima površinu oštećenu erozijom, a dizanje betona doprinijelo je ovakvom stanju. Kod potonje se radi o vrlo tankim pločama škrljevca, očuvanim samo u lađi, nepravilna oblika i neujednačenih dimenzija s mjestimičnim zakrpama od opeke koje tvore organsku i stoga neponovljivu cjelinu. Oštećenja su također znatna na barem polovici ploča, u smislu brojnih puknuća i raslojavanja. U oba slučaja podovi se zadržavaju do cjelovite obnove, kada će se donijeti odluka o njihovoj eventualnoj zaštiti i prezentaciji. Pravilan raster poda u kapeli Trpećeg Isusa moguće je ponoviti ukoliko će zbog izvođenja hidroizolacije biti potrebno njegovo demontiranje, uz obaveznu zamjenu dotrajalih ploča novima u sličnom

⁵⁶ HORVAT, GORDAN, 2024.

⁵⁷ Vizitacijski zapis iz 1857. godine donosi podatak o kamenim pločama, a fotografija V. Krtelj iz 1965. godine svjedočanstvo je njegova postojanja. Već 1967. bio je izveden betonski pod kojim su ploče prekrivene.

⁵⁴ Fotografija se nalazi u arhivu Župe Donja Stubica.

⁵⁵ RENIĆ, MIŠE, 2022.

13 Lenište, kapela sv. Margarete, povijesni pod nakon obnove (foto: V. Jakaša Borić, KO KR, 2024.)

Lenište, St. Margaret's Chapel, view of the interior after floor renovation (photo: V. Jakaša Borić, Krapina Conservation Department, 2024)

kamenu. Što se kapele sv. Križa tiče, ukoliko će se pod iz bilo kojih razloga podizati, njegovu nepravilnost nije moguće ponoviti, a niti bi taj postupak bio konzervatorski ispravan. Stoga bi bilo potrebno barem zdrave dijelove zadržati, a pitanje nadopune, uključujući popločenje svetišta, riješiti u okviru projekta cjelovite obnove interijera.

Drvene konstrukcije iz obnove nakon potresa 1880.

Detaljnim uvidom u građevnu strukturu oštećenih nepokretnih kulturnih dobara, utvrđeni su naknadni zahvati koji uglavnom datiraju iz vremena sanacije nakon potresa 1880. godine kao i potresa s početka 20. stoljeća (1901., 1905. i 1906. godine).⁵⁸ Evidentno je da ove obnove nisu podrazumijevale protupotresna ojačanja, no nekoliko primjera, poput župne crkve u Zaboku i kapele Majke Božje Žalosne u Trgovišću kod Hrašćine, dokazuju uvođenje drvenih svodnih konstrukcija umjesto zidanih, zasigurno s ciljem izbjegavanja opterećenja koje negativno utječe na reakciju građevine u potresu. Dimenzijama i složenosti konstrukcije svaka-ko se ističe drveni svod župne crkve sv. Jelene Križarice u Zaboku, kojim je 1904. zamijenjen zidani svod češkog tipa nakon oštećenja zadobivenih u potresu 1901. godine. Crkva je, naime, građena u razdoblju od 1782. do 1827. godine kao

varijacija četverolisnog tipa s češkim svodom nad kvadratnom lađom potisnutih lateralnih zidova koja je svodenim trijumfalnim lukom povezana sa svetištem.⁵⁹ Ovo stanje danas je poznato zahvaljujući nacrtima podžupanijskog mjernika Milana pl. Luterottija iz 1885. godine, kada se zidani svod popravljao nakon zadobivenih oštećenja u velikom potresu 1880. godine.⁶⁰ Kako je početkom 20. stoljeća uslijedilo još nekoliko potresa, već oslabljen i nedovoljno kvalitetno sanirani svod morao je biti zamijenjen novim, što je realizirano 1904. godine.⁶¹ Tada se, naime, zidani svod mijenja drvenim, na otprilike kružnom nosaču od opeke, koji je u vrlo lošem stanju zatečen nakon potresa 2020. godine. Konstrukcija ovog drvenog svoda bila je destabilizirana, no tek uklanjanjem žbuke i djelomičnom razgradnjom pokazala su se oštećenja koja vizualnim pregledom nisu bila uočena. Svod je stoga, prema odobrenom projektu, u potpunosti razgrađen i zamijenjen novim uz dodatna ojačanja u vidu AB prstena i AB greda kojima se prsten kao nosač kupole vezuje za serklažna ojačanja obodnih zidova lađe.⁶² Kupola, izvedena od lameliranog drva, sastoji se od primarnih rebara koja se upiru u AB serklaž i horizontalnih sekundarnih dijelova koji stabiliziraju i ukružuju cjelinu (sl. 14). Na konstrukciju je s unutarnje strane postavljena drvena oplata na koju će biti nanesena žbuka. Istovremeno je izvedeno ojačanje interijerskih ploha lateralnih zidova lađe FRCM sustavom, nakon provedenih konzervatorsko-restauratorskih istražnih radova kojima je utvrđeno nepostojanje povijesnih žbuka jer su zidovi prilikom obnove iz osamdesetih godina 20. stoljeća bili obloženi ekstrudiranim polistirenom,⁶³ a potom oslikani.⁶⁴ Slijedom provedenih arhivskih i konzervatorsko-restauratorskih istraživanja oslikavanja interijera ove crkve, donesena je odluka o bojanju zidova i svoda lađe slonokosno bijelom bojom zbog nepostojanja povijesnog supstrata, a niti dostatne dokumentacije koja bi bila temelj za eventualnu rekonstrukciju nekog slikanog sloja.⁶⁵ Međutim, očuvani slikani slojevi svih ploha svetišta bit će istraženi i valorizirani s ciljem definiranja konačne prezentacije u fazi cjelovite obnove.

Kapela Majke Božje Žalosne u Trgovišću kod Hrašćine drugi je primjer sakralne građevine s drvenom svodnom konstrukcijom kojom je zamijenjena izvorna, zidana, nakon niza potresa s početka 20. stoljeća.⁶⁶ Riječ je o bačvastom svodu sa susvodnicama nad lađom, dok je zidani

⁵⁹ HORJAN, GORANKA, 2008., 650-651.

⁶⁰ HDA-HR, Fond br. 79, 2/1906; CVITANOVIĆ, ĐURĐICA, 1974., 35.

⁶¹ HDA-HR, Fond br. 79, 2/1906.

⁶² BELOŠEVIĆ, ZLATKO, 2023.

⁶³ Ekstrudirani polistiren ili stirodur je termoizolacijski materijal sličan stiroporu.

⁶⁴ VARŠIĆ, VJEKOSLAV, 2023.

⁶⁵ KOVAČEC, PAULA, 2024.

⁶⁶ Zapis župne spomenice svjedočanstvo su o urušavanju tadašnjeg zvonika koji je ošteti stari svod nad lađom, zbog čega je zamijenjen drvenom svodnom konstrukcijom.

⁵⁸ CVIJANOVIĆ, DRAGUTIN; 1965, 163-165. Arhivski izvori, uključujući župne spomenice, donose podatke o štetama nakon tih potresa kao i obnovama crkava, kapela, župnih dvorova. O potresu iz 1906. u kojem zabočka župna crkva doživljava štetu, osim spomenice, izvor podataka su troškovnici i ostala arhivska dokumentacija vezana za izvođenje radova. Tada se, između ostalog, zbog štete obnavlja i glavni portal crkve.

14 Zabok, župna crkva sv. Jelene Križarice, tijekom montiranja nove kupole nad lađom (foto: V. Jakaša Borić, KO KR, 2024.)

Zabok, Parish Church of St. Helena, during the installation of the new dome over the nave (photo: V. Jakaša Borić, Krapina Conservation Department, 2024)

svod nad trolisnim svetištem ostao očuvan u svojoj povijesnoj zidanoj formi. U okviru provedene konstrukcijske sanacije i ojačanja 2023. godine, drvena konstrukcija s remenatama zamijenjena je novom, istovjetnom drvenom konstrukcijom, uz izvođenje AB serklaža duž cijeloga perimetra.⁶⁷ Kako na interijerskim zidovima lađe nije bilo ni oslika niti povijesnih žbuka, na njima je primijenjen FRCM sustav ojačanja kako bi na pročeljima mogao biti reducirana na trake zbog prezentacije izvornog koncepta žbukanja. Interijer lađe je monokromno obojan zbog nepostojanja oslika, a svetište će, u okviru cjelovite obnove, biti detaljnije istraženo s ciljem donošenja odluke o prezentaciji.

KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKA ISTRAŽIVANJA I OBNOVA ŽBUKANIH I BOJANIH SLOJEVA PROČELJA

U kratkom periodu istraženi su i dokumentirani povijesni slojevi žbuka, naliča i oslika zamjetnog dijela nepokretnih kulturnih dobara (sakralnih i profanih građevina)

Krapinsko-zagorske županije, što je omogućilo donošenje objektivno utemeljenih konzervatorskih odluka u tijeku obnove za svako pojedino kulturno dobro. Osim praktične primjene u tijeku obnove od potresa, na ovaj način prikupljeni podaci omogućili su i spoznaje o otkrivenim povijesnim slojevima i mogućim općim mjestima. Kako su se veće intervencije, zbog uobičajeno izrazitijeg likovnog tretmana interijera, uglavnom odnosile na pročelja kulturnih dobara, u nastavku će biti riječi o rezultatima nekolicine provedenih konzervatorsko-restauratorskih istraživanja žbukanih i bojanih slojeva pročelja i njihovoj primjeni.

Među karakterističnim nalazima valja istaknuti prvobitne vapnene, odnosno vapneno-pješčane žbuke, očuvane uglavnom fragmentarno, a kasnije redovito zamijenjene produžnim (vapneno-cementnim) ili cementnim žbukama. Žbuke sličnog sastava otkrivene su kao prvobitne bez iznimke u svim primjerima, jednako na zidovima profanih i sakralnih građevina. Za razliku od ujednačene primjene žbuka, odabir naliča donekle je varijabilan, no i ovdje je moguće utvrditi, odnosno grupirati neke srodne primjere.

.....
67 GALIĆ, BRANKO, 2022.b

15 Veliki Komor, kapela sv. Benedikta, pročelje nakon obnove (foto: A. Radelić, KO KR, 2024.)

Veliki Komor, St. Benedict's Chapel, facade after renovation (photo: A. Radelić, Krapina Conservation Department, 2024)

Sakralne građevine

Dekoracija bridova pročelja ugaonim kvadrima, karakteristična za 17. i 18. stoljeće, otkrivena je na nekoliko kapela i crkava. Od ranije su poznati ugaoni kvadri na pročeljima crkve Navještenja Blažene Djevice Marije i samostana u Klanjcu, datirani u prvu polovinu 17. stoljeća,⁶⁸ kao i na kapeli sv. Josipa u Tuhlju, građenoj u prvoj polovini 18. stoljeća.⁶⁹ Pokazalo se kako su bridovi pročelja kapele Blažene Djevice Marije u Klupcima Začretnim i kapele sv. Margarete u Lenišću, obje s kraja 17. ili početka 18. stoljeća, također bili oslikani ugaonim kvadrima.⁷⁰ Uz njih su pročelje kapele sv. Margarete krasili i vitičasti ornamenti, kao i oličeni kameni okviri otvora.⁷¹ Tek kao pretpostavka, zbog fragmentarne očuvanosti toga sloja naliča, pojavili su se i ugaoni kvadri na bridovima prvobitnog pročelja župne crkve Presvetog Trojstva u Donjoj Stubici.⁷² Oni bi u tom slučaju nastali već u 15. stoljeću, što znatnije odudara od drugih ovdje izdvojenih primjera.

68 PETRIĆ, KSENIJA; TRBOJEVIĆ, MELINDA; VARŠIĆ, VJEKOSLAV, 1999.

69 HORVAT, ZORISLAV; MILETIĆ, DRAGO, 2004.

70 VARŠIĆ, VJEKOSLAV, 2021.; PUHMAJER, PETAR; VUJICA, KRISTINA; MAVAR, NATALIJA, 2022.b

71 PUHMAJER, PETAR; VUJICA, KRISTINA; MAVAR, NATALIJA, 2022.b

72 VARŠIĆ, VJEKOSLAV, 2022.a

Uobičajen polikromni nalič s dvije ili, rjeđe, tri boje – kojim je postignuta dodatna distinkcija arhitektonske plastike i ploha zidova pročelja ili se bojom nastojala nadomjestiti arhitektonska plastika – otkriven je na nekoliko primjera. Takav nalič ponegdje je vezan uz naknadne preinake, ali najčešće se pokazao prvobitnim, uz napomenu kako su kolorit i odnos boja često mijenjani u kasnijim fazama obnove te kako je ovaj koncept često popraćen i razlikama u završnoj obradi (teksturi) žbuka. Uz već spomenute ugaone kvadre na kapeli Blažene Djevice Marije u Klupcima Začretnim, koncept obojenja pročelja uključivao je različito obojenje ploha i prozorskih okvira i niša, a kasnije i novonastale arhitektonske plastike.⁷³ Izvorno je, sredinom 18. stoljeća, i kapela sv. Vida u Komoru Začretnom imala dvobojno pročelje: glatka, istaknuta, bijela arhitektonska plastika bila je kontrastna antracit crnoj plohi zida obrađenoj u formi „meke rustike“.⁷⁴ I kapela Majke Božje Žalosne u Trgovišću (18. stoljeće) kao najstariji je sloj na pročelju imala rustično obrađenu žbuku s umiješanom tamnosivom bojom obrublenu glatkim, upuštenim trakama ličenim bijelim vapnenim naličem.⁷⁵ Na pročelju župne crkve sv. Jelene Križarice u Zaboku (druga polovina 18. stoljeća) također su kao prvi naliči pronađeni tamniji oxidrot oker-sivi nalič plohe zida i slonokosno bijeli nalič arhitektonske plastike, dok je zatečeno pročelje zbog istaknutog sokla trobojno, uz figuralne oslike u nišama glavnog pročelja.⁷⁶ Polikroman je i najstariji pronađeni nalič iz 19. stoljeća na pročeljima kapele sv. Ane u Gornjoj Plemenščini. Potječe iz razdoblja produljenja lađe i dogradnje zvonika: ploha zida bila je ličena ružičastom, a prozorske niše, pilastri i krovni vijenac bijelom bojom.⁷⁷ Osobito je vrijedan primjer iluzionirana, bijela arhitektonska plastika pročelja crkve Navještenja Blažene Djevice Marije u Klanjcu datirana 1716. godinom, koja je artikulirala plohe zida ličene sivom bojom, a već je puno prije obnove od potresa prezentirana u sondama (osim na glavnom pročelju, gdje je u ranijim intervencijama izgubljena).⁷⁸ Kapela sv. Benedikta u Velikom Komoru građena sredinom 17. stoljeća, preoblikovana dogradnjom kapele Svetog Trojstva 1721. godine, obnovljena je nakon požara 1805. godine kada je njezino pročelje dekorirano upuštenim, bijelim, glatkim lezenama i horizontalnim trakama koje uokviruju polja grublje žbukane texture (sl. 15).⁷⁹

Mnoga su pročelja crkava u nekoj fazi ličena u cijelosti monokromnim naličem, no tek je manjemu dijelu ta faza prvobitna. Primjeri izvorno monokromnih pročelja prema rezultatima istražnih radova su pročelja župne crkve sv.

73 VARŠIĆ, VJEKOSLAV, 2021.

74 VARŠIĆ, VJEKOSLAV, 2022.b

75 JURČIĆ, DUBRAVKO, 2023.b

76 VARŠIĆ, VJEKOSLAV, 2023.

77 JERKOVIĆ, JOSIP; VILENICA ŠABAN, BENEDIKTA, 2022.

78 PETRIĆ, KSENIJA; TRBOJEVIĆ, MELINDA; VARŠIĆ, VJEKOSLAV, 1999.

79 PUHMAJER, PETAR; VUJICA, KRISTINA; MAVAR, NATALIJA, 2022.d

Tri Kralja u Velikoj Erpenji (oko 1650. godine, slonokosno bijeli nalič)⁸⁰ i pročelja kapele Blažene Djevice Marije u Strmcu (18. stoljeće, oker nalič).⁸¹ Na pročelju kapele sv. Križa u Svetom Križu kao prvi bojani sloj pronađen je tek fragment svijetložutog naliča iz 18. ili prve polovine 19. stoljeća.⁸² Kasniji zahvati, koji su rezultirali preinakama ranije polikromnih u monokromna pročelja crkava, uglavnom su recentnijeg datuma. Tako su već spomenute kapele sv. Margarete u Lenišću i kapele Blažene Djevice Marije u Klupcima Začretnim u 19. stoljeću prebojane monokromnim svijetloružičastim naličem (uz napomenu kako je potonja kapela imala i jednu raniju monokromnu fazu, a kasnije je ponovno uvedeno polikromno obojenje).⁸³ Ranije polikromna pročelja župne crkve sv. Jelene Križarice u Zaboku, kao i župne crkve Presvetog Trojstva u Donjoj Stubici te kapele sv. Vida u Komoru Začretnom, također su u nekim periodima bile oličene jednim tonom (uglavnom također u 19. ili 20. stoljeću, a bila je riječ o sivim ili oker naličima).⁸⁴

Profane građevine

Među ipak malobrojnijim profanim građevinama obuhvaćenim konstrukcijskom obnovom valja istaknuti tek nekoliko primjera, poput rezultata sondiranja pročelja dvorca koja pretežno ukazuju na izvorno monokromne naliče pročelja. Tako su pročelja dvorca Popovec (17. stoljeće) u Velikoj Vesi izvorno ličena monokromnim bijelim naličem.⁸⁵ Kao najstarije obojenje dvorca Oršić (18. stoljeće) u Samcima pokazao se također moguće monokromni svijetložuti oker nalič.⁸⁶ I u istraživanjima izvornih naliča pročelja dvorca Stubički Golubovec u Donjoj Stubici (kraj 18. stoljeća) otkriven je prvobitni monokromni, oxidrot oker i sivom bojom tonirani slonokosno bijeli nalič pročelja, dok prvi polikromni oslik pročelja datira sredinom 20. stoljeća.⁸⁷

Zaključno, procjena o očuvanju i prezentaciji žbukanih i bojanih povijesnih slojeva za svako kulturno dobro ovisila je o njegovim specifičnim karakteristikama i okolnostima, pri čemu su elaborati istražnih radova bili neizostavni izvor podataka te se jednako nastojalo konzervirati i cjelovito i fragmentarno očuvane slojeve. Uslijed njihova lošeg stanja ili građevinskih intervencija uvjetovanih zadatostima konstrukcijske obnove, to, nažalost, nije uvijek uspjelo, no tada su rezultati istražnih radova bili od izrazite važnosti i koristi jer se temeljem njih mogla donijeti odluka o sastavu

i teksturi nove žbuke, kao o odabiru tonova boja pročelja s namjerom rekonstrukcije određenog koncepta obojenja. S obzirom na individualni pristup svakom kulturnom dobru, nije moguće iznijeti jedinstveni zaključak o primijenjenim metodama. Ipak, najčešće su prezentirani najstariji ili najcjelovitije očuvani slojevi, tako što su u manjim ili većim fragmentima, gdje je to bilo moguće, očuvani i uklopljeni u rekonstruirani ostatak pročelja. Primjer takve prakse je gotovo u cijelosti očuvano južno pročelje kapele sv. Margarete u Lenišću.⁸⁸ Druga metoda, ograničena na prezentaciju koncepta, jest cjelovita rekonstrukcija, koja se primjenjivala u slučajevima kada je sva žbuka pročelja morala biti uklonjena. Takav je slučaj, primjerice, kapela sv. Benedikta u Velikom Komoru, gdje je s pročelja uklonjena recentna cementna žbuka.⁸⁹ U slučaju kada se željelo prezentirati više faza istog pročelja, odabrana je prezentacija starijih slojeva u sondama, poput onog na kapeli Majke Božje Žalosne u Trgovišću, gdje je provedena i njegova djelomična rekonstrukcija.⁹⁰

ZAKLJUČAK

Nepokretna kulturna dobra Krapinsko-zagorske županije, oštećena u dvama potresima 2020. godine, konstrukcijski su sanirana i ojačana u razdoblju od 2022. do 2024. godine sredstvima iz europskog Fonda solidarnosti, uz korištenje nacionalnih sredstava za sve one radove koji su bili nužni za dovršavanje i privođenje građevina funkciji, a nisu bili konstrukcijskog karaktera. Štete na ovoj baštini bile su umjerenog intenziteta, no zahvati su bili opsežni zbog obaveze podizanja njihove sveukupne seizmičke otpornosti, što je za posljedicu imalo primjenu različitih sustava ojačanja. Riječ je o učvršćenjima temelja izvedbom AB prstena i injektiranjima, ugradnji čeličnih sidara kojima su povezivani i učvršćivani spojevi zidova, injektiranjima i primjeni FRCM sustava na zidnim ploham i ekstradosu svodova s ciljem njihova ojačanja i ukrute, izvedbi AB serklaža u potkrovnim zonama duž cijeloga perimetra građevine, parcijalnoj zamjeni drvene krovne građe uz dodatna ojačanja drvenim i čeličnim elementima, ugradnji AB ploča, čeličnih lamela ili prostornih konstrukcija unutar volumena tornjeva. U tom je kontekstu očuvanje njihovih spomeničkih svojstava, identitetskih obilježja i autentičnosti ovisilo o ustrajnoj primjeni konzervatorskih načela. Pritom svakako treba istaknuti važnost konzervatorsko-restauratorskih istraživanja, kao i valorizacije utvrđenih povijesnih slojeva iz kojih su proizašli konzervatorski uvjeti za svaku pojedinu građevinu kojima su navedeni zahvati bili usmjereni s ciljem očuvanja arhitektonskih i konstrukcijskih

80 VARŠIĆ, VJEKOSLAV, 2019.

81 KRIZMAN, MIRTA, 2022.

82 PUHMAJER, PETAR; VUJICA, KRISTINA; MAVAR, NATALIJA, 2022.c

83 PUHMAJER, PETAR; VUJICA, KRISTINA; MAVAR, NATALIJA, 2022.b; VARŠIĆ, VJEKOSLAV, 2021.

84 VARŠIĆ, VJEKOSLAV, 2023.; VARŠIĆ, VJEKOSLAV, 2022.a; VARŠIĆ, VJEKOSLAV, 2022.b

85 POŽAR, DIJANA, 2021.

86 KRIZMAN, MIRTA, 2023.

87 BIBA, ANTON; TRBOJEVIĆ, MELINDA; VARŠIĆ, VJEKOSLAV, 2018.

88 BARTULOVIĆ, DALIBOR, 2022.e

89 VUJICA, KRISTINA, 2022.

90 GALIĆ, BRANKO, 2022.b

elemenata, povijesnih žbuka i oslika, povijesnih podova, kao i svih ostalih elemenata njihove povijesne interijerske opreme. U tom smislu treba istaknuti način primjene FRCM sustava koji je pretežito korišten na pročeljnim zidnim ploham gdje nije bilo povijesnih žbuka ili su bile očuvane u manjim fragmentima, jednako kao što je kod svodova isti sustav apliciran na gornjim ploham (ekstradosima) kako bi se izbjegle povijesne žbuke i oslici. U interijerima su iz istih razloga zahvati bili gotovo isključivo lokalnog karaktera, ali i takvim se radovima, dakako, pristupalo uz korištenje različitih metoda zaštite i očuvanja povijesnih slojeva. Primjerice, ugradnji čeličnih zatega i sidara na zidovima s vrijednim zidnim oslicima primjenjivala se metoda transfera dijela žbuke s oslikom (*stacco a massello*) s mjesta gdje je izvedeno bušenje da bi se kasnije restauratorskim postupkom ovi dijelovi vratili na izvorna mjesta. Konstrukcijske pukotine na mjestima zidnih oslika rješavane su metodom „prošivanja“ ukrižanim sidrima, bez „šlicanja“ ili obijanja žbuke, uz pažljivo restauratorsko *mikroinjektiranje* i zaštitu *japan papirom*. Dekorativni oslici su zbog zahvata koji su predstavljali moguću ugrozu za njihovo očuvanje ili zbog neizbježnog uklanjanja, a s ciljem mogućnosti rekonstrukcije, prethodno precrtavani na paus papir. U nekim su situacijama, ukoliko je bilo moguće, određeni zahvati jednostavno izostavljeni ili premješteni na manje problematične pozicije. Pročeljni zidni oslici, zatečeni u svega nekoliko primjera, zaštićeni su potpunim izuzimanjem od primjene spomenutih invazivnih zahvata.

Kako uz zidne oslike i obojenja podne obloge predstavljaju značajan udio u sveukupnom dojmu interijerske cjeline i ambijenta, a svojom kvalitetom i konceptom ponekad dosežu i visoku estetsku razinu, posebna je pažnja bila posvećena njihovom očuvanju i prezentaciji. Ukoliko načelo izuzimanja ovih dijelova interijera od zahvata ojačanja nije bio moguće, posebnim se metodama pristupalo dokumentiranju, razgradnji i vraćanju kamenih podnih ploča na prvobitne pozicije. Osim arhitektonskog snimanja kompletnog rastera i numeriranja svake pojedine ploče, postupak je uključivao usklađivanje s povijesnim podnim kotama, a onda i zamjenu dotrajalih i oštećenih ploča kamenom srodnih obilježja.

Kroz prethodna konzervatorsko-restauratorska istraživanja, ali i istraživanja tijekom izvođenja radova konstrukcijskog ojačanja, na brojnim su građevinama utvrđeni do tada nepoznati, vrlo vrijedni povijesni slojevi interijerskog uređenja, prije svega zidnih oslika i podnih obloga. Što se zidnog oslika tiče, među brojnim nalazima posebno se ističe srednjovjekovni oslik kapele sv. Ane u Gornjoj Plemenščini iz 15. stoljeća, koji će, kao i svi ostali, u okviru posebnih programa obnove interijera biti detaljno istražen i prezentiran. Nekoliko je vrlo zanimljivih nalaza povijesnih kamenih

podova značajno utjecalo na kvalitetu konačne prezentacije interijera. Svakako treba izdvojiti župnu crkvu Presvetog Trojstva u Donjoj Stubici, u kojoj je, osim povijesnog podnog opločenja, otkrivena i trobrodna kript, kao i kapelu sv. Magdalene u Lenišću, gdje je ispod recentno postavljenih keramičkih pločica utvrđen kameni pod iz 17. stoljeća. Napokon, treba izdvojiti i zahtjevne konstrukcijske zahvate poput onog na župnoj crkvi sv. Jelene Križarice u Zaboku, kojim je drvena kupola s početka 20. stoljeća zamijenjena kupolom od lameliranog drva uz ojačanja i ukrute AB serklažima i gredama, ali i sanacije kupola crkvenih zvonika u Donjoj Stubici i Kraljevcu na Sutli.

Radovi konstrukcijske sanacije završavani su žbukanjem i bojanjem pročelja, što je, s obzirom na provedene zahvate, uz nekoliko iznimki, podrazumijevalo rekonstruiranje slojeva koji su prije radova bili najcjelovitije očuvani ili su bili jedini postojeći. Pritom se odabir sastava i teksture žbuka, kao i tonova naliča, temeljio na rezultatima prethodno provedenih konzervatorsko-restauratorskih istraživanja.

LITERATURA

- BOTICA, DUBRAVKA, Kraljevec na Sutli: Župna crkva Presvetog Trojstva, *Krapinsko-zagorska županija: sakralna arhitektura s inventarom, feudalna arhitektura, spomen-obilježja*, Umjetnička topografija Hrvatske, knjiga 4, (ur.) Ivanka Reberski, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, Školska knjiga, 2008., 298-300.
- BOTICA, DUBRAVKA, Svetojurski Vrh: Kapela sv. Jurja, *Krapinsko-zagorska županija: sakralna arhitektura s inventarom, feudalna arhitektura, spomen-obilježja*, Umjetnička topografija Hrvatske, knjiga 4, (ur.) Ivanka Reberski, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, Školska knjiga, 2008., 547.
- CVIJANOVIĆ, DRAGUTIN, Jači potresi u SR Hrvatskoj, *Geološki vjesnik*, 19 (1965.), 139-167.
- CVITANOVIĆ, ĐURĐICA, Sveta Jelena — Portal Zaboka: povijest i gradnja, *Kaj: časopis za kulturu i prosvjetu*, 7 (1974.) 11, 33-38.
- HORJAN, GORANKA, Strmec: Kapela Bl. Dj. Marije, *Krapinsko-zagorska županija: sakralna arhitektura s inventarom, feudalna arhitektura, spomen-obilježja*, Umjetnička topografija Hrvatske, knjiga 4, (ur.) Ivanka Reberski, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, Školska knjiga, 2008., 640.
- REPANIĆ BRAUN, MIRJANA, Hrašćina: Župna crkva sv. Nikole, Zidne slike, *Krapinsko-zagorska županija: sakralna arhitektura s inventarom, feudalna arhitektura, spomen-obilježja*, Umjetnička topografija Hrvatske, knjiga 4, (ur.) Ivanka Reberski, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, Školska knjiga, 2008., 200-201.
- SRŠA, IVAN, Kasnogotičke zidne slike u crkvi sv. Ivana u Ivaniću Miljanskom, *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, 52 (2009.) 1, 125-142.

VUKIČEVIĆ SAMARŽIJA, DIJANA, *Gotičke crkve Hrvatskog zagorja*, Zagreb, 1993.

VUKIČEVIĆ SAMARŽIJA, DIJANA, Gornja Plemenščina: Kapela sv. Ane, *Krapinsko-zagorska županija: sakralna arhitektura s inventarom, feudalna arhitektura, spomen-obilježja*, Umjetnička topografija Hrvatske, knjiga 4, (ur.) Ivanka Reberski, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, Školska knjiga, 2008., 525-527.

ARHIVSKI IZVORI

Hrvatski državni arhiv, Fond br. 79, ZEMALJSKA VLADA, ODJEL UNUTARNJIH POSLOVA, KULTURNO-TEHNIČKI ODSJEK

DOKUMENTACIJSKI IZVORI

Ministarstvo kulture i medija, Dokumentacija Konzervatorskog odjela u Krapini:

BARTULOVIĆ, DALIBOR, *Crkva sv. Margarete. Elaborat ocjene postojećeg stanja građevinske konstrukcije*, ZOP 55/22-CP, TD 55/22-E, City projekt d.o.o., Zabok, 2022.a

BARTULOVIĆ, DALIBOR, *Crkva sv. Benedikta, Veliki Komor. Elaborat ocjene postojećeg stanja građevinske konstrukcije*, ZOP 57/22-CP, TD 57/22-E, City projekt d.o.o., Zabok, 2022.b

BARTULOVIĆ, DALIBOR, *Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Tuhelju. Građevinski projekt – projekt obnove konstrukcije zgrade*, ZOP 54/22-CP, TD 54/22-GP, City projekt d.o.o., Zabok, 2022.c

BARTULOVIĆ, DALIBOR, *Župna crkva Presvetog Trojstva u Kraljevcu na Sutli. Građevinski projekt – projekt obnove konstrukcije zgrade*, ZOP 58/22-CP, TD 58/22-GP, City projekt d.o.o., Zabok, 2022.d

BARTULOVIĆ, DALIBOR, *Crkva sv. Margarete. Građevinski projekt – projekt obnove konstrukcije zgrade, ispravak-02*, ZOP 55/22-CP, TD 55/22-GP, City projekt d.o.o., Zabok, 2022.e

BELOŠEVIĆ, ZLATKO, *Kapela sv. Fabijana i Sebastijana, Slani Potok. Elaborat ocjene postojećeg stanja građevinske konstrukcije*, TD 4-10/21, Ured ovlaštenog inženjera građevinarstva Zlatko Belošević, Zagreb, 2021.

BELOŠEVIĆ, ZLATKO, *Kapela Blažene Djevice Marije u Strmcu. Građevinski projekt obnove konstrukcije zgrade – projekt pojačanja građevinske konstrukcije – razina 3*, ZOP 40/22, TD 1-11/22, Ured ovlaštenog inženjera građevinarstva Zlatko Belošević, Zagreb, 2022.a

BELOŠEVIĆ, ZLATKO, *Crkva sv. Tri Kralja u Velikoj Erpenji. Građevinski projekt obnove konstrukcije zgrade – projekt pojačanja građevinske konstrukcije – razina 3*, ZOP 31/22, TD 10-07/22, Ured ovlaštenog inženjera građevinarstva Zlatko Belošević, Zagreb, 2022.b

BELOŠEVIĆ, ZLATKO, *Crkva sv. Jelene Križarice u Zaboju. Građevinski projekt obnove konstrukcije zgrade – projekt pojačanja građevinske konstrukcije – razina 3*, ZOP

5-05/23-GP, TD 5-05/23, Ured ovlaštenog inženjera građevinarstva Zlatko Belošević, Zagreb, 2023.

BIBA, ANTON; TRBOJEVIĆ, MELINDA; VARŠIĆ, VJEKOSLAV; *Konzervatorska studija za projekt Znanstveno-edukativno-zabavnog centra – ZEZ koji će se uspostaviti u dvorcu Stubički Golubovec, Donja Stubica, Krapinsko-zagorska županija*, Arbi d.o.o., Zagreb, 2018.

BOČINA, ZRINKA, *Konzervatorsko-restauratorski radovi u dvorcu Oršić (popratni radovi zbog statičke sanacije)*, eLABORO d.o.o., Split, 2023.

BOSNIĆ, HELENA; DUMBOVIĆ, MATIJA, *Izvešće o provedenim konzervatorsko-restauratorskim istražnim radovima u interijeru kapele sv. Margarete u Lenišću (dopuna konzervatorskog elaborata)*, RKD, obrt za restauraciju kamena, Vukanci, 2023.

DRMIĆ, IVANA, *Izvešće o konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima slojeva građe, žbuka i bojenih/slikanih slojeva na sjevernom pročelju i u unutrašnjosti kapele sv. Ane u Gornjoj Plemenščini*, Zagreb, 2024.

GALIĆ, BRANKO, *Rekonstrukcija dvorca Stubički Golubovec – obnova konstrukcije zgrade. Građevinski projekt – projekt obnove konstrukcije zgrade*, ZOP 0212/21, TD 173/2021, Radionica statike d.o.o., Zagreb, 2021.

GALIĆ, BRANKO, *Crkva sv. Nikole Biskupa u Hrašćini. Građevinski projekt – projekt konstrukcije – ispravak 3*, TD 154/2021, Radionica statike d.o.o., Zagreb, 2022.a

GALIĆ, BRANKO, *Crkva Majke Božje Žalosne u Trgovišću, Građevinski projekt – projekt konstrukcije s troškovnikom*, TD 102/2022, Radionica statike d.o.o., Zagreb, 2022.b

HORVAT, ZORISLAV; MILETIĆ, DRAGO, *Tuhelj, kapela sv. Josipa. Konzervatorska studija*, 2004.

HORVAT, GORDAN, *Geodetska snimka i prospekcija postojećeg kamenog opločenja crkve sv. Margarete, Lenišće*, Georbit d.o.o., Varaždin, 2024.

JAKAŠA BORIĆ, VIKI; DRMIĆ, IVANA; COTTIERO, RENATO, *Kapela Trpećeg Isusa, Kostel, Konzervatorski elaborat*, Zagreb, 2024.

JAKOVIĆ, DAMIR, *Crkva Presvetog Trojstva, Donja Stubica. Arhitektonska snimka postojećeg stanja – snimka kripti*, Arhitektonski studio DAAD d.o.o., Zagreb, 2023.

JERKOVIĆ, JOSIP & ART RESTAURIRANJE, *Elaborat konzervatorsko-restauratorskog sondiranja unutrašnjosti dvorca Stubički Golubovec u Donjoj Stubici*, Zagreb, 2022.

JERKOVIĆ, JOSIP; VILENICA ŠABAN, BENEDIKTA, *Elaborat konzervatorsko-restauratorskih radova sondiranja pročelja i unutrašnjosti crkve sv. Ane u Gornjoj Plemenščini*, Multi-art d.o.o., Art restauriranje d.o.o., 2022.

JURČIĆ, DUBRAVKO, *Elaborat konzervatorsko-restauratorskih sondiranja kapele Trpećeg Isusa u Kostelu*, Art4art d.o.o., Art restauriranje d.o.o., Zagreb, 2021.

JURČIĆ, DUBRAVKO, *Izveštaj o izvedenim hitnim konzervatorsko-restauratorskim radovima sanacije zidnog oslika*

- na dijelu fasade zvonika crkve sv. Nikole, Art4art d.o.o., Gornji Stupnik, 2023.a
- JURČIĆ, DUBRAVKO, *Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja izvedenih u svrhu obnove kapele Majke Božje Žalosne, Trgovišće*, Art4art d.o.o., Gornji Stupnik, 2023.b
- KOVAČEC, PAULA, *Oslici u interijeru crkve sv. Jelene Križarice*, Konzervatorski odjel u Krapini, Krapina, 2024.
- KRIZMAN, MIRTA, *Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja crkve Blažene Djevice Marije u Strmcu, Špatula d.o.o., Zagreb*, 2022.
- KRIZMAN, MIRTA, *Konzervatorsko restauratorski istražni radovi na pročeljima dvorca Oršić u Gornjoj Stubici, Špatula d.o.o., Zagreb*, 2023.
- MAGLOV, ANTONIO, *Projekt konstrukcijske obnove crkve sv. Marije Bistričke, faza 01 – obnova ulaznog pročelja crkve*, ZOP mb.CRK.290.21, Konstrukta d.o.o., Zagreb, 2021.
- MAJER JURIŠIĆ, KRASANKA; DRMIĆ, IVANA, *Kapela sv. Jurja, Lovreća Sela, Konzervatorski elaborat*, 2024.
- MAKSIMOVIĆ VASEV, NIVES, *Kapela sv. Benedikta, Veliki Komor. Izvještaj o konzervatorsko-restauratorskom istraživanju i radovima na zidnim naličima i žbukama, Gilda obrt za restauriranje i dizajn*, Zagreb, 2023.
- NOVAK, ZLATAN; POLANSKY-IVANIŠ, KARMEN, *Arhitektonska snimka postojećeg stanja kapele Majke Božje Žalosne u Trgovišću, broj 21-23, Vektra d.o.o., Varaždin*, 2023.
- PAVLIČIĆ, MIROSLAV, *Prijedlog konzervatorsko-restauratorskih radova s troškovnikom za program: Taborsko, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije – oltar sv. Josipa – „skulptura sv. Ana“ / konzervatorsko-restauratorski radovi*, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, 2022.
- PETRIĆ, KSENIJA; TRBOJEVIĆ, MELINDA; VARŠIĆ, VJEKOSLAV, *Franjevački samostan i crkva Navještenja Blažene Djevice Marije u Klanjcu. Konzervatorsko-restauratorska istraživanja i projekt obnove pročelja crkve*, 1999.
- PODNAR, HRVOJE, *Crkva Presvetog Trojstva u Donjoj Stubici. Projekt obnove konstrukcije zgrade – pojačanje konstrukcije nakon potresa*, ZOP 14/22, TD 3-I-22/T, Intrados projekt d.o.o., Zagreb, 2022.
- POŽAR, DIJANA, *Elaborat konzervatorsko-restauratorskog istraživanja dvorca Popovec u Velikoj Vesi*, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, 2021.
- PRPIĆ, IVA, *Izvješće o konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima na pročeljima i zidnom osliku unutrašnjosti kapele sv. Ane u Gornjoj Plemenšćini*, Zagreb, 2023.
- PUHMAJER, PETAR; VUJICA, KRISTINA; MAVAR, NATALIJA, *Konzervatorsko-restauratorski elaborat – župna crkva Presvetog Trojstva, Kraljevec na Sutli*, PlanAxis d.o.o., Velika Gorica, 2022.a
- PUHMAJER, PETAR; VUJICA, KRISTINA; MAVAR, NATALIJA, *Konzervatorsko-restauratorski elaborat – kapela sv. Benedikta, Veliki Komor*, PlanAxis d.o.o., Velika Gorica, 2022.d
- RENIĆ, MIŠE, *Crkva Presvetog Trojstva – povijesno opločanje, snimak zatečenog stanja, Mjesto pod suncem d.o.o., Šapjane*, 2023.
- ŠKARPA, DARIA; KRIZMAN, MIRTA, *Kapela Blažene Djevice Marije u Strmcu. Podaci o konzervatorsko-restauratorskim radovima*, Špatula d.o.o., Zagreb, 2022.
- TOMAS, IVANA; DRMIĆ, IVANA; COTTIERO, RENATO, *Kapela sv. Ane u Gornjoj Plemenšćini. Konzervatorski elaborat*, 2024.
- TOMLJANOVIĆ, IVAN, *Crkva Presvetog Trojstva, Kraljevec na Sutli. Cjelokupni grafički prikaz prospekcije i orthophoto kamenog poda cijele crkve i sakristije s rasporedom ploča*, Geo Tom d.o.o., Bjelovar, 2023.
- VARŠIĆ, VJEKOSLAV, *Izvješće o konzervatorsko-restauratorskim istraživačkim radovima u interijeru/na pročeljima župne crkve sv. Tri Kralja u Velikoj Erpenji*, 2019.
- VARŠIĆ, VJEKOSLAV, *Izvješće o dodatnim konzervatorsko-restauratorskim istraživačkim radovima u interijeru dvorca Stubički Golubovec u Donjoj Stubici*, 2020.
- VARŠIĆ, VJEKOSLAV, *Izvješće o konzervatorsko-restauratorskim istraživačkim radovima u interijeru i na pročeljima kapele Blažene Djevice Marije u Klupcima Začretnim*, 2021.
- VARŠIĆ, VJEKOSLAV, *Izvješće o proširenim konzervatorsko-restauratorskim istraživačkim radovima u interijeru i na pročeljima župne crkve Presvetog Trojstva u Donjoj Stubici*, 2022.a
- VARŠIĆ, VJEKOSLAV, *Izvješće o konzervatorsko-restauratorskim istraživačkim radovima u interijeru i na pročeljima kapele Sv. Vida u Komoru Začretnom*, 2022.b
- VARŠIĆ, VJEKOSLAV, *Župna crkva sv. Jelene Križarice, Zabok. Izvješće o konzervatorsko-restauratorskim istraživačkim radovima na pročeljima i u interijeru župne crkve*, 2023.
- VUJASINOVIĆ, MARTINA, *Muzej seljačkih buna – dvora Oršić. Projekt pojačanja konstrukcije*, ZOP 9/21, TD 9-X-21/PP, Intrados projekt d.o.o., Zagreb, 2021.
- VUJASINOVIĆ, MARTINA, *Elaborat ocjene postojećeg stanja građevinske konstrukcije kapele Trpećeg Isusa u Kostelu*, TD 1-VI-22/EOPS, Intrados projekt d.o.o., Zagreb, 2022.a
- VUJASINOVIĆ, MARTINA, *Crkva Navještenja bl. Djevice Marije u Klanjcu. Građevinski projekt konstrukcije*, ZOP 12/22, TD 4-VIII-22/PP, Intrados projekt d.o.o., Zagreb, 2022.b

VUJASINOVIĆ, MARTINA, *Crkva sv. Mirka u Kostelu. Glavni projekt – građevinski projekt konstrukcije*, ZOP 19/22, TD 7-X-22/PP, Intrados projekt d.o.o., Zagreb, 2023.a

VUJASINOVIĆ, MARTINA, *Muzej seljačkih buna – dvorac Oršić u Gornjoj Stubici. Građevinski projekt konstrukcije*, ZOP MSB-23, TD 1-IX-23, Intrados projekt d.o.o., Zagreb, 2023.b

VUJASINOVIĆ, MARTINA, *Kapela sv. Ane u Plemenšćini. Glavni projekt – građevinski projekt konstrukcije*, ZOP 21/22, TD 8-X-22/PP, Intrados projekt d.o.o., Zagreb, 2023.c

VUJICA, KRISTINA, *Crkva sv. Benedikta u Velikom Komoru. Arhitektonski projekt*, ZOP 57/22-CP, TD 54/22/AR, Interkonzalting d.o.o., Zagreb, 2022.

Abstract

STRUCTURAL RENOVATION OF IMMOVABLE CULTURAL ASSETS OF KRAPINA-ZAGORJE COUNTY AND CONSERVATION PRINCIPLES

This paper elaborates the structural rehabilitation and strengthening of immovable cultural assets in the Krapina-Zagorje County that were damaged in the 2020 earthquakes, viewed through the lens of conservation principles and conditions aimed at preserving their monumental values, identity features and authenticity.

Although the assets were moderately damaged, it was necessary to carry out extensive interventions in order to improve their overall seismic resistance, which required the application of various reinforcement systems. These included strengthening the foundations with a reinforced concrete ring and grouting, installing steel anchors to connect and strengthen the wall joints, applying FRCM systems on wall surfaces and vaults' extrados to strengthen and stiffen them, applying reinforced concrete tie beams in the cornice areas along the entire perimeter of the building, partially replacing the wooden roof structure and adding wooden and steel reinforcement elements, and installing reinforced concrete slabs, steel lamellae or spatial structures within the volume of the towers.

In this context, the implementation of conservation principles aimed at preserving monument properties was both intensive and crucial. Particular emphasis should be placed on the importance of conservation and restoration research and the valorization of the identified historical layers, which served as the basis for developing conservation guidelines for each individual building. These were used to manage the aforementioned interventions in order to preserve architectural and structural elements, historical decorative plasters and wall paintings, historical floors and all other elements of their historical interior furnishing. Special consideration should be given to the method of application of the FRCM system, which was mostly used on facade walls where historical decorative plasters were either absent or only smaller fragments had been preserved. On the vaults, the system was applied on the outer surfaces (extrados) in order to avoid historical decorative plasters and wall paintings. For the same reason, nearly all interventions in the interior were strictly localized. However, this work also employed various methods to protect and preserve historical layers. For example, during the installation of steel tie rods and anchors on walls with valuable wall paintings, sections of plaster with wall paintings were transferred from the drilling spot (a procedure known as *stacco a massello*), so that these sections could later be returned to their

original places through the restoration process. Structural cracks in areas that contained wall paintings were rehabilitated by "stitching" using crossed anchors, without "chasing" or stripping plaster, with careful micro-grouting and applying Japanese paper for protection. Ahead of any intervention that threatened or required the removal of decorative wall paintings, the paintings were traced onto tracing paper for potential reconstruction. If possible, certain interventions were simply omitted or repositioned to less problematic areas in some situations. Several wall paintings discovered on the facade were preserved by complete exclusion from any invasive interventions.

Since floor coverings, together with wall paintings, significantly enhance the overall impression of the interior and ambiance, often achieving a high aesthetic level through their quality and design, special attention was devoted to their preservation and presentation. If reinforcement interventions could not be avoided in these areas of the interior, specialized documentation methods were employed to facilitate the return of the stone floor slabs to their original position. The process involved architectural recording of the entire raster and numbering of each slab, alignment with historical floor elevations, and replacement of worn and damaged slabs with stone of similar characteristics.

Conservation and restoration research conducted prior to interventions, along with research conducted during structural reinforcement interventions, uncovered previously unknown and highly valuable historical layers of interior elements, primarily wall paintings and floor coverings. Especially noteworthy among the numerous findings is the medieval 15th-century wall painting in St. Anne's Chapel in Gornja Plemenščina. It will be thoroughly researched and presented as part of separate interior renovation programs. The wall painting in this chapel represents exceptional qualitative achievements in this region, and the rehabilitation procedures were adapted to its presence.

Several very interesting historical stone floor finds significantly influenced the quality of the final interior presentation. Particularly important are the Parish Church of the Holy Trinity in Donja Stubica, where a three-nave crypt was discovered along with the historical floor paving, and St. Magdalene's Chapel in Lenišće, where a 17th-century stone floor was found beneath newer tiles. Major

interventions were undertaken to present the floor paving from the period of construction of the baroque-classical parish church in Kraljevec na Sutli. Additionally, interventions on the historical stone floors are anticipated as part of the comprehensive renovation of the Suffering Jesus Chapel in Kostel and the Chapel of St. Cross in Sveti Križ near Tuhelj.

We should also highlight demanding structural interventions, such as the one carried out in the Parish Church of St. Helena in Zabok, which involved replacing the wooden dome from the early 20th century with a dome made of laminated wood and strengthened and stiffened with reinforced concrete tie beams, as well as the reconstruction of

the wooden vault of the Chapel of Our Lady of Sorrows in Trgovišće. The rehabilitation of the church bell tower domes in Donja Stubica and Kraljevec na Sutli is also worth mentioning.

The final stage of the structural rehabilitation included plastering and painting the facade, which, considering the interventions carried out, involved the reconstruction of the layers that were best preserved before rehabilitation or were the only existing ones, with a few exceptions. In this regard, the choice of the composition and texture of the plaster, as well as the paint color shades, was based on the results of conservation and restoration research conducted ahead of interventions.

Marijana Sironić, Jasna Šćavničar Ivković, Maja Gorianc Čumbrek, Stela Cvetnić Radić

Dokumentiranje i istraživanje kao preduvjet projekta obnove – studija slučaja pet sakralnih građevina u Zagrebu

Marijana Sironić
Jasna Šćavničar Ivković
Maja Gorianc Čumbrek
Stela Cvetnić Radić
Grad Zagreb, Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode
HR – 10000 Zagreb, Kuševićeva 2/II

UDK: [726:272].025.3/4(497.521.2):002
[726:272].025.1(497.521.2)“2020”:550.34
Prethodno priopćenje / Preliminary statement
Primljeno: 18. 11. 2024

Ključne riječi: Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode, sakralna kulturna baština, nepokretna kulturna dobra, potres, oštećenja građevinske konstrukcije zgrada, dokumentiranje šteta od potresa, konzervatorska, restauratorska i arheološka istraživanja

Keywords: City Institute for the Conservation of Cultural and Natural Heritage, sacral cultural heritage, immovable cultural assets, earthquake, damage to the building structure, documentation of earthquake damage, conservation, restoration and archaeological research

Na primjeru pet sakralnih građevina u Zagrebu koje se ističu očuvanom povijesnom slojevitošću, a stradale su u potresima, kako davne 1880. tako i 2020. godine, prikazuje se, nakon prve procjene stanja i popisa štete nakon potresa, niz provedenih aktivnosti kao dijela projektnog procesa obnove. Nastala i evidentirana oštećenja u potresima 2020. na izabranim primjerima povijesno slojevitih sakralnih građevina kategorizirana su kao: *vrlo teška oštećenja* (K4) prema EMS-98. Izradi *Elaborata ocjene postojećeg stanja građevinske konstrukcije zgrade* prethodila su neophodna istraživanja građevnih struktura i slojeva te odgovarajuća konzervatorsko-restauratorska i arheološka istraživanja koja su nerijetko donijela i nove, do sada nepoznate povijesne činjenice i spoznaje, što je u bitnome utjecalo na tijek procesa obnove i usmjerilo ga. Uz dokumentiranje zatečenog stanja nakon potresa, provedenim istraživanjima omogućeno je detaljno utvrđivanje stvarnog stanja građevina kao nužnog preduvjeta projektnog procesa i odabira odgovarajućeg modela obnove njihove građevinske konstrukcije, prilagođenog već utvrđenim kulturnim i povijesnim vrijednostima kulturnog dobra, kao i novim nalazima i spoznajama.

Među brojnim kulturnim dobrima na prostoru Grada Zagreba, ističu se sakralne građevine čiji najstariji povijesni slojevi predstavljaju i najstarije očuvane slojeve sakralne graditeljske baštine u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Stoga je očekivana i njihova razmjerno visoka zastupljenost u ukupnom broju oštećenih kulturnih dobara u potresima iz 2020.

Promatrajući odnos graditeljskih i stilskih obilježja sakralnih građevina te evidentiranih i dokumentiranih šteta od potresa, izdvajaju se građevine kod kojih najstariji graditeljski povijesni slojevi sežu u razdoblja kasne romanike i gotike. Njihova su oštećenja od potresa u preliminarnoj procjeni i popisu štete nakon potresa, ocijenjena vrlo teškim oštećenjima (K4) prema EMC 98.¹ Zajedničkim obilježjima treba pridodati i provedene aktivnosti nakon potresa za svaku od pet prikazanih građevina, koje obuhvaćaju: vizualni pregled građevine i utvrđena šteta prema *Obrascu za popis štete od potresa na kulturnim dobrima*,² izdano *Rješenje kojim se utvrđuju mjere zaštite kulturnog dobra*³ ili *Konzervatorske smjernice*⁴ za sanaciju i obnovu oštećenog kulturnog dobra te poduzete aktivnosti u *provedbi mjera*

1 Europska makroseizmička ljestvica, EMS-98, pomoću koje se određuje i intenzitet potresnog djelovanja. Opisi oštećenja koji odgovaraju kategoriziranoj šteti (K1 do K5) sastavni su dio utvrđenog obrasca za popis štete.

2 MKM, Obrazac, popis štete od potresa na kulturnim dobrima, 2020.

3 Pojam Mjere zaštite, utvrđen člankom 21. Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, odnosi se na akt koji izdaje nadležno tijelo te ga je potrebno razlikovati od hitnih mjera zaštite (temeljem članka 76. istog Zakona) koje je posebnim aktom utvrdila ministrica kulture u travnju 2021. nakon petrinjskog potresa.

4 SIRONIĆ, MARIJANA; MAŽAR, ZRINKA, Potresi u Gradu Zagrebu 2020. – aktivnosti konzervatorske službe i dokumentiranje razmjera i vrste šteta na kulturnoj baštini, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 46/47, (2023.), str. 111-135 (114).

1 Oštećenje vitraja i kamenih elemenata rozete u svetištu katedrale Uznesenja Marijina na Kaptolu (Fototeka, GZZSKP, 2020.)

Damaged stained glass and stone elements of the rose window in the sanctuary of the Cathedral of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Kaptol (photo archive of the City Institute for the Conservation of Cultural and Natural Heritage, 2020)

zaštite kulturne baštine oštećene u potresu⁵ prema pozivu Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske.⁶

Izdvojenim prikazom pet sakralnih građevina, prethodno opisanih zajedničkih obilježja, bio je cilj detaljnije predstaviti: a) karakter oštećenja predmetnih građevina nastalih u potresima 2020. godine i, još značajnije, b) način na koji su oštećenja evidentirana i dokumentirana, pod pretpostavkom da su temeljito utvrđena oštećenja te istražena i dokumentirana svojstva kulturnog dobra, nužan preduvjet za pokretanje projektnog procesa i izbor odgovarajućeg modela obnove sakralnih građevina nakon potresa, uključujući i obvezno pojačanje građevinske konstrukcije.⁷

U provedenom istraživanju korištena je dokumentacija iz *Popisa štete*, akti o *Mjerama zaštite*, *Konzervatorske smjernice* i *Prethodna odobrenja*⁸ izdana za potrebne istražne i druge radove, nastali u Gradskom zavodu za zaštitu spomenika kulture i prirode (u daljnjem tekstu: Gradski zavod) te zaprimljena izvješća o obavljenim radovima, kao i konzervatorska

i tehnička dokumentacija koju su izradile ovlaštene osobe s dopuštenjem za rad na kulturnom dobru.

Prikazom svake od pet sakralnih građevina obuhvaćen je kratki genealogijski prikaz nastanka građevine,⁹ opis štete utvrđen vizualnim pregledom građevine pri popisu štete, evidentirane provedene hitne mjere zaštite, podupiranja i evakuacije pokretnog inventara, karakter i uzroci nastanka oštećenja građevinske konstrukcije utvrđen u izrađenim *elaboratima ocjene postojećeg stanja građevinske konstrukcije*,¹⁰ odobreni i provedeni istražni radovi te izrađeni izvješćaji i konzervatorsko-restauratorska dokumentacija.

Rezultati provedenih istražnih radova, od kojih su neki utjecali i na predložene modele obnove, donijeli su i nove spoznaje i nalaze. Oni će u daljnjem procesu obnove biti sagledani i odgovarajuće prezentirani, kako u odnosu

5 MKM, Poziv na dodjelu bespovratnih financijskih sredstava, 2021.

6 Zakonom o ustrojstvu i djelokrugu tijela državne uprave (*Narodne novine*, 85/20) koji je stupio na snagu 22. 7. 2020. dotadašnje Ministarstvo kulture nastavlja s radom kao Ministarstvo kulture i medija. U članku se naziv ministarstva navodi u skladu sa službenim nazivom ministarstva u trenutku nastajanja ovog članka.

7 *Osiguranje primjene tehničkog propisa i očuvanja svojstava kulturnog dobra postala je prijeporna točka u planiranju obnove, posebice u iznimno kratkim rokovima u kojima je radove konstrukcijske obnove trebalo odobriti i završiti*, SIRONIĆ, MARIJANA; MAŽAR, ZRINKA, 2023., 124.

8 Rješenje o prethodnom odobrenju (skraćeno: prethodno odobrenje), je akt koji izdaje nadležno tijelo sukladno članku 62. *Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara* i u skladu s *Pravilnikom o dokumentaciji za izdavanje prethodnog odobrenja za radove na kulturnom dobru* (*Narodne novine*, 134/15).

9 Prikaz je temeljen na podacima dostupnim do 2020. i podacima Gradskog zavoda temeljem kojih je utvrđeno svojstvo kulturnog dobra za svaku pojedinu građevinu.

10 Pojam određen Zakonom o obnovi zgrada oštećenih potresom na području Grada Zagreba, Krapinsko-zagorske županije i Zagrebačke županije. Elaborat ocjene postojećeg stanja građevinske konstrukcije izrađuje se radi donošenja odluke o potrebnim konstrukcijskim zahvatima i radovima obnove zgrade te služi kao podloga za izradu projekta obnove konstrukcije zgrade, projekta obnove zgrade za cjelovitu obnovu zgrade, odnosno projekta uklanjanja zgrade. Sastavni dio elaborata je i prijedlog obnove i pojačanja građevinske konstrukcije. Sukladno Tehničkom propisu za građevinske konstrukcije (*Narodne novine*, 17/17, 75/20, 7/22) planiranom cjelovitom obnovom sakralnih građevina, crkava, obvezno je pojačanje građevinske konstrukcije na razinu 3 – poboljšanje s ciljem dovođenja građevinske konstrukcije u stanje poboljšane proračunske potresne otpornosti. U prilogu III istog propisa navedeni su i mogući zahvati kojima se traženo pojačanje može postići. Opisi oštećenja građevinske konstrukcije sakralnih građevina iz korištenih *elaborata ocjene postojećeg stanja građevinske konstrukcije*, preuzeti su na način kako su ih opisali njihovi izrađivači, uz tek ponegdje dodatno objašnjenje pojma koji se odnosi na dio ili element građevine u skladu s nazivima što se koriste u opisima graditeljske baštine.

na povijesni kontekst i vrijeme njihova nastanka, tako i u kontekstu odabranih modela obnove potresom značajno oštećenih sakralnih građevina.

Premda je intencija prikaza bila da se tako prikupljeni podaci sustavno i ujednačeno prikažu, diferenciranost svakog od pet prikazanih slučajeva razlog je da su pojedini dijelovi prikaza dijelom neujednačeni i/ili nejednako zastupljeni i kao takvi na najbolji način ilustriraju složenost postupka utvrđivanja stvarnih oštećenja povijesnih građevina te upućuju na potrebu individualiziranog pristupa u odabiru inženjerskog rješenja obnove za svaku pojedinačnu građevinu.¹¹

KATEDRALA UZNESENJA BLAŽENE DJEVICE MARIJE

Pregled započinje prikazom oštećenja katedrale Uznesenja Blažene Djevice Marije i svetih Stjepana i Ladislava kao dijela kulturnog dobra *Kompleks katedrale Uznesenja Marijina, nadbiskupskog dvora s kapelom sv. Stjepana, utvrdama i parkom Ribnjakom na Kaptolu u Zagrebu* (Z-202). Zagrebačka katedrala, trobrodna, troapsidalna katedralna crkva s dva zvonika na zapadnom pročelju, građena je postupno od 13. stoljeća, premda se kontinuitet gradnje može pratiti od 12. stoljeća (moguće i ranije na mjestu starije crkve).¹² Katedrala, posvećena 1217., stradala je u navali Tatara u prvoj polovini 13. stoljeća. Za vrijeme biskupa Timoteja (1263.-1287.) katedrala je temeljito obnovljena (ili građena od temelja) te je u novom, gotičkom slogu izgrađen trodijelni prostor svetišta katedrale, svaki s po dva traveja i svaki zaključen poligonalnom apsidom te sakristija. Radovi na preuređenju lađa započinju u 14. stoljeću, posebice u vrijeme biskupa Eberharda (1397.-1406. i 1410.-1419.), kada se znatno povisuju glavna i sjeverna lađa, dok se radovi na južnoj lađi nastavljaju i u 15. stoljeću. Za vrijeme biskupa Osvalda Thuza (1466.-1499.) podiže se novi svod i krov nad svetištem, uređuje se unutrašnjost katedrale i svodom pokrivaju lađe. Novi južni zvonik na zapadnom pročelju gradi Hans Albertal u razdoblju od 1633. do 1641., dok je novi portal sa skupinama kipova dovršen 1677. Tijekom 17. i 18. stoljeća kontinuirano traju radovi obnove i uređenja unutrašnjosti katedrale. Posljednja značajna obnova i regotizacija katedrale započele su 1879. prema idejnom projektu Friedricha von Schmidta, što ga je nakon potresa 1880. razradio i 1902. dovršio Hermann Bollé.¹³

Oštećenja nastala u potresu 22. ožujka 2020. uvelike su podsjetila na veliki zagrebački potres 1880. te je katedrala

ponovno postala simbolom potresom ranjenog Zagreba. Utvrđena oštećenja evidentirana su u *Obrascu za popis štete* izrađenom na temelju vizualnog pregleda katedrale što ga je popisni tim Gradskog zavoda obavio 6. travnja 2020.¹⁴, a potom su rješenjem utvrđene Mjere zaštite kulturnog dobra.¹⁵ U potresu su oštećeni zvonici (vršni dio južnog zvonika se srušio) i sva pročelja katedrale, kontrafori, fasadna kamena plastika i svi vitraji na svetištu, uključujući kamene dijelove prozorskih okvira. Oštećeni su i ukrasni zabati krovnih kućica (*wimpergi*), kao i vršni dijelovi tornjića iznad kružnih stubišta obostrano uz središnju apsidu (sl. 1).

U interijeru su teško stradali središnja apside i kor. Kod rastresenog svoda srednje lađe došlo je do odvajanja svoda od zida u pukotini većoj od 2 cm te do teških konstruktivnih oštećenja svodova s približno trećinom oštećenih kamenih rebara, s otvaranjem zglobova i teškim oštećenjem ispune od opeke (vidljivo i iz krovništva). Prema pregledu fotografija oštećenja zvonika snimljenih iz zraka i s dizalice, evidentirana su oštećenja južnog tornja u dijelu ispod odlomljenog vrha. U trenutku pregleda neki su dijelovi tornja već bili uklonjeni, skinute su fijale iznad 72. reda, 56. red na južnom tornju je izmaknut zbog torzije i puknuća jednog od osam nosača, dok je sjeverni toranj imao narušenu stabilnost od 71. reda do vrha, što će rezultirati i hitnom mjerom uklanjanja vršnog dijela sjevernog tornja.¹⁶

Neposredno nakon potresa, u travnju 2020., na katedrali su izvedeni hitni građevinski i konzervatorsko-restauratorski radovi s ciljem zaštite i podupiranja svih nestabilnih elemenata, demontaže i privremenog uklanjanja s pohranom odlomljenih dijelova konstrukcije (otpali dio južnog tornja i demontirani dio sjevernog tornja) te arhitektonske plastike s pročelja i krova. U prosincu 2020. postavljena je skela s vanjske strane svetišta i u dijelu interijera (u svetištu i u zoni kora) te su, uz nužno podupiranje svodova, demontirani, dokumentirani (skenirani) i pohranjeni oštećeni i rastreseni kameni ukrasni elementi s vršnih dijelova lađa i svetišta (baldahini, križne ruže, ograda na svetištu).

Prilikom provođenja hitnih mjera zaštite, odnosno postave skele u središnjoj apsidi katedrale, zbog koje je bilo potrebno ukloniti podnu plohu, pronađen je izniman arheološki nalaz, četiri dijela nadgrobne ploče od crvenog mramora zagrebačkog biskupa Luke Baratina koji je biskupijom upravljao od 1500. - 1510. godine. Prvi su fragmenti njegove nadgrobne ploče bili pronađeni nakon potresa 1880. godine, a ovaj nalaz je izuzetno

11 Prikazom svakog pojedinog slučaja nisu obuhvaćena konačna projektna rješenja konstrukcijske i cjelovite obnove, niti je to predmet ovog rada.

12 Detaljan pregled povijesnih izvora i povijesni tijek nastanka zagrebačke katedrale, autora dr. sc. Nevena Budaka, sastavni je dio Konzervatorskog elaborata, HRZ, MAJER JURISČIĆ, KRASANKA et al., 2023.

13 MKM, Rješenje o utvrđivanju svojstva kulturnog dobra od 28. 5. 2002.

14 GZZSKP, *Obrasci za popis štete oznake 206-1 od 10. 4. 2020.*, oznaka štete: K4 prema EMS 98.

15 GZZSKP, Rješenje o utvrđenim mjerama zaštite od 8. 4. 2020. U izradi mjera zaštite korišteno je i izvješće *Odbora za obnovu katedrale* od 9. 4. 2020. jer su se u trenutku potresa izvodili radovi na obnovi katedrale.

16 Radove uklanjanje vrha sjevernog tornja katedrale izvela je Hrvatska vojska 17. 4. 2020.

važan jer sadrži dijelove biskupovog torza, ali i dio nadgrobnog natpisa koji otkriva detalje o biskupu.¹⁷

Već je pri prvim pregledima katedrale bilo jasno kako njezin pokretni inventar,¹⁸ u odnosu na samu građevinu, nije pretrpio značajnija oštećenja. Hitnim *Mjerama zaštite* koje je izdao Gradski zavod, s obzirom na utvrđena oštećenja građevine, zatražen je detaljniji stručni pregled restauratora kako bi se utvrdili daljnji koraci i potreba za eventualnom privremenom evakuacijom određenih dijelova inventara. Odmah potom Hrvatski restauratorski zavod (u daljnjem tekstu: HRZ), proveo je evakuaciju najugroženijih dijelova inventara iz svetišta te skulptura s prospekta orgulja u kapelu blaženog Augustina Kažotića u sjevernom tornju katedrale. Također, u tom su razdoblju izrađene drvene zaštitne oplata za propovjedaonicu, oltar svetih Petra i Pavla te grob blaženog Alojzija Stepinca (sl. 2).

Nakon prvih hitnih postupanja, u prosincu 2021. izvršen je detaljni pregled cjelokupnoga pokretnog inventara katedrale te je Gradski zavod izradio Konzervatorske smjernice za daljnje postupanje. Nakon svih obavljenih priprema, početkom studenog 2022. pristupilo se radovima zaštite pokretnog inventara, demontaži, pripremi za premještanje i privremenu pohranu jednog dijela, kao i zaštitu *in situ* preostalog inventara. Radove je izvodila tvrtka IG visokogradnja d.o.o. uz stručni nadzor i pomoć HRZ-a te izdano *Prethodno odobrenje* i konzervatorski nadzor Gradskog zavoda. Sav inventar koji je bio smješten u kapeli blaženog Augustina Kažotića, uz još nekoliko umjetnina s preostalim oltara, otprašen je, spakiran i pripremljen za evakuaciju te prenesen u čuvaonicu HRZ-a u Ludbregu. Preostali dijelovi inventara za koje je projektom bila predviđena zaštita *in situ* (svi oltari, korske klupe, biskupska katedra, ograde, kandelabri i dr.) zatvoreni su u drvene oplata te se u katedrali nalaze i danas. Za velike Walckerove orgulje bila je predviđena demontaža i premještanje, ali se zbog složenosti instrumenta od toga odustalo te su one zaštićene *in situ*.

U pripremi izrade projektne dokumentacije za obnovu katedrale izdana su odobrenja i provedeni: geotehnički istražni radovi, istražni radovi na drvenoj krovnoj konstrukciji, istražni radovi i ispitivanja svojstava kamena te mjerenje dinamičkih svojstava konstrukcije. Izrađena je dokumentacija zatečenog stanja: arhitektonska snimka nastala referenciranjem fotografski snimljenog materijala s tla i iz zraka te konzervatorsko-restauratorska, kojom

2 Drvene zaštitne oplata oltara na južnom zidu katedrale Uznesenja Marijina na Kaptolu (Fototeka, GZZSKP, 2020.)

Wooden protective panels of the altar on the south wall of the Cathedral of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Kaptol (photo archive of the City Institute for the Conservation of Cultural and Natural Heritage, 2020)

je dokumentirana razina i vrsta oštećenja, ali i povijesni slojevi prepoznati u povijesno-umjetničkim i konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima.

U realizaciji aktivnosti *Izrada projektne dokumentacije i provedba mjera zaštite kompleksa katedrale Uznesenja Marijina*¹⁹ izrađen je i *Preliminarni elaborat ocjene postojećeg stanja građevinske konstrukcije katedrale*.²⁰ Elaborat nosi naziv *preliminarni* jer, na temelju zatečenog stanja građevine i njezinih specifičnih arhitektonskih i graditeljskih karakteristika te, uz brojne nepoznanice, nije bilo moguće izraditi konačni elaborat ocjene postojećeg stanja građevinske konstrukcije. Stoga je predloženo rješenje kojim se izrađeni *preliminarni elaborat* dopunjuje na temelju istraživanja, koja se provode

17 SIRONIĆ, MARIJANA; MAŽAR, ZRINKA, 2023., 130.

18 Hermann Bollé je prilikom obnove katedrale nakon potresa 1880. pročistio dotadašnji inventar koji je brojio preko tridesetak oltara. Nakon njegove obnove ostala su samo dva barokna oltara: oltar sv. Luke i oltar Posljednje večere, dok je krajem 20. st. u katedralu postavljen i barokni oltar Majke Božje prenesen iz Nadbiskupskog dvora. Uz inventar nastao u razdoblju Bolléove obnove u katedrali su sačuvane i renesansne korske klupe, slike, skulpture, liturgijski i brojni drugi predmeti koji svojom raznolikošću svjedoče o višestoljetnim mijenama u povijesti katedrale te danas čine njezin iznimno vrijedan inventar.

19 Projekt uključuje: Aktivnost 1 *Pripremu projektne dokumentacije za provedbu mjera zaštite kulturne baštine oštećene u potresu: utvrđivanje stanja kulturnog dobra, ocjena stanja građevinske konstrukcije, te izrada projekta obnove konstrukcije zgrade* i Aktivnost 2. *Provedbu mjera zaštite kulturne baštine – izvođenje radova osiguranja i stabilizacije, uključuje hitne radnje poduzete neposredno nakon potresa te izvedbu radova prema projektu obnove konstrukcije, kao mjere zaštite i očuvanja*. MKM, Poziv na dodjelu bespovratnih financijskih sredstava, 2021.

20 ATALIĆ, JOSIP; LAZAREVIĆ, DAMIR; TODORIĆ, MARIO; POJATINA, JURAJ; FORETIĆ, IVAN, 2021.

3 Demontirani oštećeni kameni elementi vodoriga sa zvonika katedrale Uznesenja Marijina na Kaptolu (Fototeka, GZZSKP, 2023.)

Dismantled damaged stone elements of the gargoyles from the bell tower of the Cathedral of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Kaptol (photo archive of the City Institute for the Conservation of Cultural and Natural Heritage, 2023)

zajedno s hitnim mjerama popravaka konstrukcije, navedenim u spomenutom elaboratu.

U predmetnom *preliminarnom elaboratu* kao mogući uzrok nastalih oštećenja navodi se starost dijela konstrukcije koju nije moguće sa sigurnošću utvrditi, posebice temelja koji moguće datiraju od prije 12. stoljeća jer se na istom mjestu nalazila i crkva uklonjena prije gradnje katedrale, zatim u kamenom materijalu kojim je katedrala građena, različite starosti, heterogena po sastavu, međusobno nepovezana i bez armature te nepovoljan položaj katedrale u odnosu na najbliže potresne rasjede. U *preliminarnom elaboratu* zaključuje se da s obzirom na seizmološke uvjete, dotrajalost te vrlo rizično (u biti neprihvatljivo) oblikovanje i spajanje elemenata konstrukcije s gledišta suvremene dinamike konstrukcija i potresnoga inženjerstva, očekujemo ozbiljne probleme pri dokazu nosivosti/uporabljivosti, čak i teorijski neoštećenoga (izvornoga) statičkog sistema, a posebice ovoga koji sada imamo.²¹

Preliminarnim elaboratom postojećeg stanja građevinske konstrukcije, osim projekta razgradnje oštećenih kamenih elemenata s tornjeva katedrale i čeličnih nosivih konusnih struktura, predviđena je izrada projekta: *tehnologije fiksiranja / popravka i demontaže oštećenih elemenata graditeljske baštine, sanacije konstrukcije tornjeva katedrale, sanacije površine svodova i lukova lađa i apside katedrale, projekt sanacije pukotina i projekt sanacije kontrafora katedrale, projekt*

*sanacije krovista i dr.*²² U okviru planiranih istražnih i urgentnih radova, na temelju izdanih *Prethodnih odobrenja*, izvedeni su sljedeći radovi: postava skele na tornjevima, pročeljima i interijeru, injektiranje kontrafora, ojačanje svodova s gornje i donje strane FRCM sustavom,²³ postava novih zatega (umjesto starih koje su izgubile funkciju) i zatega na novim pozicijama, izvedba čelične konusne strukture u vršnim dijelovima tornjeva (za pridržavanje rastresenih elemenata), demontaža vitraja uz ugradnju privremenog ostakljenja (čelični okviri s leksanom) te demontaža, dokumentiranje (skeniranje) i pohrana oštećenih elemenata kamene arhitektonske plastike i vršnih dijelova tornjeva (prvotno u visini od 10 m, a kasnije još dodatnih 20 m). *Prethodna odobrenja* izdana su i za sanaciju drvene krovne konstrukcije i pokrova od lima, sanaciju svih pukotina u zidovima obaju tornjeva i dijelu između njih, sanaciju uglovnih stupova i svih prečki u lađi katedrale i druge radove (sl. 3, 4).

Rezultati arhivskih i povijesno-umjetničkih istraživanja i konzervatorsko-restauratorskih istražnih radova s pratećom arhitektonskom i foto dokumentacijom, objedinjeni su izradom opsežnog i sveobuhvatnog konzervatorskog

22 Isto, 20.

23 FRCM sustav je cjeloviti kompozitni sustav koji uključuje anorgansku matricu s pucolanskim djelovanjem koja osigurava fizikalno-kemijsku i mehaničku kompatibilnost sa zidanim i kombiniranim zidom kao podlogom. Njegova uporaba omogućuje premošćivanje vlačnih i posmičnih naprezanja zidanih zgrada te povećanje duktilnosti cijele konstrukcije, uz neznatan utjecaj na arhitekturu građevine. Korištenjem mortova na bazi hidrauličkih veziva FRCM sustav osigurava kompatibilnost s tradicionalnim materijalima primijenjenim na povijesnim građevinama. <https://www.samoborka.hr/samoborka-frcm-sustav> (18. 11. 2024.).

21 Isto, 20. U nastavku se navodi: *Trenutačno stanje konstrukcije loše je. Kretanje bliskim okolišem i unutar građevine možemo smatrati opasnim. Nosivost neoštećene konstrukcije ugrubo procjenjujemo na polovinu, a u ovakvu, rastrešenu, stanju na trećinu punoga opterećenja potresom (koje bismo upotrijebili prilikom projektiranja nove Katedrale).*

4 Razgradnja oštećenih kamenih elemenata sa sjevernog zvonika katedrale Uznesenja Marijina na Kaptolu (Fototeka, GZZSKP, 2024.)

Dismantling of damaged stone elements from the northern bell tower of the Cathedral of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Kaptol (photo archive of the City Institute for the Conservation of Cultural and Natural Heritage, 2024)

elaborata²⁴ u četiri sveska koji završno, uz valorizaciju, preporuča provođenje daljnjih arheoloških istraživanja te sadrži prijedlog prezentacije i smjernice za obnovu unutrašnjosti i vanjšine katedrale.²⁵

24 MAJER JURIŠIĆ, KRASANKA et al., 2023.

25 HRZ, *Istraživanja provedena u katedrali Uznesenja Blažene Djevice Marije i sv. Stjepana i Ladislava u Zagrebu*, web objava, 2023. <https://www.hrz.hr/index.php/aktualno/novosti-i-obavijesti/4737-istrazivanja-provedena-u-katedrali-uznesenja-blazene-djevice-marije-i-sv-stjepana-i-ladislava-u-zagrebu> (2. 12. 2024.)

U objavi je navedeno sljedeće: *Konzervatorski elaborat (svezak I – IV), dovršen u proljeće 2023., sadrži povijesni pregled gradnje, arhitektonskih preinaka i opremanja katedrale, kao i analizu prostornih i oblikovnih karakteristika, građevinskog stanja i oštećenja. Za potrebe izrade elaborata; obavljena su potrebna arhivska istraživanja te pregled i analiza relevantne literature i prethodno izrađene konzervatorske i građevinske dokumentacije. Također su provedena specijalizirana konzervatorsko-restauratorska istraživanja, usklađena s potrebama nužnih zahvata konstruktivne sanacije. Uključila su sondiranje žbuka, naliča i građe, istraživanja i dokumentaciju umjetničkog i sakralnog inventara (povijesne podatke, opise i utvrđivanje stanja očuvanosti te prijedloge potrebnih radova i sheme za zaštitu tijekom građevinske sanacije katedrale), opreme i elemenata završnog oblikovanja (katalog klesanih kamenih elemenata, grafite, grbove, klesarske znakove, dekorativni i figurativni zidni oslik, stolariju i metal, vitraje, pokrov te podne obloge – keramiku, kamen, mozaik), uz povijesno-umjetničku obradu. Za potrebe istraživanja korišteno je i laboratorijsko ispitivanje sastava i vrsta materijala, utvrđivanje stratigrafije, ispitivanje starosti metodom C14, analiza pigmenata, veziva i soli.*

U izradi elaborata sudjelovali su brojni stručnjaci iz HRZ-a u suradnji s Gradskim zavodom te povjesničari s Odjela za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, istraživači s Instituta za povijest umjetnosti iz Zagreba, stručnjaci s Instituta Ruđer Bošković, stručnjaci iz Nadbiskupskog arhiva te iz Ureda za kulturna dobra i Riznice zagrebačke katedrale.²⁶

FRANJEVAČKI SAMOSTAN S CRKVOU SV. FRANJE ASIŠKOG NA KAPTOLU

Poput katedrale i kompleks kulturnog dobra *Franjevački samostan s crkvom sv. Franje Asiškog na Kaptolu* (Z-209) građen je od sredine 13. stoljeća. Crkva je tijekom vremena više puta obnavljana i pregrađivana. Izvorno jednobrodna gotička građevina, s izduženim svetištem oblikovanim poput redovničkog kora, obnavljana je između 1607. i 1620. te nakon požara 1645. kada su u crkvenom brodu ugrađene, sa svake strane, po četiri kapele te je izveden bačvasti svod sa susvodnicama. Svoj današnji izgled crkva je dobila u obnovi nakon potresa 1880. kada je regotizirana prema projektu Hermana Bolléa, izvedbom jednostavnoga

26 Isto, 25.

zapadnog pročelja s novim portalom i gotičkom rozetom rekonstruiranom prema izvornim dijelovima. Brod je dobio novi križno rebrasti svod oblikovno usklađen sa svodom svetišta te nove neogotičke prozore i kontrafore. Izvorno gotički barokizirani toranj srušen je u gornjem dijelu te je izveden novi neogotički s visokim piramidalnim krovom. Samostan se prvi puta spominje 1323. godine. U 16. stoljeću bio je oštećen i privremeno napušten, a tijekom 17. stoljeća višekratno popravljani i dograđivani. Približno u današnjem obliku postoji od 1656. te je u svojoj vanjštini sačuvao izvorni kasnorennesansni izgled. U jugoistočnom dijelu samostana podignuta je 1683. kapela sv. Franje, ukrašena štukaturama koje se smatraju iznimno kvalitetnim radom manirističkog razdoblja u kontinentalnoj Hrvatskoj.²⁷

I crkva i samostan znatno su oštećeni u potresu u ožujku 2020. Na temelju vizualnog pregleda oštećenja izrađen je Obrazac za popis štete s opisom oštećenja,²⁸ dok su rješenjem utvrđene Mjere zaštite kulturnog dobra.²⁹ Vizualnim pregledom evidentirana su oštećenja pročelja crkve i samostana u obliku niza pukotina (vertikalnih, kosih i horizontalnih). Pomaknut je vrh zabata, oštećen kameni reljef i dio kamene rozete zapadnog pročelja crkve. Izrazito je oštećen zvonik, s jakim pukotinama između zadnje i predzadnje etaže te tordiranim i izmaknutim jugozapadnim uglom. U unutrašnjosti crkve evidentirana su velika konstruktivna oštećenja križno rebrastog svoda, posebice u zapadnom dijelu, s poremećenom geometrijom svodova te popucalim i izmaknutim rebrima s opasnošću od daljnjeg urušavanja. Jače pukotine evidentirane su i na pregradnim zidovima bočnih kapela, oštećen je dekorativni oslik, na zidnim slikama su bila vidljiva tanka puknuća, dok su vitraji Ive Dulčića iz 1960. ostali neoštećenima. Budući da je postojala opasnost od urušavanja svodova uslijed naknadnih potresa, franjevci su samostalno, uz stručnu pomoć HRZ pri demontaži oltarnih slika i slika iz stropnih medaljona blagovaonice samostana te Hrvatske vojske, neposredno nakon potresa, izvršili demontažu i evakuaciju cjelokupnog inventara crkve i samostana koji je sigurno premješten i privremeno pohranjen u franjevačkom samostanu u Sigetu. Naknadno su mramorni glavni oltar i ambon te kamene menze i stipesi bočnih oltara zaštićeni drvenom oplatom.

Tri samostanska krila koja zatvaraju klaustar pretpjela su također velika oštećenja, posebice u gornjim etažama. Južni vanjski zid južnog krila dobio je otklon od desetak centimetara u gornjoj zoni. Popucali su svodovi, spojevi zidova i svodova, nadvoji. U refektoriju je oštećen oslik i

medaljoni. Kapela sv. Franje nije značajnije oštećena, kao ni štukature kojima je ukrašena.

Prema *Elaboratu ocjene postojećeg stanja građevinske konstrukcije*³⁰ uzroci oštećenja su: u masivnoj građi crkve (puna opeka u vapnenom mortu) vrlo niske vlačne i posmične čvrstoće te relativno male tlačne čvrstoće, dok su zidovi, na koje se oslanja masivni zidani svod, ojačani kontraforima. Uslijed potresa najviše je oštećen zapadni zabatni zid te kontrafori (pregradni zidovi unutar kapela op.a.) i svodovi (posebno na zapadnom dijelu crkve). Tu se dogodio slom u zidu, u vidu kosih pukotina. Masivni svodovi koji se oslanjaju na vrhove kontrafora inducirali su velike seizmičke sile koje su prouzročile pukotine u kontraforima. Mjestimično se dogodio potpuni slom ziđa u svodovima zbog čega je bilo nužno izvesti hitno podupiranje (skela) ispod rebara i lukova svoda, kako ne bi došlo do urušavanja. Zidani svod na istočnom (ujedno i najstarijem dijelu crkve, op.a.) nije značajnije oštećen. Gledano u cjelini nisu primijećena oštećenja građevine koja bi ukazivala na popuštanje temelja.³¹

Razlozi oštećenja zvonika nalaze se također: u masivnoj građi od nearmiranog ziđa vrlo niske vlačne i posmične čvrstoće, s relativno velikim omjerom visine nasuprot najmanje stranice tlocrta (oko 10, odnosno 1:10, op. a.) te diskontinuirane krutosti, budući da se od temelja do vrha 2. kata zidovi ne podudaraju s gornjim dijelom zvonika što se pripisuje brojnim rekonstrukcijama. Torzija zvonika u potresu, nastala na visini od približno 28 m, svojstvena je konstrukcijama pravilnog tlocrta, s dvije osi simetrije, kakav je predmetni zvonik iznad vijenca Crkve.³²

Također, evidentirana su oštećenja nosivih zidova samostana: značajne pukotine na spoju južnog pročelnog ziđa i poprečnih zidova, pri čemu se južni pročeljni zid zaokrenuo oko horizontalne osi u ravnini ziđa na koti poda prizemlja sa značajnim odklonom od vertikalne ravnine na spoju sa stropom iznad 2. kata (za oko 10 cm). Oštećenja se pripisuju tzv. nepravilnosti po visini, jer se dio masivnih zidanih zidova ne oslanja na temelje nego na zidane svodove. Građevina samostana nepravilna je i u tlocrtom smislu ('U' oblika) pri čemu 'krila' tlocrta nisu adekvatno stabilizirana u poprečnom smislu. Masivne međukatne konstrukcije (zidani svodovi) inducirale su značajne seizmičke sile, a zbog vrlo slabe posmične i vlačne čvrstoće ziđa nisu odgovarajuće ukrutile građevinu u horizontalnom smislu. Svodovi su se raspucali u tjemenu i na spoju s nosivim zidovima.³³

Nakon utvrđenih oštećenja i stanja konstrukcije, uz potrebne suglasnosti i nadzor konzervatora, izvršeni su hitni i pripremni radovi – izvedba radno-zaštitne skele unutar crkve, sva potrebna podupiranja te zaštita poda crkve, kao i zaštita *in situ* dijela sakralnog inventara, orgulja, vitraja

27 MKM, Rješenje o utvrđivanju svojstva kulturnog dobra od 28. 5. 2002.

28 GZZSKP, Obrazac za popis štete oznake 205-1 od 8. 4. 2023, oznaka štete: K4 prema EMS 98.

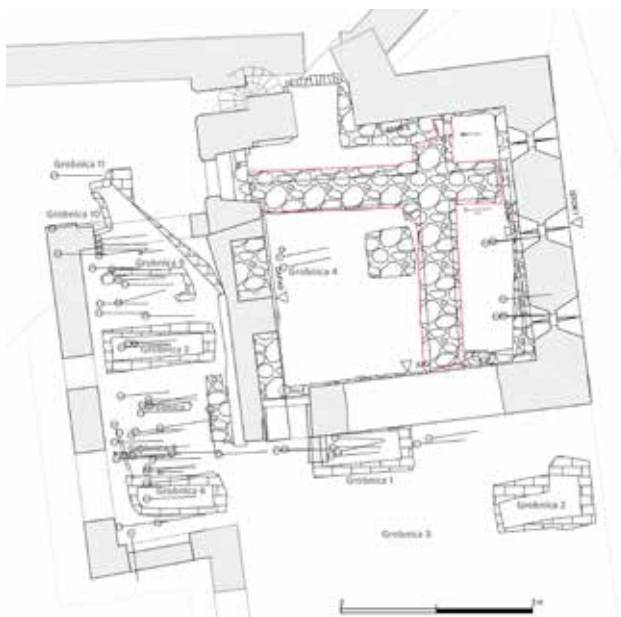
29 GZZSKP, Rješenje o utvrđenim mjerama zaštite od 28. 4. 2020.

30 TROGRLIĆ, BORIS; NIŽETIĆ, ĐURO, 2021.

31 Isto, 30.

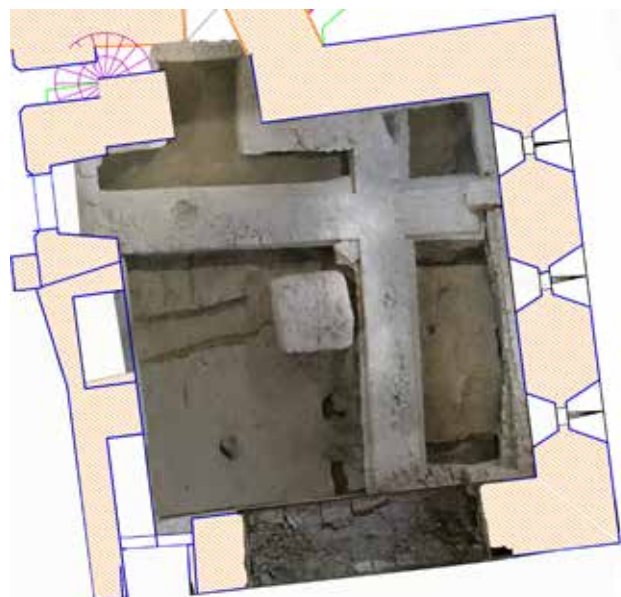
32 Isto, 30.

33 Isto, 30.

5 Kompozitni tlocrt arheoloških struktura pronađenih u samostanu sv. Franje Asiškog na Kaptolu u Zagrebu (izradio: Boris Bošković, 2023., MGZ-SZ-191)

Composite floor plan of archaeological structures found in the Monastery of St. Francis of Assisi in Kaptol in Zagreb (created by: Boris Bošković, 2023, MGZ-SZ-191)

6 Crkva sv. Franje Asiškog na Kaptolu, digitalni orto-foto snimak (fotoskica) nalazne situacije dijela temelja sakralnog objekta koji je na mjestu današnje sakristije bio u funkciji oko 1100. godine (snimio i izradio: Boris Bošković, 2022., MGZ-DC-9)

Church of St. Francis of Assisi on Kaptol, Digital orthophotograph (photo sketch) of the archaeological context of a section of the foundations of the sacral building that was in use around the year 1100, located at the site of today's sacristy (photographed and created by: Boris Bošković, 2022, MGZ-DC-9)

i zidnih oslika. Nakon toga provedene su i hitne mjere³⁴ koji su obuhvatile: razgradnju opečnih svodova s opečnim rebrima u zapadnom dijelu crkve (Bolléova obnova nakon potresa 1880.), skidanje kamene žbuke s pročelja crkve radi ojačanja vanjskih zidova, demontažu oštećenih kamenih elemenata prozora mrežišta, kao i betonskih tipskih ukrasa na zvoniku, razgradnju dijela drugog kata zapadnog krila samostana orijentiranog na klaustar, dijela južnoga vanjskog zida južnog krila, uklanjanje nekih poprečnih zidova te međukatne konstrukcije iznad zadnje etaže južnog krila. Radove uklanjanja i razgradnje pratili su restauratorski radovi demontaže, obilježavanja i pohrane svih kamenih i dekorativnih lijevanih elemenata,³⁵ zaštita orgulja,³⁶ kao i konzervatorsko-restauratorska i arheološka istraživanja, koja su dovela do niza novih spoznaja.

Arheološkim istraživanjima prostora sjeveroistočnog dijela samostana uz crkvu (prostor sakristije) otkriveni su temelji starije građevine, odnosno utvrđeno je da je franjevačka crkva iz 13. stoljeća građena na mjestu prethodno

uništene, također sakralne građevine iz 11. stoljeća ili ranije (sl. 5 i 6). Na istraživanom dijelu samostana pronađena su 64 grobna nalaza, od kojih najstariji potječe iz 1101. godine³⁷ (sl. 7). U zidovima i temeljima sakristije, kao i u zidovima okolnih prostorija, pronađen je niz spolija, od kojih je najzanimljiviji – u kamenu uklesani četveroplet pripadan tom najstarijem sloju.

Konzervatorsko-restauratorske sonde pokazale su, od ranije poznate, ostatke tri gotička prozora u istočnom vanjskom zidu sakristije, otkrile građu (fugirana opeka) i gabarite građevine iz gotičke faze, kao i dijelove gotičkog svoda iznad baroknih svodova prostora današnje sakristije (sl. 8). Pronalaskom temelja centralnog stupa, povezivanjem spolija i pronađenih stopa gotičkih svodova, uspjelo se grafički rekonstruirati prostor tzv. kapitularne dvorane s mrežastim gotičkim svodom iz vremena kada je građena i crkva (sl. 9). Svod dvorane je bio viši od današnjega baroknog svoda. Iz istog vremena su i donje etaže zvonika kao i uz njega prislonjeno kružno stubište. U prostoru svetišta crkve, ispod Bolléova neogotičkog sloja, otvoreni su izvorni gotički snopasti kameni stupovi, kamena rebra, konzole rebara, kameni slavluk, zazidani gotički otvori i portal prema Kaptolu, kameni okviri najstarijih gotičkih prozora, kao i kameni klesanci vanjskih kontrafora svetišta (sl. 10).

34 FORETIĆ, DAMIR, FORETIĆ, IVAN, TROGRLIĆ, BORIS, FORETIĆ, FILIP, 2020.

35 JERKOVIĆ, JOSIP, 2020.

36 Orgulje bečkog orguljara Johanna Kaufmanna na pjevalištu su, sukladno utvrđenom stanju nakon potresa i prijedlogu organologa, ostale *in situ* i zaštićene su od mehaničkih oštećenja. Sakralni inventar crkve, pokretnine iz samostana te cjelokupni knjižni i arhivski fond evakuirani su odmah nakon potresa u prostor franjevačkog samostana u Sigetu i tamo su privremeno pohranjeni.

37 MAŠIĆ, BORIS, AZINović BEBEK, ANA, BOŠKOVIĆ, BORIS, 2022/2023.

7 Crkva sv. Franje Asiškog na Kaptolu, nalazna situacija nekih od grobova pronađenih u pristupnom hodniku zapadno od sakristije (snimio: Boris Bošković, 2021., MGZ-F-13322.)

Church of St. Francis of Assisi in Kaptol, Archaeological context of some of the graves found in the access corridor west of the sacristy (photographed by: Boris Bošković, 2021, MGZ-F-13322.)

9 Ostaci gotičkih prozora i rebara svodova nekadašnje kapitularne dvorane samostana sv. Franje Asiškog na Kaptolu (Fototeka, GZZSKP, 2021.)

Remains of Gothic windows and vault ribs of the former chapter hall of the Monastery of St. Francis of Assisi on Kaptol (photo archive of the City Institute for the Conservation of Cultural and Natural Heritage, 2021)

8 Kamena gotička rebra svodova i okvira prozora u svetištu crkve sv. Franje Asiškog na Kaptolu (Fototeka, GZZSKP, 2021.)

Stone Gothic vault ribs and window frames in the sanctuary of the Church of St. Francis of Assisi in Kaptol (photo archive of the City Institute for the Conservation of Cultural and Natural Heritage, 2021)

10 Zazidani gotički otvori u južnom zidu svetišta crkve sv. Franje Asiškog na Kaptolu (Fototeka GZZSKP, 2021.)

Walled-up Gothic openings in the southern wall of the sanctuary of the Church of St. Francis of Assisi on Kaptol (photo archive of the City Institute for the Conservation of Cultural and Natural Heritage, 2021)

Slijedom utvrđenih novih činjenica i nalaza iz provedenih istraživanja i obveze pojačanja građevinske konstrukcije crkve, u suradnji konzervatora i projektanata, zaključeno je kako će se u prostoru crkve prezentirati njezin najvrjedniji – gotički sloj (svetište, podnožje zvonika, dio gotičkog svoda sakristije i jedan od tri gotička prozora, kružno stubište te restaurirani kameni doprozornici i dovratnici). U eksterijeru crkve prezentirat će se kameni elementi na konfaforima i prozorima crkve, a na istočnom zidu samostana ostaci gotičkih prozora i gabariti kapitularne dvorane, čitki u građi zida. Potrebna ojačanja uzdužnih zidova u prostoru samostana osigurat će zadržavanje osnovne geometrije svodova s petama i izvornu debljinu zidova. Zahtjevima prezentacije prilagoditi će se predložena rješenja pojačanja građevinske konstrukcije.

ŽUPNA CRKVA SV. ŠIMUNA I JUDE U MARKUŠEVCU

Izvorno gotičkom slogu pripada i kasnogotička crkva sv. Šimuna i Jude Tadeja u Markuševcu kao dio kulturnog dobra *Sakralni kompleks kojeg sačinjavaju župna crkva sv. Šimuna i Jude Tadeja, kapela Majke Božje Anđeoske, župni dvor i gospodarski objekt* (Z-1314).

Na dijelovima starije, romaničke građevine, dograđena je 1476. godine kasnogotička crkva – longitudinalna građevina sa svođenim svetištem i svođenom sakristijom sa sjeverne strane.³⁸ Ispred sakristije je 1688. dozidana kapela sv. Antuna Padovanskog. Početkom 18. stoljeća ispred crkve je izgrađen novi zvonik. Daljnjom barokizacijom 1745. godine povećani su gotički prozori, tabulat je zamijenjen

38 Godina 1476. uklesana je u zaglavnom kamenu svoda svetišta.

svodom, umjesto drvenog, izgrađeno je novo zidano pjevalište, crkva je povećana zatvaranjem predvorja, a nešto kasnije povišen je zvonik i natkriven novom lukovicom.³⁹ Bolléovom rekonstrukcijom 1883. dograđena je prizemna neogotička sakristija, nestala je kapela sv. Antuna Padovanskog, a od svođene apside nekadašnje sakristije do zapadnog zida crkve dograđen je sjeverni brod. Iznad sjeverne apside dograđena je nova prostorija. Današnja župna crkva dvobrodna je građevina, s dvije poligonalne apside u osi brodova, sakristijom uz južnu apsidu te zvonikom ispred zapadnog pročelja. Od prvotne crkve sačuvan je osnovni gotički korpus južnog broda, svođene apside, slavluk od klesanog kamena te gotički ulaz u crkvu s masivnim drvenim vratima, po predaji s Medvedgrada.

Od sačuvanoga crkvenog inventara ističe se barokna propovjedaonica, rad Branjugove radionice iz 1755., pozlaćeno svetohranište glavnog oltara iz 1709. ukomponirano u današnji oltar iz 19. stoljeća s oltarnom slikom koja prikazuje sv. Šimuna i Jude Tadeja te kamena posuda za posvećenu vodu iz 18. stoljeća. Također, u crkvi su i noviji bočni oltari sv. Vida i sv. Antuna Padovanskog te orgulje, do potresa postavljene nad ulazom u crkvu, rad zagrebačke Umjetničke radionice Heferer i graditelja Michaela (Mije) Heferera iz 1884.

Vizualnim pregledom štete nakon potresa, evidentirano u *Obrascu za popis štete*⁴⁰ i rješenju o utvrđenim *Mjerama zaštite kulturnog dobra*,⁴¹ uočena su oštećenja zvonika u nizu dijagonalnih i vertikalnih pukotina vidljivih na pročelju i s unutrašnje strane zidova, posebice na dijelu uz zvona, djelomično otpale žbuke i slomljenim križem od kovanog željeza. Oštećenja u obliku dijagonalnih i vertikalnih pukotina zabilježena su na pročelju crkve, posebice na spojevima crkve i sakristije te crkve i zvonika. U unutrašnjosti crkve otpala je žbuka sa svodova i stropa, s tjemena trijumfalnog luka, na svodovima i zidovima apsida, s mjestimično izmaknutim rebrima od klesanog kamena.⁴²

Iz *Elaborata ocjene postojećeg stanja građevinske konstrukcije* zaključuje se kako su nastala oštećenja: *posljedica brojnih dogradnji i pregradnji crkve tijekom više od šest stoljeća. Građevinska konstrukcija crkve vrlo je različita, najstariji dijelovi građevine zidani su klesanim kamenom s kamenim lukovima,*

dok su nadogradnje, a naročito sanacija nakon potresa iz 1880., izvedene zidanjem opekom starog formata u koju su integrirani elementi kamenih zidova urušenih u potresu s ugradnjom željeznih zatega iznad prozora u apsidama, donjem dijelu zvonika i zapadnom zabatnom zidu u poprečnom smjeru, koje završavaju na pročeljima s vidljivim 'X' sidrima. Kao mjera povećanja seizmičke otpornosti građevine i krutosti zvonika, tijekom posljednje obnove,⁴³ u zvonik su ispod svakog drvenog poda ugrađivane križne spone od čeličnih šipki okruglog presjeka sa napinjaljkama.⁴⁴

Stoga su se oštećenja nastala u potresu 2020. očekivano nalazila na sastavnicama različitih tipova zidnih elemenata, po presječnicama svodova sa zidovima i u zonama oslanjanja svoda na zid (unutar građevine), uz uočeni vertikalni pomak pojedinih elemenata svoda. *Elaboratom* su predloženi popravci konstrukcije kojom je moguće povratiti sposobnost prijenosa tlačne sile kroz svod u svim njegovim presjecima i obnoviti opterećujući sloj nad svodovima izvedbom sloja rabiranog mikrobetona. Za zidove zvonika planirana je sanacija ugradnjom spiralnih sidara te ugradnja horizontalnih čeličnih spregova ispod drvenih grednika međukatnih konstrukcija, a sanacija kapilarne vlage injektiranjem.

Za potrebe izrade projektne dokumentacije za obnovu crkve bilo je potrebno provesti dodatne istražne radove za koje ja Gradski zavod izdao potrebna *Prethodna odobrenja* te su provedeni radovi ispitivanja konstrukcije, geotehničkog istraživanja, konzervatorsko-restauratorski istražni radovi i otvaranje kripe crkve sv. Šimuna i Jude Tadeja.

Provedenim konzervatorsko-restauratorskim istražnim radovima⁴⁵ otkriven je izvorni otvor na sjevernom zidu nekadašnje sakristije, gotički (ili romanički ?) prozor i prolaz na jugoistočnom lomljenom zaključku istog prostora te zazidani prolaz između svetišta i sakristije. Najcjelovitije očuvani dio crkve je svođeno svetište odvojeno od lađe gotičkim kamenim slavlukom. U ovom prostoru na južnom zidu otkrivena je sedilija, a iznad nje dvije prozorske niše iz vremena baroka, na mjestu ranijih užih gotičkih prozora kojima je sačuvana kamena klupčica (sl. 11). Na južnom zidu broda otkriveni su ostaci južnog portala te svođena niša uz zid svetišta. Najvažnije otkriće je izrazito vrijedan i razmjerno dobro očuvani oslik na svodovima svetišta koji datira iz vremena izgradnje kasnogotičke crkve, figuralni, vegetabilni oblici i tekst (sl. 12, 13 i 14). Naime, uz zidne slike u kapeli sv. Stjepana Prvomučenika u Nadbiskupskom dvoru i zidne slike u sakristiji katedrale na zagrebačkom

39 MKM, Rješenje o utvrđivanju svojstva kulturnog dobra od 23. 9. 2003.

40 GZZSKP, *Obrazac za popis štete oznake 205-2, od 20. 4. 2020.*, oznaka štete K4 prema EMS 98.

41 GZZSKP, Rješenje o utvrđenim mjerama zaštite, od 2. 3. 2021.

42 U trenutku pregleda za crkveni inventar utvrđeno je da su slika sv. Šimuna i Jude Tadeja i svetohranište s glavnog oltara, kao i skulpture s bočnih oltara sv. Antuna Padovanskog i sv. Vida, već evakuirane i pohranjene. Arhitektura oltara i dalje se nalazila u crkvi zaprašena otpalom žbukom. Na propovjedaonici su utvrđena manja oštećenja i onečišćenja uslijed pada žbuke. Kućište s instrumentalnim ustrojem orgulja i dalje se nalazilo u crkvi, bez vidljivih oštećenja, dok je sviraonik orgulja bio izmješten iz crkve. Naknadno su demontirani kućište i instrumentalni ustroj orgulja te propovjedaonica.

43 *Crkva je posljednji put iznutra ožbukana 1996. godine, unutrašnjost je očišćena 2013. godine, djelomična sanacija vlagom oštećenih dijelova izvršena je 2017. godine, a zvonik je obnovljen 2019. godine.*

Zagrebačka nadbiskupija, Župa Sveti Šimun i Juda Tadej, Zagreb – Markuševac, <https://www.zg-nadbiskupija.hr/zupe/85?Zupeld=131> (18. 11. 2024.).

44 KUŠAN, TOMISLAV, LJUBIMIR, IVAN, 2022.

45 JERKOVIĆ, JOSIP, PERIĆ, JELENA, 2023.

11 Otkrivene sedilije, barokni prozori i ostaci gotičkih prozora u južnom zidu svetišta crkve sv. Šimuna i Jude Tadeja u Markuševcu (Fototeka, GZZSKP, 2021.)

Discovered sedilia, Baroque windows and remnants of Gothic windows on the southern wall of the sanctuary of the Church of St. Simon and Jude Thaddeus in Markuševac (photo archive of the City Institute for the Conservation of Cultural and Natural Heritage, 2021)

12 Svod svetišta crkve sv. Šimuna i Jude Tadeja u Markuševcu nakon izvedenih restauratorskih radova 2023. (Fototeka, GZZSKP, 2023.)

Vault of the sanctuary of the church of St. Simon and Jude Thaddeus in Markuševac after restoration in 2023 (photo archive of the City Institute for the Conservation of Cultural and Natural Heritage, 2023)

Kaptolu te kasnogotičku zidnu sliku u kapeli sv. Mihaela Arkandela u Vugrovcu, koju je potrebno dodatno istražiti, ovo je treći značajan nalaz kasnogotičkih zidnih slika na području grada Zagreba. Planirana i odobrena arheološka istraživanja izvodit će se nakon uklanjanja unutrašnje skele postavljene u svrhu izvođenja radova konstrukcijske obnove građevine. Novootkriveni kameni profili zazidanih srednjovjekovnih otvora i niša bit će restaurirani i prezentirani, a kamena rebra statički stabilizirana, dok će se vrijedan slikani sloj svoda svetišta, prije grubih građevinskih radova podlijepiti i stabilizirati, a potom restaurirati i prezentirati (izvedeno tijekom 2023.). Tako planirana prezentacija novootkrivenih elemenata usklađena je i s odgovarajućim projektnim rješenjem pojačanja građevinske konstrukcije crkve.

KAPELA SV. MIHAELA ARKANĐELA

Iznimno slojevita, i već spomenuta zbog nedavno otkrivene kasnogotičke zidne slike s prikazom Kristova raspeća, je *kapela sv. Mihaela Arkandela (sv. Mihalja) u Vugrovcu*

Donjem (Z-1479), smještena na brijegu Crkvenščaku (Slatini) uz rub groblja (sl. 15).⁴⁶

Izvorno je crkva sv. Mihalja bila župna crkva župe u Vugrovcu koja se u kontinuitetu spominje od 1334. Od godine 1803. barokna kapela sv. Franje Ksaverskog u podnožju brijega postaje župna crkva, a sv. Mihalj grobna kapela, što je i danas. Vrijeme gradnje crkve sv. Mihalja smješta se u razdoblje kraja 13. i prve polovine 14. stoljeća, a unatoč kasnijim pregradnjama i popravcima, zadržana je osnovna tlocrtna dispozicija srednjovjekovne crkve, zidane kamenom s masivnim zvonikom ispred zabatnog pročelja, jednim brodom i svetištem. Krajem 17. stoljeća kapela je barokizirana. Novi zvonik je izgrađen 1630., a između 1678. i 1681., graditelj Bartol Macetti dograđuje novo poligonalno svetište i sakristiju u glavnoj osi, dok

46 MAKSIMOVIĆ VASEV, NIVES, DEBELJAK, KATARINA, JURKI, LARA, DRAGOZET, IVANA, 2018.

S obzirom na nedovoljnu istraženost i očekivanu kompleksnu stratigrafiju zidnih oslika, u kapeli su 2018. provedena konzervatorsko-restauratorska istraživanja.

13 Detalj kasnogotičkog oslika na svodu svetišta župne crkve sv. Šimuna i Jude Tadeja u Markuševcu (fototeka, GZZSKP, 2023.)

Detail of a Late Gothic painting on the sanctuary vault of the Parish Church of St. Simon and Jude Thaddeus in Markuševac (photo archive of the City Institute for the Conservation of Cultural and Natural Heritage, 2023)

toranj dobiva zadnju etažu i baroknu lukovicu, zamijenjena novom 1863. Nakon potresa 1880. godine uklonjena je sakristija, a 1919. izvedeno je novo, za metar niže krovšte kapele te postavljen novi tabulat. Današnja kapela je jednobrodna, bez sakristije, s poligonalnim svetištem prema istoku te četvrtastim zvonikom ispred glavnog pročelja.⁴⁷ Prigodom obnove kapele 1969. otučena je žbuka s kamenih zidova pročelja, što ne odgovara njenom izvornom stanju jer su najstariji dijelovi crkve – lađa i toranj, građeni od nepravilno klesanog kamena, bili prekriveni tankim slojem vapnene žbuke što je i potvrđeno recentnim istraživanjima. U baroku je dograđeno poligonalno svetište, miješane građe, pretežito kamene.

Najstariji očuvani dio kapele je crkvena lađa, gdje je na južnom zidu iznad ulaza, prezentiran zazidani uski prozor od grubo tesanoga kamena romaničkog stila iz 14. stoljeća.⁴⁸

47 GZZSKP, Rješenje o utvrđivanju svojstva kulturnog dobra od 18. 3. 2004.

48 JERKOVIĆ, JOSIP, PERIĆ, JELENA, PERUŠIĆ, MLADEN, 2021. s izvodom iz izvješća MAKSIMOVIĆ VASEV, NIVES, DEBELJAK, KATARINA, JURKI, LARA, DRAGOZET, IVANA, 2018.

14 Detalj kasnogotičkog oslika na svodu svetišta župne crkve sv. Šimuna i Jude Tadeja u Markuševcu (Fototeka, GZZSKP, 2023.)

Detail of a Late Gothic painting on the sanctuary vault of the Parish Church of St. Simon and Jude Thaddeus in Markuševac (photo archive of the City Institute for the Conservation of Cultural and Natural Heritage, 2023)

U kapeli je sačuvan drveni barokni inventar: glavni oltar, sa slikama sv. Mihaela Arkandela i Boga Oca slikara Hansa Georga Geigerfelda te bočni oltari Blažene Djevice Marije i sv. Nikole, podignuti u razdoblju 1677.-1681. Od dvije korske klupe s po šest sjedala, koje su izrađene 1683. zaslugom kano-nika Pavla Kosa (Paulus Koos), velikog donatora vugrovečke crkve, do danas je sačuvana samo jedna.⁴⁹

Prema rezultatima provedenih istražnih radova povijesnih slojeva žbuke i oslika cjelokupne unutrašnjosti iz listopada 2018.,⁵⁰ zaključeno je da su parcijalno očuvani gotovo svi žbukani i slikani slojevi zidova iz svih razdoblja, no u vrlo mješovitoj i nedosljednoj stratigrafiji. Potvrđeni su slikani slojevi iz razdoblja kasne gotike, renesanse, baroka te historicistički slojevi 19. i početka 20. stoljeća. Premda je stalno prisutna vlaga značajno degradirala sve zatečene povijesne slojeve, takav izniman nalaz na zagrebačkom području prvenstveno je bio moguć zbog toga što se, osim velikog zahvata barokizacije, kapela nije temeljitije obnavljala te što je od 1803. prestala biti župnom crkvom. Godine 2017. izvedena je hitna preventivna konsolidacija svih zatečenih slojeva žbuke i oslika na svodu svetišta kojem je prijetilo otpadanje, 2018. su izvedeni istražni radovi povijesnih slojeva žbuke i oslika cjelokupne unutrašnjosti,⁵¹ a 2019. je obnovljen krov kapele posta-

49 Barokni inventar upotpunjuju nešto kasnija propovjedaonica opisana 1742. i samostojeće svetohranište, zasada neutvrđene provenijencije. Cjelokupni inventar značajno je osiromašen 1982. kada je kapela opljačkana, ukradeno je 26 kipova s oltara i propovjedaonice. Od ukradenih kipova pronađeno je šest i oni su, do potresa, bili privremeno smješteni u župnoj crkvi sv. Franje Ksaverskog.

50 MAKSIMOVIĆ VASEV, NIVES, DEBELJAK, KATARINA, JURKI, LARA, DRAGOZET, IVANA, 2018.

51 Isto, 50.

15 Zidna slika s prikazom Raspeća iz kapele sv. Mihalja u Vugrovcu (foto: Nives Maksimović Vasev, 2018.)

Wall painting depicting the Crucifixion from St. Michael's Chapel in Vugrovec (author: Nives Maksimović Vasev, 2018)

vom novog pokrova biber crijepom pod konzervatorskim nadzorom Gradskog zavoda.

Prema prvom izvješću o oštećenjima kapele nakon potresa iz ožujka 2020.⁵² kao i vizualnom pregledu predstavnika Gradskog zavoda u popisu štete,⁵³ evidentirana su veća građevinska oštećenja svetišta i tornja, a znatno manja oštećenja u zoni starijeg, glavnog broda. Najveća oštećenja u obliku pukotina utvrđena su na zidovima kamenom građenog zvonika, posebice na zapadnom zidu i iznad otvora zadnje, opekam dozidane etaže, iznad otvora te na svodu prizemlja. Na istočnom zidu svetišta jaka se

pukotina protezala cijelom visinom zida. U unutrašnjosti kapele najjače je oštećen svod svetišta, s pukotinama na spoju svoda i zidova, te na zidu koji dijeli svetište od lađe, dok su žbuka i slikani sloj djelomično otpali. Trijumfalni luk se raspuknuo u tjemenu, a na zidu iznad njega zabilježene su pukotine s otpalom žbukom i oštećenom freskom. Pukotine su bile vidljive i na nadvojima prozora, na ogradi i svodovima ispod kora. Na svim oltarima i korskoj klupi bila su vidljiva manja oštećenja polikromije i rubova uslijed pada žbuke. Propovjedaonica se dijelom odvojila od zida crkve, otpali su dijelovi rezbarene vegetabilne dekoracije, a sav inventar bio je znatno onečišćen uslijed pada žbuke. Zbog opasnosti od progrediranja utvrđenih oštećenja kapele, kao i zbog visoke vrijednosti inventara,

⁵² MAKSIMOVIĆ VASEV, NIVES, 2020.

⁵³ GZZSKP, *Obrazac za popis štete oznake 205-3 od 8. 5. 2020.*, oznaka štete K4 prema EMS 98.

16 Oštećenja kapele sv. Mihalja u Vugrovcu u potresu iz ožujka 2020. (Fototeka, GZZSKP, 2022.)

Damage to St. Michael's Chapel in Vugrovec caused by the March 2020 earthquake (photo archive of the City Institute for the Conservation of Cultural and Natural Heritage, 2022)

u prvom tjednu prosinca 2020. HRZ je obavio demontažu, izmještanje i privremenu pohranu dijela inventara.⁵⁴

U međuvremenu su od posljedica niza naknadnih potresa, a osobito potresa iz prosinca 2020., sva evidentirana oštećenja na kapeli dodatno povećana uz pojavu novih oštećenja. Pukotine su proširene, uz pojavu novih na svim pročeljima i u unutrašnjosti, naročito na tjemenu trijumfalnog luka i oko prozora, na križnom baroknom svodu u svetištu te na mjestima pregradnji i zazidavanja. U svetištu je došlo do odvajanja bočnih zidova od svoda, tako da su nastale pukotine širine 15 do 20 mm. Na svodu svetišta otpala je jedna trećina žbuke, a na tjemenu trijumfalnog luka pojavila se duboka raspuklina. U lađi na svim spojevima zidova nastali su procijepi (sl. 16 i 17). Potres je dodatno narušio stanje žbuke i bojanih slojeva koji su zbog djelovanja

⁵⁴ HRZ je u prosincu 2020. demontirao i evakuirao dijelove glavnog oltara: atiku, oltarne slike, kip sv. Martina i siromaha s južnog ophoda te u cijelosti arhitekturu ophoda glavnog oltara; s bočnih oltara demontirane su i evakuirane atike oltara s pripadajućim slikama i monogramima. S korske klupe demontiran je i evakuiran grb donatora, a s baldahina propovjedaonice kip sv. Mihovila i četiri velike volute. Dijelovi inventara koji nisu izmješteni, zaštićeni su postavljanjem drvenih oplata i/ili prekrivanjem, sve prema Obrascima za popis štete, Konzervatorskim smjernicama i Prethodnom odobrenju Gradskog zavoda 1. 12. 2020.

17 Oštećenja svoda svetišta kapele sv. Mihalja u Vugrovcu (Fototeka, GZZSKP, 2022.)

Damage to the sanctuary vault of St. Michael's Chapel in Vugrovec (photo archive of the City Institute for the Conservation of Cultural and Natural Heritage, 2022)

kapilarne vlage već prije bili raslojeni i oslabljenog veziva.⁵⁵ Stoga su pregledi kapele ponovljeni, a na temelju evidentiranih oštećenja kapele, utvrđene su Mjere zaštite.⁵⁶ Tijekom svibnja i lipnja 2021. godine, zbog detaljnijeg uvida u stanje žbuka, bojanih slojeva, građevne strukture i konstrukcije kapele, a u svrhu izrade projekta cjelovite obnove kapele, na žbuci i uz pukotine u unutrašnjosti kapele, provedena su konzervatorsko-restauratorska istraživanja.⁵⁷

U *Elaboratu ocjene postojećeg stanja građevinske konstrukcije* iz srpnja 2021. kumulativno su elaborirana oštećenja kapele nastala u potresima iz ožujka i prosinca 2020. Najveća su bila na zidovima i križnim svodovima svetišta sa susvodnicama. Između ostalog utvrđeno je da je oštećeni svod bez značajnijih progiba i narušene geometrije te da su oštećenja broda znatno manja u odnosu na svetište jer je stropna konstrukcija broda drveni tabulat kakav je u odnosu na svodne konstrukcije povoljniji u slučaju potresa zbog manje mase. Najznačajnija oštećenja nastala su na zidovima zvonika, izvedenim od kamenih blokova velike debljine, s raspucalim nadvojima i svodnom konstrukcijom u prizemlju te vertikalnim pukotinama u punoj debljini zida. U *Elaboratu* se, u svrhu obnove i pojačanja nosive konstrukcije s ciljem povećanja njezine seizmičke otpornosti na razinu 3 – pojačanje konstrukcije,⁵⁸ predlaže: fugiranje i sanacija svih pukotina u zidanim zidovima te dodatno postava FRMC sustava za ojačanje spojeva, sanacija svoda svetišta FRMC sustavom s gornje strane, izvedba čelične

⁵⁵ JERKOVIĆ, JOSIP, PERIĆ, JELENA, PERUŠIĆ, MLADEN, 2021.

⁵⁶ GZZSKP, Rješenje o utvrđenim mjerama zaštite od 2. 3. 2021.

⁵⁷ JERKOVIĆ, JOSIP, PERIĆ, JELENA, PERUŠIĆ, MLADEN, 2021.

⁵⁸ U skladu s Tehničkim propisom za građevinske konstrukcije (*Narodne novine*, 17/17 i 75/20).

rešetke kao horizontalne ukrute u razini tavana, izvedba sidara za pridržavanje zidova, sanacija drvenog krovišta, ojačanje nosivih zidova čeličnim zategama, izvedba vertikalne čelične konstrukcije unutar tornja te njezino sidrenje na pilotima ispod temelja i dodatno daskanje drvenih grednika s gornje strane.⁵⁹

S obzirom na osjetljivost predloženih zahvata na zidovima s raritetnim i vrijednim oslicima te konzervatorskim zahtjevom za optimizacijom primijenjenih mjera ojačanja konstrukcije, po izvedbi prvih mjera ojačanja zidova injektiranjem i konsolidiranjem žida, ponovno je ispitana razina njihove posmične otpornosti. Iako rezultati naknadno provedenih ispitivanja nisu pokazivali značajnije poboljšice, s obzirom na zatečno stanje i rezultate provedenih konzervatorsko-restauratorskih istraživanja, prvotni prijedlog pojačanja konstrukcije djelomično je izmijenjen. Odustalo se od postave FRCM sustava na vanjske kamene zidove broda jer bi na taj način u cijelosti promijenio karakter povijesne građevine (glatke i čvrste žbukane plohe) te će se otvoreni kameni zidovi završno obraditi samo tankim slojem vapnene žbuke, dok će se FRCM sustav primijeniti na zidovima zvonika i svetišta. U unutrašnjosti kapele, posebice broda, nisu planirani značajniji zahvati, osim nužnih lokalnih ojačanja i sanacije kapilarne vlage u zoni sokla. Radi očuvanja geometrije i gabarita prostora zvonika, planirana čelična konstrukcija ojačanja tornja neće biti vidljiva u prizemlju zvonika, već će se prijenos sile osigurati kroz ojačane zidove do novih temelja.

U svrhu dovršetka cjelovite obnove kapele, na inicijativu Gradskog zavoda, u sklopu pripreme dokumentacije za cjelovitu obnovu, Institut za povijest umjetnosti izradio je konzervatorski elaborat koji, uz valorizaciju, sadrži i smjernice za nastavak radova u unutrašnjosti kapele i njezinu prezentaciju.

CRKVA UZNESENJA BLAŽENE DJEVICE MARIJE I SAMOSTAN U REMETAMA

Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Remetama, kao dio kulturnog dobra *Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije i samostan u Remetama* (Z-1316), jednobrodna je samostanska, pavlinska gotička crkva građena postupno od 1319. kada je izgrađeno izduženo svetište, u 15. stoljeću crkvena lađa, zvonik i samostan, pregrađen i nadograđen u 17. stoljeću. U razdoblju 1721.-1722. crkvena je lađa produžena je za jedan jaram, podignuto je pjevalište te u liniji zvonika izgrađena novo barokno pročelje s kipovima svetaca u nišama. Nakon značajnih oštećenja u potresu 1880. srušen je dio samostana, a crkva pregrađena prema projektu Hermana Bolléa. Kapela je potpuno srušena, nad lađom je podignut drveni strop, pročelje je djelomično promijenjeno, naročito u zoni atike. Prežbukane su, na

zidovima lađe i svetišta, zidne slike pavlinskog slikara Ivana Krstitelja Rangera i suradnika, jedan od najvrjednijih slojeva sačuvanih baroknih intervencija u crkvi. Prežbukani su i zidovi izvorno oslikanog zvonika, na kojem su, u nivou 1. kata, otvorena nova vrata i dozidan neobarokni balkon. Rangerove slike ponovno su otkrivene 1938. godine.⁶⁰ Od najstarijih slojeva sačuvano je izvorno gotičko ziđe crkve (apsida i lađa) s vidljivom kamenom plastikom, kao i gotičko ziđe prizemlja i prvog kata samostana.⁶¹ Od crkvenog inventara sačuvan je mramorni glavni oltar iz 1706. u koji je ugrađen dio gotičkog retabla s čudotvornim gotičkim drvenim kipom Majke Božje Remetske, bočni oltari, slike, raspela i drugo.⁶² Za sakralni inventar župne crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Remetama u rujnu 2020. utvrđena je preventivna zaštita do donošenja rješenja o utvrđivanju svojstva kulturnog dobra.⁶³

Vizualnim pregledom građevine nakon potresa u popisu štete iz ožujka 2020.⁶⁴ evidentirana su oštećenja u obliku pukotina na pročeljima crkve iznad prozora na lađi i svetištu. Na glavnom zapadnom pročelju, na kojem su do potresa bili u tijeku radovi obnove, također su evidentirana mnogobrojna oštećenja na novoj žbuci, sa znatnim dijagonalnim pukotinama u drugoj etaži, od pilastara do niša s kipovima, dok je zabatni zid bio raspuknut i nagnut prema krovu. Oštećenja su nastala i na nadvoju i nadstrešnici kamene bifore. Kontrafori uz svetište zadobili su brojne pukotine uz odvajanje kontrafora od zida lađe. Na zvoniku, koji je također bio u obnovi prije potresa, zabilježene su brojne pukotine na žbuci i kamenim prozorskim okvirima.

U unutrašnjosti crkve najteža su oštećenja zabilježena u svetištu. Najveća pukotina evidentirana je na rastresenom gotičkom nadvoju trijumfalnog luka uslijed čega su dijelom otpale zidne slike, zatim na svodu u svetištu uz trijumfalni luk uz mrežu pukotina i mjestimično otpale zidne slike, u nadvojima svih prozora u lađi i svetištu te na oslikanim zidovima (sl. 18). U zoni svetišta i ispod trijumfalnog luka,

⁶⁰ Prema dostupnoj dokumentaciji HRZ-a, posljednji radovi obnove oslika u crkvi, prije potresa iz 2020., izvodili su se u razdoblju od 1974. do 1990.

⁶¹ MKM, Rješenje o utvrđivanju svojstva kulturnog dobra od 23. 9. 2003.

⁶² BOČINA PRSKALO, ZRINKA, MIJIĆ, NIVES. BLAŽEVIĆ, DORA, DRNASIN, ANAMARIJA, 2021.

U elaboratu su sadržane sve jedinice sakralnog inventara, izuzev glavnog oltara. Dokumentacija pokretnoga sakralnog inventara uključuje: povijesni pregled jedinica, umjetničku analizu, opis zatečenog stanja, prijedlog konzervatorsko-restauratorskih radova, smjernice za zaštitu predmeta tijekom izvođenja građevinskih radova i troškovničke stavke predloženih konzervatorsko-restauratorskih zahvata.

⁶³ GZZSKP, Rješenje o preventivnoj zaštiti sakralnog inventara od 30. 9. 2020.

Zaštitom je obuhvaćeno ukupno 19 jedinica, a popis uključuje: glavni oltar, pet bočnih oltara, pet slika, tri raspela, četiri skulpture, krunu s glavnog oltara i orgulje.

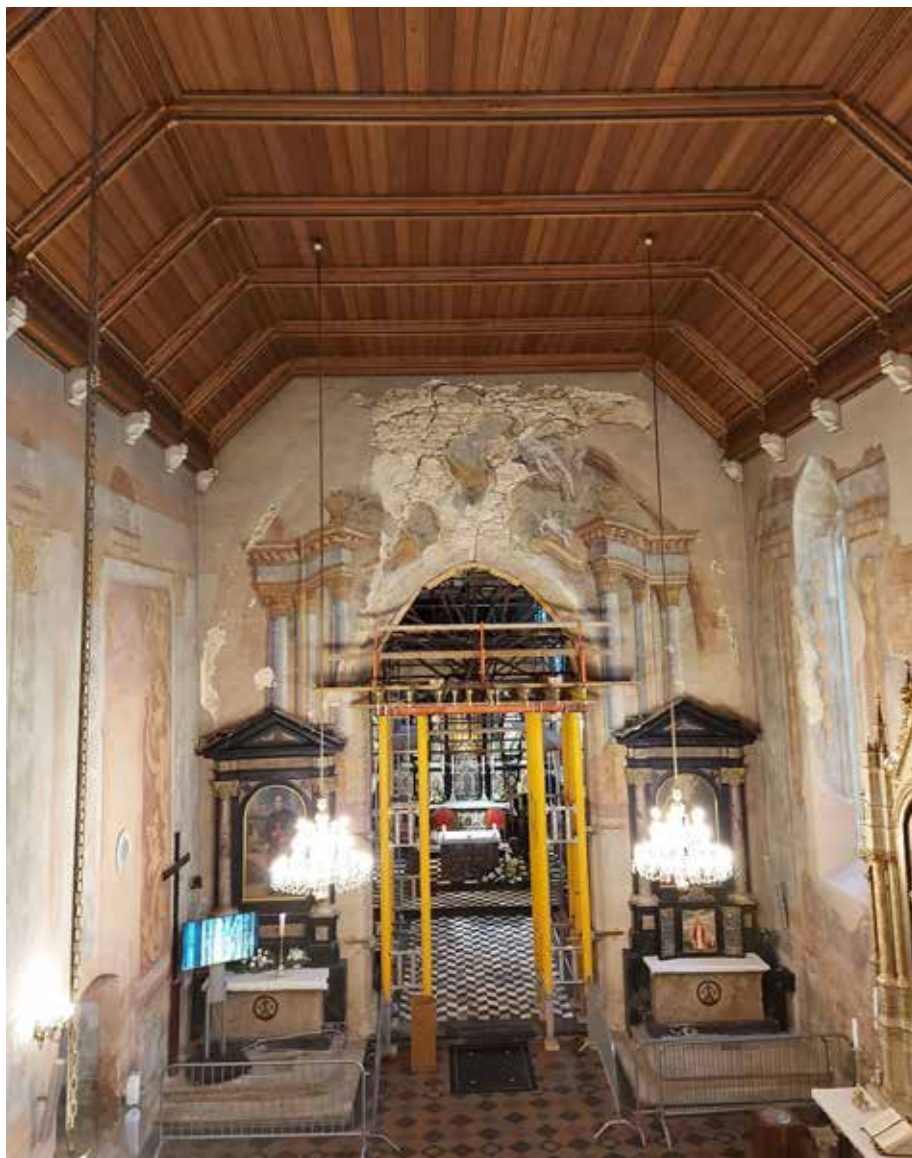
⁶⁴ GZZSKP, *Obrazac za popis štete oznaka 205-4 od 8. 5. 2020.*, oznaka štete K4 prema EMS 98.

⁵⁹ GALIĆ, BRANKO, 2021.

18 Oštećenja na zidom osliku i građi trijumfalnog luka, pogled iz svetišta crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Remetama (Fototeka, GZZSKP, 2020.)

Damage to the wall painting and the structure of the triumphal arch, view from the sanctuary of the Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Remete (photo archive of the City Institute for the Conservation of Cultural and Natural Heritage, 2020)

19 Poduporna skela i oštećenja trijumfalnog luka, pogled s kora crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Remetama (Fototeka, GZZSKP, 2020.)

Support scaffolding and damage to the triumphal arch, view from the choir of the Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Remete (photo archive of the City Institute for the Conservation of Cultural and Natural Heritage, 2020)

gdje su evidentirana najveća oštećenja, već je u trenutku pregleda bila postavljena zaštitna skela i podupore (sl. 19). Oštećen je bio i crkveni inventar, glavni oltar fiksiran zategama na svetište je rastresen, oslabljenih spojeva i struktura oltara (distorzija), dok su se neki dijelovi zabata odvojili i pali. Na bočnim oltarima bila su vidljiva manja oštećenja arhitekture oltara, s oslabljenim spojevima i strukturom oltara.⁶⁵

65 Najveća oštećenja nastala su na glavnom oltaru Majke Božje Remetske. Pregledom su utvrđena napuknuća, odvajanja dijelova kamene plastike, kao i nestabilnost konstruktivnih dijelova oltara, posebice u zoni atike. Rubni dijelovi atike su se tijekom potresa odlomili i srušili u svetištu crkve. Opasnost od novih oštećenja tijekom niza novih manjih potresa nalogala je hitno postavljanje zaštitnih skela i podupiranja kako bi se prije svega osigurala zaštita ljudi u svetištu. Dogradnja skele koju je financirala Fondacija Aliph, postavljene u listopadu 2020., osigurala je dodatnu zaštitu oltara, prije svega od mogućnosti pada dijelove kamene plastike s atike oltara koji su imobilizirani i poduprti *in situ* (izvod iz Izvješća o izvedenim radovima temeljem COVID-19 Emergency Grant Agreement No. 2020-1874, od 29. 10. 2020., zabilježila: Višnja Bralić, glavna konzervatorica MKM).

Oštećenja u samostanu evidentirana su u dijelu sjevernog i čitavom zapadnom krilu na izvornoj graditeljskoj strukturi, u vidu pukotina na zidovima i svodovima te stropovima na drugom katu. Izrazita pukotina nastala je na spoju samostana sa zvonikom, dok na novoizgrađenom istočnom i dijelu sjevernog krila iz 1991. nije bilo oštećenja.

U skladu s utvrđenim *Mjerama zaštite*,⁶⁶ dio pokretnog crkvenog inventara bilo je potrebno demontirati, po potrebi preventivno zaštititi te sigurno pohraniti,⁶⁷ a orgulje na pjevalištu cjelovito zaštititi *in situ* drvenom oplatom i/ili zaštitnom folijom. Izvedeni su radovi podupiranja

66 GZZSKP, Rješenje o utvrđenim mjerama zaštite od 9. 2. 2021.

67 Hrvatski restauratorski zavod je neposredno nakon potresa iz ožujka 2020. s glavnog oltara demontirao gotički retabl s kipom Blažene Djevice Marije, sliku Presvetog Trojstva s atike te oštećene dijelove kamene plastike. Također, naknadno su demontirane slike s bočnih oltara i dvije slike sa zida pjevališta crkve, a svi evakuirani dijelovi inventara privremeno su pohranjeni u prostoru samostana. Zbog opsega građevinskih radova orgulje su demontirane u cijelosti i nalaze se u prostoru crkve.

trijumfalnog luka u crkvi i postavljanja zaštitne skele u svetištu.

U *Elaboratu ocjene postojećeg stanja građevinske konstrukcije*⁶⁸ rekapitulirana su oštećenja građevnog sklopa crkve i samostana iz potresa u ožujku i prosincu 2020. koja su, s obzirom na period izgradnje građevina i tip njihove nosive konstrukcije, bila očekivana. Naime, dio crkve zidan je strom opekrom, a veći dio lomljenim kamenom heterogene strukture, stropovi su drveni grednici, a svodovi zidani, krovšte je drveno na cijeloj konstrukciji. Glavna oštećenja odnose se na: oštećenje i otpadanje žbuke pregradnih zidanih zidova, oštećenje glavnih nosivih zidova, oštećenje i otpadanje žbuke na unutarnjim nosivim zidovima – dijagonalne pukotine, prisutnost pukotina na nadvojima nosivih zidova i otpadanje žbuke te prisutnost pukotina na nosivim zidovima pročelja, izraženije kod međuprozorskog zida, vidljive dijagonalne pukotine. Velika oštećenja pretrpio je i zvonik crkve.⁶⁹

Prijedlog pojačanja nosive konstrukcije iz *Elaborata ocjene postojećeg stanja građevinske konstrukcije* podijeljen je na zahvate u samostanu, crkvi i zvoniku. Za samostan su predviđeni zahvati fugiranja i injektiranje svih nosivih zidanih zidova i nadvoja, pojačanje zidanih zidova čeličnim zategama, izvedba FRMC sustava na zidove i svodove, izvedba spregnutih/plivajućih AB ploča, AB serklaža, AB stubišta i novog čeličnog krovšta. U crkvi su predložena varijantna rješenja: „pojačanja zidanih zidova čeličnim okvirima i zategama ili pojačanje zidanih zidova AB zidovima i čeličnim spregovima“ te izvedba FRMC sustava na zidove i svodove, izvedba tlačne/plivajuće AB ploče i AB serklaža te sanacija drvenog krovšta, dok je ojačanje zvonika u cijeloj visini predloženo upotrebom: „čeličnih profila koji tvore rešetku i povezani su čeličnim spregovima promjera na vrhu tornja ili izvedbom nove čelične potkonstrukcije cijelom visinom zvonika“.⁷⁰

Prije izrade dokumentacije za obnovu i popravak građevinske konstrukcije crkve, provedeni su konzervatorsko-restauratorski istražni radovi i geotehnička istraživanja, izrađena je snimka postojećeg stanja nastala referenciranjem fotografski snimljenog materijala s tla i iz zraka te izrađen *Konzervatorski elaborat*,⁷¹ uz napomenu da je isti bio izrađen prije nego li se, u naknadno provedenim istraživanjima, došlo do novih spoznaja.

U *Izvešću o provedenim konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima* iz svibnja 2021.,⁷² usmjerenim na istraživa-

nje građe zidnih plašteva te slojeva žbuke, naliča i oslika u samostanu, zvoniku i na sjevernom zidu crkve, navodi se kako su otkriveni ostaci izvorne građe u rasponu od opeke, grubo priklesanog lomljenog kamena, ravno klesanih ili profiliranih kamenih elemenata te izvornih slojeva vapnenih žbuka na koje se vežu barokni slojevi, zidani opekrom, ponekad u kombinaciji s grubo priklesanim lomljenim kamenom ili grubo obrađenim klesancima. Budući da slojevi žbuke, naliča i oslika potječu iz različitih faza izgradnje i/ili obnove crkve i samostana, njihova prisutnost detaljno dokumentira graditeljski razvoj i brojne intervencije u razdoblju od srednjeg vijeka (gotike), baroka 17. i 18. stoljeća, preuređenja u 19. stoljeću i obnove nakon potresa iz 1880. pa sve do recentnih zahvata.

Tragovi izvornih srednjovjekovnih vapnenih žbuka vidljivi su u dijelu južnog krila samostana te na spoju sjevernog zida crkve i zvonika sa zapadnim krilom samostana. Izvorne barokne žbuke pojavljuju se u svim krilima samostana. U spomenutom izvješću zaključuje se kako je, s obzirom na opisane nalaze, potrebno tijekom izvođenja radova naročitu pozornost posvetiti otkrivenim dijelovima zidnog oslika, uz eventualno provođenja dodatnih, odnosno proširenih konzervatorsko-restauratorskih istraživanja i izrade privremene zaštite oslika.

Postava radne skele u unutrašnjosti crkve – koja je omogućila sagledati stanje i opseg oštećenja na freskama svoda i zidova crkve te provođenje arheološkog nadzora, određenog Posebnim uvjetima zaštite⁷³ – promijenila je tijekom već dovršenoga projektnog procesa obnove crkve i samostana u Remetama.⁷⁴

Nakon postavljanja radne skele utvrđeno je stanje i opseg oštećenja na freskama svoda i zidova crkve, a tek 'prekucavanjem' žbuke utvrđene su velike površine na kojima je žbuka podbuhla i slabo vezana za nositelja te uz loše stanje samog oslika. Originalnog oslika bilo je manje od naknadno izvedenih intervencija.⁷⁵ Pregledom sa skele utvrđeno je također da se oslikani svod svetišta nalazi u iznimno lošem građevinskom stanju, jednako kao i oslikani trijumfalni luk što ga je, prema projektu pojačanja građevinske konstrukcije crkve, trebalo djelomično razgraditi.

U tom se trenutku rješenje za zatečeno stanje tražilo u pronalasku optimalnog modela sanacije zidnih slika i

68 GALIĆ, BRANKO, 2021.

U sklopu izrade ovog elaborata provedeni su i istražni radovi opečnih zidova koje je proveo INSTITUT IGH d.d. iz Zagreba, broj izvještaja 72530-OI/466/21.

69 Isto, 68.

70 Isto, 68.

71 ŠRAJER, FILIP, SOKOL GOJNIK, ZORANA, GOJNIK, IGOR, 2021.

72 JERKOVIĆ, JOSIP, 2021.

73 Izdavanje posebnih uvjeta zaštite kulturnih dobara uređeno je Zakonom o prostornom uređenju i Zakonom o gradnji s rokom izdavanja od 15 dana od zaprimanja zahtjeva u sustavu eDozvole, isto je preuzeto Zakonom o obnovi zgrada oštećenih potresom na području Grada Zagreba, Krapinsko-zagorske županije i Zagrebačke županije (Narodne novine, 21/23) i prethodnim inačicama istog zakona. SIRONIĆ, MARIJANA, MAŽAR, ZRINKA, 2023, str 119., bilj.

74 GOJNIK, IGOR, SOKOL GOJNIK, ZORANA, 2021.

75 JERKOVIĆ, JOSIP, VILENICA ŠABAN, BENEDIKTA, 2022.

Elaborat osim prijedloga zahvata konzervatorsko restauratorskih zahvata na zidnom osliku Ivana Rangera sadrži i podatke o površinama i položaju izvornog oslika.

restauratorskog pristupa obnovi zidova i svodova s oslikom, kako bi se omogućila njihova hitna preventivna zaštita u fazi izvođenja planiranih radova na građevinskoj konstrukciji crkve.⁷⁶ Međutim, rizičnost predloženog postupka transfera zidnog oslika s trijumfalnog luka i problematičnost vraćanja istog na novi AB zid, zahtijevala je pronalaženje alternativnog rješenja pojačanja građevinske konstrukcije koji je pretpostavljao odustajanje od usijecanja AB okvira u izvornu strukturu trijumfalnog luka s transferom baroknih Rangerovih zidnih oslika. Pod imperativom utvrđenih rokova za izvođenje radova predloženog pojačanja konstrukcije s već započetim radovima na gradilištu i vrijednosti ugroženog svojstva kulturnog dobra, izvornih baroknih oslika Ivana Rangera, u okolnostima zatečenoga teškog oštećenja oslikanoga trijumfalnog luka i svoda svetišta, pronalaženje optimalnog rješenja pratila su intenzivna pregovaranja svih dionika u projektnom procesu, koja su, u konačnici, rezultirala i uključivanjem predstavnika šire stručne javnosti.

U suradnji Povjerenstva za zidno slikarstvo, konzervatora Ministarstva kulture i medija, Gradskog zavoda i Hrvatskog restauratorskog zavoda (HRZ) donesena je odluka da se u obnovu zidnih oslika uključi HRZ, koji je tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća već bio radio na njihovoj obnovi. Zaključeno je također da je potrebno iznaći rješenje pojačanja konstrukcije za koje neće biti potreban transfer zidnih oslika u zoni trijumfalnog luka i svoda svetišta.⁷⁷ Prema izmijenjenom rješenju pojačanja konstrukcije, razrađen je plan sanacije zidnog oslika po vrstama postupaka i zonama izvođenja koje će se terminski usklađivati s radovima na građevinskoj konstrukciji.

Arheološkim nadzorom radova razgradnje kojima se zadire u slojeve ispod zemlje, pronađeni su nalazi koji su također utjecali na već dovršen projektni proces obnove. U zoni zvonika, prigodom iskopa za izvedbu armirano-betonskog temelja čelične rešetke koja ojačava zvonik, pronađen je kameni temelj uglovnog (sjeverozapadnog) kontrafora nekadašnje gotičke crkve koji je zarotiran za 45 stupnjeva u odnosu na zidove crkve, što jasno sugerira da se radi o temelju uglovnog (kosog) kontrafora.

Unutar prostorije zvane 'ispovjedaonica', koja se nalazi u prizemlju zapadnoga samostanskog krila, ručnim je iskopom evidentirano postojanje dvije zidane strukture građene kamenom, četvrtastog i kružnog tlocrta, datiranih u razdoblje prije izgradnje današnje crkve, za koje se nije mogla utvrditi prvotna namjena. U svrhu očuvanja arheološkog nalaza, pristupljeno je promjeni projektnog rješenja ojačanja građevinske konstrukcije ispovjedaonice.

.....
76 Isto, 75.

77 Na sastanku održanom u MKM 16.11.2022. bili su prisutni članovi Povjerenstva za zidno slikarstvo: dr. sc. Višnja Bralić, Tomislav Petrincec, dr. sc. Mirjana Repanić Braun i doc. mr. Suzana Damiani, predstavnik HRZ-a Boris Mostarčić, predstavnik MKM Davor Trupković i predstavnice Gradskog zavoda Zrinka Mažar i Maja Gorjanc Čumbrek.

U sakristiji, odmah ispod postojeće podne obloge, otkriven je cigleni pod. Gotovo se sigurno protezao i ispod hodnika samostana jer je nađen i u zoni zvonika za koji se pretpostavlja da pripada velikoj baroknoj rekonstrukciji Remetskog svetišta. Isti je, nakon fotodokumentiranja, uklonjen radi nastavka arheoloških istražnih radova. Ispod tog poda otkriveni su značajni nalazi: zidane strukture u više razina s ostacima žbuke iz ranijih (predbaroknih) faza. Najvažniji nalaz je svakako baza gotičkog portala (ili uglovnog stupa) uz sjeverni zid sakristije koja svojom visokom razinom obrade ukazuje na bogatstvo i utjecaj pavlinske zajednice i prije baroknog razdoblja iz kojega su naslijedili ostaci Rangerovih zidnih slika, prošireni kor i zapadno ulazno pročelje. Također, očekivano, u sakristiji je otkriven i originalni kontrafor trijumfalnog luka te njegova baza, s jednakom finoćom obrade kao i baza spomenutoga gotičkog stupa. Arheološka istraživanja u sakristiji rezultirala su, uz značajne nalaze zidanih arheoloških struktura, pronalaskom devet grobova s kosturnim ostacima pokojnika (sl. 20 i 21).⁷⁸

Rezultati istraživanja reflektirali su se i na odabrana projektna rješenja za obnovu samostana.

U dvorištu, sa sjeverne strane samostana, na temelju povijesnih izvora i litografija očekivalo se pronaći temelje tzv. 'Korvinove kule', obrambene građevine koju je bio dao izgraditi kralj Matijaš Korvin. Tijekom iskopa u svrhu sanacije klizišta, uz arheološki nadzor, pronađeni su ostaci zidanih struktura obrambenog karaktera na dvije pozicije, građeni prije 18. stoljeća, za koje nije bilo moguće precizno utvrditi pripadaju li kuli te je, u dogovoru s arheologom i konzervatorima, odlučeno da će se, radi očuvanja arheoloških struktura, projekt trajne geotehničke konstrukcije izmijeniti.⁷⁹

I radovi uklanjanja žbuke, obuhvaćeni projektom obnove i pojačanja konstrukcije, donijeli su, jednako kao i zemljani radovi, nove spoznaje koje se, usprkos činjenici o gotovo završenom projektnom procesu obnove samostana, nisu mogle zanemariti. Nove se spoznaje odnose na otkrivene spolije u zidovima koje potječu iz ranijih faza izgradnje, originalni sjeverozapadni kontrafor i izvorni arkadni trijem prema klastru. Nakon uklanjanja žbuke na zapadnom zidu klastra (istočno pročelje samostana), na kojem su bila vidljiva samo tri prozorska polja u gornjim etažama i pet polukružnih polja u prizemlju, otkriveno je da su arkade nekada bile otvorene i na čitavom prvom katu, odnosno da su tijekom vremena najprije smanjivani otvori dozidavanjem još jednog luka, a nakon toga su otvori potpuno zazidani. Uz suglasnost konzervatora odlučeno je da se arkade otvore i prezentiraju (sl. 22).

.....
78 MGZ, MAŠIĆ, BORIS, 2022.

79 MGZ, MAŠIĆ, BORIS, 2023.

20 Arheološki nalazi u sakristiji crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Remetama – baza kontrafora lijevo, kameni element odvodnje u sredini, profilirana baza kamenog portala desno (Fototeka, GZZSKP, 2022.)

Archaeological findings in the sacristy of the Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Remete (a buttress base on the left, stone drainage element in the middle, profiled base of the stone portal on the right) (photo archive of the City Institute for the Conservation of Cultural and Natural Heritage, 2022)

Na svim zidovima i stropovima s kojih je uklonjena žbuka kao priprema za injektiranje i stabilizaciju istih, osim očekivane građe (kamena i opeke), otkrivene su brojne spolije: prozorski okviri, rebra svodova, konzole/pete lukova i profilirani elementi koji djeluju kao elementi pilastara i pripadaju ili gotičkom sloju sadašnje crkve ili pak nekoj prethodnoj crkvi,⁸⁰ a korišteni su kao građevni materijal. U podu kora, uklanjanjem nasipa na svodu radi sanacije istog, otkriveni su zvjezdasti uglovni pilastri za koje se pretpostavlja da su dio nekadašnjega gotičkog ulaznog pročelja.

Na mjestima evidentiranih vrijednih spolija, uz suglasnost konzervatora, odustalo se od izvođenja stabilizacijskog sloja i žbuke, odnosno tlačne ploče na podu kora, dok će se prezentacija istih odrediti u sljedećoj fazi projekta obnove.

Otkriće sjeverozapadnog kontrafora iz najstarije gotičke faze gradnje – pronađenoga u prostoru 1. kata zvonika, na pravcu nekadašnjeg gotičkog portala i kontrafora koji se nalazi na južnom pročelju crkve – svjedoči o naknadnoj gradnji zvonika izvan gabarita crkve, koji je tek baroknim pregradnjama kora inkorporiran u tijelo crkve.

S obzirom na vrijednost opisanih otkrića koji ukazuju na iznimnu povijesnu slojevitost crkve i samostana u Remetama, heterogenost građevne strukture kompleksa i bogate arheološke slojeve, svi su nalazi prije daljnjih radova snimljeni (laserska 3D snimanja i ortofotogrametrija), radi cjelovite dokumentacije kulturnog dobra, daljnjih nalaza

80 MAŠIĆ, BORIS, PLEŠE, TAJANA, Lokalitet: Zagreb – Remete, crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 6 (2009), Zagreb, (2010.), str. 267-271.

21 Kosturni ostaci pokojnika u grobu u zapadnom dijelu sakristije crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Remetama (Fototeka, GZZSKP, 2022.)

Skeletal remains in a grave in the western part of the sacristy of the Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Remete (photo archive of the City Institute for the Conservation of Cultural and Natural Heritage, 2022)

i valorizacije te, u konačnici, odgovarajuće spomeničke prezentacije u projektu cjelovite obnove kulturnog dobra.

ZAKLJUČAK

Studijom slučaja pet sakralnih građevina oštećenih u potresima iz 2020., kod kojih prvi sačuvani povijesni slojevi sežu u razdoblja kasne romanike i gotike i koje su, preliminarnom procjenom štete nakon potresa, u popisu štete ocijenjene *vrlo teškim oštećenjima* (K4), ilustrirana je sva kompleksnost zahvata obnove povijesnih građevina.

Opisani primjeri vrlo slikovito i realno pokazuju kako se dinamika projektnog procesa, istovremeno nedjeljiva od istraživačkog procesa koji uključuje raznolika: dokumentacijska, arheološka, geološka, konzervatorsko-restauratorska, građevinska i druga istraživanja, ne može unaprijed predvidjeti i precizno odrediti, a što je iznimno važno u programiranju i normiranju realizacije pojedinih postupaka obnove i onih koji njima prethode (posebice rokova), oblikujući ih kao *dinamičke procese*.

Brojnost povijesnih slojeva, nehomogenost građevne strukture i dugi period izgradnje te vrijedni nalazi iz provedenih istraživanja kojima se dopunjuju i/ili potvrđuju već

22 Dvorišno pročelje zapadnog krila samostana uz crkvu Uznesenja Blažene Djevice Marije u Remetama, nakon uklanjanja žbuke s vidljivim faznim zatvaranjem trijema na katovima (Fototeka, GZZSKP, 2020.)

Courtyard facade of the western wing of the monastery adjacent to the Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Remete, showing the phased closure of the upper-floor gallery after the removal of plaster (photo archive of the City Institute for the Conservation of Cultural and Natural Heritage, 2020)

utvrđena svojstva kulturnog dobra, usložilo je postupak utvrđivanja i dokumentiranja stvarnog stanja građevinske konstrukcije u potresu oštećenih građevina, ali i primjenu suvremenih propisa za građevinske konstrukcije na povijesne građevine te posljedično utjecalo na odabrani pristup i metode konstrukcijske obnove i obveznog pojačanja građevinske konstrukcije.

Provedena istraživanja u okviru postpotresnih aktivnosti značajno su dopunila dosadašnje spoznaje o pojedinim sakralnim građevinama temeljene primarno na povijesno-umjetničkim i arhivskim istraživanjima. Iz taloženih povijesnih slojeva istraživanjem se došlo do novih nalaza koji svojom važnošću prelaze razine pojedinačnoga kulturnog dobra te donose nove spoznaje o zagrebačkoj i našoj, zajedničkoj, graditeljskoj baštini, o povijesnom gradu u cjelini. Na primjeru pet prikazanih slučajeva obnove sakralnih građevina u Zagrebu, razvidna je važnost kontinuiranog istraživanja i dokumentiranja kulturnih dobara. U procesu postpotresne obnove to je bila nužna pretpostavka za cjelovito sagledavanje kulturnog dobra i odabir odgovarajućeg modela obnove koji je u pravilu uvijek izvan jednostavnih i standardiziranih proračuna i postupaka te koji nužno uključuje interdisciplinarnu suradnju vrsnih profesionalaca sudionika u tom zahtjevnom procesu.

Iz iskustava prikazanog na primjerima pet sakralnih građevina, kao i na svim drugim koje su obuhvaćene pospotesnom obnovom, može se zaključiti kako je, na razini sustava zaštite i očuvanja kulturnih dobara, potrebno planirati trajne programe istraživanja, dokumentiranja i praćenja stanja kulturnih dobara, između ostalog i kao alata kojim će se prevenirati krizne situacije, omogućiti održivo upravljanje, a u slučajevima kad štetne događaje nije moguće spriječiti, stvoriti pretpostavke žurnog i uspješnog djelovanja. I ne manje važno, takve je programe potrebno provoditi u organiziranom edukacijskom procesu, kakvim bi se trajno osigurao prijenos znanja i iskustva, posebice ovoga stečenog u posebnim pospotesnim i pandemijskim uvjetima, iznimno vrijednog za budućnost baštine i baštinika.

Kulturna dobra, koja svojom povijesnom slojevitošću svjedoče dugoj nacionalnoj povijesti postanka i opstanka, obvezuju na odgovorno i obazrivo ponašanje, kako konzervatore uključene u postupke obnove, tako i sve druge stručnjake i znanstvenike koji sudjeluju u projektnom procesu i realizaciji obnove, kreatore javnih politika i zakona obnove, vlasnike i korisnike kulturnih dobara, koja su u konačnici, sukladno Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, nacionalna dobra.

LITERATURA

MAŠIĆ, BORIS; PLEŠE, TAJANA, Lokalitet: Zagreb – Remete, crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 6, 2009., 267-271.

SIRONIĆ, MARIJANA; MAŽAR, ZRINKA, Potresi u Gradu Zagrebu 2020. – aktivnosti konzervatorske službe i dokumentiranje razmjera i vrste šteta na kulturnoj baštini, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 46/47, 2023., 111-135.

DOKUMENTACIJSKI IZVORI

Građevinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

ATALIĆ, JOSIP; LAZAREVIĆ, DAMIR; TODORIĆ, MARIO; POJATINA, JURAJ; FORETIĆ, IVAN, *Preliminarni elaborat ocjene postojećeg stanja građevinske konstrukcije katedrale*, Mapa 01, Knjiga 1/1; 2021.

Hrvatski restauratorski zavod (HRZ), Informacijsko-dokumentacijski odjel

MAJER JURIŠIĆ, KRASANKA, *Zagreb, Kaptol, Katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije i sv. Stjepana i Ladislava, Konzervatorski elaborat*, Zagreb 2023.

Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode

BOČINA PRSKALO, ZRINKA; MIJIĆ, NIVES; BLAŽEVIĆ, DORA; DRNASIN, ANAMARIJA, *Cjelovita dokumentacija i prijedlog konzervatorsko-restauratorskih zahvata na pokretnom sakralnom inventaru župne crkve Uznesenja BDM u Remetama – Zagreb*, 2021., eLABORO d.o.o. iz Zagreba, Makarska ulica 28.

FORETIĆ, DAMIR; FORETIĆ, IVAN; TROGRLIĆ, BORIS; FORETIĆ, FILIP, *Glavni projekt hitnih mjera – Franjevački samostan, Kaptol 9, 10000 Zagreb*, T.D. 563-13/20, 2020., FORETIĆ I SINOVI d.o.o. iz Dugog Sela, Kozinska 57.

GALIĆ, BRANKO, *Elaborat ocjene postojećeg stanja građevinske konstrukcije – Kapela sv. Mihalja u Vugrovcu*, TD 177/2021, 2021. RADIONICA STATIKE d.o.o. iz Zagreba, Andrije Kačića Miošića 22.

KUŠAN, TOMISLAV; LJUBIMIR, IVAN, *Crkva sv. Šimuna i Jude Tadeja – sanacija, projekt obnove konstrukcije sakralne građevine nakon potresa*, mapa 1 - građevinski projekt, BP: 2116 pc, ZOP: sk 345/21, 2022. NEKTON d.o.o. iz Zagreba, Gajeva 38.

GALIĆ, BRANKO, *Elaborat ocjene postojećeg stanja građevinske konstrukcije, Svetište Majke Božje Remetske, crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije i samostan u Remetama*, TD 067/2021, 2021. RADIONICA STATIKE d.o.o. iz Zagreba, Andrije Kačića Miošića 22.

GOJNIK, IGOR; SOKOL GOJNIK, ZORANA, *Glavni projekt, Arhitektonski elaborat cjelovite obnove zgrade, Svetište Majke Božje Remetske, crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije*

i samostan u Remetama, 2021. A.S. KOMPOZITI d.o.o. iz Zagreba, Šenoina 23.

JERKOVIĆ, JOSIP, *Elaborat demontaže štuko odlijeva s legendama pozicija demontiranih elemenata u crkvi sv. Franje Asiškoga na Kaptolu*, Zagreb, 2020., ART RESTAURIRANJE j.d.o.o. iz Jastrebarskog, Ljube Babića 30.

JERKOVIĆ, JOSIP, *Izveštaj o konzervatorsko – restauratorskim istraživanjima, Samostan i crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije*, Zagreb, Remete, 2021.

JERKOVIĆ, JOSIP; PERIĆ, JELENA; PERUŠIĆ, MLADEN, *Restauratorsko – konzervatorski elaborat, Kapela sv. Mihalja, Vugrovec, Obrade zidova i svodova unutrašnjosti svetišta*, 2021.

JERKOVIĆ, JOSIP; VILENICA ŠABAN, BENEDIKTA, *Prijedlog konzervatorsko restauratorskih zahvata na zidnom osliku Ivana Rangera u župnoj i samostanskoj crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije u Remetama*, 2022., MULTI-ART d.o.o. iz Gornjeg Kuršanca, Dravska ulica 18 i ART RESTAURIRANJE d.o.o. iz Jastrebarskog, Ulica bana Josipa Jelačića 39.

JERKOVIĆ, JOSIP; PERIĆ, JELENA, *Izvešće o provedenim konzervatorsko - restauratorskim istražnim radovima u Crkvi sv. Šimuna i Jude Tadeja, Markuševac*, Zagreb, 2023.

MAKSIMOVIĆ VASEV, NIVES; DEBELJAK, KATARINA; JURKI, LARA; DRAGOZET, IVANA, *Izveštaj konzervatorsko-restauratorskih istraživanja stratigrafije zidnih naliča i žbuka, Kapela sv. Mihalja, Vugrovec*, Zagreb, 2018. GILDA obrt za restauriranje i dizajn iz Zagreba, Prve Poljanice 9.

MAKSIMOVIĆ VASEV, NIVES, *Hitna dokumentacija zatečenog stanja / oštećenja od potresa 22. ožujka 2020., od 30. 03. 2020., 2020., GILDA obrt za restauriranje i dizajn iz Zagreba*, Prve Poljanice 9.

Obrazac za popis štete oznake 205-1 od 8.04.2020., popisni tim: Jasna Šćavničar Ivković, Silvije Novak i Antonija Matković Šerić.

Obrazac za popis štete oznake 205-2 od 20. 04. 2020., popisni tim: Jasna Šćavničar Ivković, Silvije Novak i Antonija Matković Šerić.

Obrazac za popis štete oznake 205-3 od 08. 05. 2020., popisni tim: Jasna Šćavničar Ivković, Silvije Novak, Ana Vranić Rob, Antonija Matković Šerić.

Obrazac za popis štete oznake 206-1 od 10. 04. 2020., popisni tim: Marijana Sironić, Maja Gorianc Čumbrek, Jasna Šćavničar Ivković, Silvije Novak i Antonija Matković Šerić.

Obrazac za popis štete oznake 205-4 od 08. 05. 2020., popisni tim: Jasna Šćavničar Ivković, Silvije Novak, Ana Vranić Rob, Antonija Matković Šerić

Rješenje o utvrđenim mjerama zaštite Katedrale Uznesenja Blažene Djevice Marije i sv. Stjepana i Ladislava, KLASA: UP/1-612-08/20-014/4, URBROJ: 251-18-01/001-20-1, od 8. 4. 2020.

Rješenje o utvrđenim mjerama zaštite *Franjevački samostan s crkvom sv. Franje Asiškog na Kaptolu*, KLASA: UP/I-612-08/20-14/15, URBROJ: 251-18-01-20-01, od 28. 4. 2020.

Rješenje o utvrđenim mjerama zaštite *Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije i samostan u Remetama*, KLASA: UP/I-612-08/21-014/9, URBROJ: 251-18-03/001-21-01, od 9. 2. 2021.

Rješenje o utvrđenim mjerama zaštite *Sakralni kompleks kojeg sačinjavaju župna crkva sv. Šimuna i Jude Tadeja, kapela Majke Božje Anđeoske, župni dvor i gospodarski objekt*, KLASA: UP/I-612-08/21-14/12, URBROJ: 251-18-01/005-21-01, od 2. 3. 2021.

Rješenje o utvrđenim mjerama zaštite *Kapela sv. Mihaela Arkandela (sv. Mihalja, sv. Mihaela) u Vugrovcu Donjem*, KLASA: UP/I-612-08/21-14/14, URBROJ: 251-18-01/005-21-01, od 2. 3. 2021.

ŠRAJER, FILIP; SOKOL GOJNIK, ZORANA; GOJNIK, IGOR, *Konzervatorski elaborat za potrebe cjelovite obnove konstrukcije crkve Uznesenja BDM sa samostanom karmelićana u Remetama u Zagrebu*, 2021., A.S. KOMPOZITI d.o.o. iz Zagreba, Šenoina 23.

TROGRLIĆ, BORIS; NIŽETIĆ, ĐURO, *Elaborat ocjene postojećeg stanja građevinske konstrukcije – crkva, zvonik i samostan*, 2021., T.D. 1320B-03/21.

Ministarstvo kulture i medija (MKM)

Obrazac, popis štete od potresa na kulturnim dobrima, 2020.

Rješenje o utvrđivanju svojstva kulturnog dobra *Kompleks katedrale Uznesenja Marijina, nadbiskupskog dvora s kape-lom sv. Stjepana, utverdama i parkom Ribnjakom na Kaptolu u Zagrebu* (Z-202), KLASA: UP/1-612-08/02-01/393, URBROJ: 532-10-1/8(JB)-02-2, od 28. svibnja 2002.

Rješenje o utvrđivanju svojstva kulturnog dobra *Franjevački samostan s crkvom sv. Franje Asiškog na Kaptolu* (Z-209), KLASA: UP/I-612-08/02-01/348, URBROJ: 532-10-1/8(IB)-02-2, od 28. svibnja 2002.

Rješenje o utvrđivanju svojstva kulturnog dobra *Sakralni kompleks kojeg sačinjavaju župna crkva sv. Šimuna i Jude Tadeja, kapela Majke Božje Anđeoske, župni dvor i gospodarski objekt* (Z-1314), KLASA: UP/I-612-08/03-01-06/413, URBROJ: 532-10-1/8(JB)-03-2, od 23. rujna 2003.

Rješenje o utvrđivanju svojstva kulturnog dobra *Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije i samostan u Remetama* (Z-1316), KLASA: UP/I-612-08/03-01-06/418, URBROJ: 532-10-1/8(JB)-03-2, od 23. rujna 2003.

Rješenje o utvrđivanju svojstva kulturnog dobra *Kapela sv. Mihaela Arkandela (sv. Mihalja, sv. Mihaela) u Vugrovcu*

Donjem, KLASA: UP/I-612-08/03-01-06/423, URBROJ: 532-10-1/8(18)-04-2, od 18. ožujka 2004.

Rješenje o preventivnoj zaštiti *Sakralnog inventara Crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije i samostana u Remetama*, KLASA: UP/I-612-08/20-003/7; URBROJ: 251-18-04-20-01, od 30. rujna 2020.

Muzej grada Zagreba

MAŠIĆ, BORIS, *Preliminarni rezultati dosadašnjeg arheološkog nadzora tijekom obnove crkve i samostana u Remetama*, od 19. 04. 2022., 2022.

MAŠIĆ, BORIS; AZINović BEBEK, ANA; BOŠKOVIĆ, BORIS, *Franjevački samostan na kaptolu (Kaptol 9/Opatovina 24), Preliminarno izvješće o arheološkim istražnim radovima*, Zagreb 2022/2023.

MAŠIĆ, BORIS, *Mišljenje o novom nalazu zidanih struktura sjeverno od samostana u Remetama sa smjernicama za daljnju valorizaciju*, od 22. 03. 2023., 2023.

INTERNETSKI IZVORI

MKM, *Obrazac_popis štete od potresa na kulturnim dobrima* (22. 04. 2020), PDF (min-kulture.gov.hr), 2020. [https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Obrasci/Obrazac_popis%20%C5%A1tete%20od%20potresa%20na%20kulturnim%20dobraima%20\(22.04.2020\).pdf](https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Obrasci/Obrazac_popis%20%C5%A1tete%20od%20potresa%20na%20kulturnim%20dobraima%20(22.04.2020).pdf) (28. 10. 2023.).

MKM, *Poziv na dodjelu bespovratnih financijskih sredstava – Provedba mjera zaštite kulturne baštine oštećene u potresu 22. ožujka 2020. godine na području Grada Zagreba, Krapinsko-zagorske i Zagrebačke županije*, 26. 1. 2021.

<https://strukturnifondovi.hr/natjecaji/poziv-na-dodjelu-bespovratnih-financijskih-sredstava-provedba-mjera-zastite-kulturne-bastine-ostecene-u-potresu-22-ozujka-2020-godine-na-podrucju-grada-zagreba-krapinsko-zagorske-i-zagrebacke-zupan/> (17.11.2024.)

Prva izmjena Poziva na dodjelu bespovratnih financijskih sredstava – Provedba mjera zaštite kulturne baštine oštećene u potresu 22. ožujka 2020. godine na području Grada Zagreba, Krapinsko-zagorske i Zagrebačke županije (Rok: 30. 5. 2022.)

<https://min-kulture.gov.hr/?id=20492> (17.11.2024.)

HRZ, *Istraživanja provedena u katedrali Uznesenja Blažene Djevice Marije i sv. Stjepana i Ladislava u Zagrebu*

<https://www.hrz.hr/index.php/aktualno/novosti-i-obavijesti/4737-istrazivanja-provedena-u-katedrali-uznesenja-blazene-djevice-marije-i-sv-stjepana-i-ladislava-u-zagrebu> (17.11.2024.)

Zagrebačka nadbiskupija, Župe, Župa Sveti Šimun i Juda Tadej, Zagreb – Markuševac

<https://www.zg-nadbiskupija.hr/zupe/85?ZupeId=131> (18. 11. 2024.)

Abstract

DOCUMENTATION AND RESEARCH AS PREREQUISITES FOR RENOVATION PROJECTS – A CASE STUDY OF FIVE SACRAL BUILDINGS IN ZAGREB

This case study of five sacral buildings—immovable cultural assets in Zagreb damaged during the 2020 earthquakes, includes the Cathedral of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Kaptol, the Church of St. Francis of Assisi in Kaptol, the Parish Church of St. Simon and Jude Thaddeus in Markuševac, St. Michael's Chapel in Vugrovec Donji and the Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Reme te, whose oldest historical layers also represent the oldest preserved layers of sacral architectural heritage in northwestern Croatia. The buildings exhibit several shared features, including historical stratification, ranging from the late Romanesque and medieval (Gothic) periods, 17th and 18th century Baroque, 19th century renovations and restoration following the 1880 earthquake, up to recent interventions, as well as very severe damage, classified as K4 according to EMC 98, recorded in the preliminary damage assessment after the 2020 earthquakes.

The aim of this separate overview of five sacral buildings was to determine in more detail the causes of the damage sustained during the 2020 earthquakes and the methods of documentation and recording of the damage. It is reasonable to assume that thorough identification and documentation of damage, along with a detailed investigation and documentation of each cultural asset's properties, are prerequisites for initiating the project process and selecting an appropriate model for the comprehensive restoration of sacral buildings after earthquakes. This includes mandatory structural reinforcements in accordance with technical regulations.

The overview uses documentation prepared for the purpose of damage inventory, documents published by the competent City Institute for the Conservation of Cultural and Natural Heritage (protection measures, conservation guidelines, prior approvals, etc.) and conservation and technical documentation prepared by authorized individuals licensed to work on cultural assets. For each of the five sacral buildings, the study includes a brief genealogical overview of its origin, a description of damage identified through visual inspections during the damage inventory, documented emergency measures implemented for protection, support and evacuation of movable inventory, the nature and causes of structural damage identified in prepared studies evaluating the existing state of the building structure (as required by the law governing reconstruction after the earthquakes), approved and implemented investigation work together with associated reports, and conservation and restoration documentation emphasizing new findings and insights, some of which also influenced the selection of the structure reconstruction model.

The analysis of the selected buildings identified fundamental structural characteristics that had a decisive impact on the type and character of earthquake damage. These include the heterogeneity and weak connections of the building materials used to build the churches, multi-layered historical interventions, mismatched floor

plan relationships and dimensions, especially of their tallest parts (bell towers), the foundation method, the age and deterioration of the binding materials and other characteristics.

In order to determine and document the actual state of the building structure after the earthquakes, investigation work was carried out on the five sacral buildings. It involved examining structural materials, binding layers and plaster layers, as well as dismantling and removing parts or layers of the building that were at risk of falling or collapsing. Conservation and restoration investigation work was necessary as well, as structural and non-structural damage also caused damage to the interior of the buildings, particularly the wall paintings, stucco decorations and sacral inventory and equipment. The non-homogeneous building structure and the long period of construction of the churches made it difficult to assess the actual damage and create an appropriate study. In the case of Zagreb Cathedral, this led to the need for numerous urgent structural repairs and additional research after a preliminary study evaluating the existing state of the building structure was prepared, in order to identify the actual state and finalize the evaluation study. In addition to dismantling the damaged towers of the cathedral, this also involved the construction of conical structures and other building rehabilitation activities. The established fundamental characteristics of the building structure also influenced the approach and methods used for structural renovation. These always required going beyond simple and standardized calculations and procedures, while relying on necessary interdisciplinary cooperation among skilled professionals. For instance, in the Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Remete, research findings required a shift from the initially planned approach to post-earthquake reconstruction. The plan to cut reinforced concrete frames into the original structure of the triumphal arch, which would have involved transferring Baroque paintings by the Pauline painter Johann Baptist Ranger, applying a stabilization layer or plaster in areas with valuable spolia, including pressure plate segments in the case of spolia in the choir floor, was ultimately abandoned. In St. Michael's Chapel in Vugrovec Donji, it was decided to allow further testing of the walls after initial wall-strengthening measures, in order to assess the achieved level of shear resistance. If the results exceeded the calculated expectations, there was potential to optimize (reduce) some of the reinforcement considering that interventions were planned in areas with rare and valuable wall paintings.

The new findings, resulting from conducted research, have greatly enhanced existing knowledge about the buildings included in the overview, relying primarily on historical, artistic and archival research. Their value goes beyond individual cultural assets, offering new insights into Zagreb's and our common architectural heritage and the historical city as a whole. Investigations into the materials of the wall structures, along with research conducted as a result

of archaeological findings and supervision of underground work led to an exceptional archaeological finding in the Cathedral of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Kaptol—four parts of a valuable Renaissance monument, a red marble tombstone belonging to the bishop Luka Baratin of Zagreb. In the Church of St. Francis of Assisi in Kaptol, the earliest phase of the construction of the complex was discovered—the Gothic layer of the church. Rooms adjacent to the church contained remnants of the chapter house, featuring Gothic ribs and three Gothic windows facing Kaptol. Archaeological research of the area beneath the sacristy confirmed that the new 13th-century Franciscan church was built on the remains of an earlier 11th-century sacral building, from which the oldest grave finds spolia (64 in total) found in the walls and foundations of the sacristy originated. In the late Gothic Parish Church of St. Simon and Jude Thaddeus in Markuševac, walled-up openings and sedilia from Gothic and later periods were discovered. The most significant finding was an exceptionally valuable and relatively well-preserved Gothic painting from the 14th or early 15th century, which was found on the sanctuary vaults, one of only three such findings in the City of Zagreb. In St. Michael's Chapel in Vugrovec Donji, in addition to the Baroque inventory, plastered and painted wall layers from all periods of its history have been preserved—from the time the chapel was built, through the late Gothic, Renaissance, Baroque periods, and the Historicist layer from the beginning of the 20th century. Meanwhile, in the Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Remete, numerous spolia were found within the walls and ceilings from which the plaster was removed, as well as in the choir floor. These included window frames, vault ribs, arch consoles/springs and profiled elements used as parts of pilasters, which served as building material, and belong either to the Gothic layer of the church or to an earlier (Gothic) church, whose stone foundation of the corner (northwestern)

buttress was found during earthworks at the bell tower. Beneath the sacristy floor, researchers found a brick floor from the period of Baroque and the major reconstruction of the sanctuary which contained Ranger's paintings. Beneath it are the remains of earlier pre-Baroque phases, particularly a Gothic portal and the original buttress of the triumphal arch. Archaeological research in the sacristy also resulted in the discovery of nine graves containing skeletal remains of the deceased.

The examples described very vividly and realistically illustrate how the dynamics of a project process are simultaneously inseparable from the research process, which encompasses diverse types of research such as documentation, archaeological, geological, conservation-restoration, architectural and more, and cannot be predicted and precisely defined in advance. This understanding is vital for programming and standardizing the implementation of renovation procedures for historical buildings, in particular that of deadlines, as well as the stages preceding the renovation. Given their synergistic effect, they should be integrated into a dynamic project process and thus standardized. The example of the five reviewed *cases* of sacral building renovations in Zagreb demonstrates the importance of continuous research and documentation of cultural assets. Within the framework of the protection and preservation of cultural assets, it is necessary to plan ongoing programs that to incorporate research, documentation and monitoring of their state. Such programs should serve as tools to prevent crisis situations, facilitate sustainable management and ensure the ability to respond urgently and effectively to inevitable adverse events. Equally important is incorporating such programs into structured educational processes to ensure continuous transfer of knowledge and experience, especially those acquired under special post-earthquake and pandemic conditions, which are extremely valuable for the future of heritage and its heirs.

Sonja Kočevar

Kompleks crkve Presvetog Trojstva s franjevačkim samostanom u Karlovcu: o rezultatima istraživanja provedenim tijekom konstrukcijske obnove

Sonja Kočevar
Ministarstvo kulture i medija RH
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Konzervatorski odjel u Karlovcu
HR – 47000 Karlovac, Vranjczyneva 6

UDK: [726:272-523.42].025.4(497.529Karlovac)“202”
[726:272-523.6].025.4(497.529Karlovac)“202”
[726:272-523.42].025.1(497.529Karlovac)“2020”:550.34
[726:272-523.6].025.1(497.529Karlovac)“2020”:550.34
Prethodno priopćenje / Preliminary statement
Primljeno / Received: 13. 9. 2024.

Ključne riječi: Karlovac, potres, konstrukcijska obnova, crkva Presvetog Trojstva, franjevački samostan, zidni oslici, arheološka istraživanja, kripte, zvonik, vremenska kapsula, križ, pozlata, karlovačka Zvijezda

Keywords: Karlovac, earthquake, structural renovation, Church of the Holy Trinity, Franciscan monastery, wall paintings, archaeological research, crypts, bell tower, time capsule, cross, gilt, Karlovac Star

Tekst donosi opću metodologiju provedbe programa konstrukcijske obnove, financiranog putem Fonda solidarnosti EU na području Karlovačke županije, s prikazom istraživanja i obnove crkve Presvetog Trojstva s franjevačkim samostanom u Karlovcu, kao najvećega i najslojevitijega sakralnog kompleksa unutar karlovačke Zvijezde. Uz opis zatečenog stanja, utvrđenih oštećenja i iznijetih mišljenja o stanju konstrukcije, analiziraju se uzroci, vrste i intenzitet oštećenja uzrokovanih ponajprije petrinjskim potresom 2020. godine. Donosi se pregled mjera statičke stabilizacije i poboljšanja protupotresne otpornosti te su izdvojene tri teme vezane uz specifična istraživanja provedena tijekom konstrukcijske obnove. Riječ je o prezentaciji nalaza iz vremenske kapsule pronađenih unutar jabuke zvonika, kao i rezultatima istraživanja vezanih uz materijal i simboliku oblikovanja križa te pozlatu lukovice. Prezentiraju se rezultati provedenih konzervatorsko-restauratorskih istraživanja unutar kompleksa samostana, s naglaskom na otkriću starijih oslika na zidovima i svodovima crkve i bočnih kapela, te se daje pregled arheoloških istraživanja provedenih unutar lađe crkve i tornja, nalazima grobova i kripti za koje tek treba pronaći komparativni primjer u užem okruženju. Rezultati provedenih istraživanja podloga su dosadašnjim procjenama prihvatljivosti određenih metoda konstrukcijske obnove, ali i odlukama o budućim postupcima cjelovite obnove kompleksa.

Petrinjski potres, koji se dogodio 29. prosinca 2020. godine, uz niz naknadnih slabijih potresa, na području Karlovačke županije prouzročio je značajna i ozbiljna oštećenja arhitektonske baštine, ponajprije sakralnih građevina, a zatim i građevina javne i stambene namjene. Tijekom 2021. godine na 25 najugroženijih građevina Ministarstvo kulture i medija financiralo je provođenje hitnih mjera zaštite, odnosno provedbu nužnih tehničkih rješenja sanacije, dok je financiranje sveobuhvatne konstrukcijske obnove započeto izradom projektne dokumentacije sredinom 2022. godine putem Fonda solidarnosti EU na 12 građevina.¹ Od navedenog broja, uz glavnu temu ovog članka – kompleks crkve Presvetog Trojstva s franjevačkim samostanom u Karlovcu – pet je sakralnih građevina, raspoređenih u najvećem broju uz dolinu rijeke Kupe u sjeverozapadnom dijelu Karlovačke županije, a radi se o: crkvi sv. Katarine u Kunićima Ribničkim, crkvi sv. Ilije Proroka u Lipniku, crkvi sv. Filipa i Jakova u Reštovu, crkvi sv. Antuna Velikog u Kaštu te crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije u Oštarijama. Preostalih šest građevina su javne namjene, a smještene su na području užeg središta grada Karlovca: Zgrada Muzeja Grada Karlovca, Trg Josipa Jurja Strossmayera 7; „Mala zgrada gradske uprave“, Ulica Kralja Tomislava 2 / Trg bana Josipa Jelačića 7; građevina Eparhijskog dvora i Parohijskog doma u Karlovcu, Radićeva 14; građevina „Kamod“, Ulica Josipa Kraša 2; građevina Hrvatskog doma, Ulica Frana Kurelca 4 te tzv. „Mihalićeva kuća“, Gornja Gaza 3.

U svim programima financiranim putem Fonda solidarnosti EU su slijedom utvrđenih šteta pokrenuti postupci

.....
1 Projektna dokumentacija za konstrukcijsku obnovu za svaku od navedenih građevina načelno sadrži: elaborat ocjene postojećeg stanja građevinske konstrukcije, idejni projekt obnove građevine te glavni projekt obnove konstrukcije zgrade oštećene u potresu. Sva dokumentacija dostupna je u arhivi Konzervatorskog odjela u Karlovcu.

izdavanja akata o mjerama zaštite kulturnih dobara, što je bio formalni preduvjet za početak pripreme projektne dokumentacije, u prvom redu izrade Elaborata ocjene postojećeg stanja građevinske konstrukcije. Prema javnim pozivima odabrani ovlašteni statičari izradili su detaljnu statičku ekspertizu građevinsko-konstrukcijskog stanja građevina, analizirali vrste karakterističnih oštećenja te dali sveobuhvatne prijedloge potrebnih konstrukcijskih zahvata. Temeljem navedenih elaborata, konzervatorska služba pristupila je odgovornom izazovu ocjene predloženih sanacijskih zahvata u cilju definiranja konzervatorskih smjernica za izradu projektne dokumentacije. Propisivanja je provedba i dodatnih istražnih postupaka s ciljem prikupljanja informacija o stanju i kvaliteti povijesnih slojeva, kao i o građevinskom stanju svodova i zidova, na temelju kojih su se donosile konačne odluke o prihvatljivosti određenih sanacijskih metoda i pozicioniranja elemenata konstrukcijskog ojačanja. Konzervatorskim smjernicama načelno su obuhvaćene sljedeće aktivnosti: izrada detaljnih arhitektonskih snimaka postojećeg stanja; provedba geomehaničkih istraživanja; provedba arheoloških istraživanja; provedba konzervatorsko-restauratorskih istražnih radova, provedba radova stabilizacije i osiguravanja zidnih oslika te izrada tehničke dokumentacije za zaštitu inventara i orgulja *in situ* ili demontažu i deponiranje.

Cjelovitim sagledavanjem provedenih konstrukcijskih zahvata – kojima je osnovni cilj bila obnova građevinske konstrukcije u cijelosti do maksimalne razine koji zahtijevaju zakonom određeni tehnički propisi, uz neupitan uvjet da se svojstvo kulturnog dobra ne ugrožava niti narušava – došlo se do zbirne slike izvedenih radova koji su u većem ili manjem opsegu provedeni na svim programima: radovi pojačanja temelja kampadnim podbetoniravanjem ili mikropilotiranjem, izvedba horizontalnih grednih prstenova na vrhu obodnih zidova, izvedba novih krovnih konstrukcija, izvedba stabilizacijskih rešetaka iznad svodova sakralnih građevina i izvođenje ili vraćanje zatega u petama lukova, izvedba spregnutih međukatnih konstrukcija kod javnih zgrada, ojačanje svih zidova i svodova injektiranjem i sustavima ojačane žbuke te međusobnim povezivanjem zidova sidrenim šipkama.

CRKVA PRESVETOG TROJSTVA S FRANJEVAČKIM SAMOSTANOM

Sve prethodno načelno navedeno, odnosi se i na konstrukcijsku obnovu kompleksa crkve Presvetog Trojstva s franjevačkim samostanom i zvonikom u Karlovcu, koja se provodi od svibnja 2022. godine do danas² i koja opsegom,

složenošću i značenjem zasigurno prednjači kao kapitalni projekt financiran sredstvima Fonda solidarnosti EU na području Karlovačke županije (sl. 1). Radi se o najvećem i najslojevitijem kompleksu u samom središtu grada, čija gradnja započinje već 1580. godine s početkom izgradnje karlovačke tvrđave, a u arhitektonsko-urbanističkom smislu završava velikom graditeljskom intervencijom baroknog karaktera graditelja Josipa Stillera provedenom krajem 18. stoljeća. Tada se nadograđuje samostan te podiže zvonik, kao nova, izrazito dominantna vertikala grada.³ S obzirom na zahtjevnost projekata obnove na prostoru Karlovačke županije, ovaj kompleks moguće je usporediti s prethodno navedenom obnovom crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Oštarijama, dok je u povijesnom i oblikovnom kontekstu riječ o svojevrsnoj zamjeni uloga. Naime, crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Oštarijama – čiju je gradnju započeo Stjepan II. Frankopan 1450. godine s idejom oblikovanja monumentalne trobrodne crkve, najveće u srednjovjekovnoj Hrvatskoj – tijekom turbulentnih povijesnih događaja smanjena je i svedena na izvorno jednobrodno izduženo gotičko svetište s trostraničnom apsidom, regotizirano početkom 20. stoljeća.⁴ Za razliku od nje, relativno malena drvena crkva sa samostanom u središtu tvrđave tijekom povijesti nadograđivala se i obogaćivala kako bi se pozicionirala u duhovno, intelektualno i kulturno središte Karlovca.

HITNE MJERE I KONSTRUKCIJSKA OBNOVA

Kompleks crkve Presvetog Trojstva s franjevačkim samostanom i zvonikom pretrpjela je brojna i teška oštećenja: dijelom zbog svojih oblikovnih i konstrukcijskih karakteristika, što se u najvećoj mjeri odnosi na jednodnostorni volumen crkve omeđen vanjskim zidovima povezan bačvastim svodom i krovnom konstrukcijom bez značajnijih poprečnih ukruta: dijelom zbog upotrebe materijala i načina gradnje koji je kroz povijest varirao u kvaliteti, što se odnosi na faze dogradnje i rekonstrukcije koje su, zbog različitog materijala i krutosti, utjecale na različit raspored seizmičkog djelovanja; dijelom zbog degradiranog materijala koji je uslijed potresnog djelovanja uzrokovao progresivne štete s najvidljivijom fizičkom manifestacijom u vidu nagnutog križa na lukovici zvonika.

Pri navođenju uzroka lošega konstruktivnog stanja treba dodati činjenicu da je kompleks bio oštećen ratnim razaranja tijekom Domovinskog rata, nakon čega je uslijedila interventna, ali ne i sustavna konstrukcijska obnova. Obnova je uključila građevinsku sanaciju oštećenja zidova te izradu novih oslikanih prozora na lađi crkve, s obzirom da

2 Radove konstrukcijske obnove izvodi glavni izvođač radova tvrtka HEDOM d.o.o. iz Zagreba, stručni nadzor provodi tvrtka GI GRUPA INVESTINŽENERING d.o.o. iz Zagreba, projektantski nadzor provodi tvrtka POP-AP iz Duge Rese; radovima je do srpnja 2023. u ime franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda koordinirao tadašnji gvardijan fra Krunoslav Albert, a od srpnja 2023. godine radovima koordinira ekonom fra Ivan Utješinović.

3 Osnovna literatura o povijesti gradnje crkve Presvetoga Trojstva i franjevačkoga samostana: CVEKAN, PAŠKAL, 1979.; CVITANOVIĆ, ĐURĐICA, 1970., 193-241; CVITANOVIĆ, ĐURĐICA, 1985., 254-255; KRUEK, MILAN, 2000.

4 HORVAT, ZORISLAV, 1996., 119-140.

1 Crkva Presvetog Trojstva s franjevačkim samostanom i zvonikom – pogled na kompleks u trenutku pisanja teksta (foto: S. Kočevar, Konzervatorski odjel u Karlovcu (dalje: KO KA, 2024.)

Church of the Holy Trinity with Franciscan monastery and bell tower—view of the complex at the time of writing (photo: S. Kočevar, Conservation Department in Karlovac, 2024)

su svi osim onoga na pjevalištu bili uništeni.⁵ Ipak, treba naglasiti, teža oštećenja prostora crkve pravokutnog tlocrta nadsvođenog bačvastim svodom sa susvodnicama sasvim sigurno su bila spriječena opsežnom obnovom konstrukcijskih elemenata u godini koja je prethodila potresu, s novo izvedenim krovom nad pravokutnom ladom crkve. U isto vrijeme utvrđeno je i dokumentirano zabrinjavajuće konstrukcijsko stanje lukovice zvonika te je

⁵ KRUHEK, MILAN, 2000., 21.

izrađena dokumentacija za rekonstrukciju. Ona je poslužila kao temeljni dokument za konstrukcijsku obnovu nakon potresa.⁶

Detaljnim pregledima provedenima nakon petrinjskog potresa utvrđena su oštećenja i štete u rasponu od blagih, ali brojnih nekonstrukcijskih oštećenja u vidu pukotina na žbuci u ležajevima arhitravnih nadvoja ili tjemenu polukružnih ili segmentnih nadvoja otvora većinom

⁶ GOJANOVIĆ, JADRANKO, 2020.

u samostanu, do značajnih i ozbiljnih konstrukcijskih oštećenja u vidu dubokih strukturnih pukotina svodova i lukova u crkvi ili pomaka konstrukcijskih elemenata kojima je narušena stabilnost zvonika, poglavito lukovice.⁷ Svime navedenim boravak ljudi unutar i u neposrednoj blizini kompleksa bio je ozbiljno ugrožen, pa je sustavna konstrukcijska obnova postala prioritet.

Slijedom Rješenja o mjerama zaštite kulturnog dobra,⁸ tijekom 2021. godine su hitnim mjerama zaštite provedeni istražni radovi i ispitivanja na konstrukciji crkve,⁹ i to u vidu vađenja sondažnih profila iz kamenih zidova te ispitivanja posmične čvrstoće zidova crkve i zvonika. Geomehanička ispitivanja tla i sondažne jame za određivanje dubine i širine temelja,¹⁰ kao i geofizičko snimanje radi utvrđivanja podzemnih struktura¹¹ te konzervatorsko-restauratorski istražni radovi na zidnim i svodnim ploham Loretske kapele¹² rezultirali su projektnom dokumentacijom za provođenje radova hitnih mjera.¹³ Istovremeno je izrađena arhitektonska snimka postojećeg stanja kompleksa¹⁴ kao preduvjeta za izradu dokumentacije konstrukcijske obnove i u budućnosti cjelovite obnove.

Hitnim mjerama zaštite provedeni su radovi povezivanja zidova i osiguranja svoda crkve, i to injektiranjem i djelomičnom sanacijom pukotina, ugradnjom trajnih zatega u petama svodnih pojasnica te armiranom žbukom za stabilizaciju i povezivanje s novim AB vijencem s gornje strane svoda. Pročelni zid povezan je s konstrukcijom na razini krovništva, uz konsolidaciju poda kora ugradnjom AB ploče. Izvedena je zaštita poda crkve te postavljena teška skela s gornjom zaštitom od materijala primjerenih za zaštitu oslikanog svoda. Izvršena je demontaža i privremeno deponiranje orgulja izvan crkve radi restauracije,¹⁵ a demontaža križa i jabuke s vrha zvonika rezultirala je pronalaskom vremenske kapsule s dokumentima koji su dali nove informacije o do sada nepoznatim građevinskim intervencijama i zahvatima, bitnim za valorizaciju i buduće konzervatorske smjernice obnove, a o čemu će biti detaljnije riječ u nastavku.

Od svibnja 2022. godine Crkva Presvetog Trojstva ulazi u program Fonda solidarnosti EU kojim je predviđena sveobuhvatna konstrukcijska obnova kojoj je cilj bio osiguravanje protupotresne otpornosti i statičke stabilnosti,

odnosno osiguranje svih preduvjeta da se naslijeđena baština prosljedi budućim generacijama u punoj očuvanoj vrijednosti, bez obzira na mogućnost ponavljanja potresa. Pritom se otvorila prigoda da konzervatorska struka u programom opravdanim slučajevima predvidi prethodna specifična istraživanja. U prvoj fazi izrade projektne dokumentacije nastojalo se u najvećoj mogućoj mjeri prepoznati neistražene ili predvidjeti moguće povijesne slojeve, kako bi se izvođenje radova u drugoj fazi provodilo bez zastoja i prekida te ispunili strogi, programom zadani vremenski okviri.

Kao preduvjet izradi projektne dokumentacije za konstrukcijsku obnovu izrađeni su elaborati ocjene postojećeg stanja građevinske konstrukcije, a s obzirom na specifičnost konstruktivnog sustava unutar kompleksa, dokumentacija je podijeljena na temu crkve s bočnim kapelama i zvonicom¹⁶ i temu samostana.¹⁷ Unutar samostana izdvojeno je obrađena tema cjelovite obnove čuvaonice.¹⁸

Već tijekom pripreme dokumentacije sustavno su i kontinuirano provedene konzultacije i usuglašavanja između projekatanta, statičara i konzervatora. Stoga su konzervatorskim smjernicama¹⁹ načelno svi predloženi zahvati bili prihvaćeni, izuzev onih mjera za čiju je konačnu potvrdu prihvatljivosti trebalo provesti kontrolna sondažna istraživanja ili pak sustavna konzervatorsko-restauratorska ili arheološka istraživanja.

Na ovom mjestu važno je spomenuti izniman doprinos braće franjevac na čelu s tadašnjim gvardijanom fra Krunoslavom Albertom, koji su, uz veliku pomoć župljana, organizirali i proveli ogroman i zahtjevan posao pripremnih radova, uključujući najzahtjevniji dio izmještanja i pohrane vrijedne knjižne i arhivske građe²⁰ te postave franjevačkog muzeja.

Na Crkvi Presvetog Trojstva s bočnim kapelama projektirani su sljedeći zahvati:²¹ injektiranje svih zidova i svodova; saniranje širih pukotina sidrima; pojačavanje zidova pomoću mreža od staklenih/karbonskih vlakana (TRM sustav) (sl. 2); pojačavanje zidova u krovštu pomoću armirane žbuke ili pomoću mreža od staklenih/karbonskih vlakana (TRM sustav); pojačavanje svodova s gornje strane pomoću mreža od staklenih /karbonskih vlakana (TRM sustav) i tkanina od staklenih/karbonskih vlakana (GFRP sustav) te povezivanje s vanjskim zidovima crkve; povezivanje

7 TARNIK, KREŠIMIR, 2021.

8 Ministarstvo kulture i medija, Konzervatorski odjel u Karlovcu (dalje: MKM – KO KA), Rješenje o hitnim mjerama zaštite kulturnog dobra od 8. 4. 2021.

9 BOROVIĆ, ANTE, 2021.

10 KROLO, JOŠKO, 2021.

11 SKELAC, GORAN, 2021.

12 KLADARIN, BRANKO, 2021.

13 GOJANOVIĆ, JADRANKO, 2021.; POPOVAČKI, ANAMARIJA, 2021.a

14 POPOVAČKI, ANAMARIJA, 2021.b

15 ARMANO, EMIN, 2021.; ŠKRABL, ANTON, 2021.

16 GOJANOVIĆ, JADRANKO, 2022.a

17 GOJANOVIĆ, JADRANKO, 2022.b

18 POPOVAČKI, ANAMARIJA, 2022.a

19 MKM – KO KA, Konzervatorske smjernice za obnovu potresom oštećene građevine crkve Presvetog Trojstva sa zvonicom i bočnim kapelama od 15. 7. 2022.; MKM – KO KA, Konzervatorske smjernice za obnovu potresom oštećene građevine franjevačkog samostana od 18. 8. 2022.

20 MKM – KO KA, Rješenje o preventivnoj zaštiti – Starija knjižna građa Franjevačkog samostana u Karlovcu od 15. 11. 2021.

21 POPOVAČKI, ANAMARIJA, 2022.b

2 Radovi pojačavanja vanjskih zidova crkve (foto: S. Kočevar, KO KA, 2023.)

Reinforcement of the outer church walls (photo: S. Kočevar, Conservation Department in Karlovac, 2023)

3 Pripremni radovi izvođenja AB obloge unutar zvonika (foto: S. Kočevar, KO KA, 2023.)

Preparation for reinforced concrete jacketing within the bell tower (photo: S. Kočevar, Conservation Department in Karlovac, 2023)

uzdužnih vanjskih zidova u krovu pomoću vertikalnih čeličnih rešetkastih nosača; povezivanje i ujednačavanje pomaka vrha zidova krovišta pomoću horizontalnoga krovnog sprega od čeličnih profila izvedenih ispod krovnih visulja; povezivanje zabatnih zidova krovišta s krovnom drvenom konstrukcijom te izvođenje AB podloge na tlu unutar crkve.

Na zvoniku je predviđeno: uklanjanje satnog mehanizma i zvona; uklanjanje svih drvenih podesta; injektiranje svih zidova i svodova; zazidavanje recentnih otvora u prizemlju i na I katu; izvođenje AB obloge s unutarnje strane zvonika i povezivanje s postojećim zidanim dijelovima zvonika (sl. 3); pojačavanje zidova zvonika s vanjske strane tkaninama od staklenih/karbonskih vlakana (GFRP sustav); izvođenje AB ploče iznad postojećih zidanih svodova, izvođenje spregnutog stropa na mjestima postojećih drvenih galerija; izvođenje nove konstrukcije, podkonstrukcije i bakrenog pokrova lukovice zvonika.

U samostanu je predviđeno²² injektiranje svih nosivih zidova, naročito zidova izvedenih od kamenog materijala; zazidavanje pojedinih otvora; pojačavanje nosivih zidova pomoću mreža od staklenih/karbonskih vlakana (TRM sustav) ili izvedbom AB obloge (torkret); dodavanje novih

AB lukova u prizemlju zgrade; sanacija oštećenih nadvoja i ojačavanje svih preostalih nadvoja pomoću mreža/tkanina staklenih/karbonskih vlakana (TRM sustav) ili ugradnja zamjenskih nadvoja od čelika /betona; ugrađivanje zatega iznad svodova prizemlja za povezivanje nosivih zidova; pojačanje međukatnih drvenih grednika dodatnim dasnama (ili šperpločama) s gornje ili donje strane grednika, ili pojačanje drvenih grednika izvedbom tlačne AB ploče s gornje strane, sve kako bi se dobile krute dijafragme; povezivanje međukatnih konstrukcija s nosivim zidovima; izvođenje monolitnih AB ploča iznad postojećih zidanih svodova na mjestu budućeg depoa te povezivanje s nosivim zidovima; izvedba novog drvenog krovišta na nižem dijelu zgrade; sanacija oštećenja na nenosivim zidovima pomoću mreža od staklenih/karbonskih vlakana (TRM sustav).

Od prosinca 2022. godine do danas slijedom navedenog provode se radovi konstrukcijske obnove kojima su prethodila, ili su se paralelno s njima provodila istraživanja o čijim je rezultatima riječ u nastavku. Cjelovito sagledavajući predložene zahvate mora se naglasiti da u određenoj mjeri odstupaju od ustaljene konzervatorske prakse sanacije kulturnih dobara primjenjivane prije potresa, ali su opravdani i uvjetovani obvezom postizanja zakonom propisanih

22 POPOVAČKI, ANAMARIJA, 2022.c

4 Dokumenti iz vremenske kapsule u komori za ovlaživanje Središnjeg laboratorija za konzervaciju i restauraciju Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu (foto: S. Kočevar, KO KA, 2021.)

Documents from the time capsule in the humidification chamber of the Central Laboratory for Conservation and Restoration of the Croatian State Archives in Zagreb (photo: S. Kočevar, Conservation Department in Karlovac, 2021)

razina protupotresne otpornosti²³ i nužnošću prilagodbe realnim okolnostima u okviru mjera upravljanja rizikom od novih nepogoda. Velik dio prijedloga odnosi se na primjenu armirane žbuke za pojačavanje zidova te uvođenje novih materijala, u prvom redu mreža ili tkanina od staklenih ili karbonskih vlakana, kojima se sasvim sigurno postižu poboljšanja protupotresne otpornosti. Premda, navedene metode mogu se smatrati invazivnima jer se njihovom primjenom uklanja slojevitost povijesnih žbuka, čime je utjecaj na zidane strukture kulturnog dobra trajan. Osim toga, kroz samu izvedbu postalo je očito da kulturna dobra zbog hitnosti provedbe programa u određenoj mjeri postaju pokusni poligoni za testiranje novih materijala i tehnika. Jedna od negativnih posljedica je pojava vlage, izbijanje gljivica te posljedično ugroza oslika na unutarnjim zidovima crkava kod kojih je s vanjske strane primijenjen

23 Projektom protupotresne obnove predviđena je sanacija nastalih oštećenja te ojačanje s ciljem postizanja Razine 3: pojačanje konstrukcije prema Tehničkom propisu za građevinske konstrukcije (NN, 17/17, 75/20 i 7/22).

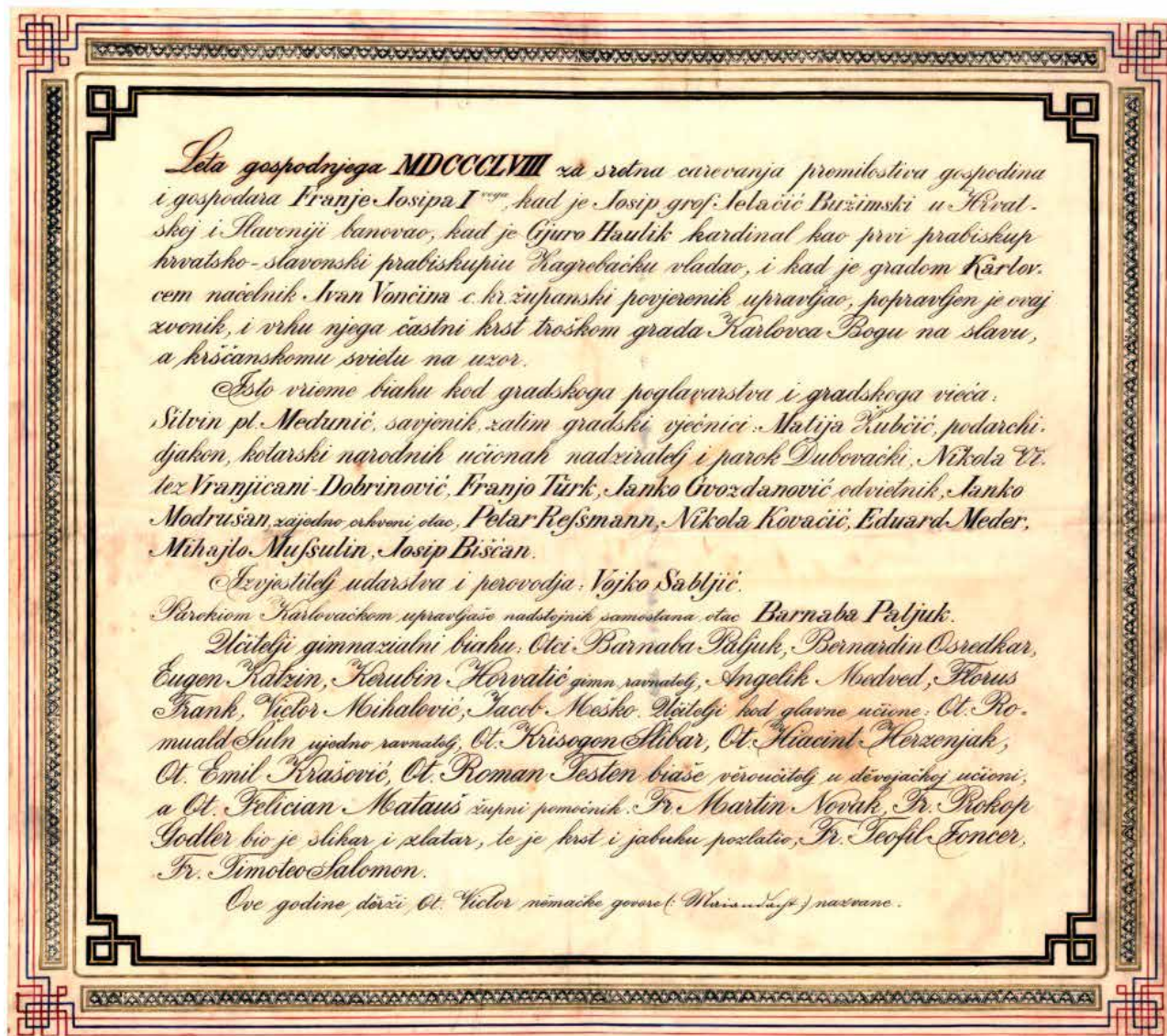
sustav za statičko i protupotresno ojačanje zidova. Sve su to izazovi koji će zahtijevati preispitivanje prihvaćenih načela te zbog kojih je znatno povećana odgovornost konzervatora pri procjeni prihvatljivosti i donošenju konačnih odluka.

DOKUMENTI IZ VREMENSKE KAPSULE

S obzirom na to da je zvonik smješten u tlocrtnoj sredini kompleksa, zbog opasnosti od pada i potencijalnih progresivnih šteta ne samo na lukovici zvonika, nego i na krovštima crkve i samostana, u okviru provođenja hitnih mjera, 2. ožujka 2021. godine izvedeni su radovi na demontaži križa i jabuke,²⁴ uz sugestivnu zvučnu kulisu zvonjave sa svih karlovačkih crkava.

Zatečeno oblikovanje zvonika i lukovice pripada velikoj graditeljskoj intervenciji baroknog karaktera, cehovskog

24 Radove su izvodili pripadnici Javne vatrogasne postrojbe i pripadnici HGSS-uz pomoć dizalice nosivosti 180 tona, tvrtke Zagrebački Mamut. Demontažu križa i jabuke izveli su Tin Butala i Mateo Trop iz Javne vatrogasne postrojbe Karlovac te Marko Rakovac iz Hrvatske gorske službe spašavanja, a akcijom je koordinirao zapovjednik karlovačke Javne vatrogasne postrojbe Miroslav Rade.

5 Sadržaj vremenske kapsule, dokument iz 1858. godine (foto: Digitalni Tisak d.o.o., 2021.)

Contents of the time capsule, a document from 1858 (photo: Digitalni Tisak d.o.o., 2021)

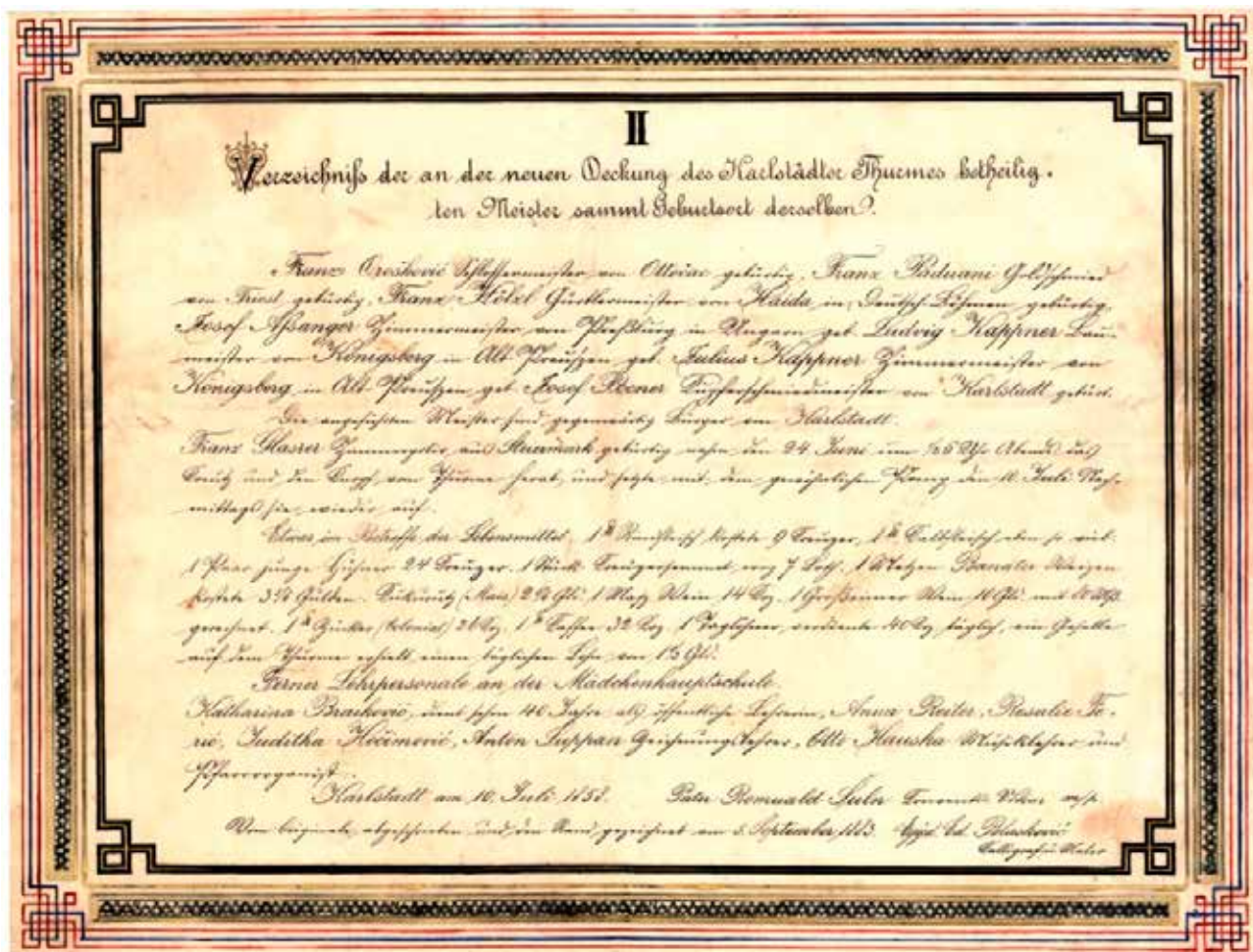
graditelja Josipa Stillera, provedenoj od 1792. do 1795. godine, kojom se, uz nadogradnju samostana, podiže zvonik kao nova, izrazito dominantna vertikala grada.²⁵ Stiller je predvidio uklanjanje dotadašnjega piramidalnog krova, podigao zidove za 10 metara, preoblikovao pročelja te, zbog velikih tlocrtnih dimenzija baze zvonika, oblikovao nestandardnu baroknu lukovicu visine 18,43 m, s donjim kupolastim dijelom na koju je postavljena klasična lanterna s gornjom lukovicom, a na čijem su vrhu ovalna jabuka i križ. Zvonik je potpuno završen u srpnju 1795. godine, kada je kupola prekrivena bakrenim pločama ukrašenima pozlaćenim pločicama. Prema do recentne demontaže križa poznatim podacima, naknadna intervencija provedena je

1859. godine, kada je postavljen novi bakar, a jabuka i križ su pozlačeni te je izveden gromobran.²⁶

Unatoč danas dostupnoj tehnologiji, demontaža križa i jabuke bila je izuzetno zahtjevna i osjetljiva zbog mogućih nevidljivih oštećenja lukovice uzrokovanih degradacijom materijala i potresom, ali i zbog nepoznanica o materijalu i načinu sidrenja križa. Otvaranjem bakrene obloge stošca ispod jabuke utvrđeno je da se radi o nosaču punog presjeka koji se na visini od 51 m iznad tla morao prerezati. Prigodom otvaranja stošca pronađena je vremenska kapsula u bakrenom valjku unutar koje je bila smještena staklena tuba, a koji je zajedno s križem i jabukom prizemljen, dok je na mjesto starog križa privremeno postavljen novi, puno lakši.

²⁵ Temu zvonika i lukovice tumačenjem svih dostupnih izvora detaljno je obradio Boris Vučić-Šneperger, o čemu je riječ u nastavku članka.

²⁶ VUČIĆ-ŠNEPERGER, BORIS, 2022.a

6 Sadržaj vremenske kapsule, dokument iz 1858. godine, odnosno njegov prijepis iz 1883. godine (foto: Digitalni Tisak d.o.o., 2021.)
Contents of the time capsule, a document from 1858, that is, its transcription from 1883 (photo: Digitalni Tisak d.o.o., 2021)

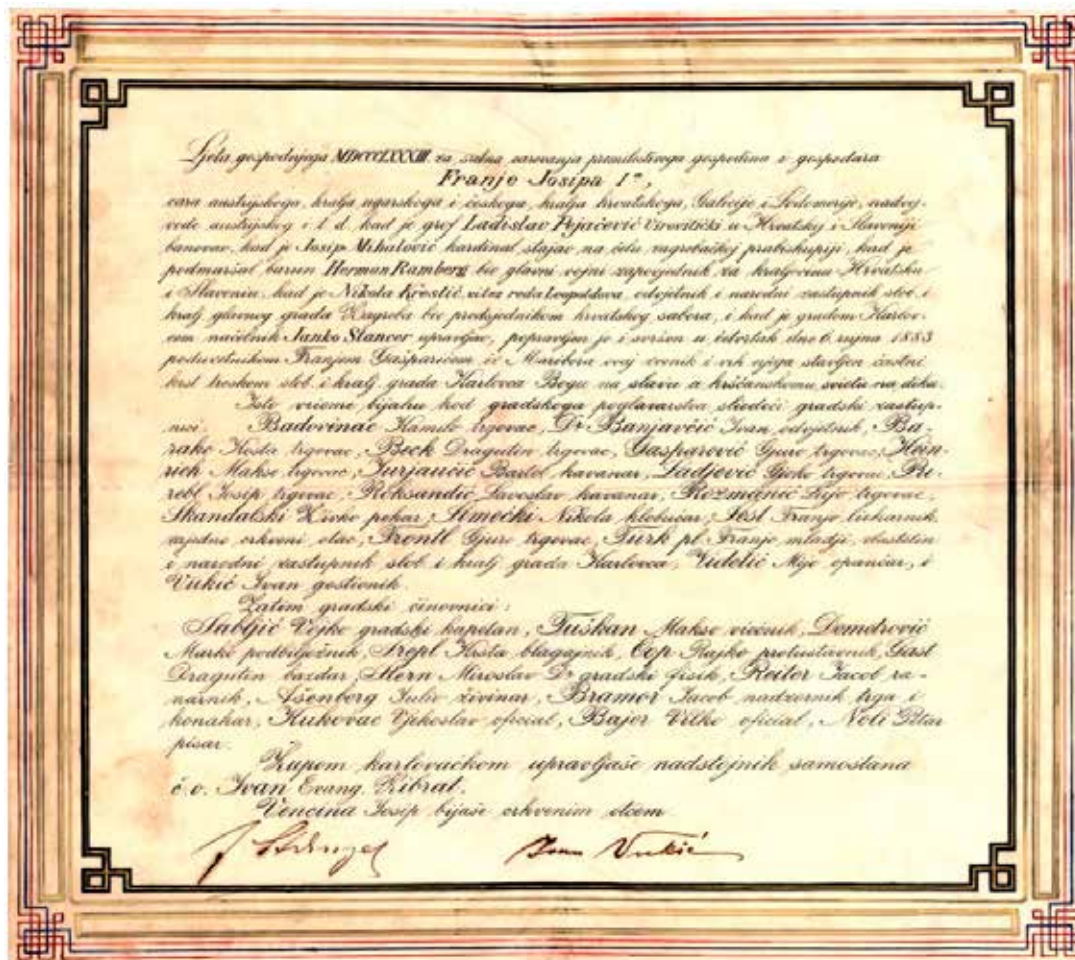
Otkrivanje tajni iz vremenske kapsule²⁷ obrađeno je u središnjem laboratoriju za konzervaciju i restauraciju Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu, gdje se, u strogo kontroliranim laboratorijskim uvjetima komore za ovlaživanje, otvarala staklena tuba zapečaćena s obje strane gipsanim čepovima²⁸ (sl. 4). Samo otvaranje je bilo otežano jer su unutra bila složena četiri dokumenta, jedan zapis i jedna bilješka, zajedno preklapljeni i zatim zarolani. Unatoč očekivanju da se radi o zapisu i poruci

Josipa Stillera, utvrđeno je, da je vremenska kapsula postavljena u jabuku 1938. godine, a zajedno s dokumentom iz te godine, postavljeni su dokumenti iz 1883. godine te iz 1858. godine. U trenutku otvaranja sav sadržaj je bio u dobro očuvanom stanju. Sva četiri dokumenta pisana su na papiru impregniranom voskom, a ne na pergameni kako se prvotno mislilo, pisana su klasičnom tintom na organskoj bazi, dok su istaknute riječi i potpisi ispisani željezozalnom tintom. Svi tekstovi obrubljeni su dekorativnim okvirima u crnoj, plavoj i crvenoj tinti te detaljima izvedenim zlatnim prahom. Iako se očekivao latinski jezik, dokumenti su pisani na hrvatskom jeziku, osim jednoga koji je pisan njemačkom kaligrafijom. Zanimljivo je da je u svim dokumentima Grad Karlovac naveden kao investitor radova.

Prvi dokument (sl. 5) pisan je 1858. godine na hrvatskom jeziku, kako je navedeno, u doba cara Franje Josipa I, bana Josipa Jelačića Bužimskog, kardinala Jurja Haulika i karlovačkog načelnika Ivana Vončine, a u njemu je ukratko

²⁷ S obzirom na to da je skidanje križa i jabuke te kasnije otvaranje kapsule izazvalo velik interes javnosti, organizirano je video dokumentiranje cijelog postupka koji je odradila tvrtka Digitalni Tisak d.o.o. iz Karlovca, a prezentacija nalaza je organizirana 10. ožujka 2021. godine u prostorijama Franjevačkog samostana.

²⁸ U organizaciji otvaranja vremenske kapsule izniman je doprinos djelatnika Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu, na čelu sa ravnateljem dr. sc. Dinkom Čuturom. Za tehničke karakteristike i sve ostale podatke o dokumentima zahvaljujem pročelniku Odjela za informiranje i komunikaciju mr. sc. Ladislavu Dobrici, tadašnjoj pročelnici Središnjeg laboratorija za konzervaciju i restauraciju dr. sc. Andreji Dragojević i tadašnjoj načelnici Odjela za konzervaciju i restauraciju dr. sc. Marijani Mimica Tkalcic, te ostalim konzervatorima-restauratorima HDA-a.

7 Sadržaj vremenske kapsule, dokument iz 1883. godine (foto: Digitalni Tisak d.o.o., 2021.)

Contents of the time capsule, a document from 1883 (photo: Digitalni Tisak d.o.o., 2021)

opisano da je popravljen zvonik i na njemu križ. Navedeni su članovi gradskog poglavarstva i gradskog vijeća te gimnazijski profesori, među kojima i franjevac Prokopije Godler za kojega se kaže da je pozlatio križ i jabuku.

Uz taj dokument nalazi se dokument iz iste godine (sl. 6), odnosno njegov prijepis iz 1883. godine na njemačkom jeziku, koji govori o tome tko su i odakle bili majstori, naveden je popis osoba djevojačke škole te popis prehrambenih namirnica i njihove tadašnje vrijednosti.²⁹

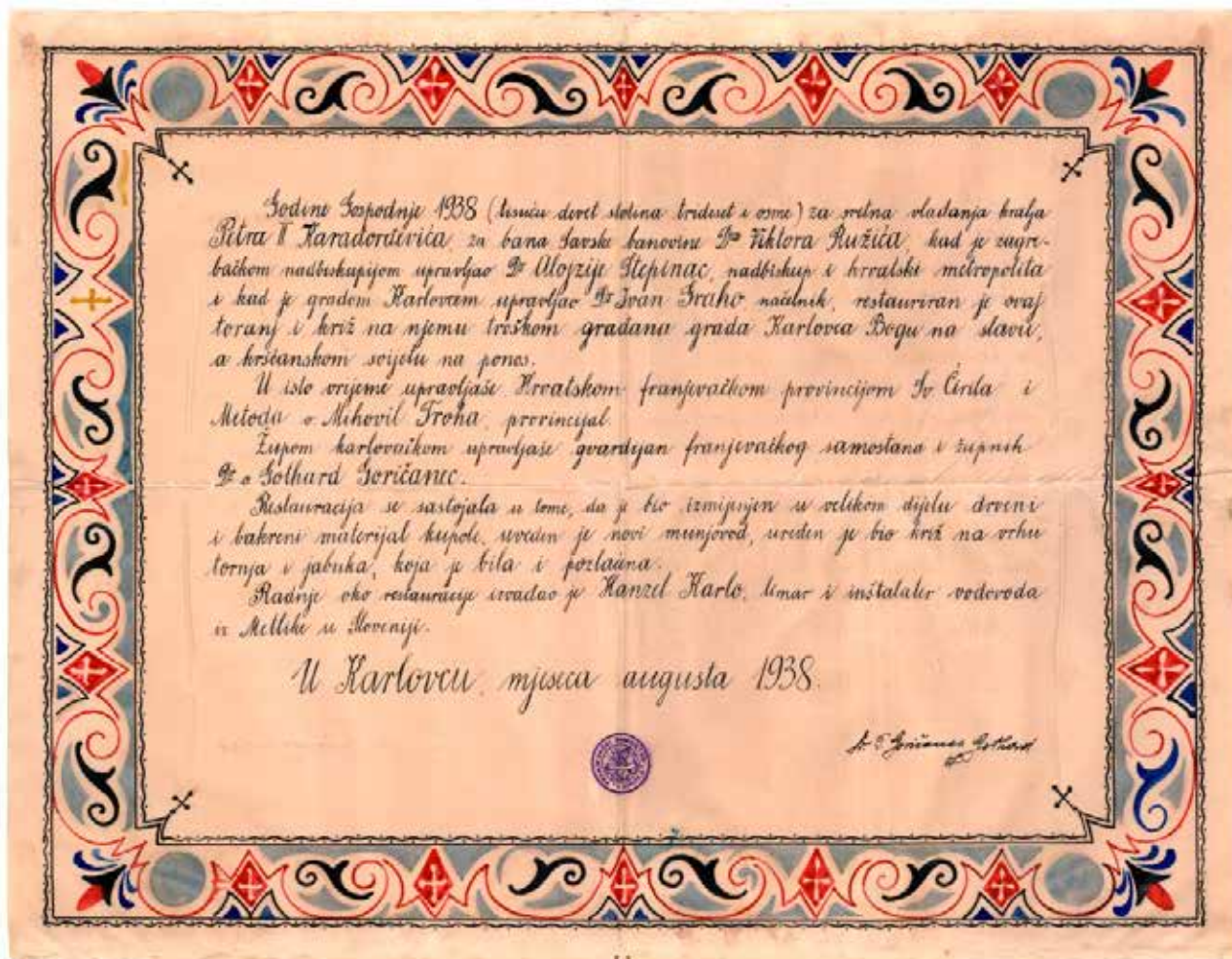
Treći dokument (sl. 7) je pisan u rujnu 1883. godine u doba cara Franje Josipa I, bana Ladislava Pejačevića, kardinala Josipa Mihalovića, karlovačkog načelnika Janka Štancera i gvardijana Ivana Žibrata, a vezan je za popravak zvonika o kojemu ne postoje pisani izvori, pa se, s obzirom na to, može pretpostaviti da se radilo o zahvatu manjeg obima opisana riječima: „zvonik je popravljen i svršen...

te vrh njega stavljen častni krst...“. Na sličan način kao i u prethodnim dokumentima navodi se popis zastupnika gradskog poglavarstva i gradskih činovnika.

Četvrti dokument (sl. 8) je pisan u kolovozu 1938. godine, odnosno u doba kralja Petra II Karađorđevića, bana savske banovine dr. Viktora Ružića, nadbiskupa i hrvatskog metropolita dr. Alojzija Stepinca, karlovačkog načelnika dr. Ivana Grahe, provincijala Mihovila Trohe i gvardijana dr. Gotharda Goričanca. U ovom dokumentu opširnije je navedeno da se: „restauracija sastojala u tome, da je bio izmijenjen u velikom dijelu drveni i bakreni materijal kupole, uveden je novi munjovod, uređen je bio križ na vrhu tornja i jabuka, koja je bila i pozlačena“. Nadalje, navodi se da je radove restauracije izvodio Karl Hanzel „klepar i inštalater vodovoda iz Metlike u Sloveniji“ koji je sastavio i posebni zapis o radovima³⁰ (sl. 9), a bilješka u privitku od

²⁹ Prema izračunu fra Mate Bazilija Bašića, namirnice i usluge bi danas vrijedile: kilogram говедине ili teletine oko 14 €, kilogram pilettine oko 36 €, litra vina oko 21 €, kilogram kave oko 48 €. Dnevničar je bio plaćen oko 60 €, naučnik na tornju oko 120 €. Podizanje zvonika za 10 metara 1794. godine koštalo je 13 tisuća forinti odnosno oko 1.180.000,00 €, a pozlata križa izvođena od 1858. godine do 1859. godine koštala je oko 18.000,00 €.

³⁰ Karl Hanzel u zapisu navodi da je: „posao dosta težak jer je stari bakar rado pucao pa se stoga posao nije mogao izvesti kako bi morao. Posao je načinjen u istom obliku kako je bio izrađen 1858. godine. To je moj 79 toranj kojeg ja lično sam izrađujem sa svojim pomoćnicima“. U nastavku su navedena imena pomoćnika te osobna poruka budućim graditeljima: „Koji bude to opet popravljao i skidao križ i jabuku neka mu bude to za uspomenu“.

8 Sadržaj vremenske kapsule, dokument iz 1938. godine (foto: Digitalni Tisak d.o.o., 2021.)
Contents of the time capsule, a document from 1938 (photo: Digitalni Tisak d.o.o., 2021)

18. kolovoza 1938. godine (sl. 10) svjedočanstvo je ljudi koji su prisustvovali ulaganju svih dokumenata u staklenu tubu vremenske kapsule. Unatoč tome što je prema gornjem opisu bio izveden zahvat značajnijeg obima, o potonjoj restauraciji lukovice do trenutka otvaranja kapsule nije bilo saznanja jer je samostansku kroniku od 1930. godine do 1948. godine franjevcima oduzela 1948. godine tadašnja državna vlast zbog sudskog procesa koji se vodio protiv kardinala Alojzija Stepinca, odnosno zbog poslovne povezanosti, ali i redovite privatne korespondencije kardinala i gvardijana Goričanca.³¹

Analizom dokumenata iz vremenske kapsule zapaža se činjenica da su, osim imena tadašnjih vlastodržaca na svim razinama, navedena imena graditelja, ali i gimnazijskih profesora i profesora djevojačke škole, kao potvrda i za današnje vrijeme poticajnoga pozitivnog vrijednosnog sustava u kojem su vještine, znanost i obrazovanje visoko vrednovani i cijenjeni.

31 Nije poznato gdje se samostanska kronika nalazi, ali pretpostavlja se da je moguća lokacija Beograd ili arhiv MUP-a u Zagrebu.

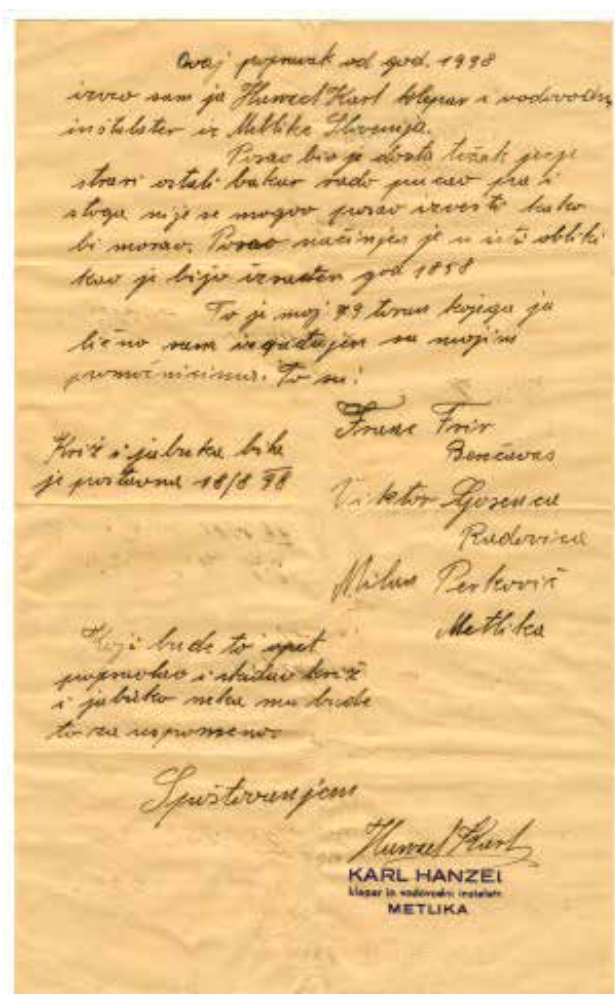
Za nadati se da će svjedočanstvo o recentnoj obnovi, koje se planira postaviti u jabuku zajedno s kopijama gore opisanih dokumenata, biti na istoj razini. Originalne dokumente, danas pohranjene u jednom od trezora u franjevačkom samostanu, po završetku cjelovite obnove planira se izložiti u okviru novog postava Franjevačkog muzeja.³²

KRIŽ I JABUKA

Nakon demontaže križ i jabuka privremeno su bili pohranjeni u klaustu franjevačkog samostana (sl. 11) da bi početkom listopada 2022. godine bili otpremljeni na restauraciju u tvrtku Ferrum d.o.o. u Zagreb.³³ Pregledom konstrukcije utvrđena su znatna oštećenja, odnosno hrđavost materijala uslijed djelovanja atmosferilija, ali i oštećenja

32 Samostanski muzej je uređen i otvoren za javnost 1987. godine. Tijekom Domovinskog rata zbirka je izmještena i čuvana na sigurnijem mjestu, da bi 2000. godine prostor bio obnovljen i proširen. Zbog radova konstrukcijske obnove zbirka je krajem 2022. godine ponovno spremljena. KRUHEK, MILAN, 2000., 37.

33 IVANČEVIĆ, LEONARDO, 2023.

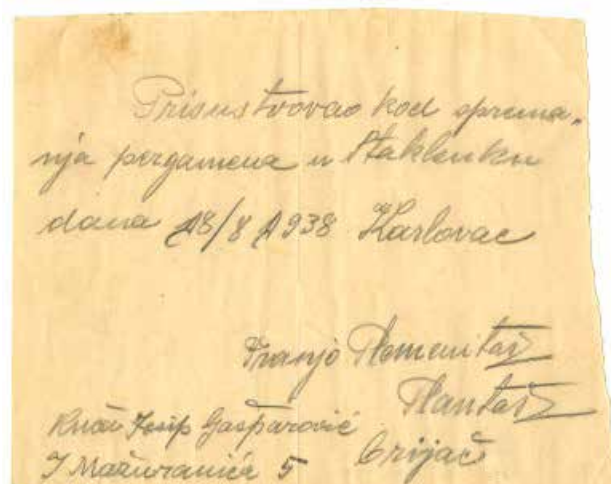

9 Sadržaj vremenske kapsule, zapis o radovima iz 1938. godine (foto: Digitalni Tisak d.o.o., 2021.)

Contents of the time capsule, a record of work carried out in 1938 (photo: Digitalni Tisak d.o.o., 2021)

kao posljedice zamora materijala ili popuštanja spojeva. Prije rastavljanja provedena su konzervatorsko-restauratorska sondiranja svih karakterističnih elemenata kako bi se ispod recentnog srebrnog naliča utvrdili povijesni slojevi boje, u prvom redu eventualne pozlate. Stratigrafijom svih vegetabilnih i geometrijskih elemenata križa utvrđen je primarni sloj pozlate na svim elementima osim na središnjoj rozeti, bočnim listovima akantusa i cvijetu zumbula na vrhu križa. Pozlata je utvrđena i na bakrenoj osnovi jabuke ovalnoga vertikalnog presjeka s karakterističnim kuglicama postavljenim na spojnoj horizontalnoj osi. Slijedom navedenih rezultata provedena je sustavna i cjelovita restauracija koja je uključila sanaciju postojećih te izradu replika nedostajućih ili teško oštećenih elemenata, izvedbu antikorozivne zaštite te bojanje i postavljanje pozlate (sl.12).

Od trenutka „prizemljenja“ križ je izazvao interes zbog ljepote oblikovanja i skrivene slojevitosti i simbolike, pa je prof. dr. sc. Antun Alegro – kao „nasljednik generacija svoje obitelji što su crkvu zvale Svetom Trojicom“, „botaničar

10 Sadržaj vremenske kapsule, bilješka svjedočanstva iz 1938. godine (foto: Digitalni Tisak d.o.o., 2021.)

Contents of the time capsule, a testimony note from 1938 (photo: Digitalni Tisak d.o.o., 2021)

iz srca“ ali i po zvanju – u tekstu namijenjenom zainteresiranoj javnosti, a objavljenom na mrežnim stranicama,³⁴ prepoznao biljne vrste korištene u oblikovanju križa. U opširnom opisu njihova podrijetla, botaničkih i utilitarnih karakteristika, iznio je povijest neraskidive veze biljaka s religijama, kulturama i tradicijama od antike, kršćanstva do suvremenosti te osvrst zaključio s višeznačnom i univerzalnom simbolikom svake od biljaka. Popis predvode spiralno uvijeni, krupni i grubo nazubljeni listovi akantusa, vjerojatno najprisutniji motiv u arhitekturi, koji u ovom primjeru obgrljuju geometrijski oblikovanu bazu s vertikalnim i horizontalnim ispunama u formi meandra. Simbol su obnove, ponovnog rođenja, ustrajnosti i neuništivosti. Središte križa naglašeno je rozetom sastavljenom od listova i cvijeta masline, biljke čije je ulje hrana, lijek i izvor svjetla, u kršćanstvu simbol Duha Svetoga i univerzalni simbol mira. Rozeta je oslonjena na donji krak križa duž kojeg su oblikovani listovi lovora – kršćanski simbol uskrsnuća i spasenja te univerzalni simbol pobjede i uspjeha. I, naposljetku, vrhovi križa ukrašeni su cvjetovima koje bi se moglo prozvati ljiljanima, čestom i prepoznatljivom simbolu u kršćanskoj ikonografiji, no dr. Alegro donosi mišljenje da se radi o cvijetu zumbula, koji unatoč, u ovom slučaju kontroverznoj orijentalnoj konotaciji, slijedi simboliku uskrsnuća i spasenja.

Zaključno, poruke koje su graditelji željeli poslati kroz slojevitost i simboliku oblikovanja križa nisu samo kršćanske već univerzalne. Iz današnje perspektive začuđujuće je koliko je truda, vještine i promišljanja

³⁴ ALEGRO, ANTUN, Biljke na križu crkve Svete Trojice, Aktiviraj Karlovac, <https://aktivirajkarlovac.net/2021/03/biljke-na-križu-crkve-svete-trojice/> (27. 8. 2024.)

11 Križ i jabuka prije restauracije u klausturu franjevačkog samostana (foto: L. Ivančević, Ferrum d.o.o. 2021.)

The cross and steeple ball before restoration in the cloister of the Franciscan monastery (photo: L. Ivančević, Ferrum d.o.o., 2021)

uloženo u rad smještenom previsoko da bi bio čitljiv. Iako je od kraja 18. stoljeća do danas prizemljen tek četiri puta, i to zbog restauracije, a ne zato da bi postao vidljiv, graditelji očigledno nisu dvojili o potrebi najbolje moguće izvedbe. Možda u tome treba prepoznati uzor odnosa prema umjetnosti i baštini te na tom tragu donositi odluke. O jednoj takvoj odluci riječ je nastavku.

LUKOVICA

U prethodno navedenom poglavlju o dokumentaciji iz vremenske kapsule, vezano na pregled periodično izvođenih radova na sanaciji lukovice, provlači se tema pozlate. Na recentnoj lukovici nije zatečena dekorativna

12 Križ i jabuka nakon restauracije (foto: L. Ivančević, Ferrum d.o.o. 2022.)

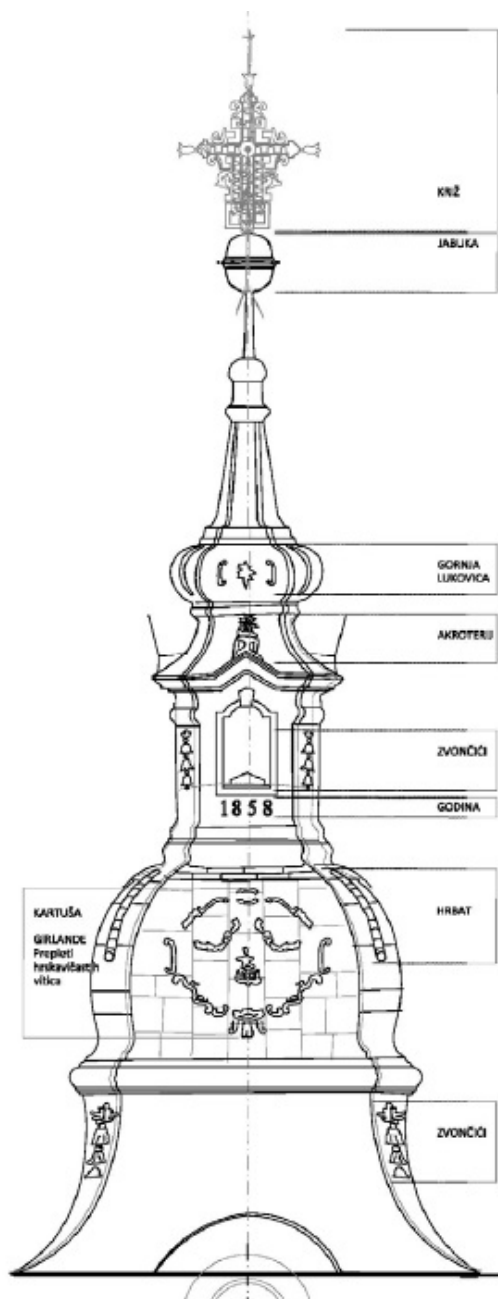
The cross and steeple ball after restoration (photo: L. Ivančević, Ferrum d.o.o., 2022)

pozlate, ali je, nedvojbeno, uz preinake izvornog Stillerovog nacrt, bila izvedena 1795. godine i popravljana u prethodno navedenim intervencijama sve do 1938. godine, kada je u zoru velikoga svjetskog rata, uklonjena u svojevrstnom pročišćavanju, uzrokovanom sasvim sigurno nedostatkom financijskih sredstva.³⁵ U okviru definiranja konzervatorskih smjernica navedena tema pojavila se kao bitan element koji nije mogao biti zaobiđen, ne samo zbog obima i zahtjevnosti potencijalne izvedbe – koja se vremenski i organizacijski morala vezati uz izvedbu bakrene oplata i prema čemu bi se potencijalno mijenjao ionako napeti terminski plan izvođenja radova – već u najvećem dijelu zbog financijskih sredstava koja su se za izvedbu pozlate morala osigurati uz preduvjet da je zahvat prihvatljiv trošak unutar programa Fonda solidarnost EU. Stoga je izrađen konzervatorski elaborat,³⁶ a zatim i projekt dekorativnih elemenata na lukovici zvonika,³⁷ u kojima je Boris Vučić-Šneperger, kroz detaljnu i ciljanu analizu oblikovanja lukovice i površinskih ukrasa na oplati od Stillera do danas, obrazložio razloge za ponovnu izvedbu dekorativnih elemenata, definirao njihovo oblikovanje, vrstu materijala i način izvedbe i ugradnje te kroz troškovnik procijenio financijski okvir (sl. 13). Projektom je definirano devet specifičnih dekorativnih elemenata među kojima se ističu

35 VUČIĆ-ŠNEVUČIĆPERGER, BORIS, 2022.a

36 VUČIĆ-ŠNEPERGER, BORIS, 2022.a

37 VUČIĆ-ŠNEPERGER, BORIS, 2022.b

13 Nacrt lukovice s pozicijama dekoracija u usporedbi s arhivskom fotografijom zvonika (izvor: VUČIĆ-ŠNEPERGER, BORIS, 2022.b)

Drawing of the bulb with the placement of decorations compared to an archival photograph of the bell tower (resource: VUČIĆ-ŠNEPERGER, BORIS, 2022 b)

grbovi slobodnog kraljevskog grada Karlovca, franjevačke provincije Svetih Ćirila i Metoda, zagrebačkog nadbiskupa Maksimilijana Vrhovca i zagrebačke nadbiskupije, a nadopunjeni su brojčanim oznakama važnih godina i zaokruženi povijenim vrpčama, vegetabilnim nizovima zvonolikh akantusa i prepletima hrskavičastih vitica. Nažalost, u financijski i vremenski ograničenoj provedbi projekata primarno usmjerenoj na probleme konstrukcijske obnove, za izvedbu pozlaćenih dekorativnih elemenata do sada nije nađen financijski izvor, usprkos nastojanjima da se i izvan okvira financiranja Fonda solidarnosti EU pronađu donatori na lokalnoj razini. S obzirom na to da se konstrukcijska obnova zvonika i lukovice odužila te je još uvijek u tijeku,

možda još nije propuštena prilika da sukladno povijesnom nasljeđu, zvonik franjevačkog samostana, u punoj ljepoti ponovno zabljesne ne samo kao simbol Katoličke crkve, već i kao dominantna vertikala karlovačke Zvijezde.

KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKA ISTRAŽIVANJA I ZIDNI OSLICI

Cjelovitim sagledavanjem nužnih zahvata u okviru konstrukcijske obnove iznimno velik dio odnosi se na sanaciju zidova i svodova injektiranjem, saniranjem sidrima i pojačavanjem mrežama i tkaninama od staklenih ili karbonskih vlakana ili pomoću armirane žbuke, čime je obuhvaćeno otklanjanje oštećenja u rasponu od blagih

pukotina žbuke do širokih strukturnih pukotina svodova ili odvajanja nosioca od podloge.

S obzirom da se radi o iznimno slojevitom kompleksu, konzervatorskoj službi zadan je odgovoran izazov ocjene postojećeg stanja i kvalitete oslikanih površina, u prvom redu unutar crkve i bočnih kapela.

Oslikavanje unutrašnjosti i bojanje crkve spominje se sredinom 19. stoljeća kada franjevac Prokopije Godler počinje oslikavati svetište, zatim Loretsku kapelu, a 1876. godine izrađuje fresco oslik u kapeli sv. Ante Padovanskog. Tijekom graditeljskog zahvata od 1894. do 1896. godine izvedeni su i radovi u unutrašnjosti crkve, uključujući slikarske radove autora Marka Antoninija iz Zagreba. Oslikavanje svoda lađe u formi sedam medaljona s motivima iz franjevačke ikonografije, uz lunete na bočnim zidovima i prizore u kapeli sv. Antuna Padovanskog izvodi Ilija Ahmetov 1925. godine, a uz njega zidove dekoriraju i slovenski slikari Križaj, Zajc, Metzty i Ogrin. Zaključno, 70-ih godina prošlog stoljeća opsežna konzervatorsko-restauratorska istraživanja uz kontroverzne radove restauracije oslika izvode restauratori tadašnjeg Restauratorskog zavoda Hrvatske.³⁸

Načelno, u svim slučajevima postojanja zidnih i stropnih oslika postavljen je uvjet očuvanja oslika u najvećoj mogućoj mjeri, odnosno izvođenje metoda sanacijskih zahvata na vanjskim plohama konstrukcije gdje god je to moguće. Na tom tragu, za ojačanje sjeverozapadnog i sjeveroistočnog zida crkve, vrlo brzo je usvojen prijedlog sanacije i pojačavanja zidova s vanjske strane jer su reduciranim oblikom konzervatorsko-restauratorskih sondiranja³⁹ potvrđeni rezultati istraživanja iz 1979. godine. Naime, u izvještajima tadašnjeg Restauratorskog zavoda Hrvatske o provedenim konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima,⁴⁰ utvrđeno je da je recentno pročelje crkve rezultat prethodno spomenutog velikog graditeljskog zahvata koji je izvođen od 1894. do 1896. godine, a njime je u cijelosti odstranjena barokna žbuka s pripadajućim slojevima boje i vjerojatno naslikanim dekoracijama, pročelje je preoblikovano detaljima historicizma i dekorativne secesije, uz to je nadograđen nadozid crkve i povišen krov za 150 cm, probijen je novi ulaz sa središnjeg trga uz oblikovanje novog portala te su na pročelju povećani prozori. Slijedom navedenog izvještaja, nisu se predmnijevali neočekivani nalazi u smislu starijih struktura i slojeva, a oblikovanje pročelja sukladno zatečenom stanju nije našlo alternativu.

S druge strane, sanacija i pojačavanje jugozapadnog zida crkve postalo je statičarima i konzervatorima znatan problem, zbog povezanosti s poprečnim oslikanim zidovima

14 Loretska kapela, prikaz anđela na svodu (foto: S. Kočevar, KO KA, 2022.)

Loreto Chapel, image of an angel on the vault (photo: S. Kočevar, Conservation Department in Karlovac, 2022)

bočnih kapela – gledano od svetišta: Lurdske kapele, kapele sv. Antuna Padovanskog i Loretske kapele.

Konzervatorskim smjernicama,⁴¹ a slijedom prvotne valorizacije oslika triju kapela, prijedlog pojačavanja zidova pomoću mreža od staklenih/karbonskih vlakana, za koji je preduvjet uklanjanje svih slojeva žbuke, ocijenjen je neprihvatljivim na zidovima Loretske i Lurdske kapele u kojima je već utvrđeno postojanje baroknih oslika.

Naime, na zidovima i bačvastom svodu sa šiljatim susvodnicama Loretske kapele, izgrađene 1660. godine, otkriveni su tri sloja,⁴² među kojima vrlo kvalitetni kasnobarokni oslik u tehnici *al fresco* iz druge polovice 18. stoljeća, s ikonografskim temama Loretske kapele koju pridržavaju dva anđela u bačvastom svodu, baldahina plave boje nadvišenog krunom koji se prostire iznad i oko oltara Majke Božje Loretske na istočnom zidu kapele te figura anđela i svetaca u medaljonima na zidovima (sl. 14). Restauracija navedenih oslika provedena je sredstvima

38 KRUHEK, MILAN, 2000., 16-22.

39 KLADARIN, BRANKO, 2022.a; KLADARIN, BRANKO, 2022.b

40 EDITA USENIK, 1979.

41 MKM – KO KA, *Konzervatorske smjernice*, 2022.a

42 KLADARIN, BRANKO, 2021.

15 Kapela sv. Ante Padovanskog, raniji oslik s prikazom Krista otkriven restauratorskim sondiranjem (foto: B. Kladarin, 2022.)

Chapel of St. Anthony of Padua, older wall painting with a depiction of Christ discovered through restoration probing (photo: B. Kladarin, 2022)

16 Kapela sv. Antuna Padovanskog, pogled na bočni zid restauratorski stabiliziran i pripremljen za građevinsko injektiranje (foto: S. Kočevar, KO KA, 2024.)

Chapel of St. Anthony of Padua, view of the restoration stabilized lateral wall prepared for construction grouting (photo: S. Kočevar, Conservation Department in Karlovac, 2024)

anonimnoga privatnog donatora neposredno prije početka konstrukcijske obnove.⁴³

U kapeli izgrađenoj 1749. godine, s povijesnim titularom sv. Ivana Nepomuka, a od 1904. godine Majke Božje Lurdske, 2019. godine otkriveni su fragmenti zidnog i svodnog oslika,⁴⁴ s prepoznatljivim prizorom sveca pred kraljem i prizorom mučeništva, koje je prof. dr. sc. Sanja Cvetnić u svom znanstvenom radu⁴⁵ pripisala vodećem kranjskom baroknom slikaru u tehnici *al fresco* – Francu Jelovšku. S obzirom na vrijednost i značenje ove atribucije nesporna je važnost očuvanja zatečenog stanja zidova i svodova u cilju nastavka istražnih radova u kapeli i buduće prezentacije.

Slijedom navedenog, preostala je mogućnost primjene sanacijske metode na zidovima središnje Kapele sv. Antuna Padovanskog, izgrađene između 1749. i 1752. godine.⁴⁶

.....
43 CVIJA, KRISTINA, 2023.

44 Istražne radovi u Lurdske kapeli proveo je restaurator Branko Kladarin na inicijativu Tatjane Horvatić, voditeljice Službe za pokretnu, etnografsku i nematerijalnu baštinu u Ministarstvu kulture i medija RH, a pod nadzorom Konzervatorskog odjela u Karlovcu.

45 CVETNIĆ, SANJA, 2023., 57-68.

46 KRUHEK, MILAN, 2000., 13,

Procijenjena potreba za provođenjem restauratorskih sondiranja rezultirala je pronalaskom ranijeg oslika u višim zonama zidova s figurativnim scenama i vegetabilnim dekoracijama, skromnije umjetničke vrijednosti,⁴⁷ koje je restaurator Branko Kladarin datirao u sredinu 18. stoljeća i pripisao baroknoj fazi (sl. 15). Bez obzira što se radilo o preliminarnoj ocjeni i ambiciozno pretpostavljenoj površini oslika – kojem je stanje i stupanj očuvanosti varirao od dobre prionjivosti do stanja u kojem se žbuka odvajala od nosioca te koja je imala znatna oštećenja od natučetina nastalih radi boljeg prijanjanja novije žbuke – pred projektante statičare postavljen je cilj očuvanja otkrivenih oslika. Stoga je analizirano alternativno rješenje statičke konsolidacije i protupotresne otpornosti zidova između triju kapela, i to: izvođenjem horizontalnih sidara unutar strukture zidova, izvođenjem vertikalnih sidara „ušlicavanjem“ na četiri rubne pozicije duž zida kapele sv. Antuna Padovanskog te injektiranjem cjelokupne površine zidova kapele uz pozicioniranje bušotina u romboidnom rasteru na razmaku od cca 50 cm (sl. 16). Iako je postojala varijanta da se izvrši

.....
47 Radi se o teže čitljivim, ali prepoznatljivim likovima Krista, Bogorodice i anđela, te vjerojatno sv. Franje.

sondiranje na svim pozicijama na kojima se zbog statičke konsolidacije utječe na oslike, značajna ukupna površina ovog „točkastog“ istraživanja kojim se recentni oslik morao „žrtvovati“, dovela je do odluke da se gornji sloj detaljno dokumentira i zatim kompletno ukloni. Dodatni argument za ovu radikalnu odluku dala je rahla povezanost gornjeg i donjih slojeva, iziskujući potrebu restauratorskog injektiranja, odnosno stabilizacije gornjeg sloja, čime bi se slojevi međusobno nepovratno vezali te što bi trajno onemogućilo mogućnost istraživanja i prezentacije donjeg sloja.

Nakon donošenja odluka vezanih za kapele na red je došao način stabilizacije jugozapadnog zida lađe crkve. Tu su provedena restauratorska sondiranja, kojima je utvrđeno da ispod manje vrijednih figurativnih scena u lunetama, autora Ilije Ahmetova iz 1925. godine, nema baroknog slikanog sloja, već je zatečena jednostavna šablonska dekoracija.

U odmjerenju kvalitete i vrijednosti slikanih slojeva između kapela i lađe crkve, prevaga očuvanja oslika pala je na stranu kapela pa je kao „manje zlo“ prihvaćen prijedlog pojačavanja jugozapadnog zida lađe crkve pomoću mreža od staklenih/karbonskih vlakana uz invazivnu metodu uklanjanja svih slojeva zida žbuke. Prije toga su scene u lunetama detaljno dokumentirane te je razmatrana mogućnost skidanja oslika sa zida tehnikom strapiranja, no zbog tehničkih karakteristika nosioca, odnosno prečvrste podloge, pokušaji odvajanja sloja s oslikom od podloge nisu dali zadovoljavajući rezultat, čak ni u pokušaju da se strapiraju samo figurativni dijelovi.

Na istu problematiku naišlo se u donošenju odluka vezanih za statičku stabilizaciju svoda svetišta uz dodatnu otegotnu okolnost da je tijekom izvođenja bilo koje vrste radova prijetila opasnost od pada žbuke i oslika. Već je preliminarnim sondiranjem za potrebe ugradnje zatega u pojasnicama na petama svoda svetišta crkve otkriven segment starijeg *al fresco* oslika, stoga je dodatno, na neutralnim pozicijama u odnosu na recentni gornji oslik, otvoreno jedanaest sondi.⁴⁸ Otkriven je vrijedan figurativni fresco ciklus s evanđelistima plavih očiju (sl. 17) i anđelima, kao i bogatom vegetabilnom dekoracijom, koji je unatoč brojnim natučetinama po stupnju očuvanosti i kvaliteti izvedbe ocijenjen kao jedan od najvrednijih unutar kompleksa franjevačkog samostana. Prema prvotnoj ocjeni restauratora Branka Kladarina, oslik je datiran u 18. stoljeće, no prema mišljenju dr. sc. Sanje Cvetnić, postoji mogućnost da se radi o *fresco* osliku slikara Prokopija Godlera, koji je prema predlošcima slijedio stil starih majstora i u XIX. stoljeću, a kojemu je pripisan zidni oslik figura sv. Petra i Pavla na zidu svetišta iza oltara.⁴⁹

48 KLADARIN, BRANKO, 2023.

49 Na ovom mjestu zahvaljujem dr. sc. Sanji Cvetnić na sustavnoj pomoći pri preliminarnim procjenama i valorizaciji pronađenih oslika.

17 Svod svetišta crkve Presvetog Trojstva, figurativni fresco ciklus s evanđelistom plavih očiju (foto: S. Kočevar, KO KA, 2022.)

Vault of the sanctuary in the Church of the Holy Trinity, figurative fresco cycle with a blue-eyed evangelist (photo: S. Kočevar, Conservation Department in Karlovac, 2022)

S obzirom na to da je projektom konstrukcijske obnove predviđeno pojačavanje svodova s gornje strane injektiranjem i pomoću mreža i tkanina od staklenih/karbonskih vlakana, odnosno izvođenje zahvata koji su mogli uzrokovati dodatna oštećenja, a možda i pad žbuke svoda, utvrđena je potreba izvođenja prethodnih restauratorskih radova stabilizacije oslika svoda. Međutim, nakon početka radova utvrđeno je da žbuka svoda nije čvrsto povezana s podlogom te su potrebni radovi restauratorskog injektiranja oslika i stabilizacije „faceingom“. U suprotnom postojala je opasnost da u tijeku izvođenja injektiranja s gornje strane svoda injekciona masa procuri u potencijalne „džepove“ i oštetiti oslik ili, u najgoroj varijanti, da oslik padne. Osim toga, ukoliko se primjeni restauratorsko injektiranje recentnog gornjeg oslika, vrlo je vjerojatno da će injekciona masa djelovati na donji oslik na način da će biti nepovratno izgubljen, odnosno da ga neće biti moguće očistiti i iščitati u potencijalno budućoj namjeri za restauracijom.

Stoga je, u cilju poštivanja slojevitosti Crkve Presvetog Trojstva, odnosno zbog omogućavanja buduće valorizacije svake faze liturgijskog zidnog slikarstva i odluke o prezentaciji, kako fragmenata tako i cjeline, na svodnom polju iznad svetišta, na površini cca 5 x 10,5 m,⁵⁰ propisana provedba detaljnog dokumentiranja recentnog gornjeg oslika,⁵¹ a zatim mehaničko odstranjivanje svih preslika i žbuke do donjeg oslika te nakon toga preventivna zaštita donjeg oslika, i to restauratorskim injektiranjem u sve

50 Dimenzije vertikalne projekcije svoda

51 Propisano je ucrtavanje mreže u raster, fotografsko dokumentiranje prema rasteru, precrtavanje zatečenog oslika na paus papir u mj 1:1, te izrada ton karte.

„džepove“ odvojene žbuke od svodne osnove, postavljenjem „faceinga“ i po potrebi radovima opšivanja rubova žbuke odvojene od podloge ili žbukanje vapnenim mortom većih nedostajućih površina.

Na ovom mjestu treba naglasiti da je opisani pristup odstranjivanja gornjeg sloja primijenjen samo na površini svodne češke kape iznad svetišta jer na bačvastom svodu lađe, ispod recentnog oslika Ilije Ahmetova iz 1925. godine s ciklusom prizora iz života sv. Franje, nije utvrđen donji sloj.⁵²

Zaključno, u trenutku finaliziranja radova konstrukcijske obnove navedenim su mjerama i radnjama osigurani preduvjeti za provedbu dodatnih sveobuhvatnih istraživanja. Njima će se definirati vrijeme nastanka i pripisati atribucija donjeg starijeg oslika bez opterećenja vremenskim i financijskim okvirima provedbe mjera otklanjanja oštećenja od potresa unutar programa financiranih iz FSEU.

ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA

Prethodno navedenim Elaboratom ocjene postojećeg stanja građevinske konstrukcije postavljena je statički nedvojbeni nužnost izvođenja AB podloge na tlu unutar crkve u cilju povezivanja bočnih zidova lađe i otklanjanja izrazito vidljivih ulekuća poda. Predloženi zahtjev je prihvaćen uz tri konzervatorska uvjeta: prethodne provedbe istražnih radova u cilju otkrivanja broja slojeva i vrsta završne hodne plohe, provedbe arheoloških istraživanja te provedbe demontaže, privremene pohrane i restauracije bočnih oltara,⁵³ koji su u trenutku pisanja ovog teksta u fazi povrata na izvorno mjesto. Potonja tema restauracije oltara u ovom pregledu neće se detaljnije obrađivati, ali zasigurno zaslužuje obradu u zasebnom tekstu.

Već u prvoj fazi pripreme dokumentacije za konstrukcijsku obnovu izvedena su probna sondažna istraživanja u cilju definiranja broja i vrste hodnih ploha unutar lađe crkve s obzirom na povijesne faze i značajne rekonstrukcije koje su tijekom vremena obilježile kompleks franjevačkog samostana. Sustavna arheološka istraživanja izvedena su na dvije pozicije unutar kompleksa: unutar zvonika istraživanja je izvela tvrtka Arheo Plan d.o.o. iz Dubrave tijekom siječnja i veljače 2023. godine, a unutar lađe crkve, izuzev svetišta, tvrtka Geoarheo d.o.o. iz Zagreba tijekom svibnja i lipnja iste godine.

Prva faza kompleksa, odnosno izvorna renesansna crkva, građena je od 1580. do 1590. godine u sjeverozapadnom uglu bloka koji s jugozapadne strane definira centralni trg karlovačke Zvijezde. Crkva orijentirana u smjeru sjeverozapad-jugoistok bila je otprilike upola kraća od današnje,

jednobrodna s izduženim poligonalnim svetištem i pravokutnom sakristijom uz jugozapadni zid svetišta. Mali drveni zvonik bio je izveden nad ulaznim pročeljem,⁵⁴ a s obzirom na to da arheološkim istraživanjima nisu utvrđene temeljne strukture zvonika, moguće je da se radilo o zvoniku na preslicu, odnosno o vertikalnom produžetku pročelja s otvorima za zvona. Jugoistočno od opisanog svetišta nalazilo se groblje, a iz pisanih izvora poznato je da se jugozapadno od crkve, otprilike po sredini bloka, nalazila manja župna kuća s ograđenim samostanskim vrtom.

Arheološkim istraživanjima u predvorju lađe crkve otkriveni su ostaci drvene podnice od dasaka položenih u smjeru sjeveroistok – jugozapad, za koju se s obzirom da se radi o prvoj zabilježenoj podnici na najvećoj dubini može predmnijevati da pripada navedenoj prvoj fazi.

Druga faza veže se uz dolazak franjevaca bosansko-hrvatske provincije sv. Križa 1641. godine. Dozvolom potvrđenom papinskom bulom i pisanom ispravom biskupa Martina Borkovića,⁵⁵ franjevci započinju gradnju najvećeg dijela samostana između 1669. i 1676. godine, i to dogradnjom postojeće župne kuće izduženim jugozapadnim krilom te jugoistočnim krilom koje je zatvorilo kompleks u današnjoj Mažuranićevoj ulici. Navedenom je prethodila gradnja Loretske kapele koju je 1660. godine dao sagraditi karlovački general Herbard Ausperg.⁵⁶ Iako se u nekim izvorima navodi da su franjevci u okviru druge faze produljili i dogradili staru crkvu, rezultati arheoloških istraživanja ne potvrđuju takva mišljenja. Naime, očuvane temeljne strukture, kao i raspored i pozicija ukopa, upućuju na dvije faze tlocrtnog oblikovanja lađe crkve: prve, prethodno opisane, i treće, o kojoj će u nastavku biti riječi, dok se drugoj fazi može pripisati uređenje unutrašnjosti, tj. promjenu tabulata u crkvi i njegovo oslikavanje, o čemu govori izvještaj kanonskog pohoda iz 1668. godine.⁵⁷ Popločavanje lađe ciglenim opločenjem u ovoj fazi uređenja crkve, osim pisanih izvora, potvrđuju i nalazi arheoloških istraživanja, a radi se o tragovima gorenja otkrivenima na ciglenom podu koji se s velikom vjerojatnošću mogu pripisati velikom požaru koji je 1692. godine zahvatio cijelu karlovačku tvrđavu i u kojem su crkva i samostan teško stradali.

Nakon požara započinje treća, gotovo stoljeće duga i najkompleksnija faza gradnje i rekonstrukcije franjevačkog kompleksa. Sasvim je sigurno bila prekinuta ili usporena djelovanjem razornog potresa 1699. godine s epicentrom kraj Metlike u Sloveniji, kada je oštećen Stari grad Ozalj,

54 KRUHEK, MILAN, 2000.; 5-10.

55 KRUHEK, MILAN, 2000.; 8-9.

56 O Loretskoj kapeli Đurđica Cvitanović (1985., 254) i Lelja Dobronić (*Dometi. Časopis za kulturu i društvena pitanja*, god. XXIV, 1991., br. 1/2/3, 122-132), pozivajući se na Paškala Cvekana (1979., 53, 64), navode da je Loretska kapela podignuta 1660. i opisana u kanonskoj vizitaciji 1668. Isti podatak navodi i Milan Kruhek (2000., 25).

57 KRUHEK, MILAN, 2000.; 10.

52 KLADARIN, BRANKO, 2022.c

53 Crkva je 1777. imala deset oltara, a danas su u lađi crkve samo još dva: desno, oltar posvećen Presvetom Srcu Isusovu i lijevo, oltar posvećen Presvetom Srcu Marijinu. Oba su podignuta 1896. godine, a djelo su ljubljanskog klesara Srečka Šomana, KRUHEK, MILAN, 2000.; 14.

18 Lađa crkve Presvetog Trojstva, pogled na kameno popločenje lađe s vidljivim pozicijama nekadašnjih oltara (foto: Digitalni Tisak d.o.o.; montaža: A. Popovački, POP-AP d.o.o., 2023.)

Nave of the Church of the Holy Trinity, view of the stone paving of the nave with visible positions of former altars (photo: Digitalni Tisak d.o.o.; editing: A. Popovački, POP-AP d.o.o., 2023)

Pavlini samostan i crkva u Svecicama, ali i udaljeniji Medvedgrad i Veliki Kalnik.⁵⁸ Ipak, začuđuje nedostatak pisanih izvora o posljedicama potresa na području Karlovca, što se možda može pripisati činjenici da se grad na prijelazu sedamnaestog u osamnaesto stoljeće još uvijek dizao iz pepela i bio veliko gradilište.

Gradnja samostojećeg zvonika je, prema pisanim izvorima, započela nakon požara 1692. godine⁵⁹ te je, pored dogradnje crkve, od najvećeg značenja u arhitektonskom i funkcionalnom smislu za razvoj franjevačkog samostana. Milan Kruhek je mišljenja da je novi zvonik podignut 1705. godine nad masivnim zdanjem stare sakristije.⁶⁰ Međutim, preklapanjem tlocrta razvojnih faza nedvojbeno se utvrđuje da su stara sakristija i novi zvonik na različitim pozicijama. Nadalje, postoje mišljenja da je zvonik izgrađen na starijim dijelovima nekadašnje gradske kule namijenjene drugoj svrsi te da je tek po dolasku franjevaca, i nakon niza godina uspostavljanja i formiranja samostana s gradskom crkvom, ovaj dio pretvoren u bazu budućeg zvonika.⁶¹ Iako na povijesnim planovima Karlovca iz 17. stoljeća nije ucrtana pozicija kule, na navedenu mogućnost upućuju monumentalne tlocrtne dimenzije od 7,89 x 7,93 m, koje značajno odudaraju od dimenzija prosječnih crkvenih zvonika, masivna građevinska struktura debljine zidova do 200 cm, svođenje prizemlja i prvog kata te na višim etažama

forme otvora u vidu puškarnica, čime zvonik nedvojbeno slijedi funkciju srednjovjekovnih branič kula koje su služile kao prostori utočišta i zadnjih linija obrane u vremenima česte osmanske opasnosti. Osim toga, cigleni pod koji je arheološkim istraživanjima utvrđen kao prvi sloj unutar zvonika, odgovara načinu opločenja unutar lađe crkve, odnosno drugoj fazi koja je pripisana razdoblju između 1641. i 1692. godine.

Masivna, ali visoka struktura zvonika zahtijevala je specifičnu konstrukcijsku obnovu i protupotresnu stabilizaciju. Stoga su primijenjeni zahvati kojima je dominiralo torkretiranje zidova s unutarnje strane i pojačavanje zidova s vanjske strane tkaninama od staklenih/karbonskih vlakana (GFRP sustav), čemu je prethodila izvedba masivne stabilizacijske AB ploče unutar prizemlja zvonika. S obzirom na to da su samostanski zapisi navodili postojanje kripe, radovima se nije moglo pristupiti bez prethodnih arheoloških istraživanja, no, suprotno pisanim izvorima, ostaci kripe ili ukopa nisu pronađeni iako je dosegnuta dubina od 170 cm ispod zatečene hodne plohe. Utvrđena je velika količina pokretnih nalaza i nekoliko razina hodnih ploha, od kojih je ona prva, prethodno spomenuta, izvedena opekama na visini koja odgovara gornjoj koti temelja i koja se kontinuirano proteže u otvor u južnom zidu prema samostanskom hodniku, što dokazuje izvornost pozicije ulaznih vrata, zadržanih do danas.⁶²

U trećoj fazi razvoja kompleksa crkva se nadograđuje i produžava za gotovo cijelu izvornu dužinu, a svetište oblikuje ravnim završetkom u širini lađe. Do 1731. godine

58 Dodatak: Popis potresa u Hrvatskoj, *Wikipedia*, https://hr.wikipedia.org/wiki/Dodatak:Popis_potresa_u_Hrvatskoj (28. 8. 2024.)

59 KRUHEK, MILAN, 2000.; 12.

60 KRUHEK, MILAN, 2000.; 12.

61 VUČIĆ-ŠNEPERGER, BORIS, 2022.b

62 KOVAČEVIĆ BOKARICA, NELA; MESARIĆ, MARIS, 2023.

19 Lađa crkve Presvetog Trojstva, dvije kamene kripe u lađi crkve (foto: S. Kočevar, KO KA, 2023.)

Nave of the Church of the Holy Trinity, two stone crypts in the nave of the church (photo: S. Kočevar, Conservation Department in Karlovac, 2023)

završeno je svođenje lađe dvoranskim bačvastim svodom širokog raspona sa susvodnicama te svođenje svetišta češkom kapom, izgrađeno je novo pjevalište nad predvorjem, a cijela površina lađe popločena je 1826. godine klesanim kamenim pločama⁶³ koje su otkrivene sondažnim istraživanjima u prvom sloju ispod recentne keramike i kojim je hodna ploha unutar crkve ponovno podignuta u odnosu na raniji cigleni pod, sasvim sigurno zbog stalnih poplava kojima je karlovačka Zvijezda kontinuirano bila izložena. Radi se o kamenim pločama tamnosive do crne boje prošarane bijelim vlasastim crtama, različitih dimenzija, uglavnom pravokutnoga tlocrtnog oblikovanja i neujednačene debljine koja, s obzirom na priklesanu obradu donje strane, varira od cca 8 do 30 cm. Otkrivanjem cjelokupne površine kamenog popločenja lađe, izuzev svetišta, utvrdilo se da je kamen takvog stupnja očuvanosti da omogućuje ponovnu ugradnju, a za oštećene i nedostajuće dijelove odlučeno je i ispitano da se mogu nadoknaditi rezanjem debljih kamenih blokova, što se pokazalo i neophodnim radi postizanja ispravnog tehničkog rješenja polaganja kamenog poda na AB ploču. Fotografija cjelovitog postojećeg stanja popločenja poda crkve pokazala je iznenađujuće oblikovanje i raspored kamenih ploča kojim su stari majstori na nenametljiv, ali jasan način prikazali dvije građevinske faze u gradnji crkve (sl. 18). Sjeverozapadni dio crkve, koji tlocrtno pripada izvorno renesansnoj fazi, popločen je na način da su glavne sljubnice između redova popločenja usmjerene poprečno na bočne zidove lađe, dok je jugoistočni dio, koji pripada baroknoj dogradnji,

popločen na način da su glavne sljubnice između redova popločenja usmjerene paralelno s bočnim zidovima. Dvije su površine razgraničene trakom kamenih ploča jednake širine, i to na poziciji pretpostavljenoga trijumfalnog luka izvorne renesansne crkve. Osim toga, popločenje je otkrilo pozicije i dimenzije baza nekadašnjih oltara koji se spominju u pisanim izvorima, ali se više ne nalaze u crkvi.⁶⁴ Opisani način popločenja toliko je sukladan današnjem konzervatorskom promišljanju prezentacije slojevitosti kulturnog dobra da pri donošenju odluke o budućem načinu postavljanja opločenja nije bilo alternative ponavljanju zatečenog rješenja. Izuzetak su samo površine na kojima se želi prezentirati vertikalna tlocrtna pozicija dviju kripti. Naime, arheološkim istraživanjem⁶⁵ potvrđeno je postojanje dviju zidanih kripti u dograđenom dijelu lađe, otprilike na prostoru prethodnog svetišta, za koje pisani izvori navode da su izgrađene 1726. godine s namjerom da se ukine groblje u klausturu.⁶⁶ Radi se o zidanim kamenim polu valjcima tlocrtnih dimenzija cca 3x7 m, visine cca 1 m, koji prate orijentaciju crkve u smjeru sjeverozapad-jugoistok, s tjemnom na dubini od cca 20 cm od završne hodne plohe (sl. 19). Kripe su zatečene zapečaćene, što je sasvim sigurno higijenska mjera sprječavanja zaraze, a sondažnim otvaranjem bočnih kamenom zidanih ploha i određenih pozicija na tjemenu utvrđena su četiri čvrsto zbijena sloja ispunjene od pijeska, glinovitog šljunka, neobrađenog kamena te sloja vapna, ispod kojih su arheolozi uočili šupljinu ispunjenu vodom i ostacima kostiju i ljesova. Navedena otkrića značila su i konačni rezultat jer je odlučeno da se arheološka istraživanja ne mogu nastaviti, ne samo zbog ograničenih financijskih sredstava i visoke razine podzemnih voda, već ponajprije što bi istraživanje predmnijevalo invazivno uklanjanje jedinstvene konstrukcije kripti, za koje tek predstoji pronalaženje komparativnog primjera u užem okruženju, dok je u širem povijesnom i geografskom kontekstu uzor moguće naći u kriptama antičke Salone.⁶⁷ Kripe su zato dokumentirane, ponovno zatvorene i očuvane u najvećoj mogućoj mjeri koja je omogućavala izvedbu AB ploče nad njima.

Osim opisanih kripti, arheološkim istraživanjima unutar tlocrtnih gabarita izvorne lađe i predvorja crkve sa

64 Crkva je 1777. godine, uz glavni oltar Presvetog Trojstva, imala deset oltara, što potvrđuje i opis iz 1818. godine: oltar Arkandela Mihaela, sv. Antuna, sv. Ivana Nepomuka (u kapeli), sv. Petra Regalata, sv. Jurja, sv. Antuna Padovanskog (u kapeli), sv. Kajetana, Bl. Djevice Marije od Naveštenja (u Loretskoj kapeli), Bl. Dj. Marije od krunice i oltar sv. Nikole. Za neostilske obnove barokni su drveni oltari iz lađe srušeni, a ostaci kipova i oltarne slike nalaze se u zbirci franjevačkog samostana. Djelo su poznatih umjetnika ljubljanskog kruga slikara baroknog razdoblja. KRUHEK, MILAN, 2000., 14.

65 SKELAC, GORAN; FRDELJA, JANA, 2023.

66 KRUHEK, MILAN, 2000.; 12.

67 Autorica teksta uočila je značajne poveznice s materijalom i oblikovanjem kripti na prostoru Manastirina u Saloni, stoga tema kripti zasigurno zaslužuje zasebno istraživanje.

63 KRUHEK, MILAN, 2000.; 12.

20 Lađa crkve Presvetog Trojstva, arheološki nalazi druge razine ukopavanja u drvenim ljesovima (foto: J. Frdelja, Geoarheo d.o.o., 2023.)

Nave of the Church of the Holy Trinity, archaeological finds in wooden coffins at the second burial level (photo: J. Frdelja, Geoarheo d.o.o., 2023)

sigurnošću su utvrđene tri razine ukopavanja u drvenim ljesovima (sl. 20), od kojih je najranija faza grobova na dubini od 50 do 60 cm, najstarija faza na dubini od 100 do 135 cm, a ukupno se radi o stotinjak grobova. Iznad najranije faze otkrivena je veća količina razbacanih ljudskih kostiju bez grobnog konteksta, što se može pripisati vjerojatnim građevinskim zahvatima tijekom posljednja dva stoljeća. Istraživanjima je pronađena značajna količina metalnih nalaza, iznimnih primjera nakita, što je potvrda pisanih izvora prema kojima su mjesta za ukop unutar crkve bila rezervirana za privilegirani viši društveni stalež.

Za pohranu posmrtnih ostataka projektirana je i izvedena nova grobnica u središnjem dijelu lađe, a nakon izrade završnih izvještaja i završene stručne obrade svih pokretnih nalaza, rezultati arheoloških istraživanja u lađi i u zvoniku biti će prezentirani kao izdvojena tema u Muzeju franjevačkog samostana u Karlovcu.

ZAKLJUČAK

Kompleks crkve Presvetog Trojstva s franjevačkim samostanom kapitalni je program konstrukcijske obnove koji se putem Fonda solidarnosti EU provodi na području Karlovačke županije. Cjelovitim sagledavanjem svih aktivnosti i zahvata u okviru provođenja hitnih mjera otklanjanja oštećenja, a zatim i mjera statičke stabilizacije i poboljšanja protupotresne otpornosti u okviru sveobuhvatne konstrukcijske obnove, moguće je iznijeti preliminarne ocjene uspješnosti provedbe projekta. Navedene mjere uvjetovane

su obvezom postizanja zakonom propisanih razina protupotresne otpornosti i nužnošću prilagodbe realnim okolnostima u okviru mjera upravljanja rizikom od novih nepogoda, i s te strane je njihova primjena neupitna. No, važno je naglasiti da se njihovim prihvaćanjem u određenoj mjeri odstupilo od ustaljene konzervatorske prakse pa će njihova primjena ubuduće zahtijevati detaljnije preispitivanje u vremenski i financijski neopterećenim uvjetima te inicirati postavljanje novih načela, osobito zbog određenih negativnih efekata koji se protekom vremena zamjećuju na kulturnim dobrima. U prvom redu to se odnosi na korištenje materijala čijom se primjenom nepovratno gubi slojevitost povijesnih struktura ili se u procesu ugradnje u konstrukciju uvodi veća količina vlage koja posljedično ugrožava slojeve žbuke, osobito oslikane dijelove.

S obzirom na to da se radi o izuzetno složenom projektu prožetom različitim tematskim cjelinama, izdvojene su tri teme vezane uz specifična istraživanja provođena tijekom konstrukcijske obnove. Dokumenti iz vremenske kapsule pronađeni unutar žbuke zvonika donose nepoznate povijesne činjenice, a navedena imena, titule i zanimanja su pozitivno svjedočanstvo vrijednosnog sustava prema kojem su vještine, znanost i obrazovanje visoko vrednovani i cijenjeni. U rezultatima istraživanja vezanim na materijal i simboliku oblikovanja križa te pozlatu lukovice treba prepoznati uzor odnosa prema umjetnosti i baštini, odnosno težnju starih majstora za umjetničkim rafinmanom. Rezultati provedenih konzervatorsko-restauratorskih istražnih radova

unutar kompleksa, osobito otkrića starijih oslika na zidovima i svodovima crkve i bočnih kapela, otvorili su nove vrijednosne postavke, omogućavajući buduću valorizaciju svakog sloja i faze liturgijskog zidnog slikarstva te uvodeći osobito vrijednu baroknu fazu u donošenje odluke o prezentaciji.

Pregled arheoloških istraživanja opovrgava arhivske zapise o postojanju kripe u zvoniku te donosi nova saznanja o nivoima, vrstama i oblikovanju hodnih ploha u lađi crkve, osobito kamenog poda kao specifičnog primjera kojim su stari majstori prezentirali slojevitost gradnje. Arheološkim nalazima grobova potvrđena su tri nivoa ukopa onih koji su zaslužili tu privilegiju, a dvije kamene kripe izniman su građevinski sklop za čije zatečeno stanje u užem okruženju tek treba naći komparativni primjer.

Povijest kompleksa crkve Presvetog Trojstva s franjevačkim samostanom jest i povijest karlovačke Zvijezde u čijem je središtu smješten. Pa iako je tvrđava građena u vojne svrhe za obranu od prijeteće osmanske opasnosti, velike promjene i rekonstrukcije, kako grada tako i crkve, u najvećoj mjeri posljedice su prirodnih nepogoda – poplava, požara i potresa. Potonji, onaj petrinjski iz 2020. godine, moguće je okarakterizirati „srećom u nesreći“ jer je uzrokovao zahvate na kompleksu nezabilježene od velike Stillerove rekonstrukcije krajem 18. stoljeća. Provedena istraživanja dala su iznimne rezultate te potvrdila da je od početaka formiranja karlovačke tvrđave do danas Crkva Presvetog Trojstva s franjevačkim samostanom ne samo najveći i najslojevitiji sakralni kompleks, već povijesno središte duhovnog, obrazovnog, kulturnog i umjetničkog života grada Karlovca.

LITERATURA

- CVEKAN, PAŠKAL, *Franjevci u Karlovcu*, Karlovac, 1979.
- CVETNIĆ, SANJA, Franc Jelovšek i novopronađeni oslik kapele sv. Ivana Nepomuka (1749.) u franjevačkoj crkvi Presvetog Trojstva u Karlovcu, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 47, 2023., 57-68.
- CVITANOVIĆ, ĐURĐICA, Franjevački samostan i župna crkva Sv. Trojstva u Karlovcu, *Karlovac, Radovi i grada iz dalje i bliže prošlosti*, (ur.) Đuro Zatezalo, Karlovac, 1970., 193-241.
- CVITANOVIĆ, ĐURĐICA, *Sakralna arhitektura baroknog razdoblja*, knjiga I., Gorički i Gorsko-dubički arhiđakonat, Zagreb, 1985., 254-255.
- DOBRONIĆ, LELJA, *Štovanje Majke Božje Loretske u Hrvatskoj, Dometi. Časopis za kulturu i društvena pitanja*, god. XXIV, 1991., br. 1/2/3, 122-132 /124.
- HORVAT, ZORISLAV, Oštarije: crkva Blažene Djevice Marije od Čudesa, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 18/19, 1996., 119-140.
- KRUHEK, MILAN, *Franjevački samostan i crkva Presvetoga Trojstva u Karlovcu*, Karlovac, 2000.

DOKUMENTACIJSKI IZVORI

- Hrvatski restauratorski zavod, Informacijsko-dokumentacijski odjel
- EDITA USENIK, *Karlovac – franjevački kompleks (crkva i samostan), Rezultati konzervatorskih istraživanja*, Zagreb, 1979.
- Ministarstvo kulture i medija, Dokumentacija Konzervatorskog odjela u Karlovcu
- ARMANO, EMIN, *Izješće o stanju orgulja u crkvi Presvetog Trojstva u Karlovcu*, Zagreb, ožujak 2021.
- BOROVINA, ANTE, *Izješće o istražnim radovima na konstrukciji crkve Presvetog Trojstva i franjevačkog samostana u Karlovcu, Bušenje sondažnih profila*, Zagreb, travanj 2021.
- CVIJA, KRISTINA, *Izješće konzervatorsko-restauratorskih radova u Lauretanskoj kapeli*, Karlovac, veljača, 2023.
- GOJANOVIĆ, JADRANKO, *Građevinski projekt konstrukcije – proračun mehaničke otpornosti i stabilnosti, Sanacija lukovice i obnova pročelja zvonika crkve Presvetog Trojstva*, Z.O.P.14/20, Karlovac, svibanj 2020.
- GOJANOVIĆ, JADRANKO, *Projekt hitnih mjera sanacije crkve Presvetog Trojstva s franjevačkim samostanom u Karlovcu*, Z.O.P. CPT-11121, Karlovac, srpanj 2021.
- GOJANOVIĆ, JADRANKO, *Elaborat ocjene postojećeg stanja građevinske konstrukcije crkve s bočnim kapelama i zvonikom*, B.P. 21/28-E, Karlovac, svibanj 2022.a
- GOJANOVIĆ, JADRANKO, *Elaborat ocjene postojećeg stanja građevinske konstrukcije samostana*, B.P. 11/22-E, Karlovac, kolovoz 2022.b
- IVANČEVIĆ, LEONARDO, *Konzervatorsko restauratorski radovi na križu i jabuci na crkve Presvetog Trojstava*, TD 03/2023, Zagreb, veljača 2023.
- KLADARIN, BRANKO, *Izješćaj o preliminarnim konzervatorskim istraživanjima zidnog oslika u Lauretanskoj kapeli uz crkvu Presvetog Trojstva u Karlovcu*, Zagreb, listopad 2021.
- KLADARIN, BRANKO, *Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istražnih radova – Crkva Presvetog Trojstva sa zvonikom i bočnim kapelama*, Zagreb, rujna 2022.a
- KLADARIN, BRANKO, *Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istražnih radova – franjevački samostan*, Zagreb, rujna 2022.b
- KLADARIN, BRANKO, *Konzervatorska istraživanja u unutrašnjosti crkve*, Zagreb, kolovoz 2022.c
- KLADARIN, BRANKO, *Konzervatorska istraživanja (sondiranja) na svodu svetišta*, Zagreb, siječanj 2023.
- KOVAČEVIĆ BOKARICA, NELA; MESARIĆ, MARIS, *Izješćaj o provedenom arheološkom istraživanju*, Dubravka, veljača, 2023.
- KROLO, JOŠKO, *Izješće o istražnim radovima na konstrukciji crkve Presvetog Trojstva i franjevačkog samostana u Karlovcu*, Zagreb, travanj 2021.

- Ministarstvo kulture i medija, Konzervatorski odjel u Karlovcu, *Rješenje o hitnim mjerama zaštite kulturnog dobra*, KLASA: UP/I-612-08/21-09/0215, URBROJ: 532-05-02-09/5-21-1 od 8. 4. 2021.
- Ministarstvo kulture i medija, Konzervatorski odjel u Karlovcu, *Konzervatorske smjernice za obnovu potresom oštećene građevine crkve Presvetog Trojstva sa zvonikom i bočnim kapelama*, KLASA: 612-08/22-23/2983, UR.BROJ: 532-05-02-09/1-22-02 od 15. 7. 2022.a
- Ministarstvo kulture i medija, Konzervatorski odjel u Karlovcu *Konzervatorske smjernice za obnovu potresom oštećene građevine franjevačkog samostana*, KLASA: 612-08/22-23/3460, UR.BROJ: 532-05-02-09/1-22-02 od 18. 8. 2022.b
- Ministarstvo kulture i medija, Konzervatorski odjel u Karlovcu, *Rješenje o preventivnoj zaštiti – Starija knjižna građa franjevačkog samostana u Karlovcu* KLASA: UP/I-612-08/21-05/0130, URBROJ:532-05-02-09/5-21-1 od 15. 11. 2021.
- POPOVAČKI, ANAMARIJA, *Troškovnik radova hitnih mjera sanacije crkve Presvetog trojstva s franjevačkim samostanom*, broj 17/21-T, Duga Resa, srpanj 2021.
- POPOVAČKI, ANAMARIJA, *Arhitektonska snimka postojećeg stanja crkve Presvetog trojstva s franjevačkim samostanom*, broj 17/21-T, Duga Resa, srpanj 2021.
- POPOVAČKI, ANAMARIJA, *Glavni projekt- uređenje privremenog depoa za knjižnu i arhivsku građu*, Z.O.P.13/22, Duga Resa, listopad 2022.
- POPOVAČKI, ANAMARIJA, *Crkva Presvetog Trojstva – Projekt obnove konstrukcije zgrade oštećene u potresu*, Z.O.P. 19/22, Duga Resa, rujan 2022.
- POPOVAČKI, ANAMARIJA, *Franjevački samostan – Projekt obnove konstrukcije zgrade oštećene u potresu*, Z.O.P. 20/22, Duga Resa, rujan 2022.
- SKELAC, GORAN, *Geofizička istraživanja s georadarom na području kompleksa franjevačkog samostana i crkve Presvetog Trojstva u Karlovcu – geofizičko snimanje i kartiranje rezultata i izrada izvješća*, Karlovac, travanj 2021.
- SKELAC, GORAN; FRDELJA, JANA, *Izveštaj o provedenom arheološkom istraživanju u crkvi Presvetog Trojstva*, Zagreb, lipanj 2023.
- ŠKRABL, ANTON, *Troškovnik demontaže i evakuacije orgulja u crkvi Presvetog Trojstva u Karlovcu*, Rogaška Slatina, srpanj 2021.
- TARNIK, KREŠIMIR, *Elaborat hitnih mjera zaštite kulturnog dobra, Crkva Presvetog Trojstva Karlovac*, TD 16/02-21, Zagreb, veljača 2021.
- VUČIĆ-ŠNEPERGER, BORIS, *Konzervatorska dokumentacija*, TD.18/22, Zagreb, prosinac 2022.a
- VUČIĆ-ŠNEPERGER, BORIS, *Projekt dekorativnih elemenata na lukovici zvonika*, TD.23/22, Zagreb, prosinac 2022.b

INTERNETSKI IZVORI

- ALEGRO, ANTUN, Biljke na križu crkve Svete Trojice, Aktiviraj Karlovac, 16. 3. 2021., <https://aktivirajkarlovac.net/2021/03/biljke-na-križu-crkve-svete-trojice/> (27. 8. 2024.)
- Dodatak: Popis potresa u Hrvatskoj, Wikipedija, 12. 6. 2024., https://hr.wikipedia.org/wiki/Dodatak:Popis_potresa_u_Hrvatskoj (28. 8. 2024.)

Abstract

CHURCH OF THE HOLY TRINITY WITH FRANCISCAN MONASTERY IN KARLOVAC: RESULTS OF RESEARCH CONDUCTED DURING STRUCTURAL RENOVATION

In the Karlovac County, a total of 13 structural renovation programs were implemented through the EU Solidarity Fund, including six for the renovation of sacral buildings and seven for public buildings. Among these, the Church of the Holy Trinity with the Franciscan Monastery is undoubtedly the key capital structural renovation program, as it is the largest and most layered sacral complex in the city of Karlovac. A complete review of all activities and interventions carried out as part of the emergency damage removal measures, as well as the measures for static stabilization and improvement of earthquake resistance within the framework of overall structural renovation, provides a comprehensive overview of the work performed to a greater or lesser extent across all programs: the reinforcement of the foundation through sequenced underpinning or micropiling, installation of horizontal beam rings on top of the perimeter walls, construction of new roof structures, execution of

stabilization grids above the vaults of sacral buildings and installation or restoration of tie rods in the heels of the arches, implementation of composite mezzanine structures in public buildings, reinforcement of all walls and vaults through grouting and using systems of reinforced plaster, and connecting the walls with anchor rods.

The adoption of these interventions represented a departure from established conservation practices to a certain extent. This was done to meet more pressing conditions, fulfill obligations to achieve legally prescribed levels of earthquake resistance and adapt to real-world circumstances within the context of measures aimed at managing the risk of new disasters. However, through the implementation of these interventions and the subsequent evaluation of the applied measures, preliminary assessments of the project's success from a conservation perspective can be made, with particular

attention to identifying any potential negative effects: this primarily concerns the use of materials that cause irreversible loss of the layering of historical structures or introduce excessive moisture into the structure during installation, which consequently jeopardizes the plaster layers, especially the painted sections.

Therefore, the implementation of measures for static stabilization and improving earthquake resistance as part of a comprehensive structural renovation requires a more detailed review in the future, free from time and financial constraints, which will most likely lead to the establishment of new principles.

Structural renovation of the Church of the Holy Trinity with the Franciscan Monastery is an extremely complex project imbued with various thematic units. Therefore, this paper highlights three topics related to specific research conducted during the renovation. Documents from the time capsule found inside the steeple ball of the bell tower reveal unknown historical facts, and the listed names, titles and professions testify in a positive way about the system that highly valued and appreciated skills, science and education. Research results related to the material and symbolism of the design of the cross and the gilding of the bulb reveal a pattern reflecting the relationship to art and heritage, specifically the old masters' aspiration for artistic refinement. The results of the conservation and restoration investigation work carried out within the complex, especially the discovery of older paintings on the walls and vaults of the church and side chapels, required the conservation department to make demanding assessments of the value of individual layers. Additionally, the constant threat of paintings collapsing or being damaged challenged the reversibility of stabilization procedures. Ultimately, it was decided to document and remove the upper layers to facilitate the future valorization of each layer and phase

of liturgical wall paintings, particularly the presentation of the valuable baroque phase, in accordance with established value criteria. The review of archaeological investigations refutes archival records about the existence of a crypt in the bell tower, and brings new knowledge about the levels, types and design of the walking surfaces in the nave of the church, especially the stone floor, which serves as a specific example of how the old masters presented layered construction. The archaeological finds of approximately one hundred graves confirm that those who were granted the privilege were buried in three levels. The two stone crypts are an exceptional architectural structure. Their closed form of buried half-cylinders and sealed structure reveal the methods employed to manage underground water, floods and epidemics. The condition in which they were found lacks any comparable examples.

The history of the Church of the Holy Trinity with the Franciscan Monastery is also the history of the Karlovac Star itself, since it is located in its center. Even though the fortress was built for military purposes to defend against the Ottoman threat, major changes and reconstructions, both of the city and the church, were primarily the result of natural disasters—floods, fires and earthquakes. The consequences of the 2020 earthquake in Petrinja might actually be described as “a blessing in disguise” because they prompted interventions on the church and monastery complex that had not been recorded since Stiller’s significant reconstruction in the late 18th century. The conducted research yielded exceptional results and confirmed that, from the establishment of the Karlovac fortress to the present day, the Church of the Holy Trinity with the Franciscan Monastery is not only the largest and most layered sacral complex, but also the historical center of spiritual, educational, cultural and artistic life in the city of Karlovac.

Juraj Pojatina, Hrvoje Turkulin

Obnova drvenog krovišta župne crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Pokupskom

Juraj Pojatina
Studio Arhing d.o.o.
HR – 10000 Zagreb, Čire Truhelke 49

UDK: [[726:272-523.42].025.4(497.521Pokupsko):624
[726:272-523.42].025.1(497.521Pokupsko)“2020”:550.34
Stručni rad / Professional paper
Primljeno / Received: 17. 10. 2024.

Hrvoje Turkulin
Sveučilište u Zagrebu, Fakultet šumarstva i drvne tehnologije
HR – 10000 Zagreb, Svetošimunska cesta 23

Ključne riječi: povijesno drveno krovište, konstrukcijska obnova, oštećenja od potresa, ispitivanja drvene konstrukcije, ocjena stanja

Key words: historical wooden roof, structural renovation, earthquake damages, investigations on wooden structure, evaluation of condition

Nakon potresa koji su 2020. godine pogodili Hrvatsku značajno je oštećena crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Pokupskom. Od oštećenja na crkvi posebice su se isticale široke pukotine i deformacija velike kupole uzrokovane razmicanjem uzdužnih ležajnih ravnina, odnosno naginjanjem obodnih uzdužnih zidova prema van. U sklopu stručnih pregleda nakon potresa, detaljnim je pregledom drvene krovne konstrukcije utvrđeno da ista sudjeluje u nosivom sklopu same kupole te da je dio zajedničkih deformacija također uzrokovao oštećenja u drvenoj konstrukciji. Osim ovoga rijetkog simbiotskog spoja drvenog krovišta i zidane konstrukcije kupole, ispitivanjima je utvrđeno i značajno biološko propadanje ležajnih dijelova drvenih greda, pa se u okviru konstrukcijske obnove crkve pristupilo i konstrukcijskoj obnovi ovoga povijesnog drvenog krovišta. U članku su kronološki prikazane sve aktivnosti u pripremi obnove: od snimanja krovišta, niza ispitivanja i mjerenja drvenih elemenata, proračunskih analiza, projektnih rješenja popravka i pojačanja do specifičnosti izvođenja navedenih zahvata. S obzirom na složenost zahvata, ali i na odgovornost u pristupu, može se zaključiti da je obnova povijesnog drvenog krovišta župne crkve u Pokupskom jedna od najznačajnijih i najdajmo se za budućnost prijelomnih obnova. Svojim je vrhunskim inženjerskim rješenjima postavila standard u području obnove drvenih konstrukcija.

UVOD

Odlukama Ministarstva kulture i medija nakon potresa 2020. godine¹ i kasnije donesenim zakonskim aktima o konstrukcijskim obnovama najznačajnijih pojedinačno zaštićenih nepokretnih kulturnih dobara, a kroz financijsku potporu Fonda solidarnosti Europske unije, Sisačka biskupija pristupila je organizaciji složenog postupka planiranja obnova svojih potresom oštećenih crkvi.

Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije (sv. Ladislav), okružena cinktorom s četiri ugaone kule, smještena je u središtu naselja Pokupsko. Izgradnja crkve, pod vodstvom biskupa Jurja Branjuga, započela je 1736., a dovršena 1739. godine.² Riječ je o zrelobaroknom rješenju s četverolisnom lađom svođenom kupolastim svodom na koju se nadovezuje pravokutno svetište apsidalnog zaključka. Crkva s arhitektonskog stajališta ima visoku kvalitetu i značaj jer hrvatsko graditeljstvo integrira u tijekove srednjoeuropskog graditeljstva. Prva je u nizu četverolisnih crkava centralnog tipa, i to ne samo na hrvatskom, već i štajerskom području. Crkva je pojedinačno zaštićeno kulturno dobro, upisana je u Registar kulturnih dobara pod oznakom Z-1723.

Tijekom 20. stoljeća u nekoliko su navrata zabilježeni značajniji zahvati na konstrukciji, od čega su najznačajniji nakon potresa 1909. godine te nakon ratnih razaranja 1991. godine, kada je tijekom granatiranja stradao toranj. Krovište iznad crkve pogođeno je u dva navrata, kao i krovište nad svetištem, pri čemu su teška oštećenja zadobili i krovna konstrukcija i kupole. Crkva je potresom 29. 12.

1 MINISTARSTVO KULTURE I MEDIJA, Odluka o provedbi popisa štete na nepokretnim kulturnim dobrima, Odluka o provođenju hitnih mjera zaštite i provedbi popisa štete na nepokretnim kulturnim dobrima, 2020.

2 MINISTARSTVO KULTURE I MEDIJA, Registar kulturnih dobara, Z-1723.

1 a i b Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Pokupskom, lijevo nakon potresa, desno pod skelama pri radovima obnove (foto: H. Turkulin, 2021., J. Pojatina, 2024.)

The church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Pokupsko, left: after the earthquake (photo: H. Turkulin, 2021), right: with the scaffolding during restoration works (photo: J. Pojatina, 2024).

2020. i nizom naknadnih potresa pretrpjela znatna oštećenja te je u brzom pregledu ocijenjena kao neuporabljiva – dobila je tzv. crvenu naljepnicu (sl. 1 a i b).

CRKVA

Crkva je arhitektonski izvedena kao jednobrodna, pri čemu se na glavni brod, nadstvođen kupolom oslonjenom na lukove, nastavlja četverokutni oltarni brod s apsidom.³ Cjelina ima oblik grčkog križa s plitkim zaobljenim krakovima. Na sjevernoj strani oltarnog broda nalazi se sakristija, dok je kor smješten iznad ulaznog, zapadnog dijela građevine. Orijentacija crkve je istok - zapad, pri čemu se zvonik nalazi na zapadnom, ulaznom pročelju, a apsida (svetište) na istoku.

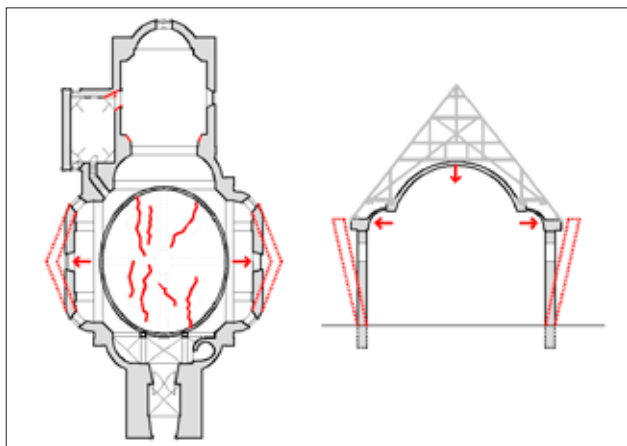
Tlocrtne dimenzije građevine (gledajući najistaknutije točke fasade) iznose 16,90 × 35,80 m. Visina crkve mjerena od kote uređenog terena do sljemena krova iznosi 20,8 m, dok je visina vijenca približno 9,0 m. Vijenac tornja izveden je na visini od 25,3 m, dok je ukupna visina tornja s konstrukcijom kape i križem približno 42,0 m.

Osnovni nosivi sustav crkve za preuzimanje horizontalnih djelovanja izveden je kao neomeđeno zide u širini 70-185 cm. Zidana konstrukcija izvedena je od kamena, samo mjestimično s opečnim nabačajem, dok su elementi svodnja (kupole, polukupole i svodovi) mjestimično izvedeni

u opeci, pretpostavlja se na mjestu sanacije nakon ratnih razaranja 1991. godine. Prosječna debljina konstrukcije obje kupole iznosi cca. 25 cm. S obzirom da po obodu zidova crkve nije izveden horizontalni serklaž, po izlasku na teren uočen je jasan mehanizam otkazivanja zidova van ravnine (razilaženje uslijed superponiranja horizontalne komponente kupole s horizontalnom silom potresa), pa je hitno saniran izvedbom četiriju čeličnih prednapetih zatega.

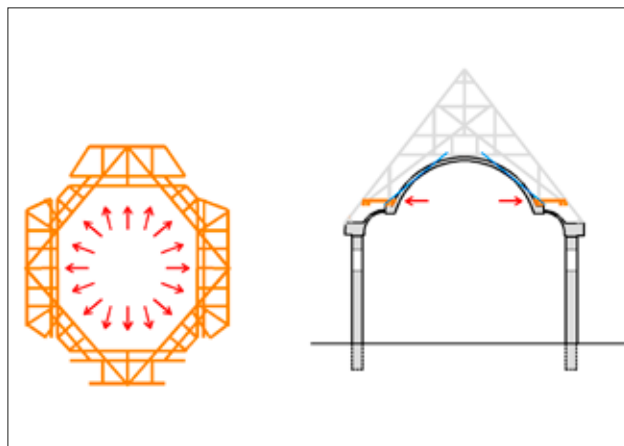
Krovište iznad glavnog broda izvedeno je kao drveno, nagiba 51°, sa srednjim uzdužnim dijelom na dvije vode i stožastim krajevima. Na konstrukciju glavnog broda nastavlja se jednostavno dvostrešno krovište nagiba 50° sa stožastim završetkom nad oltarom i apsidom. Glavno krovište je tlocrtnih dimenzija 19 m × 19 m, a oltarno krovište 12,5 m × 10,5 m. Konstrukcija glavnog krovišta je koncepcijski dvodijelna: kupolu s vanjskim zidovima obodno povezuje i razupire vodoravna, približno 3 m široka rešetka, na čije se krajeve oslanja trokutasta konstrukcija krovišta. Geometrija krova je vrlo složena i predstavlja složeni tip pajantnog krovišta s vlačnim pridržanjima pajanti te križno razuprtim kosnicima. Na dijelu glavnih vezača iznad kupole izvedeno je unutarnje ojačanje povezivanjem donjih pajanti u svojevrstan jaram o koji su bile ovještene željezne zatege usidrene u zide kupole. Time su kupola i krovna konstrukcija statički povezani. Manji krov nad oltarom predstavlja isti tip krovišta, ali s manjim brojem pajanti i vlačnih pridržanja. Pokrov je u potpunosti izveden od bakrenog lima.

.....
3 VUČIĆ ŠNEPERGER, BORIS, 2021.

2 Prikaz glavnih pukotina na velikoj kupoli sa shemom glavnog mehanizma oštećenja – razmicanje vanjskih zidova uslijed razupornih sila kupole u poprečnom smjeru. Dodatna pojava ovog mehanizma je i slijeganje kupole prema dolje te povlačenje krovišta prema dolje (skica: J. Pojatina, 2021.)

Schematic presentation of main cracks at the dome with the diagram of the dominant damaging mechanisms- setting out of the outer walls due to perpendicular forces of the dome in lateral direction. Additional consequence of this mechanism is also the settling down of the dome and dragging of the roof structure downwards (design: J. Pojatina, 2021)

3 a i b Statička shema drvene rešetke kao vlačnog prstena u ležajnoj ravnini velike kupole – izvorno stanje prijenosa opterećenja. Na poprečnom presjeku plavo su označene pozicije izvorno uzidanih zatega (skica: J. Pojatina, 2021.)

Static diagram of the wooden web as a tension ring at the level of the main dome bearing – original condition after the earthquake. Cross section shows in blue the positions of the originally installed strings during building of the dome (design: J. Pojatina, 2021)

Nakon Domovinskog rata provedeno je djelomično saniranje šteta od bombardiranja obnovom dijela kupole,⁴ no nemuštim i neprimjerenim tesarским zahvatima pridržanja i zamjene oštećenih ili izostajućih dijelova drvene konstrukcije, što također treba razmotriti pri projektiranju obnove povijesno-stilske drvene konstrukcije (usp. sl. 8 a i b). Konstrukcija zvonika izvedena je u potpunosti kao kameno zide promjenjive debljine – od 190 cm u podnožju do 80 cm pri vrhu. Zvoniku se pristupa spiralnim stubištem uz kor, dok međukatnu konstrukciju iznad kote vijenca čine drveni podaščani grednici povezani drvenim ljestvama. Konstrukcija nosača zvona izvedena je kao čelična, od kutnika, dok je konstrukcija kape drvena, s pokrovom od bakrenog lima. Po vrhu tornja, ispod drvene konstrukcije kape, izveden je horizontalni armiranobetonski serklaž.

Temelji tijela crkve izvedeni su na dubini od približno 1,3 m, a temelji zvonika na približno 1,2 m, sve mjereno od razine terena. Postojeći temelji izvedeni su od kamena, u širini zidova (bez proširenja). Uz postojeće temelje izveden je drenažni betonski kanal širine 1,2 m.

OŠTEĆENJA NAKON POTRESA, HITNE MJERE I OSNOVNI MEHANIZMI OŠTEĆENJA

Nakon potresa 2020. godine, brzim pregledima projektanta, utvrđene su brojne pukotine i druga oštećenja.⁵ Pukotine su posebice bile vidljive zbog činjenice da je crkva iznutra i izvana bila uredno ožbukana te se na takvim

podlogama oštećenja jasnije očitavaju. Veći pukotinski sustavi su utvrđeni na velikoj i maloj kupoli s dominantno uzdužnim smjerom rasprostiranja. Širina najvećih pukotina na velikoj kupoli iznosila je čak do 10 cm. Drugi sklop crkve s većim pukotinskim oštećenjima bili su uzdužni zidovi, posebice vrhovi uzdužnih zidova na kojima se pukotine evidentirane u vertikalnom pravcu rasprostiranja, karakteristično za otkazivanje zidova van ravnine. Također su značajne pukotine evidentirane na zvoniku, posebice na višim dijelovima i oko prozora (sl. 2).

U prvim danima nakon potresa pristupilo se izvođenju takozvanih hitnih mjera stabilizacije koje su imale za cilj spriječiti lokalna urušavanja i daljnju propagaciju oštećenja uslijed naknadnih manjih podrhtavanja tla. S obzirom da se prema rasporedu i smjeru pukotina moglo jasno raspoznati osnovni mehanizam oštećivanja kupole, kao hitne mjere u cilju stabilizacije izvedene su četiri čelične zatege u poprečnom smjeru u nivou pete kupole. Zatege su imale funkciju sprječavanja daljnjeg razmicanja ležajnih uzdužnih ravnina, što je prethodno bilo utvrđeno kao osnovni mehanizam oštećenja. Osim zatega, izvedena su lokalna podupiranja tjemениh ploha glavnih četiriju lukova glavnog broda (sl. 3 a i b).

OCJENA STANJA

Kao prva aktivnost u planiranju konstrukcijske obnove izrađena je arhitektonska snimka postojećeg stanja, kako crkve tako i krovništva. Snimku je izradila tvrtka Tablinum d.o.o. iz Zagreba tehnikom geodetskog snimanja tzv. oblaka

⁴ PEDIŠIĆ, ANĐELKO, 2014., 193-194.

⁵ POJATINA, JURAJ et al., 2021.

4 Demonstracija posljedica dugoročnih i potresnih pomaka krova (pogled s bočnoga svoda ispod drvene rešetke; kamera je bila nivelirana). Obrubna greda kupole savijena je prema dolje i na van, stoga je rešetka „potonula“ prema kupoli te se izmaknula prema nakošenom zidu (foto H. Turkulin, 2021.)

Demonstration of the consequences of years-long and earthquake-caused movements of the roof (the view from the lateral vault to the lower side of the wooden web, the camera was levelled). The restraining beam of the dome is bent towards out and down causing the web to „sink“ with the dome and slide towards the exterior, inclined wall (photo: H Turkulin, 2021)

točaka iz kojeg su se potom izrađivali 2D nacrti.⁶ Osim urednih nacrti, koji inženjerima služe pri ocjeni stanja i projektiranju intervencija, tehnika geodetskog snimanja omogućava projektantima direktno očitavanje geometrijskih pomaka, deformacija, progiba. Tako je ova snimka prva evidentirala deformaciju kupole i krovništva, kao i njihov zajednički pomak. Kakogod, geodetsko snimanje obla- kom točaka često ne može registrirati neke detalje krovne konstrukcije (stanje na ležajevima, „skriveni“ su, tj. kame- ri nevidljivi ili zaklonjeni elementi), pa je detaljni pregled neophodan za sve rizične pojave na drvenoj konstrukciji.

Imajući u vidu posebnosti drvenih konstrukcija kao što su: organsko porijeklo materijala, uporaba tradicijskih spo- jeva (bez korištenja metalnih spojnih sredstava), utjecaj mikrobiologije (mogućnost zaraze drva), utjecaj vode u ma- terijalu i okolišu i ostalo, evidentno je da se radi o složenoj problematici te da je nužan multidisciplinarni pristup, analiza i obnova. Zato je pri ocjeni stanja važna suradnja konstruktora, arhitekta, konzervatora, ali i drvnotehno- loškog inženjera, specijaliziranog za drvo u graditeljstvu. Preliminarni stručni pregled samog krovništva proveli su Ju- raj Pojatina, dipl. ing. građ. sa suradnicima iz tvrtke Studio Arhing d.o.o., koji je ujedno bio i projektant konstrukcijske obnove, te grupa suradnika s Fakulteta šumarstva i drvene tehnologije Sveučilišta u Zagrebu, predvođena prof. dr. sc. Hrvojem Turkulinom. Stručni pregled povijesne drve- ne konstrukcije standardizirana je procedura definirana

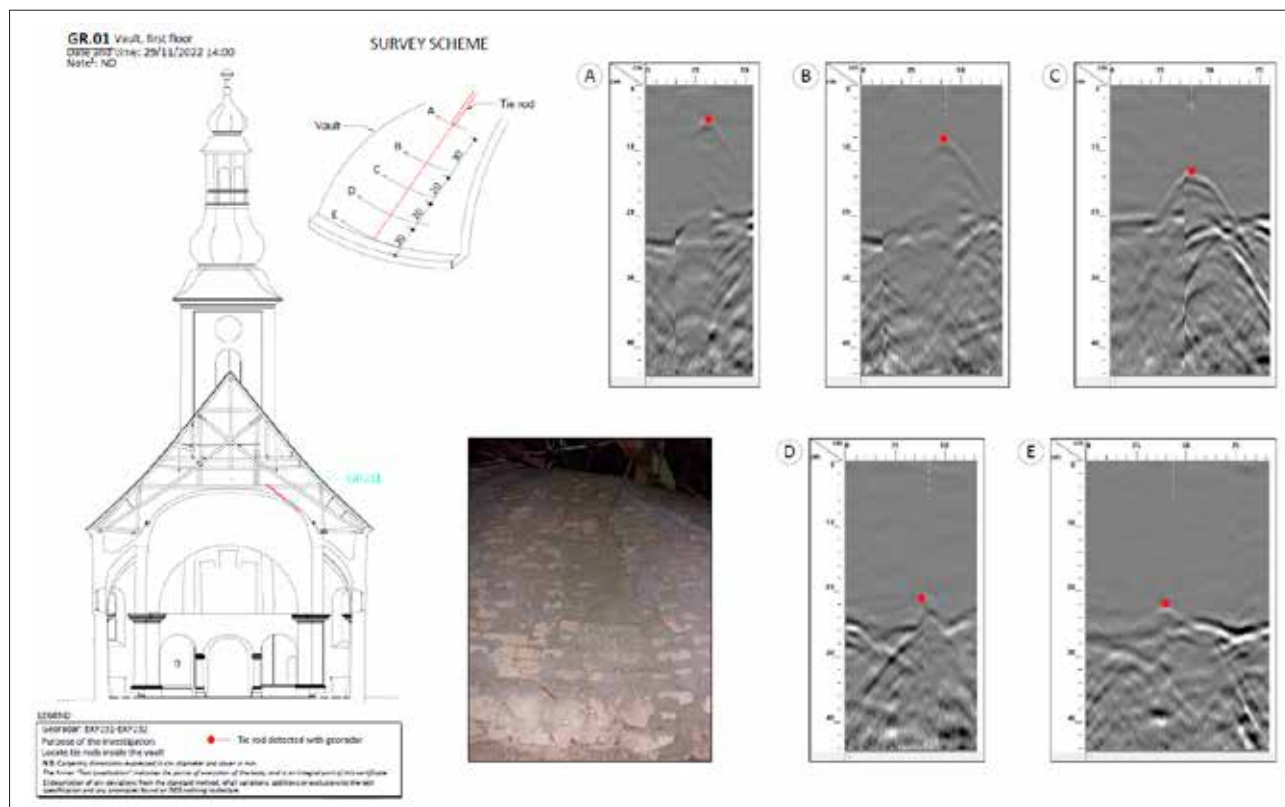
normom HRN EN 17121 (2019.).⁷ Norma definira dvije faze pregleda: preliminarnu i detaljnu, koja pak sadrži niz mjerenja i ispitivanja.

Paralelno s ispitivanjima provedena je preliminarna pro- računska analiza te iznimno složene drvene konstrukcije. Analiza je potvrdila urednost izvornoga nosivog sustava, njegov jasan prijenos opterećenja, ali i redundantnost u nosivosti i dimenzijama većine drvenih elemenata krovništva, što je također jedna od specifičnosti povijesnih drvenih konstrukcija. Proračunska analiza provodi se i kako bi se točnije mogli sagledati utjecaji u pojedinom čvoru rešetke te kasnije, u detaljnom pregledu, ocijeniti funkcionalnost spoja.

Međutim, važno je istaknuti da jednostavne proračunske analize drvene krovne konstrukcije daju samo orijentaciju za dio utjecaja koji se nalaze u zatečenoj konstrukciji. Već djelomično spomenuta simbiotska pozicija drvenog krov- štva, kao i potporne strukture zidane kupoli nalažu jednu zahtjevniju analizu i pristup. Prema utvrđenim spojnim detaljima i nađenim izvornim čeličnim zategama, uzidanim u tijelo kupole, može se pretpostaviti da je kupola zidana nakon što je krovništvo izvedeno te da je drvena horizontal- na rešetka u ležajnoj ravni kupole služila kao razuporni vlačni prsten. Deformacije utvrđene preko oblaka točaka ta- kođer govore u prilog toj tvrdnji. Tijekom vremena, uslijed biološke razgradnje uzidanih dijelova drvenih greda i popu- štanja tesarskih spojeva, drvena horizontalna konstrukcija

⁶ VUČIĆ ŠNEPERGER, BORIS, 2021.

⁷ HRN EN 17121, Povijesne drvene konstrukcije: smjernice za ocje- njivanje, 2021.

5 Grafički dio izvještaja s georadarskog mjerenja uzidanih čeličnih zatega u velikoj kupoli (izradio: F. Casarin, Expin S.l.r., 2022.)

Graphic report of the measurements with the ground penetrating radar showing the iron strings built into the dome (report: F. Casarin, Expin S.l.r., 2022)

popuštala je i u funkciji prihvaćanja razupornih sila kupole te je neminovno došlo do savijanja obrubnih greda kupole na van i razmicanja ležajeva (sl. 4), koji su potom gurali zidove prema van. Ovakve kompleksne analize neizbježne su pri svakom inženjerskom sagledavanju složene problematike povijesnih krovišta, pa tako i ovog.

Jedna od specifičnosti krovišta crkve u Pokupskom su i uzidane čelične zatega koje prolaze krov zidanu plohu svoda tangirajući unutarnju plohu, a prihvaćaju se s donje strane za vanjski zid u liniji rubnog pilastra, a s gornje strane za kosu veznu gredu glavnog nosača krovišta. Tako je krovište na jedinstven način poslužilo kao trajni stabilizacijski element u sklopu nosivosti velike kupole. U svrhu utvrđivanja točne pozicije uzidanih zatega, talijanski ispitni laboratorij za povijesne konstrukcije Expin S.r.l. iz Padove proveo je snimanje georadarom (sl. 5).⁸ Ovdje se posebice želi naglasiti da bilo kakvo numeričko modeliranje zidane konstrukcije crkve s kupolom bez čeličnih zatega (kojih je samo u gornjem dijelu zidanog sklopa utvrđeno 12 komada) predstavlja jalov posao, bez ikakve stvarne korelacije s građevinom na terenu.

U globalnom kontekstu nelinearnom statičkom analizom unutar Elaborata ocjene stanja⁹ određena je globalna otpornost građevine. Ista je iznosila 36% aktualnom normom zahtijevane potresne otpornosti (HRN EN 1998).¹⁰ S obzirom da je predmetna građevina znatno oštećena u potresu i klasificirana u razred važnosti III (zgrade čija je potresna otpornost važna s obzirom na posljedice vezane s rušenjem), prema Zakonu o obnovi¹¹ predviđena je cjelovita obnova zgrade (Razina 3). Odabirom Razine 3 potrebno je bilo provesti pojačanje građevinske konstrukcije kojom se postiže mehanička otpornost i stabilnost na potresno djelovanje, i to za poredbenu vjerojatnost premašaja od 20% u 50 godina (povratni period 225 godina) za granično stanje znatnog oštećenja, sukladno Tehničkom propisu o izmjeni i dopunama Tehničkog propisa za građevinske konstrukcije.¹²

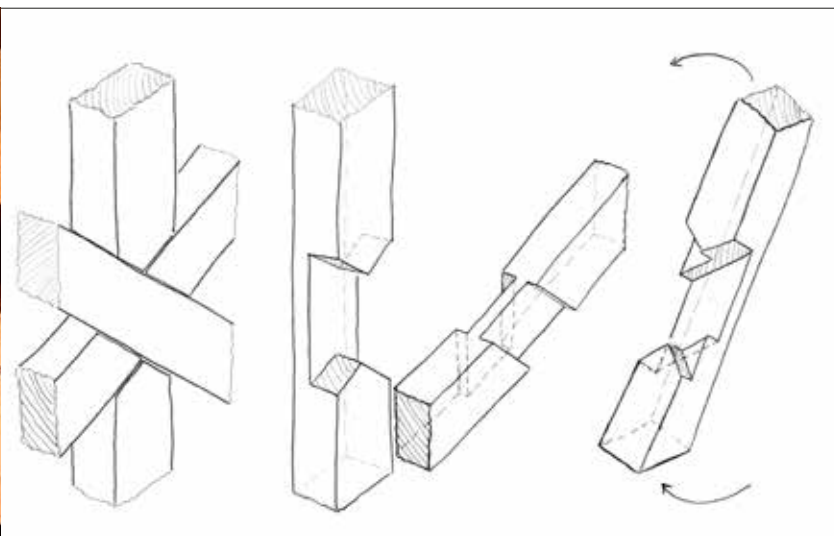
⁹ POJATINA et al., 2023.

¹⁰ HRN EN 1998., Eurokod 8: protupotresno projektiranje

¹¹ Zakon o obnovi zgrada oštećenih potresom na području Grada Zagreba, Krapinsko-zagorske županije, Zagrebačke županije, Sisačko-moslavačke županije i Karlovačke županije, Narodne novine, NN 102/20, 10/21, 117/21; Zakon o obnovi zgrada oštećenih potresom na području Grada Zagreba, Krapinsko-zagorske županije, Zagrebačke županije, Sisačko-moslavačke županije i Karlovačke županije (NN 21/23).

¹² Tehnički propis za građevinske konstrukcije, NN 75/20, 2020.

⁸ CASARIN et al., 2022.

6 a i b Spoj križnog šesterokrakog sastavljanja vrijedan je tehnički detalj i tesarski izazov na ovoj konstrukciji. Iako su grede reducirane na samo 1/3 presjeka, u čvrstom sklopu predstavljaju puni presjek elemenata. Spoj, osiguran samo drvenim trnom, malo je razdvojen, što se može popraviti jednostavnim tesarskim zahvatom i osiguranjem skrivenim metalnim vijcima (foto i skica: H. Turkulin, 2021.)

Three-pieces cross joint (one-third lapped) is a remarkable technical detail and carpenter's challenge in this roof structure. Although the pieces are reduced to only 1/3 of the cross section, jointed together make the full cross section area of each piece. The joint is fixed with only one wooden dowel, and exhibits some detachment, which can be repaired by a simple carpentry work and by additional fixing with screws (sunk heads covered with wooden stoppers)

ISPITIVANJA DRVENE KONSTRUKCIJE

Mjerenja i ispitivanja drva i krovne konstrukcije imaju zadatak pružiti projektantu, ali i investitoru, konzervatorima, arhitektima, pa čak i izvođačima, podatke i saznanja potrebna im za odluke o mjerama sanacije, zaštite i konzervacije krovne konstrukcije. Nastojalo se primijeniti što manje invazivne metode mjerenja i izuzimanja uzoraka za laboratorijska ispitivanja, a prijedlozima rješenja – u dogovoru s ostalim sudionicima – nastoji se očuvati konstrukciju u što je moguće izvornijem obliku (čim manje vidljivi zamjenski dijelovi i ojačanja, primjena iste vrste drva i stilskih onodobnih spojeva itd.).

Vizualna ocjena i perkusija već pri preliminarnom pregledu daju indicije o stanju drva (čvrstoći i zdravosti), a klimatski uvjeti i temperatura površine drva ukazuju na moguća oslabljenja drva. Presslerovim krunskim svrdlom se izbuše 12 mm široki štapići koji služe za laboratorijsko određivanje gustoće i sadržaja vode, a nakon njihove obrade i preparacije rabe se za makrografiju i mikroskopiju (širina goda, učešće kasnog drva, biološka zdravost). Sadržaj vode na mnogim se mjestima *in situ* mjeri elektrootpornim vlagomjerom, a dobiveni iznos i gradijent po debljini važni su za projektiranje nosivosti i predviđanje biološke postojanosti. Otpor prodiranju igle rezistografa naznačava strukturu drva i moguća mjesta oslabljenja (pukotine, biološko oštećenje itd.).¹³ Skoro neinvazivne metode (akustičko-vibracijska metoda, čvrstoća izvlačenja vijaka) manje su pouzdane,

ali služe za potvrdu glavnih rezultata te omogućuju brz i sveobuhvatan pregled konstrukcije.

Krovište je izrađeno od grubo tesanih hrastovih trupaca, uglavnom s uklopljenim srcem, jamačno od lokalno pristupačne sirovine, tako da je kvalitetu drva teško jednoznačno deklarirati. Drvo je natprosječne gustoće ($>730 \text{ kg/m}^3$, literaturna vrijednost pri 12 % vode je $0,65\text{--}0,76 \text{ kg/m}^3$),¹⁴ pa se i mjestimične pogreške, koje se pri standardiziranom klasiranju ne bi dopustile (urasle velike kvrge, dugačke pukotine), mogu tolerirati dokle god okolni elementi svojom velikom čvrstoćom mogu preuzimati opterećenja. Dominantna klasa kvalitete, prema normi za klasiranje kvalitete DIN 4074,¹⁵ deklarirana je kao S 10, ali se za proračun preporučilo smanjiti korisni poprečni presjek za izjedene zone bjeljike (zbog napada kukaca i nepreciznosti tesanja) i po 1 cm sa svake strane. Prosječni sadržaj vode s najvećim udjelom vrijednosti između 10,5 i 12,0 %, a s minimalnim gradijentom vlage po presjeku, svrstava drvo u razred uporabe 2 prema HRN EN 1995-1¹⁶ (osim biološki oštećenih dijelova). Time se konstrukcija može računati s razredom nosivosti najmanje D30 prema HRN EN 338, a naznačuje da je drvo već dulje vremena u uvjetima natkritog, stabilno kondicioniranog interijera te se ne očekuje dalji razvoj natezanja po presjeku elemenata (pojava pukotina, deformacija ili biološke zaraze u prostoru). Neki elementi krovišta su izvijen (dugački rogovi i kosnici) uslijed dugotrajnog

13 RINN et al. Resistograph and density charts, 1996.

14 *Eigenschaften und Kenngrößen von Holzarten*, 1997., 30.

15 DIN 4074, Klassifizierung von Laubhölzer, 2008.

16 HRN EN 1995-1, 2013, Eurokod 5, Projektiranje drvenih konstrukcija

7 a i b Tamo gdje su spojevi potpuno otvoreni ranijim djelovanjima sila (lijevo) ili potresom (desno), potrebno je zamijeniti cjelokupne elemente ili njihove dijelove do spoja (foto: H. Turkulin, 2021.)

In places the joints are quasi completely opened by former actions of forces (left) or by truss deformations during the earthquake (right). In such cases the end parts or complete elements should be replaced (photo: H. Turkulin, 2021)

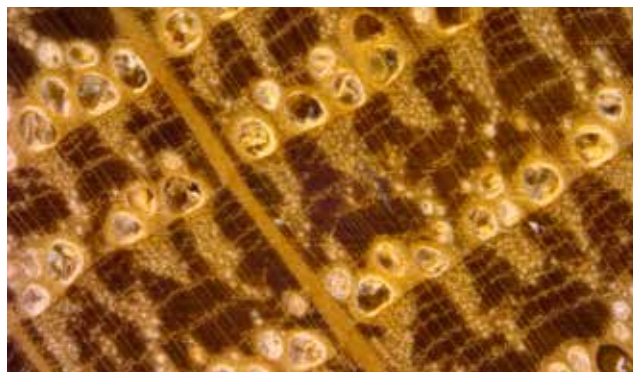
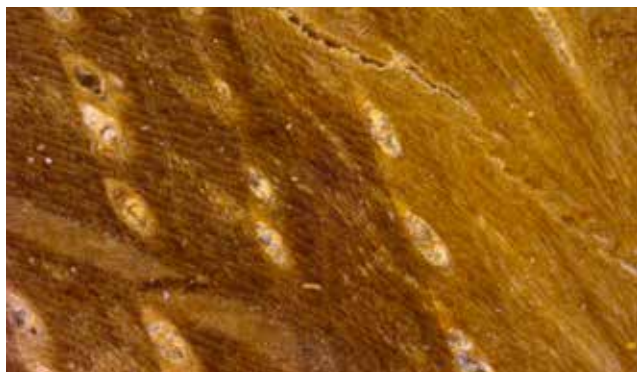
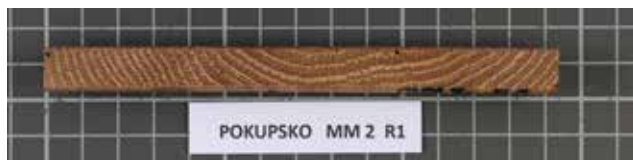
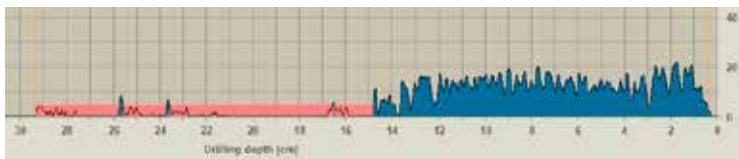
8 a i b. Na mjestima oštećenja krovišta bombardiranjem načinjeni su zahvati potpuno neadekvatne sanacije, kako s povijesno-tehničkog stajališta, tako i s aspekta zahtjeva pravilne tesarke tehnike i kvalitete izrade. Vidljiva su privremena podupiranja, neispravno izvedeni spojevi i pruručno osiguranje skobama i metalnim vezicama. Projektom sanacije ovakve elemente treba zamijeniti, a dijelove krova obnoviti adekvatnim drvenim dijelovima i spojevima (foto: H. Turkulin, 2021.)

In places where the bombs hit the roof during the Homeland war the remedial measures were executed completely inadequately as from the historical-technical point, as from the correct carpenter's techniques and craftsmanship. Figures show temporary stud supports, incorrect joints and short-lasting fixing of the joints with iron clips or straps. All such elements should be replaced within the project of repair, and damaged parts of the roof reconstructed with adequate wooden elements and joints (photo: H. Turkulin, 2021)

puzanja drva pri godišnjim izmjenama opterećenja i vlage, ali se to ne preporučuje korigirati sve dok proračun čvrstoće i funkcionalnost spojeva osiguravaju globalnu održanost konstrukcije.

Ocjena i analiza spojeva ključna je za evaluaciju stanja krovišta. Norma HRN EN 17121 (2019) pokazuje da se povijesni tesarski spojevi mogu smatrati adekvatnima za opterećenja kojima su izloženi, osim ako ne pokazuju pogreške ili lošu izradu. Praktično, cijelo krovište izrađeno je bez metalnih spajala (osim spoja pajanti krajnjih glavnih

vezača i stožastih krovišta), generalno spojevima križnog prijeklopa ili kutnog spajanja učepljenjima. Svi su takvi spojevi osigurani drvenim klinovima, ali su ti klinovi na mnogim mjestima poispadali zbog utezanja drva ili su pukli uslijed smičnih sila tijekom dugogodišnjih gibanja. Ponegdje je, zbog izvlačenja spojeva, potrebno umetnuti nove elemente (sl. 7a i b), ali se većina tih spojeva može pritegnuti, osigurati novim klinovima, odnosno dodatno pričvrstiti vijcima s upuštenim glavama i drvenim čepovima kako bi se zadržao izvorni izgled spoja i poboljšala njegova

9 a, b, c, d i e Dvostruka nazidnica, od kojih je vanjska naknadno zabetonirana. To je dodatno potaknulo njezinu trulež, kao što rezistogram pokazuje normalni otpor probijem kroz unutarnju, i izostanak otpora (narančasto) kroz trulo drvo vanjske nazidnice. Mikrografije uzoraka pokazuju zdravu strukturu poprečnog presjeka unutarnje nazidnice i potpuno razorenu strukturu uzidanog drva (foto H. Turkulin (2021.), rezistogram i mikrografije LDG (2020.)

Doubled wall-top beam, the outer beam being recently embedded in concrete, which additionally increased the bio-hazard and rot. The core-drilling diagram shows normal resistance during drilling through the interior beam, and complete lack of resistance (orange) through the rotten wood of the exterior top beam. The micrographs show typical anatomical structure on the cross-section of the interior beam, and completely biodegraded mass of the concreted wood (photo H. Turkulin (2021), resistogram and micrographs by LDG (2020))

stabilnost (sl. 6 a). Primjer rijetkoga spoja šesterokrakoga križnog prijeklopa na spoju stupa visulje pajanti i kosnika predstavlja vrijedno i zanimljivo onodobno tehničko rješenje (sl. 6 b).

Najveći i najčešći problem trajnosti drvenih dijelova u povijesnim građevinama predstavlja stanje drva na ležajevima i u zidnim usadima. Oni su trajno podložni vlaženju i slabom isušivanju jer su nazidnice na povijesnim građevinama bile uzidane (najčešće opekem) na vrh vanjskih zidova (sl. 9 a). Slaba prozračenost kutnoga prostora krovništa, te moguće češće prokišnjavanje (pogotovo u uvalama pokrova), doveli su mjestimično do razvoja gljiva truležnica. Na crkvi je ta pojava redovita na ležajevima, ali zbog prirodne postojanosti hrastovine i ventilacije krovništa, trulež je ograničena poglavito na nazidnice, krajeve greda rešetke te usade kosnika i rogova (sl. 9 b, c, d i e). U prostoru se nađe drvo oštećeno drvojednim kukcima, ali je to ograničeno na zone bjeljike, u plitkom opsegu, pa se takva šteta može smatrati zanemarivom. Tamo gdje je opseg zaraze intenzivniji, međutim, elementi su označeni za popravak ili izmjenu. Završni rezultat ispitivanja drva i konstrukcije je mapiranje nađenih i zabilježenih oštećenja, deformacija, lomova ili pomaka. Na slikama

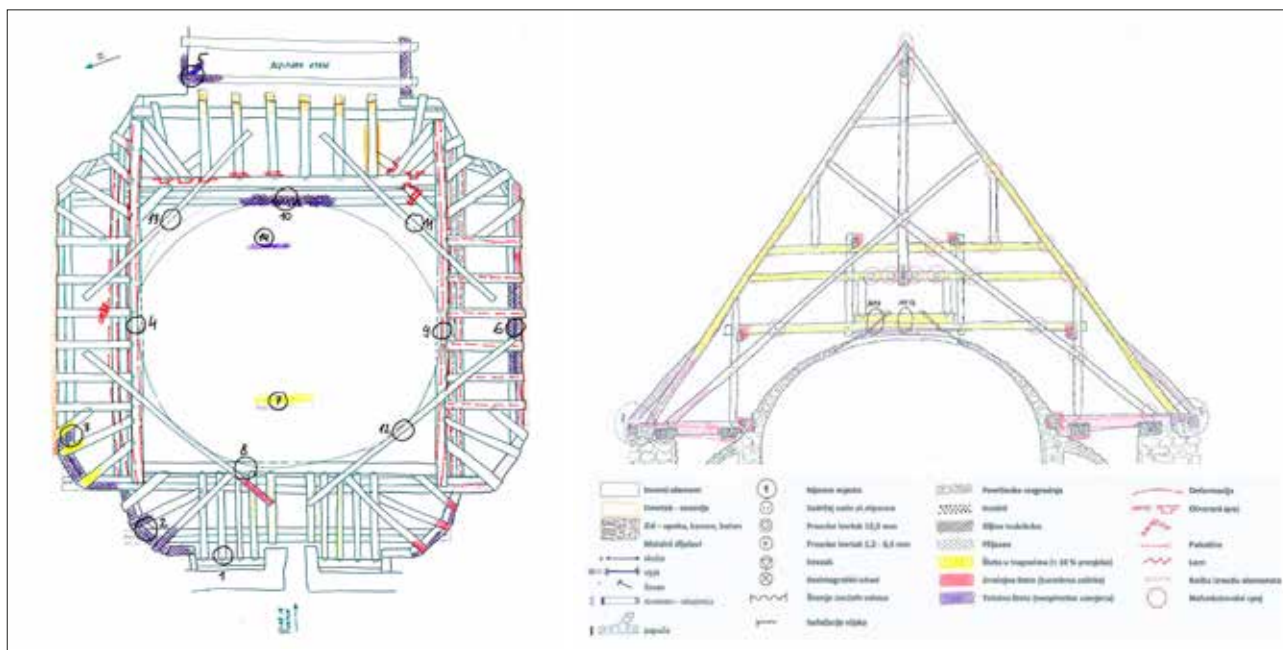
(sl. 10 a i b) je informativno prikazan način mapiranja u Pokupskom koji omogućuje detaljno planiranje radova sanacije ili rekonstrukcije.¹⁷

Zaključno se u ocjeni stanja daju smjernice za popravak i pojačanje drvene krovne konstrukcije koje su se ovdje prije svega odnosile na ležajne i uzidane dijelove drvenih greda, prvenstveno u nivou donje horizontalne rešetke (sl. 10 a i b), ali i drugih ležajnih dijelova. Na 3D ilustraciji modela krovništa (sl. 11 a i b) crvenom su bojom označeni dijelovi krovništa za zamjenu. Spojeve (prijeklope, učepljenja) potrebno je po potrebi pritegnuti te osigurati novim drvenim trnovima i dodatno čeličnim vijcima. Sve ranije neadekvatne intervencije potrebno je otkloniti te umjesto tih dijelova (koso podupirući stupovi, daskama obijeni rogovi ili kosnici) nanovo izvesti kvalitetnom građom.

PROJEKTNJA RJEŠENJA POPRAVKA I POJAČANJA

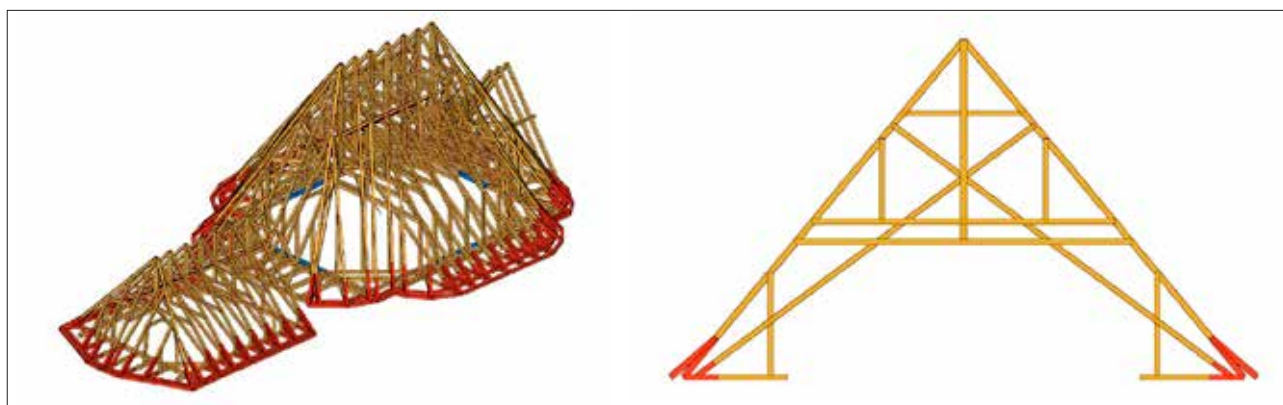
Uzimajući u obzir smjernice definirane u Elaboratu ocjene stanja, projekt konstrukcijske obnove odredio je glavni obuhvat zahvata: u tavanskom sklopu sastoji se od zahvata pojačanja i rekonstrukcije koji obuhvaćaju zamjenu dijelova

¹⁷ TURKULIN, HRVOJE; SEDLAR, TOMISLAV, 2021.

10 a i b 3D Mapiranje rezultata detaljnog pregleda ispitivanja drva i konstrukcije (skice izradio H. Turkulin, 2021)

Mapping the results from in-situ timber assessment (design: H. Turkulin, 2021)

11 a i b 3D prikaz modela krovišta s označenim dijelovima presjeka za zamjenu (model izradili: J. Pojatina i T. Horvat, Studio Arhing, 2022.)

3D presentation of the roof model with marked parts for replacements (design: J. Pojatina i T. Horvat, Studio Arhing, 2022.)

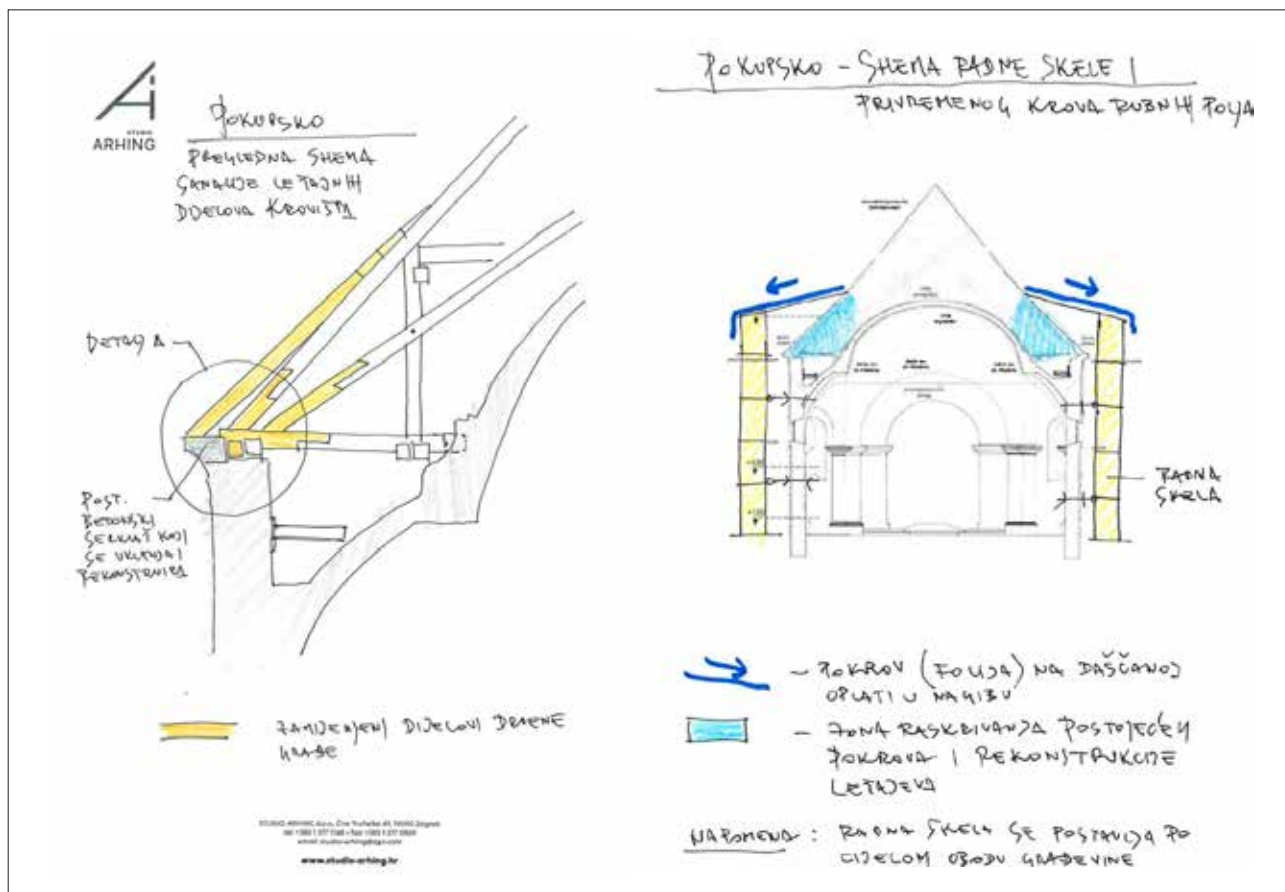
ili kompletnih elemenata krovne konstrukcije, sanaciju spojeva, tj. pritezanje i osiguranje učepljenja i prijeklopa pojedinih elemenata, osiguranje adekvatne ventilacije prostora te sanaciju pokriva na mjestima curenja. Projektom obnove ocijenjena je mehanička otpornost i stabilnost konstrukcije na sva predviđena vertikalna i horizontalna djelovanja te su dani detalji konstruktivnog pojačanja spojeva konstrukcije s ciljem povećanja duktilnosti spojeva pri cikličkom opterećenju.¹⁸ Stabilizacija krovišta iznad glavnog broda osigurana je samim oblikovanjem (šatorasti oblik), ali je dodatno i podaščana, dok je stabilizacija krovišta iznad apsida osigurana novom sljemenom gredom $b/h=10/16$ koja se izvodi obostrano uz vrh vlačnog stupa te povezuje s krovijem iznad glavnog broda. Sve lokalne zamjene predviđene su u

drvu razreda čvrstoće najmanje D30 prema HRN EN 338 (hrastovina), tradicijskim tesarskim spojevima (sl. 14).¹⁹

S obzirom na trajnu povezanost sklopa krovišta s kupolom, bitno je navesti projektno rješenje stabilizacije kupole koje funkcijom slijedi izvorno postavljenu horizontalnu drvenu rešetku smještenu u donju ležajnu ravninu kupole (sl. 12 a). Naime, zbog gubitka funkcionalnosti, tijekom vremena drvena rešetka je predviđena za obnovu, ali ne i vraćanje u izvornu funkciju stabilizacije kupole. Stoga se iznad pozicije drvene rešetke predviđa dodatna čelična rešetka širine oko 2,0 m čiji unutarnji pojas uz kupolu čini armiranobetonski serklaž. Vanjska pojasnica i dijagonale predviđene su U profilom.

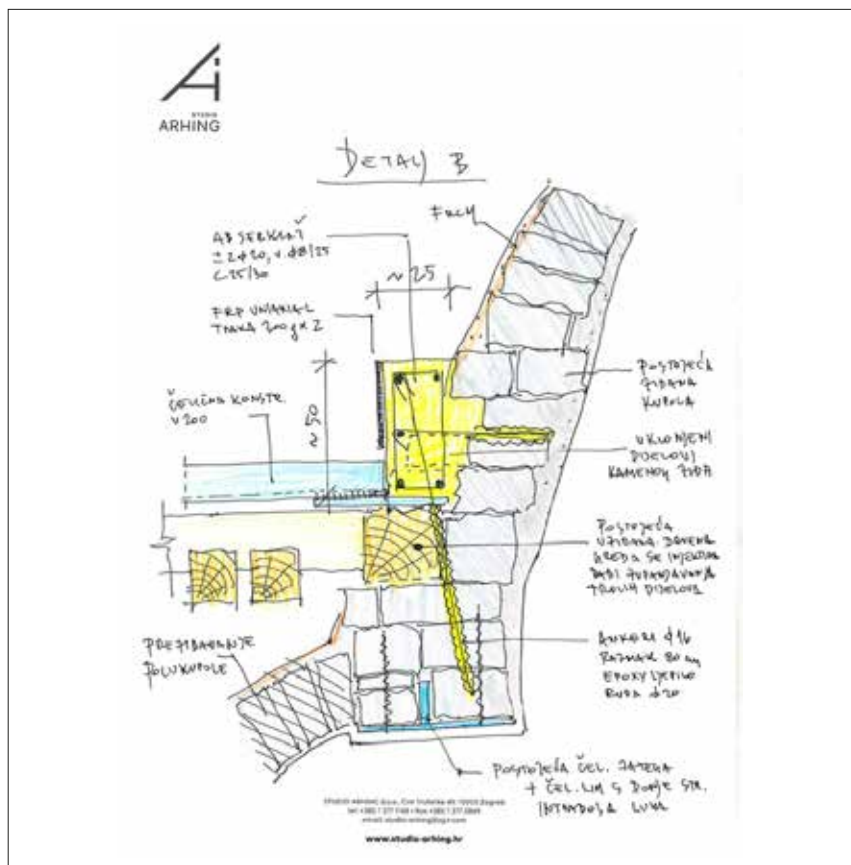
18 POJATINA et al., 2023.

19 HRN EN 338, Konstrukcijsko drvo – razredi čvrstoće, 2016.

12 a i b Izvedbeni detalj zamjene ležajnih dijelova drvenih greda i shema radnih skela i privremenog krova (skica: J. Pojatina, 2022.)

Detail of the carrying out the replacements of the truss parts near the wall plate and the sketch of the scaffolding and temporary roof (design: J. Pojatina, 2022)

13. Izvedbeni detalj pojačanja ležajne ravnine velike kupole (skica: J. Pojatina, 2022.)

The detail of execution of the reinforcement of the bearing plane of the large dome (design: J. Pojatina, 2022)

15 a i b Izvođenje radova – Spegra d.o.o. iz Splita (foto: J. Pojatina, 2024.)

Works in progress – Spegra Ltd. company from Split (photo: J. Pojatina, 2024)

pera sačuvao vrijedan spomenik tehničke kulture i jedan mali, ali vrijedan trenutak hrvatske povijesti.

LITERATURA

PEDIŠIĆ, ANĐELKO, Ratna evakuacija i pregled zaštitnih radova na pokretnom inventaru iz župne crkve sv. Ladislava u Pokupskom, *Portal*, 5, 2014., 193-209.

RINN, FRANK; SCHWEINGRUBER, FRANZ-HANS; SCHÄR, ERNST, Resistograph and X-ray Density Charts of Wood. Comparative Evaluation of Drill Resistance Profiles and X-ray Density Charts of Different Wood Species, *Holzforschung*, 50, 1996., 303-311.

Eigenschaften und Kenngrößen von Holzarten, ur. Sell, Jürgen, Zürich: Schweitz Lignum, 1997.

DOKUMENTACIJSKI IZVORI

CASARIN, FILIPPO et al., Technical Report NDT/MDT Structural Tests (Expin – Advanced Structural Control, Report ID: TR-ST), *Laboratory for tests and controls on existing structures construction materials*, 12/2022. Padova, 2022.

DIN 4074: Sortierung von Holz nach der Tragfähigkeit – Teil 5: Laubschittholz. DIN 2008.

HRN EN 17121 (2019): Očuvanje kulturne baštine – Povijesne drvene konstrukcije – Smjernice za ocjenjivanje nosivih drvenih konstrukcija na licu mjesta

HRN EN 1995-1 (2013): Projektiranje drvenih konstrukcija – Dio 1-1: Općenito – Opća pravila i pravila za zgrade

HRN EN 1995-1-1 (2013/A2:2015): Eurokod 5: Projektiranje drvenih konstrukcija – Dio 1-1: Općenito – Opća pravila i pravila za zgrade

HRN EN 1998-1 (2004+AC: 2009): Eurokod 8: Projektiranje potresne otpornosti konstrukcija – 1. dio: Opća pravila, potresna djelovanja i pravila za zgrade

HRN EN 338 (2016): Konstrukcijsko drvo – Razredi čvrstoće

MINISTARSTVO GRADITELJSTVA I PROSTORNOGA UREĐENJA RH, Tehnički propis za građevinske konstrukcije. Zagreb: *Narodne novine* (NN) 17/2021.; Tehnički propis o izmjenama i dopunama Tehničkog propisa za građevinske konstrukcije, NN 10/2020.

MINISTARSTVO KULTURE I MEDIJA REPUBLIKE HRVATSKE, Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske. <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-1723> (pregledano 14. 11. 2024).

POJATINA, J. et al., Stručno mišljenje s tehničkim rješenjem mjera stabilizacije i zaštite Župne crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Pokupskom. Studio Arhing d.o.o., TD 79/21: Zagreb: Studio ARHING, 2021

POJATINA, J. et al., Elaborat ocjene postojećeg stanja građevinske konstrukcije: Projekt cjelovite obnove zgrade javne namjene – građevinski projekt konstrukcije Uznesenja Blažene Djevice Marije u Pokupskom TD 41/22-PO. Zagreb: Studio Arhing d.o.o., 2023.

TURKULIN, H.; SEDLAR, T., Ocjena stanja drva i konstrukcije drvenoga krovišta Crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Pokupskom (LDG 12/2021). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Fakultet šumarstva i drvne tehnologije, Laboratorij za drvo u graditeljstvu (LDG) 2021, str. 1-36.

VUČIĆ ŠNEPERGER, BORIS, Arhitektonska snimka postojećeg stanja Župne crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Pokupskom (T.D. 1/21) Zagreb: Tablinum d.o.o., 2021.

Abstract

RECONSTRUCTION OF THE WOODEN ROOF OF THE PARISH CHURCH OF THE ASSUMPTION OF THE BLESSED VIRGIN MARY IN POKUPSKO

After the earthquakes that hit Croatia in 2020, the church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in the town of Pokupsko was badly damaged. Particularly bad damage of the church was visible in a form of wide cracks and deformations of the large dome. These were caused by spacing out of longitudinal bearing planes on wall tops and inclinations of lateral longitudinal walls outwards. The preliminary examination after the earthquake, and the detailed investigation of the wood structure established that the roof wood structure participates in a load-bearing concept of the dome. As a consequence, part of the global deformations also caused the damage on the roof structure. Except this rare, „symbiotic“ statics of the wood structure and the stone-built dome, the investigations also revealed the significant biological deterioration of the wood material on and near the bearings, therefore the structural

reconstruction of the church comprised a complex, simultaneous structural reconstruction of the church walls and the roof structure. The article brings chronological survey of all the activities in preparation of the repair, from mapping of the actual condition of the roof, to the whole set of assessment and testing steps on wood elements, calculation analyses, design of the repair and reinforcement solutions, to specifics of execution of particular measures. Bearing in mind the complexity of the work, but also the responsibility in approach to the reconstructions, it may be concluded that the reconstruction of the historical wood roof of the Parish church in Pokupsko presents one of the most outstanding projects. We sincerely hope that the exquisite engineering tasks employed in this case will serve as a standard in future capital restorations and repair of historic wood structures.

Ramona Mavar, Martina Ožanić

Konstruktivska sanacija nakon potresa i pristup zaštiti i očuvanju zidnih slika u crkvi sv. Nikole biskupa u Jastrebarskom

Ramona Mavar
Hrvatski restauratorski zavod
HR – 10 000 Zagreb, Radićeva 26

Martina Ožanić
Ministarstvo kulture i medija RH
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Konzervatorski odjel u Zagrebu
HR – 10000 Zagreb, Mesnička 49

UDK: 75.052.025.4(497.521 Jastrebarsko)
75Archer. A.

[726:272-523.42].025.4(497.521 Jastrebarsko)
[726:272-523.42].025.1(497.521 Jastrebarsko)“2020”:550.34
Izvorni znanstveni rad / Scientific paper
Primljeno / Received: 24. 6. 2024.

Ključne riječi: Jastrebarsko, crkva sv. Nikole biskupa, Anton Archer, potres, zaštita zidnih slika, konstrukcijska obnova, transfer
Key words: Jastrebarsko, Church of St. Nicholas the Bishop, Anton Archer, earthquake, protection of wall paintings, structural renovation, transfer

Povijesna slojevitost župne crkve sv. Nikole biskupa u Jastrebarskom očituje se u dominantnim kasnobaroknim i neostilskim arhitektonskim obilježjima, kao i u postojanju više slikanih slojeva, među kojima je osobito značajan oslik s kraja 18. stoljeća koji je ovim istraživanjima pripisan u Zagrebu nastanjenom slikaru Antonu Archeru (Zagreb, †1807.). Potresi 2020. godine nanijeli su ozbiljnu štetu i crkvi u Jastrebarskom, zbog čega je bilo nužno provesti prvo radove hitnih intervencija, a potom i konstrukcijske obnove. Projekt pojačanja građevinske konstrukcije crkve predvidio je na svodovima s donje strane injektiranje s postavljanjem sustava FRM armaturnih mrežica od karbonskih vlakana preko pukotina, no ovu metodu nije bilo moguće provesti jednako na svim mjestima zbog postojanja vrijednoga oslika, stoga je pristup njegovoj zaštiti i očuvanju zahtijevao naročito veliku pažnju i individualno prilagođavanje svakoj pojedinoj poziciji unutar objekta. Usporedno s izvođenjem zahvata punoplošne sanacije s gornje strane svodova, provedena su dodatna konzervatorsko-restauratorska istraživanja u unutrašnjosti, kojima je ispitana svaka pukotina na kojoj je projektom bio planiran zahvat kako bi se prvo utvrdilo stanje pukotine te očuvanost i likovna kvaliteta oslika, a koji su potom uvjetovali pristup sanaciji. Interdisciplinarnom suradnjom svih uključenih strana, od statičara, projektanta, izvođača građevinskih zahvata, restauratora, vlasnika te nadležnoga Konzervatorskog odjela u Zagrebu, razmatrani su problemi i donesena rješenja, koja su primarno bila u cilju zaštite spomeničkih i povijesno-umjetničkih svojstava kulturnoga dobra uz poštivanje zahtjeva postizanja otpornosti graditeljske baštine.

POVIJEST IZGRADNJE I OPREMANJA CRKVE SV. NIKOLE BISKUPA TE NOVE SPOZNAJE O ZIDNOM OSLIKU

Crkva sv. Nikole biskupa smještena je usred grada Jastrebarskog (sl. 1), a spominje se još od prvih srednjovjekovnih zapisa o naselju i slobodnom trgovištu 1257. godine te prvoga popisa župa Zagrebačke biskupije arhidakona Ivana 1334. godine.¹ Crkva je bila pod kolatorskim pravom grada (*in privilegatio oppido Jastrebarszka*), a izgradnja današnje crkve realizirana je na poticaj građana, lokalnog plemstva i trgovaca te je trajala od 1771. do 1776. godine (posvećena 1786.), dok je zvonik podignut nešto ranije, točnije 1759. godine.² Prigodom ove intervencije porušena je kapela sv. Petra južno uz svetište koju je grof Petar Erdödy dao podići kao svoju obiteljsku grobnicu 1561. godine, a od koje je ostala samo nadgrobna ploča uzidana na južnom zidu lađe.³

1 RAČKI, FRANJO, 1872., 218.; LASZOWSKI, EMILU, 1899., 11; BUTURAC, JOSIP, 1984., 84.; CVITANOVIĆ, ĐURĐICA, 1985., 234.; POTREBICA, FILIP, 2001., 91-95.; BRADIĆ, NEVEN, 2001., 225-227.

2 „Šimun Jelačić, kanonik katedralne crkve zagrebačke [...], te sam 13. rujna iste godine vizitirao župnu crkvu sv. Nikole u Jaski, pod pravom patronata istoga grada. Od 1771. godine, odnosno od vizitacije i popisa pokojnoga prečasnoga Petkovića, tadašnjega vizitatora, njezina je građa održavana čvrstom i u dosta dobrom stanju, zahvaljujući revnoj skrbi sadašnjega gospodina župnika [Matej Gajski]. Zvonik je isti gospodin župnik 1759. godine doveo u dosta dobro stanje, u kojemu je i sada.“ Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu (dalje: NAZg), Kanonske vizitacije (dalje: KV), Arhidakonat Gorica, Protokol 124/VII, 1785., 58. Prijevod: dr. sc. Šime Demo. Matej Gajski bio je u službi župnika župe Jastrebarsko od 1752. do svoje smrti 1786. godine, kada ga nasljeđuje Petar Arbanas. Arhiv Župe sv. Nikole u Jastrebarskom, Liber Memorabilium Parochiae Jaskensis, [s.p.] 5.

3 „Prema izvještajima, na ovom je mjestu, pridodana uz lađu stare crkve, stajala neka kapela, koja je zbog grobnice negdašnjega bana Petra Erdödyja dobila ime kapela sv. Petra, kao i beneficij s istim imenom. Ali budući da se niti [ondje] niti gdje u crkvi nije mogla vidjeti slika ili kip sv. Petra, a ne vidi se niti [...] sada, mjesto na kojemu je bila položena neka grobnica s natpisom [tj. slovima] „C. E. R. D. V. A. 1704.“ [određeno] je za podizanje nove crkve, veliki kamen u kojemu je uklesan lik bana Petra Erdödyja uzidan je na drugo mjesto [u zid] crkve, a grobnica u kojoj se vidi kostur maloga tijela ostala je iznad [jedne] ispovjedaonice.“ NAZg, KV, Arhidakonat Gorica, Protokol 124/VII, 1785., 58. Prijevod: dr. sc. Šime Demo.

1 Jastrebarsko, župna crkva sv. Nikole biskupa, zapadno pročelje (foto: Adela Filip, Hrvatski restauratorski zavod, 2024.)

Jastrebarsko, Parish Church of St. Nicholas the Bishop, west facade (photo: Adela Filip, Croatian Conservation Institute, 2024)

2 Apsida svetišta, detalj naslikanog iluzioniranog oltara (foto: Katarina Gavrilica, HRZ, 2023.)

Sanctuary apse, a detail of the painted illusionistic altar (photo: Katarina Gavrilica, Croatian Conservation Institute, 2023)

Crkva sv. Nikole jednobrodna je građevina pravokutnoga tlocrta s pravokutnim svetištem i eliptoidnim apsidalnim završetkom. Zvonik se nalazi sjeverno uz glavno pročelje, a sakristija južno uz svetište. Unutarnji prostor svođen je češkim svodovima, sa svođenim trijumfalnim lukom koji dijeli svetište od lađe.

O izgradnji, uređenju i opremanju tadašnje crkve detaljno izvješćuje vizitator 1821. godine: „Ova je crkva izgrađena od čvrstoga materijala na uzvišenom mjestu, izduženoga oblika koja je u cijelosti sa svetištem dugačka 13, a široka 5 ½, nadsvođena, popločana rezanim četvrtastim kamenom, zidovi su dobro ožbukani, te su u cijelosti bili oslikani 1805. godine, na kojima se razabiru Deset zapovijedi Dekaloga i Pet Crkvenih, prikazanih simbolima, te Četiri crkvenih naučitelja, a na svodu je Uskrsnuće Krista Gospodina i Uzašašće na Nebo. [...]“⁴ Ovi su naslikani prizori djelomično otkriveni prigodom istražnih konzervatorsko-restauratorskih radova 2018.-2019. godine.⁵ Oslikavanje crkve, koje je osim navedenih prizora uključivalo i iluzionirani retabl

na zidu apside svetišta, najvjerojatnije je uslijedilo nakon 1785. godine jer se u izvješću kanonskoga pohoda te godine oslik ne spominje, a okončano 1805. godine, što potvrđuje i natpis na svodnom polju iznad pjevališta. Dosad otkriveni detalji, poput fizionomija svetačkih figura na iluzioniranom retablu (sl. 2) ili pak figuralnih scena u medaljonima u svetištu, mogu se pripisati u Zagrebu nastanjenom slikaru Antonu Archeru (Zagreb, †1807.), kojemu je to bilo jedno od posljednjih djela.⁶ Archerovo ime prvi u domaću literaturu donosi Janko Barlé (1899.) u prikazu povijesti crkve sv. Ivana Krstitelja na Novoj Vesi u Zagrebu,⁷ a opus i pojedinosti iz života detaljnije istražuje Mirjana Repanić-Braun (2002., 2003., 2008.).⁸ O njegovom životu nema puno sačuvanih podataka te autorica pretpostavlja da je bio djelatan u radionici znamenitoga štajerskoga majstora Antona Jožefa Lerchinger (Rogatec?, od oko 1720. do poslije 1787.), nakon čije smrti se osamostalio, a Archeru pripisuje oslike u crkvi sv. Ivana Krstitelja na Novoj vesi u Zagrebu (1787., 1792.), crkvi sv. Tri kralja u Kominu (između 1776.

⁴ NAZg, KV, Arhidakonat Gorica, Protokol 127/X, 1821., 500. Prijevod: mr. sc. Ladislav Dobrica i dr. sc. Danko Šourek.

⁵ Ministarstvo kulture i medija – Konzervatorski odjel u Zagrebu (dalje: MKM – KO ZG), VUKSAN, JOSIP; MUŽAR, MARINKA, 2018.; MKM – KO ZG, VILENICA, BENEDIKTA, 2019.

⁶ Vidi JAKAŠA BORIĆ, VIKI; OŽANIĆ, MARTINA, 2023., 165.

⁷ BARLÉ, JANKO, 1899., 18.

⁸ REPANIĆ-BRAUN, MIRJANA, 2002., 107-122.; REPANIĆ-BRAUN, MIRJANA, 2003., 197-206; REPANIĆ-BRAUN MIRJANA, 2003.a, 307-312.; REPANIĆ-BRAUN MIRJANA, 2008., 201.

3 Sjeverni zid svetišta, detalj oslika – Ilija prorok i anđeo (foto: Katarina Gavrilica, HRZ, 2023.)

North wall of the sanctuary, wall painting detail—Elijah the Prophet and an angel (photo: Katarina Gavrilica, Croatian Conservation Institute, 2023)

4 Johannes Esaias Nilson, bakrorez prema freskama Johanna Evangelista Holzera u Augsburgu, izdanje *Ars longa, Vita brevis* – *Pictura a Fresco* (izvor: Herzog Anton Ulrich-Museum, JENilson AB 3.9, <https://global.museum-digital.org/object/1534217>)

Johannes Esaias Nilson, copper engraving based on the frescoes of Johann Evangelist Holzer in Augsburg, object group *Ars longa, Vita brevis* - *Pictura a Fresco* (source: Herzog Anton Ulrich-Museum, JENilson AB 3.9, <https://global.museum-digital.org/object/1534217>)

i 1780.), dio oslika u crkvi sv. Nikole u Hrašćini i crkvi Presvetog Trojstva u Visokom (između 1761. i 1795.). U novije vrijeme Jasmina Nestić (2014.) ubrojila je među Archerove radove polikromaciju bočnih oltara (1798.) u župnoj crkvi Presvetog Trojstva u Lgradu,⁹ kao i oslik u crkvi sv. Antuna pustinjaka u Slavetiću (oko 1791.),¹⁰ mjestu svega desetak kilometara udaljenog od Jastrebarskog, a tu je i vrijedan doprinos poznavanju Archerovih djela u Sloveniji Metode Kemperl (2016.), koja je prepoznala slikarevu ruku u zidnom osliku župne crkve sv. Andreja u Zgornjem Leskovcu.¹¹ Sačuvana djela govore o kvalitetnom slikaru na prijelazu stoljeća i stilskih tendencija, u čijem opusu se nasljeđe kasnobarokne dinamike smiruje te prepleće s klasicističkim motivima, ponajviše u ornamentalnom repertoaru i naslikanoj arhitekturi. U kompoziciji djelomično otkrivenih figuralnih scena u medaljonima u svetištu crkve u Jastrebarskom, poput one s prikazom Ilije proroka i anđela (sl. 3),

uočava se oslanjanje na srodne grafičke listove njemačkoga bakroresca Johannesa Esaiasa Nilsona (Augsburg, 1721. - 1783.) prema, danas uništenim, freskama Johanna Evangelista Holzera (Burgeis, 1709. - Clemenswerth, 1740.) u Augsburgu (sl. 4). Vrijedi spomenuti da je Archer očito bio dobro upoznat s već gotovim rješenjima augsburških majstora, pa tako i njemu pripisane freske u Kominu „duguju svoj izgled, atribute i djelomice slikani prostor grafičkim predlošcima južnonjemačkoga slikara Johanna Georga Bergmüllera (1688.-1762.).“¹²

Glavni oltar i propovjedaonica crkve sv. Nikole u Jastrebarskom također su postavljeni u vrijeme izgradnje crkve, po svemu sudeći 1788. godine, kako bilježi vizitator 1821. godine:¹³ „Glavni oltar je od drveta, na prikladnome mjestu i umjetnički izrađen, s uključenim prikazom sv. Nikole oslikanog na platnu i uokviren od drva koji je jednako

⁹ NESTIĆ, JASMINA, 2014., 193.

¹⁰ NESTIĆ, JASMINA, 2014.a, 123-135.

¹¹ KEMPERL, METODA, 2016., 106-120.

¹² REPANIĆ-BRAUN, MIRJANA, 2003., 198.

¹³ Bilješka vizitatora 1785. godine kratko navodi da je „glavni je oltar potpuno istrunuo, pa sam naredio da se podigne novi.“ NAZg, KV, Arhidiakonot Gorica, Protokol 124/VII, 1785., 58.

umjetnički izrađen“,¹⁴ zajedno sa „svetohraništem od drve-
ta, oblika rotonde, postavljeno 1788. godine, malo okrenu-
to, nije prekriveno nikakvim unutarnjim materijalom, kako
bi trebalo, umjetnički izrađeno, čija su vratašca dovoljno
otvorena za uzimanje i vraćanje ciborija i pokaznica. Na
njemu je skulptorski prikaz Krista Gospodina“. ¹⁵ Prema
ovom opisu vizitatora možemo zaključiti da je drvorezba-
reni glavni oltar pripadao grupi oltara tipa svetohranište, sa
slikom zaštitnika u ukrasnom drvenom okviru, a prema ot-
krivenim segmentima oslika da ga je upotpunjavao na zidu
naslikani iluzionirani retabl. Ovakav spoj drvorezbarenoga
svetohraništa, često proširenog s anđelima adorantima,
skulpturama ili slikom, te na zidu naslikane oltarne kompo-
zicije, bilo je često zastupljeno rješenje u drugoj polovini 18.
stoljeća diljem sjeverne Hrvatske, o čemu svjedoče brojni
lokaliteti,¹⁶ a vrlo uspjeti primjer može se vidjeti upravo u
slavetičkoj crkvi. Također, u to vrijeme postavlja se i propo-
vjedaonica „[...] umjetnički izrađena, obojana bojom koja je
u skladu s oltarom. Dobro je pričvršćena na zid i ulaz je od
sakristije. Prikladno je opremljena, no nedostaje raspelo“. ¹⁷
Ona je i danas sačuvana te predstavlja još jedini preostali
trag kasnobarokne crkvene opreme.

O idućim zahvatima na inventaru saznajemo samo iz
zapisa Župne spomenice, koja donosi da je „15. srpnja
1861. obnovljen povlaštenu oltar i slika sv. Nikole koju je
na platnu iznova naslikao Alexandar Emersberger i posre-
bren brigom gospodina Jurja Gerdasa, počasnog kanonika
i mjesnog župnika, o trošku župne crkve S. N. E., i odobre-
njem Svete Stolice, koji je isti dan i mjesec te godine pred
mnoštvom župnoga puka svečano blagoslovio“, a „godine
1862. u potpunosti su obnovljena dva bočna oltara (sv. Flo-
rijana i sv. Roka) te propovjedaonica, koji su bili oslikani
raznim bojama [...]“. ¹⁸ Iduća velika obnova župne crkve u
Jastrebarskom izvedena je 1886.-1887. prema nacrtima
Hermana Bolléa, a uslijedila je nakon potresa 1880. i 1887.
godine. Pri ovoj je obnovi pročelje crkve preoblikovano u
duhu neorenesanse, ali je zadržan stariji portal. ¹⁹ Na ure-
đenju i preoblikovanju crkve sudjelovali su već uhodani

Bolléovi suradnici: „[...] slikar [Johann] Clausen, stolari
[Ivan] Budicki i [Josip] Šeremet, klesar [Ignjat] Franz,
kipar [Dragutin] Morak te oltarist i pozlatar [Slavoljub]
Wagmeister, u suradnji s jaskanskim graditeljem Josipom
Marionom“. ²⁰ Na pjevalištu su 1894. godine nabavljene
orgulje u radionici zagrebačkoga graditelja orgulja Ferde
Heferera. Uskoro je izveden i novi kameni glavni oltar 1913.
godine neorenesansnih oblikovnih karakteristika, također
prema Bolléovim nacrtima koji datiraju iz 1907. godine. ²¹
U narednom razdoblju crkva je nastavila s uređenjem te
ju je 1922. godine oslikao zagrebački slikar Ivan Drusany
(Zagreb, 1869.-1937.), a svi prijašnji kasnobarokni bočni ol-
tari zamijenjeni su novima istih titulara, djelima arhitekta
Stjepana Podhorskog (Zagreb, 1875.-1945.) i slikara Marka
Rašice (Dubrovnik, 1883.-1963.). ²² Posljednja obnova bila
je 1978. godine kada je akademski slikar Vladimir Pavlek
ponovio zatečeni oslik.

Današnja crkva rezultat je, dakle, izgradnje u 18. stoljeću
i velike obnove nakon potresa 1880. godine, što se očituje
se u dominantnim kasnobaroknim i neorenesansnim
arhitektonskim obilježjima, dok se u unutrašnjosti nalazi
inventar 20. stoljeća i kasnobarokna propovjedaonica kao
jedini trag nekadašnje opreme. U takvom stanju crkva u
Jastrebarskom dočekala je potrese 2020. godine.

POSLEDICE POTRESA 2020. GODINE

Potresi koji su zadesili sjeverozapadnu Hrvatsku 2020.
godine ostavili su trag i na župnoj crkvi u Jastrebarskom.
Tzv. Zagrebački potres, koji je 22. ožujka u 6h i 24 minute
udario jačinom od M=5.5 magnitude prema Richteru, te
drugi u 7h i 01 minute jačine M=5.0, uzrokovao je manje
pukotine na svodovima, nadvojima i zidovima unutraš-
njosti te na južnom pročelju crkve i vanjskim zidovima,
koje su se, međutim, devet mjeseci kasnije znatno pojačale
novim potresima s epicentrom kod Siska i Petrinje. Potres
u ponedjeljak 28. prosinca u 6h i 28 minute pogodio je
snagom M=5.2 prema Richteru; drugi istoga dana u 7h i
49 minuta magnitude M=4.7, a narednoga dana 29. pro-
sinca u 12h i 19 minuta uslijedio je još jači potres razorne
magnitude M=6.2, čije su sile udara ostavile značajne
materijalne štete te sedam ljudskih žrtava. Najteže su
stradali Sisak i Petrinja te njihova okolna sela i naselja, a
naknadno podrhtavanje tla svakim danom je uzrokovalo
progresivna oštećenja već ranjenih objekata. U povijesti
su ovo područje i rasjed već bili središte povremenih jačih
seizmoloških aktivnosti, s osobitim naglaskom na tzv. Po-
kupski potres 8. listopada 1909. godine s magnitudom 5.8
prema Richteru, no intenzitet potresa na izmaku 2020.

14 NAZg, KV, Arhidakonat Gorica, Protokol 127/X, 1821., 500-501. Prijevod: mr. sc. Ladislav Dobrica.

15 NAZg, KV, Arhidakonat Gorica, Protokol 127/X, 1821., 502. Prijevod: mr. sc. Ladislav Dobrica.

16 Vidi NESTIĆ, JASMINA, 2014.

17 NAZg, KV, Arhidakonat Gorica, Protokol 127/X, 1821., 503. Prijevod: mr. sc. Ladislav Dobrica. Sličan zapis ostavlja i vizitator 1841. godine: „Sveta propovjedaonica ima prikladan pristup iz sakristije, čvrsta je i umjetnički izrađena.“ NAZg, KV, Arhidakonat Gorica, Protokol 129/XII, 1841., 101. Prijevod: mr. sc. Ladislav Dobrica.

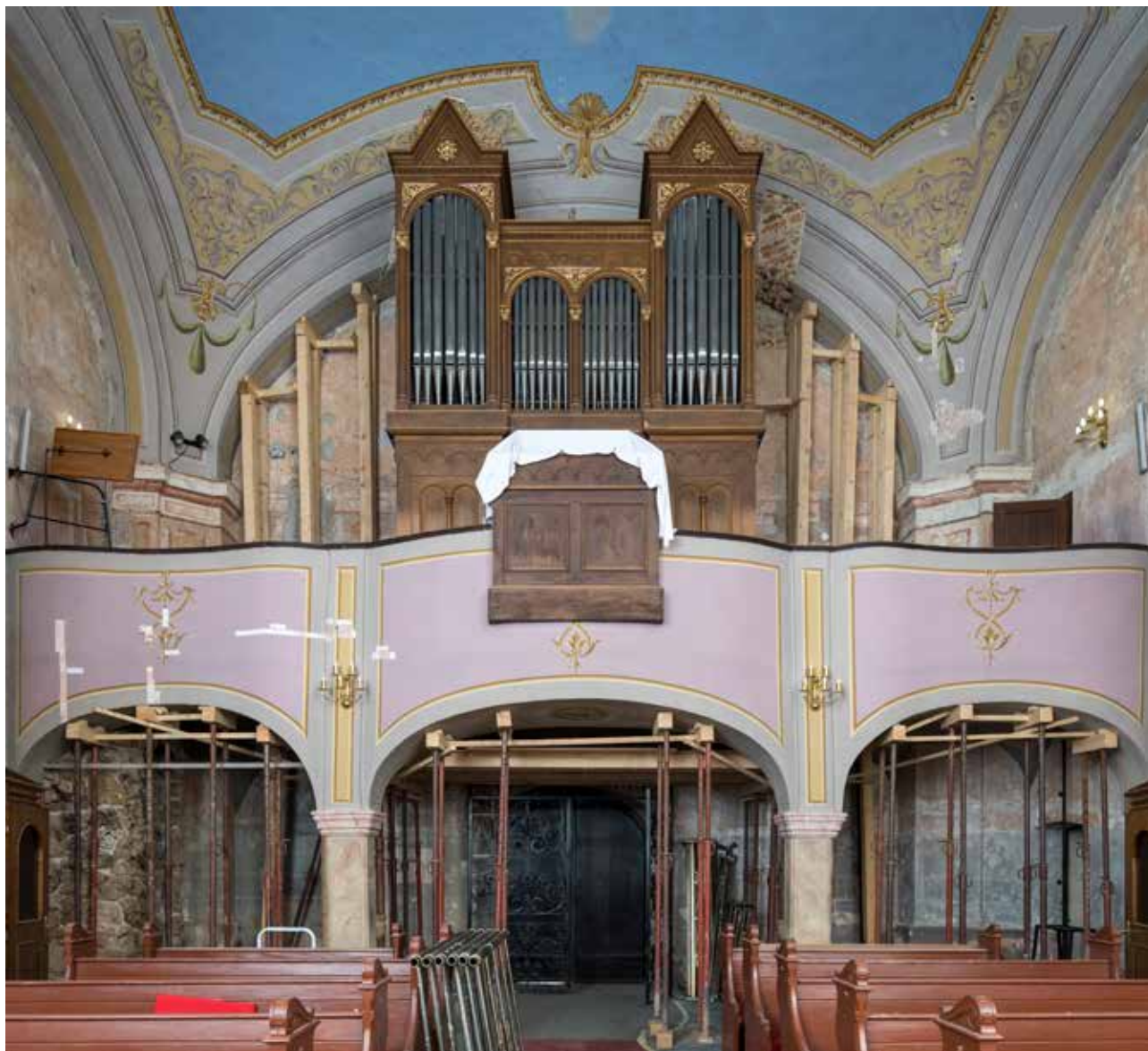
18 „Sliku sv. Florijana je 4. svibnja, a sliku sv. Roka 6. srpnja blagoslovio Juraj Gerdas, mjesni župnik i počasni kanonik“. Arhiv Župe u Jastrebarskom, Liber memorabilium parochiae Jaskensis, 1861.

19 DAMJANOVIĆ, DRAGAN, 2011., 50-51. Jaskanska crkva ujedno je i „kronološki posljednja Bolléova ‘neorenesansna’ obnova vezana za oštećenja nastala zagrebačkim potresom“. Isto, 50. Vidi također DAMJANOVIĆ, DRAGAN, 2013., 320.

20 DAMJANOVIĆ, DRAGAN, 2013., 320.

21 KRAŠEVAC, IRENA, 2008., 488.

22 BRADIĆ, NEVEN, 2001., 242; MKM – KO ZG, VUKSAN, JOSIP; MUŽAR, MARINKA, 2018., 7-10.

5 Pogled prema pjevalištu – podupiranje nestabilnih dijelova kroz hitne intervencije (foto: Katarina Gavrilica, HRZ, 2022.)

View toward the choir—supporting unstable parts through emergency interventions (photo: Katarina Gavrilica, Croatian Conservation Institute, 2022)

godine nitko nije mogao predvidjeti. Oštećenja na župnoj crkvi u Jastrebarskom bila su tolika da je bila nesigurna za boravljenje, odnosno privremeno neupotrebljiva i označena tzv. žutom naljepnicom, a sukladno tome propisane su hitne mjere zaštite podupiranja ugroženih konstruktivnih elemenata.²³ Stabilizacija je izvedena podupiranjem oštećenih pojasnica trijumfalnoga luka i zapadnog zida pjevališta podupiračima na drvenim remenatama (sl. 5).²⁴ Usporedo je napravljen Elaborat ocjene postojećeg stanja s prijedlogom radova sanacije,²⁵ a potom je uslijedila

izrada projektne dokumentacije za pojačanje građevinske konstrukcije crkve, izdavanje posebnih uvjeta te projekt obnove građevinske konstrukcije.²⁶ Radovi su započeli u siječnju i trajali do srpnja 2023. godine – izvođač je bila tvrtka Tehmont gradnja d.o.o. iz Jastrebarskog, a glavni nadzorni inženjer Darko Stresec, tvrtka Arhikon d.o.o. iz Zagreba. Konzervatorski nadzor vodio je nadležni Konzervatorski odjel u Zagrebu.²⁷ Uvjetovalo se da je sanaciju utora i pukotina u unutrašnjosti crkve moguće izvršiti tek nakon izvršenih konzervatorsko-restauratorskih

23 MKM – KO ZG, Mjere zaštite nakon potresa, Klasa: 612-08/21-18/0055, Urbroj: 532-05-02-01/2-21-2, od 04.05.2021.

24 LJUBOJEVIĆ, HRVOJE, 2021. Vidi također: JAKAŠA BORIĆ, VIKI; OŽANIĆ, MARTINA, 2023., 158.

25 STRESEC, DARKO; LJUBOJEVIĆ, HRVOJE; BLAGEC, MARKO, 2021.

26 ARHIKON, 2022.; MKM – KO ZG, Posebni uvjeti, Klasa: 612-08/22-23/3608, Urbroj: 532-05-02-01/9-22-3, od 29.08.2022.; BARIŠIĆ, EMILIJA, 2022.; STRESEC, DARKO, 2022.; STRESEC, DARKO; LJUBOJEVIĆ, HRVOJE, 2022.; POJATINA, BORIVOJ, 2022.

27 Nadležni konzervatori bili su mr. sc. Neven Bradić, Darko Kovač d.i.a. i dr. sc. Martina Ožanić.

istraživanja svih pozicija previđenih za sanaciju otučenjem i uklanjanjem žbuka oko pukotina u širini od cca 50 cm (po 25 cm sa svake strane pukotine). U isto vrijeme se provodila sanacija i ojačanje svih gornjih strana svodova punoplošnom ugradnjom *Fibre Reinforced Cementitious Matrix* (FRCM) sustava od alkalno otporne armaturne mrežice od karbonskih vlakana, s dvokomponentnim mortom ojačanim vlaknima visoke duktilnosti, uz prethodno injektiranje pukotina i refugiranje sljubnica. Sanacija i ojačanje pukotina s donje strane svodova crkve predložena je izvedbom lokalnoga injektiranja pukotina mortom na bazi prirodnoga hidrauličnog vapna (NHL), klase M10 te ugradnjom lokalnog FRCM sustava. Međutim, zbog kvalitete zidnoga oslika, pristup i način sanacije ovisio je o rezultatima istražnih sondiranja koji su uvjetovali individualno pristupanje svakoj zasebnoj pukotini prema kriterijima stupnja oštećenja konstrukcije (dubine pukotine) te očuvanosti i likovne kvalitete oslika. Zajedničkom suradnjom statičara, projektanta, restauratora, vlasnika i nadležnih konzervatora usuglašavao se način sanacije svake pukotine koji će istovremeno poštivati spomenička i povijesno-umjetnička svojstva kulturnoga dobra uz omogućavanje povećanja otpornosti crkvene građevine.²⁸ S obzirom da je Hrvatski restauratorski zavod 2022. godine započeo s programom istražnih konzervatorsko-restauratorskih radova na zidnom osliku interijera crkve, angažirani su njegovi djelatnici za izvođenje sondiranja svih pukotina predodređenih za sanaciju.²⁹

ZATEČENO STANJE ZIDNIH SLIKA I OPIS PRIJAŠNJIH RADOVA

Recentnim konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima na zidnim ploham u unutrašnjosti utvrđeno je nekoliko slikanih i bojanih slojeva koji odgovaraju ranije spomenutim fazama oslikavanja crkve. Zidni su oslici višekratno popratili obnovu interijera građevine različitim pristupom, pa tako svaki pojedini sloj svojim sadržajem upućuje bilo na popravak prethodno zatečenoga slikanog sloja, ponavljanje uz eventualne manje preinake, ili pak na uvođenje potpuno nove kompozicije i likovnog rješenja. Ispod niza naknadnih slojeva istraživanjima je potvrđena pretpostavka o prisutnosti najstarijega reprezentativnog slikanog sloja današnje crkve ne samo na zidovima, već i na svodovima lađe i svetišta.

28 Zaključci koordinacijskih sastanaka bilježili su se kroz dvadeset promemorija. Vidi: MKM – KO ZG, KLASA: 612-08/23-01/0491, od prve promemorije 12. siječnja 2023. do dvadesete promemorije od 13. lipnja 2023. godine.

29 Voditeljica programa bila je Ramona Mavar, a u istražnim radovima i izradi dokumentacije sudjelovali su Bojan Braun, Dejana Brdarić, Josip Brekalo, Matija Deak, Marijana Fabečić, Adela Filip, Katarina Gavrilica, Miroslav Jelenčić, dr. sc. Domagoj Mudronja, Ivana Popović, dr. sc. Petar Puhmajer, te vanjski suradnici Mario Kragujević, Ela Kreutz, Tomica Paradi, Marija Puović i Andrea Šafan.

56 Grisaille medaljon sa VII. Božjom zapovijedi (foto: Katarina Gavrilica, HRZ, 2023.)

Grisaille medallion with the Seventh Commandment (photo: Katarina Gavrilica, Croatian Conservation Institute, 2023)

Taj oslik slika pastelnim tonovima nositelj je iluzionističke kompozicije s prikazom smirenog interijera crkve pomalo suzdržanoga kasnobaroknog dekora. Istraživanja su potvrdila jezgrovite izvještaje kanonskih pohoda da je interijer u potpunosti oslikan bogatim sadržajem, utvrdivši postojanje iluzionirane arhitekture koja naglašava raščlambu čitavog prostora kao njegov jednakovrijedan i neodvojiv dio, slikanog iluzioniranog oltara sa svecima u apsidi svetišta, figuralnih scena u medaljonima na zidovima svetišta te prikaza četiri crkvena naučitelja na zidovima lađe, dok u zapisnicima opisane scene na svodovima još nisu do kraja otvorene. Uz uobičajene polikromno slikane uokvirene iluzionističke prikaze koji dominiraju svodovima, za oslik crkve u Jastrebarskom posebno je karakteristična *grisaille*³⁰ tehnika oslikavanja medaljona

30 „Grizaj: monokromatska tehnika slikanja kojom se gradacijama i različitim nijansama sive boje postiže privid reljefa. Najčešće je u nijansama sive (franc. *gris* – sivo), no može biti i u drugim bojama, pa se prema tome slike izvedene smeđim tonovima znaju nazivati *brunaille*, a zelenim *verdaille*“. Grizaj, <http://struna.ihjj.hr/naziv/grizaj/47359/> (15. 6. 2024.).

koji se u određenom rasporedu i kompoziciji pojavljuju na zidovima i svodovima svetišta i lađe (sl. 6).³¹

U izvedbenom smislu ovaj je oslik nastao kombinacijom slojeva slikanih na dvije različite podloge koji zajedno čine istu prezentacijsku cjelinu. Naime, oslik koji prema karakteru odgovara tehnici vapnene freske³² nalazimo na dva kronološki redosljedna žbukana sloja, od kojih je stariji bio pokriven bijelim vapnenim naličjem, a noviji apliciran na njegovu prethodno natučenu površinu kao nadoknada.³³ Objašnjenje ove pojave možemo samo nagađati jer ne možemo znati radi li se o planiranom tijeku postupka oslikavanja, gdje je na starijem sloju izvedena samo priprema elemenata kompozicije, o djelomičnom popravku zatečenog oslika koji je mogao uslijediti u kratkom vremenskom odmaku ili možda o promjeni likovnog koncepta na površinama nadoknada koji se uklopio u cjelinu sadržaja. Na površini nanošenja izravno na žbuku pigment se bolje povezao i postojaniji je karaktera, iako se karakterističnim osobinama vapnene freske odlikuje tek na svjetlijim dijelovima pastoznije teksture.³⁴ Na podlozi s vapnenim

31 Veći ovalni medaljoni koji se nalaze na sjevernom i južnom zidu svetišta prikazuju kompozicije biblijskog sadržaja (Jakov u borbi s anđelom, Buđenje sv. Ilije Proroka, Susret Isusa i Marije Magdalene u kući Šimuna farizeja), a u petama svoda svetišta su u nešto manjim medaljonima kružnog oblika najvjerojatnije prikazi četiriju evanđelista. Na zidovima lađe u većim kružnim medaljonima prikazana su četiri crkvena naučitelja (sv. Ambrozije, sv. Augustin, sv. Jeronim i sv. Grgur Veliki), dok se u njihovim lunetama nalaze po tri manja s pripadajućim latinskim natpisom uokvirena razvedenim iluzioniranim štuko okvirom (*stucco finto*) poput kartuša. Dva su bočna slikana sivim tonovima i nalaze se iznad naslikanog profiliranog vijenca, a njihov se sadržaj odnosi na ciklus Dekaloga ilustriranog starozavjetnim pričama. Treći medaljon svake lunete smješten je iznad prozorske niše te monokromno slikanim prikazom u ružičastim tonovima dočarava po jednu od Pet crkvenih zapovijedi. U petama svakog traveja svoda lađe istraživanjima su utvrđeni sivi *grisaille* medaljoni, zasad još nerazjašnjenoga sadržaja.

32 *Kalkmalerei* je tehnika slikanja na žbuci pigmentima pomiješanim s vapnenim mlijekom ili vapnenom vodom koji vrše funkciju veziva zajedno s vapnom iz podložne žbuke. Razlikujemo *Kalkfreskomalerei*, gdje se pigmenti sa spomenutim vezivom nanose na svježiji sloj žbuke koji je još vlažan i *Kalkseccomalerei*, gdje se prosušena žbuka navlaži netom prije oslikavanja. Usp. MORA, PAULO; MORA, LAURA; PHILIPPOT, PAUL, 1984., 154, 326-327.

33 Tanji sloj vapnene žbuke, koji je izravni nositelj oslika, nalazimo na čitavoj površini zidova svetišta i lađe, te na ograničenim površinama svodova gdje su prikazi unutar medaljona. Prihvatna žbuka s naličjem, koja je vjerojatno bila zatečena, pripremana je za oslikavanje tako da je određeni dio njezine površine prethodno istanjen otucanjem. Površine gdje je starija žbuka s bijelim vapnenim naličjem zadržana uglavnom su zaglađene površine napetih linija arhitektonskih elemenata (pilastri, svodeni slavluk i podgled trijumfalnog luka, pojasnice, prozorske niše, ograda pjevališta). Na bijelom naličju ispod slikanog sloja istraživanjima je utvrđen jednostavniji oslik u vidu laviranog crteža kistom crvenom ili crnom bojom koji je možda služio kao podslik ili skica. Na drugom žbukanom sloju koji je nositelj reprezentativnog oslika kompozicija je uglavnom bila naznačena urezanim linijama, a mjestimično se vide i dnevnicke zarezane u žbuci.

34 Svjetliji dijelovi slikani s većim udjelom vapnenog mlijeka (figuralni monokromno slikani prikazi medaljona, slikana kamena plastika...), na kojima je pastoznost slikanog prikaza pridonosila i dojmu plastičnosti. Veća koncentracija vapna kao veziva na tim je dijelovima prikaza omogućila i bolju stabilnost boje jer se pri slikanju autor vjerojatno nije toliko oslanjao na vezanje pigmenta vapnom iz svježije žbuke, koliko vapnom iz nanese boje. S obzirom na nešto slabiju postojanost oslika na sadržajem neutralnijim površinama (posebice u lađi), moglo bi se zaključiti da podložna žbuka prilikom oslikavanja nije nužno bila vlažna.

naličjem slikani sloj je pak nešto manje pastelnog valera, prilično je nestabilan i sklon oštećenjima te je zbog toga i slabije čitljiv. Budući da je opisani oslik najstariji utvrđeni sloj završnog oblikovanja crkve, u daljnjem tekstu ćemo ga nazivati izvornim slojem.

Općenito stanje na površinama zidova uoči predstojećih radova konstrukcijske obnove zatečeno je u fazi započetih istraživanja, tako da je zadnji slikani sloj iz 1978. godine već bio ukinut brojnim sondama, a na zidovima i pilastri-ma lađe i dijela svetišta je 2019. godine izvedeno i njegovo uklanjanje.³⁵ Nakon te intervencije većinom površina zidova i danas prevladavaju ostaci svih slojeva naliča i preslika koji gotovo potpuno sakrivaju sadržaj izvornog oslika.

Nakon potresa 2020. godine zidne su slike stradale pojavom većih i manjih pukotina, delaminacija i oštećenja. Statičke pukotine prate manja oštećenja naliča i žbuke koji se odvajaju, ljuskaju i otpadaju, te veća oštećenja koja se odnose na odvajanje i otpadanje veće površine žbuke, ali i odvajanje manjih dijelova žbuke zajedno s građom. U spoju pojasnica sa zidovima ponegdje je došlo do odvajanja građe, a neke su pukotine uzrokovala očitu dilataciju u građi svoda. Većina oštećenja pojavila se ponovo na mjestima starih intervencija, odnosno žbukanih zakrpa i preslika koje svjedoče o slabim točkama konstrukcije načete oštećenjima u dokumentiranom stradavanju od potresa kroz povijest. U skladu s rezultatima dotadašnjih istraživanja, pristup planiranoj protupotresnoj obnovi i izvođenju neophodnih zahvata u unutrašnjosti crkve bilo je potrebno prilagoditi ne samo stupnju oštećenja nosioca zidnog oslika na spornim pozicijama, već i jedinstvenoj vrijednosti izvornog slikanog sloja. Svojom likovnom vrijednošću i cjelinom ikonografskog programa ovaj sloj utvrđen na čitavom oplošju unutrašnjosti crkve predstavlja izuzetan primjer srednjoeuropskoga kasnobaroknog iluzionističkog slikarstva te se, sukladno tom nalazu i u cilju zaštite, u što većoj mjeri nastojao dodatno istražiti njegov sadržaj, opseg i stanje očuvanosti oko potresima nastalih oštećenja.

KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKA ISTRAŽIVANJA I METODE ZAŠTITE I OČUVANJA OSLIKA U SKLOPU KONSTRUKCIJSKE OBNOVE CRKVE

Radi pregleda stanja nosioca i slikanog sloja konzervatorski nadzor zatražio je ciljano konzervatorsko-restauratorsko ispitivanje unaprijed označenih pukotina obuhvaćenih projektom sanacije, uz nužne radove preventivne zaštite oslika te moguće hitne intervencije u službi građevinskih zahvata. Predmet istraživanja bile su pukotine nastale poglavito na pjevalištu, svodovima, svodnom slavluku, kaloti apsida, prozorskim osima zidova te na spoju

35 Radove je izvodila „Vuksan Slikarsko konzervatorska radionica“ d.o.o. iz Velike Gorice.

7 Istočni svod, ciljane sonde duž pukotina (foto: Katarina Gavrilica, HRZ, 2023.)

East vault, targeted probes along the cracks (photo: Katarina Gavrilica, Croatian Conservation Institute, 2023)

sjevernog zida sa zvonikom. Probama mehaničkog čišćenja naknadnih naliča i slikanih slojeva kirurškim skalpelima provjerila se lokalna prisutnost i stanje kasnobaroknoga slikanog sloja i njegovog sadržaja, a zatim su se ciljano duž pukotina izvele manje građevinske sonde kako bi se utvrdio stupanj oštećenja nosioca (sl. 7). Zbog prirode i razine oštećenja konstrukcije, izvođač je za potrebe protu-potresnih ojačanja prema projektu na određenim mjestima neophodno trebao ukloniti veću površinu izvorne žbuke s oslikom do građe. Kako bi se nepovratno ukidanje najstarijega reprezentativnog sloja kontrolirano izvelo, bilo je potrebno očistiti veću površinu oslika od naknadnih slojeva duž cijele pukotine te precizno odrediti i sadržaju prilagoditi granice njegova uklanjanja. Invazivnijim zahvatima i uklanjanju dijela oslika pristupilo se uz odobrenje nadležnih konzervatora tek nakon uvida u nalaze i razmatranja mogućih rješenja s nadzornim inženjerom konstrukcije i restauratorima. Na mjestima gdje je to bilo izvedivo, pristup sanaciji se djelomično izmijenio i prilagodio rezultatima sondiranja. Ukoliko su istraživanja utvrdila postojanje vrijednoga figuralnog prizora ili sličnog značajnijeg nalaza, metoda sanacije trebala se prilagoditi novonastalim otkrićima kako bi se oslik maksimalno sačuvao. Na mjestima pukotina gdje su sonde pokazale jednobožno oslikane plohe

ili dijelove koji se ponavljaju i jednostavno se mogu rekonstruirati, a bila su mjesta ozbiljnijih oštećenja koja nisu bila samo površinska već i konstrukcijska, odlučeno je da se nakon dokumentiranja nalaza mogu ukloniti i sanirati postavljanjem sustava FRCM mrežica. Međutim, tako nešto nije bilo dopušteno na mjestima gdje je pronađen izuzetno kvalitetan nalaz, poput plohe iznad prozorskoga otvora na zapadnom zidu pjevališta, ujedno i jednom od najugroženijih pozicija, na kojoj se oslik sačuvao metodom transfera, odnosno odvajanja slikanoga sloja zajedno sa žbukom (*stacco*). Budući da je ustanovljeno da su novonastale pukotine mahom stara oštećenja, koja su već u dva navrata bila sanirana krpanjem,³⁶ na brojnim je spornim mjestima bilo dovoljno spomenute zakrpe pažljivo i uredno ukloniti, a površinu izvornika uz njih mehanički očistiti od naknadnih slojeva kako bi se najstariji slikani sloj istražio i dokumentirao prije sanacije građevinskim injektiranjem. Tamo gdje su pukotine bile većinom površinske, neovisno o kvaliteti slikanoga prikaza, pristupilo se samo konzervatorsko-restauratorskom injektiranju. Svi nalazi istražnih radova su se temeljito i precizno dokumentirali (foto i

36 Prema sastavu dvaju vrsta utvrđenih žbukanih zakrpa, razlikujemo obnovu iz kraja 19. stoljeća s vapneno-pješčanim zapunama i recentniju izvedenu vjerojatno 1970-ih godina cementnom žbukom.

8 Slavoluk – pomak u građi (foto: Katarina Gavrilica, HRZ, 2023.)

Triumphal arch—shift in the structure (photo: Katarina Gavrilica, Croatian Conservation Institute, 2023)

grafička dokumentacija, precrtavanje na prozirnu Melinex poliestersku foliju u mjerilu M 1:1).

Nakon istraživanja pokazalo se nužnim pripremiti izvor-nik preventivnim zaštitnim postupcima prije građevinskih radova. Tamo gdje je usuglašeno da se žbuka može ukloniti do nosioca, osjetljivi i izloženi rubovi ostatka izvorne žbuke s oslikom uredno su zaštićeni obrubljivanjem smjesom restauratorske vapneno-pješčane žbuke u omjeru 1:3.³⁷ Tako se izvorni žbukani sloj dodatno učvrstio prije zahva-ta i naknadnog žbukanja lakuna. Na mjestima oslabljene adhezije uz granice uklonjenog oslika na svodovima, gdje je došlo do odvajanja žbukanih slojeva međusobno ili od građe, izvedena je njihova konsolidacija injektiranjem in-dustrijskom restauratorskom smjesom na bazi vapna PLM-AL izuzetno male specifične težine. Uklanjanje zatečenih većih nadoknada u cementnoj žbuci po mišljenju statičara nije bilo preporučljivo kako se ne bi ugrozili rezultati izve-denih ojačanja te dodatno vibracijama narušila stabilnost izmaknute zidane građe. One će se eventualnim naknadnim površinskim brušenjem i stanjivanjem uklopiti u ravninu izvorne površine svoda. Gdje se smatralo potrebnim, oslik

je zaštićen privremenim *facingom*³⁸ (od sloja japanskog pa-pira vezanim 3%-tnom otopinom celuloznog ljepila Tylose MH300 u destiliranoj vodi), koji je uklonjen nakon građe-vinskog injektiranja. To je učinjeno kako bi se izbjegle po-sljedice eventualnog curenja injekcijske smjese po površini slikanog sloja. Nešto čvršćim *facingom* (5%-tnom otopinom Paraloida B72 u acetonu preko sloja japanskog papira) za-štićeni su kritični i nestabilni dijelovi žbuke s oslikom kako bi se površinski ojačali i kako bi se spriječila oštećenja od mehaničkog stresa uzrokovanog obijanjem žbuke u pred-stojećim građevinskim zahvatima.³⁹

U tekstu koji slijedi na konkretnim ćemo primjerima opisati pristup zaštiti izvornika prigodom konstrukcijske obnove s obzirom na nalaze i stupanj oštećenja građe,

38 *Facing*: preventivni zaštitni sloj koji se privremeno nanosi na lice zidne slike tijekom ugrožavajućih uvjeta prilikom postupaka konsoli-dacije ili kao dio pripreme za izvođenje postupka njezinog odvajanja od nosioca. Usp. MORA, PAULO; MORA, LAURA; PHILIPPOT, PAUL, 1984., 327. Na površinu slike nanosi se više slojeva nosioca facinga, počevši od najtanjeg prozirnog japanskog papira, zatim prikladne tkanine, pa čak i čvrstih nosioca, a svaki od njih lijepi se nanošenjem veziva.

39 Zbog relativno niske temperature i visoke vlage u zraku u unutraš-njosti crkve tijekom radova, podljepljivanje otopinom celuloznog ljepila na bazi vode probama se nije pokazalo dovoljno učinkovitim za ovaj slučaj. Kako su ti dijelovi također naknadno injektirani smjesom PLM-AL i destilirane vode, spomenuti *facing* bi se pritom namočio i oslabio, te ugrozio stabilnost dijelova oslika i žbuke.

37 Zamiješana žbuka bila je nešto grublje granulacije (0,1-3 mm) zbog debljine opšava i grublje strukture izvorne žbuke.

9 Istočni svod – cvjetna girlanda (foto: Katarina Gavrilica, HRZ, 2023.)

East vault—flower garland (photo: Katarina Gavrilica, Croatian Conservation Institute, 2023)

odnosno zahtjeve sanacijskih postupaka od najinvazivnijih do onih manje invazivnih.

Pristup zaštiti oslika na oštećenjima saniranim FRCM sustavom

Najviše statičkih oštećenja valjalo je ispitati na svodnom slavlolu, svodovima lađe i svetišta te na pjevalištu gdje su planirani zahvati sanacije FRCM sustavom zahtijevali oslobađanje veće površine građe duž svake pukotine.

Svodeni slavlolu je nakon potresa zadobio značajnije pukotine koje su ugrozile mehaničku otpornost konstrukcije. Na tjemenu je bio očit veći pomak u građi presjekom čitavog profila (sl. 8), a narušena stabilnost trijumfalnog luka uzrokovala je i ozbiljne pukotine na dodirnom dijelu svoda lađe i svetišta. Na svodnim konkavama nastale su dugačke pukotine koje su od pojasnica dijagonalno sezale sve do tjemena svoda. Nakon istraživanja označenih pozicija i uklanjanja starih žbukanih nadoknada, utvrđeno je da se na izvornom sloju oko središnjih slikanih medaljona u perifernim zonama svih svodnih kapa te na svodu slavlolu i podgledu trijumfalnog luka nalazi oslik jednostavnijeg sadržaja. Radi se o ponavljanim dijelovima kompozicije s prikazima dekorativnih bordura, ukлада i cvjetnih girlandi prilično lošeg stanja očuvanosti, tek na razini otiska lokalnog obojenja s

tragovima izbrisanih i izluskanih slikanih detalja. Stoga je na tim površinama bilo moguće izvesti nužne invazivnije zahvate učvršćenja građe FRCM sustavom. Površina žbuke oko pukotina pažljivo je odstranjena do nosioca u pojasu širine 50 cm, a ukinuti dijelovi oslika koji su bili žrtvovani radi sanacije prethodno su dobro grafički i fotografski dokumentirani. Ipak, odlučeno je da se fragment prikaza cvjetne girlande na dodirnom dijelu svoda lađe uz svodeni slavlolu odvoji na privremeni nosilac i sačuva transferom.⁴⁰ Iako je ponavljjan na istovjetnim pozicijama svoda, ovaj motiv oslika nigdje drugdje nije pronađen u tako dobrom stanju (sl. 9). Na ovaj se način tako osigurao ogledni primjer

⁴⁰ „Transfer je postupak odvajanja zidne slike od izvorne podloge, obično zida od cigle ili kamena, te njezin prijenos na novi ili ponovni povratak na izvorni nosilac nakon njegove obrade“. BRAJER, ISABELLE, 2002., 1. S obzirom na podložne slojeve koji se odvajaju razlikujemo tri osnovne tehnike transfera: *strappo* – odvajanje samo slikanog sloja, *stacco* – odvajanje slikanog sloja s podložnim žbukanim slojem te *stacco a masello* – odvajanje slikanog, žbukano(ih) slojeva zajedno s nosiocem. „Premještanje zidne slike odvajanjem bojenoga sloja s intonacom, *arriccio* i dijelom podloge ili bez nje izvodi se kad postoje problemi u strukturi nosača ili kad sliku treba premjestiti“. EwaGlos, 2015., 344. Transfer se smatra najinvazivnijom metodom konzervacije zidnog oslika koji se izvodi samo u krajnjem i opravdanom slučaju kad su ostale mogućnosti očuvanja istog isključene, jer ipak donekle nepovratno mijenja materijalni (fizički i kemijski) i estetski karakter oslika, ali predstavlja i određen rizik od mogućnosti neuspjeha postupka i jačih oštećenja izvornika.

10 Izvorni uglovni kvadri zida zvonika (foto: Katarina Gavrilica, HRZ, 2023.)

Original corner blocks of the bell tower wall (photo: Katarina Gavrilica, Croatian Conservation Institute, 2023)

naslikanog prikaza za rekonstrukciju ukoliko se isti neće vraćati reintegracijom na izvorno mjesto.⁴¹

U zapadnom traveju lađe, gdje se velika pukotina protezala niz središnju okomitu os sjevernog zida, istraživanjima je utvrđeno da se radi o reški.⁴² Naime, zid crkve je na tom mjestu dograđen na korpus zvonika te je spoj dviju odvojenih konstrukcija uzrokovao oštećenja i u prethodnim potresima. Tome je svjedočila intervencija u obliku velike zakrpe u luneti zida, koja je uklonjena kako bi se na tom mjestu izveo zahvat sanacije FRCM mrežicom i sidrima

41 Nakon uklanjanja žbuke s oslikom i izvođenja konstrukcijskih ojačanja na toj poziciji, pokazalo se da je površinu nove žbuke prilično zahtjevno razinom izjednačiti s postojećom geometrijom slavluka zbog jako neuredne i neravne strukture izvorne zidane građe koja je još dodatno izmaknuta oštećenjem. Kako sustav statičkog učvršćenja pri izvođenju zahtijeva određenu raspoloživu debljinu površine, na nekim je dijelovima ostalo jako malo mjesta za nadoknade te bi tako vraćanje fragmenta izvornika s posrednim nosiocem na saniranu površinu *in situ* predstavljalo još dodatni problem.

42 Vidi Hrvatski restauratorski zavod, Informacijsko-dokumentacijski odjel (dalje: HRZ – IDO), MAVAR, RAMONA, 2024.

od karbonskih vlakana. S obzirom na otkriće fragmenta oslikane žbuke u samoj reški, ova se prigoda iskoristila i za dodatno istraživanje izvornog izdanja zvonika prije nego što je isti dogradnjom bio inkorporiran u gabarite lađe krajem 18. stoljeća⁴³ (sl. 10).

U sakristiji je najveće oštećenje nastalo kao posljedica njezine nadogradnje u obnovi krajem 19. stoljeća. Okomiti spoj stare građe od kamena i nove od opeke na zapadnom zidu, bez obzira na pri gradnji postavljenu željeznu zategu, uzrokovao je nakon potresa veliku pukotinu cijelom visinom zida. Vertikalni pojas otučene žbuke od 50 cm širine duž pukotine otkriva i kontinuitet specifičnih veza zidanja pri nadoknadi građe. Žbuka je otučena kako bi se omogućila građevinska sanacija nosioca, a ovdje najstariji sivkasti monokromni slikani sloj iz 19. stoljeća bio je ionako već jako oštećen i bez ustanovljenog sadržaja.

Na pjevalištu su zbog najbrojnijih oštećenja planirani najopsežniji zahvati ojačanja konstrukcije. Čitava pojasnica odvojila se od zapadnoga zida popucavši na više mjesta prema tjemenu s vidljivim pomacima u građi, što je narušilo mehaničku stabilnost svoda te je njezinu čitavu građu zajedno s dodirnom površinom svoda i zida bilo potrebno sanirati karbonskom mrežicom i armirajućom žbukom. Složenost istražnih i građevinskih radova, ograničeni pristup i manipulativni prostor zbog privremenog postavljanja čelične traverze i gusto porudanih potporanja konstrukcije uvjetovali su izmještanje dijela orgulja s pjevališta za vrijeme obnove provedbom propisanih konzervatorskih posebnih uvjeta i mjera zaštite inventara.⁴⁴ Na ugroženoj površini svoda istraživanjem su utvrđeni već spomenuti neutralni dijelovi oslika koji se ponavljaju i koje je u slučaju nedostatka moguće naknadno analogijom likovno reintegrirati metodom rekonstrukcije. Radi se o prikazu ornamentalnog okvira uz veliki središnji ovalni medaljon i svijetlozelenih uklada u podnožju svodnog polja. Sredinu između njih krasila je naslikana viseća cvjetna girlanda čiji je prikaz jako loše sačuvan i ispran te se razabire samo u naznakama boje zelenih vitica. Uz niže dijelove svoda uz pojasnicu otkriveni su i okrajci dvaju naslikanih kružnih monokromnih

43 Radi se o fragmentu naslikanog stiliziranog prikaza uglovnih kvadara u svojoj boji koji su se u pravilnom ritmu po principu duži-kraći vertikalno izmjenjivali uz bridove zvonika. U žbuku urezani obrisi istog motiva ustanovljeni su i na jugoistočnom dijelu zvonika koji se nalazi u prostoru tavana crkve, gdje je izvorni žbukani sloj s urezotinama ostao sačuvan, dok je oslik gotovo potpuno izblijedio. Nalazi su fotografirani, obrisi motiva precrtani na prozirnu foliju, te je ton kartom određena boja izvornog oslika. Temeljem precizne dokumentacije izrađen je i nacrt, te prikaz idealne rekonstrukcije ovog uzorka. Prije ponovnog zapunjavanja reške na sjevernom zidu lađe, lice oslika fragmenta je zaštićeno slojem vapneno-pješčane žbuke u omjeru 1:4.

44 Gornji dio orgulja rastavljen je i privremeno uskladišten u primjerenom prostoru, a preostali dio kućišta zaštićen je od mehaničkih oštećenja *in situ* izrađenim drvenim sandukom. Radove demontaže dijela kućišta izvodila je Valentina Šaš Bakša, mag. konzerviranja i restauriranja, a dijelova instrumentalnog ustroja Umjetnička radionica Heferer.

11 Oslík iznad nadvoja prozora na zapadnom zidu – detalj oštećenja (foto: Katarina Gavrilica, HRZ, 2023.)

Wall painting above the window lintel on the west wall—detail of the damage (photo: Katarina Gavrilica, Croatian Conservation Institute, 2023)

12 Izvedeni facing na naslikanom medaljonu iznad nadvoja prozora na zapadnom zidu (foto: Katarina Gavrilica, HRZ, 2023.)

Facing applied on the painted medallion above the window lintel on the west wall (photo: Katarina Gavrilica, Croatian Conservation Institute, 2023)

medaljona u sivozelenkastim tonovima koji su prikazani u petama svakog svodnog polja lađe. Slikani i žbukani sloj na ovom su dijelu prikaza bili dosta oštećeni te kao takvi neprikladni za provedbu transfera kao mjere zaštite, pa je manji dio površine svakog medaljona nakon preciznog dokumentiranja ipak bilo neophodno ukloniti zbog neizbježnog građevinskog zahvata. Na rubnom pojasu lunete zapadnog zida uz lučnu pojasnicu utvrđena je slikana dekoracija s ukkladama segmentnog zaključka koje se uzdužno nižu prateći geometriju luka. Ružičasta traka s uzorkom crvenih točkica/stiliziranih cvjetica uokviruje taj niz sivkasto obojenih površina, a posred svake od njih uzdužno se proteže tamnije siva girlanda s ružičastim cvjetovima. Dekoracije s ovim elementima utvrđene su i ranijim istraživanjima,⁴⁵ no kako su slikane uglavnom na vapnenom naliču u *secco* varijanti, u prilično su lošem stanju. Istraživanje na ovom nepristupačnom mjestu dodatno je otežao i privremeno postavljeni sustav statičkog podupiranja. Dio oslika koji je istražen detaljno je dokumentiran prije nužnih zahvata uklanjanja, no potpuno će se moći rekonstruirati tek komparacijom s mogućim predstojećim nalazima bolje očuvanosti, pogotovo motiva girlande.

⁴⁵ Ovakve uklade nalazimo na svođenom slavlolu, podgledu trijumfalnog luka, pojasnici koja dijeli dva traveja svoda te u špaletama prozorskih niša lađe. Isti motiv se pojavljuje i na naslikanom prikazu prozora u perspektivi na sjevernom zidu lađe. MAVAR, RAMONA, 2024.

Hitna mjera zaštite oslika postupkom transfera

Na pjevalištu su dodatno oštećenje predstavljale i dvije velike paralelne pukotine na zapadnom zidu koje su narušile statiku nadvoja prozora. Postupak sanacije istih nužno je zahtijevao uklanjanje površine izvorne žbuke do nosioca u širini do 1,8 metara. Istraživanjem spomenutih oštećenja, iznad prozora otkriven je monokromno naslikan iluzionirani medaljon nepotpunog sadržaja s figuralnom scenom u ružičastim tonovima (sl. 11). Pretpostavka je da se ista kompozicija oslika vezana uz prozorski otvor ponavlja na svakom zidu lađe,⁴⁶ pa tako i na sjevernom zidu zapadnog traveja, gdje je umjesto fizički izvedenog otvora naslikan iluzionistički prikaz oslikane prozorske niše po uzoru na one stvarne na drugim zidovima. Zbog tipičnih oštećenja koja obično nastaju na tim mjestima nakon potresa, izvorni je oslik iznad svih prozora u lađi u prošlosti već bio u određenoj mjeri stradao te je uglavnom ukinut velikim

⁴⁶ S obzirom da još nisu istražena sva polja, pretpostavlja se da se radi o prikazima Pet crkvenih zapovijedi koji se spominju u zapisniku kanonskoga pohoda 1821. godine, budući da u lađi brojimo pet ovakvih pozicija. Takvu pretpostavku potvrđuje i djelomično sačuvani latinski natpis iznad medaljona na zapadnom zidu koji sadržajem odgovara Trećoj zapovijedi (*Peccata confitær et eucharistiam circa festum Pachae sume* / Ispovijedi grijeha i o blagdanu Uskrsa se pričesti. Prijevod: mr. sc. Ladislav Dobrica). Na bočnim stranama prozorske osi istraživanjima su utvrđena dva siva *grisaille* medaljona s prikazima iz ciklusa Dekaloga, točnije VII. i VIII. Božje zapovijedi ilustrirane pričama iz Staroga zavjeta (Akanov grijeh iz knjige o Jošui, poglavlje 7 i Daniel izbavlja Suzanu iz knjige o Danielu, poglavlje 13).

13 Čvrsti nosilac *facinga* na naslikanom medaljonu iznad nadvoja prozora na zapadnom zidu (foto: Katarina Gavrilica, HRZ, 2023.)

Facing carrier on the painted medallion above the window lintel on the west wall (photo: Katarina Gavrilica, Croatian Conservation Institute, 2023)

žbukanim nadoknadama, pa je u tom kontekstu svaki nalaz vezan za sadržaj slikanog sloja na ovim dijelovima vrlo vrijedan podatak. Sukladno toj spoznaji, a u nedostatku raspoloživih alternativnih tehničkih rješenja sanacije koji bi podrazumijevali očuvanje zatečenog oslika iznad prozora na pjevalištu *in situ*, odlučeno je da se fragmenti istog sačuvaju metodom transfera⁴⁷ kako bi se nakon izvedenih građevinskih radova mogli reintegrirati u ostatak postojeće kompozicije.⁴⁸

Sam prikaz spomenutog *grisaille* medaljona u iluzionistički naslikanom štuko okviru bio je razjedinjen dvjema velikim vertikalnim pukotinama te je dodatno nasred same naslikane scene bio prekinut i velikom žbukanom zakrpom kao starom intervencijom. Kako se perkusijskim testom ustanovilo da je sloj žbuke s oslikom ionako već praktički odvojen od podložnoga žbukano sloja, odabrana je tehnika

47 Kod radikalnog i prilično invazivnog postupka zaštite zidnog oslika kao što je transfer prilično je važno unaprijed isplanirati čitav projekt. Poželjno je da svaki dio procesa bude određen na samom početku i da se sve vezane radnje od dokumentacije, samog postupka odvajanja fragmenata od nosioca, preko njihovog izmještanja i primjerenog pohranjivanja, obrade poledine i izrade novog nosioca, pa sve do konačne reintegracije *in situ* odvijaju kontinuiranom dinamikom u što kraćem periodu. Na taj način se svodi na minimum gubitak informacija kao i eventualna oštećenja i propadanje odvojenih dijelova zidnog oslika radi izdvajanja iz specifičnih mikroklimatskih uvjeta izvorne lokacije.

48 Odluka je usuglašena s nadležnim Konzervatorskim odjelom u Zagrebu. MKM – KO ZG, Očevid, Klasa: 612-08/23-01/0465, Urbroj: 532-05-02-01/12-23-01, od 27. 02. 2023.

14 Zid iznad nadvoja prozora nakon transfera (foto: Katarina Gavrilica, HRZ, 2023.)

Wall above the window lintel after the transfer (photo: Katarina Gavrilica, Croatian Conservation Institute, 2023)

stacco kojim se slikani sloj odvoja zajedno sa slojem pripadajuće žbuke. Ustanovljena oštećenja sugerirala su uklanjanje oslika u tri zasebna fragmenta čiji su se oblik i veličina odredili prema sadržaju oslika, ali i praktičnoj vjerojatnosti uspješne izvedbe cijelog postupka, uzimajući u obzir skučen manipulativni prostor same pozicije. Kao prvi korak izvedena je priprema površine ulomaka slike mehaničkim čišćenjem naknadnih naliča s izvornog slikanog sloja kirurškim skalpelima. Ovaj se dio procesa zbog relativno sporog odvijanja uglavnom usmjerio na sam središnji prikaz medaljona i natpis iznad njega, dok je, zbog vremenskog ograničenja, manji ostatak površine fragmenata ipak ostao neočišćen.⁴⁹ Motiv medaljona je dobro dokumentiran precrtavanjem likovnog sadržaja na prozirnu foliju u omjeru 1:1, kako bi se kasnije prema tome mogao točno odrediti položaj svakog od triju fragmenata u međusobnom odnosu. Na foliju su također ucrtani obrisi luka pojasnice i prozorskog nadvoja u odnosu na precrtani motiv. Na ovako pripremljenoj površini izveo se *facing* od japanskog papira i sloja pamučne gaze natopljenih 25 %-tnom otopinom Paraloida B72 u acetonu (sl. 12). Tamo gdje su rubovi ulomaka bili povezani s ostatkom oslika, žbuka je precizno zarezana i oslobođena, dok je pristup bridovima svakog od fragmenata bio moguć sa suprotne strane zahvaljujući prethodno uklonjenim žbukanim zakrpama uz njih. Izrađen je čvrsti nosilac *facinga* sastavljen od konstrukcije savitljivih drvenih letvica koji je, nakon sušenja prethodnih slojeva, na površinu pričvršćen poliuretanskom pjеном (sl. 13), a zatim se pristupilo pažljivom i postepenom odvajanju fragmenata oslika sa žbukom od donjih slojeva umetanjem tankih dugačkih pila i uskih

49 Uklanjanje naknadnih slojeva na licu slike bitan je dio postupka transfera, radi ujednačene zaštite slikanog sloja *facingom*.

15 Jedan od ulomaka oslika nakon transfera (foto: Katarina Gavrilica, HRZ, 2023.)

A fragment of the wall painting after the transfer (photo: Katarina Gavrilica, Croatian Conservation Institute, 2023)

metalnih pločastih alata (sl. 14). Ulomci oslika su uspješno odvojeni i položeni licem prema dolje na privremenu podlogu te su tako preneseni i pohranjeni u radionici Odjela za zidno slikarstvo i mozaik Hrvatskog restauratorskog zavoda radi daljnje restauratorske obrade do ponovnog vraćanja na sanirani zid *in situ* (sl. 15).

Sanacija oštećenja građevinskim injektiranjem

Zahvati sanacije ipak su na većini ispitanih pukotina svedeni na građevinsko injektiranje koje nije zahtijevalo uklanjanje pojasa oslikane površine šireg od 10-20 cm. Na dijelovima gdje je istraživanjem utvrđen bogatiji sadržaj s naznakama figuracije oslik se, na prijedlog restauratora i konzervatora, nastojao maksimalno sačuvati, pa su se inicijalno planirani opsežniji zahvati ograničili na one manje invazivne. Takav pristup primijenjen je na području tjemena obaju svodova lađe gdje dijelovi pukotina presijecaju velike naslikane ovalne središnje medaljone i na

16 Građevinsko injektiranje (foto: Katarina Gavrilica, HRZ, 2023.)

Construction grouting (photo: Katarina Gavrilica, Croatian Conservation Institute, 2023)

polukružnim pukotinama u kaloti apside gdje se ispod nadknadnih naliča krije prikaz naslikanog oltara. Na mnogim pozicijama pukotine nisu bile značajnije i radilo se o već ranije krpanim oštećenjima, pa se većina nužno uklonjene površine uglavnom odnosila na stare žbukane zakrpe. Na taj način se pristupilo injektiranju uz spojeve s pojasnicama gdje je došlo do odvajanja građe zida i svoda, kao i na jačim pukotinama iznad i u nadvojima prozora. U apside i na južnom zidu svetišta nalazilo se nekoliko vertikalnih pukotina koje su također injektirane nakon uklanjanja zakrpa, tako da je omogućeno da se oslik i ovdje maksimalno sačuva. Na oslobođenoj površini građe izvođač je za potrebe injektiranja u očišćene sljubnice opeka uz pukotine umećao cjevčice privremeno ih brtveći poliuretanskom pjеноm (sl. 16). Konsolidacija građe u uskom pojasu oko pukotine izvedena je injektiranjem industrijske smjese na vapnenoj bazi. Središnji dio svoda svetišta nije pretrpio značajna oštećenja, stoga na njemu nije bilo potrebe ni za kakvom intervencijom te je zadržan u zatečenom stanju.

Na mjestima svih izvedenih zahvata konstrukcijske sanacije u unutrašnjosti, izvođač građevinskih radova aplicirao je nadoknade sanacijskom žbukom s vapnenim vezivom (*Mape-antique intonaco NHL*, proizvođač Mapei). Površina tih nadoknada ostala je upuštena oko 1 cm radi

17 Pogled prema pjevalištu nakon završenih radova (foto: Katarina Gavrilica, HRZ, 2023.)

View toward the choir after the renovation was completed (photo: Katarina Gavrilica, Croatian Conservation Institute, 2023)

moгуćnosti nanošenja restauratorske žbuke u sklopu budućih konzervatorsko-restauratorskih radova (sl. 17-20). Na nekolicini mjesta na svodu lađe je nadoknada izvorne geometrije arhitekture pri žbukanju ipak predstavljala izazov, poput tjemena svodenog slavoluka s trijumfalnim lukom, jer nije bilo dovoljno idealnog prostora za sustav ojačanja. Zbog nepravilne i nedosljedne strukture građe izmaknute oštećenjima te zbog debljine novog reintegracijskog sloja nije svugdje bilo moguće savršeno pratiti napete obrise arhitektonske forme. Te malobrojne nepravilnosti ipak su neznatne i budućom ih je restauratorskom obradom moguće naknadno popraviti.

ZAKLJUČAK

Istraživanja zidnog oslika crkve sv. Nikole biskupa u Jastrebarskom su provedena u svrhu radova hitne konstrukcijske obnove crkve nakon potresa te su nužno bila prilagođena dinamici izvođenja pojedinih građevinskih zahvata. Cilj je bio što veću površinu oslika otvoriti i dokumentirati ne bi li se što prije donijela odluka o daljnjim koracima. Zbog vremenskog ograničenja i potrebe za relativno brzim uvidom u nalaze, nije bilo moguće najveću pažnju posvetiti

inače zahtjevnom mehaničkom čišćenju nestabilnog oslika. Ono je, s obzirom na prilike, izvedeno preliminarno i bez dočišćavanja. Uvjeti na gradilištu (prašina, visoka relativna vlaga, niska temperatura tijekom zimskih mjeseci) također su utjecali na odluke u izvođenju nekih restauratorskih postupaka kako bi oni u tim okolnostima što uspješnije ispunili svoju svrhu.⁵⁰ Zaštita oslika uglavnom se odnosila na hitne mjere prevencije štete od građevinskih radova koji su uslijedili.

Restauratorska istraživanja su dodatno pružila priliku i za nadopunu podataka o stanju i likovnom sadržaju izvornoga slikanog sloja te su zajedno s novim rezultatima povijesnoumjetničkih istraživanja doprinijela valorizaciji slikarskoga opusa Antona Archera. Podređen projektu protupotresne sanacije prema kojem su nužni zahvati na konstrukciji planirani za izvođenje iz crkvene unutrašnjosti, spomenuti se sadržaj kompromisnim i selektivnim pristupom nastojao u što većoj mjeri sačuvati od nepovratnog gubitka te dokumentirati kako bi bila moguća što

⁵⁰ Npr. primjena akrilne smole Paraloida B72 za podljepljivanje manjih dijelova oslika na svodu

18 Svod svetišta nakon završenih radova (foto: Katarina Gavrilica, HRZ, 2023.)

Sanctuary vault after the renovation was completed (photo: Katarina Gavrilica, Croatian Conservation Institute, 2023)

19 Istočni svod i slavoluk nakon završenih radova (foto: Katarina Gavrilica, HRZ, 2023.)

East vault and triumphal arch after the renovation was completed (photo: Katarina Gavrilica, Croatian Conservation Institute, 2023)

kvalitetnija i cjelovitija buduća obnova najstarijeg reprezentativnog oslika.

Interdisciplinarnom suradnjom u donošenju odluka između konzervatora, restauratora, statičara i izvođača građevinskih radova postignuta su optimalna sporazumna rješenja u cilju sanacije konstrukcije i zaštite oslika, odnosno zaštite spomeničkih i povijesno-umjetničkih svojstava kulturnoga dobra, kao i sprečavanja daljnjih oštećenja uz poštivanje zahtjeva postizanja otpornosti graditeljske baštine. Ojačanje građe nepokretnoga kulturnog dobra uz primjenu suvremenih metoda i materijala u kontekstu postojećeg povijesnog zidnog oslika kompromis je koji tek treba proći test vremena. Ovakvim se pristupom vijek konstrukcije objekta produžio, a maksimalnom kontrolom štete u danim okolnostima osigurana je i mogućnost prezentacije jedinstvenog izvornog izdanja njegovog interijera.

LITERATURA

BARLÉ, JANKO, *Povjest župa i crkava zagrebačkih. II. Župa sv. Ivana u Novoj Vesi*, Zagreb, 1899.

BRADIĆ, NEVEN, *Sakralna graditeljska baština Jastrebarskog i okolice, Jastrebarsko 1249.-1999. 750 godina grada*, (ur.) Filip Potrebica, Krunoslav Matešić, Jastrebarsko: Poglavarstvo grada Jastrebarsko, 2001., 225-277.

BRAJER, ISABELLE, *The Transfer of Wall Paintings, Based on Danish Experience*, London, 2002.

BUTURAC, JOSIP, *Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501.*, *Starine JAZU*, 59 (1984.), 43-107.

CVITANOVIĆ, ĐURĐICA, *Sakralna arhitektura baroknog razdoblja, Knj.1.* Zagreb, 1985.

DAMJANOVIĆ, DRAGAN, Herman Bollé i obnove baroknih sakralnih građevina u stilu njemačke neorenesanse, *Prostor*, Vol. 19, No. 1, 41 (2011.), 42-59.

DAMJANOVIĆ, DRAGAN, *Arhitekt Herman Bollé*, Zagreb, 2013.

EwaGlos, *European Illustrated Glossary of Conservation Terms for Wall Paintings and Architectural Surfaces*, (ur.) Angela Weyer, Petersberg, 2015.

JAKAŠA BORIĆ, VIKI; OŽANIĆ, MARTINA, Posljedice zagrebačkog i petrinjskog potresa na kulturnim dobrima Zagrebačke županije – oštećenja i hitne mjere zaštite, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 46/47 (2023.), 155-172.

KEMPERL, METODA, Slikovne dekoracije u župnoj crkvi sv. Andreja u Zgornjem Leskovcu i zagrebački slikar Anton Archer, *Podravina*, 30 (2016.), 106-120.

KRAŠEVAC, IRENA, Neorenesansna komponenta u djelu Hermana Bolléa, *Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske: zbornik radova sa znanstvenih skupova „Dani Cvita Fiskovića“ održanih 2003. i 2004. godine*, sv. 2, (ur.) Predrag Marković, Jasenka Gudelj, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2008., 481-490.

LASZOWSKI, EMILIJ, *Stara hrvatska županija podgorska*, Zagreb, 1899.

MORA, PAOLO; MORA, LAURA; PHILIPPOT, PAUL, *Conservation of Wall Paintings*, London, 1984.

20 Pogled prema svetištu nakon završenih radova (foto: Katarina Gavrilica, HRZ, 2023.)

View toward the sanctuary after the renovation was completed (photo: Katarina Gavrilica, Croatian Conservation Institute, 2023)

NESTIĆ, JASMINA, *Iluzionirani oltari XVIII. stoljeća na području sjeverozapadne Hrvatske*. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2014.

NESTIĆ, JASMINA, Zidni oslik svetišta župne crkve sv. Antuna pustinjaka u Slavetiću: prilog poznavanju opusa slikara Antuna Archera, *Portal*, 5 (2014.a), 123-135.

POTREBICA, FILIP, Pregled povijesti trgovišta Jastrebarsko od 13. stoljeća do 1848., *Jastrebarsko 1249.-1999. 750 godina grada*, (ur.) Filip Potrebica, Krunoslav Matešić, Jastrebarsko: Poglavarstvo grada Jastrebarsko, 2001., 91-123.

RAČKI, FRANJO, Popis župa zagrebačke biskupije 1334 i 1501 godine, *Starine JAZU*, 4 (1872.), 201-229.

REPANIĆ-BRAUN, MIRJANA, Autor zidnih slika u crkvi sv. Ivana na Novoj Vesi – Lerchinger ili Archer?, *Acta historiae arts Slovenica*, 72 (2002.), 107-122.

REPANIĆ-BRAUN, MIRJANA, Sedam darova Duha Svetoga. Zidne slike u Kominu prema predlošcima Johanna Georga Bergmüllera, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 27 (2003.), 197-206.

REPANIĆ-BRAUN, MIRJANA, Tematika i autorstvo kasnobaroknih zidnih slika u Kominu i Visokom, u: *Sveti Ivan Zelina i zelinski kraj u prošlosti*, (ur.) Ante Gulin, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; Sveti Ivan Zelina: Grad Sveti Ivan Zelina, 2003.a, 307-312.

REPANIĆ BRAUN, MIRJANA, Hrašćina: Župna crkva sv. Nikole, Zidne slike, u: *Krapinsko-zagorska županija: sakralna arhitektura s inventarom, feudalna arhitektura, spomen-obilježja, Umjetnička topografija Hrvatske*, knjiga 4, (ur.) Ivanka Reberski, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, Školska knjiga, 2008., 200-201.

ARHIVSKI IZVORI

Arhiv Župe sv. Nikole u Jastrebarskom, Liber Memoria-bilium Parchiae Jaskensis

Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu, Kanonske vizitacije, Arhidakonat Gorica, Protokol 124/VII, 1785.; 127/X, 1821.; 1841.

DOKUMENTACIJSKI IZVORI

Ministarstvo kulture i medija, Dokumentacija Konzervatorskog odjela u Zagrebu

Mjere zaštite nakon potresa, KLASA: 612-08/21-18/0055, URBROJ: 532-05-02-01/2-21-2, od 04. 05. 2021.

Posebni uvjeti, KLASA: 612-08/22-23/3608, URBROJ: 532-05-02-01/9-22-3, od 29. 08. 2022.

Očevid, KLASA: 612-08/23-01/0465, URBROJ: 532-05-02-01/12-23-01, od 27. 02. 2023.

Promemorije sastanaka, KLASA: 612-08/23-01/0491, od 12.01.2023. do 13. 06. 2023.

ARHIKON d.o.o., Zagreb, *Opis i prikaz zahvata na građevini/Obnova konstrukcije zgrade*, Broj projekta TD:213/22, Zagreb, srpanj 2022.

BARIŠIĆ, EMILJA, *Izveštaj o ispitivanju opeke i morta za zide izvađenih iz konstrukcije*, Broj 328/22 Sv Nikola Jastrebarsko, Zagreb, kolovoz 2022.

DIKLIĆ ANTUN, *Župna crkva sv. Nikole, Jastrebarsko. Arhitektonski snimak postojećeg stanja*, Broj projekta TD: 21/S1, Zagreb, studeni 2021.

LJUBOJEVIĆ, HRVOJE, *Elaborat. Tehničko rješenje privremenog podupiranja potresom oštećene konstrukcije*, TD: 148/21, Zagreb, studeni 2021.

POJATINA, BORIVOJ, *Izvešće br. 27 – B/22 Sv Nikola Jastrebarsko sanacija. Kontrola mehaničke otpornosti i stabilnosti betonske i zidane konstrukcije građevine*, Zagreb, listopad 2022.

STRESEC, DARKO; LJUBOJEVIĆ, HRVOJE; BLAGEC, MARKO, *Elaborat ocjene postojećeg stanja građevinske konstrukcije*, TD: 208/21., Zagreb, studeni 2021.

STRESEC, DARKO, *Arhitektonski projekt Sv. Nikola Projekt obnove konstrukcije zgrade*, TD 213/22, Zagreb, rujan 2022.

STRESEC, DARKO; LJUBOJEVIĆ, HRVOJE, *Projekt obnove konstrukcije zgrade. Projekt pojačanja građevinske konstrukcije*, TD 076/22, Zagreb, listopad 2022.

VILENICA, BENEDIKTA, *Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja apside svetišta župne crkve sv. Nikole biskupa u Jastrebarskom*, Velika Gorica, 18. 11. 2019.

VUKSAN, JOSIP; MUŽAR, MARINKA, *Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja župne crkve sv. Nikole biskupa u Jastrebarskom*, Velika Gorica, 15. 11. 2018.

Hrvatski restauratorski zavod, Informacijsko-dokumentacijski odjel

MAVAR, RAMONA, *Jastrebarsko, crkva sv. Nikole biskupa - Izveštaj o konzervatorsko - restauratorskim radovima na zidnim slikama u 2023. godini*, HRZ, Zagreb, 2024.

INTERNETSKI IZVORI

Struna, *Hrvatsko strukovno nazivlje*, <http://struna.ihjj.hr/naziv/grizaj/47359/>

Abstract

POST-EARTHQUAKE STRUCTURAL REHABILITATION AND APPROACH TO PROTECTING AND PRESERVING WALL PAINTINGS: CHURCH OF ST. NICHOLAS THE BISHOP IN JASTREBARSKO

The historical layering of the Parish Church of St. Nicholas the Bishop in Jastrebarsko is reflected in its prominent late baroque and revivalist architectural features, as well as in the presence of multiple layers of wall paintings, including particularly significant wall paintings from the late 18th century that were, as a result of this research, attributed to Anton Archer (Zagreb, †1807), the painter residing in Zagreb. The whole interior of the church is covered with wall paintings depicting the evangelists, the Doctors of the Church, the Ascension and the Resurrection, with iconographically complex scenes from the Old and New Testaments that illustrate the Ten Commandments and Five Precepts of the Church. In addition to polychrome illusionistic depictions of architecture and stucco frames with corresponding Latin inscriptions, the uniqueness of this work is highlighted by figural scenes in medallions executed in the *grisaille* technique. Since the church in Jastrebarsko sustained severe damage in the 2020 earthquakes, it was necessary to first implement emergency intervention measures, followed by structural renovation. The church structure strengthening project proposed grouting from the vaults' underside and covering the cracks with FRCM reinforcement mesh made of carbon fibers. However, this method could not be implemented equally in all areas due to the presence of the valuable wall paintings. Therefore, the approach to its protection and preservation required significant attention and individual adaptation to each specific position within the building. In parallel with the full-surface rehabilitation of the upper side of the vaults, additional conservation and restoration research was conducted in the interior. This included the examination of every crack included in the project to determine their condition, as well as

the level of preservation and artistic quality of the painting, which then guided the approach to rehabilitation. Where possible, the rehabilitation approach was partially modified and adapted based on the probing results. If research revealed the presence of a valuable figural scene or similar significant finding, the rehabilitation method was to be adapted to ensure the highest level of preservation for the painting. In areas with cracks that exhibited severe structural rather than just superficial damage, where probes revealed monochromatic painted sections or repetitive elements that could easily be reconstructed, it was decided to remove the findings after documenting them and to rehabilitate the affected area by installing FRCM system nets. However, this method was not permitted in areas where exceptionally high-quality findings were discovered, such as the area above the window opening on the west wall of the choir, which was also one of the most endangered positions. In this area, the painting was preserved by detaching the painted layer together with the plaster (*stacco*). In areas with predominantly superficial cracks, restoration injection was applied regardless of the quality of the painted image. All the research findings were thoroughly and precisely documented (photographs and graphic documentation, tracings on transparent Melinex film at a 1:1 scale). Through mutual cooperation, all parties involved, including structural engineers, planners, contractors, restorers, owners and the authorized Conservation Department in Zagreb, addressed all of the issues and adopted solutions that were primarily focused on protecting the monument's historical and artistic values, while meeting the requirements of achieving resilient architectural heritage.

Ivana Tomas

Kapela sv. Ane u Gornjoj Plemenšćini u svjetlu rezultata istraživanja provedenih tijekom konstrukcijske obnove

Ivana Tomas
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
HR – 10000 Zagreb, Ivana Lučića 3

UDK: [726:272-523.43].025.3/4(497.522Pregrada)"2024"
[726:272-523.43].025.1(497.522Pregrada)"2020":550.34
Izvorni znanstveni rad / Scientific paper
Primljeno / Received: 6. 9. 2024.

Ključne riječi: Kapela sv. Ane, Gornja Plemenšćina, Hrvatsko zagorje, arhitektura, zidne slike, gotika, grofovi Celjski, Gustav Taussig

Key words: St. Anne's Chapel, Gornja Plemenšćina, Hrvatsko Zagorje, architecture, wall paintings, Gothic art, Counts of Celje, Gustav Taussig

U svrhu pripreme smjernica i prijedloga prezentacije pročelja i interijera kapele sv. Ane u Gornjoj Plemenšćini u Krapinsko-zagorskoj županiji – čija će obnova uslijediti nakon konstrukcijske sanacije koja se provodi zbog oštećenja nastalih u potresima 2020. godine – obavljena su konzervatorsko-restauratorska, arhivska i dokumentacijska istraživanja 2024. godine, što je, osim prijedlogom prezentacije i smjernica za obnovu, rezultiralo brojnim novim saznanjima o slojevitosti i graditeljskim transformacijama spomenika. Kapela sv. Ane podignuta je kao reprezentativna narudžba grofova Celjskih tijekom prve polovine, tj. sredine 15. stoljeća, a njezine graditeljske transformacije moguće je pratiti kroz 17. i 18. stoljeće iz pomno iščitanih protokola kanonskih vizitacija, pa sve do kraja 19. stoljeća kada kapela poprima postojeći izgled. Za razumijevanje i tumačenje njezina prvotna izgleda otkriće vrijednog gotičkog zidnog oslika od osobite je važnosti.

Kapela sv. Ane u Gornjoj Plemenšćini na prostoru Krapinsko-zagorske županije pojedinačno je zaštićeno kulturno dobro utvrđeno rješenjem Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske (Klasa: UP/I-612-08/05-06/1217, od 8. studenoga 2005.), upisano u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske pod oznakom Z-2359. Kapela pripada župi Blažene Djevice Marije u Pregradi u sklopu Tuheljsko-pregradskog dekanata, tj. Zagorskog arhidakonata Zagrebačke nadbiskupije. Spomenik je pretrpio teška oštećenja u potresima koji su se dogodili u ožujku i prosincu 2020.

godine.¹ Njegovo stanje, kao i opis potrebnih intervencija, utvrđeni su prema Elaboratu ocjene postojećeg stanja građevinske konstrukcije iz 2022. godine.² Na svim vanjskim i unutarnjim zidovima kapele (svetišta, lađe, zvonika i sakristije), njezinim svodovima (svetišta, zvonika i sakristije) te nadvojima prozorskih i vratnih otvora, kao i trijumfalnom luku, evidentirana su veća oštećenja u vidu vertikalnih i kosih pukotina, otpadanja žbuke, ali i odvajanja zida poglavito na spojevima dogradnji: na spoju sakristije i svetišta, osobito uza južni kontrafor, na spoju sakristije i južnog ramena lađe, na spoju istočnog i južnog zida broda te na spoju pjevališta i zidova lađe. Znatnija oštećenja dokumentirana su i na zvoniku: od vertikalnih i kosih pukotina do otpadanja većih površina žbuke, potom na svodu svetišta te na trijumfalnom luku i istočnom zidu lađe.

U okviru konstrukcijske sanacije provedene tijekom 2023. godine izveden je niz zahvata kojima je građevina stabilizirana i učvršćena.³ Tijekom izvođenja radova na obnovi kapele u kolovozu 2023. godine obavljena su i ciljana, preliminarna konzervatorsko-restauratorska istraživanja

1 Kapela sv. Ane u Gornjoj Plemenšćini pretrpjela je teža oštećenja u potresima koji su se dogodili u ožujku i prosincu 2020. godine, pa je 2022. godine uključena u program financiranja obnove iz europskog Fonda solidarnosti kojem je temeljna svrha bila konstrukcijska sanacija kulturnih dobara javne namjene, kao i podizanje njihove otpornosti na razinu 3, u skladu sa *Zakonom o obnovi zgrada oštećenih potresom na području Grada Zagreba, Krapinsko-zagorske županije, Zagrebačke županije, Sisačko-moslavačke i Karlovačke županije* (NN, 102/20, 10/21, 117/21), u skladu s *Tehničkim propisom za građevinske konstrukcije* (NN, 17/17, 75/20, 7/22), te *Zakonom o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*.

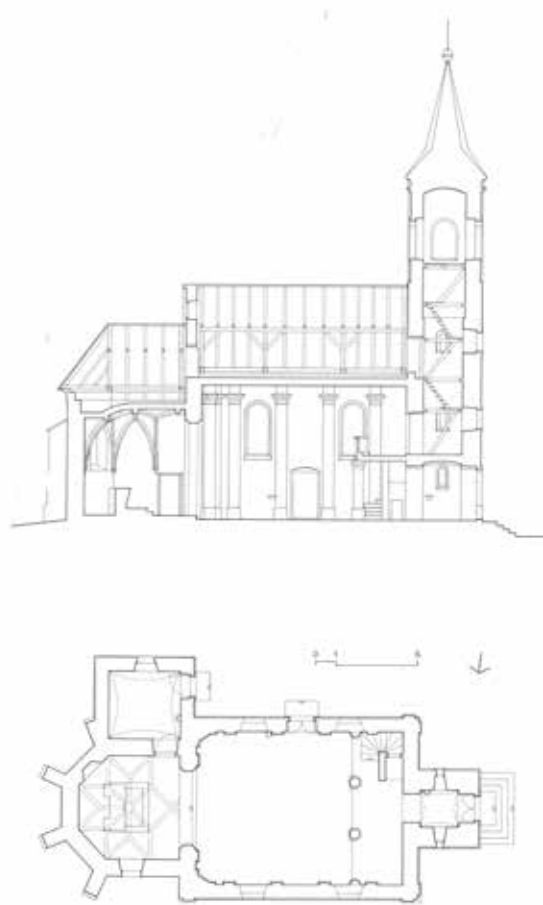
2 Intrados Projekt d.o.o., *Elaborat ocjene postojećeg stanja građevinske konstrukcije*, glavni projektant/projektant konstrukcije: Hrvoje Podnar, dipl. ing. građ.; suradnici: Martina Vujasinović, mag. ing. aedif., Lovro Jakšić, mag. ing. aedif., 2022. Ministarstvo kulture i medija RH, Uprava za zaštitu kulturne baštine - Konzervatorski odjel u Krapini (dalje: MKM- KO Krapina).

3 Radovi konstrukcijske sanacije kapele, izvedeni su prema navedenom projektu tvrtke Intrados Projekt d.o.o. iz 2022. godine.

na mjestima pukotina kako se planiranom sanacijom ne bi dodatno degradirale njezine spomeničke vrijednosti.⁴ Nadležni Konzervatorski odjel u Krapini je prigodom izvođenja konstrukcijske obnove propisao izradu konzervatorskog elaborata kao podlogu i pripremu za izradu projekta prezentacije pročelja i interijera kapele koji će uslijediti po dovršetku sanacije.⁵ S ciljem sagledavanja građevnog razvoja spomenika, točnije valorizacije njegovih povijesnih slojeva koji će projektom biti afirmirani, provedena su dodatna konzervatorsko-restauratorska sondiranja *in situ*,⁶ arhivska i dokumentacijska istraživanja u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu (protokoli kanonskih vizitacija Zagrebačke (nad)biskupije; dokumenti Nadbiskupskog duhovnog stola; Arhiv Doris Baričević) i Ministarstvu kulture i medija RH (Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Zagrebu, Konzervatorski odjel u Krapini) te podrobna analiza vanjštine i interijera građevine. Istraživanja su realizirana u razdoblju od ožujka do svibnja 2024. godine, a rezultirala su brojnim novim saznanjima o slojevitosti i graditeljskim transformacijama spomenika. Na osnovi povijesnih podataka, prikupljenih i analiziranih iz relevantne literature, arhivske i dokumentacijske građe, precizno je definiran slijed izgradnje i uređenja kapele sv. Ane. Moguće ga je pratiti od prve polovine, tj. sredine 15. stoljeća, kada je podignuta kao reprezentativna narudžba grofova Celjskih, pa do konca 19. stoljeća, kada poprima postojeći izgled. Od osobite važnosti za razumijevanje i tumačenje njezina prvotna izgleda otkriće je vrijednog gotičkog zidnog oslika u unutrašnjosti kapele.

POVIJEST, IZVORI I LITARUTURA

Kapela sv. Ane u Gornjoj Plemenščini pozicionirana je na uzvišenom položaju (kota 363 metara), s dobrim pregledom na okolni krajolik. Pravilno je orijentirana i zaprema veće dimenzije (21,8 x 11,82 metara), a njezinu tlocrtnu osnovu čine pravokutna lađa s neznatno užim i nižim poligonalnim svetištem, pročelni zvonik i sakristija (sl. 1). Prvi spomen kapele zabilježen je u protokolu kanonske vizitacije Zagrebačke (nad)biskupije iz 1639. godine u kojem se navodi kao filijalna (područna) kapela

1 Gornja Plemenščina, kapela sv. Ane, uzdužni presjek s pogledom prema jugu i tlocrt (Izvor: VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, DIANA, *Gotičke crkve Hrvatskoga zagorja*, Zagreb, 1993., 187, sl. 182-183)

Gornja Plemenščina, St. Anne's Chapel, longitudinal section with a view to the south and floor plan (Resource: VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, DIANA, *Gotičke crkve Hrvatskoga zagorja*, Zagreb, 1993, 187, fig. 182-183).

župe Pregrada: *capella S. Annae in Konoba*.⁷ Prema popisu pregradskih župnika tada je upravitelj župe bio Nikola Jagušić.⁸ Daljnje povijesne podatke o kapeli moguće je pratiti iz zapisnika kanonskih vizitacija do 1857. godine, kao i iz dokumenata Nadbiskupskog duhovnog stola nastalih u razdoblju od 1878. do 1889. godine, tijekom posljednje velike obnove građevine. Osim pisanih izvora, za razumijevanje spomenika važni su i povijesni kartografski izvori, napose karta prve katastarske izmjere iz 1862. godine. Sva relevantna konzervatorska i projektna dokumentacija o kapeli nalazi se u Ministarstvu kulture i medija RH (Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjeli u Zagrebu i u Krapini). Također, od osobite su vrijednosti i fotografski snimci na kojima je ovjekovječen

4 PRPIĆ, IVA 2023.

5 Konzervatorski elaborat kapele sv. Ane u Gornjoj Plemenščini s prijedlogom prezentacije pročelja i interijera kapele izrađen je u lipnju 2024. godine, a pohranjen je u MKM - KO Krapina. Naručitelj konzervatorskog elaborata je Župa Uznesenja Blažene Djevice Marije u Pregradi. Konzervatorski elaborat potpisuje izv. prof. dr. sc. Ivana Tomas, dok je arhitektonske snimke spomenika i grafički izgled prijedloga prezentacije pročelja i interijera kapele izradio Renato Cottiero, d.i.a. Transkripciju i prijevod dokumenata priredio je izv. prof. dr. sc. Danko Šourek. Konzervatorsko-restauratorska istraživanja slojeva građe, žbuka i bojanih/slikanih slojeva na sjevernom pročelju i u unutrašnjosti kapele izvela je Ivana Drmić, viša konzervatorica-restauratorica.

6 DRMIĆ, IVANA, 2024.

7 Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu (dalje: NAZ), Kanonske vizitacije (dalje: Kan. viz.), Župa Pregrada, Prot. 4/IV, 1639., Pag. 336.

8 Župnik Nikola Jagušić spomenut je u protokolu kanonske vizitacije iz 1639. godine. Pretpostavlja se da je bio upravitelj pregradske župe do 1650. godine. FILIPČIĆ, IVAN, 1983., 116.

izgled spomenika 1960-ih godina, a riječ je o građi koja je pohranjena u Konzervatorskom odjelu u Zagrebu i u Arhivu Doris Baričević u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu.⁹

O kapeli se u dosadašnjoj stručnoj i znanstvenoj literaturi relativno malo pisalo. Prve konkretne podatke o spomeniku nalazimo u djelu Ivana Filipčića, naslovljenom *Župa Pregrada – mala monografija o župi Naše Gospe od Kurnagore* iz 1983. godine. U knjizi je predložena povijest župe Pregrada od razdoblja srednjeg vijeka kada je župa bila u sklopu kostelskog vlastelinstva pa sve do suvremenog doba, a među sakralnim zdanjima pozornost je posvećena i kapeli sv. Ane u Gornjoj Plemenščini, jedinom očuvanom srednjovjekovnom spomeniku u toj župi.¹⁰ Uz kratki opis zdanja, autor je prepoznao grb grofova Celjskih na jednoj od svodnih konzola svetišta.¹¹ Filipčić djelomično donosi i podatke o baroknom crkvenom inventaru (opremi), kao i informaciju o obnovi kapele koncem 19. stoljeća kada je graditeljski poduzetnik Gustav Taussig podigao postojeću lađu sa zvonikom i sakristijom.¹² Na kapelu sv. Ane osvrnula se i Anđela Horvat u radu pod naslovom *Pregled spomenika kulture općine Pregrada* iz 1985. godine.¹³ Spomeniku je posvetila pozornost i Diana Vukičević-Samaržija u knjizi *Gotičke crkve Hrvatskog zagorja*, objavljenoj 1993. godine. Uz analizu arhitektonskog rješenja građevine, kao i njezine klesane dekoracije, ondje su prvi put objavljeni arhitektonski snimci kapele i nacrti elemenata arhitektonske plastike (svodna rebra i konzole te trijumfalni luk).¹⁴

Detaljnim iščitavanjem povijesnih podataka o kapeli, kao i rezultata konzervatorsko-restauratorskih istraživanja te precizno provedene analize cjelokupne arhitektonske kompozicije spomenika, moguće je definirati njegove tri razvojne etape koje se mogu pratiti od prve polovine, tj. sredine 15. stoljeća, pa do kraja 19. stoljeća. Prva etapa odnosi se na izgradnju gotičke građevine s poligonalnim svetištem, lađom

i sakristijom nastale pod pokroviteljstvom moćnih grofova Celjskih najvjerojatnije između 1430.-ih i 1456. godine. Njezin unutarnji prostor bio je urešen reprezentativnim gotičkim zidnim slikama koje su, nažalost, tek fragmentarno sačuvane. Druga etapa vezana je za intervencije na kapeli u 17. i 18. stoljeću koje su pomno iščitane iz protokola kanonskih vizitacija i mahom se odnose na popravke i opremanja srednjovjekovnog zdanja. Naposljetku, treća etapa veže se za zamašniju obnovu kapele koju je vodio graditeljski poduzetnik Gustav Taussig od 1878. do 1882. godine. Tada se događaju i najveće transformacije gotičke građevine jer su podignute nova lađa sa zvonikom i sakristija.

GOTIČKA KAPELA

Posjed na kojem je izgrađena gotička kapela sv. Ane bio je u vlasništvu kostelskog vlastelinstva, a njegovi tadašnji vlasnici bili su znameniti grofovi Celjski.¹⁵ Godine 1399. ugarsko-hrvatski kralj Sigismund (Žigmund) Luksemburški (vladao: 1387.-1437.) darovao je svom rođaku grofu Heramanu II. Celjskom (1360.-1435.) i njegovim nasljednicima „kompleks zagorskih vlastelinstava“: Kostel zajedno s Krapinom, Loborom, Oštrcem, Belcem, Lepoglavom, Cesargradom i Trakoščanom. Celjski su tada imali funkciju zagorskih župana jer je u njihovim rukama bila cijela Zagorska županija sa svim tamošnjim utvrdama (gradovima). Kao feudalni gospodari na tom prostoru vladali su do 1456. godine, tj. do smrti posljednjeg člana obitelji – istaknutog Urlika II. (1406.-1456.). Ondašnje kostelsko vlastelinstvo bilo je podijeljeno na tri župe – Pregrada, Kostel i Konoba (danas Petrovsko) koje su pripadale arhiđakonatu Zagorje, jednom od četrnaest upravnih područja ondašnje Zagrebačke biskupije.¹⁶ Arhiđakonatski Zagorje zauzimao je po časti prvo mjesto i, zajedno s arhiđakonom Gora, bio je spojen s čašću velikog prepošta Zagrebačkog kaptola. Spomenute tri župe nalazimo i u popisu župa Zagrebačke biskupije koji je sastavio Ivan, arhiđakon gorički i uvrstio u *Statut zagrebačkog kaptola* 1334. godine: *Et primo ecclesia beate Virginis de Pregrada; Item ecclesia sancti Emerici de Kostel; Item ecclesia sancti Petri de Conoba*.¹⁷ Iako je uvriježeno mišljenje kako je kapela sv. Ane od svojega osnutka bila u sklopu župe Pregrada, ne bi trebalo isključiti mogućnosti da je isprva pripadala srednjovjekovnoj župi Konoba jer

9 Fotografije snimke pohranjene u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu snimila je Doris Baričević 1967. godine.

10 FILIPČIĆ, IVAN, 1983., 20-21, 54-56.

11 FILIPČIĆ, IVAN, 1983., 20.

12 FILIPČIĆ, IVAN, 1983., 54-56.

13 HORVAT, ANĐELA, 1985., 181-183. Anđela Horvat pretpostavlja kako su pokrovitelji kapele sv. Ane u Gornjoj Plemenščini bili Herman II. Celjski (1360.-1435.) ili njegov sin Fridrik II. Celjski (1379.-1454.), dok bujne lisnate motive isklesane na jednoj od svodnih konzola svetišta stilski dovodi u vezu s djelima praških parlerovaca nastalim tijekom kasnog 14. i ranog 15. stoljeća.

14 VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, DIANA, 1993., 62, 102, 108, 111-112, 116, 186-187. Prema Diani Vukičević-Samaržija, pokrovitelj kapele sv. Ane u Gornjoj Plemenščini bio je Urlik II. Celjski (1406.-1456.), a njezinu izgradnju datira u sredinu 15. stoljeća. Također, autorica smatra kako je od prvobitnoga gotičkog izgleda građevine zadržano cijelo svetište i korpus lađe (pritom nije uzeto u obzir da je izgled gotičkog broda uvelike izmijenjen koncem 19. stoljeća). Isti stavovi ponovljeni su i u *Umjetničkoj topografiji Hrvatske - Krapinsko-zagorska županija* iz 2008. godine, a u tom djelu izneseni su i podatci o postojećoj opremi kapele (oltari, kipovi, slike, liturgijsko posuđe). VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, DIANA; KRAŠEVAC, IRENA; BOTICA, DUBRAVKA; REPANIĆ-BRAUN, MIRJANA, 2008., 525-528.

15 Više o grofovima Celjskim vidjeti: KLAJČIĆ, NADA, 1982., sa starijom literaturom; RAUKAR, TOMISLAV, 1983., 113-140, sa starijom literaturom; *Zbornik međunarodnoga simpozija Celjski grofje. Stara tema – nova spoznanja*, (uredila Rolanda Fugger Germačnik), Celje, Pokrajinski muzej, 1998., sa starijom literaturom; KURELIĆ, ROBERT, 2005., sa starijom literaturom; KURELIĆ, ROBERT, 2006., 201-216, sa starijom literaturom.

16 Više o kostelskom vlastelinstvu vidjeti: LASZOWSKI, EMIL, 1902.; ADAMČEK, JOSIP 1980., ADAMČEK, JOSIP, 1982., 3-63; FILIPČIĆ, IVAN, 1983., 21-37.

17 BUTARAC, JOSIP, 1944. 416, BUTARAC, JOSIP, 1984., 50.

2 Gornja Plemenščina, kapela sv. Ane, svetište, konzola svoda s listovima (foto: Lj. Krtelj, KO ZG, Inv. br. 7021, 1965.)

Gornja Plemenščina, St. Anne's Chapel, sanctuary, vault corbel with leaves (photo: Lj. Krtelj, Zagreb Conservation Department, Inv. No. 7021, 1965).

3 Gornja Plemenščina, kapela sv. Ane, svetište, konzola svoda s grbom grofova Celjskih (foto: I. Tomas, 2024.)

Gornja Plemenščina, St. Anne's Chapel, sanctuary, vault corbel with the coat of arms of the Counts of Celje (photo: Ivana Tomas, 2024).

se u starijim zapisnicima kanonskih vizitacija, počevši od 1639. godine, navodi kao *capella S. Annae in Konoba*.¹⁸

Od gotičke građevine dobro je očuvano poligonalno svetište (6,4 x 6,8 metara, visina: 6,1 metara) projektirano na bazi osmerokuta, što je i najučestaliji način projektiranja gotičkog svetišta na tlu Hrvatskog zagorja. S vanjske strane ojačano je s četiri kontrafora postavljena na mjestu gdje je u unutrašnjosti konzola svoda. Nad poligonalnim zaključkom svetišta je konstrukcija zvjezdastog svoda koja, međutim, nije izvedena do kraja polja jer prekrivena rebra završavaju u zidu trijumfalnog luka.¹⁹ Od elemenata sustava svođenja sačuvana su rebra, konzole i ključni kamen (izostaje središnje rebro istočnog romba, tj. kraka sedmerostrane zvijezde). Rebra su profilirana jednom konkavnom užljebinom s trapeznim završetkom i sastaju se u ključnom kamenu. Svodna rebra počivaju na šest konzola geometrijskog oblika obrnute piramide ili stošca, s izuzetkom jedne koja ima biljni motiv. Svi klesani elementi sustava svođenja – od profilacija rebara, preko ključnog kamena bez uresa do konzola geometrijskog oblika – izrađeni su jednostavno, pa se

¹⁸ U protokolima kanonskih vizitacija Konoba se spominje sve do 1746. godine. Od 1768. do 1794. godine kapela sv. Ane bilježi se bez lokacije, a 1805. godine zapisano je da se kapela sv. Ane nalazi u selu Plemenščina.

¹⁹ VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, DIANA, 1993., 100, 186.

po klesarskoj izvedbi ističe tek konzola s bujnim listovima kakvu nalazimo i u svetištu župne crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Zajezdi koja se datira oko sredine 15. stoljeća²⁰ (sl. 2). Na dvije konzole predloženi su i srednjovjekovni plemićki grbovi – na jednoj je kombinirani štit Celjskih s po tri zvijezde i po tri vodoravne grede, a na drugoj koso postavljene štit podijeljen okomitom gredom na dva polja²¹ (sl. 3 i 4). Potonji štit moguće je identificirati kao grb grofova Schaunberga obiteljski povezanim s grofovima Celjskim jer je Herman II. Celjski bio u bračnoj zajednici s Anom von Schaunberg (1358.-1396.), kćerkom Henrika VII. von Schaunberga (1322.-1390.) i Uršule Goričke

²⁰ Usp. VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, DIANA, 1993., 211-214, sa starijom literaturom.

²¹ Riječ je o kombiniranom štitu Celjskih koji je podijeljen na četiri polja, a sastojao se od crvenih i srebrnih greda te triju zlatnih zvijezda na plavom polju. Štit je veličine 24,5 centimetara x 20 centimetara, a naizmjenice su po dva puta uklesane po tri zvijezde i po tri vodoravne grede. Celjski su svom drevnom grbu Žovneka, koji se sastojao od crvenih i srebrnih greda, pridodali naslijeđeni grb Celja (Heunbuurga) s tri zlatne zvijezde na plavom polju. Važnost Celja za njihovu dinastičku politiku odrazila se i na simboličkom planu, pa grb Celja postaje ključna odrednica njihova identiteta. Ispočetka se prikazuje samostalno, a u kasnijem, kombiniranom štitu zauzima važniju, heraldičku desnu stranu. Kombinirani štit prvi je put zabilježen na pečatu Hermana II. Celjskog iz 1387. godine. KURELIĆ, ROBERT, 2018., 108.

4 Gornja Plemenščina, kapela sv. Ane, svetište, konzola svoda s grbom grofova Schaunberg (foto: Lj. Krtelj, KO ZG, Inv. br. 7028, 1965.)

Gornja Plemenščina, St. Anne's Chapel, sanctuary, vault corbel with the coat of arms of the Counts of Schaunberg (photo: Lj. Krtelj, Zagreb Conservation Department, Inv. No. 7028, 1965).

(u. oko 1383.).²² Štit Schaunberga nalazimo i na pečatnjaku Urlika II. Celjskog iz 1438. godine te na Urlikovom grbu u grbovniku Henrika van Hessela koji je nastao između 1447. i 1449. godine.²³ U tom grbovniku predložen je kombinirani štit Celja s heraldičkim rodoslovljem Urlika II., a među njima je i štit Schaunberga. Naime, štit Celja okružen je

.....
22 Herman II. Celjski i Ana von Schaunberg vjenčali su se 1377. godine i imali su šestoro potomaka: Fridrik II. (1379.-1354.), Heraman III. (1381.-1426.), Elizabeta (1382.-1421.), Ana (1384.-1439.), Ludvig (1387.-1417.) i Barbara (1391./1392.-1451.). Velikaški rod Schaunberg (Schauenberg, Schauenburg, Schaunberg, Schaumberg) je tijekom 14. stoljeća slijedio sličan razvojni put poput Celjskih, Goričkih ili Hohenzollerna, s kojima su uspostavili i bračna saveznštva. S posjedima na granici Gornje Austrije (*Österreich ob der Enns*) s Bavarskom, Schaunberški su neposredno bili povezani s krunom (njem. *reichsunmittelbar*) još od 13. stoljeća, te su težili emancipaciji od lenskoga vrhovništva Habsburgovaca, u čemu im je isprva pomagao car Ludovik IV. Bavarski (vladao od 1328. do 1347.), koji ih je 1331. godine, poput Celjskih desetljeće kasnije, proglasio grofovima. No već 1348. godine car Karlo IV. Luksemburški (vladao: 1355.-1378.) poništio je sve odluke svoga prethodnika koje su išle protiv interesa Habsburgovaca te su Schaunberški bili prisiljeni priznati njihovo vrhovništvo, ali uz zadržavanje grofovskoga naslova. Henrik VII. von Schaunberg vodio je znamenitu *Schaunberšku fajdu* protiv Alberta III. Hasburgovca (vladao: 1365.-1395.). U fajdi, koja je s prekidima trajala čitavo desetljeće (1380.-1390.), pobjedu je odnio Albert III., koji je Henrika VII. natjerao na priznavanje lenske ovisnosti o austrijskom vojvodi te mu oduzeo niz posjeda, dok su neposrednost uspjeli sačuvati podrškom careva iz luksemburške kuće. KURELIĆ, ROBERT, 2018., 110-111.

23 VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, DIANA, 1993., 186; KURELIĆ, ROBERT, 2018., 104-124

četirima dodatnim štitovima s natpisima (slijeva nadesno): *Cili, Krabaten, Schauenberg i Padaw*.²⁴ Na heraldički desnoj, važnijoj, strani, štitovi su Celjskih i Schaunberga, tj. Ulrikova djeda Hermana II. i bake Ane po ocu Fridriku II. Celjskom (1379.-1354.), dok su na heraldički lijevoj strani štitovi Stjepana II. Frankapana (o. 1330.-1390.) i Katarine da Carrara (o. 1365.-1405.), odnosno djeda i bake po njegovoj majci Elizabeti Frankapan (1386.-1422.).²⁵ Štitovi djedova su pritom postavljeni povrh, a štitovi baka podno glavnog štita, čime je na simboličkom planu dvostruko reflektirana patrijarhalnost jer su očevi roditelji važniji od majčinih, a djedovi od baka.²⁶ Simboličko pozicioniranje grbova moguće je iščitati i u Gornjoj Plemenščini. Ondje je kombinirani štit Celjskih isklesan na prvoj sjevernoj konzoli svoda uza trijumfalni luk, dok je štit Schaunberga na južnoj strani zaključka svoda. S obzirom na navedeno, čini se indikativnim i sama posveta kapele svetoj Ani jer je identificirani štit Schaunberga vezan za groficu Anu. U pogledu, pak, grba Celjskih potrebno je upozoriti kako na tlu Hrvatskog zagorja, osim u Gornjoj Plemenščini, grb tog moćnoga velikaškog roda bilježimo još samo u Lepoglavi. Riječ je o glasovitoj crkvi pavlinskog samostana Blažene Djevice Marije koja se smatra prvim i najvažnijim naručiteljskim pothvatom Celjskih u Hrvatskom zagorju, nakon čega su intenzivnije investirali u izgradnje i opremanja zagorskih sakralnih zdanja.²⁷ Samostan je osnovao Herman II. Celjski oko 1400. godine i uglavnom je prihvaćeno mišljenje kako je svetište lepoglavске crkve dovršeno za Hermanova života (u. 1435.), i to najvjerojatnije tijekom 1430.-ih godina.²⁸ Lepoglavsko svetište nadstvođeno je zvjezdastim svodom, a riječ je o prvom primjeru tog tipa kasnogotičkog svoda na prostoru sjeverozapadne Hrvatske.²⁹ Na njegovim ključnim kamenima isklesani su i grbovi Celjskih – na središnjem je kombinirani štit Celjskih, dok su na ostala dva odvojeni štitovi Žovneka i Celja (Heunburga). U vezi sa zvjezdastim svodom u svetištu kapele sv. Ane treba napomenuti kako bi njegova nedovršenost, tj. nedosljednost u sustavu svođenja, mogla sugerirati na ranu primjenu tog tipa svoda u Plemenščini. Naime, nespretnosti u projektiranju zvjezdastog svoda zamjetne su i u svetištu lepoglavské crkve, što pokazuje kako arhitekt nije u potpunosti svladao jezik suvremene arhitekture, točnije projektiranje vrlo složenih

.....
24 KURELIĆ, ROBERT, 2018., 110.

25 KURELIĆ, ROBERT, 2018., 110.

26 KURELIĆ, ROBERT, 2018., 110.

27 Više o pavlinskoj crkvi Bezgrešnog Začeca Blažene Djevice Marije u Lepoglavi vidjeti: HORVAT, ZORISLAV, 1982., 3-35; VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, DIANA, 1993., 159-169; BALOG, ZDENKO, 1993., 173-184; MILETIĆ, DRAGO, 1995., 119-135; VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, DIANA, 1998., 363-373; BALOG, ZDENKO, 2004., 47-59.

28 VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, DIANA, 1993., 98-100, 135, 138-139; VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, DIANA, 2001., 52.

29 VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, DIANA, 1993., 98-100, 135, 138-139.

svodnih oblika.³⁰ Spomenuto bi moglo upućivati na kronološku bliskost između gradnje svoda u Gornjoj Plemenščini i onoga u Lepoglavi.

Na jugoistočnom zidu poligonalnog zaključka svetišta kapele sv. Ane, između dviju svodnih konzola, izvorno se nalazio prozorski otvor naknadno zazidan i pretvoren u nišu, a zazid gotičkog prozora otkriven je i na južnom zidu svetišta.³¹ Na potonjem su utvrđeni i ostaci smeđe vapneno-pješčane žbuke sitnog granulata, a radi se o najstarijem utvrđenom žbukanom sloju u unutrašnjosti građevine, a dokumentiran je i na svodu svetišta te na istočnom zidu broda.³² Na sjevernom zidu svetišta detektiran je lučno nadvojeni vratni otvor (širine 128 centimetara i visine 195 centimetara), koji je nekada vodio u sakristiju. Za pretpostaviti je kako se radilo o gotičkoj sakristiji jer je u srednjem vijeku sakristija bila smještena *ad cornum evangelii* – na strani evanđelja (lijevo u pogledu od ulaza prema zaključnom zidu svetišta). Uostalom, pozicioniranje sakristije na sjevernu stranu, kao i rastvaranje zida prozorima s nasuprotne, južne, strane karakteristično je gotovo za sva gotička svetišta na prostoru Hrvatskog zagorja.³³ Svetište je odijeljeno od broda relativno širokim trijumfalnim lukom šiljata završetka. Jednostavno profilirani trijumfalni luk isklesan je s jednim skošenjem, odnosno odrezanih je uglova. U odnosu na dobro sačuvano svetište, srednjovjekovna lađa doživjela je znatnije transformacije tijekom kasnijih stoljeća, pa je moguće tek djelomično rekonstruirati njezin izgled. Izvorna širina gotičkog broda utvrđena je konzervatorsko-restauratorskim istraživanjem, pri čemu je potvrđeno kako su ramena postojeće lađe gotičkog podrijetla. Na to u prvom redu upućuje otkriće najstarijega žbuknog sloja s gotičkim oslikom na istočnom zidu broda, kao i njegova zidana konstrukcija rađena pravilnijim i većim klesancima kojima su građeni i zidovi svetišta.³⁴ Na osnovi povijesnih izvora moguće je pretpostaviti da je duljina gotičke lađe bila kraća od današnje. Naime, u zapisniku kanonske vizitacije iz 1726. godine, koji nastaje za vrijeme upravitelja pregradske župe

5 Gornja Plemenščina, kapela sv. Ane, karta prve katastarske izmjere iz 1862. godine (<https://maps.arcnum.com/>)

Gornja Plemenščina, St. Anne's Chapel, map of the first cadastral survey from 1862 (<https://maps.arcnum.com/>)

Ivana Percaića (1716.-1729.), navedeno je da je kapela od temelja podignuta pod svodom koji se vidi gotovo do (njezine) sredine, dok je ostatak kapele pod tabulatom: *Capella haec ex fundamentis est erecta, sub fornice quasi media pars visit[ur] reliquam sub tabulato*.³⁵ Mogućnost da je gotički brod bio otprilike iste duljine kao i svetište, sugerira i karta prve katastarske izmjere iz 1862. godine jer je kapela, točnije njezina lađa, vidno kraća u odnosu na postojeću (sl. 5). Izgledno je kako se nad brodom od početka nalazio tabulat jer se u prvom konkretnijem opisu kapele iz 1676. godine, koji nastaje u doba pregradskog župnika Andrije Erdečaka (1674.-1688.), bilježi kako je lađa pod već starim, oslikanim tabulatom stolarskog djela: *in corpore vero tabulatu[m] arculario opere elaboratu[m] et depictu[m] iam vetus*.³⁶ Po svemu sudeći, izvorna podnica bila je od „estriha“, odnosno od nabijene zemlje koja se dodatno učvrstila smjesom od pijeska i vapna, jer se u istom dokumentu iz 1676. godine navodi kako je pod od cementa: *Pavimentum vero ex coemento factu[m]*.³⁷ Riječ je o vrsti podnice učestale kod zagorskih crkava u razdoblju srednjeg vijeka, posebice kod manjih zdanja, poput kapele sv. Ane.³⁸ Materijalni ostaci prvotnih prozorskih i vratnih otvora lađe nisu evidentirani, no za pretpostaviti je kako je glavni ulaz u crkvu bio smješten na zapadnom pročelju,

30 VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, DIANA, 1993., 98-100, 135, 138-139, 159-169.

31 DRMIĆ, IVANA, 2024., sonda 11.

32 DRMIĆ, IVANA, 2024., sonde 3, 4, 5, 10 i 11.

33 Sakristija je u srednjem vijeku bila smještena iza sjevernu stranu svetišta (*ad cornum evangelii*), a tek se nakon 17. stoljeća premješta na južnu stranu. Također, vanjsko svjetlo koje dopire s južne strane intenzivnije je negoli svjetlo sa sjeverne strane te bolje osvjetljava unutarnji prostor građevine. Stoga je to ključni razlog zbog kojega se rastvara južna strana svetišta i broda prozorskim otvorima. Na južnoj strani lađe često je smješten i bočni ulaz u crkvu. Kod manjih sakralnih zdanja, poput gotičke kapele sv. Ane u Gornjoj Plemenščini, uobičajeno je da se prozorima rastvara samo južna strana građevine što osigurava dovoljno svjetla u unutarnjem prostoru, pa sjeverna strana ostaje zatvorena zidna ploha, najprikladnija upravo za smještaj sakristije. Više o tome vidjeti u: VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, DIANA, 1993., 51, 56-57; VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, DIANA, 2008., 25.

34 DRMIĆ, IVANA, 2024., sonde 4, 5 i 6.

35 NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 22/IV, 1726., Pag. 26.

36 NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 20/II, 1676., Pag. 145. Također, treba upozoriti kako su tijekom 14. i gotovo do kraja 15. stoljeća sve crkve na tlu Hrvatskog zagorja imale tabulat nad brodom, kao i to da se kod najvećeg broja srednjovjekovnih sakralnih zdanja na tom prostoru tabulat u lađi zamjenjuje tek u razdoblju baroka. VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, DIANA, 1993., 100, 104; VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, DIANA, 2008., 25-26.

37 NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 20/II, 1676., Pag. 145.

38 Kameni podovi u srednjovjekovnim zagorskim crkvama uglavnom se dovode u vezu s (baroknim) intervencijama 17. i 18. stoljeća. VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, DIANA, 1993., 58-59.

6 Gornja Plemenščina, kapela sv. Ane, istočni zid lađe, gotički zidni oslik, dvije svetice (foto: I. Drmić, 2024.)

Gornja Plemenščina, St. Anne's Chapel, east wall of the nave, Gothic wall painting, two saints (photo: I. Drmić, 2024).

7 Gornja Plemenščina, kapela sv. Ane, istočni zid lađe, gotički zidni oslik, dvije svetice, detalj (foto: I. Drmić, 2024.)

Gornja Plemenščina, St. Anne's Chapel, east wall of the nave, Gothic wall painting, two saints, detail (photo: I. Drmić, 2024).

a bočni na južnom (na istoj strani na kojoj su bili i prozori svetišta).³⁹ Takvo pozicioniranje glavnog i bočnog portala lađe potvrđuje i opis kapele iz 1676. godine.⁴⁰

Na temelju otkrivenih fragmenata gotičkih zidnih slika možemo konstatirati kako je kapela sv. Ane bila urešena vrlo kvalitetnim oslicima.⁴¹ Ulomci fresaka pronađeni su na svodu svetišta i na istočnom zidu broda s obje strane trijumfalnog luka. *Secco* oslik je dokumentiran na sloju smeđe

vapneno-pješčane žbuke sitnog granulata, tj. na najstarijem zabilježenom žbukanom sloju u unutrašnjosti građevine.⁴² Ostaci fresaka znatno su bolje sačuvani na istočnom zidu broda nego u svetištu. U gornjoj zoni istočnog zida lađe, ponad trijumfalnog luka, otkriveni su dijelovi figuralne kompozicije na kojoj se razabire lik anđela s glazbenim instrumentom (trubom) u ruci te dva vješto predložena muška svetačka lica s aureolom.⁴³ Premda se radi o fragmentarnim zidnim oslicima, primjetna je visoka razina njihove slikarske izvedbe. To je posebice evidentno u ponajbolje očuvanom fresko fragmentu detektiranom u donjoj zoni istočnog zida broda, sjeverno od trijumfalnog luka, na kojem su prikazane dvije ženske svetačke figure⁴⁴ (sl. 6, 7). Obje svetice prikazane su u punoj visini i stojećem stavu te su međusobno odijeljene vertikalnim bordurama. Odjevene su u raskošnu odjeću s pomno tretiranim naborima draperije koji ističu tjelesnost likova, a osobita pozornost bila je usmjerena izradi njihovih ljupkih i finih ovalnih lica produhovljene ljepote. Kronološki su im bliske zidne slike u crkvi sv. Ivana Krstitelja u obližnjem Ivaniću Miljanskom, za koje se pretpostavlja da su nastale pod pokroviteljskom grofova Celjskih i datiraju se između 1447. i 1450. godine.⁴⁵ Izvedba gotičkih fresaka u Ivaniću Miljanskom pripisana je slikarskoj radionici koja se dovodi u vezu s dvojicom majstora: Majstoru Srednje vasi pri Šenčurju i Žirovneškom majstoru (Slikar apostelskih martirijev, Mojster apostolskih

39 Kod gotičkih sakralnih zdanja u Hrvatskom zagorju bočni ulaz je najčešće smješten na južnoj strani lađe. VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, DIANA, 1993., 56.

40 NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 20/II, 1676., Pag. 145-146.

41 Detaljna analiza gotičkih zidnih slika otkrivenih u kapeli sv. Ane u Gornjoj Plemenščini bit će objavljena u posebnom radu.

42 DRMIĆ, IVANA, 2024., sonde 4 i 5.

43 PRPIĆ, IVA, 2023., unutrašnjost kapele, sonda 1.

44 DRMIĆ, IVANA, 2024., sonda 5.

45 SRŠA, IVAN, 2009., 125-142.

mučeništev / Majstor Mučenja apostola).⁴⁶ Ipak, uputno je upozoriti kako svetački likovi u Gornjoj Plemenščini, napose dvije dobro očuvane svete, posjeduju vrlo visoku estetsku i izvedbenu vrijednost te da svojom kvalitetom nadilaze freske u Ivaniću Miljanskom. Osim figurativnog *secco* oslika, na svodnim rebrima svetišta i na dijelovima trijumfalnog luka utvrđen je i najstariji bojeni sloj – vapneni bež.⁴⁷ Izgledno je da su klesani kameni elementi – svodna rebra i trijumfalni luk – izvorno bili bojani tonom boje koja sugerira boju prirodnog kamena, uz mjestimično prethodno popunjavanje oblikovnih nepravilnosti žbukom. Potonje je dokumentirano na istočnom svodnom rebru. Naime, na mehaničkom oštećenju kamena zabilježena je žbukana zakrpa obojena vapnenom bež bojom.⁴⁸ Također, nužno je napomenuti da su i štitovi na dvjema svodnim konzolama bili prvotno obojani – kombinirani štit Celjskih s crvenim i srebrnim (bijelim) gredama te zlatnim zvijezdama na plavom polju, dok je na štitu Schaunberga lijevo polje bilo obojano crveno, a desno srebrno (bijelo).

Na osnovi svega iznesenoga gradnju, opremanje kapele sv. Ane u Gornjoj Plemenščini, kao reprezentativne narudžbe grofova Celjskih, moguće je datirati između 1430-ih (kada se smatra da je izveden zvjezdasti svod u lepoglavskom svetištu) i 1456. godine (kada umire posljednji član te uvažene velikaške obitelji – Urlik II. Celjski). Štit Schaunberga, kao i posvetu kapele svetoj Ani, možemo dovesti u vezu s Anom von Schaunberg, a kao potencijalni pokrovitelji njezine izgradnje i opremanja nameću se dva člana obitelji Celjskih. U prvom redu treba spomenuti njezina supruga Herman II. koji je bio zaslužan za prvi i najambiciozniji osmišljeni naručiteljski poduhvat Celjskih u Hrvatskom zagorju – pavlinsku crkvu i samostan u Lepoglavi. Za njegova života podignuto je svetište lepoglavske crkve nadstvođeno najranijim poznatim primjerom zvjezdastog svoda na tlu kontinentalne Hrvatske. Uočene nespretnosti u projektiranju zvjezdastog svoda u kapeli sv. Ane mogle bi, kako smo već napomenuli, sugerirati na ranu primjenu tog tipa svoda u Plemenščini, tj. na njegovu kronološku

bliskost s lepoglavskim svodom. Imajući u vidu kako se štit Schaunberga pojavljuje na pečatnjaku Urlika II. Celjskog iz 1438. godine, ali i na njegovu grbu nastalom između 1447. i 1449. godine na kojem su simbolički istaknuti upravo štitovi Celjskih i Schaunberga, tj. njegova djeda Hermana II. i bake Ane, izgledno je pomišljati i o Urliku II. kao pokrovitelju razmatrane kapele. Također, nije isključeno kako je za osnivanje i podizanje kapele bio primarno zaslužan Anin suprug Herman II., a za njezino kasnije opremanje zidnim slikama njihov unuk Urlik II.

INTERVENCIJE NA KAPELI U 17. I 18. STOLJEĆU

Saznanja o intervencijama u 17. i 18. stoljeću zasnivaju se na podacima iz zapisnika kanonskih vizitacija počevši od prvog spomena kapele iz 1639. godine, odnosno njezina prvog konkretnijeg opisa iz 1676., do okvirno 1805. godine. Rezimirajući te podatke, možemo zaključiti kako osnovni korpus gotičke građevine s poligonalnim svetištem, lađom i sakristijom nije bio značajnije mijenjan. U najvećoj mjeri radilo se o popravcima krovišta, novom popločenju, a poglavito o žbukanju i bijeljenju zidnih površina te o opremanju kapele novim crkvenim inventarom. S obzirom na to kako se u tim zapisima ne navode starije, srednjovjekovne freske, za pretpostaviti je da su već ranije bile obijeljene, a zahvaljujući upravo baroknoj revnosti u bijeljenju zidnih površina, ostale su u dobrom stanju očuvanosti dvije gotičke svete na istočnom zidu lađe. U razdoblju baroka gradi se drveni tornjić nad središnjim dijelom građevine koji se spominje od 1676. godine, a zamijenjen je novim 1756. godine.⁴⁹ Pred crkvom je bilo predvorje za koje vizitator 1717. godine piše da je novopodignuto, što navodi na mišljenje kako je i prije te godine ondje postojao neki, stariji, trijem.⁵⁰ Nad ulaznim dijelom kapele nalazilo se jednostavno drveno pjevalište (protokoli kanonskih vizitacija iz 1676., 1708. i 1729. godine), dok je uza sjeverni zid lađe bila drvena propovjedaonica.⁵¹ Godine 1729. vizitator je zapisao da je propovjedaonica stara i oslikana, s četiri svetačka lika, a tridesetak godina kasnije nailazimo na podatak kako se na propovjedaonicu pristupalo stubama izrađenim od klesanog i uglačanog kamena te da je pored propovjedaonice otvoren novi prozor s rešetkom.⁵² U opisu kapele iz 1676. godine zabilježena su tri oltara, od kojih je glavni bio posvećen sv. Ani.⁵³ Zapisnik kanonske vizitacije iz 1708. godine, koji nastaje za vrijeme pregradskog župnika Jurja Žunića (1688.-1715.),

46 Prema Ivanu Srši, gotičke zidne slike u Ivaniću Miljanskom izradili su Majstor Srednje vasi pri Šenčurju i Žirovneški majstor (Slikar apostolskih martirijev, Mojster apostolskih mučeništev / Majstor Mučenja apostola) između 1447. i 1450. godine, a pretpostavlja se kako je oslike naručio grof Fridrik II. Celjski. SRŠA, IVAN, 2009., 134-140. Žirovneškom majstoru pripisuju se zidne slike u regiji Gorenjska u Sloveniji (crkva sv. Tomaža, Rateče; crkva sv. Martina, Moste, Žirovnica; crkva sv. Andreja, Mošnje) i na prostoru povijesne pokrajine Štajerske, danas sjeveroistočni dio Slovenije (nekadašnja župna crkva sv. Jakoba, Dobrina). Pretpostavlja se kako je Žirovneški majstor bio učenik i suradnik Majstora Srednje vasi pri Šenčurju koji je između 1440. i 1445. godine oslikao crkvu sv. Radegunde u Srednjoj vasi pri Šenčurju. Više o Majstoru Srednje vasi pri Šenčurju i Žirovneškom majstoru vidjeti: HÖFLER, JANEZ, 1996., 130-131, 134-136, 146-149, 192-194, sa starijom literaturom; HÖFLER, JANEZ, 2004., 102-105, sa starijom literaturom; SRŠA, IVAN, 2009., 134-140, sa starijom literaturom.

47 DRMIĆ, IVANA, 2024., sonde 14, 18 i 19.

48 DRMIĆ, IVANA, 2024., sonda 14.

49 NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 20/II, 1676., Pag. 145; NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 23/V, 1756., Pag. 66.

50 NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 21/III, 1717., Pag. 211.

51 NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 20/II, 1676., Pag. 145; NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 21/III, 1708., Pag. 50; NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 22/IV, 1729., Pag. 169.

52 NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 22/IV, 1729., Pag. 169.

53 NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 20/II, 1676., Pag. 145.

opisuje novi, reprezentativniji glavni oltar s dva kata.⁵⁴ U središtu je bila slika na platnu s prikazom Krista, Marije i sv. Ane (*Sv. Ana Trojna / Samotreća*), a na bočnim stranama kipovi sv. Joakima i sv. Josipa. U sredini gornjeg kata bila je slika na platnu s prikazom sv. Elizabete, sa strane su bile skulpture sv. Katarine i sv. Barbare djevice i mučenice, a na vrhu pelikan (simbol euharistijske žrtve). Cijeli je oltar bio obojan i djelomično pozlaćen. Za drugi oltar na strani poslanice (desno) vizitator piše da je riječ o starom drvenom oltaru sv. Ane, koji je nekoć služio kao glavni. Bio je obojan i oslikan, a u njegovu središtu bili su kipovi Krista, Bogorodice i sv. Ane. Treći oltar sa skulpturom sv. Roka bio je smješten na strani evanđelja, tj. na nasuprotnom, sjevernom zidu. Godine 1749. spominje se novi drveni i oslikani oltar Blažene Djevice Marije Čenstohovske, dok su 1805. godine u kapeli sv. Ane evidentirana četiri oltara.⁵⁵ Od baroknog inventara koji je sačuvan u kapeli (oltarna slika *sv. Ana podučava sv. Mariju*, ulje na platnu, 130 x 65 centimetara, 18. stoljeće; tri polikromirane drvene skulpture: sv. Augustin sa srcem u desnoj ruci iz prve polovine 18. stoljeća te sv. Antun Padovanski i sv. Franjo Asiški iz sredine 18. stoljeća), s njezinom je izvornom opremom moguće sigurnije povezati tek kip sv. Antuna Padovanskog i oltar posvećen istom svecu iz 1749. godine kojim je bila opremljena kapelica sv. Antuna 1749. godine. Skulptura sv. Augustina navodi se u vizitacijskim zapisima tek 1857. godine, dok se sv. Franjo uopće ne bilježi.⁵⁶ Premda su na glavnom oltaru iz 1708. godine opisane dvije oltarne slike, nije ih moguće ikonografski povezati s onom koja je danas u kapeli. Postoji mogućnost da su neka od tih djela donesena iz okolnih crkava, kao što je to bio slučaj s prijenosom starog oltara iz kapele sv. Ane u kapelu sv. Volfganga na Kunagori 1756. godine, da bi desetljeće kasnije isti oltar bio prenesen u obližnju kapelu Majke Božje na Kunagori, a nakon njezina ukinuća u pregradsku župnu crkvu.⁵⁷

Sakristiju vizitatori spominju od 1676. pa do 1857. godine, a iz tih opisa saznajemo da je bila zidana, nad-svođena i manjih dimenzija te da je 1756. godine dobila kameno popločenje.⁵⁸ U razdoblju baroka je uz južnu strane lađe kapele sv. Ane bila dozidana kapelica sv. Antuna Padovanskog. Prema zapisniku kanonske vizitacije iz 1676.

godine, ta se malena zidana kapela, natkrivena drvenim tabulatom, nalazila na groblju.⁵⁹ Početkom 18. stoljeća groblje se više ne navodi, dok je za kapelicu zapisano da ima kamenu podnicu i zidani oltar s likom sv. Antuna Padovanskog, kao i to da je blagoslovljena te da se ondje održavaju službe pri većem okupljanju vjernika.⁶⁰ Godine 1721. dobiva novo predvorje i oltar, a osam godina kasnije zabilježeno je da je udaljena svega nekoliko koraka od kapele sv. Ane i da nalikuje na oratorij bez svoda, s ostatkom broda zatvorenog daskama.⁶¹ Od 1738. do 1756. godine, u doba pregradskog župnika Gašpara Mihelića (1729.-1766.), vizitatori uz kapelu sv. Ane zapisuju i Sv. Antuna: *capella S. Annae in Konoba & S. Antonii*.⁶² Zdanja se 1746. godine opisuju kao međusobno povezana i pod istim krovom, a tri godine kasnije kapelica sv. Antuna bila je opremljena novim drvenim i oslikanim oltarom sv. Antuna Padovanskog.⁶³ Nakon toga barokna kapelica se bilježi tek 1857. godine, i to kao ruševina s brojnim pukotinama.⁶⁴ Na karti prve katastarske izmjere iz 1862. godine, zamjetna je kapelica sv. Antuna izravno povezana s lađom kapele sv. Ane (usp. sl. 5). Na toj katastarskoj izmjeri primjetna je i sakristija, uza sjevernu stranu sve-tišta, koja zaista nalikuje na bočno krilo kapele, kako je to zapisao vizitator 1726. godine: *sacristia[m] habet itid[em] sub fornice, sub tecto bono manet [modo] in [co]lateralibus alis reparatione indiget apparamentis*.⁶⁵ Iz protokola kanonskih vizitacija nastalih u razdoblju od 1777. do 1786. godine, za vrijeme upravitelja pregradske župe Stjepana Augustića (1766.-1792.), doznajemo kako je uz kapelu sv. Ane bio podignut zidani podrum u kojem se čuvalo kapelsko vino i nad njim drvena kuća za smještaj svećenika.⁶⁶ Kapela je, kako to piše vizitator 1777. godine, bila u najboljem stanju: *quoad reliqua in optimo conservat[ur] statu*.⁶⁷ Osim što je u posjedu / vlasništvu kapele bila kuća s pravom vinotočja, od koje se godišnje uprihodilo po 20 florena, posjedovala je i šumu, četvrt rala zemlje i

54 NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 21/III, 1708., Pag. 50.

55 NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 22/IV, 1749., Pag. 124; NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 27/IX, 1805., Pag. 88.

56 NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 17/VIII, 1857., Pag. 283.

57 FILIPČIĆ, IVAN, 1983., 49.

58 NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 20/II, 1676., Pag. 145; NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 21/III, 1708., Pag. 50; NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 21/III, 1721., Fol. 19v; NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 22/IV, 1726., Pag. 26; NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 22/IV, 1729., Pag. 169; NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 23/V, 1756., Pag. 66; NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 17/VIII, 1857., Pag. 283.

59 NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 20/II, 1676., Pag. 145.

60 NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 21/III, 1708., Pag. 50.

61 NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 21/III, 1721., Fol. 19v; NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 22/IV, 1729., Pag. 169.

62 NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 22/IV, 1738., Pag. 388; NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 22/IV, 1742., Pag. 488; NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 22/IV, 1746., Pag. 21; NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 22/IV, 1749., Pag. 124; NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 23/V, 1756., Pag. 66.

63 NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 22/IV, 1746., Pag. 21; NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 22/IV, 1749., Pag. 124.

64 NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 17/VIII, 1857., Pag. 283.

65 NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 22/IV, 1726., Pag. 26.

66 NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 23/V, 1777., Pag. 427; NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 23/V, 1782., Pag. 547; NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 23/V, 1786., Pag. 588.

67 NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 23/V, 1777., Pag. 427.

kolosjeću u Smreču.⁶⁸ No, već za pregradskog župnika Josipa Karla Tuškana (1792.-1829.) ističe se „bijedno“ stanje kapele, a 1805. godine se po prvi put za Sv. Anu bilježi da je smještena *in pago Plemenschina*.⁶⁹

OBNOVA KAPELE OD 1878. DO 1882. GODINE I KASNIJE INTERVENCIJE U 20. I 21. STOLJEĆU

Podatke o lošem stanju kapele, kao i o prijeko potrebi za njezinom obnovom, nalazimo u *Naredbi svete kanonske vizitacije u župi Pregrada*, provedenoj dana 18. i 19. siječnja 1857.⁷⁰ U to vrijeme upravitelj pregradske župe bio je Urlich Kirchlechner (1851.-1881.), a za kapelu sv. Ane u selu Plemenščina, udaljenom tričetvrt sata hoda od župne crkve u Pregradi, zapisano je da je dugačka 4 orgije (bečka hvata) i da je jako zapuštena. Iz opisa saznajemo kako je svetište pod čvrstim svodom, ali da je tabulat u lađi zbog starosti teško oštećen raspuklinama i nepopravljiv. Za kapelicu sv. Antuna Padovanskog stoji da je ruševna, dok se u sakristiju nije moglo ući zbog raspuklog svoda pa je zbog toga ormar za crkvene stvari premješten u svetište. Od inventara su navedena četiri oltara (glavni sv. Ane i tri bočna sv. Izidora, sv. Antuna Padovanskog i sv. Augustina) te stara propovjedaonica smještena na strani evanđelja. Iako je kapela sv. Ane bila u prilično lošem stanju, vizitator ističe njezine posjede i dobre prihode, poput drvene kuće koja je služila kao gostionica. Na građevini nisu vršeni popravci sve do 1878. godine, kada je na zahtjev vjernika odlučeno da se srednjovjekovna kapela sruši i na njezinu mjestu podigne nova.⁷¹ Dogovoreno je da se odmah započne s gradnjom pa je, uz prethodnu suglasnost patrona kapele i Nadbiskupskoga duhovnog stola, održana javna dražba dana 14. lipnja iste godine.⁷² Najpovoljnije uvjete ponudio je graditeljski poduzetnik Gustav Taussig koji se obvezao da će za 4,388 forinti srušiti postojeću kapelu, očistiti gradilište i sagrađiti novu, a ugovorena svota trebala mu je biti isplaćena u četiri rate.⁷³ Premda se obvezao da će u cijelosti srušiti starije zdanje i podignuti novo, dijelove gotičke građevine ipak je zadržao. S obzirom na to da planirani radovi predviđeni ugovorom nisu izvršeni, komisija za ocjenu gradnje odbila je Taussigu isplatiti 400 forinti od ugovorene cijene.⁷⁴ Radovi su trajali do 1882. godine,⁷⁵ a u tom razdoblju srušena je prvotna lađa, sakristija i kapelica sv. Antuna te izgrađen novi brod s pročelnim zvonikom i sakristija, pa kapela sv.

Ane poprima današnji izgled. Također, opremljena je dvama oltarima, a u lađi je podignuto novo pjevalište.⁷⁶ Obnovljenu kapelu je na dan sv. Ane posvetio tadašnji pregradski župnik Franjo Mederek (1881.-1921.).⁷⁷

Prilikom Taussigova graditeljskog pothvata u znatnoj je mjeri izmijenjen izgled ranijeg zdanja, pa je samo gotičko poligonalno svetište uglavnom zadržalo svoj primarni izgled. Intervencije, koje možemo pripisati Taussigu, odnose se na rastvaranje sjevernog zida svetišta velikim prozorskim otvorom lučnog završetka, koji je izvedbom i dimenzijama identičan onima na lađi. Taj zahvat valja dovesti u vezu s uklanjanjem stare sakristije koja je bila uza sjevernu stranu svetišta, na što, između ostaloga, ukazuje i zazidani vratni otvor na tom zidu kojim je svetište bilo povezano sa sakristijom. I na južnoj strani svetišta djelomično dolazi do promjena njegova prvotnog izgleda zbog gradnje nove sakristije. Tada su zazidana dva gotička prozora, što potvrđuju nalazi smeđe vapneno-pješčane žbuke sitnijeg granulata s mjestimičnim krupnijim granulama vapna. Istom žbukom bile su *žbukane Taussigova lađa i sakristija*.⁷⁸ Tom prigodom otvorena su i vrata na južnom zidu svetišta koja vode u novopodignutu sakristiju, dok je u istočni zid sakristije djelomice ugrađen krajnji južni kontrafor svetišta. Imajući u vidu kako se 1805. godine bilježi da je u svetištu postojalo kameno popločenje, kao i to da je Taussig štedio na građevinskom materijalu zbog bolje zarade, za pretpostaviti je da nije u potpunosti izradio novo kameno popločenje svetišta nego je u većoj mjeri zadržao ono staro. Moguće je da je za Taussiga, ili još u doba baroka, uklonjeno središnje rebro istočnoga svodnog polja zbog postavljanja glavnog oltara. Novoizgrađena sakristija, četvrtaste osnove (4,84 x 3,90 metara; visina: 3,5 metara), zidana je lomljenim kamenom i nadsvođena češkom kapom od opeke. Zapadni zid sakristije nastavlja se na jugoistočni zid gotičkog broda koji je prilikom njezine dogradnje ojačan / zadebljan za jedan red kamena, tj. za 29 centimetara.⁷⁹ Sakristija je prvotno bila rastvorena prozorom na istočnoj strani koji je, međutim, naknadno zazidan, te je novi, postojeći prozor postavljen na južni zid, dok je glavni ulaz smješten na zapadu.

68 NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 23/V, 1786., Pag. 588.

69 NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 27/IX, 1805., Pag. 88.

70 NAZ, Kan. viz., Župa Pregrada, Prot. 17/VIII, 1857., Pag. 283.

71 FILIPČIĆ, IVAN, 1983., 55; NAZ, Nadbiskupski duhovni stol (dalje: NDS), 1889., br. 3927.

72 NAZ, NDS, 1889., br. 3927.

73 FILIPČIĆ, IVAN, 1983., 55; NAZ, NDS, 1889., br. 3927.

74 FILIPČIĆ, IVAN, 1983., 55; NAZ, NDS, 1889., br. 3927.

75 NAZ, NDS, 1889., br. 3927.

76 Glavni oltar, posvećen sv. Ani, ima po dva para stupova i jedan pilastar sa svake strane. Arhitrav s motivom nazuba prekinut je u središnjem dijelu, a ponad njega je polukružno zaključeni zabat s naslikanim motivom Božjeg oka. Na krajevima arhitrava postavljeni su mali drveni kipovi anđela. Tabernakul je urešen florealnim motivima na vratnicama i kruništu. Na oltaru su drveni kipovi sv. Barbare i sv. Rozalije koji se pripisuju slovenskom kiparu Pauliču (oko 1860. godine). Omanji oltar Gospe Lurdske smješten je uza južni zid lađe. U antependij je ukomponiran tabernakul reljefno urešenih vratnica. U središnjoj zoni, u plitkim polukružno zaključenim nišama, nadvišenim zabatom, smješteni su kipovi Gospe Lurdske, sv. Antuna Padovanskog i sv. Josipa. Više o oltarima u kapeli sv. Ane u Gornjoj Plemenščini vidjeti: BARIČEVIĆ, DORIS, 1978., 584; HORVAT, ANĐELA, 1985., 183; BARIČEVIĆ, DORIS, 1998., 53; VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, DIANA; KRAŠEVAČ, IRENA; BOTICA, DUBRAVKA; REPANIĆ-BRAUN, MIRJANA, 2008., 527-528.

77 NAZ, NDS, 1889., br. 3927.

78 DRMIĆ, IVANA, 2024., sonde 3, 4, 5, 8, 9 i 11.

79 DRMIĆ, IVANA, 2024., sonda 6.

8 Gornja Plemenščina, kapela sv. Ane, lađa s pogledom prema pjevalištu, historičistički šablonski zidni oslik (foto: Lj. Krtelj, KO ZG, Inv. br. 7019, 1965.)

Gornja Plemenščina, St. Anne's Chapel, nave with a view toward the choir, historicist stencil wall painting (photo: Lj. Krtelj, Zagreb Conservation Department, Inv. No. 7019, 1965).

9 Gornja Plemenščina, kapela sv. Ane, svetište, historičistički šablonski zidnim oslik (foto: Lj. Krtelj, KO ZG, Inv. br. 7020, 1965.)

Gornja Plemenščina, St. Anne's Chapel, sanctuary, historicist stencil wall painting (photo: Lj. Krtelj, Zagreb Conservation Department, Inv. No. 7020, 1965).

Od gotičkog broda očuvan je istočni zid s trijumfalnim lukom, pa Taussigova lađa (11,7 x 9,09 metara; visina: 7,1 metara) zaprema jednaku širinu kao i ona srednjovjekovna. Uzdužni zidovi broda nanovo su podignuti i građeni su od lomljena kamena koji je, najvjerojatnije, većim dijelom potjecao od ranijeg zdanja. Bočni zidovi lađe žbukani su debljim slojem smeđe vapneno-pješčane žbuke sitnijeg granulata, s mjestimičnim krupnijim granulama vapna.⁸⁰ Unutarnja artikulacija zidnog plašta izvedena je pilastrima velikog reda na istočnom, sjevernom i južnom zidu. Oba bočna zida razvedena su s po dva para pilastara, s obje strane trijumfalnog luka postavljen je po jedan pilastar, dok se po jedan uži pilastar nalazi u zaobljenim uglovima lađe i svetišta. Pilastri na istočnom zidu građeni su opekom ili opekom i kamenom te nisu građevinski vezani uza zid, dok su oni na novopodignutim zidovima mjestimično građevinski vezani uza zid (oni zidani opekom nisu, a oni od kamena su sidreni u zid).⁸¹ Prostor broda je dobro osvijetljen s po dva velika polukružno zaključena prozorska otvora na oba bočna zida. Prozore omeđuju parovi pilastara, a oblikovani su na isti način kao i sjeverni prozor svetišta. Vratni otvor segmetnog nadvoja pozicioniran je u osi južnog zida,

između dva para pilastara, dok je u zapadnom, ulaznom, dijelu lađe postavljeno pjevalište na koje se pristupa uskim stubištem, smještenim u jugozapadnom uglu broda. Gornju drvenu konstrukciju pjevališta podržavaju četiri kamena stupa kružnog presjeka, od kojih su dva krajnja povezana s obodnim zidovima lađe. Tada je izrađeno i popločenje broda od kamenih ploča različitih dimenzija, pri čemu je korišten kamen slabije kakvoće.⁸² Na fotografskim snimcima iz 1965. i 1967. godine, pohranjenim u Konzervatorskom odjelu u Zagrebu i Arhivu Doris Baričević u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu, vidljivo je kako su sve unutarnje zidne plohe, uključujući strop nad lađom i svod svetišta bile prekrivene historičističkim šablonskim zidnim oslikom⁸³ (sl. 8, 9). Na spoju zida i stropa bio je profilirani vijenac, a nosači pjevališta bili su obojani bijelom bojom. Također,

.....
82 Podovi u kapeli sv. Ane u Gornjoj Plemenščini rađeni su od kamenih ploča različitih dimenzija, pravokutnog ili trapezoidnog oblika, postavljenih u nepravilnom rasteru. Za popločenje je korišten kamen slabije kakvoće koji nije otporan na habanje i vlagu te je podložan ljuskanju i pucanju. Kamene ploče postavljene su u pijesak neposredno na zemljanu posteljicu. Podnica svetišta je za 15 centimetara viša od podnice broda. Temeljna konstrukcija je izvedena od kamena slabije kakvoće na različitim dubinama i uz minimalno korištenje vapnenog morta, pa dubina temelja kapele jako varira.

83 Fotografije u dokumentaciji MKM- KO Zagreb snimila je Lj. Krtelj, 20. rujna 1965., a fotografije u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu snimila je Doris Baričević 1967. godine.

80 DRMIĆ, IVANA, 2024., sonde 1, 2, 16 i 17.

81 DRMIĆ, IVANA, 2024., sonde 1, 2, 3, 4, 8, 16 i 17.

10 Gornja Plemenščina, kapela sv. Ane, južno pročelje lađe i zapadno pročelje sakristije (foto: Lj. Krtelj, KO ZG, Inv. br. 7026, 1965.)

Gornja Plemenščina, St. Anne's Chapel, south facade of the nave and the west facade of the sacristy (photo: Lj. Krtelj, Zagreb Conservation Department, Inv. No. 7026, 1965).

11 Gornja Plemenščina, kapela sv. Ane, južno pročelje lađe (foto: Lj. Krtelj, KO ZG, Inv. br. 7022, 1965.)

Gornja Plemenščina, St. Anne's Chapel, south facade of the nave (photo: Lj. Krtelj, Zagreb Conservation Department, Inv. No. 7022, 1965).

zamjetno je kako su tada u poligonalni zaključak svetišta ugrađene i dvije oveće konzole na koje su postavljeni barokni kipovi sv. Franje Asiškog i sv. Antuna Padovanskog, kao i to da su sve svodne konzole bile obijeljene.

Vanjske zidove bočnih pročelja lađe određuju dva ugaona pilastra, a pod strehom je profilirani krovni vijenac od žbuke. Isti krovni vijenci izvedeni su na svetištu i sakristiji. Na fotografijama snimljenim 1965. godine iz Konzervatorskog odjela u Zagrebu uočljivo je kako je u gornjoj zoni zapadnog pročelja sakristije bio profilirani vijenac s istovjetno obrađenim profilacijama kao i na krovnom vijencu (sl. 10). Primjetno je i to da su svi prozorski i vratni okviri na pročeljima kapele (svetište, lađa, sakristija i zvonik) bili istaknuti u odnosu na ravnu zidnu plohu, a duž cijelog zdanja kontinuirano se protezao visoki podzid (sokl) od žbuke, također istaknut u odnosu na zidnu plohu (sl. 11 i 12). Dominantni dio obnovljene kapele predstavlja masivan zvonik pred zabatno zaključenim zapadnim pročeljem (sl. 13). U središnjoj osi glavnog pročelja, artikuliranog ugaonim pilastrima koji podržavaju profilirani vijenac, ističe se visoki zvonik četvrtaste osnove (3,6 x 3,6 metara). Zvonik je zidan do visine od 16,9 metara i zaključen je piramidalnom kapom. Čitavom visinom zvonika protežu se ugaoni pilastri, dok je njegovo tijelo podijeljeno u tri polja razdjelnim vijencima. Donje polje je najveće jer zaprema razinu

prizemlja i prve etaže, a u osi pročelne strane smješten je glavni ulaz u kapelu kojim se kroz nadsvođeno prizemlje zvonika pristupa u lađu. Glavni portal je relativno širok, s jednostavnim kamenim dovratnicima i nadvratnikom ravnog zaključka. Ponad glavnog ulaza je uža polukružno zaključeni prozorski otvor, a u osi bočnih zidova su po dva prozora. Središnja zona zvonika rastvorena je trima prozorima, dok je u najvišoj etaži loža za zvona. Zvonik je zidan lomljenim kamenom, osim najviše etaže koja je od opeke. Na vanjskim pročeljima zvonika utvrđena je vapneno cementna žbuka na kojoj se primarno nalazio ružičasti nalič, dok su profilacije bile obojane slonokosno bijelom bojom.⁸⁴ Tragovi ružičastog naliča očuvani su i na južnom pročelju lađe, što upućuje na to da su i ostale vanjske zidne plohe tada obnovljene kapele bile bojane ružičastom bojom, a profilacije bijelom bojom. Također, ustanovljeno je da je profilirani krovni vijenac s ugaonima kapitelima naknadno dograđen na zvonik.⁸⁵

Nakon Taussigove obnove kapela je bila više puta popravljana i obnavljana. Godine 1948. obnovljeni su oltari, a u razdoblju od 1969. do 1974. godine u cijelosti je bio žbukani i obojan njezin unutarnji prostor te vanjska pročelja.⁸⁶

⁸⁴ PRPIĆ, IVA, 2023., zvonik, sonde 2, 3, 5 i 6.

⁸⁵ PRPIĆ, IVA, 2023., zvonik, sonde 1, 2 i 3.

⁸⁶ FILIPČIĆ, IVAN, 1983., 147-148.

12 Gornja Plemenščina, kapela sv. Ane, istočna strana sakristije i svetišta (foto: Lj. Krtelj, KO ZG, Inv. br. 7024, 1965.)

Gornja Plemenščina, St. Anne's Chapel, east side of the sacristy and sanctuary (photo: Lj. Krtelj, Zagreb Conservation Department, Inv. No. 7024, 1965).

13 Gornja Plemenščina, kapela sv. Ane, južna strana zvonika (foto: Lj. Krtelj, KO ZG, Inv. br. 7036, 1965.)

Gornja Plemenščina, St. Anne's Chapel, south side of the bell tower (photo: Lj. Krtelj, Zagreb Conservation Department, Inv. No. 7036, 1965).

Zvonik je ponovno žbukan i bojan 1982. godine, a desetak godina kasnije nanovo je ožbukan i obijeljen čitav interijer, na što upućuje naslikani stijeg s upisanom 1993. godinom ponad trijumfalnog luka. Tada nastaje i postojeći oslikani obrub s biljnim i cvjetnim motivima oko trijumfalnog luka, kao i naslikani pilastri iznad pjevališta.

Od recentnijih zahvata treba spomenuti da je 2010. godine izvedeno novo drveno krovšte s pokrovom od biber crijepa, potom drvena stropna konstrukcija nad lađom te piramidalna kapa zvonika.⁸⁷

ZAKLJUČAK

Kapela sv. Ane u Gornjoj Plemenščini izgrađena je na posjedu koji je bio u vlasništvu kostelskog vlastelinstva između 1430.-ih i 1456. godine. Zdanje je podignuto na

⁸⁷ Također, valja napomenuti kako je 2013. godine izrađen projekt sanacije temeljne konstrukcije, drenaže i odvodnje krovnih voda, s prethodno provedenim istražnim radovima (G. H. Inženjering d.o.o.). Osim planirane sanacije temelja s izvedbom drenaže i odvodnje, projektom je bilo predviđeno ojačanje i produbljivanje postojeće temeljne konstrukcije. Projekt iz 2013. godine tek je djelomično realiziran (statičko ojačanje temelja izvedbom armiranobetonskog prstena i drenažom s odvodom krovnih voda). Godine 2015. izrađen je i projekt sanacije podne konstrukcije (G. H. Inženjering d.o.o.). U opisu postojećeg stanja podne konstrukcije istaknuta su sljedeća oštećenja: jako ljuskanje i ishabanost gornje površine; ulegnuća i deformacije u podu uslijed slijeganja tla, zbog čega su kamene ploče napukle ili se raspukle na više dijelova; pucanje ploča po rubovima i odlamanje rubova uz sljubnice; prisutnost veće količine vlage iz tla u kamenim pločama. Planirani projekt nije realiziran.

plodnom i vinorodnom području, a da se radilo o važnijem posjedu potvrđuje i činjenica da su donatori izgradnje bili tadašnji vlasnici kostelskog vlastelinstva istaknuti grofovi Celjski. Naime, štit Celjskih na svodnoj konzoli u svetištu kapele sv. Ane upućuje na to da se radilo o (izravnom) pokroviteljstvu velikaša koji svojim grbom zapravo potvrđuje i svoj patronat. U tom pogledu, njezinu izgradnju i opremanje moguće je tumačiti kao važniju narudžbu grofova Celjskih, a štitove Celjskih bilježimo i u njihovu najambicioznijem naručiteljskom projektu u ondašnjoj Zagorskoj županiji – monumentalnoj crkvi pavlinskog samostana u Lepoglavi. Od osobita značaja je i činjenica da su grbovi Celjskih u Gornjoj Plemenščini i Lepoglavi ustvari jedini sačuvani primjeri grbova tog moćnoga velikaškog roda na tlu Hrvatskog zagorja. Posredstvom Celjskih u ove krajeve prodiru tada najsuvremenije tendencije u srednjoeuropskoj arhitekturi kao što je pojava zvjezdastog svoda, koji je prvi put projektiran na prostoru sjeverozapadne Hrvatske upravo u Lepoglavi. Tip zvjezdastog svoda, koji je putem Lepoglave „ušao“ u Hrvatsko zagorje kao svojevrsni odraz visoke umjetnosti, nalazi svoju primjenu na nekoliko zagorskih sakralnih objekata tijekom sredine i druge polovine 15. stoljeća (kapela Blažene Djevice Marije u Taborskom, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Zajezdi, župna crkva sv. Petra u Petrovskom i župna crkva sv.

Trojstva u Radoboju).⁸⁸ Stoga izvedbu zvjezdastog svoda u kapeli sv. Ane valja tumačiti kao značajan element suvremenog stilskeg izričaja u arhitekturi, ali i očiti iskaz estetskog htijenja njezinih pokrovitelja. O visokim estetskim pretenzijama Celjskih kao patrona kapele sv. Ane svjedoče i otkrivene gotičke zidne slike koje su, po svemu sudeći, nekada krasile cijeli unutarnji prostor građevine. Premda se radi o fragmentarnim oslicima, nužno je napomenuti kako svetački likovi u Gornjoj Plemenšćini posjeduju vrlo visoku umjetničku vrijednost te da svojom kvalitetom nadilaze onovremene slikarske uratke na tlu kontinentalne Hrvatske, ali i šire. Uzimajući u obzir da je u kapeli očuvan i grb Ane von Schaunberg, kao i to da je kapela posvećena svetoj Ani, kao potencijalni pokrovitelji njezine izgradnje i opremanja predložena su dva člana obitelji Celjskih – Anin suprug Herman II. i njihov unuk Urlik II.

Saznanja o intervencijama u 17. i 18. stoljeću zasnivaju se na podacima iz protokola kanonskih vizitacija i mahom se odnose na popravke i opremanja srednjovjekovnog zdanja. Zanimljivost predstavlja podatak o paralelnom funkcioniranju kapele sv. Ane i barokne kapelice sv. Antuna Padovanskog – one su bile međusobno povezane i pod istim krovom, a vizitatori ih čak neko vrijeme bilježe kao kapela sv. Ane i sv. Antuna. Zamašnija obnova građevine događa se u razdoblju od 1878. do 1882. godine, a radove je vodio graditeljski poduzetnik Gustav Taussig. Tom prigodom srušena je prvotna lađa, sakristija i kapelica sv. Antuna te izgrađena nova lađa s pročelnim zvonikom i sakristijom, pa kapela sv. Ane poprima današnji izgled. Također, tada je opremljena i postojećim crkvenim inventarom – dvama oltarima i pjevalištem. U tim je intervencijama jedino gotičko poligonalno svetište zadržalo svoj primarni izgled, dok je od broda očuvan tek istočni zid s trijumfalnim lukom, pa Taussigova lađa ustvari zaprema istu širinu kao i ona srednjovjekovna. Unutarnja artikulacija broda izvedena je u maniri okasnijelog klasicizma s pilastrima velikog reda, dok su sve unutarnje zidne plohe kapele, uključujući strop nad lađom i svod svetišta, bile prekrivene historicističkim šablonskim zidnim oslikom. Dominantni dio obnovljene kapele predstavlja visoki zvonik pred zapadnim pročeljem. Njegova vanjska pročelja izvorno su bila bojana ružičastom bojom, dok su profilacije bile obojane bijelom bojom. Tragovi ružičastog naliča očuvani su i na južnom pročelju lađe što ukazuje kako su tada i ostale vanjske zidne plohe kapele bile obojane ružičastom bojom. Uz dominantna gotička arhitektonska obilježja istočnog dijela građevine (poligonalno svetište nadsvođeno zvjezdastim svodom i istočni zid broda s trijumfalnim lukom), postojeća prostrana lađa s masivnim pročelnim zvonikom i sakristija nose odlike graditeljstva kasnog 19. stoljeća, stoga je povijesna slojevitost izrazito

važno obilježje ovoga spomenika što je i uzeto u obzir pri izradi konzervatorskih smjernica za prezentaciju pročelja i interijera kapele. Također, svojim volumenom uklopljena u prostorni kontekst, postavši dijelom njegova identiteta i integriteta, kapela sv. Ane posjeduje i visoku ambijentalnu vrijednost.

LITERATURA

- ADAMČEK, JOSIP, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. Do kraja XVII stoljeća*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1980.
- ADAMČEK, JOSIP, Povijest trgovišta i vlastelinstva Krapine u doba feudalizma, *Kaj. Časopis za kulturu i prosvjetu (Po dragome kraju – Krapina)*, 13 (1), (1982.), Zagreb, 3-63.
- BALOG, ZDENKO, Geneza izgradnje lepoglavskog samostana, u: *Lepoglavski zbornik 1992. Radovi sa znanstvenog skupa Šest stoljeća kulture i umjetnosti u Lepoglavi*, (uredio Zdenko Balog), Kajkavsko spravišće - Biblioteka Prirodni i kulturni spomenici Hrvatske, Zagreb, 1993., 173-184.
- BALOG, ZDENKO, Lepoglavsko-ptujska grupa i uloga Hermannia Celjskog u difuziji parlerijanske gotike u Hrvatskoj, *Zbornik I. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, (uredio Milan Pelc), Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2004., 47-59.
- BARIČEVIĆ, DORIS, Pregled spomenika skulpture i drvo-rezbarstva 17. i 18. stoljeća u središnjem dijelu Hrvatskog zagorja, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knjiga 78, Zagreb, 1978.
- BARIČEVIĆ, DORIS, Barokno kiparstvo pregradskog kraja, *Kaj. Časopis za kulturu i prosvjetu*, 31, (1998.), Zagreb, 39-56.
- BUTURAC, JOSIP, Popis župa Zagrebačke biskupije od godine 1334., *Kulturno povijesni zbornik Zagrebačke nadbiskupije* (1944.), Zagreb, 409-454.
- BUTURAC, JOSIP, Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine, *Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 59, (1984.), 43-107.
- FILIPČIĆ, IVAN, *Župa Pregrada. Mala monografija o župi Naše Gospe od Kunagore*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb - Pregrada, 1983.
- HORVAT, ANĐELA, Pregled spomenika kulture općine Pregrada, *Kaj. Časopis za kulturu i prosvjetu (Po dragome kraju, Pregrada i okolica)*, 2-3, (1985.), Zagreb, 167-208.
- HORVAT, ZORISLAV, Gotička arhitektura pavlinskog samostana u Lepoglavi, *Kaj. Časopis za kulturu i prosvjetu*, 15 (5), (1982.), Zagreb, 3-35.
- HÖFLER, JANEZ, *Srednjeveške freske v Sloveniji*. I. knjiga: *Gorenjska*, Družina d.o.o., Ljubljana, 1996.
- HÖFLER, JANEZ, *Srednjeveške freske v Sloveniji*. IV. knjiga: *Vzhodna Slovenija*, Družina d.o.o., Ljubljana, 2004.

⁸⁸ Usp. VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, DIANA, 1993., 98-100, 135, 138-139., 184-185, 192-193, 202-203, 211-214, sa starijom literaturom.

- KLAIĆ, NADA, *Zadnji knezi Celjski v deželah Sv. krone / Posljednji knezovi Celjski u zemljama Sv. krune*, Kulturna skupnost občine Celje, Celje, 1982.
- KURELIĆ, ROBERT, *The Uncrowned Lion: Rank, Status, and Identity of the last Cilli*, Department of Medieval Studies, Central European University, Budimpešta, 2005. (doktorski rad).
- KURELIĆ, ROBERT, Pregled povijesti grofova Celjskih, *Historijski zbornik*, 54, (2006.), Zagreb, 201-216.
- KURELIĆ, ROBERT, Grb Ulrika II. Celjskog u Grbovniku Henrika van Heessela – jedinstven prikaz potpunoga grba u historiografiji grofova Celjskih, *Zgodovinski časopis*, 72 (2018.), Ljubljana, 104-124.
- LASZOWSKI, EMIL, *Hrvatske povijesne gradjevine*, Hartman, Zagreb, 1902.
- MILETIĆ, DRAGO, Konzervatorsko-restauratorska istraživanja i radovi u unutrašnjosti lađe crkve sv. Marije u Lepoglavi, *Lepoglavski zbornik* 1994. *Radovi sa znanstvenog skupa Šest stoljeća kulture i umjetnosti u Lepoglavi*, (uredila Božica Pažur), Kajkavsko spravišće - Biblioteka Prirodni i kulturni spomenici Hrvatske, Zagreb, 1995., 119-135.
- RAUKAR, TOMISLAV, Grofovi Celjski i hrvatsko kasnosrednjovjekovlje, *Historijski zbornik*, XXXVI (1), (1983.), Zagreb, 113-140.
- SRŠA, IVAN, Kasnogotičke zidne slike u crkvi sv. Ivana u Ivaniću Miljanskom, *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, 52, (2009.), Zagreb, 125-142.
- SZABO, GJURO, Izvještaj o radu zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetničkih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji u godini 1911. Spomenici kotara Klanjec i Pregrada, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, XII (1912.), Zagreb, 201-258.
- VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, DIANA, *Gotičke crkve Hrvatskoga zagorja*, Studije i monografije Instituta za povijest umjetnosti, Knjiga 11, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 1993.
- VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, DIANA, Das künstlerische Erbe der Grafen von Cilli in Kroatien, *Zbornik međunarodnoga simpozija Celjski grofje. Stara tema – nova spoznanja*, (uredila Rolanda Fugger Germadnik), Pokrajinski muzej, Celje, 1998., 363-373.
- VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, DIANA, Gotik in Nordkroatien, *Hortus Artium Medievalium*, 7, (2001.), Zagreb - Motovun, 37-57.
- VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, DIANA, Sakralna umjetnost srednjeg vijeka, *Umjetnička topografija Hrvatske: Krapinsko-zagorska županija. Sakralna arhitektura s inventarom. Feudalna arhitektura. Spomen-obilježja*, (uredila Ivanka Reberski), Institut za povijest umjetnosti, Školska knjiga, Zagreb, 2008., 22-27.
- VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, DIANA - KRAŠEVAC, IRENA - BOTICA, DUBRAVKA - REPANIĆ-BRAUN, MIRJANA, Gornja Plemenščina – kapela sv. Ane (katalog), *Umjetnička topografija Hrvatske: Krapinsko-zagorska županija. Sakralna arhitektura s inventarom. Feudalna arhitektura. Spomen-obilježja*, (ur. Ivanka Reberski), Institut za povijest umjetnosti, Školska knjiga, Zagreb, 2008., 525-528.
- ARHIVSKI IZVORI**
- Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu (NAZ), Kanonske vizitacije, Župa Pregrada (1639.-1805.).
- Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu (NAZ), Nadbiskupski duhovni stol (1878.-1889.).
- Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu (NAZ), Arhiv Doris Baričević.
- DOKUMENTACIJSKI IZVORI**
- Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Krapini (MKM-KO Krapina)
- G.H. Inženjering d.o.o., *Projekt sanacije temeljne konstrukcije, drenaže i odvodnje krovnih voda, s prethodno provedenim istražnim radovima*, projektant: Jadranko Horvat, dipl. ing. građ., 2013.
- G.H. Inženjering d.o.o. *Projekt sanacije podne konstrukcije*, projektant: Jadranko Horvat, dipl. ing. građ., 2015.
- Intrados Projekt d.o.o., *Elaborat ocjene postojećeg stanja građevinske konstrukcije*, glavni projektant/projektant konstrukcije: Hrvoje Podnar, dipl. ing. građ.; suradnici: Martina Vujasinović, mag. ing. aedif., Lovro Jakšić, mag. ing. aedif., 2022.
- PRPIĆ, IVA, *Izvješće o konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima na pročeljima i zidnom osliku unutrašnjosti kapele sv. Ane u Gornjoj Plemenščini* Zagreb, 2023.
- DRMIĆ, IVANA, *Izvješće o konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima slojeva građe, žbuka i bojenih/slikanih slojeva na sjevernom pročelju i u unutrašnjosti kapele sv. Ane u Gornjoj Plemenščini*, Zagreb, 2024.
- Fotografska dokumentacija, Inv. br. 7017-7043; Inv. br. 12331; Inv. br. 12332

Abstract

ST. ANNE'S CHAPEL IN GORNJA PLEMENŠČINA: RESULTS OF RESEARCH CONDUCTED DURING STRUCTURAL RENOVATION

St. Anne's Chapel in Gornja Plemenščina located in the Krapina-Zagorje County suffered severe damage in the earthquakes that occurred in March and December 2020. As part of the structural renovation conducted in 2023, a series of interventions were carried out to stabilize and strengthen the building. The competent Conservation Department in Krapina mandated the preparation of a conservation study during structural rehabilitation to serve as the basis and framework for developing a presentation project for the chapel's facade and interior. In order to assess the construction development of the monument, more precisely to valorize its historical layers that would later be affirmed by the project, in situ conservation-restoration probing, archival and documentation research, and a detailed analysis of the building's exterior and interior were carried out. The research was conducted in the period from March to May 2024, and it resulted in numerous new findings on the layering and architectural transformations of the monument. Through detailed reading of historical data about the chapel, combined with the results of conservation and restoration research and a precise analysis of the entire architectural composition of the monument, the sequence of its construction and furnishing has been defined. It can be traced from the first half or mid-15th century, when the chapel was built as a representative commission of the Counts of Celje, to the late 19th century, when it acquired its current form. The discovery of a valuable Gothic wall painting is of particular importance for understanding and interpreting its original appearance.

St. Anne's Chapel was built on a property owned by the Kostel estate between 1430s and 1456. The Gothic building with a polygonal sanctuary, nave and sacristy was built on a more important property because the construction donors were the prominent Counts of Celje, the owners of the Kostel estate. The coat of arms of the Counts of Celje carved in the vault corbel of the chapel's sanctuary indicates that it was a (direct) patronage by a nobleman, who confirms his patronage with his coat of arms. In this regard, the construction and furnishing of the chapel can be interpreted as an important commission of the Celjski family. Their coat of arms can also be found in their most ambitious commissioned project in the Zagorje County of that time—the monumental church of the Pauline monastery in Lepoglava. Particularly important is the fact that the coats of arms of the Celjski family in Gornja Plemenščina and Lepoglava are the only preserved examples of the coats of arms of the powerful noble family on the territory of Hrvatsko Zagorje. The Celjski family also introduced the latest architectural trends from Central Europe to the region, including the stellar vault. The one in Lepoglava represents the first of its kind in northwestern Croatia. This type of a stellar vault, which "entered" Hrvatsko Zagorje through Lepoglava as a kind of reflection of high art, was later employed in

several sacral buildings in Zagorje during the middle and second half of the 15th century (Taborsko, Zajezda, Petrovsko, Radoboj). Therefore, the execution of the stellar vault in St. Anne's Chapel should be interpreted as a significant element of contemporary stylistic expression in architecture, but also as an obvious declaration of its patrons' aesthetic preferences. The high aesthetic aspirations of the Celjski family as patrons of St. Anne's Chapel are also evidenced by the discovery of valuable Gothic wall paintings that once adorned the entire interior of the building. Although these are only fragments of wall paintings, it should be emphasized that the figures of saints in Gornja Plemenščina have a very high artistic value, and that their quality surpasses other paintings of the time on the territory of continental Croatia, and beyond. Considering that the coat of arms of Anna von Schaunberg has also been preserved in the chapel, as well as the fact that the chapel is dedicated to Saint Anne, two members of the Celjski family – Anna's husband Herman II and their grandson Urlik II – have been proposed as potential patrons of its construction and furnishing.

Information about interventions in the 17th and 18th centuries is based on data from the protocols of canonical visitations and mainly refers to the repairs and furnishing of the medieval building. Particularly interesting is the information about the parallel functioning of St. Anne's Chapel and the baroque Chapel of St. Anthony of Padua, which were connected and situated under the same roof. For a while, the visitors even documented them as the Chapel of St. Anne and St. Anthony. A more extensive renovation of the building took place from 1878 to 1882 and was supervised by Gustav Taussig. During the renovation, the original nave, sacristy and the Chapel of St. Anthony were removed. A new nave with a front bell tower and sacristy was built, and St. Anne's Chapel took on its present-day appearance. During those interventions, only the polygonal Gothic sanctuary retained its primary appearance. Since the east wall with the triumphal arch was the only preserved part of the nave, Taussig's nave essentially retained the same width as the medieval one. The most dominant part of the then renovated chapel was the tall bell tower in front of the west facade. In addition to the Gothic architectural features on the east part of the building (a polygonal sanctuary surmounted by a stellar vault and the east wall of the nave with a triumphal arch), the existing spacious nave with a massive front bell tower and the sacristy display the characteristics of late 19th-century architecture. Therefore, historical layering is an extremely important feature of this monument, which was taken into account when developing conservation guidelines for the presentation of the facade and interior of the chapel. Also, having its volume integrated into the spatial context and becoming part of its identity and integrity contributes to the high ambient value of St. Anne's Chapel.

Stela Cvetnić-Radić, Zrinka Mažar

Provedba mjera zaštite nakon potresa na sakralnom inventaru župne crkve sv. Franje Ksaverskog u Vugrovcu

Stela Cvetnić - Radić
Zrinka Mažar
Grad Zagreb, Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode
HR – 10000 Zagreb, Kuševićeva 2/II

UDK: [726:272-523.42].025.3/4(497.521.2)“202”
[726:272-523.42].025.1(497.521.2)“2020”:550.34
Pregledni rad / Preview paper
Primljeno / Received: 26. 8. 2024.

Ključne riječi: Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode, potres, sakralni inventar, oltari, orgulje, mjere zaštite, demontaža, evakuacija, Hrvatski restauratorski zavod

Keywords: City Institute for the Conservation of Cultural and Natural Heritage, earthquake, sacral inventory, altars, organ, protection measures, dismantling, evacuation, Croatian Conservation Institute

Župna crkva sv. Franje Ksaverskog u Vugrovcu znatno je stradala u potresu koji je 2020. pogodio grad Zagreb i okolicu. Osim same građevine, u manjoj mjeri stradao je i sakralni inventar crkve stoga je, nedugo nakon potresa, evidentirana šteta na pokretnom inventaru te su utvrđene konzervatorske smjernice za daljnja postupanja. Prije početka radova konstrukcijske obnove trebalo je odlučiti hoće li se, i u kojem opsegu, izmjestiti inventar crkve. Iako je prvotno izvršena demontaža samo manjeg dijela inventara, zbog teških i naknadno utvrđenih oštećenja crkve, bilo je potrebno izmjestiti inventar gotovo u cijelosti. U članku je na primjeru crkve sv. Franje Ksaverskog u Vugrovcu opisano djelovanje nadležne konzervatorske službe te opseg i zahtjevnost postupanja sa sakralnim inventarom nakon potresa. Dinamika i složenost provedenih aktivnosti bile su uvjetovane stanjem inventara i građevine te opsegom njezine konstrukcijske obnove kao prioritetom poslijepotresne obnove.

UVOD

Baš kao i davne 1880. godine, u snažnom potresu koji je 22. ožujka 2020. pogodio područje Grada Zagreba i okolne županije, kao i u nizu naknadnih potresa od kojih je najsnažniji bio onaj petrinjski, značajno je oštećena župna crkva sv. Franje Ksaverskog u Vugrovcu (sl. 1).

Vugrovec je zagrebačko prigorsko naselje smješteno na jugoistočnim obroncima Medvednice, povijesno podijeljeno na Gornji i Donji Vugrovec, danas u gradskoj četvrti Sesvete. Prvi put se spominje 1201. godine

u ispravi ugarsko-hrvatskog kralja Emerika u kojoj su opisane međe crkvenih posjeda, pa tako i biskupskog posjeda Vugre („predium Ugra“).¹ Lelja Dobronić navodi niz isprava i dragocjenih podataka koji govore o značaju vugrovečkog posjeda kroz povijest, povlasticama i obavezama Vugrovčana te povlastici i pravu na održavanje tjednog sajma nedjeljom u „novoj slobodnoj vesi našoj Vugrovcu“ („nove libere ville nostre de Vgra“) koje je Vugrovcu dodijelio zagrebački biskup Mihalj (1296.-1303.).² Vugrovečka župa navodi se u popisu župa Zagrebačke biskupije 1334., a srednjovjekovna crkva sv. Mihaela Arkandela (sv. Mihalja, sv. Mihaela) u pisanim izvorima spominje se prvi put 1343. godine.³ U kanonskim vizitacijama se, uz župnu crkvu sv. Mihalja, opisuju i kapela sv. Ivana Evanđeliste ispod biskupskog utvrđenog grada („castrum Vugre“) srušena 1796., kapela sv. Benedikta Opat iznad kaštela, srušena 1779., te od 18. stoljeća i kapela sv. Franje Ksaverskog, smještena na raskršću na sajmišnom putu.⁴

Kapela sv. Franje Ksaverskog sagrađena je na mjestu današnje župne crkve zalaganjem biskupa Jurja Branjuga (1723.-1747.) i marom župljana i vugrovečkog župnika

1 DOBRONIĆ, LELJA, 1951., 253-255.

2 DOBRONIĆ, LELJA, 2003., 21-41.

3 U lokalnom govoru uvriježen je naziv crkve, kasnije grobljanske kapele, sv. Mihalja koji je i danas široko prihvaćen, koristi se u dijelu stručne literature/dokumentacije te će se dalje u ovom tekstu koristiti lokalni naziv. Do danas su očuvani elementi arhitekture koji imaju oblikovne karakteristike romanike (uski, lučno zaključen prozor na južnom pročelju) i gotike (šiljasto zaključen luk nad glavnim ulazom), zbog čega je moguće je da je crkva sv. Mihalja građena i ranije. Srednjovjekovna crkva je krajem 17. stoljeća barokizirana i opisana u vizitaciji 1681., a tadašnji zagrebački lektor i kanonik Pavao Kos značajno je pridonio novoj baroknoj opremi crkve.

4 NADU, MLADEN, 1994., 21-22.

1 Vugrovec, župna crkva sv. Franje Ksaverskog nakon potresa (foto: S. Novak, Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode – dalje GZZSKP, 2020.)

Vugrovec, Parish Church of St. Frances Xavier after the earthquake (photo: S. Novak, City Institute for the Conservation of Cultural and Natural Heritage, 2020)

Jurja Juranića.⁵ Godine 1736. opisana je kao zidana od temelja, s nadsvođenim svetištem i brodom pod obojenim tabulatom te s drvenim tornjićem iznad glavnog pročelja.⁶ S obzirom na značaj Vugrovca kao biskupskog posjeda te činjenice da se na prostoru vugrovečkog sajmišta nedjeljom, na sajmeni dan, okupljao velik broj ljudi, u vrijeme zagrebačkog biskupa Franje Baltazara Thauszyja (1751.-1769.) na mjestu stare kapele sv. Franje Ksaverskog podignuta je nova zidana kapela istog titulara, bogato opremljena novim oltarima i posvećena 29. srpnja 1759. godine. Nova kapela bila je majstorski sazidana, jednobrodna, svođenog svetišta i lađe, s dvije plitke bočne kapele i polukružnim svetištem orijentiranim prema

sjeveru, bez sakristije i s malim zvonikom na južnom pročelju. Godine 1803., dekretom biskupa Maksimilijana Vrhovca (1787.-1827.), barokna kapela sv. Franje Ksaverskog proglašena je župnom crkvom, a crkva sv. Mihalja kapelom. Narteks s pjevalištem, nadvišen novim četvrtastim tornjem zvonika, koji je u gornjem dijelu raščlanjen prozorom i satom, dograđen je s južne strane crkve, a sakristija s oratorijem uz zapadni zid crkve 1821. godine.⁷ U unutrašnjosti crkve smještena su tri nova drvena oltara, glavni oltar u svetištu posvećen sv. Franji Ksaverskom i dva bočna oltara u pokrajnjim kapelama, posvećena Majci Božjoj i sv. Josipu.⁸ Doris Baričević pripisala ih je Franzu Antonu Straubu (1726.-1774.), najmlađem od petorice

5 GALOVIĆ, IVAN, 1969., 25.

6 PERUŠIĆ, MLADEN, 2021.

7 KLAJČ, IVAN, 2019., 354-359.

8 ŠKARIĆ, KSENIJA; OŽANIĆ MARTINA, 2019., 242.

2 Vugrovec, župna crkva sv. Franje Ksaverskog, unutrašnjost crkve nakon potresa (foto: S. Novak, GZZSKP, 2020.)

Vugrovec, Parish Church of St. Frances Xavier, interior of the church after the earthquake (photo: S. Novak, City Institute for the Conservation of Cultural and Natural Heritage, 2020)

sinova Johanna Georga Strauba iz Wiesensteiga posvećenih kiparskom pozivu koji su, svojim vrhunskim ostvarenjima u brojnim crkvama diljem današnje Njemačke, Austrije, Slovenije i Hrvatske, pozicionirali obitelj Straub kao jednu od najzanimljivijih pojava baroknog kiparstva Srednje Europe.⁹ Od ostalog inventara u crkvi se, uz krstionicu i propovjedaonicu datiranu u prvu polovinu 19. stoljeća, nalaze klupe za vjernike, Božji grob u prostoru ispod pjevališta, postaje Križnog puta te pojedinačni kipovi različite datacije i provenijencije¹⁰ (sl. 2). U sakristiji se nalazi stari drveni sakristijski ormar u kojem se čuvaju predmeti od tekstila i metala, većinom s kraja 19. i početka 20. stoljeća, te nekoliko predmeta datiranih ranije u

18. stoljeće.¹¹ Orgulje na pjevalištu, opus 205., izgradila je 1909. godine zagrebačka radionica *M. Heferer Udova i Sin, Prva hrvatska gradiona orgulja, harmonija i glasovira*. Župna crkva sv. Franje Ksaverskog u Vugrovcu, sa

.....
11 Zbirka tekstilnih predmeta sadrži dvadesetak misnica, tri pluvijala, osam dalmatika, pet crkvenih zastava te veći broj štola, manipula, veluma za kaleže, bursi, pala i drugih tekstilnih predmeta različitih boja, vremena nastanka i oblika. Od ostalih predmeta, crkvenog posuđa i predmeta od metala, u crkvi i sakristiji nalaze se uglavnom predmeti nastali krajem 18. te tijekom 19. ili 20. stoljeća. Kao izniman izdvaja se relikvijar u obliku pokaznice, s moćima sv. Franje Ksaverskog, što ga je kapeli sv. Franje Ksaverskog 1759. darovao biskup Franjo Thauszy i uz koji je sačuvana originalna drvena spremnica obložena kožom. Zbirku su inventirale i stručno obradile Dubravka Habuš Skendžić i Heda Šlogar, što je rezultiralo opsežnim katalogom i izložbom *Misno ruho župne crkve sv. Franje Ksaverskog u Vugrovcu* održane 2017. godine u Muzeju Prigorja u Sesvetama, a 2018. u prostoru Domitrovićeve kule na zagrebačkom Kaptolu. Važno je istaknuti da su vrijedni, stariji predmeti iz župe u Vugrovcu 1948. dani na čuvanje u Dijecezanski muzej Zagrebačke nadbiskupije i Riznicu zagrebačke katedrale.

9 BARIČEVIĆ DORIS, 1992.-1993., 193-218.

10 HABUŠ SKENDŽIĆ, DUBRAVKA; ŠLOGAR, HEDA, 2018.

sačuvanim crkvenim inventarom iz 18. i 19. stoljeća, odlikuje se izrazitom kulturno-povijesnom, graditeljsko-tipološkom, arhitektonskom, ambijentalnom i urbanističkom kvalitetom.¹²

ŠTETA OD POTRESA

Župna crkva sv. Franje Ksaverskog građena je u više faza (1759., 1821.), a njena nosiva konstrukcija zidana je većim dijelom punom opekam, dijelom u kombinaciji kamena i opeke, sve u vapnenom mortu. Krovšte je drvena konstrukcija izvedena u formi visulje. Glavnu nosivu konstrukciju crkve čine obodni zidani zidovi te lukovi na središnjem dijelu građevine, a stropne konstrukcije čine zidani križni svodovi. Najznačajnija oštećenja uslijed zagrebačkog potresa, pojačana nizom naknadnih potresa, nastala su na zidovima svetišta i bočnih kapela, na križnim svodovima i obodnim lukovima te u prostoru sakristije i oko svih otvora, a značajno je oštećen i toranj zvonika. Pojedine pukotine bile su vidljive obostrano što je tumačeno pucanjem zida u punoj širini.¹³ S obzirom na nastala teška oštećenja, crkva je kategorizirana oznakom K4 prema Europskoj makroseizmičkoj ljestvici, EMS-98, pomoću koje se određuje intenzitet potresnog djelovanja i kategorizira utvrđena šteta (K1 - K5). Uz značajna oštećenja crkve, oštećenja od potresa zabilježena su i na sakralnom inventaru u unutrašnjosti crkve. Prvi pregled crkve i inventara, na sam dan potresa, izvršili su restoratorica Nives Maksimović Vasev i inženjer građevine Josip Vukoje.¹⁴ Također, župniku su dane upute za ograničavanje pristupa građevini i izmještanje vrijednih stvari, a preporučeno je i još jedan hitan pregled statičara. Stoga je 24. ožujka 2020. crkva detaljnije pregledana, pri čemu je utvrđeno da je znatno oštećena i opasna za boravak, a u slučaju novog jačeg potresa, velika je mogućnost urušavanja pojedinih dijelova njezine zidane konstrukcije.¹⁵

Zbog tako teških oštećenja crkve, župnik Filip Lucić je već u prvim danima nakon potresa samostalno organizirao i uz pomoć župljana izvršio evakuaciju crkvenog namještaja i svih vrijednih predmeta iz sakristije. Sakristijski ormar,

12 Za župnu crkvu sv. Franje Ksaverskog u Vugrovcu, na k.č.br.1, k.o. Vugrovec u Zagrebu, je rješenjem Ministarstva kulture, KLASA: UP-I-612-08/03-01-06/0422, URBROJ: 532-10-1/8(JB)-04-2 od 18. 3. 2004., utvrđeno svojstvo kulturnog dobra te je upisana u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske – Listu zaštićenih kulturnih dobara pod brojem Z-1478. Ujedno, nalazi se i na području zaštićene Povijesne cjeline naselja Vugrovec (Z-1545).

13 GALIĆ, BRANKO, 2021.

14 MAKSIMOVIĆ VASEV, NIVES, 2020. Uz fotografsko dokumentiranje i kratki opis zatečenog stanja crkve i inventara, Nives Maksimović Vasev izvršila je i hitnu evakuaciju oštećenih i najugroženijih skulptura, sv. *Lovre* i sv. *Martina* s bočnog oltara sv. Josipa te skulptura sv. *Marije Magdale* i sv. *Ane Trojne* iz prostora svetišta. Skulpture svetica nalazile su se na bočnom oltaru Blažene Djevice Marije u kapeli sv. Mihalja, otkud su ukradene, te su po pronalasku smještene u župnu crkvu. Prve evakuirane skulpture iz župne crkve sv. Franje Ksaverskog su zapakirane, obilježene i privremeno pohranjene u podrum župnog dvora.

15 PODNAR, HRVOJE, 2020.

3 Vugrovec, župna crkva sv. Franje Ksaverskog, glavni oltar (foto: G. Tomljenović, Hrvatski restauratorski zavod – dalje HRZ, 2019.)

Vugrovec, Parish Church of St. Francis Xavier, main altar (photo: G. Tomljenović, Croatian Conservation Institute, 2019)

knjige, liturgijski predmeti i liturgijsko ruho preseljeni su u podrum župnog dvora, koji nije bio oštećen i koji je, nedugo nakon potresa, opremljen za služenje misa. Također, zbog oštećenja i radi opasnosti od mogućeg urušavanja crkvenog svoda iznad obnovljenih orgulja,¹⁶ na poziv župnika Umjetnička radionica Heferer hitno je demontirala i evakuirala fonički fundus orgulja privremeno pohranjen u prizemlju dvorišne građevine obiteljske kuće u Markovom Polju.¹⁷ Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode (u daljnjem tekstu Gradski zavod) izvršio je 4. travnja 2020. prvi pregled vugrovečke župne crkve i njenog inventara. Glavni oltar sv. Franje Ksaverskog odmaknut je od polukružnog zida svetišta, a ispred njega nalazi se nova oltarna menza (sl. 3). Oltar nije sačuvan u izvornom obliku, već je

16 Cjelovitu obnovu instrumentalnog ustroja orgulja, po fazama, izvršila je Umjetnička radionica Heferer, a obnovu kućišta restauratori obrta za restauriranje i dizajn Gilda, sve u razdoblju 2010.-2015. Radovi su većim dijelom financirani kroz redovne programe Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske, a svečani koncert i kolaudacija obnovljenih orgulja održani su 3. prosinca 2015.

17 RADIONICA HEFERER, 2020.

4 Vugrovec, župna crkva sv. Franje Ksaverskog, bočni oltar Majke Božje (foto: G. Tomljenović, HRZ, 2019.)

Vugrovec, Parish Church of St. Francis Xavier, side altar of Our Lady (photo: G. Tomljenović, Croatian Conservation Institute, 2019)

5 Vugrovec, župna crkva sv. Franje Ksaverskog, bočni oltar sv. Josipa (foto: G. Tomljenović, HRZ, 2019.)

Vugrovec, Parish Church of St. Francis Xavier, side altar of St. Joseph (photo: Goran Tomljenović, Croatian Conservation Institute, 2019)

1838. bio značajno preoblikovan, a 1944. posljednji put cjelovito obnovljen i repolikromiran.¹⁸ Doris Baričević je Franzu Antonu Straubu pripisala sačuvane skulpture četiri anđela i vaze na vrhu oltara koji imaju oznake njegove tipologije i stila. Velika oltarna slika *Čudo svetog Franje Ksaverskog*, autora Mihaela Stroya (1803.-1871.), slikana je 1838., vjerojatno prema Rubensovoj slici kao predlošku, i prigodom preoblikovanja oltara iste godine, zamijenila je starije oltarne slike. Na oltaru se nalazi i arhitektonski koncipirano svetohranište zaključeno rijetkim ikonografskim prikazom žrtvovanog Jaganjca Božjeg. Pregledom je utvrđeno da je na glavnom oltaru došlo do pomaka i destabilizacije arhitekture oltara, bio je vidljiv pomak drugog stupa na lijevoj strani u zoni retabla, kao i pomak atike-trokutastog zabata na vrhu oltara. Također, s atike je pala lijeva ukrasna vaza, a odlomilo se i krilo manjeg anđela koji se nalazio s lijeve strane svetohraništa.

U lijevoj bočnoj kapeli nalazi se oltar Majke Božje sa slikom *Bogorodica s malim Isusom* iz 1908., autora Dragutina (Dragana) Bedenka, koja je zamijenila raniju oltarnu sliku¹⁹ (sl. 4). Uz oltarnu sliku smještene su obostrano skulpture sv. Karla Boromejskog (lijevo) i sv. Ivana Nepomuka (desno) koje izvorno nisu pripadale oltarnoj cjelini. Naatici oltara nalazi se slika *Raspeća* u rokajnoj kartuši, nepoznatog autora, datirana u vrijeme gradnje oltara. U gornjem dijelu, na oltarnom gređu, nalaze se skulpture *Arona* i *Mojsija* koje su izvorno stajale niže na retablu, uz centralnu oltarnu sliku, a Doris Baričević ih pripisuje Franzu Antonu Straubu, kao i dvije plamene vaze na vrhu oltara. Na zidu kapele, sa svake strane oltara Majke Božje, na samostalnim konzolama nalaze se skulpture sv. Petra (lijevo) i sv. Pavla (desno), izvorno s glavnog oltara sv. Mihaela Arkandela u kapeli sv. Mihalja u Vugrovcu od kuda su bile ukradene.²⁰ Nakon pronalaska skulptura, prije svega radi njihove sigurnosti, ali

¹⁸ ŠKARIĆ, KSENIJA; OŽANIĆ MARTINA, 2018. <https://www.trars.eu/catalog-item.php?id=32> (20. 3. 2024.)

¹⁹ ŠKARIĆ, KSENIJA; OŽANIĆ MARTINA, 2018. <https://www.trars.eu/catalog-item.php?id=34> (20. 3. 2024.)

²⁰ GALOVIĆ, MARIJANA; WOLFF ZUBOVIĆ, MARTINA, 2013.

i stanja kapele, postavljene su u župnu crkvu. Pregledom je utvrđeno da je na oltaru Majke Božje također došlo do pomaka u arhitekturi oltara, osobito u zoni retabla, gdje je bio vidljiv pomak lijevog stupa koji nosi oltarno grede.

U desnoj bočnoj kapeli nalazi se oltar sv. Josipa koji je svojim oblikovanjem pandan oltaru Majke Božje na suprotnoj strani²¹ (sl. 5). Uz središnju oltarnu sliku Ivana Zaschea (1825.-1863.), *Sv. Josip*, 1858., smještene su skulpture sv. Lovre (lijevo) i sv. Martina (desno) koje izvorno nisu pripadale oltarnoj cjelini. Naatici se, u pozlaćenoj rokajnoj kartuši, nalazi barokna slika *Sv. Katarina Aleksandrijska* nepoznatog autora te skulpture sv. Jeronima (lijevo) i sv. Ambrozija (desno) koje Doris Baričević, kao i dvije plamene vaze, također pripisuje Straubu. Na konzolama, bočno od oltara, postavljene su skulpture sv. Nikole Biskupa (lijevo) i sv. Ivana Evanđelista (desno) koje su se nalazile na oltaru Blažene Djevice Marije u kapeli sv. Mihalja otkud su, kao i ranije spomenute skulpture, ukradene. Bočni oltar sv. Josipa nije bio oštećen, no uslijed potresa s oltara je pala skulptura sv. Lovre, pri čemu su joj oštećeni lice i nos, desna ruka se odlomila od ramena, oštećena joj je šaka i prsti, a na lijevoj ruci su se odlomili palac i dio odjeće. Skulptura sv. Martina se uslijed potresa izmaknula, no nije pala s oltara.²² Uz sve navedeno, bila su vidljiva i manja strukturna i površinska oštećenja te znatno zaprašivanje inventara, baš kao i na ostalim sakralnim inventarima u potresom oštećenim zagrebačkim crkvama. Pregledom je također utvrđeno da se propovjedaonica dijelom odvojila od zida crkve, no prvim pregledom nije bilo moguće utvrditi u kojoj je mjeri destabilizirana. S obzirom na teška oštećenja crkve, opseg štete na inventaru, a osobito vidljive pomake u arhitekturi oltara, kao i opasnosti od njihovoga daljnjeg oštećenja, utvrđena je nužnost hitnog uključivanja restauratora, potreba detaljnog stručnog pregleda oltara i propovjedaonice te dobivanja smjernica za daljnje postupanje.²³

Nakon Odluke o provedbi popisa štete prouzročene potresom u gradu Zagrebu i okolici na muzejskoj građi, dokumentaciji, muzejskom inventaru, crkvenom inventaru te pokretnim kulturnim dobrima u posjedu drugih pravnih i fizičkih osoba, koju je 27. travnja 2020. donijela ministrica kulture, započeo je proces popisivanja štete i popunjavanje standardiziranih obrazaca, izrađenih za evidenciju štete od potresa na pokretnim kulturnim dobrima koji su sastavni dio navedene Odluke. S obzirom na opseg štete od potresa i broj kulturnih dobara na području Grada Zagreba, u obilazak i

evidentiranje štete uključeni su i stručni timovi Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske koje su činili konzervatori Uprave za zaštitu kulturne baštine i restauratori Hrvatskog restauratorskog zavoda.²⁴ Prilikom evidencije štete od potresa na inventaru župne crkve u Vugrovcu ispunjeno je ukupno pet obrazaca, za glavni oltar, dva bočna oltara, propovjedaonicu i orgulje.²⁵

PROVEDENE AKTIVNOSTI I MJERE ZAŠTITE INVENTARA

U svim zagrebačkim crkvama oštećenima od potresa, pa tako i u župnoj crkvi sv. Franje Ksaverskog u Vugrovcu, bilo je potrebno propisati daljnja postupanja sa sakralnim inventarom. Svako izmještanje inventara iz prostora crkve predstavlja potencijalnu opasnost za njegovo oštećenje koje može nastati prilikom demontaže pojedinih dijelova inventara i/ili transporta, uslijed naglih promjena temperature i/ili relativne vlažnosti zraka i uvjeta čuvanja, ali isto tako i zbog nerijetko dugotrajne pohrane u privremenim čuvaonicama u kojima je teško postići i zadržati optimalne i stabilne mikroklimatske uvjete. Stoga je načelna preporuka da se inventar u najvećem mogućem opsegu zadrži i zaštititi u crkvi *in situ*, odnosno da se stručno demontiraju i evakuiraju samo oštećeni i/ili ugroženi dijelovi inventara, kao i oni koji otežavaju ili priječe nesmetano izvođenje građevinskih radova. Temeljem prvog pregleda župne crkve i uvida u stanje inventara nakon potresa te popunjene obrasce za evidenciju štete od potresa na pokretnim kulturnim dobrima, Gradski zavod propisao je Župi sv. Franje Ksaverskog u Vugrovcu konzervatorske smjernice za postupanje s pokretnim inventarom.²⁶

Zbog značajnih oštećenja crkve, naknadnih podrhtavanja tla te planiranih opsežnih građevinskih radova konstrukcijske obnove crkve, bilo je nužno dio inventara demontirati i evakuirati, a preostali dio zaštititi *in situ* postavljanjem zaštitnih drvenih oplata. U konzervatorskim smjernicama Gradskog zavoda utvrđeno je da je s glavnog oltara potrebno demontirati i evakuirati: oltarnu sliku, dvije skulpture većih krilatih anđela koji se nalaze sa svake strane oltarne slike iznad stupova retabla, dvije skulpture manjih krilatih anđela koji se nalaze s lijeve i desne strane svetohraništa te svetohranište i atiku u cijelosti (sl. 6). Predviđeno je da se ostali dijelovi arhitekture glavnog oltara

21 ŠKARIĆ, KSENIJA; OŽANIĆ MARTINA, 2018. <https://www.trars.eu/catalog-item.php?id=33> (20. 3. 2024.)

22 Skulpture sv. Lovre i sv. Martina je odmah nakon potresa iz crkve evakuirala restauratorica Nives Maksimović Vasev.

23 Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode (dalje: GZZSKP), Zapisnik o prvom pregledu dana 4. travnja 2020., KLASA: 612-08/20-010/699, URBROJ: 251-18-04/002-20-1, 10. 4. 2020.

24 SIRONIĆ, MARIJANA; MAŽAR, ZRINKA, 2022.-2023., 115, 127.

25 GZZSKP, Obrasci za evidenciju štete od potresa na kulturnim dobrima, Ministarstvo kulture RH, pokretna kulturna dobra, broj evidencije: 303 / 301, datum evidencije štete: 8. 5. 2020. Evidenciju štete na pokretnom inventaru župne crkve sv. Franje u Vugrovcu izvršio je stručni tim Uprave, voditelj tima: Martina Ožanić; članovi: Ksenija Škarić, Neven Bradić, Tanja Rihtar, Dragutin Furdri i Goran Tomljenović.

26 GZZSKP, Konzervatorske smjernice za postupanje s inventarom upućene Župi sv. Franje Ksaverskog, KLASA: 612-08/20-010/699; URBROJ: 251-18-04/002-20-2, od 10. 6. 2020.

6 Vugrovec, župna crkva sv. Franje Ksaverskog, glavni oltar sv. Franje Ksaverskog nakon demontaže atike, skulptura, oltarne slike i svetohraništa (foto: N. Oštarijaš, HRZ, 2020.).

Vugrovec, Parish Church of St. Francis Xavier, main altar after dismantling the attic, sculptures, altarpiece and tabernacle (photo: N. Oštarijaš, Croatian Conservation Institute, 2020)

zaštite *in situ*, a da se izmaknuti lijevi stup retabla, prije postavljanja zaštitne oplata, vrati na izvornu poziciju te učvrsti kako bi se arhitektura oltara stabilizirala. Također, utvrđeno je da je, zbog znatnog oštećenja vanjskog zida zapadne bočne kapele, potrebno demontirati i evakuirati oltar Majke Božje u cijelosti, izuzev zidanog stipesa s menzom i drvenom oplatom za koji je predviđena zaštita *in situ* (sl. 7). S desnog bočnog oltara sv. Josipa potrebno je demontirati i evakuirati dvije oltarne slike, skulpture sv. Jeronima i sv. Ambrozija, dvije vaze s atike kao i atiku u cijelosti. Budući da prvim pregledima crkve nisu utvrđena znatnija oštećenja vanjskog zida istočne kapele, predviđeno je da se ostali dijelovi arhitekture oltara sv. Josipa zaštite *in situ* (sl. 8). Smjernicama je predviđena i evakuacija svih skulptura koje su se nalazile na konzolama na zidovima

bočnih kapela.²⁷ S obzirom na utvrđeno, zatraženo je, putem Uprave za zaštitu kulturne baštine, da hitne mjere zaštite inventara izvrše djelatnici Hrvatskog restauratorskog zavoda.²⁸ Uz zalaganje župnika i pomoć župljana osiguran je prostor za privremenu pohranu dijela inventara župne crkve, a pregled i priprema prostora izvršena je u suradnji i prema smjernicama Hrvatskog restauratorskog zavoda.

.....
27 S obzirom na sva planirana postupanja s inventarom, kao i njegovu povijesno-umjetničku vrijednost, unutar zaštićene župne crkve sv. Franje Ksaverskog, Gradski zavod posebno je zaštitio i njen inventar kao pokretno dobro, GZZSKP, Rješenje o preventivnoj zaštiti inventara, KLASA: UP/I-612-08/20-03/06; URBROJ: 251-18-04-20-01, od 29.7.2020.

28 GZZSKP, Zahtjev upućen Upravi za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske za poduzimanje hitnih intervencija Hrvatskog restauratorskog zavoda na sakralnom inventaru Župne crkve sv. Franje Ksaverskog, Vugrovec Donji, KLASA: 612-08/20-010/699; URBROJ: 251-18-04/002-20-3, od 10. 6. 2020.

7 Vugrovec, župna crkva sv. Franje Ksaverskog, bočni oltar Majke Božje nakon demontaže retabla i atike (foto: N. Oštarijaš, HRZ, 2020.)

Vugrovec, Parish Church of St. Frances Xavier, side altar of Our Lady after dismantling (photo: N. Oštarijaš, Croatian Conservation Institute, 2020)

8 Vugrovec, župna crkva sv. Franje Ksaverskog, bočni oltar sv. Josipa nakon demontaže atike, skulptura i oltarne slike, ispred je predela bočnog oltara Majke Božje pripremljena za transport (foto: Z. Mažar, GZZSKP, 2020.)

Vugrovec, Parish Church of St. Frances Xavier, side altar of St. Joseph after dismantling the attic, sculptures and altarpiece, in front is the predella of the side altar of Our Lady ready for transport (photo: Z. Mažar, City Institute for the Conservation of Cultural and Natural Heritage, 2020)

Radovi stručne demontaže, preventivne zaštite i primarnog konzerviranja te evakuacije i privremene pohrane sakralnog inventara crkve izvedeni su u kolovozu 2020. godine,²⁹ u opsegu koji je bio predviđen u obrascima za evidenciju štete na pokretnim kulturnim dobrima i utvrđen konzervatorskim smjernicama Gradskog zavoda (sl. 9).

Osim predviđenog, s vrha propovjedaonice demontiran je Mojsijev dekalog, a za ostale dijelove propovjedaonice predviđena je zaštita *in situ*. Umjetnine i dijelovi oltara su otprašeni, nestabilni slojevi polikromije su stabilizirani, umjetnine su obilježene, zapakirane u transportnu zračnu foliju i sve je premješteno u prethodno pripremljene prostore u pomoćnoj građevini u dvorištu obiteljske kuće u Markovom Polju (gdje su već ranije bili pohranjeni drveni

29 Radove su izvršili djelatnici Hrvatskog restauratorskog zavoda pod stručnim vodstvom Ksenije Škarić, uz prethodno odobrenje Gradskog zavoda, GZZSKP, Rješenje, KLASA: UP/I-612-08/20-006/662; URBROJ: 251-18-04-20-2, od 20. 8. 2020.

sanduci sa sviralama orgulja). Umjetnine su raspoređene na police prema vrsti materijala i po oltarnim cjelinama, prekrivene polietilenskom tkaninom (*Tyvek*), a u prostore su postavljeni digitalni termohigrografi za kontinuirano praćenje relativne vlage i temperature³⁰ (sl. 10).

Nakon demontaže atike s oltara sv. Josipa postala je vidljiva pukotina: ona se sredinom zida bočne kapele spuštala iza dijelova oltara koji nisu demontirani i za koje je planirana zaštita drvenim oplatom *in situ*. Pukotina se u ljeto 2020. počela nazirati i na vanjskom zidu kapele, a njezino znatno povećanje pripisano je nizu naknadnih potresa. Pregledom unutrašnjosti župne crkve početkom rujna 2020., nastavno na prvu pripremljenu projektnu dokumentaciju za sanaciju teško oštećene crkve,³¹ zaključeno je da je neophodno demontirati i ostale dijelove bočnog

30 ŠKARIĆ, KSENIJA, 2020.

31 FORETIĆ DOLEŽAL, MAŠA, GALIĆ, BRANKO, 2020.

9 Vugrovec, župna crkva sv. Franje Ksaverskog, unutrašnjost tijekom radova zaštite i demontaže sakralnog inventara (foto: Z. Mažar, GZZSKP, 2020.)

Vugrovec, Parish Church of St. Frances Xavier, interior during dismantling activities (photo: Z. Mažar, City Institute for the Conservation of Cultural and Natural Heritage, 2020)

10 Pohrana evakuiranih dijelova inventara u privremenom spremištu u Markovom Polju (foto: Z. Mažar, GZZSKP, 2020.)

Storage of evacuated inventory items in a temporary storage space in Markovo Polje (photo: Z. Mažar, City Institute for the Conservation of Cultural and Natural Heritage, 2020)

oltara sv. Josipa kako bi se pukotina cjelovito sagledala i primjereno sanirala.

Radi predviđenog opsega radova preporučeno je da se demontira i baldahin propovjedaonice, da se krstionica zaštititi potpunim zatvaranjem niše u zapadnoj kapeli te da se u cijelosti demontira gornji dio kućišta orgulja.³² Također, utvrđeno je da su oštećenja sjevernog zida svetišta progredirala i da radove njegovog ojačanja neće biti moguće izvršiti bez demontaže preostalih dijelova arhitekture glavnog oltara. Izmjerom pozicije i dimenzije glavnog oltara u odnosu na teško oštećeni polukružni zid svetišta utvrđeno je da, ukoliko bi se postavila neophodna zaštitna oplata, ne ostaje dovoljno mjesta za postavu radne skele i pristup radnika iza i uz oltar, kao ni dovoljno prostora za manipulaciju alatima i izvođenje potrebnih radova, što je postalo vidljivo iz naknadno dostavljene dokumentacije Gradskom zavodu.³³ S obzirom na utvrđeno početkom listopada 2020., zatražena

je dodatna demontaža i evakuacija inventara³⁴ koju je također izvršio Hrvatski restauratorski zavod.³⁵ Demontirani su svi dijelovi arhitekture glavnog oltara, izuzev predele za koju je utvrđeno da je konstrukcijski vezana uz krila što se spuštaju uz zidani stipes, do izvornog poda svetišta.³⁶ U cijelosti je demontirana arhitektura bočnog oltara sv. Josipa te baldahin i stražnja strana propovjedaonice.³⁷

32 GZZSKP, Službena bilješka o obilasku župne crkve sv. Franje Ksaverskog dana 09. rujna 2020., KLASA: 612-08/20-010/699; URBROJ: 251-18-04/002-20-11, od 14. 9. 2020.

33 LUCIĆ, FILIP; PERUŠIĆ, MLADEN, 2020.

34 GZZSKP, Zahtjev upućen Upravi za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske za dodatno poduzimanje hitnih intervencija Hrvatskog restauratorskog zavoda na sakralnom inventaru Župne crkve sv. Franje Ksaverskog, Vugrovec Donji, KLASA: 612-08/20-010/699; URBROJ: 251-18-04/002-20-15, od 2. 10. 2020.

35 Radovi su izvršeni pod stručnim vodstvom Ede Anušića, 30. 11. i 1. 12. 2020.

36 Izvorni pod svetišta župne crkve sv. Franje Ksaverskog povišen je nakon 1982. dodavanjem dvije stube, što je utjecalo na cjelokupni izgled i proporciju glavnog oltara, a originalne dvije kamene stube i donji drveni dijelovi oltara ostali su ispod razine novog poda svetišta. Cjelovitom obnovom župne crkve predviđeno je spuštanje poda svetišta na izvornu kotu te obnova i prezentacija originalnih kamenih stuba glavnog i bočnih oltara.

37 GZZSKP, Izvještaj o provedenom konzervatorskom nadzoru druge faze demontaže, evakuacije i privremene pohrane sakralnog inventara iz župne crkve sv. Franje Ksaverskog u Vugrovcu, KLASA: 612-08/20-010/821; URBROJ: 251-18-04/002-20-04, od 4. 12. 2020.

11 Pohrana evakuiranih dijelova inventara u privremenom spremištu u Markovom Polju (foto: Z. Mažar, GZZSKP, 2020.)

Storage of evacuated inventory items in a temporary storage space in Markovo Polje (photo: Z. Mažar, City Institute for the Conservation of Cultural and Natural Heritage, 2020)

12 Privremeno spremište u Markovom Polju, zaštita evakuiranih dijelova oltara Tyvek folijom (foto: N. Oštarijaš, HRZ, 2020.)

Temporary storage space in Markovo Polje, protection of evacuated inventory items with Tyvek sheets (photo: N. Oštarijaš, Croatian Conservation Institute, 2020)

Nakon demontaže i evakuacije većeg dijela sakralnog inventara iz crkve, sukladno izdanim konzervatorskim smjernicama, izvođač radova³⁸ zaštitio je *in situ* OSB pločama preostale dijelove glavnog i dva bočna oltara, nišu u kojoj se nalazi krstionica, a govornica propovjedaonice prekrivena je folijom.

Fonički ustroj orgulja, kako smo ranije spomenuli, evakuiran je u travnju 2020., neposredno nakon potresa. Zbog oštećenja svoda pjevališta u siječnju 2021. demontiran je i gornji dio drvenog kućišta orgulja,³⁹ dok se donji dio kućišta s instrumentalnim ustrojem nije demontirao, nego je ostao na pjevalištu, zaštićen *in situ*. Naknadno je utvrđeno da je, zbog opsega potrebnih građevinskih radova konstrukcijske

obnove crkve i pjevališta,⁴⁰ neophodno demontirati i donji dio kućišta, s preostalim dijelom instrumentalnog ustroja orgulja te sviraonik dijelom uzidan u ogradu pjevališta. Stoga je u srpnju 2022. angažirana Umjetnička radionica Heferer koja je izvela radove demontaže preostalih dijelova orgulja.⁴¹

38 Radove konstrukcijske obnove župne crkve sv. Franje Ksaverskog u Vugrovcu izveo je Foton Promet d.o.o., A. Šenoe 25, Vugrovec, Sesvete.

39 Radove je zajedno s izvođačem radova, tvrtkom Foton Promet d.o.o., izvršila restauratorica Nives Maksimović. Svi elementi gornjeg dijela kućišta orgulja su demontirani, otprašeni, zamotani u transportnu zračnu foliju, obilježeni i premješteni u privremeno spremište u Markovom Polju.

40 Radovi konstrukcijske obnove župne crkve sv. Franje Ksaverskog u Vugrovcu nakon potresa izvode se prema dokumentaciji: Glavni projekt konstruktivne obnove crkve sv. Franje Ksaverskog u Vugrovcu, k.č. 283/2 k.o. Vugrovec, Razina 3: Konstruktivna obnovacrkve sv. Franje Ksaverskog; Vugrovec, Z.O.P. VU-SVFR iz veljače 2022. kao prva faza cjelovite obnove zgrade, koji se sastoji od: MAPA 1. Arhitektonski projekt - Konstruktivna obnova crkve sv. Franje Ksaverskog, Vugrovec, T.D. 01/22., Ured ovlaštene arhitekture Maše Foretić Doležal, Prilaz G. Deželića 16, Zagreb, glavna projektantica i projektantica arh. dijela projekta, Maša Foretić Doležal, veljača 2022.; MAPA 2. Građevinski projekt, projekt konstrukcije, broj projekta 003/2022, „Radionica statike“ d.o.o., Fra Andrije Kačića Miošića 22, Zagreb, projektant konstrukcije Branko Galić, dipl. ing. građ., siječanj 2022.; Očitovanje za crkve sv. Franjo i kapelu sv. Mihalja u Vugrovcu temeljem zahtjeva za optimizacijom pojačanja, projektanta konstrukcije Branka Galić, dipl. ing. građ., „Radionica statike“ d.o.o. Fra Andrije Kačića Miošića 22, Zagreb, 14. 6. 2022.; na koju je Gradski zavod izdao potrebnu suglasnost, GZZSKP, Suglasnost, KLASA: 612-08/21-028/49; URBROJ: 251-14-01/005-22-13, od 17. 6. 2022.

41 RADIONICA HEFERER, 2022.

13 Privremeno spremište u Markovom Polju, zaštita evakuiranih slika Tyvek folijom (foto: N. Oštarijaš, HRZ, 2020.)

Temporary storage space in Markovo Polje, protection of evacuated paintings with Tyvek sheets (photo: N. Oštarijaš, Croatian Conservation Institute, 2020)

Svi demontirani i evakuirani dijelovi sakralnog inventara župne crkve i dijelovi orgulja, izuzev zračnica orgulja koje su zbog osjetljivosti pohranjene u prostoru radionice Heferer, privremeno su pohranjeni u tri prostorije u spremištu u Markovom Polju⁴² (sl. 11, 12, 13). U tim prostorima postavljeni su digitalni termohigrografi Hrvatskoga restauratorskog zavoda za kontinuirano praćenje vrijednosti temperature i relativne vlažnosti zraka. Uz redovno praćenje stanja Hrvatski restauratorski zavod je od 2022., kroz redovnu programsku djelatnost, započeo opsežna konzervatorsko-restauratorska istraživanja i konzervatorsko-restauratorske radove na sakralnom inventaru župne crkve sv. Franje Ksaverskog, a u suradnji s Gradskim zavodom planirana je cjelovita fumigacija inventara, kako demontiranih i evakuiranih dijelova, tako i onih dijelova inventara koji su ostali u župnoj crkvi i zaštićeni su *in situ*.

U rujnu 2022. utvrđene su velike oscilacije očitavanih vrijednosti relativne vlage i temperature u prostorijama

42 Uz inventar i dijelove orgulja iz župne crkve, u prostorijama privremenog spremišta u Markovom Polju pohranjen je i dio inventara iz kapele sv. Mihalja u Vugrovcu koja je, također, znatno oštećena potresima 2020. GZZSKP, Izvještaj o provedenom konzervatorskom nadzoru demontaže, evakuacije i privremene pohrane sakralnog inventara iz kapele sv. Mihalja u Vugrovcu (Vugrovec Donji), KLASA: 612-08/20-010/721; URBROJ: 251-18-04/002-20-11, od 14. 12. 2020.

spremišta u Markovom Polju, aktivnost drvotočaca, kao i ukupno pogoršanje stanja predmeta. Također, bilo je potrebno izvršiti program fumigacije sakralnog inventara crkve, što ga je odobrilo i financiralo Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske kroz program zaštite i očuvanja pokretnih kulturnih dobara za 2022. godinu, a koji nije bilo moguće realizirati u spremištu u Markovom Polju.

Zbog navedenog, u suradnji s Hrvatskim restauratorskim zavodom, krajem rujna i početkom listopada 2022. provedeno je neophodno premještanje ugroženog inventara iz spremišta u Markovom Polju na novu lokaciju – u spremište u dijelu prizemlja Pastoralnog centra Župe sv. Ivana XXIII. pape u Dubravi.⁴³ Prije premještanja dijelovi inventara su pomno pregledani, nestabilni dijelovi su učvršćeni, a oslik je dodatno podlijepljen i imobiliziran japanskim papirom.

43 Prostor u dijelu prizemlja Pastoralnog centra Župe sv. Ivana XXIII. pape u Dubravi, Ul. Križnog puta 111, ustupljen je uz suglasnost i razumijevanje župnika, vlč. Kriste Brkića, na korištenje kao privremeno spremište. Prostor je, u suradnji s Hrvatskim restauratorskim zavodom, opremljen metalnim policama te je u prosincu 2020. u taj prostor prvo smješten evakuirani inventar iz potresom oštećene župne crkve Pohađa Blažene Djevice Marije u Čučerju. Postavljeni su termohigrografi i kontinuiranim praćenjem stanja utvrđeno je da su mikroklimatski uvjeti u prostoru stabilni, a budući da prostor nije bio u cijelosti iskorišten, dogovoreno je da se tu preseli i dalje privremeno pohrani i evakuirani inventar iz Vugrovca.

Predmeti su zapakirani u zračnu foliju i označeni, nakon čega su prevezeni u novo spremište⁴⁴ u kojem Hrvatski restauratorski zavod i dalje kontinuirano prati stanje predmeta, kao i vrijednosti temperature i relativne vlažnosti zraka.⁴⁵ Također, u prostoru spremišta u Pastoralnom centru je u studenom 2022. provedena fumigacija⁴⁶ svih demontiranih dijelova inventara iz župne crkve sv. Franje Ksaverskog i kapele sv. Mihalja, zajedno s inventarom iz župne crkve Pohoda Blažene Djevice Marije u Čučerju, koji se već od ranije nalazio pohranjen u spremištu u Dubravi.⁴⁷

ZAKLJUČAK

Na primjeru crkve sv. Franje Ksaverskog u Vugrovcu opisano je djelovanje nadležne konzervatorske službe te opseg i zahtjevnost postupanja sa sakralnim inventarom nakon potresa. Iako je u početku bila namjera demontirati i evakuirati dijelove inventara u najmanjoj mogućoj mjeri, zbog opsega i složenosti građevinskih radova, kao i oštećenja crkve koja nisu bila odmah vidljiva jer su se nalazila iza oltara, inventar je demontiran i evakuiran gotovo u cijelosti. Prije demontaže inventara bilo je potrebno osigurati i pripremiti prostor za njegovu privremenu pohranu.⁴⁸ Praćenjem vrijednosti relativne vlažnosti zraka i temperature utvrđeno je da mikroklimatski uvjeti u prostorijama prvog spremišta u Markovom Polju nisu bili zadovoljavajući, a i stanje inventara se pogoršalo, stoga je, gotovo dvije godine nakon prve evakuacije, bilo potrebno cjelokupni demontirani inventar hitno premjestiti u novi prostor, za što je osiguran dio spremišta u prizemlju Pastoralnog centra Župe sv. Ivana XXIII. pape u Dubravi.

Kroz opisane aktivnosti na primjeru vugrovečke župne crkve naglašen je značaj sakralnog inventara kao

44 GZZSKP, Prethodno odobrenje za preventivno konzerviranje i pripremu za transport, premještanje i daljnju privremenu pohranu dijela sakralnog inventara župne crkve sv. Franje Ksaverskog u Vugrovcu na novoj lokaciji, KLASA: UP/I-612-03/22-006/803; URBROJ: 251-14-04/002-22-02, od 30. 9. 2022.

45 ŠKARIĆ, KSENIJA, 2022.a

46 AGROSAN d.o.o., 2022. Dijelovi inventara koji se nisu demontirali i koji su ostali zaštićeni u župnoj crkvi u Vugrovcu (govornica propovjedaonice, krstionica, predela i donji dijelovi glavnog oltara, drvene obloge na stipesima bočnih oltara), u dogovoru s tvrtkom Agrosan d.o.o. fumigirali su se naknadno, po okončanju radova konstrukcijske obnove crkve, a kao dio odobrenog programa fumigacije.

47 GZZSKP, Izvještaj o provedenom konzervatorskom nadzoru demontaže, evakuacije i privremene pohrane sakralnog inventara iz župne crkve Pohoda Blažene Djevice Marije u Čučerju, KLASA: 612-08/20-010/700; URBROJ: 251-18-04/002-21-08, od 8. 1. 2021.

48 Dobrotom sestara Mire Pukšec i Nade Marković, župljanki Vugrovca, evakuirani dijelovi sakralnih inventara župne crkve sv. Franje Ksaverskog i kapele sv. Mihalja bili su više od dvije godine smješteni u pomoćnoj građevini u dvorištu njihove obiteljske kuće u Markovom Polju, Zlatarska ulica 4 A. Prema smjernicama Hrvatskog restauratorskog zavoda, uz sredstva za nabavu potrebnog materijala što ih je osigurala Župa, police i elemente za dodatnu opremu prostora spremišta u Markovom Polju izradio je Marko Marić, stolar čija je pomoć pri radovima smještaja, kao i naknadnog premještanja polica i ugroženog inventara u Dubravu, bila velika.

integralnog dijela nepokretnoga kulturnog dobra, obveza stručnih postupanja s pokretnim dobrima, važnost uključenosti župnika i župljana te potreba kontinuiranog prisustva nadležnih konzervatora i stručna pomoć restauratora. Osobito je važno povezivanje svih uključenih u procese poslijepotresne obnove, kao i fleksibilnost u smislu prilagodbe radovima konstrukcijske obnove građevine koja je istaknuta kao prioritarna te prilagodbe u odnosu na prve procjene stanja i smjernice za postupanja s inventarom.

Nastavno na poslijepotresna postupanja, demontažu i evakuaciju većeg dijela sakralnog inventara iz župne crkve sv. Franje Ksaverskog u Vugrovcu, ali i buduću obvezu njegovog povrata u obnovljenu crkvu, u Hrvatskom restauratorskom zavodu su na oltarima i propovjedaonici provedena opsežna konzervatorsko-restauratorska istraživanja i pripremljena je dokumentacija kao nezaobilazno polazište za sve buduće konzervatorsko-restauratorske radove na inventaru župne crkve.⁴⁹ Elaborat s rezultatima konzervatorsko-restauratorskih istraživanja i smjernicama za obnovu iznimno je važan zbog planiranja vrste i opsega potrebnih radova na oltarima, propovjedaonici i krstionici, sve u cilju njihove cjelovite i ujednačene obnove, povrata i konačne prezentacije u obnovljenoj crkvi. Na kraju posebno ističemo da su započeli i uspješno se nastavljaju konzervatorsko-restauratorski radovi na glavnom oltaru sv. Franje Ksaverskog koji se provode kroz redovnu programsku djelatnost Hrvatskog restauratorskog zavoda i programe financirane sredstvima Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske.⁵⁰ Završetkom konstrukcijske obnove, četiri godine i šest mjeseci od zagrebačkog potresa, dana 22. rujna 2024. godine svečano je posvećena obnovljena župna crkva sv. Franje Ksaverskog u Vugrovcu. Tom prigodom u svetišće je, na privremenu poziciju, postavljena restaurirana oltarna slika Mihaela Stroya, *Čudo svetog Franje Ksaverskog*, a na menzu glavnog oltara restaurirano svetojhranište (sl. 14). Tako je na najbolji način potvrđeno da dobra organizacija i suradnja svih uključenih, uz primjereno financiranje potrebnih konzervatorsko-restauratorskih radova na sakralnom inventaru, naposljetku donose i značajne rezultate.

49 ŠKARIĆ, KSENIJA, Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja, Vugrovec, župna crkva svetog Franje Ksaverskog – pokretni sakralni inventar, studeni 2022.b

50 Do zaključenja ovog članka u Hrvatskom restauratorskom zavodu izvedeni su konzervatorsko-restauratorski radovi na svetojhraništu i skulpturama četiri anđela te na velikoj oltarnoj slici *Čudo svetog Franje Ksaverskog*, autora Mihaela Stroya, s glavnog oltara sv. Franje Ksaverskog, a u tijeku su radovi na dijelovima arhitekture glavnog oltara. Cjeloviti radovi izvršeni su i na dvije barokne slike nepoznatih autora i njihovim originalnim pozlaćenim okvirima s atika bočnih oltara Majke Božje i sv. Josipa. Također, Umjetnička radionica Heferer je na pjevalištu crkve izvršila radove povrata i cjelovite montaže saniranih orgulja.

14 Vugrovec, župna crkva sv. Franje Ksaverskog, svečano posvećenje crkve 22. 9. 2024., prostor svetišta s obnovljenom oltarnom slikom s glavnog oltara (foto: S. Cvetnić - Radić, GZZSKP, 2024.)

Vugrovec, Parish Church of St. Francis Xavier, solemn consecration of the church, 22/9/2024, sanctuary area with the restored altarpiece from the main altar (photo: S. Cvetnić-Radić, City Institute for the Conservation of Cultural and Natural Heritage, 2024)

LITERATURA:

- BARIČEVIĆ, DORIS, Članovi kiparske obitelji Straub u Hrvatskoj, *Peristil*, 35-36, (1992.-1993.), 193-218.
- DOBRONIĆ, LELJA, Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkih biskupa prema ispravi kralja Emerika iz god. 1201., *Rad JAZU*, 283 (1951.), 245-318.
- DOBRONIĆ, LELJA, *Stari „vijenac“ sela oko Zagreba*, Zagreb, 2003.
- GALOVIĆ, IVAN, *Vugrovec i okolina*, Zagreb, 1994.
- HABUŠ SKENDŽIĆ DUBRAVKA; ŠLOGAR HEDA, *Misno ruho župne crkve sv. Franje Ksaverskog u Vugrovcu*, katalog izložbe, Sesvete: Muzej Prigorja, 2018.
- KLAJČ, IVAN, *Od Vugre do Vugrovca. Teme iz prošlosti Vugrovca i njegovih okolnih naselja*, Zagreb, 2019.
- NADU, MLADEN, *Povijesne crkve i kapele u Sjevetskom Prigorju (povijesni prikaz)*, Sesvete: Muzej Prigorja, 1994.
- SIRONIĆ, MARIJANA; MAŽAR, ZRINKA, *Potresi u Gradu Zagrebu 2020. – aktivnosti konzervatorske službe te dokumentiranje razmjera i vrste šteta na kulturnoj baštini*, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 46-47 (2022.-2023.), 111-135.

ŠKARIĆ, KSENIJA; OŽANIĆ MARTINA, Vugrovec Donji, Croatia, Parish Church of St Francis Xavier, u: *Tracing the Art of the Straub Family*, (ur.) Matej Klemenčić, Katra Meke, Ksenija Škarić, Ljubljana, 2019., 242.

INTERNETSKI IZVORI:

- ŠKARIĆ, KSENIJA; OŽANIĆ MARTINA, High Altar of Parish Church of St Francis Xavier in Vugrovec, *TrArS - Tracing the Art of the Straub Family*, 2018., <https://www.trars.eu/catalog-item.php?id=32> (20. 3. 2024.)
- ŠKARIĆ, KSENIJA; OŽANIĆ MARTINA, Left Side Altar of Our Lady in the Parish Church of St Francis Xavier in Vugrovec, *TrArS - Tracing the Art of the Straub Family*, 2018., <https://www.trars.eu/catalog-item.php?id=34> (20. 3. 2024.)
- ŠKARIĆ, KSENIJA; OŽANIĆ MARTINA, Right Side Altar of St Joseph of the Parish Church of St Francis Xavier in Vugrovec, *TrArS - Tracing the Art of the Straub Family*, 2018., <https://www.trars.eu/catalog-item.php?id=33> (20. 3. 2024.)

DOKUMENTACIJSKI IZVORI:

Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode
(GZZSKP)

AGROSAN d.o.o., *Izveštaj o fumigaciji demontiranog sakralnog inventara iz crkve sv. Franje Ksaverskog u Vugrovcu i Pohoda BDM u Čučerju*, Zagreb, 2022.

FORETIĆ DOLEŽAL, MAŠA, *Glavni projekt konstruktivne obnove crkve sv. Franje Ksaverskog u Vugrovcu, k.č. 283/2 k.o. Vugrovec, Razina 3: Konstruktivna obnova crkve sv. Franje Ksaverskog; Vugrovec, Z.O.P. VU-SVFR iz veljače 2022. kao prva faza cjelovite obnove zgrade*, koji se sastoje od: MAPA 1. *Arhitektonski projekt – Konstruktivna obnova crkve sv. Franje Ksaverskog, Vugrovec, T.D. 01/22, „Ured ovlaštene arhitektice Maše Foretić Doležal“*, Prilaz G. Deželića 16, Zagreb, veljača 2022.; MAPA 2.

FORETIĆ DOLEŽAL, MAŠA, *Ured ovl. Arh. Maša Foretić Doležal; GALIĆ, BRANKO, Radionica statike d.o.o., Projekt sanacije zgrade crkve, krova, pročelja i unutrašnjosti s izvedbenim troškovnikom*, Zagreb, srpanj 2020.

GALIĆ, BRANKO, Radionica statike d.o.o., *Elaborat ocjene postojećeg stanja građevinske konstrukcije, T.D. 175/2021*. Zagreb, 2021.

GALIĆ, BRANKO, *Građevinski projekt, projekt konstrukcije*, broj projekta 003/2022, „Radionica statike“ d.o.o., Fra Andrije Kačića Miošića 22, Zagreb, siječanj 2022.a

GALIĆ BRANKO, *Očitovanje za crkve sv. Franjo i kapelu sv. Mihalja u Vugrovcu temeljem zahtjeva za optimizacijom pojačanja*, projektanta konstrukcije, „Radionica statike“ d.o.o. Fra Andrije Kačića Miošića 22, Zagreb, 14. 6. 2022.b

GZZSKP, Zapisnik o prvom pregledu dana 4. travnja 2020., KLASA: 612-08/20-010/699; URBROJ: 251-18-04/002-20-1, od 10. 4. 2020.

GZZSKP, Konzervatorske smjernice za postupanje s inventarom upućene Župi sv. Franje Ksaverskog, KLASA: 612-08/20-010/699; URBROJ: 251-18-04/002-20-2, od 10. 6. 2020.

GZZSKP, Zahtjev upućen Upravi za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske za poduzimanje hitnih intervencija Hrvatskog restauratorskog zavoda na sakralnom inventaru Župne crkve sv. Franje Ksaverskog, Vugrovec Donji, KLASA: 612-08/20-010/699; URBROJ: 251-18-04/002-20-03, od 10. 6. 2020.

GZZSKP, Rješenje o preventivnoj zaštiti inventara, KLASA: UP/I-612-08/20-03/06; URBROJ: 251-18-04-20-01, od 29. 7. 2020.

GZZSKP, Prethodno odobrenje za demontažu, preventivno konzerviranje, pripremu za transport, premještanje i privremenu pohranu te dijelom zaštitu in situ inventara župne crkve, KLASA: UP/I-612-08/20-006/662; URBROJ: 251-18-04-20-2, od 20. 8. 2020.

GZZSKP, Službena bilješka o obilasku župne crkve sv. Franje Ksaverskog dana 09. rujna 2020., KLASA: 612-08/20-010/699; URBROJ: 251-18-04/002-20-11, od 14. 9. 2020.

GZZSKP, Zahtjev upućen Upravi za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske za dodatno poduzimanje hitnih intervencija Hrvatskog restauratorskog zavoda na sakralnom inventaru Župne crkve sv. Franje Ksaverskog, Vugrovec Donji, KLASA: 612-08/20-010/699; URBROJ: 251-18-04/002-20-15, od 2. 10. 2020.

GZZSKP, Izveštaj o provedenom konzervatorskom nadzoru druge faze demontaže, evakuacije i privremene pohrane sakralnog inventara iz župne crkve sv. Franje Ksaverskog u Vugrovcu, KLASA: 612-08/20-010/821; URBROJ: 251-18-04/002-20-04 od 4. 12. 2020.

GZZSKP, Izveštaj o provedenom konzervatorskom nadzoru demontaže, evakuacije i privremene pohrane sakralnog inventara iz kapele sv. Mihalja u Vugrovcu (Vugrovec Donji), KLASA: 612-08/20-010/721; URBROJ: 251-18-04/002-20-11, od 14. 12. 2020.

GZZSKP, Izveštaj o provedenom konzervatorskom nadzoru demontaže, evakuacije i privremene pohrane sakralnog inventara iz župne crkve Pohoda Blažene Djevice Marije u Čučerju, KLASA: 612-08/20-010/700; URBROJ: 251-18-04/002-21-08, od 8. 1. 2021.

GZZSKP, Suglasnost na Glavni projekt konstruktivne obnove crkve sv. Franje Ksaverskog u Vugrovcu, k.č. 283/2 k.o. Vugrovec, RAZINA 3: KONSTRUKTIVNA OBNOVA CRKVE SV.FRANJE KSAVERSKOG; VUGROVEC, Z.O.P. VU-SVFR iz veljače 2022. kao prva faza cjelovite obnove zgrade, KLASA: 612-08/21-028/49; URBROJ: 251-14-01/005-22-13, od 17. 6. 2022.

GZZSKP, Prethodno odobrenje za preventivno konzerviranje i pripremu za transport, premještanje i daljnju privremenu pohranu dijela sakralnog inventara župne crkve sv. Franje Ksaverskog u Vugrovcu na novoj lokaciji, KLASA: UP/I-612-03/22-006/803; URBROJ: 251-14-04/002-22-02, od 30. 9. 2022.

LUCIĆ, FILIP; PERUŠIĆ, MLADEN, *Župna crkva sv. Franje Ksaverskog, Vugrovec, Prijedlog nastavka demontaža oltara zbog izvedbe radova sanacije*, s priložima, Vugrovec, rujan 2020.

MAKSIMOVIĆ VASEV, NIVES, Gilda – obrt za restauriranje i dizajn, *Vugrovec Donji, Župa sv. Franje Ksaverskog, Sesvete, Župa Svih svetih – Hitna dokumentacija zatečenog stanja/oštećenja nakon potresa 22. ožujka 2020.*, Zagreb, 30. 3. 2020.

Obrasci za evidenciju štete od potresa na kulturnim dobrima, Ministarstvo kulture RH, pokretna kulturna dobra, broj evidencije: 303 / 301, datum evidencije štete, 8. 5. 2020.

PERUŠIĆ, MLADEN, *Konzervatorski elaborat za župnu crkvu sv. Franje u Vugrovcu stradalu u potresu 22. ožujka 2020.*, Zagreb, 2021.

PODNAR, HRVOJE, Intrados d.o.o., *Izveštaj o stanju konstrukcije nakon potresa 22. ožujka 2020.* – 06/20, Zagreb, 2020.

RADIONICA HEFERER, *Zapisnik o evakuaciji*, Zagreb, 3. travnja 2020.

RADIONICA HEFERER, *Demontaža i evakuacija zračnica, mještova, sviraonika te baze kućišta povijesnih orgulja M. Heferer-a Ud. i Sin, op. 205 (1909. god.) iz župne crkve sv. Franje Ksaverskog u Vugrovcu*, Zagreb, 2022.

Hrvatski restauratorski zavod, Informacijsko-dokumentacijski odjel

GALOVIĆ, MARIJANA; WOLFF ZUBOVIĆ, MARTINA, *Izvešće o provedenim radovima izravnog preventivnog konzerviranja na dijelu drvenog inventara kapele sv. Mihaela iz Vugrovca Donjeg*, veljača 2013.

ŠKARIĆ, KSENIJA, *Izvešće o provedenoj demontaži, evakuaciji i privremenoj pohrani dijela inventara župne crkve svetog Franje Ksaverskog u Vugrovcu Donjem*, rujna 2020.

ŠKARIĆ, KSENIJA, *Izvešće o provedenoj evakuaciji i pohrani dijela inventara župne crkve svetog Franje Ksaverskog i kapele svetog Mihalja u Vugrovcu Donjem*, listopada 2022.a

ŠKARIĆ, KSENIJA, *Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja, Vugrovec, župna crkva svetog Franje Ksaverskog – pokretni sakralni inventar*, studeni 2022.b

Abstract

IMPLEMENTATION OF POST-EARTHQUAKE PROTECTION MEASURES FOR THE SACRAL INVENTORY IN THE PARISH CHURCH OF ST. FRANCIS XAVIER IN VUGROVEC

The Parish Church of St. Francis Xavier in Vugrovec sustained significant damage during the 2020 earthquake that hit the city of Zagreb and its surrounding area. In addition to the damage to the building itself, the sacral inventory of the church was also damaged to a lesser extent. Therefore, the damage to the movable inventory was documented shortly after the earthquake and conservation guidelines for further action were developed. Although the initial plan was to dismantle and evacuate parts of the inventory to the smallest extent possible, the scope and complexity of the construction work, along with hidden damage to the church behind the altar, required the removal and evacuation of nearly the entire inventory. Before dismantling the inventory, it was necessary to secure and prepare space for its temporary storage. Monitoring the values of relative humidity and air temperature revealed that the microclimate conditions in the initial storage space in Markovo Polje were inadequate, and the inventory's condition deteriorated. As a result, nearly two years after the first evacuation, the entire dismantled inventory had to be urgently relocated to a new space. A section of the storage area on the ground floor of the Pastoral Center of the Parish Church of Pope St. John XXIII in Dubrava was allocated for this purpose.

Following post-earthquake procedures, dismantling and evacuation of a significant portion of the sacral inventory from the Parish

Church of St. Francis Xavier in Vugrovec, and considering the future requirement for its return to the restored church, the Croatian Conservation Institute conducted extensive conservation-restoration research on the altars and pulpit. This led to the preparation of a study that represents the required starting point for all future conservation-restoration activities related to the parish church's inventory.

The paper includes a description of the activities of the competent conservation department and the extent and requirements of managing the sacral inventory after the earthquake, based on the example of the Church of St. Francis Xavier in Vugrovec. It highlights the significance of the sacral inventory as an integral part of immovable cultural heritage, the necessity of professional management of movable heritage, the importance of involving pastors and parishioners, and the need for the continuous presence of qualified conservators and professional help of restorers. It is particularly important for everyone involved in the post-earthquake reconstruction process to collaborate and remain flexible in terms of adaptation to the structural renovation of the building that has been prioritized, and in adjusting the initial condition assessments and guidelines for managing the inventory.

Andrija Nakić, Josip Pavić

Poluotok Oštrica kod Grebaštice – rezultati istraživanja kasnosrednjovjekovnog bedema i terenskih pregleda poluotoka

Andrija Nakić
Josip Pavić
Javna ustanova u kulturi
„Tvrđava kulture Šibenik“
HR – 22000 Šibenik, V. Nazora 1

UDK: [904:725.963](497.581.2Grebaštica)“2020“
Izvorni znanstveni rad / Scientific paper
Primljeno / Received: 4. 9. 2023.

Ključne riječi: Grebaštica, Oštrica, bedem, 15. stoljeće, pregrađeni poluotok, zbjeg
Key words: Grebaštica, Oštrica, defensive wall, 15th century, wall-partitioned peninsula, refuge

Izduženi poluotok Oštrica nalazi se desetak kilometara južno od Šibenika, uz naselje Grebaštica. Najkasnije krajem 15. stoljeća poluotok je, radi zaštite lokalnog stanovništva, pregrađen oko 300 metara dugim bedemom. Danas je središnji dio bedema dobro očuvan, dok su priobalni dijelovi porušeni i većim dijelom uklonjeni. U radu će biti predstavljeni rezultati arheoloških istraživanja provedenih tijekom veljače i ožujka 2020. godine na južnom uglu bedema. U prvoj polovici iste godine također je odrađeno nekoliko terenskih pregleda poluotoka koji su donijeli brojne nove spoznaje.

UVOD

Poluotok Oštrica kopnom je vezan između mjesta Žaborić i Grebaštica i pripada u veće srednjodalmatinske poluotoke površine oko 2,7 km². Dugačkim i nepravilnim oblikom zalazi u morsku pučinu tvoreći veći broj uvala i rtova (sl. 1). Osim guste borove šume, poluotokom dominira i monumentalni bedem, fortifikacijska struktura najkasnije završena krajem 15. stoljeća kao odgovor na sve učestalije provale osmanske vojske. Bedem na Oštrici zaštićen je kao kulturno dobro Republike Hrvatske, a u registru nosi oznaku RST-0168-1964. Bez obzira na atraktivnost i upečatljivost bedema, ni on niti poluotok na kojem se nalazi nisu kvalitetno obrađeni u znanstvenoj literaturi. U obližnjem naselju Grebaštica ubicirana je rimska putna postaja Ad Pretorium, ali i brojni drugi nalazi koji potvrđuju dinamičan život u rimskom periodu.¹ Prvi istraživač koji je posjetio bedem i fotografski ga dokumentirao bio je Luka

Jelić početkom 20. stoljeća.² Većinu podataka o srednjovjekovlju donosi don Krsto Stošić u svojem nezaobilaznom izdanju *Sela šibenskog kotara*, gdje unutar poglavlja o selu Grebaštici obrađuje i bedem na Oštrici.³ Različite autore je kroz godine privlačio i toponim *Stari Šibenik*, koji je bio ne samo talijansko ime naselja Grebaštice (*Sebenico vecchio*), već se koristio primjerice i za uvalu Grebaštica, bedem na Oštrici, a recentno i za jednu od gradinskih utvrda sjeverno od Grebaštice.⁴ U kasnijim desetljećima bedem na Oštrici se tek sporadično spominje u većim monografijama o Šibeniku.⁵ Kraći tekst o bedemu nedavno su donijeli i autori ovog članka.⁶ Poluotok Oštrica također je nedavno obrađen u radu o „svetim gajevima“, zakonski zaštićenim šumskim područjima nastalima u 19. stoljeću.⁷ Naposljetku, niz istraživanja iz šumarske struke rezultirao je znanstvenim radom o vegetaciji poluotoka.⁸

Najvećim dijelom poluotoka danas upravljaju Hrvatske šume d.o.o., a od sredine devedesetih godina prošlog stoljeća služi kao državno lovište i uzgajalište muflonske divljači. Konzervatorsko-restauratorski radovi na sanaciji

1 MILETIĆ, ŽELJKO, 1993a, 77-79, 87; MILETIĆ, ŽELJKO, 1993b, 142-143; MILETIĆ, ALEN, 2008., 59-74.

2 Arheološki muzej u Splitu, Arhiv Luke Jelića, IX. *Šibenicensia*, kut. 1, sv. 1, *Građa za starohrvatsku topografiju šibenskog područja*; vidi također i: PAVIĆ, JOSIP, (u tisku).

3 STOŠIĆ, KRSTO, 1941., 249-255.

4 Za posljednji primjer vidi: MILETIĆ, ALEN, 2008., 69-70. Za druge primjere vidi katastarsku kartu i vojne karte na portalu Arcanum (<https://maps.arcanum.com/en/>, pristupljeno 8. travnja 2024.). Stošić iskreno zapisuje: *Drugi i danas zovu Oštricu Stari Šibenik. Ne zna se zašto*. U literaturi postoji i teza da se, slično Biogradu (*Zara vecchia*) tim imenom pokušalo dokazati dugu crkvenu tradiciju Šibenika (ZELIĆ, DANKO, 1995., 58, bilj. 16), no na naziv Stari Šibenik naišli smo tek u drugoj polovici 18. stoljeća.

5 Primjerice: GRUBIŠIĆ, SLAVO, 1986., 51 (bilj. 159, 161); KOLANOVIĆ, JOSIP, 1995., 61.

6 PAVIĆ, JOSIP; NAKIĆ, ANDRIJA, 2021., 94-99.

7 TEKLIĆ, IVAN; WATKINS, CHARLES, 2021., 337-346.

8 FRANJIĆ, JOSIP et al., 2002., 469-478.

1 Zračna fotografija poluotoka Oštrica (foto: A. Nakić, Tvrdava kulture Šibenik, 2021.)

Aerial photograph of the Oštrica peninsula (photo: A. Nakić, Fortress of Culture Šibenik, 2021)

pojedinih dijelova bedema provedeni su 2015. i 2017. godine.⁹ U veljači i ožujku 2020. godine južni rub bedema bio je predmetom prvih arheoloških istraživanja provedenih na poluotoku. Nakon završetka istraživanja uslijedila su arhivska i povijesna istraživanja te nekoliko terenskih pregleda poluotoka koji su rezultirali otkrićem dosad nepoznatih arheoloških lokaliteta (sl. 2).¹⁰

OŠTRICA I NJEZIN BEDEM U POVIJESNIM IZVORIMA

Poluotok Oštrica nalazi se unutar šibenskog distrikta sve od početaka njegovog formiranja tijekom 13. i 14. stoljeća.¹¹ Tijekom 15. stoljeća Grebaštica (ili Grebac, kako je najčešće navedeno u izvorima) je među najnaseljenijim

i najvažnijim selima šibenskog distrikta.¹² Poluotok je u izvorima prvi put spomenut 1402. godine, kada šibenska komuna dodjeljuje biskupiji pašnjake na Oštrici iznad luke u Grebaštici (*...cum pascuis in secunda Ostrizza prope portum Grebaschiza...*).¹³ Crkveno vlasništvo nad poluotokom potvrđeno je i u Katastiku nadarbina Šibenske biskupije, izrađenom oko 1460. godine.¹⁴ Tamo je zapisano da biskupijski arhiđakonat ima u posjedu čitav poluotok Oštrica, „okružen morem s tri strane, sa svim zemljama, šumama, pašnjacima i proplancima“. Vršno precizno je donesen i smještaj poluotoka: „od uvala zvane Nirin prema selu Grebac, ravno putem koji ide prema selu Prhovo: sve što ostaje prema zapadu ili prema moru, zove se i jest Oštrica“.¹⁶

9 Prema dokumentaciji investitora (Grad Šibenik), radovi su provedeni na unutrašnjem licu bedema, a uključivali su čišćenje i ispiranje, ponovno zidanje i fugiranje manjih dijelova zidanog sloja.

10 Iznimnu zahvalnost dugujemo Kristijanu Juranu na ustupanju arhivskih podataka i sugestijama oko istih. Stručnu i kolegijalnu pomoć pružili su nam Ludovica Galeazzo, Emil Podrug, Ivan Huljev, Mario Bodružić, Igor Borzić, Ivo Šprljan, Krasanka Majer Jurišić, Milorad Pavić, kao i djelatnici državnih arhiva u Šibeniku i u Zadru, na čemu smo im također zahvalni. Na terenskim pregledima od ožujka 2020. do svibnja 2023. godine u nekoliko navrata priključili su nam se Luka Bačelić iz Grebaštice te Roko i Niko Gović iz Žaborića.

11 Prema ispravi kralja Bele IV. iz 1251. godine, područje Grebaštice pripada Šibeniku. Bez obzira što je pokazano da isprava nije autentična, podatak o Grebaštici odražava realno stanje kasnog 13. i početka 14. stoljeća: KOLANOVIĆ, JOSIP, 1995., 12.

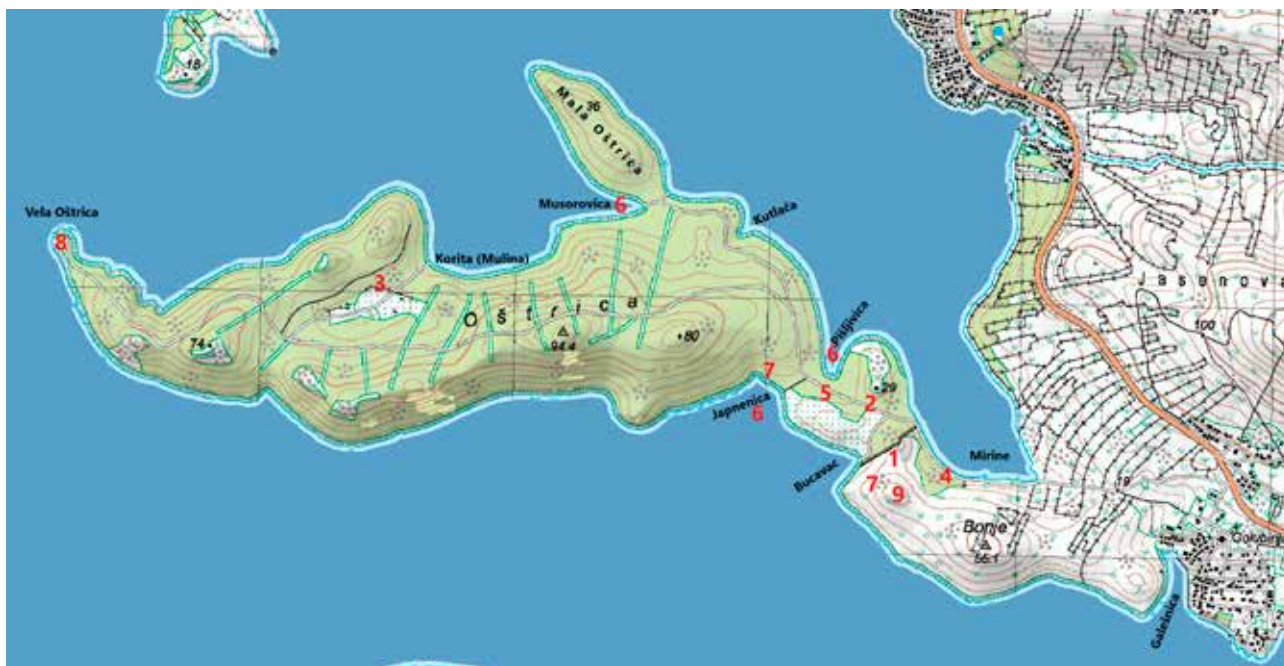
12 Primjerice, u popisu župa i naselja Šibenske biskupije izrađenom oko 1460. godine, Grebaštica je na prvom mjestu po broju stanovnika (432) i radno sposobnih muškaraca (84), dok je broj kuća (42) ponešto manji od broja u Prhovu, Srimi i Koševiću: JURAN, KRISTIJAN, 2020a., 166.

13 *Šibenski diplomatarij*, 19. Izraz „druga Oštrica“ (*secunda Ostriza*) odnosi se na postojanje „prve“ Oštrice, naselja koje se smjestilo na poluotoku nasuprot otoka Murtera; o tom naselju i o toponimu Oštrica u šibenskom distriktu pisao je: JURAN, KRISTIJAN, 2010., 117-134.

14 JURAN, KRISTIJAN, 2020b., 28-29.

15 *...tota illa puncta uocata Ostriza prope portus uille Grebac circondata mari a tribus partibus et iuxta terram firmam cum omnibus terris siluis, pascuis et nemoribus...*

16 *...dicta puncta uocata Ostriza intelligetur et computatur ab una ualli uocata Nirin eundo ad uilla Grebaz recto tramite transuersando uersus uillam Parchouo: totum illud quod remanet uersus occasum, siue uersus mare, uocatur et est Ostriza...;* osim Oštrice, arhiđakonat ima u posjedu i četiri otoka neposredno uz Oštricu – Oblik, dvije Krbele i Mumonju.

2 Lokalizacije poluotoka Oštrice (izradio: A. Nakić, Tvrdava kulture Šibenik; podloga: geoportal.dgu.hr): 1 – kasnosrednjovjekovni bedem; 2 – crkva sv. Duha; 3 – kasnoantički lokalitet; 4 – kamen s križevima; 5 – mreža suhozida; 6 – podvodni ostaci keramike; 7 – ostaci vapnenica; 8 – kapelica sv. Nikole; 9 – bunker i rovovi

Sites on the Oštrica peninsula (adapted by: A. Nakić, Fortress of Culture Šibenik; basis: geoportal.dgu.hr): 1 – late medieval wall; 2 – Church of the Holy Spirit; 3 – late antique site; 4 – stone with crosses; 5 – dry stone wall grid; 6 – underwater pottery remains; 7 – remains of limekilns; 8 – St. Nicholas' Chapel; 9 – bunker and trenches

U posljednjim desetljećima 15. stoljeća intenziviraju se upadi osmanskih trupa u dalmatinsko zaleđe.¹⁷ Obrana je posebice bila potrebna seoskom stanovništvu, tj. distriktualcima, prema kojima su napadi uglavnom bili usmjereni. Pljačkaški karakter ovih pohoda, brdovit teren i loša prometna infrastruktura, kao i nepostojanje učinkovite centralne vlasti otežavali su mogućnost sustavne obrane. *Serenissima* i knezovi obalnih komuna (Split, Trogir, Šibenik, Zadar) tijekom tog perioda ipak ulažu određena financijska i organizacijska sredstva za obranu svojih distrikta.¹⁸ Na području Dalmacije tada nastaju deseci zbjegova, više ili manje improviziranih rješenja koji služe lokalnom stanovništvu za zaštitu vlastitih života i posjeda. Učestala fortifikacijska struktura tadašnjeg razdoblja (kao i ranijih), laka za izgradnju, jeftina i učinkovita, bio je visoki bedem koji je od jedne do druge morske obale pregrađivao poluotok na njegovom strateški

najpovoljnijem (često najužem) dijelu.¹⁹ Unatoč tome, mnoga sela šibenskog distrikta ostala su u potpunosti bez stanovništva tijekom rata Venecije i Osmanskog Carstva između 1499. i 1502. godine.²⁰ Taj period je bio izrazito turbulentan i za tadašnje selo Grebac.

Jedan od najranijih tragova u izvorima o mogućem postojanju bedema na Oštrici nalazi se u ispravi od 6. rujna 1493. godine, u kojoj šibenska komuna sklapa ugovor s Ivanom Vojnovićem o izradi vapnenica i isporuci vapna.²¹ Prema jednoj od odredaba, pola milijara smiješanog vapna mora biti dostavljeno *ad Ostrizam de Grebač*. Usprkos tome što se gradnja utvrde ili bedema direktno ne spominje, teško je pomisliti da je riječ o nečemu drugome, budući da je naručitelj šibenska komuna.

¹⁷ Više o upadima u Zagoru vidi: KUŽIĆ, KREŠIMIR, 1997., 89-96; za šibensku okolicu vidi: GRUBIŠIĆ, SLAVO, 1986., 65-67.

¹⁸ Krajem 15. i početkom 16. stoljeća Venecija gradi ili preuzima brojne fortifikacijske strukture u svim gradskim distriktima Dalmacije (Kuk i Kamen kod Splita, Znojilo kod Trogira, kaštel sv. Marko, Parisotto, Velim u okolici Šibenika...). Kontekst novog utvrđivanja ukratko objašnjava: ALDUK, IVAN, 2009., 79. O nekima od ovih utvrda vidi još u: GLAVAŠ, IVO, 2015.; GLAVAŠ, IVO; ŠPRLJAN, IVO, 2016.; GLAVAŠ, IVO; NAKIĆ, ANDRIJA; PAVIĆ, JOSIP, 2020.; ALDUK, IVAN, 2021.; PAVIĆ, JOSIP; NAKIĆ, ANDRIJA, 2021.

¹⁹ Gradnju takvog pregradnog bedema u Ražancu, s donesenim ugovorom o radovima, obrađuje: HILJE, EMIL, 2008., 119-145. U radu su kao karakteristični primjeri fortifikacija tog perioda, „koji sustavom zidina zatvaraju centre pojedinih naselja, prvenstveno onih smještenih na obali“, navedeni Bibinje, Sukošan i Turanj (HILJE, EMIL, 2008., 120) – kojima bi mi dodali Pirovac, Mandalinu i Primošten (ukoliko je potonji već ranije bio naseljen, što nije posve sigurno) u šibenskom distriktu. Sličan tip predstavljaju i zbjegovi koji nisu postali stalno naselje, a osim Oštrice kod Grebašnice u njih možemo ubrojiti primjerice Raslinu (PAVIĆ, JOSIP; NAKIĆ, ANDRIJA, 2021., 52-57) i prapovijesni zbjeg na poluotoku Prigradi nedaleko Jadrtovcu (VRKIĆ, ŠIME, 2019., 319).

²⁰ JURAN, KRISTIJAN, 2014., 132-133.

²¹ Ovaj podatak prvi donosi: KOLANOVIĆ, JOSIP, 1995, 242.; Hrvatska – Državni arhiv u Šibeniku (dalje: HR-DAŠI), Bilježnici Šibenika (1414.-1797.) [1804.] (dalje: BŠ), Nikola de Rubeis (1489.-1498.), kut. 24., fol. 129r.

Iznimno važno svjedočanstvo donosi svećenik Pietro Casola, koji se ujesen 1494. godine vraćao s hodočašća u Jeruzalem.²² Casola navodi da je brod koji je prevozio hodočasnike, nakon noćenja u Primoštenu, 22. listopada isplovio prema sjeveru i, zbog nepovoljnog zapadnog vjetrova koji ih je gurao na kopno, odmah zastao „u mjestu zvanom La Murata, gdje nije bilo ničega osim visokih i vrlo golih brda“.²³ Hodočasnik dalje nastavlja: „Ime La Murata dolazi od zida građenog poput tvrđave s pokretnim mostom, kojeg je podigla venecijanska vlast. Bilo je rečeno da je podignut da se utvrdi jedan otočić, jer u to vrijeme, kad su Turci harali tim predjelima, seljaci bi se sklonili na tom otočiću i tako se spasili od napada. Iako je mjesto napušteno, još se vide tragovi nastambi koje su također građene od kamena. La Murata je dvanaest milja od Šibenika“.²⁴

Hodočasnički brod je, na nezadovoljstvo umornih putnika, na istom mjestu morao ostati još neko vrijeme. Casola je poželio salatu i otišao se prošetati po brdima uz obalu, no „brda su tako suha i gola da nismo mogli naći niti jednu travu duljine prsta“. Drugog dana predvečer jedan od hodočasnika je preminuo te su ga pokopali uz bedem. Trećeg dana rano ujutro otplovili su prema sjeveru.

Na istom brodu bili su i njemački hodočasnici Konrad od Parsberga i Märklin od Owa,²⁵ pa tako prvi od njih izvještava da su po odlasku iz Primoštena uplovili u „luku koja se zove Morra“.²⁶ Na obali uz luku hodočasnici su našli „mnogo rijetkih plodova“, a galijoti su ulovili „mnogo rijetkih riba“. Tamo se također nalazi „jedno dobro, jako, obzidano zaklonište načinjeno s nekoliko dobrih, čvrstih kula. Kad su Turci u kraju, Slaveni bježe u ovo zaklonište i zadržavaju se od Turaka tako dugo dok ne vide da su Turci otišli odatle. Dođu li Turci do zakloništa, prebace se odatle, a kad Slaveni vide da dolaze kopnom, imaju kod sebe brod, sjednu

22 Poveznicu s Oštricom uočila je i na ovaj izvor nas uputila Ludovica Galeazzo. Izvor je više puta obrađen u našoj historiografiji, a najnoviji prijevod dijelova teksta vezanih uz našu obalu donosi: PETRIĆ, MARINKO, 2022., 95-121. Jedini primjerak originalnog rukopisa, koji se nalazi u knjižnici Trivulziana u Milanu, ostao nam je nedostupan. Spomenuti hrvatski prijevod Ivančice Schrunck napravljen je temeljem engleskog izdanja (NEWETT, MARY MARGARET, 1907.), stoga smo dodatno koristili i starije talijansko izdanje (PORRO, GIULIO, 1855.).

23 PETRIĆ, MARINKO, 2022., 113-114.

24 Casola ovdje i sam objašnjava značenje toponima – generičko ime za zidinu, prezid. Hodočasnik isti pojam kao opću imenicu koristi primjerice prilikom opisa utvrda mletačkog Modona na Peloponezu (danas Methoni), Casola navodi (prema talijanskom izdanju): *adjungendoli la Signoria una grande fossa e dopia murata de grosse mure*, pri čemu se *murata* odnosi na dvostruku liniju debelih bedema (PORRO, GIULIO, 1855., 37). U formi participia Casola redovito koristi *murato* i *murata* u značenju zazidan, zazidana.

25 KUŽIĆ, KREŠIMIR, 2013., 385-394.

26 Kužić, koristeći prijepis rukopisa iz Sveučilišne i državne knjižnice Tirola (dostupan online na: <http://www.literature.at/viewer.alo?viewmode=overview&page=1&objid=13695>, pristupljeno 29. ožujka 2024.), donosi toponime Morra i Morria (KUŽIĆ, KREŠIMIR, 2013., 389.). Drugi pak primjerak iz Bavorske državne knjižnice (dostupan online na: <https://www.digitale-sammlungen.de/en/details/bsb00013762>, pristupljeno 29. ožujka 2024.) koristi oba puta ime Morria.

u nj i bježe odatle na more. Mi smo vrlo mnogo i dugo hodali po tom zakloništu“.²⁷ Märklin od Owa donosi vrlo slične podatke – nakon Primoštena zastali su u obližnjoj luci „Moreya“.²⁸ Uz obalu raste rijetko voće, a u moru pliva rijetka riba. Potom nastavlja: „U toj je luci na obali također i jedno dobro sazidano zaklonište s nekoliko dobrih kula, pa kad su Turci u kraju, Slaveni bježe u ovo zaklonište na moru i stoje tamo toliko dugo dok ne vide da su Turci otišli iz kraja. Prođu li Turci do zakloništa, Slaveni ga napuste, ako vide da će ovi nadvladati. Zato Slaveni imaju brodove te sjednu u njih i pobjegnu na more. Mi smo se prošetali po tom zakloništu“. Spominje i smrt francuskog hodočasnika i odlazak prema Šibeniku nakon dva dana.

Dosadašnji istraživači su u Casolinom toponimu Murata/Morra/Moreya vidjeli Murter²⁹ ili pak Morinje.³⁰ Tome, međutim, proturječe opisi hodočasnika – visoka i gola brda nisu karakteristika dobro naseljenog i vrlo plodnog otoka Murtera,³¹ koji je uostalom i u drugom smjeru u odnosu na Šibenik. Kanal koji uvalu Morinje povezuje s morem je okružen brdima, no sama uvala je niska i sa svih strana okružena poljoprivrednim površinama.³² Ukoliko su se pak usidrili kod bedema na Oštrici, u južnoj uvali Bucavac, okolni kraj im je zasigurno zbilja izgledao krševit i beživotan. Južnu im je stranu zatvarao 250 metara visoki i vrlo strmi brijeg Višala, a prvo naselje prema istoku bio je čak pet kilometara udaljeni zaseok Konoba.³³ Opisi bedema,

27 Zaklonište, u originalu *taber* ili *täber*, moglo bi se prevesti i jednostavnije kao „utvrda“ (vidi primjerice u: <https://fwb-online.de/lemma/tabers.0mn?q=taber&page=1>, pristupljeno 29. ožujka 2024.).

28 KUŽIĆ, KREŠIMIR, 2013., 393-394.

29 BRESC, HENRI, 2011., 56; PETRIĆ, MARINKO, 2013., 82. Nepoznati toponim se naravno ne razrješava uvijek preko jezične sličnosti. Primjerice, nedaleko od Šibenika se baš za potrebe plovidbe koristi sasvim drugi toponim od lokalnog – izvorno ime otoka Murtera, Srimač, povlači se pred imenom Murter, koje su od 14. stoljeća za otok koristili „pomorci ili oni koji su pisali za potrebe pomoraca“: SKRAČIĆ, VLADIMIR, 1995., 137.

30 KUŽIĆ, KREŠIMIR, 2013., 130-131; s njim se načelno slaže i Petrić, no oprezno ostavlja Morinje u bilješci, van glavnog teksta: PETRIĆ, MARINKO, 2022., 114 (bilj. 32).

31 O gospodarstvu Murtera, posebice o vinarstvu, vidi pregled u: JURAN, KRISTIJAN, 2017., 46-52.

32 Ne postoje pouzdani dokazi o utvrdi ili bedemu u Morinju sve do prve polovice 17. stoljeća (GLAVAŠ, IVO, 2015., 125). Naime, podatak o gradnji utvrde ili zidine u Morinju oko 1475., kojeg prenosi Kužić (KUŽIĆ, KREŠIMIR, 2013., 130) nije u potpunosti točan, budući da se navodi samo da se ostatak od 300 dukata određenih za gradnju zidova u Mandalini i murterskom tjesnacu (danas Tisno) potroši u Morinju u Donjem polju za zaštitu stanovništva (MIAGOSTOVICH, VINCENZO, 1909., 35). Podatak o utvrdi s dvije kule iz 1528. godine također nije točan, jer citirani izvor navodi sasvim nešto drugo (VRKIĆ, ŠIME, 2019., 314). Poluotok Prigrada, na jugoistočnom ulazu u Morinje, pregrađen je prapovijesnim suhozidnim bedemom, no taj skromni bedem nepovezan s morskom obalom svakako ne bi bio opisan kao mletački. U kasnijem radu Kužić pretpostavlja da je hodočasnički brod ušao u Morinje ne bi li na obližnjem izvoru nadopunio zalihe pitke vode, no taj razlog proturječi izvorima (KUŽIĆ, KREŠIMIR, 2022., 236). Nezadovoljni zbog zaustavljanja, hodočasnici bi svakako zamijetili tri dana ukrcavanja vode na brod.

33 Konoba (*Chonoba*) se spominje kao zaseok u selu Grebac još 1386. godine: ZJACIĆ, MIRKO, 1952., 246.

3 Plovni put od Hvara prema Zadru u 15. i 16. stoljeću, s označenim lokacijama koje su najčešće spomenute u opisima putnika (izradio: A. Nakić, Tvrđava kulture Šibenik; podloga: geoportal.dgu.hr).

A maritime route from Hvar to Zadar in the 15th and 16th centuries, marked with locations most frequently mentioned in passengers' descriptions (adapted by: A. Nakić, Fortress of Culture Šibenik; basis: geoportal.dgu.hr).

razloga njegovog nastanka i načina korištenja također jasno upućuju na Oštricu. Mlečani su na sličan način prezidali još nekoliko poluotoka u sjevernoj Dalmaciji, no niti jedan od njih ne odgovara prostornom i reljefnom opisu kojeg hodočasnici donose.

Da Murata označava upravo bedem na Oštrici naišao je potvrdu i brojni portulani iz 15. i 16. stoljeća koji redovito donose upravo ovaj toponim (*muraie*, *murare*, *moraria*, *murallie*, *moragi*, *murata*) kao prvi kopneni južno od Šibenika.³⁴ Baza za neke od portulana bio je peljar koji je pripisan mletačkom pomorcu Alviseu da Mostu, a potječe iz posljednjih desetljeća 15. stoljeća.³⁵ Prema opisu iz peljara, kad se krene od šibenskog kanala prema jugozapadu, dolazi se do ovećeg poluotoka s jednim zidom (*tu troverai un Cavo grossetto con una murata*). To se mjesto zove *le Muraje* i dobro je za sidrenje. Poluotok je dug tri milje, nakon čega se ulazi u luku.³⁶ Dosadašnja literatura rutinski razrješava

toponime iz portulana kao Murter,³⁷ i na temelju toga ga često smješta među otoke usprkos tome što se Murata ustaljeno prikazuje kao kopneni lokalitet.³⁸ Najraniji od ovih portulana pripadaju prvoj polovici 15. stoljeća, što otvara mnoštvo pitanja o graditeljima i gradnji prve verzije bedema na Oštrici. Međutim, obrada mnoštva dostupnih kartografskih izvora koji donose Muratu kod Šibenika, njihovog povijesnog konteksta, autorstva i datacije, a potom i sagledavanje ranijeg postojanja bedema i razloga njegove gradnje, teme su koje izlaze van okvira ovog rada i morat će biti predmetom zasebnog istraživanja. Ovdje ćemo samo naglasiti da su na ustaljenoj pomorskoj ruti od Murtera kroz Zmajanski i Zlarinski kanal prema Primoštenu (sl. 3), duboka grebaška uvala i bedem vjerojatno bili dominantni prostorni reperi – štoviše, bedem je bio jedina veća ljudskom rukom građena struktura na cijelom potezu obale od Šibenika do Primoštena. Stoga smo mišljenja da, slijedom

34 Mnoge portulane, s osvrtima na njih, donose KOZLIČIĆ, MITHAD, 1995., MARKOVIĆ, MIRKO, 1993. i SLUKAN ALTIĆ, MIRELA, 2007.; brojni su portulani digitalizirani i dostupni u digitalnoj zbirci Francuske nacionalne knjižnice *Gallica* (<https://gallica.bnf.fr>, pristupljeno 9. travnja 2024.), kao i u drugim digitalnim zbirkama obično nacionalnih knjižnica. Zbog preglednosti ovog rada, nećemo ulaziti u detalje i sve ih citirati pojedinačno.

35 Prvo izdanje ovog višekratno publiciranog peljara navodno potječe iz 1477. godine, međutim sačuvano je tek ono iz 1490. godine, kao i mnogobrojna kasnija izdanja: KOZLIČIĆ, MITHAD, 2012, 173-174.

36 DA MOSTO, ALVISE, 1802., 5. Tri milje, tj. tri tisuće mletačkih koračaja je nešto više od 5 kilometara, toliko je otprilike poluotok i dug (HERKOV, ZLATKO, 1977., 168-169).

37 Iznimka je Kretschmer koji u svom pregledu brojnih portulana *muraie* razrješava kao Morinje (KRETSCHMER, KONRAD, 1909., 628). No Morinje je primjerice opisano nekoliko rečenica ranije u Da Mostovom peljaru, kao zaljev i dobro sidrište na kopnu istočno od Kanala sv. Ante na ulazu u Šibenik (*e troverai alla terra ferma un golfo, e buon fondi et buon sorzador*).

38 To primjerice radi Kozlić, koji se u popisu toponima iz portulana umeće *muraie*, *muraiae*, *moraria* i *murare* nasumično između Žirja i Smokvice, Kornata i Žirja, Piškere i Žirja (KOZLIČIĆ, MITHAD, 1995., 37, 39, 60, 70, 94), iako je toponim kontinuirano upisan kao prvi ispod Šibenika. Imena otoka su međutim na portulanima većinom (no ne i uvijek) okrenuta naopačke u odnosu na imena kopnenih naselja.

4 Horizontalna linija usred bedema (foto: A. Nakić, Tvrđava kulture Šibenik, 2023.)

Horizontal line in the middle of the wall (photo: A. Nakić, Fortress of Culture Šibenik, 2023)

pisanih svjedočanstava putnika i pomoraca, kao i plovni pravaca od Šibenika prema jugu *Murata* označava upravo bedem na Oštrici, odnosno područje poluotoka Oštrica i grebaške luke.³⁹

Bedem je svakako glavna tema relativno opsežnog naputka kojeg je mletački dužd Agostino Barbarigo poslao šibenskom knezu Arseniju Diedu 29. travnja 1497. godine.⁴⁰ Dužd se poziva na komunikaciju i naloge koje je izdao prethodnom knezu Ivanu da Canalu (1494.-1496.) te bilježi da su prethodnici tog kneza podigli zaklon na Oštrici kod Grepca (*el reducto facto per il precessori suoi a Ostriza, verso Grebazo*). Taj zaklon obuhvaća 300 koračaja zida (*passa 300 de muraglia*) koji je na vrlo povoljnoj poziciji, no nesavršen je jer je zid potrebno produžiti za 12 koračaja prema moru, izgraditi krunište, povesiti kule, a na zid staviti mantelete (*slongar el muro sopradicto circa passa XII verso la marina, per esser loco, che liziermente se potria guazar: farli le merladure, alzar le sue torre, et far li manteletti de muro*). Prateći mišljenje svog prethodnika (*consigliato per esso predecessor nostro*), dužd Barbarigo odlučuje završiti taj projekt i naređuje da se svi spomenuti radovi odrade, a za tu potrebu određuje svotu od 200 dukata.

39 Nekoliko manjih elemenata iz ovih svjedočanstava ipak pozivaju na blagi oprez. Casola izrijekom navodi otočić, odnosno da je bedem napravljen da bi se otočić pretvorio u tvrđavu (PORRO, GIULIO, 1855., 105; NEWETT, MARY MARGARET, 1907., 331). Hodočasnik spominje i podizni most (*fortezza con uno ponte levatore*) koji se možda mogao nalaziti na jednoj od obalnih kula.

40 Izvor donosi V. Miagostovich pozivajući se na zapise šibenske komune *Libro rosso*, koji su nestali tijekom prve talijanske okupacije Šibenika (1919.-1922.); stoga donosimo zapis kako ga donosi i on: MIAGOSTOVICH, VINCENZO, 1909., 261-262.

Duždovo pismo donosi niz vrlo važnih podataka. Saznajemo tako da je bedem postojao za vrijeme ranijeg dužda, Antonijevog brata Marka Barbariga, koji je vladao samo devet mjeseci, od studenog 1485. do kolovoza 1486. godine. Figura od 300 koračaja pomalo je zbunjujuća jer se radi o oko 520 metara, a bedem je u stvarnosti bio dug tek nešto više od 300 metara.⁴¹ Jasno da i je bedem izgrađen u barem dvije faze, budući da se tek nakon duždevog naputka gradi gornji dio bedema s kruništem. Vizualnim pregledom vanjskog dijela bedema jasno se, na visini od 3 do 4,5 metara, može uočiti horizontalna linija koja razdvaja dvije faze (sl. 4). Krunište bedema je i danas većim dijelom sačuvano, a na vanjskom licu nalaze se brojni kameni držači za mantelete.⁴² Budući da su ostali duždevi nalozi izvršeni, za pretpostaviti je i da su kule u tom trenutku bile povišene. Zidano produženje prema moru u duljini od 12 koračaja (oko 21 metar), očito izgrađeno kako bi se zaštitilo pristanište, također je dijelom ostalo sačuvano u neposrednom susjedstvu jugozapadne kule.

41 Mletački koračaj (*passus*) iznosi 1,738 metara (HERKOV, ZLATKO, 1977., 168-169). Koračaj se koristio i kao mjera za površinu, a iznosio je 5,4756 m² (HERKOV, ZLATKO, 2019., 396). Nije jasno je li dužd možda mislio na površinu zida (dužina x visina?) i zašto bi se tako izrazio – posebice jer kasnije navodi produžetak zida prema moru koji je zbilja dug 12 koračaja.

42 Mantelet je drveni (ili kožni) kapak koji je štitio branitelja dok priprema oružje te se kao klapna gurao ili otvarao kada je oružje bilo spremno za upotrebu. Manteleti su uobičajena oprema kasnosrednjovjekovnih utvrđenja, primjerice u Malom Stonu (VERAMENTA PAVIŠA, PATRICIJA, 1992., 400), Kaštel Starom (MARASOVIĆ, KATJA, 2011., 34); Splitu (MARASOVIĆ, KATJA, 2012., 256) ili na Ugljanu (MARASOVIĆ, KATJA; VIDOVIĆ, REA, 2019., 38). U Šibeniku ih nalazimo na južnoj falsabrugi Tvrđave sv. Mihovila, na dvostrukom bedemu, te na više mjesta po skromno sačuvanom gradskom obalnom bedemu.

Čini se da je dogradnja bedema relativno brzo okončana. Naime, šibenski knez Vettor Bragadin u pismu Senatu od 19. lipnja 1499. godine izvještava da je 400 osmanskih konjanika i 100 pješaka upalo u Grebašnicu (*a Garbazo villa su quel teritorio*), gdje su se bili sklonili neki seljani, koji su se branili, pa je neprijatelj zarobio samo četvero ljudi i 200 grla stoke.⁴³ Bragadin dodaje da u Šibeniku nema oružja i da bi i sam grad možda završio loše da nije u blizini bila galija kojom je zapovijedao Valerio Marcello. Svega nekoliko tjedana kasnije, 1. kolovoza, knez Bragadin opet javlja o upadu čak 3000 osmanskih vojnika u Grebac i Oštricu (*a Gerbaz et Ostrovica, overo Ostrica*).⁴⁴ Knez je bio naoružao dvije nave i dvije karavele da brane zid u Grepču (*le mure di Gerbaz*), no te je brodove pod prijetnjom kazne preuzeo mletački admiral i budući dužd Antonio Grimani, koji je nekoliko tjedana kasnije s ostatkom mornarice katastrofalno poražen u pomorskoj bitci kod današnjeg Pylosa na Peloponezu.⁴⁵ Manje od dvije godine nakon toga, 12. veljače 1501., knez Bragadin javlja da osmanska vojska napreduje prema selima Grebac i Primošten (*Grebazo et Cavocesta*), koji su puni ljudi i stoke.⁴⁶ On je poslao 12 vojnika u svako mjesto, kao i barut i drugu pomoć u artiljeriji, te naredio da se ljudi i stoka sklone na sigurno. Usprkos tome, knez ne sumnja da će distrikt biti opljačkan, kao i druga već opustošena područja. Mjesec dana kasnije u Veneciju stiže vijest da je ista grupa od 500 pljačkaša, nakon Grepca i Primoštena, poharala trogirsko polje.⁴⁷

Pljačkanje se još uvijek odvija i u veljači 1504. godine, iako je rat Venecije i Osmanskog Carstva službeno završio početkom protekle godine. Dramatični izvještaj šibenskog kneza Antonia Cornera od 8. veljače⁴⁸ opisuje kako je proteklog dana 40 osmanskih konjanika upalo u selo Grebac (*a la villa de Grebas*), no budući da su ih stražari na brdima zamijetili, knez je odmah poslao stratiote pod vodstvom kapetana distrikta (*capitano dil conta*). Neprijatelj je zarobio 14 ljudi, 16 velikih i 40 malih grla stoke, no kapetan distrikta Šimun Ražević, u pratnji vojvode Gambiera i kneza Petra Novakovića te 20 konjanika i 10 pješaka, pripremio im je zasjedu. U noćnom okršaju je knez Novaković ranjen, no svejedno je uspio osloboditi jednog dječaka i 10 goveda. S druge strane neprijatelja su napali Ražević i Gambiera koji su oslobodili još 9 ljudi i ostatak plijena, ali ukupno su izgubili i 5 svojih konjanika. Knez je nagradio stratiote i poslao ih u dva zaklona (*do reduti*) u distriktu – od kojih je

jedan nesumnjivo bio onaj na Oštrici.⁴⁹ Nešto kasnije, 21. veljače, očito pod dojmom tog upada, knez Corner javlja u Veneciju da je zbog čestih provala poslao kompaniju Ahileja iz Bolonje da čuva i brani zidove u Grepču i Primoštenu (*le muraglie di Cavocesta et Grebaz*).⁵⁰ Knez za tu posadu traži hranu te dodatnih 200 kopanja za stanovnike ovih zidina, „jer su potpuno nenaoružani i ako Turci uđu u ove zidine, prouzročit će golemu štetu i napuštanje distrikta“.⁵¹

Arhivski podaci također potvrđuju da su gradnja bedema i rat 1499.-1503. bili uzrokom naseljavanja Oštrice. Prije ovog rata stanovnici Oštrice nam nisu poznati iz izvora, no već 1502. godine spominje se Toma Jurjević iz grebaške Oštrice (*de Ostricia Grebacia*) i njegova zakonita žena Kata, kćer Marka Marijića *de dicta Ostricia Grebacia*.⁵² Godinu potom Ivica Sehnić je naveden kao stanovnik zaklona u Grepču (*habitor in seralea de Grebaz*),⁵³ a 1507. Kata Dragčića je iz Oštrice na području Grepca (*de Ostriza tenutis Grebaz*).⁵⁴

Dva dokumenta donose i nešto više podataka. Ugovorom iz siječnja 1507. Radivoj Tomasović iz sela Grebac prodaje Ivanu Ljutčiću „sve svoje kuće od njega izgrađene, s dvorištem i dva vrta, smještenima na Oštrici uz rečeno selo Grebac, kraj kuće Ivana Radohnića sa sjeveroistočne strane i kraj kuće Milića Klarića“⁵⁵ s jugoistočne strane i kraj javnih i seoskih puteva s ostalih strana“.⁵⁶ Drugi pak dokument iz kolovoza 1524. godine donosi dogovor šibenskog plemića Jakova Kosirića i bratovštine sv. Marije *de Grebaz*,⁵⁷ prema kojem su dva mlina za masline koje je Jakov sagradio na Oštrici (*molendina duo ab oleo dicti ser Jacobi constructa in Ostriza*) u njihovom zajedničkom vlasništvu, a prihod se dijeli popola, s tim da svi bratimi moraju mljeti svoje masline upravo u tim mlinovima. Među predstavnicima bratovštine spominju se i Ivan Radohnić (onaj iz prošle isprave?), kao i Juraj Garšić iz Grepca, stanovnik Krapnja (*Georgius Garsich de Grebaz, habitator Crapani*). Čini se da posljednji zapis o naseljenosti Oštrice dolazi iz rane 1533. godine. Šibenski

43 SANUTO, MARINO, 1879., 954.

44 SANUTO, MARINO, 1879., 1038.

45 Niz sukoba tijekom kolovoza 1499. u historiografiji su različito nazivani, bitka kod Zonchija, bitka kod Sapienze, prva bitka kod Lepanta, vidi: LANE, FREDERIC, 1973., 359-360.

46 SANUTO, MARINO, 1880., 1454.

47 SANUTO, MARINO, 1880., 1487.

48 SANUTO, MARINO, 1881., 892.

49 Kako je vidljivo iz kasnijih izvještaja te grafičkih izvora, drugi zaklon je vjerojatno bio onaj u Primoštenu, mjestu smještenom na (polu)otočiću koji je sprudom povezan s kopnom.

50 SANUTO, MARINO, 1881., 976.

51 „...et lanze 200 da dar a li abitanti in dicte muraglie, perchè non hano arme alcuna, e si turchi intraseno in dicte muraglie, fariano grandissimo danno e diserteria quel conta(do).“

52 HR-DAŠI, BŠ, Martin Cambellis de Gaivanis (1488.-1518.), kut. 23/IV, sv. 26.IV.c, 133v-134r.

53 HR-DAŠI, BŠ, Vicko de Martinis (1500.) / Luka Kamenarić (1501.-1503.), kut. 26-27, sv. c, 15v.

54 HR-DAŠI, BŠ, Lovrinac Butrišić (1502.-1526.), kut. 28/I, sv. a, 9r.

55 Milić Klarić spomenut je kao stanovnik Grebašnice 1498. godine: STOŠIĆ, KRSTO, 1941., 249.

56 *Omnnes suas domos per eum constructas cum curtio et duobus ortis positos et existentes in Ostrica aparte dicte ville Grebaç, iuxta domum Iohannis Radohnich aparte boreali, iuxta domum Milichi Clarich aparte scirochali et iuxta vias publicas et vicinalis ab aliis partibus*, HR-DAŠI, BŠ, Martin Cambellis de Gaivanis (1488.-1518.), kut. 23/VIII, sv. 23/VIII.c, 5r.

57 HR-DAŠI, BŠ, Lovrinac Butrišić (1502.-1526.), kut. 28/III, sv. g, 64r.

knez Venier 11. siječnja tog je dana čuo od stanovnika Oštrice (*contadini di Ostriza, loco sotto questo contado*) da se 13 brodova s vojnicima iz Senja i Rijeke iskrvalo i prešlo na osmanski teritorij, gdje su krenuli u pljačku.⁵⁸

Uz pisane arhivske izvore, stalnu populaciju na Oštrici potvrđuju i grafički izvori iz 16. stoljeća. Nedavno objavljena detaljna mletačka karta sjeverne i srednje Dalmacije, nastala u prvom desetljeću 16. stoljeća,⁵⁹ donosi prikaz bedemom pregrađenog poluotoka Oštrice (*ostriza*). Poput mnogih drugih utvrđenja na karti, bedem je pomalo shematski prikazan, no ima centralnu kulu i krunište (sl. 5). Na samom poluotoku je nacrtano 15 plošnih trokutastih objekata s vratima, očito stambenih građevina niže kvalitete. Slični objekti dominiraju na obližnjim pregrađenim poluotocima Primošten (cauocesto) i Mandalini. Neimenovano naselje s isključivo takvim građevinama nalazi se uz mlinove (*molini*) nedaleko Knina, na utoku Butižnice i Radljevca u Krku, a pokoja trokutasta silueta nacrtana je i u urbanim središtima Skradinu i Livnu. U skladu s pisanim izvorima koji svjedoče o njegovom uništenju, ova karta uopće ne ucrtava selo Grebac. Poluotok Oštrica također je prikazan na kartama šibenskog distrikta objavljenima 1570. (*OSTRIZA*) i 1571. godine (*Ponta ostrice*), koje se obično pripisuju Martinu Roti Koluniću.⁶⁰ Na obje karte poluotok je pregrađen bedemom s obalnim kulama, a unutar poluotoka ucrtano je nekoliko kuća. Karte također donose i toponim *Grebach / Crebassica*, no na posve različitoj strani u odnosu na Oštricu.⁶¹ Crkva sv. Marije jasno je ucrtana na karti iz 1571., neposredno uz riječ *villa*, a slabašno se nazire i na karti iz 1570. odmah uz toponim Prhovo (*Percovo*).

58 SANUTO, MARINO, 1902., 487. Postoji mogućnost da se radi i o Oštrici kod otoka Murtera (bilj. 3), no uskoci koji bi se tamo iskrkali morali bi, u pohodu prema osmanskim selima, proći kroz veliki potez mletačkog teritorija, s posadama u utvrdama Rakitnici, Dazlini i Velimu. Čini se stoga da se ovdje ipak radi o Oštrici kod Grebaštice.

59 JURAN, KRISTIJAN; BARZMAN, KAREN-EDIS; FARIČIĆ, JOSIP, 2019., 93-139.

60 Karte su više puta objavljene i obrađivane. Karta iz 1571. godine (*Sebenico et contado città nella Dalmatia confinate con Zarra d'li Ill'mi S'ri Ven'ni al p'nte da Turchi molestado: 1571*) zapravo je adaptirana desna polovica ranije Kolunićeve karte (*Il vero ritratto di Zarra et di Sebenico con diligenza ridotte in questa forma a comodità de i lettori si come elle ritrovano al presente del anno MDLXX da Martino Rota Sebenzan*) koja je pak također adaptirana kopija karte tiskane od Matea Pagana između 1525. i 1530. godine (FARIČIĆ, JOSIP, 2007., 163-165.; PELC, MILAN, 1997., 229.; SLUKAN ALTIĆ, MIRELA, 2007., 39-42.). Ona naizgled ranija iz 1570. godine (*Sito particolare dil contado di Sebenico, Parte di Dalmazia, in Sebenico MDLXX*) donosi brojne aktualne informacije, no grafička podloga je vjerojatno također nastala na temelju starijeg predloška: PELC, MILAN, 1997., 230.; SLUKAN ALTIĆ, MIRELA, 2007., 34-39.; BRAKUS, BRUNO, 2022., 26-31, 151. Vidi također i: MLINARIĆ, DUBRAVKA; FARIČIĆ, JOSIP; MIROŠEVIĆ, LENA, 2012., 156-158.

61 *Crebassica* je u ranijoj Kolunićevoj karti *Vale Grebassica* i ucrtana je u uvali, a ne na kopnu s južne strane uvale. Brojne sitne izmjene i razlike unutar svih ovih poprilično sličnih karata dodatno potvrđuju da ih je u tom periodu koristilo više grafičara.

5 Detalj karte nepoznatog autora s početka 16. stoljeća (Juran, Barzman, Faričić, 2019., 104)

Detail of a map by an unknown author from the early 16th century (Juran, Barzman, Faričić, 2019., 104)

Možda najdetaljniji prikaz bedema nalazi se na karti koja prikazuje razgraničenje Venecije i Osmanskog Carstva između Krke i Žrnovnice, odnosno na prostoru šibenskog, trogirskog i splitskog distrikta, izrađenoj krajem 16. stoljeća.⁶² Bedem se nalazi na poluotoku označenom kao *ostriza*, a čine ga dvije obalne kule između kojih se nalazi kurtina s blago povišenim središnjim dijelom (sl. 6). Obje kule imaju krov, kurtina ima krunište, a ucrtano je i ukupno pet vrata ili otvora: po jedan na svakoj kuli, jedan na središnjem dijelu kurtine, te po jedan između kula i središnjeg dijela kurtine. Na poluotoku, međutim, nema kuća ili objekata koji bi označavali naselje. Također, selo Grebac ili Grebaštica nije prikazano, već samo toponim Grebaško polje (*Grebasko poglie*).

Kolunićeve karte naoko sugeriraju postojanje naselja i u drugoj polovici 16. stoljeća, ili barem ostataka nedavnog naselja. Međutim, početkom 17. stoljeća zbjege na Oštrici definitivno više nije stalno naseljen. Neizravnu potvrdu nalazimo u nedatiranom dokumentu kojeg žitelji Krapnja šalju mletačkom providuru Antoniju Pisanu između 1626. i 1628. godine.⁶³ Krapljani navode da na poluotoku Oštrici postoji kula (*torretta*) što ju je izgradila Venecija radi dnevne i noćne straže, koju su oni i Vrpoljani koristili za sigurnost ljudi i stoke. Osim kule, izgrađena je i kurtina ili zidani zaklon (*coltrina, o serraglio di muro*). No, vrh kule sa stražarnicom se urušio, a i ostatak će se brzo urušiti jer se ne održava. Krapljani su već tražili, i ponovno traže da se

62 Izvor se nalazi u fondu 4962: *Miscellanea materie miste e notabili*, fil. 35, unutar Državnog arhiva u Veneciji. Kartu trenutno obrađuju i pripremaju za objavu Kristijan Juran, Karen-edis Barzman i Josip Faričić.

63 Hrvatska – Državni arhiv u Zadru, Generalni providuri za Dalmaciju i Albaniju (1597.-1797.) (dalje: Providuri), Antonio Pisani (1626.-1628.), kut. 1., fol. 225r.

6 Detalj karte s kraja 16. stoljeća (izvor: ASVe, Miscellanea materie miste e notabili, filza 35)

Detail of a map from the late 16th century (source: ASVe, Miscellanea materie miste e notabili, filza 35)

stražarnica obnovi jer trenutno nije u funkciji, što može uzrokovati *total estermínio di noi poveri abitanti*.⁶⁴

Skroman fond povijesnih izvora ipak nam pruža poprilično jasnu sliku demografskog kretanja. Tijekom rata s Osmanlijama stanovništvo velikog i važnog sela Grebac bježi u zaklon na poluotok Oštricu, gdje se formira naselje sa stambenim i gospodarskim objektima – kućama, ulicama, vrtovima i mlinovima. Vrlo brzo, ti isti stanovnici odlaze na Krapanj, gdje se „naseljavaju izbjeglice sa susjednog kopna zadržavajući u velikoj mjeri svoje sadašnje posjede”.⁶⁵ Ta se posljednja selidba najvjerojatnije odvija kasnih dvadesetih i početkom tridesetih godina 16. stoljeća.⁶⁶ Na Krapnju svoj život nastavlja i bratovština sv. Marije iz Grebaštice. Obližnje selo Grebac/Grebaštica ponovno je napušćeno tek u 18. stoljeću, nakon prestanka osmanske opasnosti.⁶⁷ Najveći dio poluotoka Oštrica (oko 97%) i danas pripada katastarskoj općini Krapanj, a dvadesetak privatnih katastarskih čestica u krškom polju pripada krapljanskim obiteljima

64 Na podatke iz ovog dokumenta prvi ukazuje Stošić: „U nekoj molbi od g. 1626. kažu Krapljani, da je na rtu Oštrice učinjena utvrda (*fortezza*) i da su se ondje više puta zaklonili oni i Vrhpoljani sa svojim blagom, kad su ih napadali Turci, te da je tu dnevna i noćna straža”. U izvoru se, međutim, ne spominje *fortezza*, a podaci o straži nisu točni i predstavljaju glavnu brigu Krapljana.

65 JURAN, KRISTIJAN; ČEPO, GABRIJELA, 2022., 159.

66 Stošić donosi nekoliko podataka o bijegu stanovništva iz Grepca, no bez navođenja arhivskog izvora: „Grebac kao župa prestala je g. 1511., jer je pučanstvo pobjeglo u Krapanj i Zlarin”; Nikola Šantić bio je župnik Grepca do 1511. „tad je narod zbog Turaka pobjegao, a Nikola se odrekao župe i prešao za župnika u Srimu”; neki župnici iz sredine 16. stoljeća boravili su na Krapnju; na Krapanj se od 1511. do 1530. naselilo „45 obitelji seljaka iz Grebaštice, Vrhpoljca i Donjeg polja”, a neke su izbjeglice došle i 1544. godine; godine 1511. „neki iz Grepca (Grebaštice) pobjegoše pred Turcima na Zlarin”; STOŠIĆ, KRSTO, 1941., 173, 242, 251. Juran pak navodi da se stanovnici Krapnja „u arhivskim vrelima pojavljuju u dvadesetim godinama 16. stoljeća” (JURAN, KRISTIJAN, 2017., 75).

67 Suci bratovštine sv. Marije od Grepca 1686. godine navode da je selo još uvijek razrušeno: JURAN, KRISTIJAN; ČEPO, GABRIJELA, 2022., 159.

(Baraka, Curavić, Gović, Jaram, Jurić, Milutin, Nanjara, Prebanda, Šumera, Tanfara). Ostatak poluotoka državno je vlasništvo, najvjerojatnije nacionalizirano u doba francuske uprave početkom 19. stoljeća.⁶⁸

ZATEČENO STANJE BEDEMA I REZULTATI ARHEOLOŠKOG ISTRAŽIVANJA

Zahvaljujući kvalitetnoj gradnji, ali i nedavnim konzervatorskim radovima, bedem na Oštrici danas je u relativno dobrom stanju. Pristupa mu se makadamskim putem koji nedaleko od ulaza u mjesto Grebaštica vodi prema uvali Mirine. Prvih desetak metara bedema sa strane sjeveroistoka nije sačuvano, a tim pravcem danas se pruža metalna ograda iza koje se put nastavlja dalje u unutrašnjost poluotoka. Podno ograde uz morsku obalu nadziru se ostaci nepravilne kvadratne kule približnih dimenzija oko 6,5x6,5 metara sa zidovima širokim od 85 do 110 centimetara. Na mjestima gdje je sačuvan u punoj visini, bedem je visok od šest do najviše devet metara. Duž vanjskog plašta, na razini od 3 do 4,5 metara od tla, vidljiva je već spomenuta horizontalna linija koja potvrđuje podatak iz izvora o naknadnom povišenju bedema. Na vrhu bedema nalazi se krunište koji su gotovo u cijelosti sačuvano. Na svakom od merlona krune nalaze se po dva kamena konzolna bloka, isturena s vanjske strane bedema, koja na sebi imaju kružnu perforaciju u koju se umetao mantelet. S unutarnje pak strane nalaze se izdužene kamene konzole u pravilnim razmacima od oko 1,5 metara između kojih se je mjestimično sačuvan plitki svod načinjen od sedre. Nizovi ovih svodova čine šetnicu koja se pružala duž cijelog bedema. Na najpovišenijem dijelu bedema izgrađenog oko brežuljka visokog 34 metra smjestilo se stepenište

68 Sveti gajevi formirani su već u prvim godinama francuske vlasti: TEKLIĆ, IVAN; WATKINS, CHARLES, 2021., 339-340.

7 Unutrašnje lice bedema sa stepeništem i jednim od otvora (foto: A. Nakić, Tvrđava kulture Šibenik, 2023.)

Inner side of the wall with a staircase and an opening (photo: A. Nakić, Fortress of Culture Šibenik, 2023)

8 Prolaz s lukom na vanjskoj strani bedema (foto: A. Nakić, Tvrđava kulture Šibenik, 2023.)

Passage with an arch on the outer side of the wall (photo: A. Nakić, Fortress of Culture Šibenik, 2023)

preko kojeg se pristupa šetnici (sl. 7). Koji metar južno od stepeništa u bedemu se raspoznaje luk načinjen od okomito položenih kamenih ploča, a pripadao je prolazu kroz bedem koji je u nekom trenutku zazidan. Prolaz s lukom (dim. 200x80 cm) naročito se dobro može zapaziti na vanjskom licu bedema (sl. 8). Prilaz ovoj poziciji s vanjske strane poprilično je strm i teško dostupan. Osim prolaza, na ovoj najpovišenijoj koti uzidana su još četiri manja otvora za vatreno oružje. Spuštajući se s najviše pozicije prema uvali Bucavac na suprotnoj strani, posljednjih 50 metara zida nedostaje, a zamjenjuje ga solidno građen suhozid visine oko 2 metra koji okvirno prati pravac nekadašnjeg bedema. Tik uz morsku obalu nalaze se završni ostaci bedema. Upravo ovaj rubni dio bio je predmetom arheološkog istraživanja. Sonda je postavljena na mjestu za koje je ranije ustanovljeno da bi se tu, baš kao i na drugom kraju bedema, mogli nalaziti ostaci zidova kule.⁶⁹

Arheološka istraživanja provedena su od 7. veljače do 3. ožujka 2020. godine. U deset radnih dana voditelj istraživanja i četiri radnika očistili su i istražili površinu od 14

četvornih metara.⁷⁰ Tom prigodom otkriveni su i dokumentirani zidani temelji kule koja je s južne strane flankirala bedem (sl. 9). Uočeni su i detalji vezani uz izgled i funkcioniranje bedema za vrijeme njegova nastanka i korištenja.

Na početku istraživanja, tek nekoliko centimetara ispod zemlje, pronađeni su tragovi prvog zida koji se okomito spajao na bedem. Nakon što je sonda proširena prema istoku otkriveni su i ostali zidovi koji su tvorili kvadratnu kulu, blago nepravilnog oblika. Zidovi su široki oko 90 cm i sačuvani u visini od oko 20 centimetara. Građeni su od nepravilnih kamenja, bez tragova priklesavanja, uz veću upotrebu vapnenačke žbuke. Svi zidovi leže na matičnoj stijeni. S unutarnje strane zidova dokumentirana su tek dva sloja. Prvi se sastoji od humusa i rahle zemlje, a drugi sloj je sterilna crvenica koja se uglavnom zadržala u šupljinama i venama matične stijene. Od pokretnih arheoloških nalaza pronađen je tek kameni ulomak koji je vjerojatno pripadao jednoj od već spomenutih konzola koje strše iz zida.

Rezultati istraživanja potvrdili su postojanje jugozapadne kule (dim. 4.30 x 3.80m), analogne sjeveroistočnoj čiji su se ostaci naziru s druge strane poluotoka. Obje kule su se naslanjale na bedem s njegove vanjske strane i dodatno

.....
69 Iako u susjednoj uvali Pišljivica širina poluotoka iznosi tek oko 200 metara, mjesto gradnje bedema je očito odabrano zbog bolje strateške pozicije. Braniteljima ovdje prednost daje povišeni dio središnjeg dijela zida, dok rubni dijelovi zida završavaju dubokim uvalama. Upravo je to razlog zbog čega se bedem ne pruža središnjim dijelom uvale Bucavac već je blago izvučen uz njezin južni rub.

.....
70 Radnu ekipu činili su: Denis Borna Bumbak, Niko Glavinić, Roko Gović i Krešimir Juras. Otkrivene strukture i nacrtu dokumentaciju izradila je tvrtka Stratum. d.o.o. iz Segeta Donjeg.

9 Tlocrt završnog stanja lokaliteta nakon arheoloških istraživanja, M 1:50 (izradio: Stratum d.o.o.)

Floor plan of the final layout of the site after archaeological research, M 1:50 (design: Stratum d.o.o.)

ga osiguravale na najosjetljivijim mjestima. Ostaci sjeveroistočne kule u uvali Mirine smješteni su gotovo u moru, dok su temelji novootkrivene, jugozapadne kule ponešto odmaknuti od morske obale. Prostor između kule i morske pličine zatvarao je dodatni zid, izgrađen bez kruništa i bez šetnice s unutarnje strane (sl. 10). Danas je preostao samo segment tog zida dužine oko 9 i visine oko 5 metara. Ovaj ostatak je izoliran od kopna manjim prirodnim usjekom u obali, nedaleko kojeg, na dubini od oko 2 metra, leži nekoliko većih kamenih blokova. Tragovi žbuke koji u gotovo ravnoj liniji prate morsku obalu se od krajnjeg ruba ovog segmenta nastavljaju dalje prema jugozapadu u dužini od desetak metara (sl. 11). Jasno je da dodatni zid predstavlja proširenje od 20 koračaja koje navodi dužd Antonio Barbarigo 1497. godine. Uslijed razgradnje bedema kroz stoljeća, nije potpuno jasno na koji način je dodatni zid bio povezan s jugozapadnom kulom i ostatkom bedema.

Svega nekoliko metara sjeverno od ruba bedema, na stijenama uvale Bucavac, primijete se vrlo skromni tragovi vapnene žbuke. Nalaze se na rubnoj stijeni koja je izložena

morskim valovima i pravo je čudo što su do danas sačuvani. Oni upućuju na postojanje pristaništa za manje brodove, što dubina mora u tom dijelu uvale i omogućava.

Kopneni prilaz prema bedemu u nekom se trenutku očito nalazio na njegovom najpovišenijem dijelu, gdje se nalazi danas zazidani prolaz. Teško je reći je li baš oko ovog prolaza, okruženog strmim stijenama, bio formiran ulaz s podiznim mostom kojeg 1494. godine spominje Pietro Casola.⁷¹ Naravno, moguće je da se nakon zatvaranja prolaza kopnenim putem u unutrašnjost ulazilo kroz jednu ili obje kule, primjerice na njihovim povišenim razinama koje danas nisu sačuvane. Prikaz bedema s kraja 16. stoljeća donosi čak pet otvora, no u tom pogledu on nije potpuno pouzdan.⁷² Nismo uočili starije puteve koji bi vodili do bedema, a današnja cesta koja od uvale Mirine vodi prema unutrašnjosti poluotoka probijena je tek iza 1979. godine.⁷³

⁷¹ Vidi bilj. 22 i 24.

⁷² Vidi bilj. 62.

⁷³ Na taj zaključak navodi nas fotografija u: ČELAR, JOŠKO, 1979., 6.

10 Ortofoto jugozapadne kule i dodatnog zida prema moru (foto: A. Nakić, Tvrđava kulture Šibenik, 2020.)

Orthophoto of the southwest tower and the additional wall stretching toward the sea (photo: A. Nakić, Fortress of Culture Šibenik, 2020)

11 Pretpostavljeno pružanje dodatnog zida prema ostacima žbuke na stijenama (izradio: A. Nakić, Tvrđava kulture Šibenik, 2020.)

Presumed position of the additional wall based on the mortar remains on the rocks (photo and visualization: A. Nakić, Fortress of Culture Šibenik, 2020)

Ranije spomenuto pristanište s južne strane možda i poništava potrebu za velikim vratima u bedemu, jer su distriktualci išli u zbjege morskim putem. To potvrđuju i njemački hodočasnici koji navode da stanovnici kod Murate imaju spremne brodove u kojima, u slučaju potrebe, bježe dalje na more.⁷⁴

REZULTATI TERENSKIH PREGLEDA POLUOTOKA – OSTACI NASELJA I CRKVE SV. DUHA

Krajolikom poluotoka Oštrice dominira nekoliko vrhova koji, naročito oni najistureniji, vizualno odlično komuniciraju s okolnim kopnom kao i s obližnjim otocima – Zlarihom, Krapnjem i udaljenijim Žirjem.⁷⁵ Najviši vrh Oštrica visok je 94 metra. Teren prekriva niska makija te stabla alepskog bora i česmine. Među uzvišenjima na zapadnom dijelu poluotoka smješteno je krško polje površine preko pet hektara. S morske strane je gotovo nevidljivo, a pristupa mu se 150 metara dugim putem iz uvale Korita (Mulina).⁷⁶ U bogatom sloju crvenice, među ostalim, rastu velika stabla hrasta medunca, dok se po sredini polja nalaze jedina stabla maslina na poluotoku. Uz zapadni i istočni rub polja danas se nalaze akumulacije vode. Tragovi nekadašnje parcelizacije primijete se u vidu niskih suhozida, dok se masivniji suhozidi nalaze uz sjeverni rub polja. Na tom mjestu primjećuje se veća količina kasnoantičke keramike i tegula, a uz masivne suhozide vide se i tragovi žbukom zidanih zidova. Na jednom od suhozida, uz još nekoliko profiliranih

kamenja, pronađen je dio ranokršćanskog pluteja (sl. 12).⁷⁷ Radi se o ulomku kamene ploče debljine 9 cm, uokvirene plitkim reljefom dvostruke profilacije, a prikazuje geometrijsku kompoziciju sastavljenu od dvostrukih polukružnih linija. Za pretpostaviti je da se na ovom mjestu u kasnoj antici, vjerojatno unutar širega gospodarskog sklopa, nalazio sakralni objekt.

Poluotok je najčešće u izvorima zabilježen kao pašnjak i najveći dio njega je tako i korišten.⁷⁸ Međutim, navedeno krško polje je još od kasne antike bilo centar poljoprivredne aktivnosti poluotoka, a tu je ulogu zadržalo i u kasnijim stoljećima. To potvrđuje već spomenuto katastarsko stanje (ovih pet hektara jedini su privatni posjedi na poluotoku), ali i blizina morske obale te u narodu sačuvani toponim Mulina, možda referenca na mlinove za masline iz 1524. godine, koje su morali pohoditi mnogobrojni članovi braćovštine sv. Marije od Grepca.⁷⁹

Obalni pak dio poluotoka Oštrica razveden je uvalama i rtovima.⁸⁰ Sa sjeveroistočne strane poluotoka nalazi se

77 Površinske nalaze keramike primijetio je arheolog Ivan Huljev 1. svibnja 2020. godine. Društvo su mu činili Antonia Vodanović, Slaven Kolanović i Đino Šparada. Po njegovoj dojavi, već sljedećeg dana uputili smo se brodom iz Žaborića do uvale Korita (Mulina) te krenuli prema sjevernom rubu polja. Tamo smo na vrhu suhozida pronašli više profiliranih kamenih ulomaka, među njima i ulomak ranokršćanskog pluteja. Tijekom listopada 2021. godine vidljivi ostaci arhitekture su očišćeni od vegetacije i potom dokumentirani. Istraživanje ovog dotad nepoznatog lokaliteta vodi dr. Josipa Baraka s Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru.

78 Pašnjaci na Oštrici se spominju u 15. stoljeću, ali i u 18. stoljeću: STOŠIĆ, KRSTO, 1941., 249.

79 Vidi bilj. 57. Moguće je da *mulina* označava i (danas potopljeno?) pristanište, no pregledom uvale nisu pronađeni tragovi arhitekture.

80 Počevši od sjeveroistoka, nakon uvale Mirine slijede uvale Kutlača i Pišljivica na koju se nastavlja veća kopnena izbočina nazvana Mala Oštrica. Ona zatvara veću uvalu Musorovicu i susjednu Koritu (Mulinu). Na vrhu poluotoka je punta Vela Oštrica dok su s južne strane tek dvije pliće uvale, Japnenica i Bucavac. Poluotok završava uvalom Galešnica.

74 Vidi bilj. 26 i 28.

75 U potrazi za utvrđenjem ili stražarnicom koja bi bila dijelom šireg sustava obrane ili signalizacije autori su obišli sve vrhove na poluotoku nadmorske visine veće od 40 metara, no niti na jednom nismo našli ostatke arhitekture ili površinskih arheoloških nalaza.

76 Dok topografske karte donose naziv Korita za uvalu, u razgovoru s lokalnim stanovništvom doznali smo da je Korita podvodna hrid na početku uvale gledajući sa sjevera, dok samu uvalu zovu Mulina.

12 Ulomak ranokršćanskog pluteja *in situ* (foto: A. Nakić, Tvrđava kulture Šibenik, 2020.)

Fragment of an early Christian pluteus *in situ* (photo: A. Nakić, Fortress of Culture Šibenik, 2020)

13 Kamen s uklesanim križevima (foto: A. Nakić, Tvrđava kulture Šibenik, 2023.)

Stone with carved crosses (photo: A. Nakić, Fortress of Culture Šibenik, 2023)

široka, no plitka uvala Mirine. Toponim *Nirin* za uvalu povjedočen je još sredinom 15. stoljeća,⁸¹ a na austrijskim katastarskim i vojnim kartama 19. stoljeća osim uvale (*valle Nirin*) označava i okolno kopno prema istoku i jugu. Na njega se veže *Niringrad*, što ga donose stariji istraživači kao ime čitavog poluotoka.⁸² Dva spomenuta toponima još uvijek koriste jedino stanovnici Grebašnice, kojima je *Nirin* uvala i područje oko nje, a *Niringrad* ono „iza bedema“. Krapljani i Žaborićani uvalu pak zovu današnjim, očito naknadno „ispravljenim“ toponimom *Mirine* (u značenju „mirna uvala“). Dosadašnji su istraživači lakonski povezivali *mirine*, uobičajeni naziv za ruševne zidine, s uvalom *Nirin* i obližnjim *Niringradom*,⁸³ no mi ćemo biti nešto oprezniji i ostaviti to pitanje neriješenim.⁸⁴

Uz samu obalu uvale *Mirine*, oko 150 metara jugoistočno od bedema, leži veći neobrađeni kameni blok (80 x 60 x 40cm) koji na gornjoj plohi sadrži više uklesanih grafita,

81 Vidi bilj. 16.

82 Prema Stošiću, „puk zove Oštricu *Niringrad*“ (STOŠIĆ, KRSTO, 1941., 250); Luka Jelić pak u svojim bilješkama pokušava razraditi poveznicu toponima *Nirin* i *Niringrad* s Porfirogenetovom županijom *Nina* (ili prema njemu, *Nira*), čije bi *Niringrad* bio sjedište, pa tako „predaja hoće da je stariji grad, od kojega je potekao Šibenik bio *Niringrad* na poluotoku Oštrici među lukom Stari Šibenik i zaljevom *Nirin* u predjelu Grebaštica“ (vidi bilj. 2).

83 STOŠIĆ, KRSTO, 1941., 250; FRIGANOVIĆ, MLADEN, 1976., 91; SVIRČIĆ, ANĐELINA, 2000., 154. Stošić na istom mjestu piše da se „neka poljska ulica 1758. godine“ u Grebašnici zove *Mirine*, no budući da ne donosi izvor, lako je moguće da je u prepisivanju pogriješio ili automatski povezao *mirina*=*nirin*, kao što je napravio i nekoliko rečenica kasnije.

84 Moguće je, dakako, da *Nirin* označava neku još stariju gradnju, *mirinu*, koju usprkos intenzivnim terenskim pregledima nismo uočili. Nemoć je ne pomisliti i na vrlo blagu sličnost s već spomenutim imenom (la) *Murata* koje krajem 15. stoljeća donose hodočasnici, a portulani čak i nešto ranije. Spomenut ćemo još kombinacije s pridjevom *miran* (uvala je zbilja izrazito mirna) i glagolom *niriti* ili *njiriti* (zuriti, motriti), no zaključak ipak ostavljamo lingvistima i toponomastičarima.

među njima i dva križa (sl. 13).⁸⁵ Manji križ (14 x 11 cm) prikazan je s kraćim linijama na kraju hasta, dok veći (20 x 11 cm) sadrži elemente tzv. ponovljenog križa, gdje se okomitim i vodoravnim hastama dodavaju kraće pravocrtno linije. Na većem križu prikazane su i zaobljene linije koje spajaju vodoravne i donju okomitu hastu. Takav oblik križa simbolizira platno kojim se prema srednjovjekovnom običaju prekrivao križ u periodu od pete korizmene nedjelje do Velikog petka. Slični križevi s platnom obično se datiraju u 16. i 17. stoljeće.⁸⁶ Ostali grafiti urezani u kamenu recentnog su podrijetla.

Treba spomenuti i da se uz cijelu istočnu i dio južne obale uvale *Mirine* pružaju pravilne linije suhozidnih terasa nastale uzgojem vinove loze i maslina. Gusta mreža suhozida proteže se i na samom poluotoku, s unutarnje strane bedema, od padina koje okružuju susjednu uvalu *Pišljivicu* sve do južne strane poluotoka i do bedema. Za razliku od onih kraj uvale *Mirine*, ti suhozidi oblikuju kameni labirint sačinjen od uskih prostorija, prolaza i ograda. Ovaj prostor očito je nakon gradnje bedema funkcionirao kao naselje s jednostavnim stambenim građevinama.⁸⁷ Vjerojatno je upravo te „tragove nastambi“ kod bedema zabilježio hodočasnik Pietro Casola 1494. godine.⁸⁸ Neki suhozidi formirani su kao manjim dvorištem povezane odvojene kvadratne prostorije koje su služile za držanje stoke. Skromni površinski nalazi glazirane keramike 16. i 17. stoljeća, kao i nepostojanje privatnih katastarskih čestica na ovom

85 Na križeve nas je uputio već spomenuti kolega Ivan Huljev, koji je sličnu praksu proučavao u Podgori u Makarskom primorju. O tome: VODANOVIĆ, ANTONIA; HULJEV, IVAN, 2018., 353-366.

86 VODANOVIĆ, ANTONIA, 2019., 288-289.

87 O kasnosrednjovjekovnoj ruralnoj arhitekturi vidi primjerice u: BURČIĆ, TONČI et. al., 2013.

88 Vidi bilj. 22 i 24.

14 Zračna fotografija crkve sv. Duha (foto: A. Nakić, Tvrđava kulture Šibenik, 2023.)

Aerial photograph of the Church of the Holy Spirit (photo: A. Nakić, Fortress of Culture Šibenik, 2023)

području, dodatno sugeriraju korištenje ovog prostora u mletačkom periodu.

Na krajnjem zapadu ovog suhozidnog naselja, s južne strane poluotoka, nalazi se uvala Japnenica. Oko 60 metara od obale, među gustim raslinjem, leže ostaci duboke vapnenice promjera oko 15 metara. Tragove još jedne vapnenice našli smo s vanjske strane bedema – oko 80 metara južno od njega nalaze se temelji širokog kružnog zida, promjera oko 6,5 metara, bez tragova žbuke. Nedavno je otkriveno da se po sredini uvale Japnenica, ispod tanjeg sloja pijeska, nalazi više krupnijih ulomaka rimskih amfora.⁸⁹ Po kazivanju lokalnih ribara, sporadični nalazi keramičkih predmeta se mogu pronaći i u uvalama Pišljivica i Musorovica.

Na poluotoku se, oko 200 metara s unutrašnje strane bedema, nalaze ostaci još jedne građevine koje je zajedno s bedemom zaštićena kao kulturno dobro Republike Hrvatske. Podno manje uzvisine istočno od uvale Pišljivica leže ostaci crkve sv. Duha. Radi se o manjem pravokutnom objektu s orijentacijom sjeverozapad - jugoistok, dimenzija 4.75 x 6.20 metara, sa zidovima širine oko 50 centimetara

(sl. 14). Ulaz u crkvu nalazio se sa sjeverozapadne strane, a na začelnom zidu koji je i ujedno najbolje očuvan, nalazi se manji otvor/prozor. Na platou ispred crkve, među brojnim kamenim klesancima, pronašli smo i veći broj profiliranih klesanih ulomaka koji su vjerojatno pripadali kamenoj opremi interijera ili eksterijera crkve.⁹⁰ Arhivske podatke o crkvi donosi Stošić, koji navodi da postoji barem od 1669. godine, a u 17. i 19. stoljeću spominje se bratovština sv. Duha od Oštrice, njezini posjedi i običaji.⁹¹

Krajnja isturena točka poluotoka je punta Vela Oštrica s kapelicom sv. Nikole, podignutom sredinom 20. stoljeća. Čini se da je kapelica više puta popravljana, a danas je sačuvana kao manji pravokutni objekt s bačvastim svodom i dvostrešnim krovom. Kip sv. Nikole i nekoliko raspela u kapelici vjerojatno su recentni zavjetni darovi pomoraca i ribara.

89 U ljeto 2022. godine ulomke amfora primijetili su Hrvoje Šindilj i Bruno Grcić iz Drniša. Prema fotografijama koje su nastale u trenutku pronalaska, izgleda da je jedan predmet pripadao gornjoj polovici amfore *Africana III B*, posudi koja se datira u 4. stoljeće. Amfore *Africana III B* i njoj izgledom i datacijom srodna *Africana IIIA*, otkrivene su na više lokacija u šibenskom arhipelagu: KONCANI UHAČ, IDA, 2007., 369; TARAS, DINO; SELENDIĆ, INES, 2019.-2020., 317-346.

90 Ulomci kamenog namještaja prikupljeni su 24. listopada 2022. godine tijekom volonterske radne akcije zaposlenika Javne ustanove u kulturi Tvrđave kulture Šibenik kada je očišćena unutrašnjost i neposredni okoliš crkve te uređen pristup i okolni suhozidi. Osim autora ovog rada, u akciji su sudjelovali: Andrija Bakula, Gorana Barišić Bačelić, Branko Braer, Ivan Bumbak, Anja Celić, Katarina Čanković, Zoran Erak, Svjetlana Ercegović, Ines Furčić, Marina Goreta, Martina Horvat, Krešimir Juras, Žana Karabatić, Kata Karadžole, Anamarija Kulušić, Ivana Lučev, Marko Maričić, Morana Periša, Ana Računica, Mario Radak, Melani Sikavica, Ana Skračić Vračar, Ivana Šimundić, Ante Šmit, Ivana Šoda, Đurđa Vrljević Šarić i Kata Žganjer.

91 Za podatke je navedena samo jedna referenca, oporuka u kojoj crkvu i bratovštinu spominje Grgo Bačelić s Krapnja, sin Martinov: STOŠIĆ, KRSTO, 1941., 250.

15 Brdo južno od bedema s bunkerom i rovovima (foto: A. Nakić, Tvrđava kulture Šibenik, 2023.)

Hill south of the wall with a bunker and trenches (photo: A. Nakić, Fortress of Culture Šibenik, 2023)

U najrecentnije građevine na poluotoku pripadaju betonski bunker i okolni rovovi na vrhu manjeg brežuljka, oko 200 metara južno od središnjeg dijela bedema (sl. 15). Betonski bunker kvadratnog oblika (4,3 x 2,2 m) ukopan je u živoj stijeni na sjeveroistočnoj padini brežuljka. Na ostalim padinama nalaze se otvoreni i zatrpani rovovi, s pokojim betonskim zaklonom ili umjetno iskopanom rupom u stijeni. Ovi položaji svakako su nastali tijekom ili neposredno prije Drugoga svjetskog rata.⁹² Poluotok završava uvalom Galešnica po sredini koje počinju stambeni objekti naselja Grebaštica.⁹³

ZAKLJUČAK

Sveobuhvatna istraživanja i terenski pregledi poluotoka Oštrice od početka 2020. godine donijela su brojne i raznovrsne rezultate. Ponajprije, ostaci arhitekture i površinski nalazi u krškom polju na zapadnom dijelu poluotoka potvrđuju korištenje poluotoka u periodu kasne antike, možda u kontekstu obližnjeg rimskog naselja u Grebaštici. U kasnom

srednjem vijeku veći dio poluotoka čine pašnjaci u vlasništvu šibenske komune, a potom biskupije. Osmanske provale u drugoj polovici 15. stoljeća počinju ugrožavati naselje Grebac (Grebaštica), tada jedno od najvažnijih sela šibenskog distrikta. Čini se da je u tom periodu obližnji poluotok Oštrica već bio pregrađen 300 metara dugačkim bedemom, kojeg kartografski izvori i pisana svjedočanstva bilježe kao *Murata* ili *Muraje*. Kako bi dodatno zaštitila seosko stanovništvo, mletačka vlast dograđuje bedem 1497. godine. Kao i mnoge karakterom slične fortifikacijske strukture u Dalmaciji, bedem je imao dvije obalne kule povezane šetnicom i kruništem. Od jugoistočne kule, otkrivene u nedavnim arheološkim istraživanjima, se prema moru pružao naknadno izgrađeni zid koji je štitio obližnje пристаниšte. Nakon dogradnje bedema i ratnog sukoba između Mlečana i Osmanlija od 1499. do 1503. godine, selo Grebac je napušteno. Novo naselje s kućama, dvorištima, ulicama i mlinovima tada je formirano na poluotoku Oštrica, s tim da je dio građevina bio u krškom polju, a dio neposredno uz dograđeni bedem. Poluotok je bio stalno naseljen tek nekoliko desetljeća, a potom stanovništvo prelazi na još sigurniji otok Krapanj. Početkom 17. stoljeća obalne su kule već u lošem stanju, a bedem nema stalnu posadu. U rani novi vijek okvirno možemo datirati i gradnju manje crkve sv. Duha, kao i nekoliko površinskih nalaza na poluotoku. Nakon prestanka ratova s Osmanlijama obnavlja se selo

92 Dva artiljerijska položaja u Grebaštici s dva topa od 100 mm spominje knjiga s obavještajnim podacima o Kraljevini Jugoslaviji koju je 1941. objavila talijanska mornarica: *Monografia militare marittima della Jugoslavia (dal Mare di Novegradi alla Boiana) II*, Copia N. 33, Roma, 1941., 23.

93 Neke suvremene karte bilježe i toponim Solinčine oko ove uvale, no izgleda da su Solinčine ipak naziv za prvu uvalu zapadno od Galešnice. To ime sugerira postojanje solana, no danas nisu vidljivi ostaci bilo kakve podvodne infrastrukture.

Grebaštica. Većina poluotoka Oštrice se od 19. stoljeća koristi za šumarske svrhe, a posljednjih desetljeća i kao uzgajalište divljači. Posljednje ljudskom rukom građene strukture su betonski bunker i rovovi ukopani u brdo oko 150 metara južno od bedema, te kapelica na krajnjem rubu poluotoka. Danas je bedem sačuvan u središnjem potezu od oko 250 metara, a naziru se i temelji obalnih kula. Uz izuzetak šibenskih tvrđava, predstavlja najbolje sačuvanu fortifikaciju nekadašnjega šibenskog distrikta.

LITERATURA

- ALDUK, IVAN, Tvrđava Kuk iznad Kučina, *Tusculum: časopis za solinske teme*, 2 (2009.), 71-83.
- ALDUK, IVAN, Nastanak i sudbina trogirске utvrde Znoilo – učenje iz pogrešaka, *Starohrvatska prosvjeta* vol. III, no. 48 (2021.), 363-384.
- BRESC, HENRI, Les voyageurs du Moyen Âge et le paysage marin, *Paysage de force et plaisir du paysage. Actes du 135e Congrès national des sociétés historiques et scientifiques, Neuchâtel, 2010*, (ur.) Henri Bresc, édition électronique, Paris: Éditions du CTHS, 2011., 47-68.
- BURIĆ, TONČI et. al., *Baba lokva: kasnosrednjovjekovno naselje*, Split, 2013.
- ČELAR, JOŠKO, „Kineski zid“ kod Grebašnice, *Slobodna Dalmacija*, 10784 (6. 12. 1979.), 6.
- DA MOSTO, ALVISE, *Il portolano del mare di Alvise da Mosto, nobile Veneto*, Venezia, 1802.
- FARIČIĆ, JOSIP, Geographical Names on 16th and 17th Century Maps of Croatia, *Kartografija i geoinformacije*, vol 6 – spec. ed. (2007.), 148-179.
- FRANJIC, JOSIP et al., Šumska vegetacija poluotoka Oštrica (Dalmacija, Hrvatska), *Šumarski list*, 9-10 (2002.), 469-478.
- FRIGANOVIĆ, MLADEN, Geografske osobine primošten-sko-rogozničkoga kraja, *Geografski glasnik*, 38 (1976.), 83-96.
- GLAVAŠ, IVO, Kaštel Andreis u Zamurvi (Jadrtovcu) u Morinjskom zaljevu kod Šibenika, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 39 (2015.), 125-130.
- GLAVAŠ, IVO; ŠPRLJAN, IVO, Utvrde u šibenskom „campo di sotto“ – ostaci kaštela Vrpolje i kule Parisotto, *Portal*, 7 (2016.), 135-146.
- GLAVAŠ, IVO; NAKIĆ, ANDRIJA; PAVIĆ, JOSIP, Rakitnica, Dazlina i Velim – ostaci nekadašnje obrane zapadnog dijela šibenskog distrikta, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 62 (2020.), 113-138.
- GRUBIŠIĆ, SLAVO, *Šibenik kroz stoljeća*, Šibenik, 1986.
- HERKOV, ZLATKO, Prinosi za upoznavanje naših starih mjera za dužinu i površinu – nastavak, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti JAZU*, 8 (1977.), 143-215.
- HERKOV, ZLATKO, Stare šibenske mjere, *Knjiga statuta, zakona i reformacija grada Šibenika*, 2. izdanje, (ur.) Željko Krnčević, Gojko Lambaša, Šibenik: Muzej grada Šibenika, 2019., 391-406.
- HILJE, EMIL, Gradnja kaštela u Ražancu 1507. godine, *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 50 (2008.), 119-145.
- KOLANOVIĆ, JOSIP, *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*, Zagreb, 1995.
- KONCANI UHAČ, IDA, Transport vina i ulja u šibenskom akvatoriju kroz antiku, *Histria Antiqua*, 50 (2007.), 361-376.
- KOZLIČIĆ, MITHAD, *Kartografski spomenici hrvatskoga Jadrana*, Zagreb, 1995.
- KOZLIČIĆ, MITHAD, Pomorske karte i plovidbeni priručnici istočnog Jadrana tijekom povijesti, *Miscellanea Adriatica et Mediterranea*, 1 (2013.), 169-197.
- KRETSCHMER, KONRAD, *Die italienischen Portolane des Mittelalters. Ein Beitrag zur Geschichte der Kartographie und Nautik. Mit einer Kartenbeilage*, Berlin, 1909.
- KUŽIĆ, KREŠIMIR, *Hrvatska obala u putopisima njemačkih hodočasnika XIV.-XVII. st.: opora – vinorodna – kršćanska*, Split, 2013.
- KUŽIĆ, KREŠIMIR, *Povijest Dalmatinske zagore*, Split, 1997.
- KUŽIĆ, KREŠIMIR, Safe bays and anchorages on the Croatian coast of the Adriatic sea according to pilgrim itineraries from the end of the fourteenth until the middle of the seventeenth century, *Social and individual spatial mobility in late medieval and renaissance Croatia in European context*, (ur.) Sabine Florence Fabijanec et al., Zagreb: Croatian Academy of Science and Arts, 2022., 217-264.
- LANE, FREDERIC C., *Venice: A Maritime Republic*, London, 1973.
- JURAN, KRISTIJAN, Puncta Ostrice – toponimski lik koji je zbunio i zavadio suvremenike, *Folia onomastica Croatica*, 19 (2010.), 117-134.
- JURAN, KRISTIJAN, Doseljavanje Morlaka u opustjela sela šibenske Zagore u 16. stoljeću, *Povijesni prilozi*, vol. 33, no. 46 (2014.), 129-158.
- JURAN, KRISTIJAN, *Otok Murter u 16. i 17. stoljeću*, Murter, 2017.
- JURAN, KRISTIJAN; BARZMAN, KAREN-EDIS; FARIČIĆ, JOSIP, Kartografija u službi Mletačke države: karta sjeverne i srednje Dalmacije nepoznatog autora s početka 16. stoljeća, *Geoadria*, 24/2 (2019.), 93-139.
- JURAN, KRISTIJAN, Popis župa i naselja Šibenske biskupije iz sredine 15. stoljeća, *Miscellanea Adriatica et Mediterranea*, 7 (2020.a), 157-186.
- JURAN, KRISTIJAN, Katastik nadarbina Šibenske biskupije iz druge polovice 15. stoljeća, *Croatia Christiana periodica*, vol. 44, no. 86 (2020.b), 23-35.

- JURAN, KRISTIJAN; ČEPO, GABRIJELA, *Stanovništvo otoka Krapnja prema matičnim knjigama i drugim povijesnim vrelima od 1630. do 1714. godine*, Šibenik, 2022.
- MARASOVIĆ, KATJA, Kaštel Cipiko u Kaštel Starome, *Prostor*, vol. 19/1 (41) (2011.), 31-41.
- MARASOVIĆ, KATJA, Mletački kaštel u Splitu, *Prostor*, vol. 20/2 (44) (2012.), 251-263.
- MARASOVIĆ, KATJA; VIDOVIĆ, REA, Prostorni razvoj kaštela sv. Mihovila na otoku Ugljanu, *Građevinar*, 71/1 (2019.), 33-43.
- MARKOVIĆ, MIRKO, *Descriptio Croatiae: hrvatske zemlje na geografskim kartama od najstarijih vremena do pojave prvih topografskih karata*, Zagreb, 1993.
- MIAGOSTOVICH, VINCENZO, Per una cronaca sebenicese, *Rivista Dalmatica* anno V., fasc. I. (1909.), 25-61, 255-295.
- MILETIĆ, ALEN, Castellum Tariona, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 101 (2008.), 59-74.
- MILETIĆ, ŽELJKO, Rimska cestovna mreža između Aruzone i Tragurija, *Radovi (Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet Zadar, Razdio povijesnih znanosti)*, 31/18 (1991./1992. [i. e. 1993.]), 63-88. [1993a]
- MILETIĆ, ŽELJKO, Rimske ceste između Jadera, Burnuma i Salone, *Radovi (Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet Zadar, Razdio povijesnih znanosti)*, 32/19 (1992./1993.), 117-150. [1993.b]
- MLINARIĆ, DUBRAVKA; FARIČIĆ, JOSIP; MIROŠEVIĆ, LENA, Historijsko-geografski kontekst nastanka Lučićeve karte Illyricum hodiernum, *Geoadria*, 17/2 (2012.), 145-176.
- Monografia militare marittima della Jugoslavia (dal Mare di Novegradi alla Boiana) II*, Copia N. 33, Roma, 1941.
- NEWETT, MARY MARGARET, *Canon Pietro Casola's Pilgrimage to Jerusalem In the Year 1494*, Manchester, 1907.
- PAVIĆ, JOSIP; NAKIĆ, ANDRIJA, *Mura Incognita: nepoznata utvrđenja Šibenika i okolice (istraživanja 2017. – 2021.)*, Šibenik, 2021.
- PAVIĆ, JOSIP, Utvrđenja Šibenika i okolice u ostavštini Luke Jelića, *Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa „Luka Jelić (1864. – 1922.) istraživač i znanstvenik: valorizacija znanstvenog opusa“* (u tisku).
- PELC, MILAN, *Život i djela šibenskog bakroresca Martina Rote Kolunića*, Zagreb, Šibenik, 1997.
- PETRIĆ, MARINKO, Toponimija istočnog Jadrana u 15. st., *Mogućnosti*, LX/1-3 (2013.), 76-93.
- PETRIĆ, MARINKO, Jadranski putopis Pietra Casole, *Prilozi povijesti otoka Hvara*, XV/1 (2022.), 95-120.
- PORRO, GIULIO, *Viaggio di Pietro Casola a Gerusalemme, tratto dall'autografo esistente nella Biblioteca Trivulzio*, Milano, 1855.
- SANUTO, MARINO, *I Diarii*, tomo II., Venezia, 1879.
- SANUTO, MARINO, *I Diarii*, tomo III., Venezia, 1880.
- SANUTO, MARINO, *I Diarii*, tomo V., Venezia, 1881.
- SANUTO, MARINO, *I Diarii*, tomo LVII., Venezia, 1902.
- SKRAČIĆ, VLADIMIR, Imena i mjesta otoka Murtera (identifikacija – distribucija – etimologija), *Folia onomastica Croatica*, 4 (1995.), 127-142.
- SLUKAN ALTIĆ, MIRELA, *Povijesna geografija rijeke Krke: kartografska svjedočanstva*, Šibenik, 2007.
- STOŠIĆ, KRSTO, *Sela šibenskog kotara*, Šibenik, 1941.
- SVIRČIĆ, ANĐELINA, Razvojne prilike naselja Donja Grebaštica uzrokovane urbanizacijom i modernizacijom, *Sociologija i prostor*, 147-148 (2000.), 151-167.
- TARAS, DINO; ŠELENDIĆ, INES, Kaprije 3 – kasnoantički brodolom kraj otoka Kaprije, *Diadora*, 33-34 (2019.-2020.), 317-346.
- TEKIĆ, IVAN; WATKINS, CHARLES, 'Sacred groves': An Insight into Dalmatian Forest History, *Šumarski list*, 7-8 (2021.), 337-346.
- VERAMENTA PAVIŠA, PATRICIJA, Tvrdava Koruna: malostonska citadela, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 32 (1992.), 391-424.
- VODANOVIĆ, ANTONIA; HULJEV, IVAN, Houses and Paths from Podgora: a Case of Landscape Sacralization, *Sacralization of Landscape and Sacred Places: Proceedings of the 3rd International Scientific Conference of Mediaeval Archaeology of the Institute of Archaeology, Zagreb, 2nd and 3rd June 2016*, (ur.) Juraj Belaj et. al., Zagreb: Institute of Archaeology, 2018., 353-366.
- VODANOVIĆ, ANTONIA, Apotropejski grafiti na kućnim portalima povijesne šibenske gradske jezgre, *Naracije straha*, (ur.) Natka Badurina, Una Bauer i Jelena Marković, Zagreb: Leykam; Institut za etnologiju i folkloristiku, 2019., 283-304.
- VRKIĆ, ŠIME, Ubikacija utvrde Ribnica iz Putopisa Evlije Čelebija, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 61 (2019.), 307-326.
- ZELIĆ, DANKO, O antičkom i srednjovjekovnom imenu grada i otoka Krka, *Croatia Christiana periodica*, 19/35 (1995.), 55-62.
- ZJAČIĆ, MIRKO, Spisi šibenskog notara Slavogosta: Quaternus imbreviaturarum Slavogosti notarii sibenicensis, *Starine*, 44 (1952.), 201-296.

ARHIVSKI IZVORI

- Arheološki muzej u Splitu, Arhiv Luke Jelića, IX. *Sibenicensia*,
- Hrvatska – Državni arhiv u Šibeniku, Bilježnici Šibenika (1414.-1797.) [1804.].
- Hrvatska – Državni arhiv u Zadru, Generalni providuri za Dalmaciju i Albaniju (1597.-1797.).
- Italija – Archivio di Stato di Venezia, 4962 – Miscellanea materie miste e notabili.
- Šibenski diplomatarij: zbornik šibenskih isprava* [elektronička građa], (ur.) Nataša Mučalo, Šibenik, Zagreb, 2015.

Abstract

OŠTRICA PENINSULA NEAR GREBAŠTICA—RESEARCH FINDINGS ON LATE MEDIEVAL WALL AND FIELD SURVEYS OF THE PENINSULA

Comprehensive research and field surveys of the Oštrica peninsula, which began in early 2020, have yielded numerous and varied results. First of all, architectural remains and surface finds in the karst field in the western part of the peninsula confirm its use during Late Antiquity, possibly in relation to the nearby Roman settlement in Grebaštica. In the late Middle Ages, most of the peninsula consisted of pastures owned by the Šibenik commune, and afterwards the diocese. Ottoman raids in the second half of the 15th century began to threaten the settlement of Grebac (Grebaštica), which was one of the most important villages in the Šibenik district at the time. It appears that the nearby Oštrica peninsula was at that time already partitioned by a 300-meter-long wall, which is documented in cartographic resources and written testimonies as *Murata* or *Muraje*. In order to further protect the village population, the Venetians extended the wall in 1497. Just like many fortification structures of similar character in Dalmatia, the wall had two coastal towers connected by a walkway and crenelation. From the southeast tower, which was discovered in recent archaeological investigations, a subsequently built wall that protected the nearby pier stretched toward the sea. After the extension of the wall and the Ottoman–Venetian war between 1499 and 1503, the village

of Grebac was abandoned. A new settlement with houses, courtyards, streets and mills was established on the Oštrica peninsula. Some buildings were located in the karst field, while others were situated adjacent to the extended wall. The peninsula was permanently inhabited only for a few decades. After that, the population moved to an even safer island of Krapanj. At the beginning of the 17th century, the coastal towers were already in a bad state, and the wall was not permanently manned. The construction of the small Church of the Holy Spirit, as well as several surface finds on the peninsula, can be tentatively dated back to the early modern period. The village of Grebaštica was rebuilt after the wars with the Ottomans ended. Since the 19th century, most of the Oštrica peninsula has been used for forestry, as well as for game farming in the past few decades. The last man-made structures include a concrete bunker and trenches dug into the hill about 150 meters south of the wall, and a chapel located at the farthest edge of the peninsula. Only the central section of the wall, approximately 250 meters long, has been preserved to this day, and the foundations of the coastal towers are also visible. Except for the fortresses in Šibenik, it represents the best-preserved fortification of the former Šibenik district.

Zorislav Horvat, Danimirka Ivanušec

Graditeljska slojevitost srednjovjekovne katedrale Sv. Petra u Đakovu

Zorislav Horvat
HR – 10 340 Vrbovec, Zagrebačka 17

Danimirka Ivanušec
Arheološki muzej Osijek
HR – 31000 Osijek, Trg Svetog Trojstva 2

UDK: 904:[726:272-523.41](497.543Đakovo)"199/202"
Prethodno priopćenje / Preliminary statement
Primljeno / Received: 31. 5. 2023

Ključne riječi: Đakovo, srednjovjekovna katedrala, arhitektonska plastika, barokne obnove, sv. Petar, Bosanska biskupija

Keywords: Đakovo, medieval cathedral, architectural decorative elements, Baroque renovations, St. Peter, Bosnian Diocese

U radu se donose nove spoznaje o graditeljskoj slojevitosti srednjovjekovne katedrale Sv. Petra u Đakovu dobivene putem arheoloških iskopavanja provedenih 1992., 2018.-2019. te 2022. godine. Izgradnja katedrale veže se uz prenošenje sjedišta Bosanske biskupije u Đakovo sredinom 13. stoljeća. Pored građevnih ostataka zidova katedrale, tijekom iskopavanja su pronađeni i brojni ulomci srednjovjekovne arhitektonske plastike koji svjedoče o njezinoj sukcesivnoj izgradnji vjerojatno otpočetoj krajem 13. / početkom 14. stoljeća i dovršena u 2. polovini 15. ili početkom 16. stoljeća, kada katedrala dobiva svoj konačni izgled. Tijekom 18. stoljeća dolazi do niza intervencija kojima je srednjovjekovna katedrala preoblikovana i obnovljena u duhu baroka. Neposredno uz nju biskup J. J. Strossmayer 1866. godine počinje graditi novu katedralu Sv. Petra koja je dovršena 1882. godine. U međuvremenu dolazi do statičke destabilizacije stare katedrale i prijetnje od urušavanja, zbog čega je koncem 1880. godine donesena odluka o njezinom uklanjanju. Rušenja je ostao pošteđen poligonalni završetak svetišta koji je prethodno bio pregrađen u kapelicu Biskupskog dvora i do današnjih je dana zadržao funkciju prostora za osobnu molitvu nadbiskupa Đakovačko-osječke nadbiskupije.

UVOD

Građevni ostaci stare katedrale Sv. Petra nalaze se na sjevernoj polovici dvorišta današnjega Nadbiskupskog dvora u Đakovu (sl. 1). Dvorište je s južne i istočne strane okruženo dvama krilima barokno-klasicističkog Biskupskog dvora, sa sjeverne strane novom katedralom, dok ga sa zapadne strane zatvara zidina s kruništem koja predstavlja jedini do danas vidljivi građevni ostatak kompleksa

srednjovjekovne Bosanske biskupije, unutar kojega se nalazila i stara katedrala.¹

Nekoliko vrijednih nalaza koji se povezuju sa srednjovjekovnim graditeljskim slojevima stare katedrale Sv. Petra u Đakovu nakon njezinog rušenja dospjeli su kao donacija đakovačkih biskupa u pojedine hrvatske muzeje. Biskup J. J. Strossmayer je tadašnjem Narodnom muzeju u Zagrebu darovao polukapitel s aspisima.² Istom muzeju 1912. godine biskup Ivan Krapac poklanja nadgrobnu ploču biskupa Ivana de Zela,³ danas izloženu u stalnom postavu Arheološkog muzeja Osijek, kao i dvije srednjovjekovne podne pločice s prikazom jelena i vjeverice, što ju je biskup J. J. Strossmayer 1896. godine darovao tadašnjem Gradskom muzeju u Osijeku.⁴ Arhitekti Vanda i Zlatko Karač obišli su 1989. godine dvorište Biskupskog dvora i u njemu zatekli

1 Spomen zidine nalazimo u članku Z. Horvata koji obrađuje katedrale unutar fortifikacija (HORVAT, ZORISLAV, 2008., 19-20) te u tekstu Z. Karača koji se dotiče srednjovjekovnih utvrda na području Đakovštine (KARAČ, ZLATKO, 2014., 404-411). O zidinama biskupijskog sklopa u Đakovu pisao je i D. Damjanović u članku o djelovanju arhitekta Josipa Vancaša u Đakovu (DAMJANOVIĆ, DRAGAN, 2008b., 178-182). Tijekom 2012. godine provedena su interdisciplinarna istraživanja na temelju čijih je rezultata izrađena Konzervatorska studija za zaštitu i obnovu ostataka zapadne zidine. Obnova je započeta koncem 2012. godine, a radovi su dovršeni u 2014. godini (Više u: MKM – KO OS, TONE PAPIĆ, *Srednjovjekovni obrambeni zid u sklopu Nadbiskupskog dvora u Đakovu – konzervatorska studija*, 2012.).

2 Polukapitel je danas pohranjen u Arheološkom muzeju u Zagrebu. O njemu je pisalo više autora: BRUNŠMID, JOSIP, 1912., 143, br. 820; DE-ANOVIĆ, ANA, 1960., 74-76; HORVAT, ANĐELA, 1979., 175-176, 181 (Taf. V:3); VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, DIANA, 1986., 17, 68-69; GOSS, VLADIMIR P., 2007., 94, br. 78; DAMJANOVIĆ, DRAGAN, 2008a., 153, 155 i DUJMOVIĆ, DANKO; VJEKOSLAV, 2010., 130-132.

3 Ploča pripada fundusu Hrvatskog povijesnog muzeja u Zagrebu. Objavljena je u nekoliko publikacija: BRUNŠMID, JOSIP, 1912., 178-179, br. 890; VALENTIĆ, MIRKO, 1969., 106-107; HORVAT, ANĐELA, 1980., 53-59; VALENTIĆ MIRKO; PRIESTER, LADA, 2002., 66 i DAMJANOVIĆ, DRAGAN, 2008a., 154-155.

4 Na poleđini pločica navodi se da potječu sa stare crkve u Đakovu. RADIĆ, MLADEN, 2001., 75.

1 Zračni snimak s naznačenim položajem ostataka stare katedrale Sv. Petra u Đakovu (foto: M. Mađerić, 2019.)

Aerial photo showing the location of the remains of the old Cathedral of St. Peter in Đakovo (photo: M. Mađerić, 2019)

više klesanih kamenih ulomaka gotičkih značajki koji su, po svemu sudeći, pripadali staroj katedrali.⁵

Bosanskom biskupijom bavili su se Josip Buturac i Antun Ivandija,⁶ Ive Mažuran,⁷ Vjekoslav Klaić⁸ te Mirko (Emerik) Gašić koji je napisao *Kratki povijesni pregled biskupije Bosansko-đakovačke i srijemske*.⁹ Sva dosadašnja saznanja o staroj katedrali Sv. Petra sabrana su u radu Dragana Damjanovića *Srednjovjekovno-barokna đakovačka katedrala i njezina sudbina*.¹⁰

Ostaci stare katedrale arheološki su istraživani u tri navrata. Prva arheološka iskopavanja obavio je Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Osijeku pod vodstvom Zvonka Bojčića u razdoblju od 14. do 30. srpnja te od 17. kolovoza do 29. rujna 1992. godine u sklopu programa zaštite, sanacije i obnove Biskupskog dvora.¹¹ S obzirom na važ-

nost otkrića i djelomičnu istraženost cjelokupnog korpusa katedrale, u 1993. godini planiran je nastavak arheoloških iskopavanja, no do njegove realizacije tada nije došlo. Arheološki muzej Osijek pod stručnim vodstvom Danimirke Podunavac proveo je dvije nove faze arheoloških iskopavanja. Prva istražna faza obavljena je u razdoblju od 16. listopada 2018. do 11. svibnja 2019. godine u sklopu projekta *Integrirani razvojni projekt obnove i turističke valorizacije kulturno-povijesnog nasljeđa biskupa Josipa Jurja Strossmayera*,¹² a druga u razdoblju od 7. do 22. rujna 2022. godine u sklopu konzervatorskih radova na uređenju pročelja kapelice Nadbiskupskog dvora i prostorije u prizemlju.¹³ Spomenuta arheološka iskopavanja pružila su nove spoznaje o graditeljskoj slojevitosti te o stilskim, tipološkim i strukturnim odrednicama stare katedrale Sv. Petra u Đakovu, o čemu će biti više riječi u nastavku ovoga rada.

5 Snimku klesanaca arhitekti Karač dali su koautoru ovoga članka, dr. sc. Z. Horvatu, na čemu im ovom prigodom zahvaljujemo.

6 BUTURAC, JOSIP, IVANDIJA, ANTUN, 1973.

7 MAŽURAN, IVE, 1995., 107-156.

8 KLAJĆ, VJEKOSLAV, 1900., 102-108.

9 GAŠIĆ, EMERICUS, 1944., GAŠIĆ, EMERIK, 2000.

10 DAMJANOVIĆ, DRAGAN, 2008a., 151-173, sa starijom literaturom.

11 MKM – KO OS, ZVONKO BOJČIĆ, *Izvještaj o izvršenim arheološkim istraživanjima u dvorištu Biskupskog dvora u Đakovu*, 1992.

12 Nositelj projekta bila je Đakovačko-osječka nadbiskupija. MKM – KO OS, DANIMIRKA PODUNAVAC, *Revizijsko i sustavno arheološko istraživanje u dvorištu Nadbiskupskog dvora u Đakovu, 2018./2019. godine (stručno izvješće)*, 2020.

13 MKM – KO OS, DANIMIRKA IVANUŠEC, *Zaštitno arheološko istraživanje na lokalitetu Đakovo, Biskupski dvor – kapelica u 2022. godini (stručno izvješće)*, 2022.; MKM – KO OS, MARKO TOKIĆ, *Kapelica Nadbiskupskog dvora u Đakovu (poligonalni zaključak svetišta srednjovjekovne katedrale) – konzervatorski elaborat i projekt obnove*, 2022.

POVIJESNI PODACI

Najstariji spomen Đakova nalazimo u darovnici ugarsko-hrvatskog kralja Bele IV. izdanoj 20. srpnja 1244. godine. Njome kralj potvrđuje raniju darovnicu svoga brata hercega Kolomana, koji je 1239. godine bosanskom biskupu Ponsi darovao posjede Đakovo (*Dyaco*) i Brezna (*Bleзна*) u Vukovskoj županiji.¹⁴ Smatra se kako su nepovoljne vjerske prilike u Bosni i sve jače širenje krivovjersstva s vremenom nagnali bosanskog biskupa da sigurnije utočište potraži na svom novom posjedu sjeverno od Save. Dana 8. svibnja 1252. godine u Đakovu (*in uilla que vocatur Diaco*) je izdana biskupska isprava u kojoj se spominje da je biskup Ponsa zaprimio izaslanika trebinjskog biskupa, a susret se dogodio ispred kuće bosanskoga biskupa (*ante domum supradicti episcopi Bosgnensis*)¹⁵ što upućuje na to da sredinom 13. stoljeća bosanski biskup ili već boravi u Đakovu ili su stvoreni uvjeti za njegov trajniji boravak ondje. Pisani izvori nam ne donose podatke o točnom vremenu preseljenja sjedišta Bosanske biskupije u Đakovo, no većina autora smatra da su se do konca 13. stoljeća bosanski biskupi već bili trajno nastanili u njemu.¹⁶ Ipak, tek se od biskupa Grgura (1308.-1314.) uz ime bosanskog biskupa počinje koristiti i drugi pridjevnik: bosanski ili đakovački (*episcopus Bosnensis seu de Diaco*) ili bosanski i đakovački (*episcopus Bosnensis et de Diaco*).¹⁷ U nedostatku podrobnijih informacija teško je precizno utvrditi kada je započeta gradnja stare katedrale u Đakovu, no, na temelju tlocrtnog oblika njezine prve graditeljske faze te karakteristika pronađenih ulomaka arhitektonske plastike, smatra se da se to zbilo u vremenu oko 1300. godine.¹⁸ Iz razdoblja 14. i početka 15. stoljeća potječe nekolicina sačuvanih pisanih izvora koji donose samo spomen katedrale, bez ikakvih drugih podataka o njezinom izgledu. Najstariji očuvani spomen potječe iz vremena stolovanja biskupa Lovre Lorandija (1336.-1347.). Riječ je o buli koju je papa Klement VI. izdao 13. lipnja 1344. godine u Avignonu, a tiče se razrješavanja spora nastalog oko prava ubiranja desetine u Bosni između franjevaca i bosanskog biskupa Lovre, u kojoj se navodi kako bosanski biskup, tj. da od prikupljenih sredstava „gradi, ukrašava i oprema neophodnim potrepštinama katedralnu i ostale crkve na području svoje dijeceze“.¹⁹ Đakovačka katedrala nadalje se spominje u ispravi koju je dana 13. veljače 1355. godine bosanski

ban Tvrtko u prisustvu biskupa Peregrina i drugih svjedoka izdao dubrovačkom knezu Nikoli Barbadicu upravo pokraj nje (*in Dyaco prope ecclesiam catedralem*).²⁰ Koncem 1410. godine kralj Žigmund i kraljica Barbara skupa s pratnjom u Đakovu provode Božić i u katedrali prisustvuju svečanoj misi koju je osobno služio biskup Benedikt II. (1410.-1426.).²¹ Paralelno s izgradnjom biskupijskog kompleksa započinje i njegovo utvrđivanje, vjerojatno dovršeno do početka 15. stoljeća jer se u ispravi ugarsko-hrvatskog kralja Žigmunda Luksemburškog izdanoj 1. kolovoza 1406. godine Đakovo po prvi puta spominje kao tvrđava (*castrum Dyako*).²² Naredno razdoblje, u kojem ne nalazimo spomena katedrale, obilježeno je opetovanim upadima akindžija i brojnim pustošenjima koja su, uz druge krajeve, zadesila i okolicu Đakova. Kaptol je i dalje ostao u Đakovu i nastavio s javnim djelovanjem sve do 1525. godine. Nakon pogibije bosanskog biskupa Jurja II. od Paline u bitci na Mohačkom polju kanonici kaptola i preostali službenici biskupije trajno napuštaju Đakovo. Koncem srpnja ili početkom kolovoza 1536. godine Đakovo osvajaju snage Mehmed-bega, na čelu s Arnaud Mehmed (Memi-begom)²³ i njime vladaju sve do 1687. godine.²⁴

Srednjovjekovna katedrala je kraj osmanske okupacije Đakova dočekala u relativno dobrom stanju, o čemu svjedoči i slikovni prikaz Đakova iz 1697. godine.²⁵ Poznato je da su Osmanlije pretvarali crkve u džamije na više mjesta koja bi osvojili,²⁶ a to je mogao biti slučaj i s đakovačkom katedralom. Adaptacija katedrale u džamiju mogla je uslijediti odmah po zauzimanju Đakova jer se u turskom popisu stanovništva 1565. godine spominje da je u đakovačkoj utvrdi postojala „časna tvrđavska džamija“.²⁷ Pojedini izvori iz 1. polovine 17. stoljeća svjedoče o tome da je katedrala Sv. Petra u Đakovu bila pretvorena u džamiju.²⁸ Bosanski biskup Marijan Maravić u izvještaju iz 1658. godine govori o stanju svoje biskupije, navodeći pritom da je katedrala

14 SMIČIKLAS, TADIJA, 1906., 236-240; MAŽURAN, IVE, 1995., 107.

15 SMIČIKLAS, TADIJA, 1906., 494-495; MAŽURAN, IVE, 1995., 109.

16 I. Mažuran donosi podatak kako je za vrijeme stolovanja bosanskog biskupa Tome početkom 1293. godine Kaptol bosanske crkve preseljen iz Bosne u Đakovo, iako ne citira izvor iz kojega je preuzeo taj navod (MAŽURAN, IVE, 1995., 110).

17 MAŽURAN, IVE, 1995., 112.

18 Tome u prilog svjedoče i rezultati radiokarbonske analize ukopa koji pripadaju najstarijem horizontu ukopavanja unutar i oko katedrale (ukop u zidanoj grobnici u središnjem dijelu svetišta (cal AD 1270 - 1370) i ukop u prostoj zemlji uz vanjsko lice sjevernog zida broda (cal AD 1290-1390)).

19 SMIČIKLAS, TADIJA, 1913., 137-139; MAŽURAN, IVE, 1995., 115.

20 SMIČIKLAS, TADIJA, 1914., 269-270; MAŽURAN, IVE, 1995., 115.

21 MAŽURAN, IVE, 1995., 131.

22 IPOLYI, ARNOLD; NAGY, IMRE; VÉGHÉLY, DESZŐ, 1880., 435; MAŽURAN, IVE, 1995., 130. To potvrđuju i rezultati konzervatorskih istraživanja prema kojima se prva graditeljska faza očuvane zapadne zidine datira na prijelaz 14. u 15. stoljeće (MKM – KO OS, TONE PAPIĆ, 2012., 39).

23 MAŽURAN, IVE, 1995., 133-152.

24 BÖSENDORFER, JOSIP, 1910., 338.

25 DAMJANOVIĆ, DRAGAN, 2008a., 158, Slika 3. Prikaz je izradio austrijski topograf Nicholas Sparr de Bensdorf. Izvornik se čuva u Ratnom arhivu u Beču.

26 KARAČ, ZLATKO; ŽUNIĆ, ALEN, 2018., 51; Na primjer, današnja Fethija – džamija u Bihaću brod je bivše franjevačke crkve (HORVAT, ZORISLAV, 2006b., 67, 91).

27 PAPIĆ, TONE; VALENCIĆ, BOŽICA, 1990., 70; SINOBAD, MARKO; ŠUNJIĆ, MAJA, 2022., 18.

28 DAMJANOVIĆ, DRAGAN, 2008a., 156; SINOBAD, MARKO; ŠUNJIĆ, MAJA, 2022., 18.

2 Katastarski snimak biskupijskog kompleksa u Đakovu iz 1863. godine (<https://maps.arcanum.com/en/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=2049048.4683341472%2C5669868.127594178%2C2049955.5608807504%2C5670191.193471539> (8. rujna 2023.))

Cadastral map of the diocesan complex in Đakovo from 1863 (<https://maps.arcanum.com/en/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=2049048.4683341472%2C5669868.127594178%2C2049955.5608807504%2C5670191.193471539> (08 September 2023))

već odavno „oskvrnuta“ (*profanata*),²⁹ tj. da su ju oskvrnuli Osmanlije, no pojam *profanata* odveć je nejasan i općenit da bi se iz njega moglo nešto više reći o stvarnom stanju katedrale u tom vremenu i da li je ona tada još uvijek služila kao džamija.

Izveštaji svećenika s početka 18. stoljeća navode kako je katedrala dosta urušena i bez krova, ali da se može popraviti.³⁰ U narednom razdoblju, uslijed stabilizacije političkih prilika u Slavoniji, započinje i obnova srednjovjekovnoga biskupijskog kompleksa i katedrale, čiji su ostaci većim dijelom poslužili za formiranje nove barokne katedrale. Prema pisanim izvorima, biskup Juraj Patačić (1703.-1716.) je dao obnoviti staro svetište katedrale na način da je ono preoblikovano u manju katedralu.³¹ Patačićev nasljednik, biskup Petar Bakić (1716.-1749.) nastavio je s obnovom arhitektonskog sklopa srednjovjekovne katedrale na prostoru njezinog broda te je po završetku radova katedralu opremio novim crkvenim inventarom.³² Značajan doprinos baroknoj obnovi i posebice unutrašnjem uređenju katedrale dao je i biskup Josip Čolnić (1751.-1773.).³³

Slikovne prikaze tadašnjeg vanjskog izgleda stare katedrale i biskupskog dvora nalazimo na zaglavlju cehovskog

lista s kraja 18. ili početka 19. stoljeća³⁴ i karti biskupije iz 1826. godine.³⁵ Osobito je dragocjen katastarski snimak biskupijskog kompleksa iz 1863. godine,³⁶ na kojem su ucrtni pozicija i tlocrt stare katedrale (sl. 2). Za potrebe izgradnje nove katedrale, koja je otpočeta 1866. i završena 1882. godine, uklanjaju se dijelovi zidina i kula na sjevernoj strani biskupijskog kompleksa te pojedini dijelovi stare katedrale.³⁷ U rujnu 1880. godine katedrala je zatvorena zbog prijetnje od urušavanja kora. S obzirom da više nije mogla biti vraćena u funkciju, koncem iste godine biskup J. J. Strossmayer donosi odluku o njezinom rušenju i prodaji građevnog materijala, od koje su namaknuta dodatna sredstva za izgradnju nove katedrale.³⁸

ANALIZA ARHITEKTONSKOG SKLOPA SREDNJOVJEKOVNE KATEDRALE

Položaj stare đakovačke katedrale je, možemo reći na temelju prethodno spomenutog katastarskog snimka iz 1863. godine, bio točno određen i prije početka arheoloških iskopavanja. Ostaci katedrale, orijentirane u smjeru istok - zapad, javljaju se na svega 20-25 cm ispod današnje hodne površine dvorišta Nadbiskupskog dvora. Arheološkim iskopavanjima provedenim 2018.-2019. godine određena je ukupna dužina srednjovjekovne katedrale od 47,50 m,

29 DAMJANOVIĆ, DRAGAN, 2008a., 157; SINOBAD, MARKO; ŠUNJIĆ, MAJA, 2022., 18.

30 DAMJANOVIĆ, DRAGAN, 2008a., 160.

31 Isto, 161.

32 Isto, 162.

33 SRAKIĆ, MARIN, 1991., 41-42, 44; DAMJANOVIĆ, DRAGAN, 2008a., 163.

34 DAMJANOVIĆ, DRAGAN, 2008a., 165, Slika 7.

35 Isto, 164, Slika 6. Jedan primjerak karte čuva se u Spomen muzeju biskupa Josipa Jurja Strossmayera u Đakovu.

36 Isto, 166, Slika 8.

37 Isto, 166 i 167.

38 Isto, 167-168.

3 Fotogrametrijski snimak ostataka stare katedrale Sv. Petra u Đakovu, arheološka iskopavanja 2018. – 2019. i 2022. godine (izradio: M. Mađerić, 2022.)
Photogrammetric survey of the remains of the old Cathedral of St. Peter in Đakovo, archaeological excavations conducted in 2018–2019 and 2022 (prepared by: M. Mađerić, 2022)

ne računajući kontrafore na svetištu (sl. 3).³⁹ Katedrala je imala vrlo izduženi brod unutrašnjih dimenzija 22,4 x 9,4 m. Na zapadnom pročelju nalazio se rizalitno istaknuti zvonik s dimenzijama unutrašnjeg prostora 4 x 4 m. Svetište katedrale, ukupne unutrašnje dužine 16,6 m, sastoji se od šireg pravokutnog dijela na zapadnoj (unutrašnje širine 7,35 m) i užeg poligonalnog zaključka na istočnoj strani.⁴⁰

U istočnom dijelu broda i zapadnom dijelu svetišta katedrale tijekom arheoloških iskopavanja otkrivena su dva srednjovjekovna poda. Stariji pod (Av=109,07 m n. v.) načinjen je od priklesanih komada lomljenog kamena različite veličine, a spojevi između kamena ispunjeni su s ulomljenim komadima opeke. Pod je bio presvučen tankim slojem vapnenog morta kojim su zapunjene i fuge između kamena. Mlađi pod (Av = 109,20 m n. v.) izrađen je od kamenih ploča različite veličine te cjelovitih i prelomljenih rimskih opeka. Unutar svetišta od ovog poda ostala je očuvana samo

posteljica od lomljene opeke zalivene vapnenim mortom na kojem su ostali očuvani otisci opločnika u negativu.

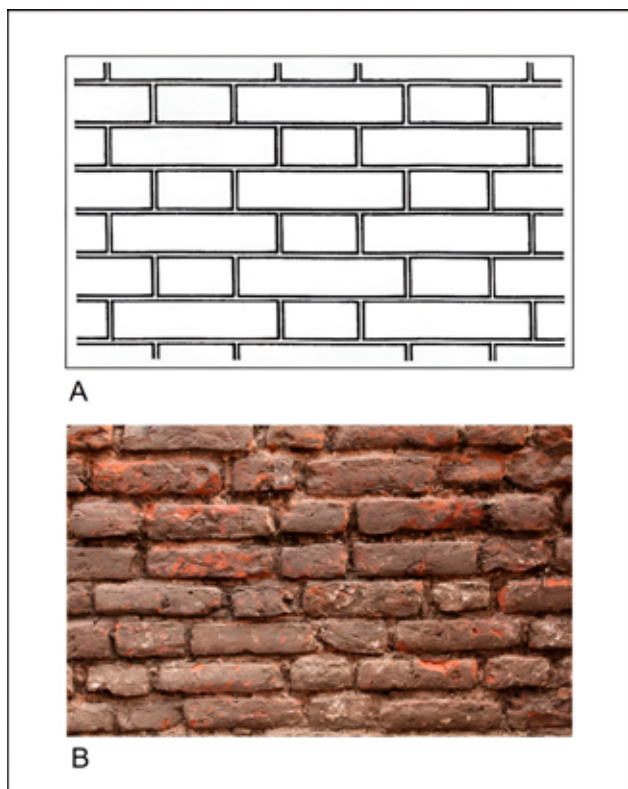
Debljina zidova broda katedrale relativno je mala: južni zid 105 cm, zapadni zid 106 cm i sjeverni zid 107 cm. Sjeverni zid zvonika debljine je 126 cm, a južni 120 cm. Sjeverni zid pravokutnog dijela svetišta je nešto tanji (96 cm), a južni deblji (100 cm). Debljina zidova poligonalnog dijela svetišta je svega 82 cm. Srednjovjekovna katedrala zidana je opekama, a način izvedbe lica zida bio je *uzdužnjak* – *vežnjak* – *uzdužnjak* (sl. 4 a i b), iako se zidari toga nisu uvijek uredno držali. Formatu opeka⁴¹ su sljedeći:

- pravokutni dio svetišta 26 x 13 x 6,5 - 28 x 14 x 7 cm
- kosi kontrafor starijeg dijela svetišta (temelj)
27,5 x 14,5 x 6-6,5 cm
- kosi kontrafor (iznad sokla) 25,5 x 13,5 x 6,5-6 cm
- zid broda 26 x 13 x 6,5 - 28 x 14 x 7 cm
- zvonik 27 x 12 x 7 cm
- rimske opeke, uporabljene za popločavanje poda
44 x 30-31 x 6 cm

39 Arhitektonski snimak ostataka katedrale načinio je Konzervatorski projektni atelje iz Osijeka (TOKIĆ, MARKO, 2019.). Dr. sc. Z. Horvat koristio je predmetni snimak pri ranijim analizama katedrale (HORVAT, ZORISLAV, 2022b.), kao i za potrebe izrade ovoga članka.

40 Točne dimenzije unutrašnjeg dijela ovog sklopa nije moguće utvrditi radi kasnijih baroknih pregradnji.

41 Opeke su izmjerene prilikom arheoloških iskopavanja 2018.-2019. godine i ovdje su njihovi formati dani kao zaokružene veličine.

4 Gotički način zidanja opekama: a. Shematski prikaz izgleda lica zida (crtež: Z. Horvat, 2022.); b. Đakovo, detalj sjevernog zida broda – donji dio (foto: D. Podunavac, 2018.)

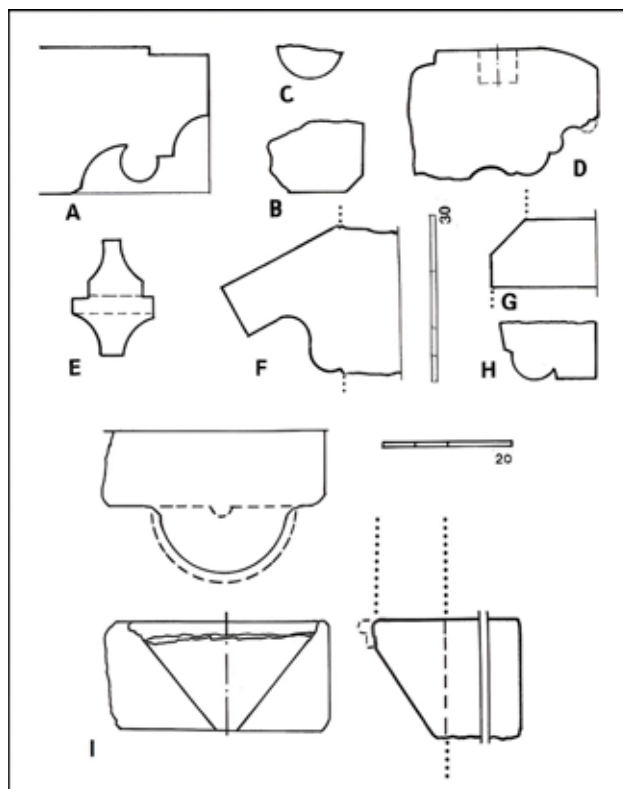
Gothic brickwork: a. Schematic representation of the wall face (drawing: Z. Horvat, 2022); b. Đakovo, detail of the north wall of the nave—lower section (photo: D. Podunavac, 2018)

Približni omjer stranica opeka $1 : 2 : 4 = 6,5 : 13-14 : 27-28$ cm odgovara starijim srednjovjekovnim razdobljima.⁴² Uporaba profilne opeke danas nije na građevini vidljiva, ali među arheološkim nalazima ima nekoliko takvih profilnih opeka, pronađenih u slojevima urušavanja na unutrašnjem dijelu zvonika.⁴³ Brojnijoj skupini nalaza srednjovjekovne arhitektonske plastike pripada ona načinjena od različitih vrsta kamena (sl. 5). Radi se o ulomcima portala, svodnih rebara, vijenaca i sokla (vjerojatno kontrafora), zatim konzola, dijelova prozorskih kružišta, otklesanih dijelova nekih većih i složenijih profilacija (niša? sedilišta?) i drugo.⁴⁴ Dio pronađenih klesanih kamenih ulomaka bio je ponovno upotrijebljen kao spolij u novijoj, baroknoj gradnji.

42 HORVAT, ZORISLAV, 2003a., 148. Bilo je to nazočno i u nešto starijoj, romaničkoj arhitekturi, bitno je da su romaničke opeke najčešće manjeg formata: 5-6/10-11/20-22 cm, što je moglo biti još cistercitsko naslijeđe (HORVAT, ZORISLAV, 2003a., 146-148).

43 Do sada se sa sigurnošću mogu navesti slijedeći objekti na kojima je primijenjena profilna opeka. To su crkve u Gorjanima, Lipovcu, Crkvarima kod Orahovice, Šaregradu, Tomašu kod Bjelovara i Čazmi.

44 HORVAT, ZORISLAV, 2022a.

5 Neke profilacije srednjovjekovne kamene arhitektonske plastike iz Đakova: a. Dovratnik gotičkog portala na zapadnom dijelu sjevernog zida broda; b. Ulomak dovratnika (?); c. Ulomak torusa portala (?); d. Ulomak kasnogotičkog portala; e. Dio vertikalnog šprjka sakralnog prozora; f. Ulomak vijenca kontrafora; g. Ulomak sokla kontrafora; h. Dio neke veće profilacije; i. Konzola nepoznate namjene – službe ili skulpture? (crtež: Z. Horvat, 2023.)

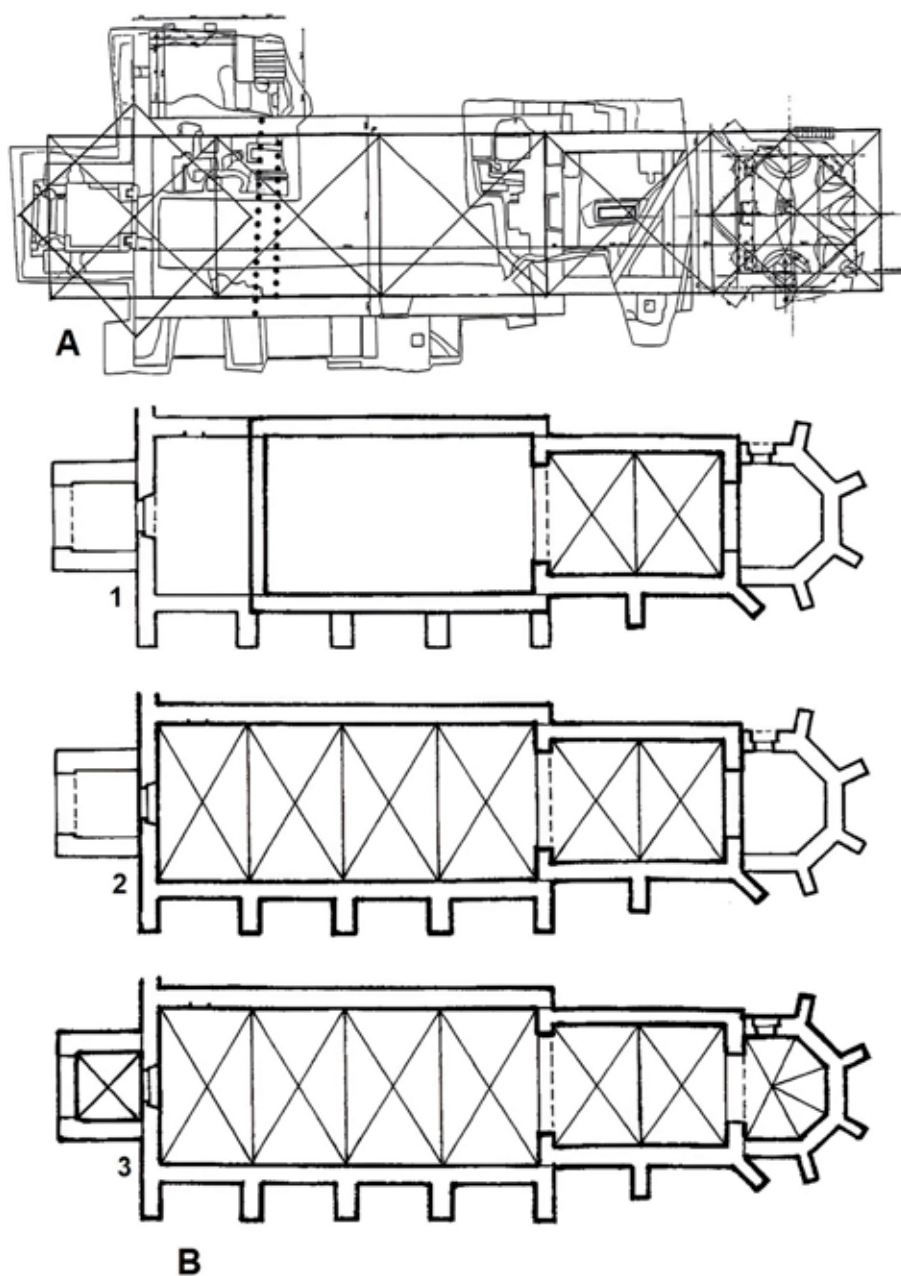
Some moldings of medieval stone architectural sculptures from Đakovo: a. Doorframe of the Gothic portal on the western section of the north wall of the nave; b. Doorframe fragment (?); c. Fragment of the portal torus (?); d. Fragment of the late Gothic portal; e. Section of the vertical glazing bar of a sacral window; f. Fragment of the buttress cornice; g. Fragment of the buttress socle; h. Section of a larger molding; i. Console of unknown purpose—liturgical function or sculpture? (drawing: Z. Horvat, 2023)

PRETPOSTAVLJENI SLIJED IZGRADNJE SREDNJOVJEKOVNE KATEDRALE

Temeljem analiza tlocrta utvrđeno je više faza gradnje srednjovjekovne đakovačke katedrale, od kojih je svaka imala svoju kvadrangulaciju. Konačni tlocrt katedrale bio je određen geometrijskom shemom kvadrangulacije, s ukupno pet kvadrata, veličine stranica 4 hvata i 5 stopa (sl. 6 a).

Rezultati arheoloških iskopavanja ukazuju na to da je u vremenu oko 1300. godine bila izgrađena jednobrodna crkva s izduženim pravokutnim svetištem (sl. 6 b1), ukupne vanjske dužine od 28,90 m, s unutrašnjom dužinom broda 15,20 m i svetišta 10,20 m. Sličan tlocrt nalazimo na augustinskoj crkvi u Križevcima, građenoj tijekom 2. polovine 13. stoljeća.⁴⁵

45 HORVAT, ZORISLAV, 2013., 26, Sl. 15.

6 a. Tlocrt stare đakovačke katedrale nakon arheoloških istraživanja s ucrtanom kvadrangulacijom zadnje srednjovjekovne faze gradnje; b. Prikaz faza gradnje tijekom srednjeg vijeka: 1. Prva faza - jednobrodna crkva s izduženim pravokutnim svetištem, oko 1300. godine; 2. Druga faza - dogradnja broda i presvođenje broda tijekom 15. stoljeća; 3. Treća faza - dogradnja zvonika i užeg poligonalnog zaključka svetišta, 2. polovina 15. – početak 16. stoljeća (crtež: Z. Horvat, 2023.)

a. Floor plan of the old cathedral in Đakovo after archaeological research, with the quadrangulation of the final medieval construction phase; b. Depiction of construction phases during the Middle Ages: 1. First phase—a single-nave church with an elongated rectangular sanctuary, around the year 1300; 2. Second phase—addition of a nave and its vaulting during the 15th century; 3. Third phase—addition of the bell tower and a narrower polygonal end of the sanctuary, second half of the 15th century or early 16th century (drawing: Z. Horvat, 2023)

Pronađeni ostaci dijagonalnog kontrafora vezani na jugoistočni ugao svetišta govore o postojanju svoda unutar ovoga prostora. Iako je kontrafor bio zidan opekama, sačuvani sokl mu je kameni i nešto je složenije profilacije (sl. 7 a i b1). Sličnu profilaciju sokla nalazimo na nekim gotičkim sakralnim objektima s kraja 13. i iz 14. stoljeća: franjevačkoj crkvi u Našicama (sl. 7 b2), župnoj crkvi u Dragotinu (sl. 7 b3), crkvi u Glogovici (sl. 7 b4)⁴⁶, ali i na pavlinskoj crkvi u Lepoglavi s početka 15. stoljeća.⁴⁷ Svodu svetišta mogao bi pripadati jedan pronađeni ulomak rebra s kruškolikim završetkom,

dosta oštećenim, ali se na temelju profilacije datira oko 1300. godine. Rebra slične profilacije nalazimo primjerice na svetištu franjevačke crkve u Našicama (usp. sl. 9).⁴⁸

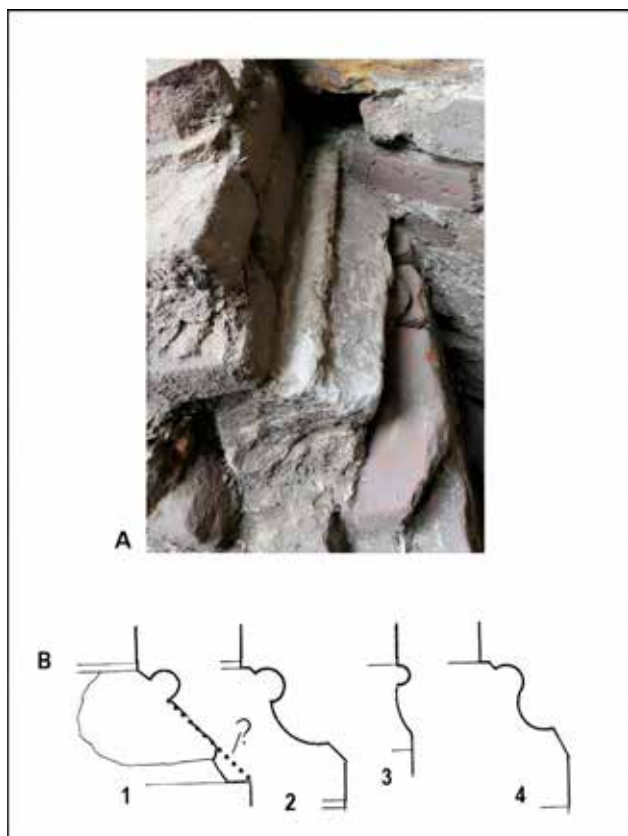
Potrebno je upozoriti kako je unutrašnji prostor svetišta srodne veličine kao biskupska kapela Sv. Stjepana uz zagrebačku katedralu. Ova je kapela izgrađena tijekom druge polovine 13. stoljeća te je mogla služiti kao biskupska kapela u doba obnove svetišta zagrebačke katedrale nakon provale Mongola.⁴⁹ Posebice je intrigantno da u kapeli Sv. Stjepana nalazimo polukapitel s dva aspisa prekrivenih vratova, baš kao i na polukapitelu iz Đakova

46 Za priložene snimke profilacija soklova iz Našica, Dragotina i Glogovice prema kojima su izrađeni crteži zahvaljujemo se kolegi R. Ivanušcu iz Konzervatorskog odjela u Slavonskom Brodu.

47 HORVAT, ZORISLAV, 1992., 92, Sl. 91, l.

48 IVANUŠEC, RATKO, 2010., 49, Sl. 42.

49 DEANOVIĆ, ANA; ČORAK, ŽELJKA; GATTIN, NENAD, 1988., 245; HORVAT, ZORISLAV, 2006a., 25-26.

7 a. Đakovo – nalaz dijagonalnog kontrafora na jugoistočnom uglu pravokutnog dijela svetišta s tragovima kamenog sokla (foto: D. Ivanušec, 2022.); b. Profilacije nekih soklova: 1. Đakovo, ostatak kamenog sokla na dijagonalno postavljenom kontraforu; 2. Sokl na franjevačkoj crkvi u Našicama; 3. Sokl na župnoj crkvi u Dragotinu; 4. sokl na kapeli Sv. Stjepana u Glogovici (crtež: Z. Horvat, 2023.)

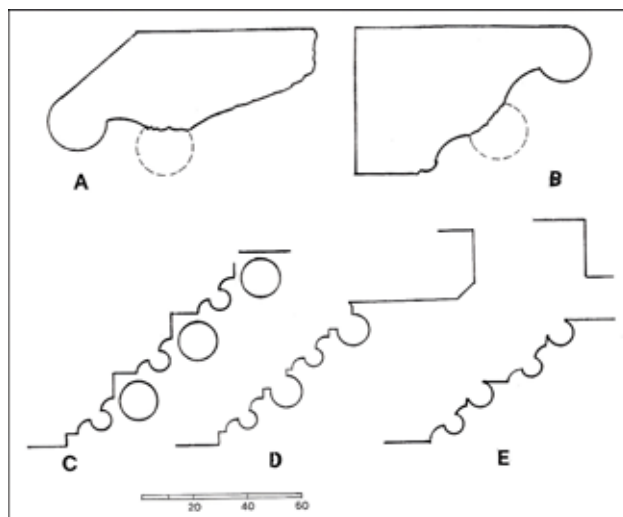
a. Đakovo—discovery of a diagonal buttress on the southeast corner of the rectangular section of the sanctuary, with traces of a stone socle (photo: D. Ivanušec, 2022); b. Moldings of several socles: 1. Đakovo, remains of a stone socle on a diagonally placed buttress; 2. Socle from the Franciscan church in Našice; 3. Socle from the parish church in Dragotin; 4. Socle from St. Stephen's Chapel in Glogovica (drawing: Z. Horvat, 2023)

kojeg je biskup Strossmayer poklonio Narodnom muzeju u Zagrebu.⁵⁰ Premda među njima postoji razlika u „rukopisu“ majstora koji su kapitele klesali, tema s aspisima je vrlo zanimljiva.⁵¹ Prema srednjovjekovnom bestijariju, aspisi simboliziraju grešnike koji priklanjaju jedno uho uz zemlju, a drugo začepljuju vrhom svog repa, ne želeći slušati „glasove života“.⁵² Nepoznato je, međutim, iz kojeg objekta potječe đakovački polukapitel. Svojom temom i

50 Na povezanost između ovih dvaju polukapitela prvi je upozorio G. Szabo (SZABO, GJURO, 1929., 70).

51 DEANOVIĆ, ANA; ČORAK, ŽELJKA; GATTIN, NENAD, 1988., 31. Temu apsisa nalazimo i na zaglavnom kamenu svoda kapele Sv. Ladislava u zagrebačkoj katedrali (DEANOVIĆ, ANA; ČORAK, ŽELJKA; GATTIN, NENAD, 1988., 28-29).

52 DEANOVIĆ, ANA, 1960., 79: napomena 25, 81: napomena 26. Utjecaji su kod zagrebačkog polukapitela sa zapada, a kod đakovačkog se najvjerojatnije radi o bizantskom utjecaju.

8 a, b. Đakovo – ulomci romaničko-ranogotičkog portala; c. Topusko, cistercijska crkva – profilacija zapadnog (glavnog) portala; d. Topusko, cistercijska crkva – profilacija sjevernog (bočnog) portala; e. Medvedgrad, gradska kapela – profilacija nadvoja zapadnog portala (crtež: Z. Horvat, 2023.)

a, b. Đakovo—fragments of a Romanesque-early Gothic portal; c. Topusko, Cistercian church—molding of the western (main) portal; d. Topusko, Cistercian church—molding of the northern (side) portal; e. Medvedgrad, town chapel—molding of the lintel of the western portal (drawing: Z. Horvat, 2023)

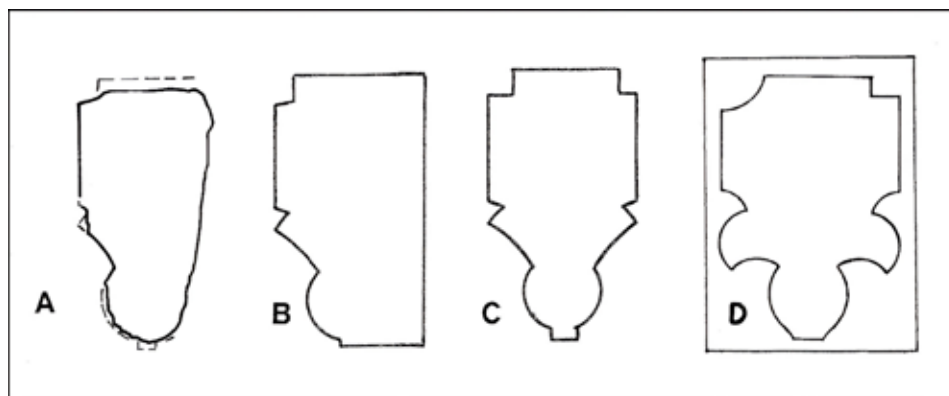
oblikovanjem vjerojatno je nastao tijekom 13. stoljeća.⁵³ Gore je abak kapitela završavao poligonalno oblikovanim vijencem, a približno je u sredini gornje plohe abaka bila izdubljena rupa promjera 7,5 cm i dubine 22 cm. Sam je polukapitel prilično oštećen, bilo od atmosferilija, bilo da je već bio izrađen dosta grubo. Oblik polukapitela mogao bi upućivati da je njegovo mjesto moglo biti u prostoru svodenom s bar dva svodna polja, a sudeći po bočnim stranicama, bio je ugrađen u ravan zid, dakle u sredini, a ne u kut prostora kojega je trebalo presvoditi. Polukapitel je pripadao prilično jakom polustupu, promjera 32 cm, koji bi odgovarao većoj visini prostora i većem rasponu, kakvog ima i unutrašnji prostor pravokutnog svetišta.

Ovoj crkvi mogli bi pripadati i pronađeni dijelovi portala romaničko-ranogotičkih stilskih značajki (sl. 8 a i b). Slične profilacije portala javljaju se na više sakralnih objekata iz kraja 13. i prve polovine 14. stoljeća koji pokazuju odlike prijelaznog, kasnoromaničko-ranogotičkog stila: cistercijskoj crkvi u Topuskom (sl. 8 c i d), kapeli na Medvedgradu (sl. 8 e), župnoj crkvi u Dragotinu, možda i južni portal crkve Sv. Duha u Hrastovici.⁵⁴

Do nastavka gradnje srednjovjekovne katedrale dolazi, po svemu sudeći, tijekom 15. stoljeća, kada je nadograđen

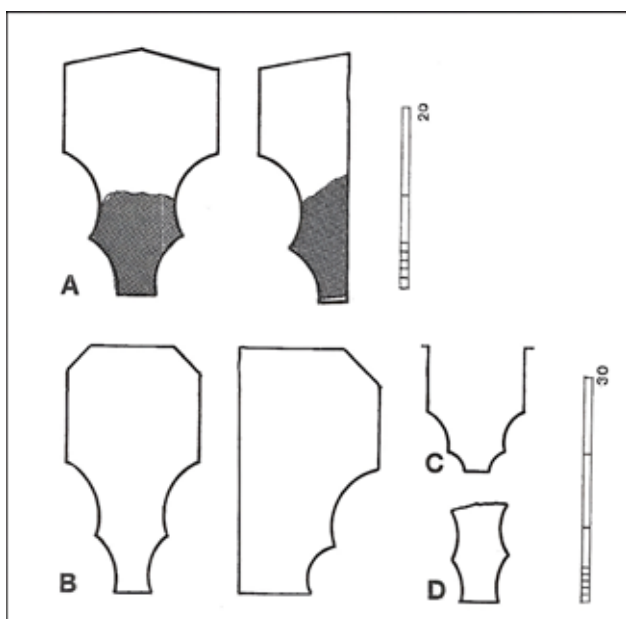
53 DEANOVIĆ, ANA, 1995., 74-76; DEANOVIĆ, ANA; ČORAK, ŽELJKA; GATTIN, NENAD, 1988., 28-29; HORVAT, ANĐELA, 1979., 175-176; GOSS, VLADIMIR P., 2007., 94.

54 HORVAT, ZORISLAV, 1992., 131, Sl. 134, c.

9 a, b, c. Đakovo – ulomak svodnog rebra kruškolike profilacije i rekonstrukcija ulomka kao polurebra i potpunog rebra; d. Našice – ulomak svodnog rebra s kruškolikom profilacijom i bočnim zaliscima (crtež: Z. Horvat 2023.)

a, b, c. Đakovo – fragment of a vault rib with pear-shaped molding and the reconstruction of said fragment as half- and full rib; d. Našice – fragment of a vault rib with flaps on each side (drawing by: Z. Horvat 2023)

10 a. Đakovo – ulomci svodnog rebra i polurebra s dvije užljebine s pokušajem rekonstrukcije; b. Svodno rebro i polurebro iz franjevačke crkve u Kloštar Ivaniću; c. Svodno rebro sa župne crkve u Markuševcu kod Zagreba; d. Ulomak svodnog rebra iz župne crkve u Sotinu (crtež: Z. Horvat, 2023.)

a. Đakovo – fragments of a vault rib and semi-rib with two grooves, with an attempt at reconstruction; b. Vault rib and semi-rib from the Franciscan church in Kloštar Ivanić; c. Vault rib from the parish church in Markuševcu near Zagreb; d. Fragment of a vault rib from the parish church in Sotin (drawing: Z. Horvat, 2023)

i produžen brod crkve (usp. sl. 6 b2). Tom je prigodom, sudeći po dodanim kontraforima i njihovom rasporedu, presvođen i stariji i noviji dio broda. Ovo produženje broda moglo je uslijediti sredinom 15. stoljeća, kad je Nikola II. Iločki postao kralj Bosne. Možemo se zapitati je li do njega došlo zbog dodavanja empure uz novo zapadno pročelje za Nikolu II. Iločkog? Tih je godina đakovački biskup bio Benedikt III. (1468.-1480.). Analiza tlocrta kvadrangulacijom pokazuje jedinstvenost tlocrta, uključujući i zvonik pred zapadnim pročeljem te dodavanje poligonalnog zaključka svetištu. Produljenje broda moglo je trajati nešto vremena i nakon smrti Nikole II. Iločkog, tim više što je ondašnji biskup Benedikt III. djelovao dulje vremena.

Uz južni je zid broda bilo prizidano pet kontrafora, što govori o gotičkom načinu svođenja crkvenih prostora, a nađeni oblici profilacija ulomaka vijenaca kontrafora, koje su snimili Vanda i Zlatko Karač, odgovaraju 15. stoljeću. Tijekom arheoloških iskopavanja nije se došlo do donjeg dijela kontrafora, što bi moglo pomoći točnijem određenju kontrafora i svođenja, međutim položaj kontrafora odgovara svođenju cijelog prostora broda, uključivo dodavanju novoga zapadnog pročelja. Nađeni ulomci svodnih rebara s dvije užljebine (sl. 10 a) odgovaraju nastanku tijekom druge polovine 15. do početka 16. stoljeća, a uočeni su i na više sakralnih objekata u nas: franjevačkim crkvama u Kloštar Ivaniću (sl. 10 b)⁵⁵ i Voćinu,⁵⁶ župnim crkvama u Markuševcu kod Zagreba i u Sotinu⁵⁷ (sl. 10 c i d), kaptolskoj crkvi u Kaptolu kraj Požege⁵⁸ i drugdje. Važan je nalaz da su svodna rebra s dvije užljebine bila ličena vapnenim mlijekom, bijelom bojom, što je još jedan dokaz, da je brod bio presvođen, a ne samo započet.

Ovdje valja spomenuti đakovačkog biskupa Luku Baratina (1490.-1493.) koji je nešto kasnije bio zagrebački biskup (1500.-1510.), neobično značajna djelovanja.⁵⁹ U njegovo je doba završeno presvođenje zagrebačke katedrale svodnim rebrima s profilacijom,⁶⁰ nalik ovoj đakovačkoj s dvije užljebine, a po njemu je osnovani franjevački samostan u Kloštar Ivaniću imao identičnu profilaciju svodnih rebara kao u brodu đakovačke katedrale.

Posebno je pitanje, kakav je mogao biti kasnogotički svod broda đakovačke katedrale, križni svod ili mrežasti (ili zvjezdasti) svod 2. polovine 15. stoljeća? Tek se po nekim malim pojedinostima, npr. ulomku pete rebara,

55 HORVAT, ZORISLAV, 1991., 46, Sl. 58, a i c.

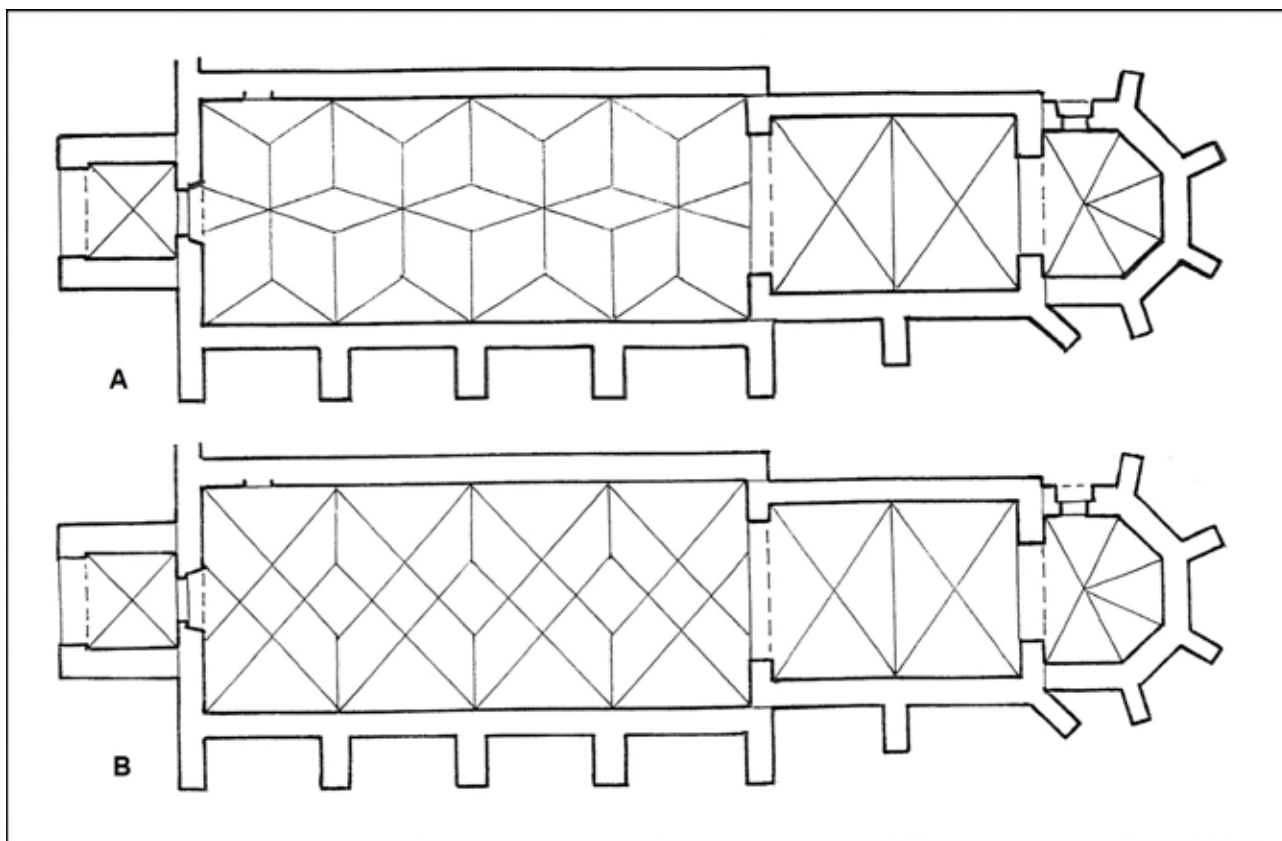
56 HORVAT, ZORISLAV, 1992., 86, Sl. 86, e.

57 HORVAT, ZORISLAV; ŠIMIČIĆ, ĐURO, 2005., 78, Sl. 45.

58 HORVAT, ZORISLAV, 1992., 88, Sl. 87, k.

59 HORVAT, ZORISLAV, 1980., 83, 87, 97-98; HORVAT, ZORISLAV, 1991., 43-46; HORVAT, ZORISLAV, 1992., 83, 87 i 88; HORVAT, ZORISLAV, 2009., 23.

60 HORVAT, ZORISLAV, 2009., 23, sl. 5.

11 Mogući izgled kasnogotičkog svoda u brodu stare đakovačke katedrale: a. zvjezdasti svod; b. mrežasti svod (crtež: Z. Horvat, 2023.)
Possible appearance of the late-Gothic vault in the nave of the old cathedral in Đakovo: a. star vault; b. net vault (drawing: Z. Horvat, 2023)

može naslućivati postojanje kakva složenijeg, mrežastog (ili zvjezdastog) svoda (sl. 11). Tijekom 2. polovine 15. stoljeća te oko 1500. godine u Slavoniji je izgrađeno više crkava i svođeno onda suvremenim mrežastim svodovima: franjevačka crkva u Voćinu, trobrodna crkva Sv. Petra u Iloku, kaptolska crkva u Kaptolu kraj Požege, a naposljetku, tu je i već spomenuto presvođenje svetišta zagrebačke katedrale.

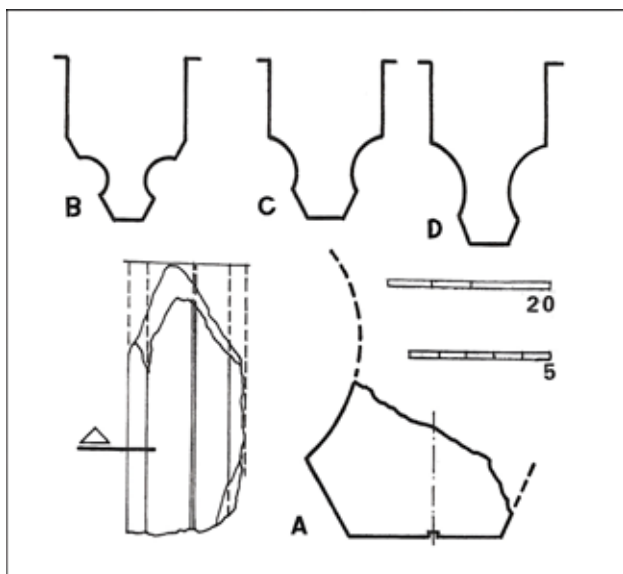
Najvjerojatnije tijekom 2. polovine 15. ili početkom 16. stoljeća srednjovjekovna katedrala dobiva svoj konačni volumen dogradnjom rizalitno istaknutog zvonika uz novo zapadno pročelje i s produžetkom svetišta kojem je na istočnoj strani pridodan uži poligonalni zaključak (sl. 6 b3). O mogućoj izgradnji zvonika tijekom 2. polovine 15. stoljeća svjedoče formati opeka te ulomci svodnih rebara s jednom užljebinom pronađeni na njegovom unutrašnjem prostoru (sl. 12 a). Takvu profilaciju svodnih rebara susrećemo na više sakralnih objekata kod nas izgrađenima tijekom 15. stoljeća: kapeli Sv. Ane u Gornoj Plemenščini (sl. 12 b), župnoj crkvi sv. Trojstva u Radoboju (sl. 12 c), kapeli Sv. Martina u Martinščini (sl. 12 d) i na drugim mjestima. O dogradnji poligonalnog zaključka svetišta (današnje kapelice Nadbiskupskog dvora) svjedoče ostaci naknadno zaziđanog jednodijelnog prozora (monofore) koji se nalazi na

njegovom jugoistočnom zidu (sl. 13).⁶¹ S obzirom da je luk nadvoja ovog prozora polukružan, a ne šiljast, pretpostavlja se da je poligonalni zaključak svetišta mogao biti dograđen paralelno sa svođenjem broda katedrale, tijekom 2. polovine ili bliže kraju 15. stoljeća. Ovaj je prostor mogao biti svođen uobičajenim križnim svodom nošenim polustupovima, čiji su klesanci s otklesanim profilacijama nađeni u četiri ugla prostorije u prizemnoj zoni kapelice (sl. 14). Obijanjem pročeljne žbuke na zidovima kapelice utvrđeno je da je poligonalni zaključak svetišta izvana bio poduprt kontraforima koji su kasnije otklesani. Barokna obnova je ovaj prostor nešto povisila te ga opremila s tri etaže.

U pogledu tlocrtnog rješenja srednjovjekovne katedrale potrebno je upozoriti na formalnu srodnost s katedralom Sv. Jakova u Udbini,⁶² a riječ je o jednobrodnoj građevini s dugačkim svetištem koje je imalo poligonalno završenu i

61 Prozor je otkriven tijekom radova na obnovi Biskupskog dvora 1998. godine, prilikom čega je obijena sva vanjska žbuka na zidovima kapelice, kao i žbuka u unutrašnjem dijelu prostorije u njezinoj prizemnoj zoni (MKM – KO OS, MARKO TOKIĆ, 2022., 22-25).

62 Arheološka iskopavanja vodio je arheolog Radomir Jurić iz Arheološkog muzeja Zadar. O tome više u: JURIĆ, RADOMIR, 2004., 2008. i 2011. Analizom katedrale u svom se radu o srednjovjekovnim katedralnim crkvama Krbavsko-modruške biskupije bavio i Z. Horvat (HORVAT, ZORISLAV, 2003b., 73-80, 84-87).

12 a. Đakovo – ulomci svodnih rebara s jednom užljebinom; b. Svodno rebro iz kapele Sv. Ane u Plemenšćini; c. Svodno rebro iz župne crkve Sv. Trojstva u Radoboju; d. Svodno rebro iz kapele Sv. Martina u Martinšćici (crtež: Z. Horvat, 2023.)

a. Đakovo—fragments of vault ribs with one groove; b. Vault rib from the chapel of St. Anne in Plemenšćina; c. Vault rib from the Parish Church of the Holy Trinity in Radoboj; d. Vault rib from St. Martin's Chapel in Martinšćina (drawing: Z. Horvat, 2023)

svođenu apsidu, dakle tip tlocrta kakav je imala i đakovačka katedrala (sl. 15).

BAROKNE OBNOVE SREDNJOVJEKOVNE KATEDRALE

U unutrašnjosti srednjovjekovne katedrale te uz njezino sjeverno i južno pročelje na nekoliko su pozicija otkriveni ostaci baroknih intervencija. Na spoju između broda i svetišta pronađen je poprečni zazor građen od prelomljenih opeka i lomljenog kamena, na čijem se središnjem dijelu nalaze potencijalni ostaci vratne niše portala (širi utor sa skošenom špaletom na južnoj strani /sl. 16, crvena oznaka/). Portal bi prema položaju odgovarao prvoj, manjoj baroknoj katedrali s početka 18. stoljeća, nastaloj obnovom svetišta srednjovjekovne katedrale u vrijeme stolovanja biskupa Jurja Patačića (1703.-1716.).⁶³

U sjeveroistočnom i jugoistočnom uglu broda otkriveni su ostaci opekama zidanih i dijagonalno postavljenih postamenata bočnih baroknih oltara, ispod i oko kojih se javlja popločenje od cjelovitih i prelomljenih pravokutnih opeka (sl. 16, plave oznake). Ostaci istovjetnog popločenja mjestimično su očuvani uz sjeverni zid svetišta (Av = 110,62 m n.v.) te uz sjeverni i južni zid broda u njegovom zapadnom dijelu (Av = 110,73 - 110,78 m n.v.).

Na nekoliko pozicija unutar svetišta i broda crkve otkriveni su ostaci još jednog baroknog poda načinjenog od

13 Ostaci kasnogotičke monofore na jugoistočnom zidu poligonalnog zaključka svetišta (foto: D. Podunavac, 2018.)

Remains of the late Gothic monofora on the southeast wall of the polygonal sanctuary end (photo: D. Podunavac, 2018)

kamenih ploča (Av=110,68 - 110,73 m n.v.). Prema pisanim izvorima, biskup Josip Čolnić (1751.-1773.) dao je zamijeniti staro popločenje od opeka novim podom od kamenih ploča.⁶⁴ Pored toga, opremio je katedralnu crkvu i s četiri nova oltara. Vrlo fragmentarno očuvani ostaci jednog od tih oltara pronađeni su u sjevernom dijelu svetišta (sl. 17).⁶⁵ Radi se o bogato dekoriranom baroknom oltaru izrađenom u tehnici štukomramora koji se, na temelju komparativnih analiza, datira u 2. polovinu 18. stoljeća (podudarnosti s oltarom Sv. Ilije u župnoj crkvi Sv. Ilije u Lipniku⁶⁶ i oltarom Sv. Izidora u župnoj crkvi Sv. Mihovila u Stražemanu,⁶⁷ oba iz 1760. godine).⁶⁸

64 Isto, 163.

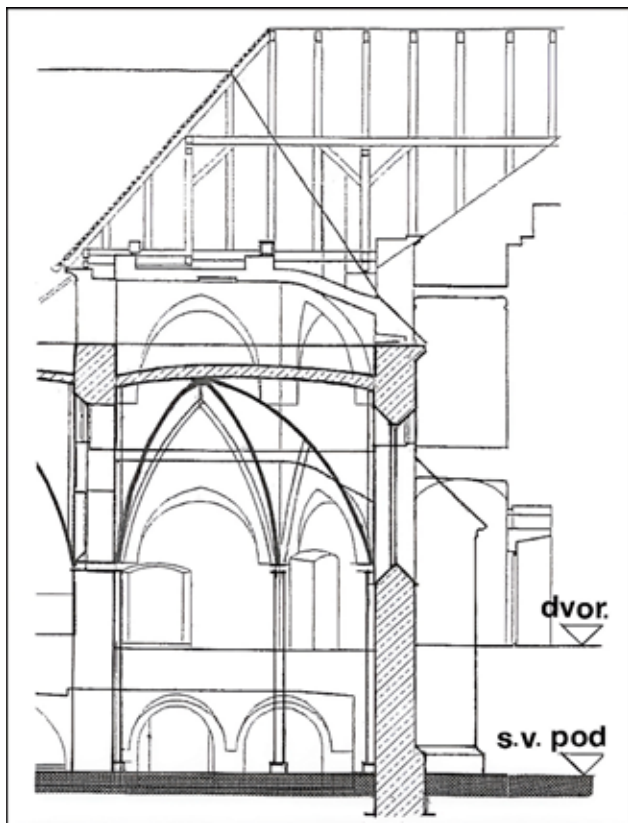
65 Tvrtka Vuksan d.o.o. napravila je primarno čišćenje i zaštitu ulomaka oltara te sortiranje i spajanje prepoznatljivih dijelova oltara (35-38%) (VUKSAN, JOSIP, 2020.; VUKSAN, JOSIP, 2021.).

66 ZAJEC, VLASTA, 2011., 180-181.

67 Isto, 182-184.

68 Na prostoru sjeverne Hrvatske poznato je svega deset primjeraka baroknih štukomramornih oltara. Zanimljivo je za istaknuti kako je za većinu njih naručitelj bio zagrebački biskup Franjo Thauszy (1751.-1769.) koji je bio Čolnićev prethodnik na biskupskoj stolici u Đakovu. Njegovom su preporukom mogli biti nabavljeni i štukomramorni oltari za đakovačku katedralu.

63 DAMJANOVIĆ, DRAGAN, 2008a., 161.

14 Mogući izgled kasnogotičkog svetišta stare đakovačke katedrale, presjek na podlozi današnjeg stanja biskupske kapelice (crtež: Z. Karač; rekonstrukcija: Z. Horvat, 2023.)

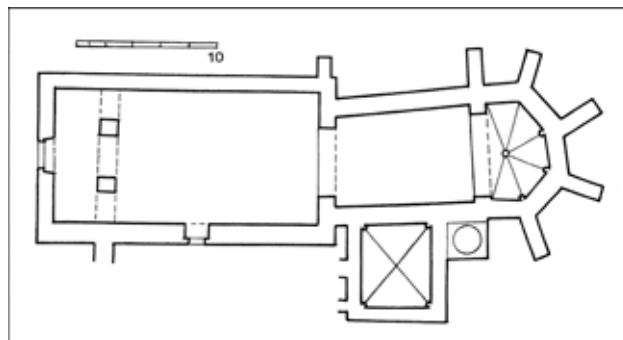
Possible appearance of the late Gothic sanctuary of the old cathedral in Đakovo, cross-section based on the current state of the bishop's chapel (drawing: Z. Karač; reconstruction: Z. Horvat, 2023)

U sjeverozapadnom uglu broda, na udaljenosti od 1,15 m istočno od zapadnog zida broda, nalaze se ostaci baroknog kora, čija se izgradnja vezuje uz djelovanje biskupa Petra Bakića (1716.-1749.).⁶⁹ Od kora su na ovom dijelu katedrale ostali sačuvani segment nosivog zida stubišta i kvadratični postament jednog od stubova (sl. 18, plave oznake). Obje strukture su zidane od opeka i na njima se mjestimično javlja sloj bjeličaste žbuke (debljine 2-3 cm), koji nalazimo i u gornjoj zoni očuvanih dijelova zidova broda i svetišta katedrale.

Uz sjeverni zid broda čitavom njegovom dužinom prostire se sklop od nekoliko podzemnih baroknih kripti. Povijesni izvori nam ne donose podatke o vremenu njihovog funkcioniranja, niti o tome tko je bio pokopan u njima.⁷⁰

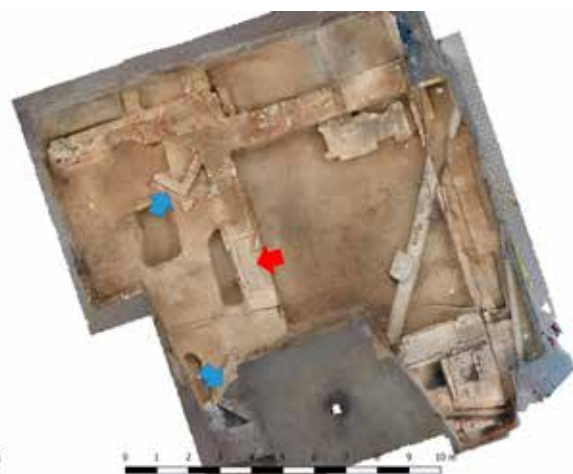
⁶⁹ SRAKIĆ, MARIN, 2017., 199.

⁷⁰ Pored ovoga sklopa kripti, postojale su još dvije barokne kripe. Jedna se nalazila ispod broda i prostirala se čitavom njegovom dužinom. Izgrađena je u vrijeme stolovanja biskupa Petra Bakića (SRAKIĆ, MARIN, 2017., 199), a u funkciji je bila od 1760. do 1809. godine i u nju je pored svjetovnih svećenika i kanonika bilo ukopano i nekoliko uglednijih đakovčana (CEPELIĆ, MILKO, 1910., 15-17). Ostaci ove kripe djelomično su otkriveni na tri pozicije prilikom arheoloških iskopavanja. Druga kripa nalazila se ispod biskupske kapelice i u njoj je bilo pokopano pet biskupa (počevši od Mateja Krtice /†1805./ do Josipa Kukovića /†1861./), čiji su posmrtni ostaci, zajedno s ostacima biskupa Josipa Čolnija (†1773.), 2. studenog 1882. godine preneseni i sahranjeni u kripti nove katedrale (CEPELIĆ, MILKO, 1910., 17).

15 Udbina, gotička katedrala Sv. Jakova – rekonstrukcija tlocrta prema rezultatima arheoloških iskopavanja (crtež: Z. Horvat, 2023.)

Udbina, Gothic Cathedral of St. James—floor plan reconstruction based on the results of archaeological excavations (drawing: Z. Horvat, 2023)

16 Istočni dio broda i svetište, fotogrametrijski snimak – ostaci vratne niše portala (crvena oznaka) i postamenata bočnih baroknih oltara (plave oznake) (izradio: M. Mađerić, 2018.)

Eastern part of the nave and sanctuary, photogrammetric survey—remains of the portal's door niche (red mark) and bases of side Baroque altars (blue marks) (prepared by: M. Mađerić, 2018)

Kripte su srušene 1866. godine prilikom kopanja temelja za novu katedralu, zajedno s prizemnom strukturom koja se nalazila nad njima,⁷¹ a koja je ucrtana na ranije navedenom katastarskom planu iz 1863. godine (vidi sl. 2).⁷² U cijelosti je istražena najzapadnija kripa, unutrašnjih dimenzija 5,7 x 5 m, u koju se pristupalo preko stubišta i ulaza na istočnoj strani (sl. 18, crvena oznaka). Kripa je bila presvođena bačvastim svodom i imala je tri vertikalna odzračnika (jedan na zapadnom i dva na sjevernom zidu). S obzirom da unutar nje nisu pronađeni pokojnici, pretpostavlja se da su prije početka rušenja ovoga sklopa oni bili izmješteni na drugu lokaciju.

Unutar zapadnog i južnog zida broda otkriveni su ostaci dvaju baroknih portala. Od zapadnog portala (sl. 19 a,

⁷¹ DAMJANOVIĆ, DRAGAN, 2008a., 165.

⁷² Ostaci poprečnih zidova navedene prizemne strukture otkriveni su tijekom arheoloških iskopavanja uz istočni završetak sjevernog zida katedrale.

17 Ulomci različitih dijelova arhitektonike štukomramornog baroknog oltara (foto: D. Podunavac, 2021.)

Fragments of different parts of the architectonics of the stucco marble Baroque altar (photo: D. Podunavac, 2021)

crvena oznaka i sl. 19 b) očuvane su višestruko profilirane kamene baze dovratnika i vratna niša širine 265 cm (Av=110,60 m n.v.), dok su od južnog portala (sl. 19 a, plava oznaka i sl. 19 c) ostali sačuvani kameni prag i vratna niša širine 193 cm (Av=110,75 m n.v.). Ispred oba portala javlja se popločenje od većih komada klesanaca oko kojih se nalazi dvorišno popločenje načinjeno od cjelovitih i prelomljenih pravokutnih opeka (Av=110,90 m n.v.). Ulazni dio ispred južnog portala uokviren je većim šesterokutnim podnim opekama.

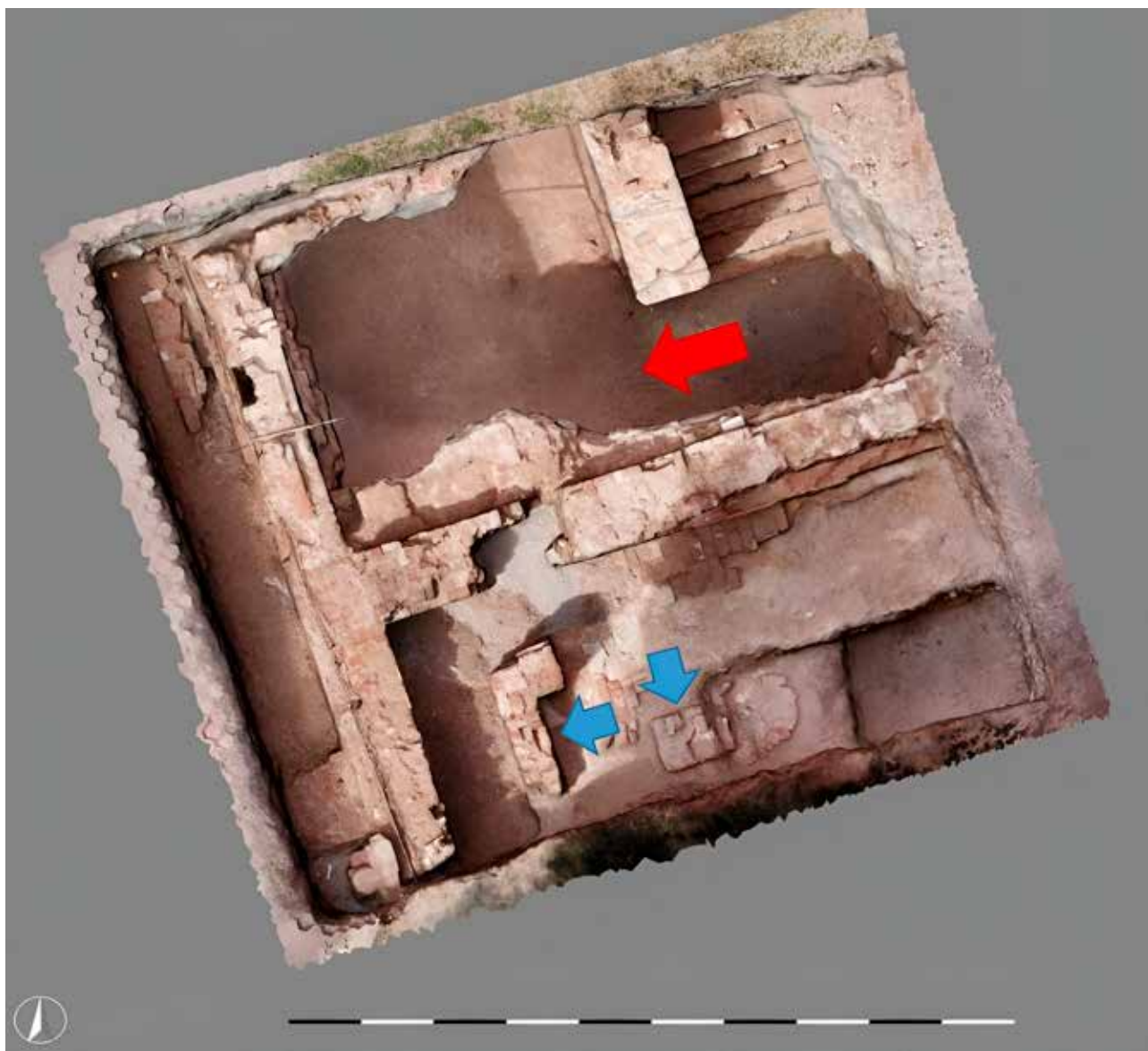
Uz južno pročelje crkve pronađeni su ostaci sedam masivnih kontrafora koje je koncem 18. stoljeća podigao biskup Matej Krtica (1773.-1805.) zbog destabilizacije perimetralnih zidova katedrale (sl. 19 a).⁷³ Kontrafori su, kao i prethodno spomenuti sklop podzemnih baroknih kripti, ucrtani na katastarskom planu iz 1863. godine (vidi sl. 2) i njihova pozicija na planu poklapa se sa situacijom na terenu. Za sedmi barokni kontrafor, koji se veže na jugoistočni

ugao biskupske kapele/pravokutnog dijela svetišta kasnogotičke katedrale, ustanovljeno je da je podignut nad ostacima gotičkog kontrafora, zbog čega se pretpostavlja da su i za preostalih šest baroknih kontrafora kao temelj mogli poslužiti stariji gotički kontrafori.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Analiza građevnih ostataka stare đakovačke katedrale ukazuje na to da je oko 1300. godine prvo bio izgrađen jedan manji sakralni objekt (jednobrodna crkva s izduženim pravokutnim svetištem), koji je tijekom 15. stoljeća dogradnjom broda produžen prema zapadu. Brod katedrale, kao i svetište, vjerojatno su bili svođeni tek sredinom ili u 2. polovini 15. stoljeća. U Slavoniji toga doba podignut je priličan broj značajnih građevina, utvrda, crkava i samostana, poput monumentalnog palasa knezova Iločkih, samostana u Voćinu i Iloku, novog sjedišta požeškog kaptola u Kaptolu kraj Požege, crkve u Lipovcu, utvrde oko Iloka, Ružice, Erduta, Voćina, Osijeka, Broda i slično, a pojačan je i đakovački biskupski kaštel. Stoga ne treba čuditi kasnogotičko uređenje đakovačke katedrale – svođenje te dogradnja zvonika i produženje svetišta, koji su izvedeni

⁷³ DAMJANOVIĆ, DRAGAN, 2008a., 164-165. M. Tokić povezuje ovaj graditeljski zahvat uz sanaciju štete koju je prema pismu biskupa Čolnića iz 1758. godine prouzročio potres, prilikom čega je stradao svod katedrale (MKM – KO OS, MARKO TOKIĆ, 2022., 36.).

18 Sjeverozapadni dio broda i sjeverno pročelje, fotogrametrijski snimak – ostaci podzemne barokne kripe (crvena oznaka) i baroknog kora (plave oznake) (izradio: M. Mađerić, 2018.)

Northwest part of the nave and north facade, photogrammetric survey—remains of the underground Baroque crypt (red mark) and Baroque choir (blue marks) (prepared by: M. Mađerić, 2018)

tijekom druge polovine 15. do početka 16. stoljeća. Ovdje se valja dotaknuti vrlo važnog pitanja, prisutnog kod svake gradnje: tko je financirao završetak gradnje srednjovjekovne đakovačke katedrale? Radi se o razdoblju iza sredine 15. stoljeća, nakon turskog osvajanja Bosanskog kraljevstva, kada bosanska biskupija gubi veći dio svoje baze južno od Save. Tu smo sad kod činjenice da je Nikola II. Iločki, iako kralj Bosne samo sedam godina, gradeći svoju veliku rezidenciju u Iloku,⁷⁴ mogao sudjelovati i u gradnji đakovačke

74 Nikola II. Iločki bio je dovoljno moćan i ambiciozan da si, kako to dolikuje jednom kralju, uredi rezidenciju u Iloku, koja podsjeća na prijestolnice Budim i Hradčani (HORVAT, ZORISLAV, 2002., 114). U svakom slučaju, Ilok je tijekom 2. polovine 15. stoljeća bio veliko gradilište i fortifikacijske i sakralne arhitekture pa su iste građevinske radionice mogle raditi i na svodaču đakovačke katedrale.

katedrale. Njegovoj je rezidenciji, da bi bila potpuna, nedostajala katedrala. Tek nešto kasnije, za njegovog nasljednika Lovre Iločkog, mogla je biti izgrađena trobrodna crkva Sv. Petra apostola unutar zidina rezidencije Iločkih. Znakovito je da je ta iločka crkva bila posvećena sv. Petru, baš kao i đakovačka katedrala.

U vrijeme osmanske okupacije unutar đakovačke utvrde postojala je „časna tvrđavska džamija“. S obzirom da je svetište srednjovjekovne katedrale oslobođenje Slavonije dočekalo u relativno dobrom stanju, pretpostavlja se da je upravo ono moglo biti preuređeno u džamiju. Na taj je način ostao očuvan barem jedan dio nekadašnje katedrale, koja je tijekom 18. stoljeća nizom graditeljskih zahvata preoblikovana i obnovljena u duhu baroka. Pojedini veći

19 Sjeverozapadni dio broda i sjeverno pročelje, fotogrametrijski snimak – ostaci podzemne barokne kripe (crvena oznaka) i baroknog kora (plave oznake) (izradio: M. Mađerić, 2018.)

Northwest part of the nave and north facade, photogrammetric survey—remains of the underground Baroque crypt (red mark) and Baroque choir (blue marks) (prepared by: M. Mađerić, 2018)

zahvati, poput prigradnje sklopa podzemnih kripti uz sjeverno pročelje broda, zacijelo su s vremenom doveli do narušavanja statike katedrale te je ona u konačnici, zbog nemogućnosti daljnjeg korištenja, srušena koncem 1880. godine. Zanimljiv je podatak da je biskup Strossmayer u uvjetima dražbe za rušenje katedrale zatražio da se nastali otpadni građevni materijal (šuta) iskoristi za zatrpavanje njezinih ostataka i niveliranje terena u dvorištu Biskupskog dvora te za nasipavanje cesta kod sjemeništa i vlastelinskih zgrada,⁷⁵ što je potvrđeno dosadašnjim arheološkim iskopavanjima provedenim unutar dvorišta i na Trgu biskupa J.

J. Strossmayera.⁷⁶ Također, jedan od glavnih uvjeta dražbe bio je da se kamen koji bi prilikom rušenja bio izvađen iz zidova, osobito onaj vrjedniji, ostavi biskupiji kao svjedok njezine srednjovjekovne povijesti. Ostaje nam nepoznato jesu li, pored uvodno spomenutih nalaza, prilikom rušenja katedrale pronađeni još neki značajniji komadi arhitektonске plastike i ako jesu, gdje su oni s vremenom završili.

Po završetku arheoloških iskopavanja, u suglasnosti s Đakovačko-osječkom nadbiskupijom, donesena je odluka da će otkriveni tlocrtni ostaci stare katedrale Sv. Petra biti parterno prezentirani u sklopu predstojećeg uređenja unutrašnjeg vrta Nadbiskupskog dvora.

⁷⁵ DAMJANOVIĆ, DRAGAN, 2008a., 168.

⁷⁶ BEDNJANEC, LINDA, 2011., 27; SINOBAD, MARKO; ŠUNJIĆ, MAJA, 2022., 110.

LITERATURA

- BEDNJANEC, LINDA, Đakovo – Trg J. J. Strossmayera, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 7/2010 (2011.), 25-27.
- BÖSENDORFER, JOSIP, *Crtice iz slavonske povijesti s osobitim obzirom na prošlost županija: Križevačke, Virovitičke, Požeške, Cisdravske baranjske, Vukovske i Srijemske te kr. i slob. grada Osijeka u srednjem i novom vijeku*, Osijek, 1910.
- BRUNŠMID, JOSIP, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Vol. 12, No. 1 (1912.), 129-176.
- BUTURAC, JOSIP; IVANDIJA, ANTUN, *Povijest katoličke crkve među Hrvatima*, Zagreb, 1973.
- CEPELIĆ, MILKO, *Djakovačka groblja, Đakovo*, 1910.
- DAMJANOVIĆ, DRAGAN, Srednjovjekovno-barokna đakovačka katedrala i njezina sudbina, *Radovi*, 40 (2008a.), 151-173.
- DAMJANOVIĆ, DRAGAN, Arhitekt Josip Vancaš i katedrala s biskupskim sklopom u Đakovu, *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, Vol. 8, No. 1 (2008b.), 174-188.
- DEANOVIĆ, ANA, Srednjovjekovna arhitektonska plastika u Stjepanovoj kapeli na Kaptolu, *Iz starog i novog Zagreba*, 2 (1960.), 67-84.
- DEANOVIĆ, ANA, *Kapela Sv. Stjepana u Zagrebu*, Zagreb, 1995.
- DEANOVIĆ, ANA; ČORAK, ŽELJKA; GATTIN, NENAD, *Zagrebačka katedrala*, Zagreb, 1988.
- DUJMOVIĆ, DANKO; JUKIĆ, VJEKOSLAV, Počeci Bosanske biskupije, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Vol. 43, No. 1 (2010.), 127-133.
- GAŠIĆ, EMERICUS, *Brevis conspectus historicus dioecesium Bosniensis-Diacovensis et Sirmienses e fontibus historicis concinnatus curriculisque vitarum auctus*, Mursae (Osijek) 1944.
- GAŠIĆ, EMERIK, *Kratki povijesni pregled biskupije bosansko-đakovačke i srijemske*, preveo i priredio Stjepan Sršan, Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2000.
- GOSS, VLADIMIR P., *Stotinu kamenčića izgubljenog raja – Romanička skulptura u muzejima i zbirkama između Save i Drave*, (ur.) Vjekoslav Jukić, Tihana Puc, katalog izložbe, Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu, 2007.
- HORVAT, ANĐELA, Über die steinskulptur der Arpadenzeit in kontinental Kroatien, *Alba Regia*, XVII (1979.), 173-183.
- HORVAT, ANĐELA, Épitaph des Johannes de Zela aus Đakovo, *Építés-Építészettudomány*, XII. kötet, 1-4 szám (1980.), 53-59.
- HORVAT, ZORISLAV, Izgradnja lađe zagrebačke katedrale, *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, Vol. 23, No. 1 (1980.), 67-98.
- HORVAT, ZORISLAV, Franjevačka crkva sv. Ivana Krstitelja u Kloštar Ivaniću u svjetlu srednjovjekovnoga načina projektiranja, *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, Vol. 34, No. 1 (1991.), 43-54.
- HORVAT, ZORISLAV, *Katalog gotičkih profilacija*, Zagreb, 1992.
- HORVAT, ZORISLAV, Utvrde grada Iloka, u: *Iločki statut 1525. godine i iločko srednjovjekovlje – znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem*, Osijek – Ilok, 11. – 13. listopada 2000.: zbornik radova, (ur.) Tomislav Raukar, Zagreb – Osijek: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, 2002., 105-131.
- HORVAT, ZORISLAV, Opeke u srednjovjekovnim gradnjama u okolici Bjelovara, Arheološka istraživanja u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji i pogrebni ritusi na teritoriji Hrvatske: znanstveni skup, Bjelovar, 25.-27. rujna 1996., *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 21 (2003a.), 145-162.
- HORVAT, ZORISLAV, *Srednjovjekovne katedralne crkve Kravsko-modruške biskupije*, Zagreb – Gospić, 2003b.
- HORVAT, ZORISLAV; ŠIMIČIĆ, ĐURO, Sotin – obnova župne crkve Blažene Djevice Marije Pomoćnice, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 28/2004 (2005.), 55-90.
- HORVAT, ZORISLAV, Kapela Sv. Stjepana Prvomučenika u nadbiskupskom dvoru, *Naša katedrala*, 10 (2006a.), 20-26.
- HORVAT, ZORISLAV, Crkva Sv. Antuna u Bihaću – današnja Fethija džamija, u: *Tkivo kulture. Zbornik u čast Franje Emanuela Hoška*, (ur.) Nela Veronika Gašpar, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2006b., 67-97.
- HORVAT, ZORISLAV, Katedrale u zidinama, *Naša katedrala*, 12 (2008.), 19-26.
- HORVAT, ZORISLAV, Ulomak rebra svoda iz katedrale, *Naša katedrala*, 13 (2009.), 22-24.
- HORVAT, ZORISLAV, Novi pogled na križevačku augustinsku crkvu u srednjem vijeku, *Cris: časopis Povijesnog društva Križevci*, Vol. XV, No. 1 (2013.), 18-30.
- HORVAT, ZORISLAV, Đakovo – stara katedrala – Snimka arhitektonske plastike, Vrbovec, siječanj 2022a.
- HORVAT, ZORISLAV, Đakovo – stara katedrala – Analiza tlocrta, Vrbovec, listopad 2022b.
- IPOLYI, ARNOLD; NAGY, IMRE; VÉGHELY, DESZÖ, *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius Hungaricus*, VII (1880.).
- IVANUŠEC, RATKO, *Franjevačka crkva Sv. Antuna Padovanskog sa samostanom u Našicama – konzervatorsko istraživanje i obnova*, Našice, 2010.
- JURIĆ, RADOMIR, Arheološka istraživanja na Udbini (1996-2003), u: *Prošlost obvezuje – povijesni korijeni Gospičko – senjske biskupije* (Zbornik biskupa Mile Bogovića),

- (ur.) Franjo Emanuel Hoško, Rijeka: Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Teologija u Rijeci, 2004., 119-133.
- JURIĆ, RADOMIR, Arheološka istraživanja u Udbini (1996.-2006.), Arheološka istraživanja u Lici i Arheologija pećina i krša: znanstveni skup, Gospić, 16.-19. listopada 2007., *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 23 (2008.), 165-182.
- JURIĆ, RADOMIR, Udbina – stolnica sv. Jakova, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 7/2010 (2011.), 503-505.
- KARAČ, ZLATKO, Srednjovjekovne utvrde, gradine i gradišta na području Đakovštine, u: *Ascendere historiam – Zbornika u čast Milana Kruheka*, (ur.) Marija Karbić, Hrvoje Kekez, Ana Novak, Zorislav Horvat, Zagreb: Hrvatski Institut za povijest, 2014., 399-424.
- KARAČ, ZLATKO; ŽUNIĆ, ALEN, *Islamska arhitektura i umjetnost u Hrvatskoj – Osmanska i suvremena baština*, Zagreb, 2018.
- KLAIĆ, VJEKOSLAV, Crtice o Vukovarskoj županiji i Đakovu u srednjem vijeku, *Viestnik kraljevskog hrvatsko – slavonsko – dalmatinskog arhiva*, 2 (1900.), 98-108.
- MAŽURAN, IVE, Đakovo i Bosansko – đakovačka biskupija od 1239. do 1536. godine, *Diacovensia: teološki prilozi*, Vol. 3, No. 1 (1995.), 107-156.
- PAPIĆ, TONE; VALENČIĆ, BOŽICA, Župna crkva Svih svetih u Đakovu, Zagreb, 1990.
- RADIĆ, MLADEN, Dvije srednjovjekovne podne pločice iz Đakova u Muzeju Slavonije u Osijeku, *Osječki zbornik*, 24-25/1996.-1999. (2001.), 75-81.
- SINOBAD, MARKO; ŠUNJIĆ, MAJA, Arheološka istraživanja na Trgu J. J. Strossmayera u Đakovu, Zagreb, 2022.
- SMIČIKLAS, TADIJA, *Codex diplomaticus regni Croatia, Dalmatiae et Slavoniae*, Vol. IV (1906.).
- SMIČIKLAS, TADIJA, *Codex diplomaticus regni Croatia, Dalmatiae et Slavoniae*, Vol. XI (1913.).
- SMIČIKLAS, TADIJA, *Codex diplomaticus regni Croatia, Dalmatiae et Slavoniae*, Vol. XII (1914.).
- SRAKIĆ, MARIN, Autobiografija Josipa Antuna Čolnica, biskupa bosanskog ili đakovačkog, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, 1 (1991.), 37-50.
- SRAKIĆ, MARIN, Petar Bakić – biskup i vlastelin (1716. – 1749.), *Diacovensia: teološki prilozi*, Vol. 25, No. 2 (2017.), 189-230.
- SZABO, GJURO, Prilozi za građevnu povijest zagrebačke katedrale, *Narodna starina*, Vol. 8, No. 19, (1929.), 65-76.
- TOKIĆ, MARKO, Arheološki ostaci srednjovjekovne katedrale u Đakovu – Arhitektonski snimak arheološkog lokaliteta, Osijek, 2019.
- VALENTIĆ, MIRKO, *Kameni spomenici Hrvatske XIII – XIX stoljeća*, (ur.) Lelja Dobronić, Katalog muzejskih zbirki 2, Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske, 1969.
- VALENTIĆ, MIRKO; PRIESTER, LADA, *Zbirka kamenih spomenika – drugo dopunjeno izdanje*, (ur.) Ankica Pandžić, Katalog muzejskih zbirki 36, Zagreb: Hrvatski povijesni muzej, 2002.
- VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, DIANA, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*, Zagreb, 1986.
- VUKSAN, JOSIP, *Izveštaj o konzervatorsko – restauratorskim istraživanjima na sakupljenoj građi u sklopu specijalističkih djelatnosti Arheološkog muzeja Osijek*, Zagreb, studeni 2020.
- VUKSAN, JOSIP, *Izveštaj o konzervatorsko – restauratorskim istraživanjima na sakupljenoj građi u sklopu specijalističkih djelatnosti Arheološkog muzeja Osijek 2021.*, Zagreb, listopad 2021.
- ZAJEC, VLASTA, Štukomramorni oltari u sjevernoj Hrvatskoj, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 35 (2011.), 177-194.

DOKUMENTACIJSKI IZVORI

Ministarstvo kulture i medija – Konzervatorski odjel u Osijeku, Odjel dokumentacije

ZVONKO BOJČIĆ, *Izveštaj o izvršenim arheološkim istraživanjima u dvorištu Biskupskog dvora u Đakovu*, 1992.

DANIMIRKA IVANUŠEC, *Zaštitno arheološko istraživanje na lokalitetu Đakovo, Biskupski dvor – kapelica u 2022. godini (stručno izvješće)*, 2022.

TONE PAPIĆ, *Srednjovjekovni obrambeni zid u sklopu Nadbiskupskog dvora u Đakovu – konzervatorska studija*, 2012.

DANIMIRKA PODUNAVAC, *Revizijsko i sustavno arheološko istraživanje u dvorištu Nadbiskupskog dvora u Đakovu, 2018./2019. godine (stručno izvješće)*, 2020.

MARKO TOKIĆ, *Kapelica Nadbiskupskog dvora u Đakovu (poligonalni zaključak svetišta srednjovjekovne katedrale) – konzervatorski elaborat i projekt obnove*, 2022.

Abstract

ARCHITECTURAL LAYERING OF THE MEDIEVAL CATHEDRAL OF ST. PETER IN ĐAKOVO

The construction remains of the old Cathedral of St. Peter are located in the northern half of the courtyard of today's Archbishop's Palace in Đakovo. Archaeological excavations conducted by the Regional Institute for the Protection of Cultural Monuments and the Osijek Archaeological Museum in 1992, 2018, 2019 and 2022 have provided new insights into the cathedral's architectural layering.

The cathedral's construction is associated with the relocation of the seat of the Bosnian Diocese to Đakovo in the mid-13th century. Based on masonry techniques, floor plan characteristics and the features of the found medieval stone architectural sculptures, it can be assumed that the medieval cathedral was built in three phases, ultimately acquiring its final form. During the first phase, probably around the year 1300, a smaller sacral building was built (a single-nave church with an elongated rectangular sanctuary), which was then extended westward by adding a nave and vaulting in the 15th century. The final phase involved the addition of a bell tower,

projecting as a risalite from the western facade, and the extension of the sanctuary on the eastern side with a narrower, polygonal end in the second half of the 15th century or early 16th century. Based on its relatively good level of preservation, it is believed that the sanctuary area may have been adapted into a "sacred fortress mosque", as referenced in historical records of the Đakovo fortress during the Ottoman occupation of Đakovo. Following the liberation of Slavonia, a series of architectural interventions during the 18th century led to the transformation and restoration of the medieval cathedral in the Baroque style. In the autumn of 1880, the cathedral was closed due to structural damage, and by the end of the same year, it was decided that it would be removed due to the impossibility of further use.

In collaboration with the Archdiocese of Đakovo–Osijek, the discovered floor plan remains of the old Cathedral of St. Peter will be showcased on the ground floor as part of the upcoming renovation of the inner garden of the Archbishop's Palace.

Branko Pavazza

Nikola Firentinac i Andrija Aleši – portal splitske palače Cipci

Branko Pavazza
HR – 21000 Split, Ivana Gundulića 40

UDK: 728.3.04(497.583Split)
73Aleši, A.
73Nikola Firentinac
Prethodno priopćenje / Preliminary statement
Primljeno / Received: 15. 5. 2023.

Ključne riječi: Nikola Firentinac, Andrija Aleši, palača Cipci, Peristil, Split, gotičko-renesansni portal, luneta, 15. stoljeće
Keywords: Niccolò di Giovanni Fiorentino, Andrea Alessi, Cipci Palace, Peristyle, Split, Gothic-Renaissance portal, lunette, 15th century

Splitski opus majstora rane renesanse Andrije Alešija i Nikole Firentinca može se proširiti s još jednim zajedničkim djelom, a to je, prema onom što predlažemo u ovom članku, gotičko-renesansni portal peristilske palače Cipci u povijesnom središtu grada. U gotičkom okviru ovog portala, koji je sa svojim lisnatim kapitelima i šiljastim lukom karakterističan za splitsku radionicu majstora Andrije Alešija, postavljena je luneta s grbom obitelji Cipci. Na njoj je, unutar kružnog vijenca od trolatičnih cvjetova (ili trolista) s prašnicima (bobičastim plodovima), smješten štit bademasta oblika sa zašiljenom donjim dijelom unutar kojega je, u plitkom reljefu, stiliziran orao raširenih krila. Cijelu dužinu nadvratnika ispunjava stih psalma iz Starog zavjeta uklesan rimskom kapitalom. Više elemenata dekorativne plastike, heraldičkog prikaza i slova kapitale na ovoj luneti ima značajke i ukrasna obilježja svojstvena majstoru Nikoli Firentincu, a moguće ih je naći na djelima za koja je pouzdano utvrđeno njegovo autorstvo.

UVOD

U središtu povijesne jezgre grada Splita i njegove antičke palače, između nekadašnjeg Dioklecijanova mauzoleja, Jupiterova hrama, dekumana i *vestibula*, smjestio se carski trg Peristil. Ovaj poseban prostor, okružen kolonadom stupova od porfirnog granita i mramora, bio je tijekom stoljeća pozornica važnih zbivanja. Vladarska pojavljivanja i ceremonije starog vijeka smijenile su u kasnijim razdobljima liturgijske svetkovine i pučka okupljanja, tako da se

funkcija ovog trga kao važnog urbanog prostora zadržala sve do suvremenog doba.

Na zapadnoj strani Peristila, u srednjem se vijeku odvijala dinamična građevinska aktivnost: tu su niknula i potom su pregrađivana značajna gradska zdanja i sjedišta najstarijih plemićkih obitelji, a ostaci slojeva gradnje iz raznih povijesnih faza, od kasne antike, romanike, gotike, renesanse, baroka pa sve do 19. i 20.-og stoljeća, vidljivi su još i danas.¹

Početkom 13. stoljeća između masivnih stupova zapadne kolonade Peristila uklopila se prva splitska komunalna vijećnica s ložom, a potom jedna od najvećih splitskih palača koju su podigli predstavnici moćnih plemićkih rodova (*nobiles*) – Grisogono i Cipci (sl. 1).²

Duško Kečkemet je, u analizi romaničke lože na Peristilu, povezo dokument iz knjige notarskih akata splitskog bilježnika Tome de Cingula s početka 15. stoljeća o diobi palače Grisogono,³ koja je od 14. stoljeća do danas dijelom u vlasništvu iste obitelji, s palačom na Peristilu. Svoju pretpostavku o ubikaciji autor temelji, između ostalog, na više zatečenih arhitektonskih i ukrasnih elemenata spomenutih u diobenom ugovoru, a svi oni upućuju na to da se radi o staroj gradskoj vijećnici koja je bila u funkciji sve do izgradnje nove vijećnice oko 1360. godine, na trgu sv.

1 MARASOVIĆ, JERKO; MARASOVIĆ, TOMISLAV; GABRIČEVIĆ, BRANIMIR, 2014., 99-114.

2 O obitelji Grisogono: *Praplemstvo. Dokumentarno najstarija od živih dalmatinskih plemićkih porodica. Još iz staroga vijeka ima spomena imena G. Tako već Plutarh u svome „Alkibijadu“ govori o nekom Chrysogonosu...* O obitelji Cipci: (Čipčić) *Stara dalmatinska plemićka porodica, u splitskim župskim knjigama u 15. v. pomenuta kao Čipčić i de Cipcis, a u 16. i 17. v. kao Cipci i Čipčić.* DUIŠIN, VIKTOR ANTON, 1938., 293-295 (Grisogono), 125. (Cipci); DOKOZA, NIKPALJ, SERDO, 2009.

3 Državni arhiv u Zadru, *Stari splitski arhiv, Spisi notara Tome de Cingulo*, 1403., str. 53.

1 Zapadna strana Peristila s palačama Skočibušić-Lukaris i Grisogono-Cipci, između kojih je ulica Kraj sv. Ivana. (foto: G. Tomljenović, Hrvatski restauratorski zavod, 2022.)

The western side of the Peristyle with the Skočibušić-Lukaris and Grisogono-Cipci palaces, separated by Kraj sv. Ivana Street (photo: G. Tomljenović, Croatian Conservation Institute, 2022)

Lovre (Narodni trg).⁴ U diobenom ugovoru sklop palače dijeli se na tri dijela koja nasljeđuju sinovi prvog vlasnika Ivana Prvoslava Grisogona: Antun, Andrija i Lovre, a jedan od njih dobiva južni dio kuće s dvije sobe na prvom, dvije na drugom katu te prostorom u prizemlju do granice koju čine dva kamena luka *duo arcus lapidei*, nekadašnje gradske lože. Ovaj nasljednik je, prema ugovoru, morao rečena dva luka zatvoriti zidom te je bio obavezan otvoriti novi ulaz s južne strane za pristup svom dijelu nekretnine.⁵

Južno pročelje ove peristilske palače okrenuto je prema kratkoj ulici Kraj sv. Ivana koja povezuje središnji trg i krstionicu Sv. Ivana (Jupiterov hram ili Mali hram). Na tom važnom komunikacijskom pravcu, danas većim dijelom u neuglednom stanju, smjestio se visoki kameni portal nekadašnji glavni ulaz u palaču. Udaljen svega nekoliko koraka od Peristila, portal je vodio u prolaz (*portik, andron*) do unutrašnjeg dvorišta iz kojeg se, još uvijek očuvanim stubištem, pristupalo na prvi kat. Stari je ulaz zacijelo bio obilježen grbom obitelji Grisogono ili brizuram njihova

grba,⁶ a potom zamijenjen sadašnjim, gotičko renesansnim portalom sa znakom obitelji Cipci koja stječe vlasništvo južnog dijela palače u drugoj polovici 15. stoljeća. Cipci su s vremenom preuzeli veći dio cijele palače nadograđivši i treći kat, što potvrđuju njihovi grbovi koji se, osim na trećem katu, nalaze i na sjevernom dijelu peristilskog sklopa.⁷

PORTAL OBITELJI CIPCI NA JUŽNOM PROČELJU PALAČE

Južni portal ove palače spominje se u povijesno umjetničkim pregledima srednjovjekovnog graditeljstva i gotičke, arhitektonske plastike, ali samo u kratkim crtama, prilikom navođenja primjera iz stare jezgre Splita. Ovo se djelo pritom povezuje s „Jurjevim krugom“ ili „Jurjevskom

4 KEČKEMET, 1954., 96-110.

5 Zbog te je obveze vjerojatno već u prvim desetljećima 15. stoljeća bio otvoren prvi ulaz, u vrijeme dok su sinovi Ivana Prvoslava Grisogona bili u naponu društvene i financijske moći.

6 Jedan fragment s reljefom jednoroga, kao mogući dio Grisogonovog grba, ugrađen je kao spolija u zidu kuće u Čiril-Metodovoj ulici. KEČKEMET, DUŠKO, 1954., 108, bilj. 28. U knjizi grbovlja Dalmacije iz 1873. godine propeti jednorog prikazan u gornjem dijelu s prednjim nogama označava obitelj Grisogono. HEYER VON ROSENFELD, CARL GEORG FRIEDRICH, 1873., tabla 8.

7 Gotički grb obitelji Cipci nalazi se još na u južnom zidu samostana sv. Marije de Taurello, uzidan je kao spolija prigodom pregradnje u 17. stoljeću, a drugi, s nepoznate izvorne lokacije, nalazi se u Muzeju grada Splita.

2 Nikola Firentinac-Andrija Aleši i kamenarska radionica, portal palače Cipci, između 1466-1474. godine. (foto: B. Pavazza, 2023.)

Niccolò di Giovanni Fiorentino-Andrea Alessi and the stone workshop, the Cipci palace portal, between 1466-1474 (photo: B. Pavazza, 2023)

gotičkom arhitekturom“ i smješta u sredinu, ili prvu polovicu 15. stoljeća.⁸

U luneti portala smješten je uravnotežen i suptilan reljef s grbom obitelji Cipci koji je, kako predlažemo u ovom tekstu, djelo majstora Nikole Ivanova Firentinca, dok se gotički dovratnici, s prepoznatljivim, bočno povijenim listovima na kapitelima i formom šiljastog luka, mogu povezati s portalima koje je u gradskoj jezgri Splita izvela klesarska radionica na čijem je čelu bio majstor Andrija Aleši (sl. 2).⁹

8 FISKOVIĆ, CVITO, 1963., 221-222; KEČKEMET, DUŠKO, 1953., 66-67; KEČKEMET, DUŠKO, 1954., 96-110; KEČKEMET, DUŠKO, 1975., 9; KEČKEMET, DUŠKO, 1982., 170-171; MONTANI, MIRO, 1967., 14; BUŽANČIĆ, RADOSLAV i BRAKUS, ANITA, 2011., 59-60. Iz navedene grupe autora, izdvađa se Predrag Marković kratkom bilješkom o luneti Cipcijeve portala: „Grb palače Cipci s orlom okruženim lovorovim vijencem koji je Cvito Fisković pripisao Jurju (C. Fisković, [bilj. 24.], str. 30), zasigurno je kasnijeg nastanka. MARKOVIĆ, PREDRAG, 2016., 186, bilj. 85.

9 Prijedlog da je majstor Nikola autor dijela portala odnosi se prije svega na idejno osmišljavanje i izradu predloška reljefa lunete, kao i na mogući voditeljski nadzor s obzirom na to da se radi o ključnom i uvjetno rečeno figurativnom, elementu portala. U nekoj mjeri se može odnositi i na izvođenje samog reljefa, s tim da postojeće odstupanje u odnosu na njegova figurativna djela, u pogledu klesarskog pristupa i modeliranja sadržaja, treba sagledati na način kako je to obrazloženo u daljnjem tekstu.

3 Nikola Firentinac, kružni vijenac s nizom tro-latičnih cvjetova i štitom oblika badema, na kojem je uspravni orao s raširenim krilima (foto: B. Pavazza, 2023.)

Niccolò di Giovanni Fiorentino, circular wreath with a row of three-petaled flowers and an almond-shaped shield, bearing a standing eagle with spread wings (photo: B. Pavazza, 2023)

Koncept lunete se zasniva na bazičnim geometrijskim likovima, što je polazište rano-renesansnog projektiranja i komponiranja, pa je njezina osnova pravilni polukrug, a upleteni vijenac u središtu počiva na kružnici. Ovo klasično načelo sjedinjeno je s gotičkim sustavom promjenjive krivulje kakvu ima svijeni luk vanjskog okvira, koji se pak na ovoj luneti sasvim približio polukrugu pa je ukupan rezultat usklađen, premda stilski dvoznačan. Ploha lunete se sastoji od četiri kompaktno složena kamena bloka različitih širina, a najveći, s reljefom orla na ovalno-bademastom štitu i kružnim vijencem s trolistima, asimetrično je uklopljen u njezinu sredinu. Preostala tri bloka imaju ravno klesane površine bez reljefa, s tim da je finalna dorada njihovih okomitih spojeva, kao i spojeva lučnog okvira portala, izvedena nakon klesarskog i konstruktivnog sklapanja lunete u jednu cjelinu. Jednostavni masivni luk lunete s oblim, gotičkim štapom na unutrašnjem obodu, sastoji se od samo tri bloka: jednoga kratkog središnjeg koji povezuje i „zatvara“ dva dugačka, bočna luka. Cijeli sklop lunete djeluje homogeno te nisu uočljivi naknadni zahvati i preinake, kao što je to bio slučaj na dvorišnom portalu Velike Papalićeve palače, gdje su dobro vidljive intervencije ugradnje mramornog reljefa s druge lokacije i umetanja zmaja u zaglavljju gotičkog luka.¹⁰ Brojni tehnički detalji završne obrade spojeva kamenih blokova i zatečeno stanje ne samo lunete nego i cijelog portala, ukazuju na to da je južni portal palače Cipci

10 BUŽANČIĆ, RADOSLAV i BRAKUS, ANITA, 2011., 41.

4 Nikola Firentinac, *Bogorodica s Djetetom*, crkva Sv. Jeronima u Sant'Agata Feltria, 1490., izvor: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Niccol%C3%B2_di_giovanni_florentino_madonna_col_bambino_1490_ca._%28sant%27agata_feltria_chiesa_di_san_girolamo%29.jpg (13. 5. 2023)

Niccolò di Giovanni Fiorentino, Virgin and Child, Church of St. Jerome in Sant'Agata Feltria, 1490, source: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Niccol%C3%B2_di_giovanni_florentino_madonna_col_bambino_1490_ca._%28sant%27agata_feltria_chiesa_di_san_girolamo%29.jpg (13.05.2023)

izrađen i isporučen naručitelju kao cjeloviti proizvod.¹¹ Izradili su ga, kako predlažemo, dvojica majstora i suradnika: Nikola Ivanov Firentinac i Andrija Aleši uz podršku splitske, kamenarske radionice, pri čemu je svaki od majstora zadržao neka svoja stilska i izričajna obilježja.¹²

Gornji dio bloka, koji formira šiljati vrh lučnog okvira, tijekom kasnijih stoljeća horizontalno je odsječen zbog ugradnje kamenog okvira prozora na prvom katu. Pritom je vjerojatno uklonjen i zaključni lisnati pupoljak akroterija kojim završavaju gotovo svi šiljasti lukovi majstora Alešija, i koji je uobičajeno voluminozno oblikovan s bujnim akan-tovim lišćem. Čista i jasna, dobro očuvana modelacija reljefa lunete nazire se ispod vrlo tankog, crnog sloja patine, nano-sa prašine i raznih nečistoća, a gotovo je bez površinskih

oštećenja, tek s nešto plitkih ogrebotina.¹³ Kompozicija je usmjerena prema simboličkom fokusu: prema ovalnom štitu bademasta oblika s neznatno zašiljenom donjom bazom na kojoj je prikazan profinjeni i diskretno stilizirani orao s raširenim krilima i laganim zaokretom glave u heraldičku lijevu stranu.¹⁴ Veći dio preostale polukružne plohe zauzima reljefno istaknuti kružni vijenac koji, bogatijom i krupnijom plastikom, unosi dinamiku svjetla i sjene, pa time likovno ispunjava ovaj zadani prostor. Pritom je vijenac, zbog dodatnog povećanja visine reljefa, plitko ukopan u ravninu podloge (sl. 3).

Kružni vijenac sastoji se od nanizanih, oštro rezanih tro-lista bez nabora, s dva mala okrugla ploda na peteljka-

11 Primjetni su tragovi klesarskog alata na spojevima, tj. fini udarci dlijeta kojima se završno izjednačavala visina kontaktnih blokova nakon ugradnje; pritom je svaki pojedinačni udarac dlijeta u zoni spoja ostavio vidljiv trag na oba susjedna bloka.

12 Svi poslovi ove dvojice majstora su bili obavljani uz veću ili manju potporu radioničkih pomoćnika, a kad se radilo o splitskim narudžbama, kamenarsku podršku je osiguravala radionica Andrije Alešija, i to u smislu radioničkog prostora, dobave i pripreme potrošnog materijala kao što su kamen, željezo, olovo i drvo. Pomoćnici i vještiji učenici su se po potrebi okupljali oko majstora vezano za konkretne poslove, pa su mogli doći i iz druge radionice/lokacije, kao što je ona trogirskaja koja je bila dijelom i zajednička.

13 Ovaj dio ulice s Cipcijevim portalom već je nekoliko desetljeća u vrlo zapuštenom stanju, u dubokoj sjeni pod glomaznom, drvenom konstrukcijom koja kao razupora pridržava sjeverni zid susjedne, statički posustale palače Skočibušić-Lukarić.

14 Grb s jednoglavi orlom raširenih krila imale su stare splitske plemićke obitelji Cipci (Čipčić) i Madiji (de Mady), a na tablama u knjizi Heyera von Rosenfelda orlovi su prikazani s istim okretom glave na heraldičku lijevu stranu. HEYER VON ROSENFELD, CARL GEORG FRIEDRICH, 1873., Cipci 35, tabla 25; De Mady 57, tabla 38.

Prema istraživanjima Nepa Kuzmanića, Cipci su odvojak roda de Madijs prisutna u gradu od 12. stoljeća, *Prvi poznati član obitelji de Madijs je Matija (rođen oko 1120. godine), djed Madija Jore (spominje se od 1212. - 1241.), koji je rodonačelnik i obitelji 'Drago' i Cipci*, KUZMANIĆ, NEPO, 2017., 22. 06.

5 Nikola Firentinac, unutrašnjost kupole katedrale sv. Jakova, geometrizirani trolatični reljefni niz isklesan na osam rebara kupole, prije 1499. godine (foto: J. Kliska, Hrvatski restauratorski zavod, 2016.)

Niccolò di Giovanni Fiorentino, interior of the dome of the Cathedral of St. James, geometrized three-petaled relief sequence carved on eight ribs of the dome, before 1499 (photo: J. Kliska, Croatian Conservation Institute, 2016)

između listova, ili, što bi moglo biti vjerojatnije, sačinjen je od trolatičnih cvjetova jer svaki članak ima svoje cvjetno ili cvjetnu os (*receptakulum*) s čaškom (*lap*), iz koje izlaze međusobno spojeni krunski listići (*petale*) i prašnice.¹⁵ Ovaj se biljni ukras u više varijanti i kombinacija pojavljuje na dekorativnim i figuralnim radovima Nikole Firentinca. Majstor je kontinuirano osvježavao svoj repertoar ukrasa, odnosno za neke već upotrijebljene modele iznalazio maštovite razrade. Na nekim je primjerima izmjenom veličina i proporcija, te ritmom i dubinom klesanja, znatno transformirao polazne ornamente do jedva prepoznatljivih inačica, prilagođenih svaki put novoj likovnoj funkciji i drugačijim prostornim okolnostima.

15 Moguće je da se radi o ornamentu koji je daleka stilska derivacija rastvorenog cvijeta lotusa. Višelatični cvijet lotusa je u starom vijeku (Egipt, Perzija, Grčka, Rim), na nekim reljefima i floralnim nizovima, likovno reduciran na trolatični cvijet, pa je oblikom nalik cvjetovima ljiljana i tulipana koji se pojavljuju u kasnijem vremenu.

6 Nikola Firentinac, pilastri oltarne pregrade s motivom trolatičnih cvjetova i bobičastih plodova, prezbiterij katedrale sv. Jakova, 1499. godine, pilastar u sredini je rekonstrukcija iz 20. stoljeća, prema oštećenom izvorniku. (foto: B. Pavazza, 2022.)

Niccolò di Giovanni Fiorentino, pilasters of the altar partition bearing the motif of three-petaled flowers and berries, presbytery of the Cathedral of St. James, 1499. The middle pilaster is a 20th-century reconstruction based on the damaged original (photo: B. Pavazza, 2022)

USPOREDNI PRIMJERI S DJELIMA NIKOLE FIRENTINCA

Na reljefu *Bogorodica s Djetetom* u crkvi Sv. Jeronima u Sant'Agata Feltria, iz 1490. godine, Nikola Firentinac isklesao je na ovješanim girlandama isti motiv s nanizanim trolistima i dva mala okrugla ploda na peteljka između svakog lista. Tu su listovi zaigraniji i življe raspoređeni, a peteljke duže i elegantnije. Biljni je ures pritom, svojom profinjenom modelacijom, likovno obogatio drugi plan reljefa, ne nadmećući se s glavnim prizorom, već skladno ispunjavajući pozadinu likova (sl. 4).¹⁶

Za razliku od naturalističkog prikaza girlande s trolistima i bobičastim plodovima na ovom figuralnom reljefu, isti se motiv javlja u strožoj geometrijskoj stilizaciji na arhitektonskoj dekoraciji kupole šibenske katedrale (sl. 5). Tu je raspoređen uzduž osam unutrašnjih, radijalno ugrađenih rebara kupole, ali je svojom krupnijom i jednostavnijom formom, znatno prilagođen ovoj drugačijoj ulozi; prašnici (okrugli plodovi na peteljka) su izostavljeni na pojedinačnim elementima, a izvedeni su samo na završnim segmentima oko kružnog, zaglavnog kamena u samom vrhu kupole. Majstor Nikola obilno je koristio slične nanizane ukrase s tri lista i dva mala okrugla ploda ili prašnika u prezbiteriju šibenske katedrale, na više pilastara oltarne pregrade (sl. 6). U tu grupu bi se mogla svrstati i jedna pozlaćena, sitnopolisna

16 Atribuciju ovog reljefa Nikoli Firentincu donose Ceriana Mateo i Marchi Aessandro u članku „Niccolò di Giovanni Fiorentino, Madonna col Bambino“, CERIANA, MARCHI, 2005., 126-129.; ŠTEFANAC 2014., 73. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Niccol%C3%B2_di_giovanni_fiorentino_madonna_col_bambino_1490_ca_\(sant%27agata_feltria_chiesa_di_san_girolamo\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Niccol%C3%B2_di_giovanni_fiorentino_madonna_col_bambino_1490_ca_(sant%27agata_feltria_chiesa_di_san_girolamo).jpg) (13. 5. 2023.)

7 Nikola Firentinac, kapela sv. Ivana Trogirskog, *okulus* s motivom kružnog vijenca stegnutog trožilnim konopom i valovitim trakama koje se šire na obje strane (foto: J. Kliska, Hrvatski restauratorski zavod, 2016.)

Niccolò di Giovanni Fiorentino, Chapel of St. John of Trogir, *oculus* bearing the motif of a circular wreath held together by a three-strand rope and wavy bands spreading on both sides (photo: J. Kliska, Croatian Conservation Institute, 2016)

inačica ovog ornamentalnog uzorka sa simetrično nanizanim i vitko oblikovanim trolistima koja se nalazi na horizontalnom vijencu (*kornizu*) južne pregrade šibenskog svetišta (izvorno svetohranišni oltar *Tijela Gospodnjega*).

Osim ovog ornamenta, još se neki dekorativni elementi splitske lunete ponavljaju i na drugim djelima ovog majstora. To su rastvoreni četverolisni cvijet, koji kao zaglavni ukras zatvara vrh vijenca, te tkanina, poprečno stegnuta trožilnim konopom iz kojeg se na obje strane pružaju valovite, rebraste trake, poput onih na *okulusima* kružnog vijenca u Kapeli blaženog Ivana Trogirskog (sl. 7; usp. sl. 3).¹⁷

Središte lunete portala palače Cipci s kružnim vijencem i ovalnim štitom ispunjava plitko-reljefni orao s raširenim krilima, izveden prema heraldičkim pravilima, sažetom i jasnom stilizacijom te lako čitljivom konturom. Perje na tijelu ptice je formirano na karakterističan način u horizontalnim pojasevima, tako da su redovi pera raspoređeni s naizmjeničnom orijentacijom, tj. redovima: jednom u kojem su pera konkavno svinuta prema sredini (((()))) i drugom u kojem su konveksno povijena prema van))))((((sl. 8).

17 Iscrpan pregled ranorenesansne flore u djelima Nikole Firentinca može se naći u: IVANČEVIĆ, RADOVAN, 28 (1989.), 69-108; IVANČEVIĆ, RADOVAN, 1997.

8 Nikola Firentinac, orao s lunete portala Cipci s karakteristično stiliziranim perjem na korpusu ptice (foto: B. Pavazza, 2023.)

Niccolò di Giovanni Fiorentino, eagle on the lunette of the Cipci portal with characteristically stylized feathers covering the bird's body (photo: B. Pavazza, 2023)

Isti princip sitno-klesarske stilizacije perja na korpusu orla Nikola je primijenio i na retablu s alegorijom božice *Pravde* u trogirskoj loži. Trogirski orao u visokom reljefu, smješten ispod središnjeg polja retabla, nosi na svojim prsima štit kneza Alvizea Landa, a oko štita proviruju redovi naizmjenično svinutih pera poput onih na splitskom orlu (sl. 9). Sličnosti se vide i u rasporedu pera na raširenim krilima te na repu orla.¹⁸ Uz prikaze vezane uz heraldičke znakove, Nikola je isklesao i malog, reljefnog orla na vrhu pilastra ograde južnog ambona šibenske katedrale, prikazavši ga u živom i slobodnijem pokretu, bez ograničenja kakve iziskuje heraldički prikaz (sl. 10).

Oblikovanje dekorativnog vijenca oko grba obitelji Cipci s nanizanim trolisnim ornamentima i rastvorenim cvijetom

18 Repna pera nam pokazuju Nikolino poznavanje anatomije, ali i aerodinamike. Prva dva pera sa svake strane su prikazana cjelovito, dok se ona središnja, međusobno preklapaju. Na vanjskim se perima jasno vidi struktura s nosivom osovinom-cjevčicom (*kalamusom*) što dijeli pero na manju, ulaznu zonu isperaka koja reže zrak kad se rep raširi prilikom ateriranja ptice, i dvostruko veće isperke kojima završava profil pera i otječe zračna struja (bolje vidljivo na trogirskom orlu).

9 Nikola Firentinac, orao s retabla *Pravde* trogirске lože, pera na svakom horizontalnom redu korpusa ptice su naizmjenično povijena prema unutra ili prema van (foto: B. Pavazza, 2023.)

Niccolò di Giovanni Fiorentino, eagle on the retable *Justice* in the town loggia in Trogir, the feathers on the birds' body are bent inwards or outwards, alternately for each horizontal row (photo: B. Pavazza, 2023)

u vrhu, unutar kojeg se nalazi ovalni štit bademasta oblika sa zašiljenom bazom i dekorativnim trakama, Nikola je upotrijebio na još nekolicini svojih radova. Uz manja odstupanja, dekorativni motivi vijenca ponovljeni su na sredini postolja reljefa *Bogorodica s Djetetom (Madonna Cernaza)* iz 1480.-1490. godine koji se čuva u muzeju Lázaro Galdiano u Madridu (sl. 11).¹⁹ Na njegovu retablu božice *Pravde* u trogirskoj gradskoj loži, također se pojavljuje dekorativni kružni vijenac s trolisnim nizom i rastvorenim cvijetom u zaključku, te štit oblika badema na kojem je još jedan grb trogirskog kneza Alvisea Landa (1471.). Isklesan je na kamenjoj pločici (8 x 16 cm) na tlocrtno zaobljenom vijencu ispod desnog kandelabra reljefa (sl. 12).

Još jedna, ponešto izmijenjena shema kružnog vijenca s trolistima, malih dimenzija, primijenjena je na sredini predele reljefnog triptiha *Bogorodica s Djetetom, sv. Jeronimom i sv. Ladislavom Arpadovićem* u trogirskoj katedrali. U ovoj konfiguraciji su zadržani vijenac, cvijet u zaključku i bočne, valovite trake koje izlaze iz donjeg poprečno stegnutog čvora, a dodane su nove značajke kao što su dva krila sa svake strane i kružna polu-sfera umjesto bademaste forme štita.²⁰

Zajedničko navedenim primjerima je to da su koncipirani na isti ili sličan način, ali su svi bitno manjih dimenzija od kružnog vijenca sa splitske lunete i tek su sporedni detalj u dnu ili sa strane glavnoga reljefnog sadržaja. Na madridskoj *Bogorodici s Djetetom*, dimenzija 84 x 58 centimetara, ovaj je kružni vijenac smješten pri dnu reljefa i visok je samo sedam centimetara, dok onaj trogirski u podnožju kandelabra, na desnoj strani velikoga kamenog

10 Nikola Firentinac, orao na pilastru južnog ambona u koru katedrale sv. Jakova u Šibeniku iz 1499. godine (foto: B. Pavazza, 2022.)

Niccolò di Giovanni Fiorentino, eagle on the pilaster of the southern pulpit in the choir of the Cathedral of St. James in Šibenik from 1499 (photo: B. Pavazza, 2022)

retabla, ima tek osam centimetara – zbog ograničenog prostora njihove su vijugave trake izmještene bočno, a cijeli je motiv u oba slučaja morao biti pojednostavljen. S druge strane, motiv vijenca sa štitom na portalu obitelji Cipci, sadržajno i likovno dominira cijelim zadanim prostorom lunete, modeliran je u punoj veličini s precizno razrađenim pojedinačnim elementima te se može pretpostaviti da se radi o prototipu kojeg je Nikola koristio i na drugim djelima kao sporedni, dekorativni dodatak uz identifikacijski znak nositelja grba.

Premda luneta nad ulazom u dom Cipcijevih prikazuje pticu s raširenim krilima i upleteni vijenac s cvijećem i plovovima, ovo djelo ne treba izravno uspoređivati s Nikolinim figuralnim radovima koje prožima slobodniji kiparski pristup prepoznatljive osobnosti. U ovom se slučaju radi o reduciranom likovnom simbolu na samom štitu, nužno podređenu regulama za predstavljanje heraldičke tematike, pa je njegova izvedba sažeta, a neki reljefni detalji, kao što su pojedinačna pera na krilima, svedena na plitke grafičke zareze. Vijenac oko štita je iz tog razloga jednostavan i strog, umjereno geometriziran, bez uobičajene igre „nemirnih“ listova.

Isti motiv orla u uspravnom položaju s raširenim krilima i nogama na velikom retablu *Pravde* u trogirskoj loži po

¹⁹ Postoje naznake o porijeklu ovog kamenog reljefa koje upućuju na Zadar. ŠTEFANAC, 2006., 132.; 2014., 251-258., bilješka 4.

²⁰ ŠTEFANAC, SAMO, 2001., 71; BUŽANČIĆ, RADOSLAV, 2010., 35.

11 Nikola Firentinac, *Bogorodica s Djetetom, (Madonna Cernazai)*, muzej Lázaro Galdiano u Madridu, 1480.-1490. izvor: <https://artsandculture.google.com/asset/madonna-cernazai-fiorentino-niccolò-di-giovanni/GQGtCbSH0lqFqw?ms> (13. 5. 2023.)

Niccolò di Giovanni Fiorentino, *Madonna and Child, (Madonna Cernazai)*, Lázaro Galdiano Museum in Madrid, 1480-1490, source: <https://artsandculture.google.com/asset/madonna-cernazai-fiorentino-niccolò-di-giovanni/GQGtCbSH0lqFqw?ms> (13. 5. 2023)

12 Profilirana polukružna konzola reljefnog kandelabra koja na sredini ima uklesan plitko-reljefni vijenac s bademastim štitom i valovitim trakama na Firentinčevu retablu *Pravde* u trogirskoj loži. (foto: B. Pavazza, 2023.)

Semi-circular console with moulding, supporting the relief candelabra, with a carved-in bas-relief wreath consisting of an almond-shaped shield and wavy bands, on the retable *Justice* by Fiorentino in the town loggia in Trogir (photo: B. Pavazza, 2023)

svojim je oblikovnim značajkama najbliži za moguću usporedbu, ali treba uvažiti da je njegova uloga drugačija. U trogirskom se slučaju ne radi o motivu na licu štita, već orao nosi štit s heraldičkom znakom na svojim prsima te je oblikovan, kao i ostatak ovog retabla, plastičnije, slobodnije i mekše u svim detaljima, s glavom ptice koja izlazi visoko u prostor ispred kamene osnove, što se daje naslutiti usprkos teškom oštećenju.

USPOREDNI PRIMJERI S DJELIMA ANDRIJE ALEŠIJA I RADOVIMA IZVEDENIM U SURADNJI S NIKOLOM FIRENTINCEM

Dovratnici Cipcijeva portala vrlo su jednostavni, sa zaobljenim štapom na unutarnjem obodu kao jedinim ukrasom, i bez profilirane ili ukrašene baze. Zaobljeni štap se produljuje i uzduž nadvratnika te unutarnjim rubom svijenih lukova lunete. Kapiteli ovog portala su rađeni po

uobičajenom, više puta korištenomu modelu s utvrđenim rasporedom nabora listova akanta. Naime, kompozicija kapitela je formirana od svežnja okomitih nabora listova koji se uzdižu u donjem dijelu, a potom se od sredine snažno povijaju na bočne strane u valovitom kretanju do kovrčavih završetaka. Oblici, dinamika i usmjerenje pojedinih nabora su na svim primjerima ovog modela vrlo slični ili jednaki, a isto se može reći i za raspored rupa na zonama listova (sl. 13).

Andrija Aleši je u svom dugom radnom vijeku od preko pedeset godina, započetom nekoliko godina prije osnutka vlastite radionice 1448. godine u Splitu, odradio velik broj narudžbi za privatne naručitelje, gradske i crkvene vlasti, i to u nekoliko priobalnih gradova. Značajan dio produkcije u opremanju tih zdanja odnosio se na izradu kapitela, bilo da se radilo o punim trodimenzionalnim za stupove, kutnim za prozore i dovratnike, ili reljefnim

13 Andrija Aleši, kapiteli s portala palače Cipci (a) i s portala Male palače Papalić u Splitu (b), s trifore palače Cippico u Trogiru (c), s monofore kuće Ghirardini u Zadru (d) (foto: B. Pavazza, 2022.)

Andrea Alessi, capitals from the Cipci Palace portal (a), capitals from the Small Papalić Palace portal in Split (b), capitals from the Cippico Palace triforium in Trogir (c), capitals from the Ghirardini House monoforium in Zadar (d) (photo: B. Pavazza, 2022)

za pilastre. Njihovo stilsko određenje se kreće u velikom rasponu od bujnog, plastičnog gibanja krupnih listova po uzoru na gotičke kapitele i vijence (*korniže*) Jurja Matejeva, do suvremenih, firentinsko-padovanskih modela s klasičnim *all'antica* elementima. Ovaj konkretni model kapitela s portala Cipci koristio je često, a upotrijebio ga je na više lokacija u Splitu i u drugim gradovima: Mala Papličeva palača u Splitu, doprozornici trifore na Velikoj palači Cipicco u Trogiru, doprozornici monofore na kući Ghirardini u Zadru.

Preko cijele dužine nadvratnika, rimskom je kapitalom uklesan natpis: *DOMINVS CVSTODIAT I/N/TROITV/M/ET EXITV/M/ TVVV/M/* (*Gospodin čuva one koji ulaze i izlaze /*

kroz ova vrata)²¹. U ispisu ovog stiha psalama primijenjena je lapidarna (monumentalna) podvrsta rimske kapitale, a sva su slova izvedena ujednačenom tehnikom, iznimno kvalitetno i precizno. Iako je u pitanju sasvim standardizirano

.....
21 To je skraćena verzija osmog stiha psalma 121, a cjeloviti stih ove pjevane molitve Starog zavjeta, preveden s hebrejskog i aramejskog jezika na latinski glasi: *Dominus custodiat exitum tuum et introitum tuum amodo et usque in aeternum* (*Gospodin čuva one koji izlaze i one koji ulaze, sada i u vijeke vjekova*). U Bibliji Vulgati (gdje je psalam numeriran kao 120.) prijevod ovog stiha glasi: *Dominus custodiat introitum tuum et exitum tuum, ex hoc nunc et usque in saeculum*, tj. *Neka Gospodin čuva tvoj ulaz i tvoj izlaz, sada i do vijeka*. Isti skraćeni oblik osmog stiha 121. psalma uklesan je na ulaznim vratima jedne šibenske kuće iz 17. stoljeća, u ulici don Krste Stošića 14., uz crkvu sv. Krševana. O zaštitničkoj i apotropejskoj ulozi monograma, simbola i natpisa, na ulazima vratima kuća od 15. do 18. stoljeća vidi u: VODANOVIĆ, ANTONIA, 2017., 134-146.

14 Detalji natpisa s portala Cipci (a, b), s grobnice Sobota u crkvi sv. Dominika u Trogiru (d, e, f), s nadgrobne ploče biskupa Turlona u trogirskoj katedrali (c), slovo S iz knjige *Divina proportione* Luce Pacioli 1509. (g). (foto: B. Pavazza, 2023.)

Details of inscriptions: from the Cipci Portal (a, b), from the Sobota family tomb in the Church of St. Dominic in Trogir (d, e, f), and from the Bishop Turlon tombstone in the Trogir Cathedral (c), compared to the letter S from the book *Divina proportione* of Luca Pacioli, 1509 (g) (photo: B. Pavazza, 2023)

pismo, primjetna su neka odstupanja koja se ne mogu sve-
sti pod slučajnost ili tehničku nedosljednost, već su prije
svega izraz osobnosti i samosvojnosti klesara. Karakteri-
stični primjeri su posve individualna rješenja u klesanju
slova S i slova X, a daljnjom i podrobnom epigrafskom i
grafološkom analizom, mogli bi se uključiti i drugi detalji
kao što su dijakritičke oznake i zanimljiv ukras sa srcolikim
listovima i grozdom na kraju natpisa.

Naime, slovo S nije izvedeno u standardnoj simetriji, niti
je vertikalno i horizontalno uravnoteženo, što je inače ob-
vezna značajka svih slova kvadratične kapitale (sl. 14 g),²²
već je donja završna krivulja nešto kraća i slabija te svojom
lukom zatvara ovalnu površinu manju od gornje, a time je
težište donje polovice slova pomaknuto u desnu stranu. Na
taj način ovo slovo ukupno izlazi iz čiste okomice i gubeći

stabilnost, lagano se nagnje na lijevu stranu (sl. 14 a). Ista
se, vrlo specifična i uvijek prisutna inklinacija, u manjem
ili većem obimu, ponavlja u raznim tekstovima u kojima
se pojavljuje slovo S a koje je klesao majstor Nikola. Neki
od poznatih, trogirskih primjera su: na natpisu što ga drže
reljefni anđeli na sarkofagu obitelji Sobota u crkvi sv. Domi-
nika iz 1469. godine (sl. 14 d, e), na postolju skulpture Sv.
Sebastijana s uklesanim svečevim imenom na glavnom olta-
ru istoimene crkve iz 1476.-1482., na natpisu s nadgrobne
ploče biskupa Turlona u katedrali iz oko 1483. godine (sl.
14 c), na natpisu što ga drži reljefni anđeo s južnog portala
Velike palače Cippico.

Nadalje, slovo X je na splitskom nadvratniku poprimilo
vrlo elegantnu i osebujnu transformaciju, što je opet re-
zultat individualiziranog pristupa i neobičnog odstupanja
od pravila, pri čemu se standardno ravni, ukršteni štapovi
slova X povijaju u skladnom, plesnom pokretu (sl. 14 b).
Isto se savijanje ukrštenih štapova slova X nalazi na Niko-
linom natpisu sa sarkofaga trogirske obitelji Sobota (sl.
14 f). Sve ove značajke vezane za klesanje slova kapital-
nim pismom odražavaju i određene rukopisno-klesarske
sklonosti, a budući da se kontinuirano ponavljaju u većem
broju slučajeva kao neka „sistemska greška“, uvelike suža-
vaju potragu, odnosno usmjeravaju prema najizglednijem
izvođaču – majstoru Nikoli Firentincu.

Na natpisu iz 1467. godine, kojim Andrija Aleši, na unu-
trašnjoj strani nadvratnika portala, objavljuje završetak

22 Fra Luca Pacioli, talijanski matematičar, je svoj traktat *De Divina Proportione* o primjeni aritmetičkih proporcija i geometrije u umjetnos-
ti, osobito arhitekturi, osmislio 1497. godine, a objavio 1509. godine u
Veneciji. U jednom se odjeljku bavi analizom konstrukcije slova klasične
kapitale te donosi detaljno razrađena pravila i geometrijske postupke
po kojima je ona oblikovana, i to za svako slovo posebno. Klasično slovo
S je u Pacioliuevoj studiji (antički standard) strogo okomito i simetrično,
a stabilnost je dodatno osnažena piramidalnom strukturom, tj. donja
polovica slova je nešto šira i krupnija od gornje, dok slovo X ima ravne
ukrštene štapove, što je prikazano opisno i na tablama-crtežima. PACIO-
LLI, LUCA, DA VINCI, LEONARDO, 1509., 358-361.

Uspoređujući ove geometrijske crteže slova sa slovom S kako ga je iz-
vodio majstor Nikola, nailazimo na dvije ključne razlike, odnosno ne-
pravilnosti: kod Nikole je isto slovo nestabilno, tj. uvijek pada u manjoj
ili većoj mjeri na lijevu stranu, i u većini primjera donja je polovica slova
manja od gornje.

radova na svom velikom projektu – trogirskoj krstionici, također je upotrijebljeno isto pismo, no, već na prvi pogled, pokazuje drugačije proporcije, tj. veću osnovnu širinu slova. Na ovom primjeru kapitale, koji za ovog majstora predstavlja reprezentativni uzorak, sva su slova S klesana s izrazitim nagibom na desnu stranu (bez iznimke), tj. suprotno od splitske varijante istog slova na nadvratniku Cipcijevih, dok je slovo X izvedeno s uobičajeno ravnim, ukrštenim štapovima.

O vremenu nastanka južnog portala palače Cipci nemamo arhivskih podataka, a polazna pretpostavka bi se mogla načelno osloniti na poznato i dokumentirano razdoblje višegodišnje poslovne suradnje ovih dvojice majstora. Početak udruženih aktivnosti povezan je s *Kapelom blaženog Ivana Trogirskog*, odnosno krstionicom trogirске katedrale (oko 1466.-67. godine), a posljednji, zajednički posao, kako svjedoče dokumenti, bio je na pročelju crkve Sv. Marije na Tremitima (1473. godine).²³ Majstori su u tom razdoblju koje je trajalo sedam ili više godina, vodili vrlo cijenjen kamenarski obrt, pa su narudžbe stizale ne samo sa šireg područja priobalja (Trogir, Split, Zadar), već i od preko-jadranskih naručitelja, augustinaca s otoka San Nicola (Apulija). Na tim značajnim ostvarenjima koja su popraćena i arhivskom dokumentacijom, mogu se donekle utvrditi i specifične, pojedinačne uloge. Nikola je, nesumnjivo, vodio glavnu riječ kad su u pitanju figuracija, idejna rješenja, arhitektonsko projektiranje ili zahtjevnije kombinacije ukrasa, odnosno dijelovi neke naručene cjeline koji su općenito važniji, dok je Andrija izvodio faze radova koje su više vezane za ornamentiku, profilacije i u manjem obimu figuraciju.

Za Cipcijevu narudžbu je moglo biti od značaja i to, što se u neposrednoj blizini njegove palače odvijali kamenarski radovi ugovoreni s ovom dvojicom majstora 1472. godine.²⁴ To su bile rekonstrukcije stupova četvrtog kata obližnjeg zvonika splitske katedrale, što su klesarsko-strukturni i manjim dijelom dekorativni radovi. U pravilu se zahvati ovog tipa koji uključuju pripremu nosivih elemenata za ugradnju, izvode neposredno uz građevinu, u ovom slučaju, u krugu podnožja zvonika ili pored stepeništa, a to bi značilo pod samim prozorima palače Cipci. S druge strane, plemićka obitelj čija se rezidencija nalazila u četvrti Sv. Dujma, na vrijednoj parceli nasuprot ulaza u katedralu, gdje je nekad bila gradska vijećnica s ložom, svakako je pripadala

u red moćnijih te je mogla sebi priuštiti i sklapanje posla s najtraženijim majstorima.

Iako nisu poznate godine rođenja ove dvojice majstora, a obojicu je smrt zadesila 1505. godine, može se zaključiti da je Aleši bio stariji jer je njegovo školovanje započelo 1435. godine u Zadru, u kamenarskoj radionici Marka iz Troje, a deset godina kasnije se pridružuje protomajstoru Jurju na šibenskoj katedrali te postaje samostalnim majstorom već 1448. godine u Splitu. Prvi poznati dokument vezan za Nikolu je onaj o izradi kapele Sv. Bernardina i sv. Sebastijana u šibenskoj crkvi sv. Frane, a datira tek poslije 1464. godine.²⁵ Sačuvane arhivske isprave o njihovom poslovnom partnerstvu daju nam siguran okvir i relevantne podatke o nekim važnim ostvarenjima i združenim aktivnostima. Međutim, krajnji dometi i svi rezultati ove plodonosne suradnje još nisu sasvim dostupni niti do kraja istraženi, odnosno, još uvijek nismo blizu konačnoj i zaokruženoj slici zajedničkog djelovanja Nikole Firentinca i Andrije Alešija, koja se po nekim prisutnim naznakama, pokazuje širom i bogatijom nego što je do sada bilo poznato.

LITERATURA

- BUŽANČIĆ, RADOSLAV, Gospin oltar Nikole Firentinca u trogirskoj katedrali, *Klesarstvo i graditeljstvo*, 3-4 (2010.), 35-48.
- BUŽANČIĆ, RADOSLAV; BRAKUS, ANITA, Virtus i Fortuna. Tragovi Petrarkinog De Remediis na pročeljima splitskih humanističkih palača, *Klesarstvo i graditeljstvo*, XXII, 3-4 (2011.), 36-71.
- CERIANA, MATTEO; MARCHI, ALESSANDRO, Niccolò di Giovanni Fiorentino, Madonna col Bambino, *Il Rinascimento a Urbino. Fra' Carnevale e gli artisti del Palazzo di Federico*, katalog izložbe, (ur.) A. Marchi, M. R. Valazzi, Milano, 2005., 126-129.
- DUIŠIN, VIKTOR ANTON, *Zbornik plemstva u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Bosni-Hercegovini, Dubrovniku, Kotoru i Vojvodini*, Zagreb, 1938.
- FISKOVIĆ, CVITO, Juraj Dalmatinac, *Mogućnosti*, X/ 3 (1963.), 205-237.
- HEYER VON ROSENFELD; CARL GEORG FRIEDRICH, *Der Adel des Königreichs Dalmatien*, Bauer und Raspe, Nürnberg, 1873.
- HILJE, EMIL, Nikola Firentinac u Šibeniku 1464. godine, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 26 (2002.), 7-18.
- IVANČEVIĆ, RADOVAN, Ranorenesansna flora Trogirske kapele, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 28 (1989.), 69-108.
- IVANČEVIĆ, RADOVAN, *Rana renesansa u Trogiru*, Književni krug Split, 1997.

23 Petar Kolendić je 1926. godine objavio članak „Aleši i Firentinac na Tremitima“ (*Glasnik skopskog naučnog društva*) navodeći nekoliko dokumenata vezanih uz gradnju portala na pročelju augustinske crkve na Tremitima, kojeg su zajednički izradili Nikola Ivanov Firentinac i Andrija Aleši. KOLENDIĆ 1926., 207-208.,

24 Konkretni radovi opisani kao *mijenjanje nekih stupića i druge radnje*, koje su obavili dvojica majstora na zvoniku splitske katedrale 1472. godine i potom primili 90 zlatnih dukata, još nisu pojedinačno utvrđeni. PRAGA, GIUSEPPE, 1929., 19-20. IVETIC, EGIDIO, (ur.) 2014., 528; PRIJATELJ, KRUNO, 1948., 52.

25 HILJE, EMIL, 2002., 15., bilj. 5.

- KEČKEMET, DUŠKO, *Renesansna klesarsko-kiparska djela u Splitu, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 7 (1) (1953.), 59-82.
- KEČKEMET, DUŠKO, Romanička loža u Splitu, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 8 (1) (1954.), 96-110.
- KEČKEMET, DUŠKO, Juraj Dalmatinac u Splitu. U povodu petstote obljetnice smrti, *Kulturna baština*, 3-4 (1975.), 3-9.
- KEČKEMET, DUŠKO, Papalićeva palača i gotička arhitektura Jurja Dalmatinca u Splitu, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 3-6 (1982.), 158-178.
- KOLENDIĆ, PETAR, Aleši i Firentinac na Tremitima, *Glasnik Skopskog naučnog društva* I, sv. I-II (1926.), 207-208.
- MARASOVIĆ, JERKO; MARASOVIĆ, TOMISLAV; GABRIČEVIĆ, BRANIMIR, *Istraživanje i uređenje Peristila Dioklecijanove palače u Splitu, 1956.-1961.*, (ur.) Katja Marasović, Split, 2014.
- MARKOVIĆ, PREDRAG, Juraj Dalmatinac i Andija Aleši u Splitu: Majstori, radionice i suradnici, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 43 (1) (2016.), 151-191.
- MONTANI, MIRO, *Juraj Dalmatinac i njegov krug*, Zagreb, 1967.
- PACIOLLI, FRA LUCA, DA VINCI, LEONARDO, *Divina proportione*, Venezia: Paganino Paganini, 1509.
- PRAGA, GIUSEPPE, Documenti intorno ad Andrea Alessi, *Rassegna Marchigiana*, (ur.) Egidio Ivetić, Rovinj: *Scritti sulla Dalmazia*, vol.1 (2014.), 523-553.
- PRIJATELJ, KRUNO, Andrija Aleši u Splitu, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 5 (1) (1948.), 45-59.
- ŠTEFANAC, SAMO, Trittico con la Madonna e ss. Girolamo e Ladislao, u: *Tesori della Croazia restaurati da Venetian Heritage Inc.*, (ur.) Joško Belamarić, katalog izložbe, Venecija, 2001., 71.
- ŠTEFANAC, SAMO, *Kiparstvo Nikole Firentinca i njegovog kruga*, Split, 2006.
- ŠTEFANAC, SAMO, Nikola Firentinac i toskansko kiparstvo generacije poslije Donatella, *Zbornik radova znanstvenog skupa „Dani Cvita Fiskovića“* (ur.) Jasenka Gudelj, Predrag Marković. 2014., 69-77.
- VODANOVIĆ, ANTONIA, Liminalnost u arhitekturi: praksa uklesavanja Kristovog monograma na portale ranonovovjekovnih šibenskih kuća, Konferencija: *Marija Jurić Zagorka – život, djelo, nasljeđe* (2017.), 134-146.

ARHIVSKI IZVORI

Državni arhiv u Zadru
Stari splitski arhiv, Spisi notara Tome de Cingulo (1403.), 53.

INTERNETSKI IZVORI

KUZMANIĆ, MARIO NEPO, Splitske plemićke obitelji i njihove palače na Peristilu, *Dalmatinski portal, Vijesti*, (22. 06. 2017.) <https://dalmatinskiportal.hr/vijesti/nepo-kuzmanic--splitske-plemicke-obljetli-i-njihove-palace-na-peristilu/22724> (13. 05. 2023.)

DOKOZA, NIKPALJ, SERĐO, Grisogono, *Hrvatski biografski leksikon* (1983–2024), mrežno izdanje. *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, 2009. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/grisogono-split> (29. 08. 2024.)

Bogorodica s Djetetom, crkva Sv. Jeronima, Sant'Agata Feltria [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Niccol%C3%B2_di_giovanni_fiorentino,_madonna_col_bambino,_1490_ca._\(sant%27agata_feltria,_chiesa_di_san_girolamo\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Niccol%C3%B2_di_giovanni_fiorentino,_madonna_col_bambino,_1490_ca._(sant%27agata_feltria,_chiesa_di_san_girolamo).jpg) (13.5.2023.)

Bogorodica s Djetetom (Madonna Cernazai), Muzej Lazzaro Galdiano, Madrid
<https://artsandculture.google.com/asset/madonna-cernazai-fiorentino-niccol%C3%B2-di%20giovanni/GQGtCbSH0lqFqw?ms> (13.05.2023.)

Abstract

NICCOLÒ DI GIOVANNI FIORENTINO AND ANDREA ALESSI PORTAL OF THE CIPCI PALACE IN SPLIT

In the historical center of the city of Split, on the Kraj sv. Ivana Street, lies the southern entrance to the Cipci family's peristyle palace with a Gothic-Renaissance portal. As proposed in this paper, the portal can be attributed to two early Renaissance masters, Andrea Alessi and Niccolò di Giovanni Fiorentino, and added to their joint oeuvre. Within a Gothic frame with an ogival (pointed) arch and leafy capitals, typical of master Alessi's workshop in Split, is a lunette displaying the family coat of arms. On it, an almond-shaped shield with a stylized eagle in shallow relief is placed at the center of a circular wreath of trefoils (or three-petaled flowers) with two small round fruits on stalks (stamens). Several elements of decorative sculptures, heraldic imagery and Roman capital letters on this lunette contain

decorative features characteristic of master Niccolò di Giovanni Fiorentino's work and can also be found in his other pieces. The circular wreath of three-petaled flowers (trefoils) with stamens appears in different variations in Niccolò di Giovanni Fiorentino's decorative and figurative works. On the relief *Madonna col Bambino* from Sant'Agata Feltria, the wreath decorates the background behind the main figures, but here, the trefoils with berries are more playful and elegant. The same motif decorates the architectural elements of eight inner ribs of the dome in Šibenik Cathedral, where it is simplified, geometrized and adapted to a different purpose, with round fruits appearing only around the keystone at the top of the dome. Similar series of decorations with three leaves and two small

round fruits or stamens adorn the pilasters of the altar partition in the presbytery of Šibenik Cathedral.

The circular wreath on the lunette in Split is also embellished with a four-petaled flower at the end and ribbons that flutter from the bottom of the wreath toward the sides. This arrangement is almost completely mirrored, albeit on a very small scale, at the base of the *Madonna Cernazai* relief, located in the Lázaro Galdiano Museum in Madrid. Niccolò used a similar combination, again significantly smaller, on the altarpiece of the Goddess of *Justice* in Trogir. There, in a shallow relief beneath a large candelabrum, a circular wreath of trefoils, an open flower at the end and an almond-shaped shield bearing the coat of arms of duke Alvis Lando are carved, with wavy bands extending from the wreath to the sides, echoing the design from Madrid.

The feathers on the bird's body are shaped in a characteristic pattern, arranged in horizontal rows with alternately bent feathers in each band. The same principle of stylization was applied to the body of the eagle on the altarpiece in the Trogir lodge. Other similarities include the arrangement of feathers on the eagle's spread wings and tail as well as the design of the bird's legs with claws.

The entire length of the lintel is inscribed with the eighth verse of Psalm 121 from the *Old Testament*, carved in Roman lapidary capitals. Although the script is standardized, certain deviations from the norm are evident, reflecting the individuality and originality of the stonemason. Apart from the letter X, the letter S also stands out as it does not conform to the standard vertical and horizontal symmetry. Its lower curve is somewhat shorter and weaker, causing

the letter to shift away from the vertical line and hang slightly to the left. This specific inclination, which is consistently present to a varying degree, is repeated on various texts carved by master Niccolò. Examples include his works in Trogir: the inscription on the sarcophagus of the Sobota family, the pedestal of the sculpture of *St. Sebastian*, the tombstone of Bishop Turlon and the inscription held by an angel on the relief on the southern portal of the *Great Cippico Palace*.

The letter X on the lintel in Split underwent a distinctive transformation with the traditionally straight, crossed sticks of the letter bending in a harmonious, dancing movement. This bending of the letter X is also present in the inscription on the Sobota family tomb in Trogir. All these features of carving capital letters also reflect specific tendencies in both handwriting and carving. Given their consistent appearance across multiple works, as a kind of "systemic error", they significantly narrow down the search for the potential artist, pointing to the most likely one—master Niccolò di Giovanni Fiorentino. The overall condition of the lunette, as well as the entire portal, indicates that the southern portal of the Cipci Palace was crafted and delivered to the client as a unique, one-time commission. As proposed in this paper, the work was carried out by the two collaborating masters with the support of master Alessi's stone workshop in Split. Although there are no archival records on the time of the creation of this portal, the documented period of long-term business collaboration between these two masters—known to have occurred between 1467 and 1473—can generally serve as the basis for this assumption.

Maja Zelić

Graditeljski sklop Serdarovih-Polića-Elezovih kuća u Vrgorcu

Maja Zelić
Ministarstvo kulture i medija RH
Konzervatorski odjel u Imotskom
HR – 21260 Imotski, Ante Starčevića 7

UDK: 728.1.025.4(497.583Vrgorac)"2008/2018":624
Pregledni rad / Review paper
Primljeno / Received: 21. 7. 2023.

Ključne riječi: Grad Vrgorac, Serdarove-Polića-Elezove kuće, povijesni i arhitektonsko-graditeljski razvoj, konzervatorski zahvat, sanacija i rekonstrukcija

Keywords: Town of Vrgorac, Serdar-Polić-Elez Houses, historical, architectural and construction development, conservation intervention, rehabilitation and reconstruction

Grad Vrgorac, zbog svog geografskog i strateškog položaja na križanju važnih prometnica koje spajaju unutrašnjost s Primorjem, predstavlja jednu od rijetkih ruralno-urbanih cjelina gdje dolazi do miješanja različitih kulturoloških, ali i graditeljskih karakteristika. U tom kontekstu promatraćemo nastanak i razvoj tradicijskoga graditeljskog sklopa Serdarovih-Polića-Elezovih kuća, smještenog u središnjem dijelu Vrgorca. Zahvaljujući rijetkim pisanim i grafičkim povijesnim izvorima, ali i pojedinim graditeljskim oblikovnim elementima i detaljima, historijski i arhitektonski razvoj građevina sklopa možemo pratiti od vremena osmanske vladavine pa sve do 19. stoljeća. Množina naziva predmetnog graditeljskog sklopa pokazuje slojevitost kako u njegovom povijesnom razvoju, tako i u njegovom arhitektonskom oblikovanju. U razdoblju od 2008. do 2018. godine Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske (najvećim dijelom) i Grad Vrgorac financirali su građevinsku i konstruktivnu sanaciju te rekonstrukciju ovog graditeljskog sklopa koji čeka svoju novu namjenu.

U središnjem dijelu grada Vrgorca, uz današnju glavnu gradsku prometnicu u smjeru istok-zapad (Ulica Tina Ujevića), nalazi se graditeljski sklop Serdarovih-Polića-Elezovih kuća (sl. 1). Sklop koji se sastoji od dvije spojene kuće, manje i veće, nastaje i razvija se u vremenu od kraja 17. i početka 18. stoljeća do prve polovice 19. stoljeća, a danas je zaštićen kao kulturno dobro. U razdoblju od 2008. do 2018. godine, Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske (najvećim dijelom) i Grad Vrgorac, financirali su građevinsku

i konstruktivnu sanaciju te rekonstrukciju ovog sklopa koji je do tada bio u ruševnom stanju (sl. 2). Izvođenje konzervatorskih zaštitnih radova, kojima je prethodila izrada projekta sanacije konstrukcije,¹ odvijalo se u fazama od 2008. do 2018. godine u skladu s osiguranim financijskim sredstvima koja su iz godine u godinu varirala² (sl. 3). Dugogodišnje izvođenje radova nadzirali su nadležni konzervatori Konzervatorskog odjela u Imotskom,³ dok je za građevinski nadzor bio zadužen projektant konstrukcije.⁴ Nažalost, prije obno-

1 Projekt sanacije konstrukcije „Elezovih kuća“ u Vrgorcu izrađen je u prosincu 2008. godine (oznaka projekta: TD 137/08), a izradila ga je tvrtka Grading projekt d.o.o. iz Splita (projektant konstrukcije: Dalibor Bartulović, dipl. ing. građ.) u suradnji s konzervatorom Radoslavom Bužančićem iz KO Split. Arhitektonski snimak postojećeg stanja sklopa vjerojatno je rađen pred kraj 20. stoljeća i, prema informacijama, izradili su ga arhitekti konzervatori i tehničari tadašnjega Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu kao pripremu za njegovu buduću obnovu. Međutim, „snimak“ korišten za izradu projektne dokumentacije iz 2008. godine (i njezin je integralni dio), bio je, nažalost, izrazito manjkav, pa je tijekom samog procesa obnove dolazilo do problema prigodom izvođenja pojedinih radova, kao i promjena u odnosu na izvorni projekt, koje su u konačnici izvedene u suglasnosti s projektantom konstrukcije.

2 Radovi su započeli u manjem obimu na manjoj kući sklopa (2009.-2010.). Nastavili su se na većoj kući do njihovog završetka (2011.-2016.). Manja kuća je dovršena u vremenu od 2017. do 2018. Svi zahvati su obuhvaćali sanaciju kamenih zidova u smislu djelomične razgradnje i ponovnog zidanja dijela vanjskih nestabilnih i urušenih zidova (u kamenu i opeci) te čišćenje fuga, fugiranje i injektiranje zidova, kao i razgradnju postojećega pregradnog zida i zidanje novih (od betonskih blokova) u unutrašnjosti veće kuće, uz izvedbu trokrakog armiranobetonskog stubišta. Sanacija međukatnih konstrukcija položenih na kamenim konzolama podrazumijevala je izvedbu istih od drvenih lameliranih greda spregnutih tankom pločom od lakoagregatnog EPS betona. Sanacija krovništa uključivala je izvedbu dvostrešne krovne konstrukcije od drvene građe sa svim potrebnim izolacijama i pokrovom od ravnog utorenog crijepa te strehom od lomljenih kamenih ploča, a u kruni zidova i na zabatima su se izveli armiranobetonski serklaži. Radovi sanacije su također uključivali izradu i ugradnju novih kamenih okvira za pojedine prozore i vrata, izradu i ugradnju nedostajućih kamenih konzola te izradu i montažu unutrašnje i vanjske drvene stolarije.

3 Konzervatori Ivan Alduk, Katarina Cvitanić, Zrinka Radunić i Maja Zelić

4 Dipl. ing. građ. Dalibor Bartulović

1 Smještaj graditeljskog sklopa Serdarove kuće u gradu Vrgorcu (preuzeto s Geoportala, 2024.)

Location of the Serdar Houses complex in the town of Vrgorac (retrieved from Geoportal, 2024)

ve samog spomenika nije izrađena nikakva konzervatorska analiza, stoga se izradi konzervatorskog elaborata pristupilo u trenutku kada su obje kuće većim dijelom bile rekonstruirane i sanirane.⁵ Ovaj tekst je rezultat kako samog elaborata, konzervatorskog zahvata, tj. zaštitnih radova sanacije, tako i zapažanja te terenskih i arhivskih istraživanja tijekom dugogodišnje obnove. Također, bavi se nastankom, povijesnim i arhitektonskim razvojem Serdarovih-Polića-Elezovih kuća (dalje u tekstu Serdarove kuće).

Tijekom posljednjih godina obnove Grad Vrgorac je riješio sve imovinsko-pravne probleme kojima su građevine desetljećima bile opterećene te je otkupio obližnju Muminovu kulu – tursku kulu iz 17. stoljeća. Recentnim arhitektonskim projektom iz 2021. godine, kojem je prethodio arhitektonski snimak postojećeg stanja,⁶ predmetni sklop kuća i kula povezani su u jedinstvenu funkcionalnu graditeljsku cjelinu koja bi u budućnosti trebala postati prezentacijsko-informacijski centar vrgorskog područja s pratećim sadržajima pod nazivom „Kuća pršuta i vina”.⁷

.....
5 Autorica konzervatorskog elaborata iz 2018. godine Elezove i Serdarove (Polića) kuće s Muminovom kulom u Vrgorcu je djelatnica Konzervatorskog odjela u Imotskom, Maja Zelić, dipl. ing. arh.

6 Točnije, arhitektonski snimak izvedenog stanja nakon radova što ga je izradio Ured ovlaštene arhitekture Josipe Ružić j.d.o.o.“ iz Solina 2020. godine.

7 Glavni projekt izradila je tvrtka STUDIO NEXAR d.o.o., Ivanec, glavni projektant: Zdenka Šarolić, dipl. ing. arh. Svi prethodni zahvati (sanacija i rekonstrukcija postojećih objekata, projektiranje i izvedba planiranog prezentacijsko-informacijskog centra i sl.) trebali bi biti tema nekog drugog rada.

POVIJESNI KONTEKST

Vrgorac je grad smješten u unutrašnjosti Dalmacije, u zaleđu Makarskog primorja i uz granicu s Bosnom i Hercegovinom. Tijekom povijesti, zbog strateškog položaja na križanju važnih prometnica koje prolaze tim dijelom zaleđa, odnosno spajaju unutrašnjost s Primorjem, ovaj dio Dalmacije odigrao je značajnu ulogu. Kulturno-povijesna baština vrgorskog kraja seže u prapovijesno doba, za vrijeme vladavine ilirskih plemena, što dokazuju nalazi brojnih gomila-tumula i gradina. Rimski je utjecaj samo periferno dotakao ovaj prostor, o čemu svjedoče rijetki arheološki nalazi. Srednjovjekovna povijest ovog kraja veže se uz postojanje Rastočke župe u sastavu ranosrednjovjekovne Neretvanske kneževine – Paganije, a u razvijenom i kasnom srednjem vijeku ovo područje čini tzv. Gorsku župu, čije je najznačajnije središte bio upravo Vrgorac. Kulturno nasljeđe srednjeg vijeka ostalo je sačuvano u brojnim stećcima (nadgrobni spomenici) i fortifikacijskoj arhitekturi, čiji je najznačajniji spomenik tvrđava Gradina iznad Vrgorca, sagrađena vjerojatno krajem 14. i početkom 15. stoljeća. Začetak urbanističkog razvoja grada Vrgorca možemo potražiti u podnožju utvrde (kao i u većini gradova u zaleđu Dalmacije) u obliku podgrađa koje je potencijalno bilo utvrđeno zidinama s gibelinskim kruništem pojačano nizom

2 Izgled sklopa Serdarovih kuća 2007. godine prije početka sanacije (foto: I. Alduk, fototeka KO Imotski, 2007.)

Serdar Houses complex in 2007, before rehabilitation (photo: I. Alduk, photo archive of the Conservation Department Imotski, 2007)

3 Pogled na sklop Serdarovih kuća 2018. godine tijekom radova sanacije (fototeka CKB grada Vrgorca, 2018.)

View of the Serdar Houses complex in 2018 during rehabilitation (photo archive of the Vrgorac Center for Culture and Heritage, 2018)

kula⁸ (sl. 4). Daljnji razvoj i širenje podgrađa, nadogradnja tvrđave te gradnja kružne kule Avale⁹ događa se za vrijeme vladavine Turaka koji zauzimaju današnju Vrgorsku krajinu pred kraj 15. stoljeća i njome vladaju gotovo 200 godina. Nakon oslobođenja grada od turske vladavine oko 1690. godine, nastupa razdoblje Mletačke uprave (1690.-1797.). Iz tog razdoblja datiraju i najstariji grafički prikazi grada Vrgorca. Sačuvana su nam tri poznata prikaza: prvi je već spomenuti kod C. Fiskovića iz spisa starog Trogirskog arhiva iz 1690. godine,¹⁰ drugi je prikaz mletačkog inženjera S. Boucauta iz iste godine¹¹ (sl. 5) i treći G. Iustera iz 1708. godine¹² (sl. 6). Ovdje donosimo četvrti, manje

poznati prikaz Vrgorca iz druge polovice ili pred kraj 18. stoljeća. Radi se o isječku iz puno veće karte koja prikazuje prostor dalmatinske unutrašnjosti od Godinja do Pline na kojoj je označen „Vergoras citta e fortezza“¹³ (sl. 7). Iako su navedeni povijesni grafički prikazi zaslužili detaljniju analizu, ovdje ćemo to napraviti samo sumarno s obzirom na karakter ovog rada. Na svima dominira tvrđava i kružna kula Avala iznad naselja, dok se u njihovom podnožju ističe niz karakterističnih kuća-kula.¹⁴ Osim njih, vidljivi su manji sklopovi kuća (stambeno-gospodarskih) s otvorenim prostorima dvorišta između njih. Kuće imaju izduženi pravokutni tlocrt, većinom su prizemnice (rjeđe katnice),

8 FISKOVIĆ, CVITO, 1961., 127-130. C. Fisković donosi najstarije povijesne grafičke prikaze Vrgorca i svoje opise istih. Prvi grafički prikaz Vrgorca (Vargoraz) s kraja 17. stoljeća (1689.-1690. godine), zajedno s prijepisom izvještaja o mletačkom zauzimanju Vrgorca od Turaka, pronađeni su među spisima starog Trogirskog arhiva u Državnom arhivu u Zadru. Na prikazu dominiraju prostrana tvrđava i okrugla kula na najvišoj koti terena, dok je u njihovom podnožju utvrđeni suburbij – varoš s nekoliko četverokutnih kula povezanih obrambenim zidinama s nizom završnih gibelskih kruništa koje autor uspoređuje s ostalim dalmatinskim srednjovjekovnim utvrđenim gradovima (Dubrovnik, Šibenik, Korčula...). Međutim, istovremeni prikazi Vrgorca S. Boucauta iz 1690. godine, kao i onaj nešto kasniji G. Iustera, ne prikazuju bedeme u podgrađu. S druge strane, dva opisa unutrašnjosti Dalmacije (i šire) s početka 17. stoljeća, Vrgorac navode kao „citta murata“, dok je npr. obližnji Imotski „citta non murata“. Iako je teško svaki put biti siguran misli se pritom na naselje ili samo na tvrđavu, ovo je sigurno tema za daljnju razradu koju treba sagledavati u širem kontekstu postojanja bedema gradova i naselja u unutrašnjosti Dalmacije u srednjem i ranom novom vijeku. RAČKI, FRANJO, 1882., 176.; BATINIĆ, VJENCESLAV, 1885., 136-137.

9 Avala na arapskom jeziku znači uzdignuti položaj (vidikovac).

10 Državni arhiv u Zadru (dalje: HR-DAZD), HR-DAZD-18, fond Općina Trogir (1312-1797.), Commune Tragurii, 1.2, 2.1, Općinski spisi 1312-1811, spisi općine Trogir iz 1560. pa na dalje, kut. 214.

11 BILIĆ, DARKA, 2018., 27-28.

12 FISKOVIĆ, CVITO, 1961., 123. Radi nemogućnosti nabave preslika ovog i Boucatovog prikaza, ovdje koristimo one koji su već objavljeni.

13 HR-DAZD-6, fond Mletački katastar, Kartografska zbirka Mape „Grimani“ (1756.-1797.), 474., *Territorio et Ville di Primorio Superiore*. Na kartografskom prikazu u akvarel tehnici duljine 226 cm i promjenjive visine 58 cm s jedne i 80 cm s druge strane, Vrgorac se smjestio u središnjem dijelu prikaza.

14 Najznačajniji i najstariji sačuvani objekti graditeljskog nasljeđa u Vrgorcu su kuće-kule u varoši. koje imaju stambenu i obrambenu funkciju. Najznačajnije su: Dizdareva-Kapetanova kula koja se ističe svojom visinom, kula bega Cukarinovića-Fratarska kula, Raosova kula (Hasan-bega Dizdarevića), Pakeroва kula (Mujage Šabića) i Muminova kula (Mumin-age Atlagića). Radi se o kulama kvadratnog tlocrta, manjih dimenzija (cca 5x5 metara s varijacijama) – na jedan ili dva kata (rijetko više) sa stambenim potkrovljem. Izvorno su ulazna vrata u kulu bila na visini prvog kata (radi obrane) te nije bilo prozora (osim možda na zadnjem katu), već su na zidovima postojale samo puškarice. Kasnije se, nakon promjene namjene iz fortifikacijske u stambenu, otvaraju vrata u prizemlju, kao i prozori na zidovima. Kule su dobile nazive po nekadašnjim turskim ili kasnijim mletačkim vlasnicima. Nastanak i razvoj ovog tipa arhitekture veže se za vrijeme turske vladavine i neposredno nakon nje te je svojstven za grad Vrgorac, ali i za susjednu Hercegovinu, Imotski, Makarsko primorje, Neretvu i dijelom Poljica. Vrgorske kule nastaju vjerojatno od kraja 16. i početka 17. stoljeća. Na takvo razmišljanje nas navodi gotovo nezamijećen podatak iz ranije spomenutog opisa unutrašnjosti Dalmacije s početka 17. stoljeća, gdje se u opisu Vrgorca navode kule, njih više od 10, koje očito već tada dominiraju vizurom grada i koje se nazivaju „fabriche nove“. RAČKI, FRANJO, 1882., 176.

4 Najstariji poznati grafički prikaz Vrgorca iz 1690. godine (HR-DAZD-18, Fond Općine Trogir /1312.-1797./)

Oldest known graphic depiction of Vrgorac from 1690 (HR-DAZD-18, The Archives Fund of the Municipality of Trogir (1312–1797))

5 Grafički prikaz Vrgorca S. Boucauta iz 1690. godine (preuzeto iz BILIĆ, DARKA, 2018., 27–28.)

Graphic depiction of Vrgorac by S. Boucaut from 1690 (BILIĆ, DARKA, 2018, 27–28)

po svojoj dužoj stranici uglavnom prate izohipse terena i glavna su im pročelja okrenuta prema jugu radi insolacije.

O izgledu kuća i kula u Vrgorcu govore nam, iako skromno, i povijesni zapisi. Jedan od detaljnijih opisa vrgorske tvrđave donosi mletački vojni inženjer Ivan Frane Rossini 1749. godine u svom opisu dalmatinskih utvrda. U svom opisu spominje i kvadratne kule u podgrađu koje su izgradili Turci.¹⁵ Sličan tome je i opis G. de Offnera nakon posjeta Vrgorcu 1775. godine, u kojem navodi da su kuće u Vrgorcu sagrađene na turski način poput kula s tri sobe koje se dižu jedna nad drugom.¹⁶ Godine 1818. kroz Vrgorac će proći i car Franjo I., ali, osim spomena rudnika katrana i gradskog načelnika, drugih podataka nam u svom dnevniku putovanja nije ostavio.¹⁷ John Gardner Wilkinson, britanski putopisac i egiptolog, na svom putovanju kroz Dalmaciju i Crnu Goru 1844. godine opisuje Vrgorac kao malo mjesto u kojem je veliki broj kuća pokriven slamom, ostale su pokrivene kamenim pločama, a jako malo kuća je zakrovljeno kupama.¹⁸

Valentino Lago 1851. godine u svom dalmatinskom putopisu, u opisu vrgorskog podgrađa ispod utvrde, navodi kako se na nekoliko mjesta izdižu kvadratne kule, koje turci zovu *Kulle*, na tri, a rjeđe na četiri kata, sve jednake po formi i dimenziji, unutar kojih su živjele velikaške otomanske

obitelji, dok su sve ostale nastambe drugačije forme služile za obitavanje „raje“, odnosno kršćana.¹⁹

Tijekom i nakon austrijske uprave Vrgorac sve više postaje urbanim središtem s „Korzom“ – glavnom gradskom ulicom (nakadašnja Napoleonova cesta), duž koje nastaju reprezentativne građevine: župna crkva, bogatije i reprezentativnije obiteljske kuće, skladišta režije duhana s upravnom zgradom i pripadajućim parkom zatvorenog tipa itd.

Ovdje se moramo osvrnuti i na još jednu lokalnu predaju, inače vrlo čestu i u drugim dalmatinskim gradovima. Naime, u Vrgorcu je ostalo sjećanje kako je u ovim kućama 25. i 26. travnja 1875. godine boravio car Franjo Josip I. tijekom svog obilaska Dalmacije. Međutim, u dnevniku carskog putovanja²⁰ navodi se kako je caru smještaj prvotno bio „pripravljen u prostorijama poreznog ureda“ koji se pokazao neadekvatnim, pa su na poslijetku „carski stan morali prirediti u drugoj kućici i sastojao se od jedne skromne sobe za radnju i od druge, još skromnije za spavanje“. Ovaj opis nikako ne odgovara pretpostavljenom noćenju cara u većoj i reprezentativnijoj kući sklopa, pa nas navodi na zaključak kako car ipak možda nije prenoćio ovdje. Zanimljiv je i podatak u jednom novinskom članku objavljenom sredinom 70-ih godina 20. stoljeća, da je do Prvoga svjetskog rata (vjerojatno do 1918., odnosno sloma stare Austrije) na kućama stajala ploča postavljena u čast boravka cara Frane Josipa I. Ostaje otvoreno pitanje na kojoj točno kući je stajala ta ploča, ali i zašto car nije prespavao u Serdarovim kućama. Naime, ovdje bismo se ponovno vratili spomenutom britanskom putopiscu J. G. Wilkinsonu. On navodi kako ga je u Vrgorcu 1844.

15 TUDOR, AMBROZ, 2007., 685.

16 NAGY, JOSIP, 1924., 608. Opis je iz korespondencije G. de Offnera sa splitskim nadbiskupom Garanjinom u kojem navodi: „Le case sono a guisa di Torette con tre Camere una sopra dell'altra di grandezza ora più ora meno estesa“.

17 KRMPOTIĆ, LJUDEVIT, 2002, vol. II, 425; Car navodi kako se rudnik katrana, iako jako dobar, slabo koristi. Lokalni namjesnik Paul Andacus (?), „nije obljubljen, niti ugodan i mora biti smijenjen“.

18 WILKINSON, J. GARDNER, 1848., 125–127.

19 LAGO, VALENTINO, 1870., 214–218.

20 *Povijesni dnevnik*, 1878., 168–169.

6 Grafički prikaz Vrgorca G. luster iz 1708. godine (preuzeto iz FISKOVIĆ, CVITO, 1961., 123.)

Graphic depiction of Vrgorac by G. Luster from 1708 (FISKOVIĆ, CVITO, 1961, 123)

7 Prikaz Vrgorca pred kraj 18. stoljeća – isječak (preuzeto iz HR-DAZD-6, Fond Mletački katastar, 474.)

Depiction of Vrgorac in late 18th century excerpt (HR-DAZD-6, Venetian Cadastre Fund, 474)

godine dočeka načelnik (*Sindaco*) koji posjeduje kuću veću od onih koje se obično viđaju po mjestima u unutrašnjosti. Moguće je kako riječ o ovom sklopu koji je kao takav već bio formiran i u kojem je živio serdar kao ugledniji stanovnik Vrgorca. Ali ovo ostaje na razni špekulacije, tim više jer Wilkinson koristi termin *sindaco* što tada označava načelnika općine.²¹ Ipak se moramo zapitati, a nastavljajući se na ovu vijest: zašto ovaj sklop nije poslužio za smještaj cara Franje Josipa prilikom njegovog posjeta Vrgorcu 30-ak godina kasnije? Da li je proces njegovog propadanja već započeo ili je, radi brojnih podjela između nasljednika, bio neprikladan za smještaj tako važnog gosta?

PROBLEMATIKA SLOŽENOG NAZIVA SKLOPA

Danas se za predmetni sklop kuća u Vrgorcu koriste tri naziva. Teško je reći kako je došlo do toga, ali bi nazive trebalo objasniti ili barem pokušati dati neke odgovore.

Naziv „Elezove kuće“ je najuvriježeniji, ali izaziva i najviše pitanja. Predio Vrgorca u kojem se nalazi sklop kuća inače se danas naziva Elezovina / Elazovina.²² Moguće je da se radi o najstarijem nazivu ovih kuća koji svoje podrijetlo vuče iz vremena osmanske uprave. U zadarskom arhivu, u spisima generalnog providura za Dalmaciju i Albaniju Daniela Dolfina (1692.-1696.), sačuvana je providurova darovnica iz 1695. godine kojom se dodjeljuje zemlja, kula i kuće vrgorskom harambaši Petru Jelaviću nakon oslobođenja Vrgorca od Turaka („...a Pietro Gelavich campo mezzo di terra di nuovo acquisto in Pechina nel Borgo di Vergoraz da esso disgrezzato colla Torre e Casali Distrutti del Turco Elezovich, per esso fabbricati et agiustati, e coll Orto contiguo e medessimo furono communi con Amedina e Salia Elezovich fratelli“). Navedeni

podaci se eventualno mogu odnositi na stariji arhitektonski sloj ovog sklopa i Muminovu kulu u njegovoj blizini.²³ Međutim, u takvu konstataciju je teško povjerovati s obzirom da sama spomenuta kula nosi ime Mumin age-Atlagića – Muminova kula. Isto tako, predio koji se u spomenutoj darovnici naziva Pečina nalazi se danas par stotina metara južnije od sklopa ovih kuća.²⁴ Ono što se ovim potvrđuje jest činjenica da su krajem 17. stoljeća u Vrgorcu živjeli Turci, braća Elezovići (ili Elezi) te su posjedovali zemlje i kuće. Na ovaj podatak se nadovezuje i još jedan iz Zadarskog arhiva iz kojeg saznajemo da je početkom 18. stoljeća u Vrgorcu živio Nico (?) Ellesich, kojeg možda možemo dovesti u vezu s ranije spomenutim Elezovićima (Elezima).²⁵ S obzirom na sačuvani dvostruki toponim (Elezove kuće, Elezovina) te navedene arhivske podatke, u ovoj fazi istraživanja ne preostaje nego pretpostaviti da su oni ipak na neki način povezani.

Naziv „Polića kuće“ se ne susreće tako često, ali ga je najjednostavnije objasniti, s obzirom da je obitelj Polić dugo vremena bila vlasnik ovih građevina. U prvoj austrijskoj katastarskoj izmjeri Vrgorca iz 1835. godine, odnosno iz upisnika čestica zgrada i zemalja²⁶ te iz pratećeg kartografskog prika-

23 JELAVIĆ, DAVOR, 2009., 97-104. Podatke o Elezovićima u svojoj knjizi donosi vrgorski istraživač i povjesničar amater Davor Jelavić, nejasno inzistirajući na vezi između prezimena Elezović i Jelavić.

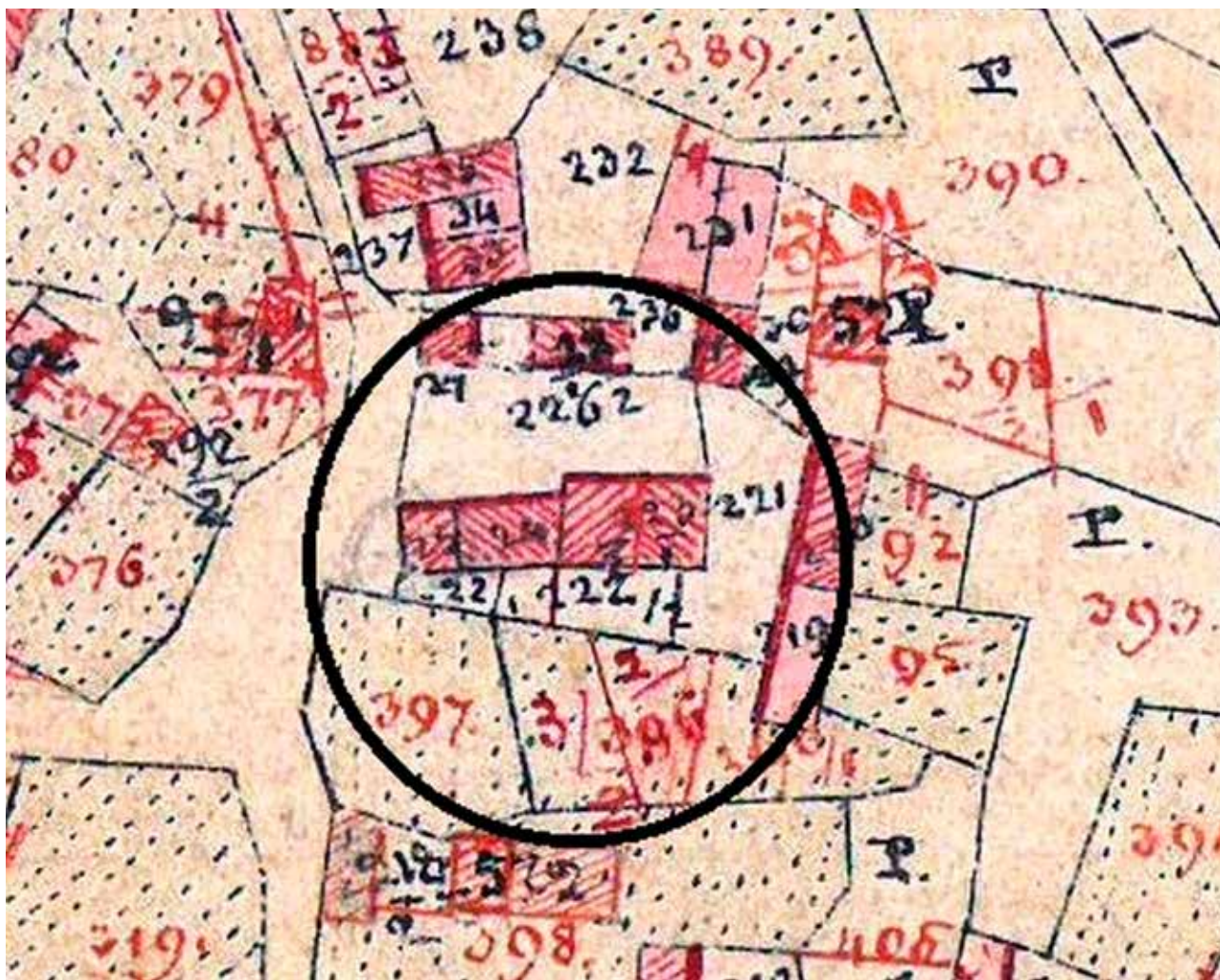
24 JELAVIĆ, DAVOR, 2019., 203; Navodno se obližnje zemlje nazivaju Muminovac i Dizdarevac po bivšim tj. turskim vlasnicima i njihovim, još uvijek sačuvanim, bunarima na tom predjelu.

25 HR-DAZD-5, fond Mletački katastar, Katastarske knjige (1597.-1797.), *Libro catastico della iurisdictione di Vergoraz* 1703.-1704., kut. 25., 74.

26 Državni arhiv u Splitu (dalje: HR-DAST), fond Arhiv mapa za Dalmaciju (dalje: AMD), *Commune di Vergoraz*, Nro. 218, *Protocollo dei Edifizij della Commune di Vergoraz nel Circolo di Spalato, Distretto di Macarsca*, 1835., Nr nella Mappa 222-226, 228, 236; *Protocollo dei Terreni della Commune di Vergoraz nel Circolo di Spalato, Distretto di Macarsca*, 1835., Nr nella Mappa 396-397.

21 WILKINSON, J. GARDNER, 1848., 126.; IVKOVIĆ, FRANE, 1992., 34-37.

22 JELAVIĆ DAVOR, 2009., 103.

8 Prva austrijska katastarska izmjera Vrgorca iz 1835. godine (preuzeto iz HR-DAST, AMD, Vrgorac, Mapa X, br. 218)

First Austrian cadastre survey of Vrgorac from 1835 (HR-DAST, AMD, Vrgorac, Map X, No. 218)

za²⁷ doznajemo sljedeće: vlasnici sklopa kuća s dvorištima i okolnih zemalja su iz obitelji Polić te se vjerojatno radilo o tri brata. Ivan Polić (Polich Giovanni) je vlasnik veće stambene kuće i gospodarskog objekta s njene sjeverne strane, Josip Polić je vlasnik istočnog dijela manje stambene kuće, a Marko Polić njenog zapadnog dijela. Sa sjeverne i južne strane sklopa su dvorišta (veće je ono sa sjeverne strane) u vlasništvu sva tri brata, a s južne strane ispod dvorišta je jedan vrt u vlasništvu Ivana Polića te drugi u vlasništvu ostale braće (sl. 8). Da li su Polići bili vlasnici ovih kuća i u ranijim razdobljima teško je reći. Na samom početku 18. stoljeća, između 1702. i 1704. godine u dva dokumenta su nam također posvjedočeni Polići u Vrgorcu, točnije Martin Polić s 10, odnosno 12 članova svoje obitelji. Prvi dokument koji donosi 12 članova ove obitelji odnosi se na svojevrsni

popis stanovništva čitave Vrgorske serdarije sa sumarnim podacima.²⁸ Drugi je nešto detaljniji i iz njega doznajemo da Martin Polić s 10 članova obitelji živi u Vrgorcu gdje ima kuću i 48 životinja.²⁹ U drugim arhivskim dokumentima kao što je *Stanje duša*³⁰ iz 1733. i 1744. godine također doznajemo za Poliće u Vrgorcu, ali ti popisi su nam manje pouzdani s obzirom da se odnose na Vrgorsku župu koja je tada obuhvaćala i brojna sela u okolici.³¹ Polići se u Vrgorcu spominju i na samom početku 19. stoljeća tj. u *Stanju duša* vrgorskog

28 JELAVIĆ, DAVOR, 2019., 143-147.

29 HR-DAZD-5, Mletački katastar, Katastarske knjige, Libro catastico della Iurisdizione di Vergoraz, kutija 24, sign, 329

30 „Stanje duša” ili Status Animarium je popis koji najčešće vodi mjesni župnik i u kojemu se navodi imenom i prezimenom „glava” obitelji i broj članova obitelji.

31 Međutim, u *Stanju duša* iz 1733. godine se također javlja Martin Polić s 12 članova obitelji, možda još uvijek onaj isti iz popisa 30 godina ranije. Godine 1744. godine također se ponovo javlja Martin Polić s 19 članova obitelji. JELAVIĆ, DAVOR, 2019., 152-159.

27 HR-DAS, AMD, *Commune di Vergoraz, Dalmazia, nel Circolo di Spalato, Distretto di Macarsca*, Mapa X, Nro. 218 Vergoraz. O.C. II 26. bf.

9 Pogled na sklop kuća s jugozapada 1960. godine (Fototeka KO Split, 1960.)

Southwest view of the house complex in 1960 (photo archive of the Conservation Department Split, 1960)

podgrađa iz 1806. godine, kada doznajemo za Andriju Polića s 10 članova obitelji.³²

Najteže je objasniti naziv „Serdarove kuće“, iako je isti prilično čest, pa je kao takav zabilježen i na fotografijama ovog sklopa iz 1960. i 1976. godine koje se nalaze u Fototeci Konzervatorskog odjela u Splitu (sl. 9). Naime, na serdara kao vlasnika ovih kuća bi donekle upućivali znakovi vojne vlasti i časti uklesani na dovratnicima vrata na sjevernom pročelju veće kuće: križ, a posebice bodež i sablja (sl. 10). Serdar je riječ istočnjačkog podrijetla,³³ a u vrijeme osmanske vlasti i unutar osmanske vojske, unatoč uvriježenim pogrešnim mišljenjima, to je ipak bio viši položaj (čin). To se donekle vidi i na području Osmanskog Carstva u jadranskom zaleđu, gdje serdari uživaju prilično visoki ugled u svojoj zajednici, a novija literatura ih, za razliku od starije, postavlja relativno visoko na društvenoj ljestvici u dalmatinskoj unutrašnjosti. Mletačke vlasti su, prihvativši velikim dijelom ranije osmansko uređenje, serdarima i podređenim im harambašama ostavljali njihove funkcije koje su se većinom odnosile na zapovijedanje domaćim postrojbama u graničnim oblastima prema Osmanskom Carstvu. Međutim, serdar dobija i nove funkcije, i to one civilne, koje se ponajviše odnose na organizaciju vlastitih zajednica i uspostavljanje odnosa sa središnjim vlastima.³⁴

32 GLIBOTA, MILAN, 2004., 33.

33 serdar (turski; perzijski: serdār) – glavar, starješina, zapovjednik <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=55464> (8. 7. 2023.)

34 O svemu vidi više u MAYHEW, TEA, 2008., 149-150, 170-175; MARKULIN, NIKOLA, 2017., 268-272.

10 Otvor s reljefom sablje, kugle, križa i bodeža (foto: M. Demicheli, fototeka KO Split, 1976.)

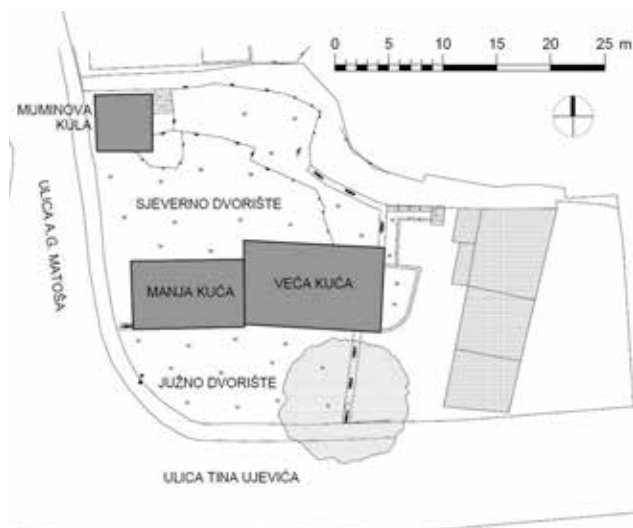
Opening with a relief of a sword, ball, cross and dagger (photo: M. Demicheli, photo archive of the Conservation Department Split, 1976)

Titula serdara se često nasljeđivala unutar iste obitelji.³⁵ Kratkotrajna francuska vlast će dijelom reformirati ovakvu situaciju i nastojati odvojiti vojnu od civilne i sudske vlasti koju su obnašali serdari i njima nadređeni pukovnici (koluneli). Serdari i serdarije su zadržane i smatrane su najvažnijim dijelom vojnog i redarstvenog ustroja.³⁶ Reforme vojnih i civilnih struktura se nastavljaju i za vrijeme druge Austrijske uprave tj. 20-ih i 30-ih godina 19. stoljeća, kada se serdarima uz vojne vraća i dio upravnih i sudskih funkcija. Međutim, austrijske vlasti će ovu funkciju s vremenom ukinuti. Vrgorski serdar, kao i ranije, potpada pod upravu pukovnika u Makarskoj, ali uz njega postoji i *sindaco* koji je formalno i stvarno načelnik novoosnovane općine.³⁷ U ovoj fazi istraživanja ostajemo trenutačno na vrlo rijetkim izvorima te lokalnoj usmenoj predaji prema kojoj se ove kuće mogu povezati s titulom serdara. Prema

35 Ova funkcija je u nekim mjestima znala preći i u prezime – Serdar, Serdarić, Serdarušić, Serdarević – što u Vrgorcu nije slučaj. U Vrgorcu se kao serdar s kraja 17. i prvih desetljeća 18. stoljeća isticao „legendarni“ Vrgorčanin Rade Miletić u čijoj obitelji je ta funkcija bila nasljedna. Ipak, ovaj sklop nije moguće povezati sa serdarima iz obitelji Miletić. O Radi Miletiću i kontrapozama oko njega vidi RADONIĆ, BRANKO, 2022., 17-20.

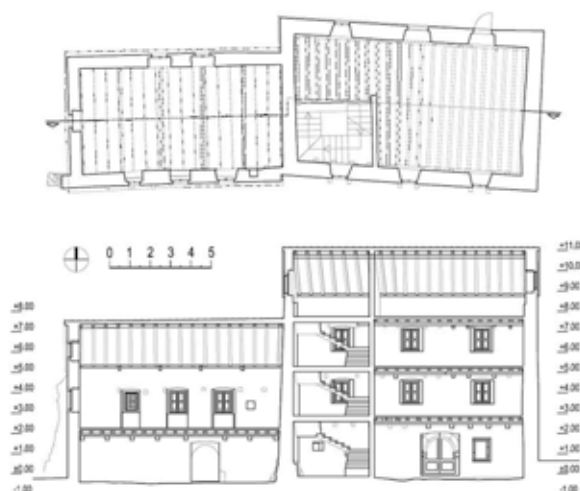
36 ORŠOLIĆ, TADO, 2003., 276-280.

37 IVKOVIĆ, FRANE, 1992., 34-37, 49-50.

11 Situacijski nacrt graditeljskog sklopa Serdarove kuće (crtež: M. Zelić, 2023.)

Site plan of the Serdar Houses architectural complex (drawing: M. Zelić, 2023)

12 Arhitektonski snimak sklopa Serdarovih kuća – tlocrt prvog kata i uzdužni presjek (crtež: J. Ružić, 2020.)

Architectural survey of the Serdar Houses complex – first floor plan and longitudinal section (drawing: J. Ružić, 2020)

predaji, ranije spomenuti Ivan Polić (1785.-1851.), jedan od vlasnika ovog sklopa, bio je posljednji vrgorski serdar, a njegov otac Andrija je gradio veću kuću sklopa u 18. stoljeću.³⁸ S obzirom na svoje godine, Ivan je mogao biti serdar jedino tijekom francuske ili ranije austrijske uprave. Međutim, godine 1808., dakle tijekom francuske uprave, Ivana Polića susrećemo kao kapetana-starješinu Vrgorca (i tvrđave).³⁹ Godinu dana kasnije, tijekom pobune protiv francuskih vlasti, koju vodi Martin Pavlović Zažabac, u Vrgorcu kao kapetana susrećemo Andriju Polića, možda Ivanovog oca.⁴⁰ Nakon gušenja spomenutog ustanka kao kapetan-starješina Vrgorca spominje se Lovro Polić.⁴¹ Za sada ostaje otvoreno pitanje da li je netko od Polića dužnost serdara obnašao za vrijeme austrijske vlasti.

U svakom slučaju, nakon ove sumarne analize, kojoj je svakako potrebno daljnje istraživanje, s oprezom možemo pretpostaviti kako su sva tri naziva za ovaj sklop opravdana. Ono što je sigurno jest da množina naziva ovoga graditeljskog sklopa pokazuje slojevitost u njegovom povijesnom razvoju gotovo jednako kao i u njegovom graditeljskom oblikovanju.

38 JELAVIĆ, DAVOR, 2019., 168-169.

39 GLIBOTA, MILAN, 2007., 30. Ovo je titula i funkcija koju uvodi francuska vlast i trebala bi biti podređena serdaru. Namjesnik V. Dandolo se jako oslanjao na ove kapetane-starješine; ORŠOLIĆ, TADO, 2003., 274, 277, 285.

40 GLIBOTA, MILAN, 2007., 33.; O spomenutoj pobuni vidi: KAPETANOVIĆ, VICKO, 1989.

41 GLIBOTA, MILAN, 2007., 30, 34-35; U pismu upućenom „delagatu od Makarske“ Polić se žali na postupanje francuskih vojnika na prolasku kroz Vrgorac. Sebe u pismu naziva „Capetan Anzian od Vrgorca“. Međutim, moguće je da se radi o osobi koja nije nastanjena u Vrgorcu, već u obližnjim Prapatnicama.

OPIS GRADITELJSKOG SKLOPA

Sklop Serdarovih kuća smješten je u južnom dijelu grada Vrgorca na križanju Ulice A. G. Matoša i Ulice Tina Ujevića, na terenu s blagim padom prema jugu. Graditeljski sklop s obilježjima pučke tradicijske arhitekture sastoji se od veće i manje kuće prislonjene jedna uz drugu. Tlocrtna dispozicija građevina je u obliku izduženih pravokutnika, dužom stranicom položenim u smjeru istok-zapad, koje flankiraju dvorišta s južne i sjeverne strane (sl. 11 i 12). Sklop kuća vjerojatno datira s kraja 17. i početka 18. stoljeća te se tijekom vremena preoblikovao, nadograđivao i pregrađivao, sve do prve polovice 19. stoljeća. Građevine su dugo vremena bile nenastanjene i prepuštene propadanju te je, kako je već navedeno, od 2008. do 2018. godine trajala njihova rekonstrukcija i sanacija. Opis sklopa se velikim dijelom odnosi na trenutačnu situaciju nakon izvedenih zahvata (sl. 13), a manje na onu prije početka zahvata.

Veća (istočna) kuća je tlocrtnih dimenzija oko 13,00 x 7,90 m, katnosti P+2+Pk. Visina sljemena od najniže kote uređenog terena je 11,20 m. Zidana je od priklesanog kamena različitih dimenzija nepravilnijeg oblika, slaganih slobodno s naglašenim širim fugama, osim na sjevernom pročelju i istočnom dijelu zabatnog zida gdje je kamen pravilnijeg oblika zidan u pravilnim redovima. Širina kamenih zidova je od 70 do 80 cm. Ispuna zidova rađena je od lomljenog kamena vezanog crvenicom pomiješanom s vapnom. Na uglovima je kuća pojačana i naglašena većim i kvalitetnijim obrađenim klesancima. Krovna konstrukcija je drveni dvostrešni roženični krov nagiba oko 31°, pokriven ravnim utorenim crijepom, tzv. „francuzicom“ sa strehom

13 Pogled na Serdarove kuće s južne strane (foto: M. Zelić, fototeka KO Imotski, 2022.)

South view of the Serdar Houses (photo: M. Zelić, photo archive of the Conservation Department Split, 2022)

14 Pogled na Serdarove kuće sa sjeverne strane (foto: M. Zelić, fototeka KO Imotski, 2023.)

North view of the Serdar Houses (photo: M. Zelić, photo archive of the Conservation Department Imotski, 2023)

od lomljenih kamenih ploča, a pretpostavlja se da je izvorni pokrov bio od lomljenih kamenih ploča (sl. 14).

Na južnom pročelju prizemlja kuće nalazi se karakterističan rustični polukružni ulaz uokviren kamenim pragovima pravilnijih i većih dimenzija, koji je s gornje strane obrubljen jednostavnim kamenim vijencem pravokutne profilacije (sl. 15). Po tri pravokutna prozora jednakih dimenzija u klesarski obrađenim kamenim okvirima, s konzolama ispod donjeg okvira, pravilno su i simetrično raspoređena na prvom i drugom katu južnog pročelja. U strukturi kamena i fuga te na starijim fotografijama, vidljivo je da su na mjestu središnjeg prozora na prvom katu nekoć bila vrata, koja su prigodom radova sanacije pretvorena u prozor. Desno od polukružnog ulaza u prizemlju nalazi se pravokutni prozor manjih dimenzija od ostalih, probijen naknadno.

Sjeverno pročelje je nešto drugačije od južnog, a njegovu osobitost predstavljaju reljefi uklesani na kamenim pragovima lučnih vrata u prizemlju navedenog pročelja. Na dovratnicima je majstor graditelj uklesao svoje simbole, točnije alate: polukuglu i kutomjer te čekić (sl. 16). Ova lučna vrata su oblikovana slično kao i ona na južnom pročelju, samo što kameni vijenac koji ih obrubljuje s gornje strane nije toliko naglašen. Na kamenim okvirima središnjih pravokutnih vrata prvog kata uklesani su simboli ratnika: sablja, polukugla i bodež na dovratnicima, te križ na nadvratniku (sl. 10). Lijevo od ovog otvora na katu su pravokutna vrata u kamenim okvirima, a desno je prozor pravokutnog oblika s kamenim okvirima i konzolama ispod donjeg doprozornika. Po tri pravokutna prozora u kamenim pragovima s kamenim konzolama ispod donjeg praga

simetrično su raspoređena po drugom katu sjevernog pročelja (sl. 14).

Na zapadnom zabatnom zidu pri vrhu se nalaze 4 kamene konzole u blagom padu od sjevera prema jugu. Na njima je nekad počivao kameni žlijeb, koji je odvodio s krova kišnicu i usmjeravao je u cisternu (gustirnu), što je vjerojatno bila postojala s južne strane građevina⁴² (sl. 17). Iznad njih je u potkrovlju, odnosno pri vrhu zabata, manji pravokutni prozor u kamenim okvirima otvoren tijekom radova sanacije, a izvorno nije postojao. Na istočnom zabatnom zidu je manji pravokutni prozor u kamenim okvirima u potkrovlju, identičan onome sa zapadne strane, koji je tu izvorno postojao.

Pri vrhu sjevernog i južnog pročelja, ispod kamene strehe, u strukturi zidanja kamena i fugama se jasno očitava postojanje otvora u potkrovlju u osi središnjih prozora. Vjerojatno se radilo o jednostavnijim otvorima za odzračivanje u formi položenog pravokutnika ili možda ipak o krovnim kućicama tj. „luminarima“ u ravnini pročelja s konzolama ispod donjeg doprozornika (sl. 20, 21)

Interijer kuće na svim katovima danas izgleda kao jedinstven prostor bez pregrada. Izvorno su vjerojatno postojali pregradni zidovi koje nismo zatekli. Točnije, naknadno je otprilike po sredini veće kuće sagrađen kameni pregradni zid po čitavoj visini koji je uklonjen tijekom radova sanacije radi formiranja otvorenog tlocrta. S obzirom na način gradnje i činjenicu da je njegovom gradnjom zazidan dio lučnih

.....
42 Prema navođenju starijih Vrgorčana, danas zatrpani bunar je zaista postojao na tom mjestu, kao i niz drugih starih bunara za crpljenje vode u Vrgorcu, tzv. „saranča“.

15 Lučni ulaz u prizemlju južnog pročelja veće kuće (foto: M. Zelić, fototeka KO Imotski, 2023.)

Arched entrance on the ground floor of the southern facade of the larger house (photo: M. Zelić, photo archive of the Conservation Department Imotski, 2023)

16 Reljef čekića, polukugle i kutomjera na dovratniku lučnog ulaza (foto I. Alduk, fototeka KO Imotski, 2010.)

Relief of a hammer, hemisphere and protractor on the doorframe of the arched entrance (photo: I. Alduk, photo archive of the Conservation Department Imotski, 2010)

vrata na južnom pročelju, zid je sagrađen vjerojatno nakon jedne od brojnih podjela kuće među vlasnicima.

Unutarnje lice zidova je zidano od priklesanog kamena različitih dimenzija nepravilnijeg oblika slaganih slobodno sa širim fugama, bez tragova žbuke, iako je ona sigurno postojala. Većim dijelom su sačuvane izvorne kamene konzole na koje se oslanjala drvena međukatna konstrukcija koja prije sanacije nije bila sačuvana.⁴³ Na unutarnjem licu zida nadvoji svih otvora su zidani u obliku rasteretnog segmenatnog luka iz sjekomice položenih manjih pravokutnih kamena. Pod u prizemlju je deniveliran, odnosno nivo poda u zapadnom dijelu kuće je viši za oko 20 cm od onog u istočnom dijelu, vjerojatno radi stijene koja se tamo pojavljuje na višoj koti. U sjeveroistočnom uglu kuće u prizemlju sačuvan je kamen živac, odnosno živa stijena na kojoj je građevina dijelom temeljena.

Manja (zapadna) kuća je tlocrtnih dimenzija oko 10,40 x 6,30 m, katnosti P+1 (izvorno P+1+Pk). Visina sljemena od najniže kote uređenog terena je 8,10 m. Građena je priklesanim kamenom manjih dimenzija nepravilnijeg oblika, sa širokim fugama. Širina kamenih zidova je od 60-70 cm. Veći dio zidova je zidan od kamena s dva lica, vezanih crvenicom

.....
43 Tijekom radova ugrađene su nove drvene međukatne spregnute konstrukcije s tankom pločom od lakoagregatnog (EPS) betona u obje kuće. Pošto se pratila zatečena pozicija kamenih konzola koje su diktirale položaj međukatnih konstrukcija, visina između katova je nešto niža od današnjih standarda, posebice u većoj kući.

pomiješanom s vapnom. (sl. 13 i 17) Zapadni zabatni zid te dio sjevernog zida koji nisu postojali prije radova sanacije, iznutra su zidani od blok opeke, a izvana od kamena što sličnijem postojećem na ostatku građevine. Između njih postavljen je sloj izolacije. Na uglovima je kuća pojačana većim i kvalitetnije obrađenim klesancima. Na grafičkom prikazu austrijskog katastra iz 1835. godine (sl. 8) te na arhivskim fotografijama, vidljivo je da je izvorno ova kuća bila duža (ukupne dužine oko 15 m), podijeljena pregradnim zidom na dva dijela, a njen krajnji zapadni dio je srušen i uklonjen prilikom probijanja trase današnje Ulice A. G. Matoša u ranim sedamdesetim godinama 20. stoljeća. Krovna konstrukcija je drveni dvostrešni roženični krov nagiba oko 31°, danas pokriven ravnim utorenim crijepom tzv. „francuzicom“ sa strehom od lomljenih kamenih ploča, s kojima je vjerojatno bila izvorno pokrivena.

Na sjevernom pročelju kuće u prizemlju sačuvana su niska lučna vrata rustičnog izgleda uokvirena zidanim dovratnicima tzv. „špalama“⁴⁴ od nepravilnih manjih kamenih blokova. Desno od ulaza su bili vidljivi ostaci naknadno dozidanog kamenog stepeništa tj. „balature“ preko koje se uspinjalo na kat kuće, ali je ona uklonjena prilikom radova sanacije radi drugačijeg sagledavanja i organizacije prostora te problema s hidroizolacijom, s obzirom na to da je velikim dijelom građena u suhozidu (sl. 18). U nastavku kuće su na

.....
44 tal. *spalla, spalle* – rame, ramena

17 Pogled na Serdarove kuće sa sjeverozapadne strane (foto: M. Zelić, fototeka KO Imotski, 2023.)

Northwest view of the Serdar Houses (photo: M. Zelić, photo archive of the Conservation Department Imotski, 2023)

18 Ostatak kamene balature sa sjeverne strane manje kuće – stanje 2014. godine (foto: M. Zelić, fototeka KO Imotski, 2014.)

Remains of a stone outer staircase on the northern side of the smaller house—condition in 2014 (photo: M. Zelić, photo archive of the Conservation Department Imotski, 2014)

poziciji izvornog ulaza (koji je bio urušen) izvedena vrata pravokutnog oblika u kamenim okvirima, iako je utvrđeno da su se tu izvorno nalazila vrata lučnog oblika⁴⁵ (sl. 19). Na katu se, ponad dvaju vrata u prizemlju, nalaze dva pravokutna prozora s kamenim okvirima, rađeni po uzoru na postojeće s južne strane kuće (sl. 17).

Na južnom pročelju se u prizemlje ulazi kroz lučna vrata manje visine, uokvirena zidanim „špalama“ od nepravilnih manjih kamenih blokova rustičnijeg oblikovanja. Na završetku zida prema zapadu vidljiv je dovratnik još jednog ulaza, koji je izvorno također bio lučni i kroz koji se ulazilo u srušeni zapadni dio kuće (sl. 9, 19). Na katu su dva veća pravokutna prozora s kamenim okvirima. U nastavku je treći pravokutni prozor manjih dimenzija oko kojeg su raspoređene konzole. U strukturi kamena na pročelju i fugama iščitava se nekadašnje postojanje vrata.

U unutrašnjosti kuće su prizemlje i kat jedinstven prostor bez pregrada. Unutarnje lice zidova je zidano od priklesanog kamena različitih dimenzija nepravilnijeg oblika, slaganih slobodno sa širim fugama, a dio zidova je od blok opeke. Na unutarnjem licu južnog zida nadvoji prozora su građeni u obliku segmentnog luka iz sjekomice položenih sedrenih blokova. U parapetnoj niši ispod prozora i na dijelu sjevernog zida s unutrašnje strane vidljivi su ostaci bojane žbuke u crvenoj i plavoj nijansi. Manjim dijelom su sačuvane izvorne kamene konzole na koje se oslonila drvena međukatna konstrukcija kata.

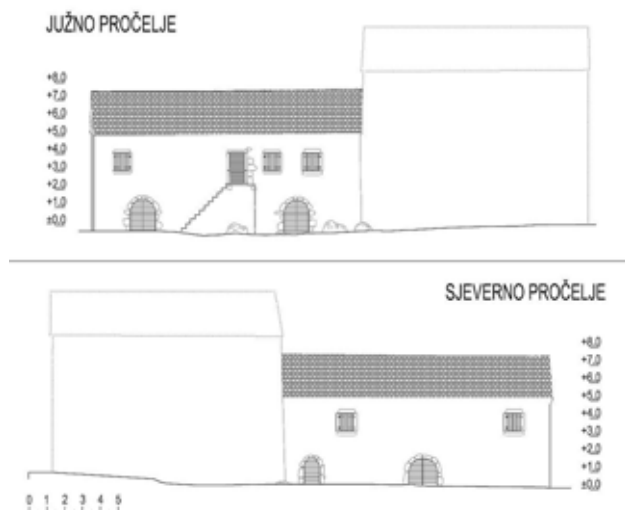
⁴⁵ Izvedba takvih vrata otvorila bi problem visine međukatne konstrukcije u unutrašnjosti kuće.

Ispred kuća, s južne strane je manje dvorište u kojem se nalazila presvođena cisterna za vodu, koja je nekad vjerojatno imala i krunu. U bunar se odvodila kišnica s krova. Sa sjeverne strane kuća je prostrano dvorište vjerojatno izvorno popločano kamenom i ograđeno suhozidom. Iz prikaza austrijskog katastra iz 1835. godine vidljiva su dva dvorišta sa sjeverne i južne strane sklopa kuća te obradiva polja ispod južnog dvorišta (sl. 8) preko kojih je 1949. godine prošla danas glavna južna vrgorska prometnica – ulica Tina Ujevića.

U neposrednoj blizini, sa sjeverne strane sjevernog dvorišta (odmah iza sklopa kuća), obrisi su građevine pravokutnog tlocrta, potpuno urušene. Sačuvana je u visini od oko pola metra do jednog i pol metra. Građena je od priklesanog kamena, različitih dimenzija, bez pravilnog zidanja u redovima. Postoji mogućnost da je (glavni) ulaz u sjeverno dvorište ovog sklopa nekada bio sa sjeverne strane (istočno od Muminove kule), gdje se vide tragovi zazidavanja toga ulaza suhozidom. Iz podataka austrijskog katastra iz 1835. godine vidljivo je da je građevina izvorno bila stambene namjene, a kasnije je prenamijenjena u gospodarsku, a imala je dvorište sa sjeverne i istočne strane (sl. 8).

PRETPOSTAVLJENE RAZVOJNE FAZE SKLOPA

Kao što je već rečeno, sklop Serdarovih kuća je nastajao i razvijao se u nekoliko faza, vjerojatno od kraja 17. do prve polovice 19. stoljeća. Najstarije dijelove sklopa okvirno smo datirali u kraj 17. ili točnije početak 18. stoljeća, s obzirom da njih, ili njima slične građevine, djelomično možemo prepoznati u povijesnim grafičkim prikazima, pa

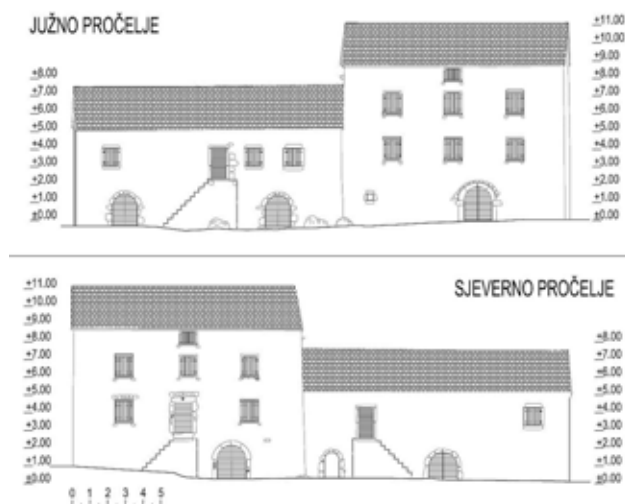
19 Pretpostavljeni izgled sklopa Serdarovih kuća tijekom Faze 1 (crtež: M. Zelić, 2018.)

Assumed appearance of the Serdar Houses complex during Phase 1 (drawing: M. Zelić, 2018)

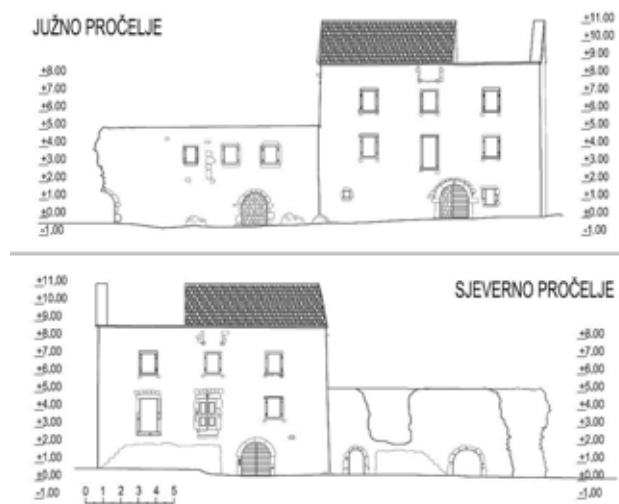
21 Pretpostavljeni izgled sklopa Serdarovih kuća tijekom Faze 3 (crtež: M. Zelić, 2018.)

Assumed appearance of the Serdar Houses complex during Phase 3 (drawing: M. Zelić, 2018)

20 Pretpostavljeni izgled sklopa Serdarovih kuća tijekom Faze 2 (crtež: M. Zelić, 2018.)

Assumed appearance of the Serdar Houses complex during Phase 2 (drawing: M. Zelić, 2018)

22 Pretpostavljeni izgled sklopa Serdarovih kuća tijekom Faze 4 (crtež: M. Zelić, 2018.)

Assumed appearance of the Serdar Houses complex during Phase 4 (drawing: M. Zelić, 2018)

čak i u opisima kuća u Vrgorcu nastalim u tom razdoblju. Međutim, važno je naglasiti da se radi o okvirnim datacijama koje je u ovom trenutku teško točno potvrditi pa je graditeljski razvoj sklopa u fazama pretpostavka.

FAZA 1. kraj 17. do sredine 18. stoljeća

Manja zapadna jednokatnica s potkrovljem i izvorno većom tlocrtnom površinom je vjerojatno starija građevina, sudeći po slabijoj kvaliteti i načinu gradnje kamenog sloga te sačuvanim graditeljskim elementima: lučnim vratima u prizemlju vrlo rustičnog izgleda i male visine te manjim i nepravilnijim prozorskim otvorima. Slijedom

navedenog, pretpostavljamo da je kuća građena krajem 17. ili početkom 18. stoljeća (sl. 19). Postoji vjerojatnost da je sagrađena već tijekom turske vladavine u Vrgorcu koja je trajala od zadnje četvrtine 15. stoljeća do 1690. godine. Na arhivskim fotografijama fototeke Konzervatorskog odjela u Splitu iz 1960. godine, vidljivo je da na južnom pročelju kuće prema zapadu postoje još jedna lučna vrata te da jednaka vrata postoje i na sjevernom pročelju prema zapadu. Oboja vrata su se urušila prije početka radova sanacije (sl. 9). Pošto je kuća katnica, pristup na prvi kat je omogućen preko zidanih stepenica (*balature*) s

južne strane i ulaznih vrata, kasnije zazidanih, što je i vidljivo na kamenom vanjskom licu zida. S obzirom da su na mjestu tih zazidanih vrata sačuvane i konzole, isto tako je moguće da je „balatura“ izvorno bila drvena. Na južnom i sjevernom pročelju je vjerojatno postojao niz pravokutnih prozora. Na jednoj od starih razglednica Vrgorca s početka 20. stoljeća,⁴⁶ vidljivi su otvori i na zapadnom zabatnom pročelju. Ono je porušeno, tj. kuća tlocrtno „skraćena“ prigodom probijanja prometnice koja je spojila dvije glavne longitudinalne vrgorske prometnice početkom 70-ih godina 20. stoljeća. U prizemlju su postojala vrata, a iznad njih veći pravokutni prozor na katu i manji u potkrovlju. Očito je već u ovoj ranijoj fazi kuća podijeljena pregradnim zidom na veći istočni i manji zapadni dio. Ostaci tog zida uklonjeni su prigodom sanacije, a otprilike na njegovom mjestu je današnji zapadni zabatni zid.

FAZA 2. sredina 18. do sredine 19. stoljeća

U sljedećoj fazi nastaje veća (istočna) dvokatnica s potkrovljem. Ona je nasjela na istočni zabatni zid manje kuće, ali se iz nepoznatih razloga pritom formirao vertikalni „klin“ na spoju manje i veće kuće, vidljiv na sjevernom i južnom pročelju manje kuće (sl. 20). U strukturi kamenog zida je jasno vidljivo da je manja kuća građena manjim i nepravilnijim kamenom, a veća kuća se zapadnim zabatnim zidom izdiže iznad manje te je taj dio njezinog zida zidan od većih i pravilnijih klesanaca. Reljefni ukrasi i simboli, posebice križ, na okvirima sjevernih lučnih vrata u prizemlju i pravokutnih na katu, izrađeni su sigurno nakon odlaska Turaka (1690. godine) (sl. 10 i 16). S obzirom na tu činjenicu, nešto bolji način zidanja te simetriju i veću dimenziju prozorskih otvora, okvirno možemo datirati u 18. stoljeće, a svakako prije 1835. godine kada kuću pronalazimo u austrijskom katastru i kada joj je vlasnik Ivan Polić. Opisana je kao kuća za stanovanje na dva kata. Ivan Polić je i vlasnik ranije spominjanoga gospodarskog objekta sa sjeverne strane veće kuće (sl. 8).

U ovoj fazi veća kuća ima lučni prizemni otvor sa sjeverne i južne strane, središnji pravokutni ulaz na kat sa sjeverne strane, pet pravokutnih prozora sa sjeverne strane te šest simetrično raspoređenih pravokutnih prozora s južne strane. Za razliku od kamenih prozorskih okvira na manjoj kući, ovdje su oni klesani pravilnije i svi imaju utor na vanjskim stranama okvira radi boljeg zatvaranja i brtvljenja drvenih vanjskih zatvora, tj. „škura“. Na kat se pristupalo preko „balature“ na sjevernoj strani kuće. Već u prvoj fazi potkrovlje je bilo funkcionalno (u njemu se obično nalazila kuhinja, tj. „kužina“) s „luminarima“ ili manjim otvorima ispod strehe na sjevernoj i južnoj strani te je vjerojatno imalo manji pravokutni prozor u istočnom zabatu.

Kao argument za nastanak ove kuće u 18. stoljeću može nam donekle poslužiti i komparacija nekih arhitektonskih detalja – u prvom redu oblikovanje lučnih vrata prizemlja na sjevernom pročelju. Naime, ono je vrlo karakteristično za ovo razdoblje te ga susrećemo i na nekim bolje datiranim kućama u Imotskom iz tog razdoblja.⁴⁷ Lučni otvor se oblikuje na način da je oko bolje klesanih kamenih blokova (okvira) lučno posložen još jedan red kamena koji formira jednostavan i blago istaknut lučni vijenac.

Iz podataka austrijskog katastra, manja kuća za stanovanje ima dva vlasnika: zapadni dio je u vlasništvu Marka Polića, a istočni dio je u vlasništvu Josipa Polića. Pretpostavka je da je istočni dio kuće tada podijeljen po dužini pregradnim zidom na sjeverni i južni dio, čiji su skromni ostaci uklonjeni prigodom radova sanacije. U ovoj fazi, radi podjele, manja kuća vjerojatno dobiva ulaz na kat sa sjeverne strane, sa kamenom „balaturom“, također uklonjenom prigodom sanacije (sl. 18). Južno pročelje zadržava svoj raniji izgled s „balaturom“. Postojanje dvije „balature“ objašnjavamo podjelom koja nije išla samo po širini, već je dio kuće bio podijeljen i po dužoj osi.

FAZA 3. sredina i kraj 19. stoljeća

Iz podataka prve austrijske katastarske izmjere Vrgorca, pouzdano saznajemo kako je u prvoj polovici 19. stoljeća veća kuća bila u vlasništvu Polić Ivana (sl. 21). Kuća se pregradnim zidom po usmenoj predaji dijeli na dva dijela oko 1840. godine⁴⁸ (sl. 8). Zbog gradnje pregradnog zida smjer greda, koje nose međukatnu konstrukciju, i visina poda u istočnom dijelu kuće su promijenjeni. Lučni otvor s južne strane u prizemlju je dijelom zazidan te je otvoren prozor manjih dimenzija istočno od lučnih vrata u prizemlju. Vjerojatno se tada na sjevernom zidu kuće krajnji istočni prozor na prvom katu pretvara u vrata za pristup na kat, a sve zbog navedene podjele kuće. U ovoj fazi je, vjerojatno opet iz istog razloga, središnji prozor južnog pročelja na prvom katu preoblikovan u vrata za ulazak na kat preko „balature“ ili drvenih stepenica, što se jasno vidi u strukturi kamena na pročelju spomenutoj ranije. Teško je odrediti kada dolazi do zazidavanja manjih otvora („luminara“) u potkrovlju veće kuće, ali ono je svakako povezano s gubitkom funkcionalnosti potkrovlja.

.....
47 Ovdje se referiramo na kuću Tadić u Imotskom (k.č. 3691/1 k.o. Imotski-Glavina) na adresi Obrtnički prolaz 2. O dataciji kuće nam govori podatak kako je iznad lučnog ulaza obrubljenog plitkim vanjskim lukom od muljike bila manja kamena ploča s uklesanom 1755. godinom, danas, nažalost, izgubljena. Kuća Tadić je jedna od najranijih sačuvanih kuća u Imotskom. Podatak je iz „Konzervatorske analize zaštićene gradske jezgre Imotskoga“, koju je 1989. godine izradio Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Splitu, izrađivači: mr. Vanja Kovačić, prof. Zoraida Staničić, mr. Radoslav Tomić. Predmetna kuća je u dijelu analize o inventarizaciji građevina u staroj gradskoj jezgri Imotskog navedena pod rednim brojem 30. kao „Kuća u Obrtničkoj ulici“.

48 Prema izjavi već spomenutog Davora Jelavića

.....
46 GOLEŠ, IGOR, 2018., 623; Razglednica je datirana u 1903. godinu.

Također, postoji mogućnost da je prozor u istočnom zabatu potkrovlja otvoren nakon zatvaranja ovih otvora.

Na manjoj kući ostaje „balatura“ sa sjeverne strane, ali se ukida ona s južne strane te se ulazna vrata zazidavaju i pretvaraju u pravokutni prozor manjih dimenzija, a sve očito uslijed nove vlasničke podjele kuća. Na taj zaključak nas navodi i podatak iz reambulacije austrijskog katastra (upisnika čestica zgrada) iz 1852. godine, iz kojeg je vidljivo kako tada istočni dio male kuće ima tri vlasnika, nasljednika iz obitelji Polić.

FAZA 4. 20. stoljeće i početak 21. stoljeća

Pred kraj 19. stoljeća manja kuća sklopa je nenastanjena te dolazi do njezina propadanja. Na već ranije spomenutoj razglednici Vrgorca s početka 20. stoljeća, vidljivo je da zapadni dio manje kuće nema krova. Nakon toga, do sredine 20. stoljeća dolazi do još veće degradacije čitavog sklopa koji se očito više ne koristi i nije nastanjen (sl. 22). Iz fotografija Konzervatorskog odjela u Splitu nastalih u drugoj polovici 20. stoljeća, vidljivo je da je mala kuća potpuno bez krova, njezin zapadni dio je srušen i uklonjen radi gradnje prometnice početkom 70-ih godina 20. stoljeća, a dio sjevernog zida je urušen (sl. 9). Krov veće kuće postoji otprilike na 2/3 površine kuće, tj. od pregradnog zida prema zapadu, a ostatak je urušen. Nedugo nakon toga, odnosno nakon 1970. god. potpuno će se urušiti i ostatak krova veće kuće, kao i međukatne konstrukcije, te će obje građevine početak svoje obnove 2008. godine dočekati u izrazito lošem i ruševnom stanju (sl. 2).

VALORIZACIJA I ZAKLJUČAK

Stavimo li sklop Serdarovih kuća u povijesni i urbanističko-arhitektonski kontekst razvoja grada Vrgorca, možemo reći kako je vjerojatno svoje začetke (manja kuća sklopa) imao tijekom turske vladavine. Na tadašnjim sačuvanim povijesnim grafičkim prikazima Vrgorca u podnožju tvrđave jasno se raspoznaje postojanje „varoši“ raštrkanog tipa, odnosno podgrađa s određenim brojem karakterističnih kula, ali i tradicijskih stambeno-gospodarskih objekata. Sklop se dalje nadograđivao i modificirao tijekom mletačke i austrijske uprave. Pretpostavljamo kako je veća i reprezentativnija kuća sklopa građena tijekom 18. stoljeća kao stambeni objekt vrgorskog serdara, moguće iz obitelji Polić. Kvaliteta njezine gradnje, kao i očito angažiranje majstora graditelja koji je na dovratnicima isklesao svoje znakove (čekić, kutomjer, polukugla), upućuju na bolji i važniji status te financijske mogućnosti investitora gradnje. To je sebi sigurno mogao priuštiti serdar, vršitelj dijela civilne, ali i vojne vlasti tijekom mletačke, francuske i ranije austrijske uprave. Simboli te vlasti (sablja i bodež) također su isklesani na dovratnicima jednih vrata kuće. Povijesna slojevitost, odnosno nastanak i razvoj sklopa tijekom niza stoljeća, promjena vlasti i vlasnika kuća te graditeljske odlike i obilježja pojedinih razdoblja, upućuju

na opravdanost naziva graditeljskog sklopa: Serdarove-Polića-Elezove kuće.

Predmetni sklop je, unatoč brojnim stoljetnim oštećenjima i promjenama, većim dijelom sačuvan u svojoj izvornoj tlocrtnoj i visinskoj dispoziciji s dva dvorišta te je kao takav jedan od rijetkih sačuvanih pučkih stambenih tradicijskih graditeljskih sklopova impozantnih dimenzija, volumena i oblikovanja u gradu Vrgorcu. Rijetki povijesni i arhivski podaci, stare fotografije i grafički prikazi te dobrim dijelom sačuvani arhitektonsko-građevinski oblikovni elementi i detalji, omogućuju nam rekonstrukciju nastanka i razvoja sklopa tijekom 300-tinjak godina njegovog postojanja. Nažalost, interijer ovih građevina, unutrašnja podjela te pokoji detalj su u potpunosti izgubljeni. Ipak, to je omogućilo donekle slobodniji pristup rekonstrukciji i obnovi ovog sklopa, točnije osmišljavanju i projektiranju njegove nove funkcije, što je svakako motiv za nastanak nekog budućeg rada na temu ovog spomenika.

LITERATURA

- BATINIĆ, MIJO VJENCESLAV, Njekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj povijesti, *Starine JAZU*, XVII, 1885., 77-150.
- BILIĆ, DARKA, Da condottiero a ingegnere pubblico e Governatore d'Armi. Le diverse competenze di Stefano Boucaut (Buccò) al servizio dei provveditori generali di Dalmazia e Albania, *DEFENSIVE ARCHITECTURE OF THE MEDITERRANEAN*, Vol. VIII, (ur.) Anna Marotta, Roberta Spallone, Torino, 2018., 27-28.
- FISKOVIĆ, CVITO, Najstariji opisi i slike Vrgorca, *Bulletin JAZU*, 3, (1961.), 122-142.
- GLIBOTA, MILAN, Stanovništvo Vrgorca početkom 19. stoljeća, *Vrgorac – List župe Navještenja BDM*, 5, 2004., 31-34.
- GLIBOTA, MILAN, Iz francuske okupacije Vrgorske krajine, *Vrgorac – List župe Navještenja BDM*, 8, 2007., 30-35.
- GOLEŠ, IGOR, *Pozdrav iz zaboravljene Dalmacije*, Split, 2018.
- IVKOVIĆ, FRANE, Organizacija uprave u Dalmaciji za vrijeme druge austrijske vladavine 1814-1918, *Arhivski vjesnik*, 34-35, 1991.-1992. (35-36), 31-51.
- JELAVIĆ, DAVOR, *Jelavići rod i pleme*, Vrgorac, 2009.
- JELAVIĆ, DAVOR, *Biser Gorske župe*, Vrgorac, 2019.
- KAPETANOVIĆ, VICKO, Imotska krajina u vrijeme francuske uprave, u: *Zbornik radova Čuvari Baštine u prigodi 250. obljetnice prijenosa franjevačkog samostana u grad Imotski*, Imotski, 1989., 191-195.
- KOVAČIĆ, VANJA; STANIČIĆ, ZORAIDA; TOMIĆ, RADOŠLAV, *Konzervatorska analiza zaštićene gradske jezgre Imotskoga*, 1989.

- KRMPOTIĆ, LJUDEVIT, *Car Franjo I u Hrvatskoj 1818.*, Hannover - Čakovec 2002.
- LAGO, VALENTINO, *Memorie sulla Dalmazia*, Volume Secondo, Venezia, 1870.
- MARKULIN, NIKOLA, Mletačka organizacija teritorijalnih vojnih postrojbi u Dalmaciji od 1648. do 1718. godine, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 2017., 251-287.
- MAYHEW, TEA, *Dalmatia between Ottoman and Venetian Rule - Contado di Zara 1645-1718*, Rim, 2008.
- NAGY, JOSIP, Iz korespondencije nadbiskupa Garanjinia, *Strena Buliciana*, 1924., 608.
- ORŠOLIĆ, TADO, Teritorijalne snage za francuske uprave u Dalmaciji (1806.-1809.), *Radovi Zavoda povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 45, 2003., 271-289.
- Povjestni dnevnik o putovanju Nj. C. i Kr. Ap. Vel. Franje Josipa I. Cara Austrije, Kralja Ugarske itd. itd. po Kraljevini Dalmaciji u mjesecima travnju i svibnju 1875.*, Zadar: Vitalini, Janković, 1878.
- RAČKI, FRANJO, Prilozi za geografsko statistički opis bosanskog pašaluka, *Starine JAZU*, 14, (1882.), 173-195.
- RADONIĆ, BRANKO, *Vrgorac 1690.*, Vrgorac 2022.
- TUDOR, AMBROZ, Urbani razvoj unutrašnjosti, u: *Dalmatinska zagora-nepoznata zemlja*, (ur. Vesna Kusin), katalog izložbe, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 4.9.-21.10. 2007., 677-689.
- WILKINSON, J. GARDNER, *Dalmatia and Montenegro: with a Journey to Mostar in Herzegovina and remarks on the Slavonic Nations, the history of Dalmatia and Ragusa, the Uscocs etc.*, vol II, London, 1848.

DOKUMENTACIJSKI IZVORI

Ministarstvo kulture i medija, Dokumentacija Konzervatorskog odjela u Imotskom

ZELIĆ, MAJA, Elezove i Serdarove (Polića) kuće s Muminovom kulom u Vrgorcu – konzervatorski elaborat, 2018.

ARHIVSKI IZVORI

Državni arhiv u Splitu (HR-DAST), Fond Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju (AMD), *Commune di Vergoraz*, Nro. 218.

- a) *Protocollo dei Edifizij della Commune di Vergoraz nel Circolo di Spalato, Distretto di Macarsca*, 1835., Nr nella Mappa 222-226, 228, 236.
- b) *Protocollo dei Terreni della Commune di Vergoraz nel Circolo di Spalato, Distretto di Macarsca*, 1835., Nr nella Mappa 396-397.
- c) *Commune di Vergoraz, Dalmazia, nel Circolo di Spalato, Distretto di Macarsca*, Mapa X, No. 218 Vergoraz. O.C. II 26. bf.

Državni arhiv u Zadru (HR-DAZD)

HR-DAZD-5, Fond Mletački katastar, Katastarske knjige (1597.-1797.), *Libro catastico della iurisdictione di Vergoraz 1703.-1704.*, kut. 25., 7-103.

HR-DAZD-6, Fond Mletački katastar, Mape „Grimani“ (1756.-1797.), 474. *Territorio et Ville di Primorio Superiore*

HR-DAZD-18, Fond Općine Trogir (1312.-1797.), *Commune Tragurii*, 1.2, 2.1, Općinski spisi 1312-1811, spisi općine Trogir iz 1560. pa na dalje, kut. 214.

Abstract

ARCHITECTURAL COMPLEX OF THE SERDAR-POLIĆ-ELEZ HOUSES IN VRGORAC

Due to its geographical and strategic position at the intersection of important routes connecting the Croatian interior with the Adriatic coast, the town of Vrgorac represents one of the rare rural-urban area where different cultural and architectural characteristics blend. In this context, this paper examines the origin and development of the traditional architectural complex known as the Serdar-Polić-Elez Houses, which consists of two interconnected houses and two courtyards located in the central part of Vrgorac. Thanks to rare historical written and graphic sources, as well as distinct architectural design elements and details, the historical and architectural development of the buildings of the complex can be traced back to the period of Ottoman rule and the early Venetian administration, specifically to the late 17th and early 18th centuries. The preserved historical graphic representations of Vrgorac at the foot of the fortress clearly show the existence of a dispersed settlement, that is, a suburb with a number of distinctive towers as

well as traditional residential and commercial buildings. The house complex discussed in this paper underwent further expansion and modification during the periods of Venetian and Austrian rule. It is assumed that the larger and more prominent house within the complex was constructed in the 18th century as a residential building for the Vrgorac serdar, possibly a member of the Polić family. The quality of construction and the evident involvement of a skilled master builder, who carved his symbols (hammer, protractor, hemisphere) onto the doorframes, suggest the high and important social status and significant financial resources of the construction investor. This is something a serdar, who held partial civil, but especially military authority during the Venetian, French and early Austrian periods, could certainly afford. Symbols of that authority (sword and dagger) are also carved on the doorframes of one of the house's entrances. The historical stratification, that is, the creation and development of the complex over a number

of centuries, the change of government and ownership, and the architectural features and characteristics of different periods justify the name of the architectural complex: Serdar-Polić-Elez Houses. During the 19th and second half of the 20th centuries, the complex experienced a kind of degradation, largely due to the division of ownership, but also due to certain infrastructural traffic interventions in the town itself. Despite numerous changes and significant damage, the complex has retained much of its original layout and height disposition with two courtyards. As such, it remains

one of the few preserved traditional vernacular residential architectural complexes in Vrgorac, notable for its impressive dimensions, volume and design. Unfortunately, its interior has not been preserved. Between 2008 and 2018, the Ministry of Culture and Media of the Republic of Croatia (for the most part) and the Town of Vrgorac financed the architectural and structural rehabilitation and reconstruction of this building complex, which was in very poor and dilapidated condition, in order to save it from complete decay and give it a new purpose for future use.

Ivan Ferenčak

Djelovanje Okružnoga sabirnog centra u Varaždinu na primjeru transfera slika iz kurije Čalinec

Ivan Ferenčak

Strossmayerova galerija starih majstora

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

HR – 10000 Zagreb, Trg Nikole Šubića Zrinskog 11

UDK: 930.251(497.523Varaždin)“194“

069.51(497.523Varaždin):75

Izvorni znanstveni rad / Scientific paper

Primljeno / Received: 19. 1. 2024.

Ključne riječi: Gradski muzej Varaždin – Galerija umjetnina; kurija Čalinec; Okružni sabirni centar Varaždin; provenijencija umjetnina; Komisija za sakupljanje i očuvanje kulturnih spomenika i starina (KOMZA); slikarstvo; obitelj Pongratz; 20. stoljeće.

Key words: Varaždin City Museum – Gallery of Old and Contemporary Masters; Čalinec manor; District Collection Center in Varaždin; provenance research; Commission for Gathering and Protection of Cultural Monuments and Antiquities (KOMZA); painting; Pongratz family; 20th century

U radu se na temelju neobjavljene arhivske građe iz Državnog arhiva u Varaždinu ocrtava problematika uspostavljanja i djelovanja Okružnoga sabirnoga centra u Varaždinu u drugoj polovini 1940-ih. Posebna je pažnja pritom usmjerena na epizodu popisivanja i preuzimanja umjetnina iz dvaju posjeda obitelji Pongratz, kurije Čalinec i dvorca Maruševac, pogotovo jer u dosadašnjoj obradi nije bilo posve jasno odakle točno pojedine slike potječu. K tome, za nekoliko slika koje su u Gradski muzej Varaždin dospjele iz kurije Čalinec utvrđuje se mjesto na bečkom tržištu umjetnina u drugom desetljeću 20. stoljeća.

U stotinu godina postojanja, od osnutka 1925. godine, Gradski muzej Varaždin nadrastao je namjere entuzijastičnih pojedinaca i zauzeo mjesto respektabilne muzejske ustanove u kojoj se, između ostaloga, čuva vrijedna zbirka slikarstva starih majstora.¹ Prvi stalni postav slikarstva otvoren je 1939. godine u ulaznoj kuli Staroga grada kao *Moderna galerija hrvatske umjetnosti* i prezentirao je radove domaćih živućih umjetnika, no nakon nepune dvije godine umjetnine su sklonjene zbog, kako se pokazalo, opravdane

ratne opasnosti.² Novi poslijeratni postav – obogaćen u velikoj mjeri umjetninama iz privatnih interijera Varaždina i okolice – otvoren je 1947. godine u reprezentativnoj palači Prašinski-Sermage kao *Galerija starih i novih majstora*, pri čemu je zamjetan priljev slika starih majstora bio posljedica promjena koje su bile nastupile u novoj državi.³

Naime, završetkom Drugoga svjetskog rata i uspostavom Demokratske Federativne Jugoslavije, novo društveno i političko uređenje te novo zakonodavstvo doveli su do stvaranja novih vlasničkih odnosa i redistribucije nebrojnih umjetnina iz privatnih ruku u posjed države.⁴ Već krajem lipnja 1945. godine utemeljena je, i s radom, čak prije formalnog osnivanja, započela djelovati Komisija za sakupljanje i očuvanje kulturnih spomenika i starina – KOMZA, čija je glavna zadaća bila popisivati i prikupljati umjetnine, starine i kulturno-povijesne spomenike.⁵ Isprva je KOMZA svoje aktivnosti popisivanja i prikupljanja usmjerila na prostor Zagreba i bliže okolice, a preuzetu je građu deponirala u zagrebačkim skladištima, ponajprije onom u Muzeju za umjetnost i obrt koji je obnašao ulogu Zemaljskog sabirnog centra i sjedišta KOMZA-e. Uz Zemaljski sabirni centar u Zagrebu, legislativom je bilo

.....
2 O povijesti i kronologiji *Galerije umjetnina* vidi: DUČAKIJEVIĆ, MIRJANA; IGREC, ELIZABETA, 2019., 12-27.

3 Povećani rast fundusa Galerije u neposrednom poslijeratnom razdoblju evidentiran je u ranijoj literaturi, ali nije razmatran u kontekstu sakupljanja podržavljene privatne imovine. Usp. PAVIČIĆ, SNJEŽANA, 1996., 50; ŠIMUNIĆ, LJERKA, 2006., 45.

4 Usp. MATICKA, MARIJAN, 1992., 123-148; ANIĆ, TOMISLAV, 2007., 25-62. Demokratska Federativna Jugoslavija (DFJ) naziv je države korišten nekoliko mjeseci, do Ustavotvorne skupštine u studenom 1945. godine, kada dobiva ime Federativna Narodna Republika Jugoslavija (FNJR); naziv je promijenjen u Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ) novim Ustavom 1963. godine.

5 O osnivanju i djelovanju KOMZA-e vidi: PASINI TRŽEC, IVA, 2019., 123-138; JURANOVIĆ TONEJC, MARTINA, 2021., 251-263.

.....
* Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom IP-2020-02-1356 Istraživanje provenijencije umjetnina u zagrebačkim zbirkama (ZagArtColl_ProResearch).

1 O osnutku Muzeja vidi: FILIĆ, KREŠIMIR, 1950., 2-3.

predviđeno osnivanje okružnih sabirnih centara među kojima se onaj u Varaždinu izdvaja kao najraniji okružni sabirni centar, utemeljen već u ljeto 1945. godine.⁶ Unatoč prvenstvu među okružnim sabirnim centrima diljem zemlje, njegove aktivnosti, ustroj i djelovanje nisu do sada bile predmetom istraživanja.

Važnost istraživanja ne samo provenijencije muzealiziranih umjetnina, već i djelovanja sabirnih centara u turbulentnim godinama tijekom i nakon Drugoga svjetskog rata u Republici Hrvatskoj nedavno su prepoznate i na razini državnih upravnih tijela pa je Ministarstvo kulture i medija RH 2022. godine pokrenulo *Pilot-projekt utvrđivanja podrijetla muzejske građe oduzete tijekom i nakon Drugog svjetskog rata*, za koji se neposrednim ciljem ističe „prikupiti postojeće podatke iz svih izvora o predmetima koji su raspoređeni u muzeje na temelju odluke KOMZA-e (Komisija za sakupljanje i zaštićivanje kulturnih spomenika i starina) ili na druge načine koji sugeriraju da je riječ o nelegalno oduzetoj ili zaplijenjenoj imovini Židova i građana drugih nacionalnosti za vrijeme ustaškog režima i poraća, kao i podatke o postojećim protokolima za postupanje takvim predmetima“.⁷

Namjera je ovoga rada na primjeru slika dospjelih u Gradski muzej Varaždin iz kurije Čalinec ocrtati začetke djelovanja Okružnoga sabirnog centra u Varaždinu. Neobjavljeno arhivsko gradivo o aktivnostima sabirnog centra fragmentarno je sačuvano u sklopu serije *Prosvjetni odjel unutar fonda Okružni narodni odbor Varaždin (1945.-1947.)* u Državnome arhivu u Varaždinu.⁸ Većina dokumentacije nastala je administrativnim poslovanjem Prosvjetnog odjela Okružnoga narodnog odbora (dalje: ONO) Varaždin od srpnja do prosinca 1945. godine i pruža tek djelomičan uvid u rukovođenje sakupljanjem umjetnina i starina na varaždinskom području, odnosno u ustanovljavanje Okružnoga sabirnog centra u Varaždinu, a u određenoj je mjeri upotpunjava građu iz Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu.⁹

Među dokumentacijom osobito vrijedna građa odnosi se na umjetnine iz kurije Čalinec i dvorca Maruševac koje će biti apostrofirane ovim radom. Osim u kontekstu prikupljanja od strane lokalnih vlasti i KOMZA-e, zbirka slika

iz kurije Čalinec pobliže će biti razmotrena s obzirom na raniju provenijenciju, prije negoli su slike prispjele u kuriju, odnosno uključene u vlasništvo obitelji Pongratz.

Ambicije Prosvjetnog odjela ONO Varaždin za participiranje u sakupljanju kulturno-povijesnih i umjetničkih predmeta razaznaju se u dopisu koji je Odjel 12. srpnja 1945. – dva tjedna prije negoli je izdano *Uputstvo za osnivanje i poslovanje sabirnih centara* – uputio Ministarstvu prosvjete s molbom za realizaciju muzeja u dvorcu Trakošćan. U njemu, između ostaloga, ONO Varaždin izražava Ministarstvu želju „da na mjerodavnom mjestu izradi punomoć za okružnu upravu narodnih dobara i prosvjetni odjel ovog okružnog No-a, da mogu iz vlastelinskih dvoraca na području ovog Okruga, koji su došli pod državnu upravu, ili postali državnom svojinom, jer su pripadali državnim neprijateljima, sabirati i odpremati na sigurno mjesto sve predmete umjetničke ili kulturno-historijske vrijednosti“.¹⁰ Ministarstvo u svome odgovoru upućuje na *Zakon o pribiranju, čuvanju i raspodjeli knjiga i drugih kulturno-naučnih i umjetničkih predmeta*¹¹ te „umoljava naslov, da sve kulturno-historijske objekte, koji su izloženi opasnosti raznošenja i uništavanja smjesti na licu mjesta u pogodne prostorije /napuštenih ili djelomično zaposjednutih dvoraca/ bez obzira na vlasništvo t.j. bez obzira da li su ti predmeti državna svojina ili su pod sekvestrom ili privatna svojina“, implicirajući još uvijek izostanak ovlasti za preuzimanje umjetnina, odnosno njihovo otpremanje u druge prostore.¹²

Jednako kao što je i KOMZA sa stvarnim radom započela prije negoli je formalno uspostavljena, tako je i ONO Varaždin korake po pitanju popisivanja građe poduzeo prije negoli je od Ministarstva dobio ovlaštenja. Kako proizlazi iz odgovora direktora Sumpornog kupališta Varaždinske Toplice, ONO Varaždin već je 20. srpnja zatražio od podređenih jedinica uprave da sastave popise kulturno-umjetničkih predmeta na svome upravnom području,¹³ a takve mu je popise za dvorac Trakošćan i kuriju Čalinec (sastavljene krajem srpnja) u kolovozu dostavio Kotarski narodni odbor (dalje: NO) Ivanec.¹⁴ Ministarstvu prosvjete pak, ONO Varaždin ukazao je na potrebu slanja

6 U literaturi se navode još okružni sabirni centri u Osijeku, Sušaku, Zadru, Šibeniku i Dubrovniku, pri čemu je jedino djelovanje osječkoga podrobnije istraživano. Usp. PASINI TRŽEC, IVA, 2019., 127; NAJČER SABLJAK, JASMINKA, 2018., 100.

7 MINISTARSTVO KULTURE I MEDIJA RH, online vijest, <https://min-kulture.gov.hr/vijesti-8/odrzana-prva-radionica-u-okviru-pilot-projekta-utvrđivanja-podrijetla-muzejske-gradje-oduzete-tijekom-i-nakon-drugog-svjetskog-rata/23492> (23. listopada 2023.).

8 Državni arhiv u Varaždinu (dalje: HR-DAVŽ), Okružni narodni odbor Varaždin (HR-DAVŽ-651), 3.4. Prosvjetni odjel, Spisi Okružnog sabirnog centra za prikupljanje kulturno-povijesnih predmeta (dalje: HR-DAVŽ-651-3-4).

9 Hrvatski državni arhiv (dalje: HR-HDA), Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Hrvatske (dalje: HR-HDA-291); HR-HDA, Komisija za sakupljanje i očuvanje kulturnih spomenika i starina (HR-HDA-2117), 2. Spisi (dalje: HR-HDA-2117-2-).

10 HR-DAVŽ-651-3-4, kut. 88, Prosvjetni odjel ONO Varaždin Kulturno-umjetničkom odjelu Ministarstva prosvjete, *Uredjenje kulturno-historijskog muzeja u Trakošćanu*, Varaždin, 12. srpnja 1945.

11 Usp. *Službeni list / Uradni list DFJ*, 36, 29. svibnja 1945., 299 (br. 324).

12 HR-DAVŽ-651-3-4, kut. 88, Kulturno-umjetnički odjel Ministarstva prosvjete FD Hrvatske Okružnom narodnom odboru Varaždin, *Uredjenje kulturno-historijskog muzeja u dvorcu Trakošćan*, Zagreb, 19. srpnja 1945.

13 Usp. HR-DAVŽ-651-3-4, kut. 88, Ravnateljstvo Sumpornog kupališta Varaždinske Toplice Prosvjetnom odjelu ONO Varaždin, Varaždinske Toplice, 6. kolovoza 1945.

14 Usp. HR-DAVŽ-651-3-4, kut. 88, Kotarski NO Ivanec Prosvjetnom odjelu ONO Varaždin, Ivanec, 25. kolovoza 1945.; HR-DAVŽ-651-3-4, kut. 88, Povjerenik Narodnog dobra u Maruševcu i Čalincu Upravnom odjelu Kotarskog NO Ivanec, *Kulturno naučnih i umjetničkih predmeta pribiranje*, Maruševac, 23. srpnja 1945.; HR-DAVŽ-651-3-4, kut. 88, Uprava državnog dobra Trakošćan Kotarskom NOO [Ivanec], *Izvjestaj*, [Trakošćan], 21. srpnja 1945.

komisije za popisivanje i zaštitu spomenika, odnosno na potrebno opunomoćenje za osnivanje takve komisije anticipirajući zaduženje koje je Ministarstvo odaslalo svega dan kasnije.¹⁵

Dana 22. kolovoza 1945. Ministarstvo prosvjete uputilo je svim Oblasnim i Okružnim NO-ima upute vezane uz sakupljanje kulturno-povijesnih predmeta s priloženim *Zakonom o pribiranju, čuvanju i raspodjeli knjiga i drugih kulturno-naučnih i umjetničkih predmeta, Pravilnikom o prenosu poslova iz nadležnosti Ministarstva industrije – Državne uprave narodnih dobara u nadležnost Ministarstva prosvjete DFJ*¹⁶ te *Uputstvom za osnivanje i poslovanje sabirnih centara*.¹⁷ Kako se ističe, na aktivnostima sakupljanja i zaštite kulturno-povijesnih spomenika valja uposliti stručno osoblje postojećih državnih ili gradskih muzeja, arhiva i knjižnica, „a sabirne centre osnivati uz spomenute institucije“.¹⁸

Kao reakcija na ovu uputu, ONO Varaždin tjedan dana kasnije zatražio je od Ministarstva pojašnjenja oko pojedinih problema s kojima se susreću, poput nedostatka prostorija za uspostavu sabirnoga centra u prostoru Muzeja te troškova rada komisije i transportiranja predmeta, a po pitanju raspodjele prikupljene građe izražava nadu da će „spomenici našega okruga ostati u njemu“ jer „Sva bi naša javnost osjetila kao tešku nepravdu, kada bi Ministarstvo prosvjete DFJ. kulturno-historijske predmete našega kraja otpremilo u koj drugi kraj“.¹⁹ Istoga je dana od Okružne uprave narodnih dobara (dalje: OUND) ONO Varaždin zatražio prostorije za sabirni centar,²⁰ a desetak dana kasnije priređen je tipkopisni obrazac za imenovanje članova komisije koji će raditi na uređenju Okružnoga sabirnog centra.²¹ Bez obzira na taj uznapredovao angažman krajem kolovoza i početkom rujna 1945. godine o kojem saznajemo iz prepiske, dopis Ministarstva prosvjete od 22. kolovoza 1945. kojim se nalaže osnivanje sabirnih centara može se uzeti kao osnivački akt Okružnog sabirnoga centra u Varaždinu.

Unatoč ekspliciranoj težnji za zadržavanjem umjetnina iz dvoraca varaždinske okolice, značajnija aktivnost ONO Varaždin na popisivanju i sakupljanju kulturno-povijesnih i umjetničkih predmeta te godine nije dokumentirana. Štoviše, dokumenti potvrđuju angažman ONO tek na prikupljanju predmeta s dva posjeda obitelji Pongratz – iz dvorca Maruševac i kurije Čalinec, udaljena od Varaždina 15-ak kilometara zapadno, u smjeru Lepoglavu.

Gradene od 16. stoljeća, obje građevine tijekom stoljeća promijenile su niz vlasnika, a u posljednjoj četvrtini 19. stoljeća Maruševac i Čalinec, uz još nekoliko dvoraca, kupuje Oskar Pongratz stariji iz slovenske grane obitelji; nasljeđem dospijevaju njegovu sinu Oskaru mlađem, a u posjedu Pongratzovih ostaju do nacionalizacije 1945. godine.²² Interijeri ovih posjeda djelovanjem KOMZA-e bivaju lišeni u njima prikupljenoga umjetničkog inventara i prije negoli je presuda o konfiskaciji imovine Pongratzovih dobila sudski pečat pravomoćnosti.²³

Na traženje ONO Varaždin Kotarski NO Ivanec dostavio je u kolovozu 1945. godine već spomenuti izvještaj kojemu su priloženi popisi kulturno-umjetničkih predmeta iz dvorca Trakošćan i kurije Čalinec.²⁴ Popisivanje kulturno-umjetničkog inventara kurije Čalinec, koje je 23. srpnja 1945. obavio povjerenik toga narodnog dobra, najraniji je popis iz Čalinca, sačuvan u rukopisu, a osobito je vrijedan jer navodi *in situ* smještaj predmeta po prostorijama (sl. 1).²⁵ U jedanaest prostorija kurije pod 33 redna broja popisana su ukupno 53 predmeta. Slike koje su predmet ovoga rada bile su okupljene u reprezentativnijim prostorijama prvoga kata. Za dvorac Maruševac u završnoj se napomeni navodi: „ne dostavljam takav popis [...] budući da sam [...] predao dvorac u Maruševcu sa inventarom Socijalnom odjelu Okružnog N.O.O.-a Varaždin tj. za Drž. Dječji dom“ na koje upućuje za traženje uvida. Svega nekoliko dana po sastavljanju ovoga dokumenta, u lokalnim je novinama objavljena vijest da je dvorac

15 Usp. HR-DAVŽ-651-3-4, kut. 88, Prosvjetni odjel ONO Varaždin Kulturnoumjetničkom odjelu Ministarstva prosvjete, *Obrazovanje komisije za ustanovljenje kulturnih spomenika*, Varaždin, 21. kolovoza 1945.

16 Usp. *Službeni list / Uradni list DFJ*, 54, 31. srpnja 1945., 485 (br. 501).

17 HR-HDA-291, kut. 69, Grga Gamulin Okružnim i Oblasnim NO-ima, *Sakupljanje i zaštićivanje kulturno-historijskih predmeta – uputstva*, Zagreb, 22. kolovoza 1945.

18 Isto.

19 HR-DAVŽ-651-3-4, kut. 88, Prosvjetni odjel ONO Varaždin Kulturnoumjetničkom odjelu Ministarstva prosvjete, *Sabiranje kulturno-historijskih predmeta*, Varaždin, 30. kolovoza 1945.

20 HR-DAVŽ-651-3-4, kut. 88, Prosvjetni odjel ONO Varaždin Okružnoj upravi narodnih dobara Varaždin, *Okružni sabirni centar – doznaka prostorija*, Varaždin, 30. kolovoza 1945.

21 Sačuvano je nekoliko primjeraka obrazaca, no niti jedan nije ispunjen. Usp. HR-DAVŽ-651-3-4, kut. 88, *Imenovanje za člana komisije za uređenje Okružnog sabirnog centra*, Varaždin, 10. rujna 1945.

22 Usp. BELOŠEVIĆ, STJEPAN, 1926., 105; OBAD-ŠČITAROCI, MLADEN, 1991., 54-55, 168-173, ANDREJKA, RUDOLF, 2013. O obitelji Pongratz vidi još: DAMJANOVIĆ, DRAGAN; IVELJIĆ, ISKRA, 2015., 121-134.

23 Presudu o konfiskaciji donio je Okružni narodni sud u Varaždinu u prosincu 1945. godine, a pravovaljanom ju je potvrdio Vrhovni sud u ožujku sljedeće godine. Usp. HR-HDA-2117-2-494, Krešimir Filić Komisiji za sakupljanje i očuvanje kulturnih spomenika, starina i knjižnica, *Ekipa za knjižnice. Knjižnica Pongrac*, Varaždin, 21. prosinca 1946. [KOMZA 503/46].

24 Usp. HR-DAVŽ-651-3-4, kut. 88, Kotarski NO Ivanec Prosvjetnom odjelu ONO Varaždin, Ivanec, 25. kolovoza 1945. Popise su mjesec dana ranije sastavili povjerenik dobara Maruševac i Čalinec (potpis nečitljiv), odnosno upravitelj državnog dobra Trakošćan Nikola Jagarinec. Usp. HR-DAVŽ-651-3-4, kut. 88, Povjerenik Narodnog dobra u Maruševcu i Čalincu Upravnom odjelu Kotarskog NO Ivanec, *Kulturno naučnih i umjetničkih predmeta pribiranje*, Maruševac, 23. srpnja 1945.; HR-DAVŽ-651-3-4, kut. 88, Uprava državnog dobra Trakošćan Kotarskom NOO [Ivanec], *Izvještaj*, [Trakošćan], 21. srpnja 1945.

25 Usp. HR-DAVŽ-651-3-4, kut. 88, Povjerenik Narodnog dobra u Maruševcu i Čalincu Upravnom odjelu Kotarskog NO Ivanec, *Kulturno naučnih i umjetničkih predmeta pribiranje*, Maruševac, 23. srpnja 1945.

Popis kulturno-naučnih i umjetničkih predmeta
u Maruševcu, Čalincu

Maruševac, dan 23. VII. 1945.

Predmeti: Kulturno-naučni, umjetnički
predmeta pribiranje.

Na broj: 250 od 17. VII. 45. i br. 2073 od 6. VII. 45.

Kotarskom N. O.-u, France

Upravni odjel
Savremeno naloga ovoga odjela br. 250 od 17. VII. 45. dostavljam, kako mi se
dijeli, popis kulturno-naučnih i umjetničkih predmeta koji se nalaze na
Urodnom doba u Čalincu, a koji bi prema gorepomenutoj nalogu po mogućnosti
dostali u stvar.

U dvorcu u Čalincu:

I. kat, soba br. 9.-

- 1) 1 toaletni stolić (njedno i pirati)
- 2) 2 mala kistla svaki sa 2 predmeta
- 3) 2 porcelanske starinske velike vaze (japanske)

I. kat, soba br. 8.-

- 1) 1 doskriven starinski mmar

I. kat, soba br. 10.-

- 1) 1 starinski stol

I. kat, soba br. 2.-

- 1) 1 velika slika od Both-a
- 2) 1 velika slika La font peint par Francois Millet
- 3) 4 velike slike uljane od nepoznatih slikara (od toga 2 portreta)
- 4) 1 stajak svijećnjak starinski

I. kat, soba br. 3.-

- 1) 2 stolice starinske
- 2) 1 starinski kamin

I. kat, soba br. 1.-

- 1) 3 kom slika od Nicolas Poussin-a, Abraham C. Begeyn-a i Bonent
Gael-a

I. kat, soba br. 11.-

- 1) 1 starinski kut u neispravnom stanju
- 2) 1 veliko ogledalo sa ukrasnom okovom
- 3) 2 mala ogledala sa ukrasnom okovom

I. kat, soba br. 6.-

- 1) 4 stolice starinske

I. kat, hodnik

- 1) 1 dookrilni ormar starinski
- 2) 1 starinska skrinja

Prizemlje hodnik

- 1) 1 starinska skrinja drvena, između klupa
- 2) 1 starinski stol
- 3) 1 bakrena velika vaza
- 4) 2 kom. starinskih stolica
- 5) 1 starinski drveni dookrilni ormar
- 6) 1 bakrena kruna (grb) na pidu sa drvenim okvirom
- 7) 1 stajalo starinski svijetljak

Stube od prizemlja u I. kat. -

- 1) 1 stara viterka kaciga
- 2) 1 viterki štut
- 3) 2 kom. viterkih sjedala
- 4) 2 kom. koplja bez drška
- 5) 1 mač bez konca
- 6) 3 kom. starinskih pištolja
- 7) 2 starinske puške
- 8) 2 starinska koplja bez drška i 1 kama sa koncom (parirani nož)

Za Narodno doba u Maruševcu ne dostavljam fakas popisa prema grupnim predmeti, budući da sam saveo nalogu N.N.O.O.-a iz Maruševca, Upravni odjel br. 2073 od 6. VII. 1945. predao dvorac u Maruševcu sa inventarom Socijalnog odjela Okružnog N.O.O.-a u Varaždinu t.j. na Drž. Dječji dom, te bi se po grupnim predmeti umjetničkih vrijednosti koje se nalaze u dvorcu u Maruševcu trebalo obratiti nadležnom odjelu na Socijalni odjel Okružnog N.O.O.-a u Varaždinu ili na Državu Dječji dom u Maruševcu.

U vezi s nalogom tog odjela br. 2073 od 6. VII. 45. izjavljujem da će papirneke o prenosu predmeta dvorca u Maruševcu sa inventarom dostaviti u najkraćem roku, budući da se isti papirnih nalaz. još u rukopisima i nije prenosi na pisani stroj.

Svrt fascikula - sloboda naroda!

Pozdravljeni:
Ivanec

KOTARSKI N. O. O. IVANEC

BR. 2508 / 118 45

dat. 24/7 / 1197 Ref. 11

Ivanec, dne 25. VII. 1945

Pročelnik: *[signature]*

Pređalaže se kao spajajuće.

Pročelnik: *[signature]*

Ovdje

Predsjednik: *[signature]*

1b Popis kulturno-umjetničkih predmeta u Čalincu, str. 2 (Kulturno naučnih i umjetničkih predmeta pribiranje), Maruševac, 23. srpnja 1945. HR-DAVŽ-651-3-4, kut. 88 (foto: I. Ferenčak, 2023.)

List of cultural and artistic objects in Čalinec, p. 2 (Kulturno naučnih i umjetničkih predmeta pribiranje [Collecting cultural, scientific and artistic objects]), Maruševac, 23 July 1945.; HR-DAVŽ-651-3-4, box No. 88 (photo: I. Ferenčak, 2023)

Maruševac ustupljen za dječji dom, a ista je namjena ubrzo zatekla i kuriju u Čalincu.²⁶

Preuzimanju građe pristupilo se tri mjeseca kasnije, krajem listopada kada su u tri navrata organizirani transporti umjetnina u Varaždin. U tim su prigodama sastavljena četiri popisa, po dva za Čalinec i Maruševac (Prilog 1-4).

Raniji popis iz Čalinca od 17. listopada 1945. naslovljen *Zapisnik* (Prilog 1), sastavljen je „po Komisiji za konfiskaciju njemačke imovine u Ivancu“ u čijem su sastavu bili Josip Magdić, predstavnik OUND-a u Varaždinu, Ljubica Orešković sa strane Kotarskog NO-a u Ivancu i Radoslav Putar, opunomoćenik Prosvjetnog odjela ONO u Varaždinu.²⁷ Punomoć Putaru „da na osnovu čl. 2 Zakona o pribiranju [...] i uputstva Ministarstva prosvjete [...] preuzme za okružni sabirni centar u Varaždinu one predmete, sa posjeda Maruševac, koji po njegovom nahodjenju kao stručnjaka imaju kulturno-historijsko, naučno ili umjetničko značenje“ izdana je svega dan ranije, a u njoj se ponavljaju i upute o postupanju: „Preuzimanje ima se izvršiti zapisnički, zapisnik izraditi u dva primjerka, od kojih jedan treba uručiti našem opunomoćeniku. U zapisniku treba da bude točan popis preuzetih predmeta.“²⁸ Kako se navodi u uvodnoj napomeni *Zapisnika*, popisani „predmeti se ustupaju Sabirnom centru kulturno-historijskih i umjetničkih vrjednota na Varaždinskom O.N. Prosvjetni odio“.²⁹

Raniji popis iz Maruševca od 19. listopada 1945. naslovljen *Revers* (Prilog 2) u zaglavlju je označen „Var. Grad. Muzej.“ te sadržava urudžbeni broj (95/1945), a kao zapisnik o preuzimanju predmeta potpisali su ga dva dana ranije navedeni članovi komisije za koju se kao funkcija iznova navodi izvršenje konfiskacije: „Ovaj popis služi i kao zapisnik o preuzimanju niže navedenih predmeta uz sudjelovanje članova komisije, koji izvršuju konfiskaciju imovine Oskara Pongraca u Maruševcu: Magdić Josipa i Ljubice Orešković“.³⁰

Između prvih dviju i posljednje, treće primopredaje predmeta, nastao je koncept dopisa koji je Prosvjetni odjel ONO Varaždin naslovio upravi dječjih domova u Maruševcu i Čalincu u vezi problema oko predaje predmeta.³¹

Po zaprimljenoj obavijesti Radoslava Putara „da je upraviteljica uskratila predaju predmeta za okružni sabirni centar, koje je on izabrao“, Prosvjetni odjel ONO Varaždin upozorava kako bi „svako sprečavanje djelatnosti našeg opunomoćenika, a napose uskraćivanje predmeta, s kojima u smislu Zakona o pribiranju [...] ima na teritoriju okruga Varaždin ovaj odjel isključivo pravo raspolaganja, imalo za počinitelja veoma neugodne posljedice“.³²

Dva kasnija popisa sastavljena 22. listopada 1945. u Čalincu i Maruševcu (Prilozi 3 i 4) također služe „i kao zapisnik o preuzimanju niže navedenih predmeta“.³³ Oba ova popisa naslovljena *Revers* u zaglavlju su adresirana „Okružni sabirni centar [u] Varaždin[u] i Gradski Muzej u Varaždinu“ i nose isti urudžbeni broj (96/1945). Popise međutim nije sastavila komisija, već su primopredaju predmeta obavile upraviteljice dječjih domova Maruševac (Marija Horak) i Čalinec (Dragica Penić) te Radoslav Putar, napomenom određen za „opunomoćenika varaždinskoga sabirnoga okružnoga centra i gradskoga muzeja u Varaždinu“, odnosno „opunomoćenika varaždinskog Okružnog sabirnog centra, dotično gradskoga muzeja u Varaždinu“.³⁴

Iz dokumenata nastalih unutar svega nekoliko dana jasno se očituje nedosljednost u oblikovanju zapisnika, posebice u odnosu na dokumente nastale radom zagrebačke KOMZA-e u kojima je uočen obrazac impostiranja teksta.³⁵ Svaki od ovih zapisnika sadržava redovitu bilješku u kojoj se navodi redni broj kojim završava popis. Za razliku od toga, u zapisnicima iz Čalinca i Maruševca uvodne napomene nisu ujednačene, a osim toga u njima izostaje jednoznačno i točno imenovanje komisije koja preuzima građu, adresiranje tijela, odnosno institucije u koju se preuzeta građa otprema te pozivanje na zakonski akt na temelju kojega se preuzimanje građe provodi.

Unatoč tim manjkavostima, iz ovih dokumenata saznajemo iscrpan sadržaj popisane građe. Prema njima, u rasponu od pet dana iz Čalinca su preuzeta i otpremljena osamdeset i četiri predmeta (u prvome kontingentu pod 18 rednih brojeva, u drugome pod 21 rednim brojem), a iz Maruševca šezdeset i osam predmeta (u prvome kontingentu popisana pod 24 redna broja, u drugome pod 13

26 Usp. N. N., 29. srpnja 1945., 1; N. N., 24. prosinca 1945., 9.

27 HR-DAVŽ-651-3-4, kut. 88, *Zapisnik [iz Čalinca]*, Maruševac, 17. listopada 1945.

28 HR-DAVŽ-651-3-4, kut. 88, *Punomoć [Radoslavu Putaru]*, Varaždin, 16. listopada 1945.

29 HR-DAVŽ-651-3-4, kut. 88, *Zapisnik [iz Čalinca]*, Maruševac, 17. listopada 1945.

30 HR-DAVŽ-651-3-4, kut. 88, *Revers*, Maruševac, 19. listopada 1945.

31 Dopis je sačuvan u rukopisu te u dva prijepisa od kojih je jedan potpisan i anotiran kao koncept. Usp. HR-DAVŽ-651-3-4, kut. 88, Prosvjetni odjel ONO Varaždin Upravi dječjih domova u Čalincu i Maruševcu, *Predaja predmeta za okružni sabirni centar u Varaždinu*, [Varaždin], 20. listopada 1945.

32 Isto.

33 HR-DAVŽ-651-3-4, kut. 88, *Revers*, Čalinec, 22. listopada 1945.; HR-DAVŽ-651-3-4, kut. 88, *Revers*, Maruševac, 22. listopada 1945.

34 Isto.

35 Usp. PASINI TRŽEC, IVA, 2016., 126.

rednih brojeva).³⁶ Popisani kulturno-povijesni i umjetnički predmeti odnose se na knjige, grafike, opremu doma (namještaj, ogledala, satove, staklene predmete, svijećnjake i sl.), hladno i vatreno povijesno oružje te slike.

Naposljetku, u Gradskom muzeju Varaždin čuva se još jedan nedatiran rukopisni popis slika i grafika iz Čalinca i Maruševca (vidi Prilog 5).³⁷ Popisanim umjetninama, određenim autorom i/ili temom, prethodi svojevrsna „šifra“, a iste su oznake ispisane na generičkim markicama plavoga obruba apliciranim na nekoliko slika koje se danas nalaze u Muzeju.³⁸ Na taj način obilježeni predmeti koji su prikupljeni u sabirnim centrima povezani su s popisima, a oznake na njima služe kako se ne bi izgubila veza između predmeta i lokaliteta s kojeg potječu pa je stoga za zaključiti da se radi o svojevrsnom internom inventaru Okružnog sabirnoga centra u Varaždinu.³⁹

Komparativnom analizom arhivskih dokumenata jasno je da oznake – ispisane na markicama, odnosno na popisu

36 U ranijim popisima s obje lokacije dopisane su bilješke kako popisani perzijski sagovi – dva u Čalincu i pet u Maruševcu – „nijesu preuzeti“. U kasnijim se popisima ponovno navode dva saga u Čalincu, odnosno četiri u Maruševcu pa nije jasno jesu li tada preuzeti već ranije popisani sagovi. Članovi KOMZA-e iz Zagreba (Zdenko Vojnović, Verena Han i Predrag Grdenić) u ljeto 1946. godine posjetili su Maruševac, tri tjedna nakon što je u tome mjestu održana dražba predmeta iz dvorca u kojem su tada zatekli dobro očuvana „dva dvokrilna ormara (...) te dva stolića za igru Louis XVI.“ i zapisnički konstatirali da „Gotovo cjelokupno kulturno povijesna i umjetnička gradnja ovog dvorca preuzeta je još 1945. godine od gradskog muzeja u Varaždinu“, odnosno s „obzirom da je odmah po oslobodjenju varaždinski muzej prenio u svoja spremišta najvredniji dio gradje iz dvorca sva je vjerojatnost da predmeti prodavani seljacima na ovoj dražbi doista nisu spadali pod zaštitu“. HR-HDA-2117-2-368, *Zapisnik sastavljen u dvorcu Maruševac kraj Varaždina*, Maruševac, 6. kolovoza 1946. [KOMZA 285/46]. Godinu kasnije, u ljeto 1947. godine među planiranim izdacima KOMZA-e predviđeni su troškovi transporta umjetničkih i kulturno-povijesnih predmeta iz Maruševca, Čalinca i drugih lokaliteta u varaždinski sabirni centar, no kako saznajemo iz putnoga izvještaja Krešimira Filića, Čalinec nije obišao jer u njemu „i onako nema više nikakvih predmeta od vrijednosti“, dok je u Maruševcu zatekao „još nešto knjiga, nekoliko komada starinskog pokućstva (...) i par novijih uljenih slika, dok je sve ostalo već prevezeno prethodne /1945./ i ove godine /1947./ Iz Maruševca bit će potrebno odvesti gore navedene stvari“. HR-HDA-2117-2-735, Vladimir Tkalčić Općem odjelu Ministarstva prosvjete, *Putni troškovi za KOMZU u 3. tromjesečju – osiguranje*, Zagreb, 5. lipnja 1947. [KOMZA 313/47]; HR-HDA-2117-2-742, Ivana Vrbanić i Vladimir Tkalčić Odjelu za kulturu i umjetnost Ministarstva prosvjete, *Prijedlog za angažiranje kredita KOMZE – moli se odobrenje*, Zagreb, 14. lipnja 1947. [KOMZA 328/47]; HR-HDA-2117-2-903, Krešimir Filić Komisiji za skupljanje i čuvanje kulturni spomenika i starina pri Ministarstvu prosvjete – Zemaljski sabirni centar, *Izveštaj prof. Filića Krešimira o izvršenom putovanju prema putnom nalogu Min. prosvjete, Opći odjel – Rač. odsjek*, br. 58728/47, Varaždin, 25. studenoga 1947. [KOMZA 528/47].

37 Popis se nalazi u dokumentaciji Gradskog muzeja Varaždin. Za omogućen uvid u slike i dokumentaciju zahvaljujem kolegici Elizabeti Igrec, višoj kustosici Galerije umjetnina Gradskog muzeja Varaždin.

38 Markice s plavim obrubom na predmetima u Gradskom muzeju Varaždin vezuju se uz obilježavanje predmeta koje je proveo ravnatelj Muzeja Krešimir Filić. Usp. MILOŠEVIĆ, SANDA; RANČIĆ, JELENA, 2019., 312 (bilj. 2).

39 Slične je oznake izravno na predmet bilježila i zagrebačka KOMZA najčešće u formatu „K-00/00 000“ pri čemu se prvi broj odnosi na urudžbeni broj dokumenta s godinom, a drugi na redni broj predmeta u zapisniku. Usp. PASINI TRŽEC, IVA, 2016., 132, 136 (bilj. 104); FABIJANIĆ, BARTOL, 2021., 119-120, 124.

slika i grafika koji se čuva u Gradskom muzeju Varaždin – referiraju na ranije zapisnike o preuzimanju građe iz listopada 1945. godine: rimski broj I ili II odnosi se na prvi ili drugi zapisnik lokaliteta, arapski broj na redni broj predmeta u zapisniku, a slovna mu je oznaka pridodana u slučajevima kada je u zapisniku pod jednim brojem navedeno više predmeta. Primjerice, „I, br. 16a Hugo Bürgel: Abendlandschaft“ i „I, br. 16b Both: Abendlandschaft“ odnose se na prvi popis iz Čalinca u kojem je pod rednim brojem 16 upisano „2 slike: krajobrazi“.

Prema dostupnoj dokumentaciji, u kuriji Čalinec nalazilo se – i u poratnim mjesecima iz nje je izmješteno ukupno 11 slika, od kojih je u Galeriji umjetnina Gradskog muzeja Varaždin zasad bilo moguće identificirati njih sedam.⁴⁰ Djela datiraju od 17. do 19. stoljeća te zahvaćaju produkciju nizozemskih, francuskih, njemačkih i austrijskih slikara. Zahvaljujući iscrpnim popisima i njihovim međusobnim sravnjivanjem za svaku od tih slika moguće je pratiti trag do kurije Čalinec. Naime, tijekom proteklih sedamdesetak godina dio slika iz kurije u muzejskim je publikacijama pripisivan maruševčkom inventaru, no za pojedine slike to nedvojbeno pobija prvi poznati popis koji umjetnine evidentira još uvijek *in situ*.⁴¹

Slike iz kurije Čalinec u varaždinskom Muzeju u cjelini ukazuju na ukus Pongratzovih te pružaju uporišta za istraživanje njihove sakupljačke aktivnosti. Naime, od slika prepoznatih u fundusu Gradskog muzeja Varaždin, pet ih pronalazimo na bečkom tržištu umjetnina tri desetljeća prije negoli su popisane u Čalincu.

Slika *Arkadijski krajolik* (ulje na platnu, 97,3 × 134,7 cm, inv. br. GMV GS 293)⁴² prodavana je u listopadu 1910. godine na aukcijskoj prodaji naslovljenoj *Collection Marquis de Chateaufort*.⁴³ Aukcija u organizaciji Österreichischer Kunstverein obuhvatila je isključivo djela iz jedne kolekcije – devedeset slika raznih škola od 16. do 19. stoljeća, a tom

40 Barent Gael, *Konjanici na odmoru*, ulje na platnu, 51 × 84 cm, inv. br. GMV GS 38; Abraham Begeyn, *Povratak s paše*, ulje na platnu, 66 × 82 cm, inv. br. GMV GS 40; Wilhelm Richter, *Bitka kod Novare*, ulje na dasci, 55 × 64 cm, inv. br. GMV GS 183; pripisano: Francisque (Jean-François) Millet, *Bijeg (Planinski krajolik)*, ulje na platnu, 75,8 × 128,1 cm, inv. br. GMV GS 291; način: Jan Both, *Krajolik*, ulje na dasci, 75,5 × 58,8 cm, inv. br. GMV GS 292; pripisano: Nicolas Poussin, *Arkadijski krajolik*, ulje na platnu, 97,3 × 134,7 cm, inv. br. GMV GS 293; Adriaen Beeldemaker, *Povratak iz lova*, ulje na platnu, 82 × 123 cm, inv. br. GMV GS 527. Među slikama koje su tijekom 1950-ih bile izložene u stalnom postavu spominje se kopija slike Antoina Watteaua temom podudarna sa slikom u rukopisnom popisu slika iz Čalinca i Maruševca („II. br. 17d Schule Watteaus: Schäfer-Szene“). Usp. FILIĆ, KREŠIMIR, 1957., 20; DUČAKIJEVIĆ, MIRJANA, 1997., 13.

41 Primjerice, za Bijeg zaveden među slikama iz Čalinca, u katalozi-ma Galerije više se puta kao podrijetlo navodio Maruševac ili općenitija napomena „došlo iz posjeda Pongratz“. Usp. MIRKOVIĆ, MARIJA, 1962., 9 (kat. br. 4); SAČIĆ, DARKO, 1981., kat. br. 12; DUČAKIJEVIĆ, MIRJANA; IGREC, ELIZABETA, 2019., 176-177.

42 Reproducirano u: DUČAKIJEVIĆ, MIRJANA; IGREC, ELIZABETA, 2019., 174-175.

43 Usp. ÖSTERREICHISCHER KUNSTVEREIN, 20. listopada 1910., 27 (kat. br. 62), tabl. 33.

Nr. 62.
NICOLAS POUSSIN.

Tafel 33.

2 Reprodukcia slike *Arkadijski krajolik*, aukcijski katalog *Collection Marquis de Chateaufeuf*, ÖSTERREICHISCHER KUNSTVEREIN, 20. listopada 1910., tab. 33.

Reproduction of the painting *Heroische Landschaft*, auction catalog *Collection Marquis de Chateaufeuf*, ÖSTERREICHISCHER KUNSTVEREIN, 20 October 1910, table 33

je prigodom tiskan razmjerno luksuzan katalog u kojemu je reproducirano više od polovice slika, među kojima i varaždinski krajolik (sl. 2).

Neodređena scena mitološkog prizvuka pripisana baroknom slikaru Nicolasu Poussinu (okolica Les Andelysa, 1594. - Rim, 1665.) već je tada smatrana radom velikana francuske umjetnosti. U predgovoru u kojem je kolekcija ukratko opisana slika je istaknuta kao „doista kapitalno djelo velikog Nicolasa Poussina [...], autentično remek-djelo velikoga klasicista“, a sastavljač kataloga uspoređivao ju je kao neupitno Poussinovo djelo s „pariškim planinskim krajolikom s Diogenom“ iz Louvrea, na temelju čega predlaže i blisku dataciju.⁴⁴ Iako je atribucija dvojben, na njezinu onovremenu recepciju i na vrijednost koja joj je pridavana ponajbolje ukazuje početna cijena od 15.000 kruna, najviša na čitavoj aukciji i dvostruko veća od sljedeće najskuplje slike, odnosno desetak puta veća od srednje cijene prodanih

slika.⁴⁵ Unutar mjesec dana organizirana je aukcijska likvidacija slika koje nisu prodane na nekoliko ranije upriličenih dražbi cjelovitih kolekcija, uključujući i ovu.⁴⁶ Budući da sliku *Arkadijski krajolik* ne pronalazimo ponovno ponuđenu, za zaključiti je kako je na aukciji prodana.

Još tri slike iz kurije Čalinec bilježimo na aukcijskim prodajama održanim u travnju 1913. godine. Na aukciji slika starih i modernih majstora održanoj u organizaciji Österreichischer Kunstverein 3. travnja 1913. bile su uključene dvije slike nizozemskog 17. stoljeća iz varaždinskog Muzeja: *Konjanici na odmoru* i *Povratak s paše*.⁴⁷

U sumarnom kataloškom opisu slike *Konjanici na odmoru* (ulje na platnu, 51 × 84 cm, inv. br. GMV GS 38)⁴⁸ Barenta Gaela (Haarlem, 1630/1635. - Amsterdam, 1698.) navedeno

44 „das ganz kapitale Werk des großen Nicoals Poussin [...], ein authentisches Hauptwerk des großen Klassizisten“; „Pariser Gebirgslandschaft mit Diogenes“ Isto, 6, 27. Po svoj je prilici riječ o Poussinovoj slici *Diogen baca zdjelu* (ulje na platnu, 160 × 221 cm, Musée du Louvre, inv. br. 7308) datiranoj između 1654. i 1658. godine.

45 Napomena na početku kataloga navodi: „Die im Kataloge vermerkten Preise sind keine Schätzungen, sonder Ausrufpreise.“ (ÖSTERREICHISCHER KUNSTVEREIN, 20. listopada 1910., 4).

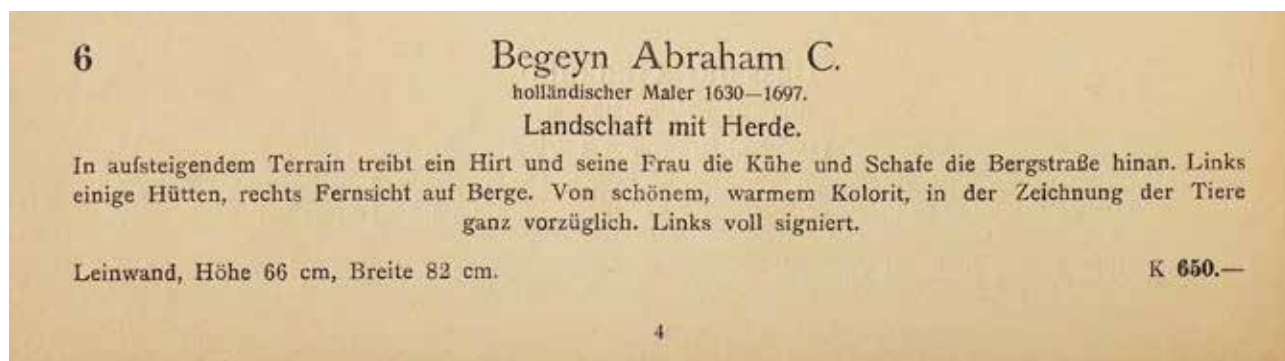
46 Usp. ÖSTERREICHISCHER KUNSTVEREIN, 11.-12. studenog 1910.

47 Usp. ÖSTERREICHISCHER KUNSTVEREIN, 3. travnja 1913., 4 (kat. br. 6), 12 (kat. br. 31).

48 Reproducirano u: DUČAKIJEVIĆ, MIRJANA; IGREC, ELIZABETA, 2019., 144-145.

3 Kataloška jedinica slike *Konjanici na odmoru*, aukcijski katalog *Neuzeitige und alte Ölgemälde*, ÖSTERREICHISCHER KUNSTVEREIN, 3. travnja 1913., str. 12.
Catalog entry, painting *Die Rast*, auction catalog *Neuzeitige und alte Ölgemälde*, ÖSTERREICHISCHER KUNSTVEREIN, 3 April 1913, p. 12

4 Kataloška jedinica slike *Povratak s paše*, aukcijski katalog *Neuzeitige und alte Ölgemälde*, ÖSTERREICHISCHER KUNSTVEREIN, 3. travnja 1913., str. 4.
Catalog entry, painting *Landschaft mit Rinderherde*, auction catalog *Neuzeitige und alte Ölgemälde*, ÖSTERREICHISCHER KUNSTVEREIN, 3 April 1913, p. 4

je kako je slika „dolje lijevo monogramirana“,⁴⁹ no inicijali prilikom pregleda slike uklonjene iz ukrasnoga okvira nisu uočeni. Čak i bez specifičnoga potpisa verzalnim slovima kakvim je Gael signirao većinu svojih djela varaždinska se slika likovnim karakteristikama uklapa u njegov opus, u koji je uključena i u relevantnoj leksikografskoj obradi njegova stvaralaštva.⁵⁰

Nasuprot prethodnoj, napomena o signaturi na slici *Povratak s paše* (ulje na platnu, 66 × 82 cm, inv. br. GMV GS 40)⁵¹ Abrahama Begeyna (Leiden, 1637. - Berlin, 1697.) u kataloškom opisu jest točna, no sam je potpis „ABegeij[n]“ (A i B ligaturno) slabije čitak. Sliku je moguće preciznije datirati upravo s obzirom na oblik potpisa. Begeynov život i karijeru obilježile su stalne selidbe, a osim u nekoliko nizozemskih gradova, boravio je i stvarao u Parizu, Londonu i Berlinu. Promjena prezimena u Bega, kako se slikar potpisuje na kasnijim djelima, pretpostavlja se pritom nakon odlaska u London 1673. godine, dok je Fred G. Meijer smjenu oblika signatura na slikama („ABegein“, „ABegeijn“, „ABegijn“ i „ABega“) predložio kao vjerojatnu

kronologiju Begeynova stvaralaštva.⁵² U ovakvoj relativnoj kronologiji, signatura „ABegeij[n]“ na varaždinskoj slici okvirno se uklapa u sredinu 1660-ih godina.⁵³

Budući da je riječ o slikama koje pripadaju nizu srodnih kompozicija unutar opusâ ovih dvojice slikara, nedvojbeno potvrdu za identifikaciju varaždinskih slika na prodaji u Beču pružaju kratke kataloške jedinice (sl. 3) izrezane iz aukcijskoga kataloga i nalijepljene na poledinama slika.

Nepuna dva tjedna kasnije, Kunstauktionshaus G. Pisko upričila je prodaju slika više privatnih vlasnika na kojoj se je našla i *Bitka kod Novare* (ulje na dasci, 55 × 64 cm, inv. br. GMV GS 183)⁵⁴ Wilhelma Richtera (Beč, 1824. - Beč, 1892.), poretista i slikara vojnih sukoba kojima je kao ratni slikar osobno svjedočio.⁵⁵ Slika je u katalogu aukcije reproducirana (sl. 4), a na poledini same je slike sačuvan nalijepljen izrezak (dijela) kataloške jedinice.

49 „Links unten monogrammiert“ ÖSTERREICHISCHER KUNSTVEREIN, 3. travnja 1913., 12 (kat. br. 31).

50 Usp. WEGENER, ULRICH B., 2005., 145.

51 Reproducirano u: DUČAKIJEVIĆ, MIRJANA; IGREC, ELIZABETA, 2019., 150-151.

52 Usp. MEIJER, FRED G., 1994., 273; RKDartists, <https://rkd.nl/artists/5952> (30. listopada 2024.).

53 Primjerice, oblikom „ABegein“ signirane su primjerice slike *Kamenolom* (ulje na platnu, 67,5 × 81 cm, Mauritshuis, inv. br. 391), datirana u 1660. godinu te *Morska obala* (ulje na platnu, 90 × 118,5 cm, Ermitaž, inv. br. ГЭ-3469), datirana u 1662. godinu, a oblikom „ABegeijn“ slika *Talijanizirajući kralolik s govedom koje prelazi potok uz ruševinu* (ulje na platnu, 52 × 62,3 cm, Christie's, New York, 8. lipnja 2011., lot 26) datirana u 1664. godinu.

54 Reproducirano (uz obrezan kadar) u: DUČAKIJEVIĆ, MIRJANA; IGREC, ELIZABETA, 2019., 68-69.

55 Usp. KUNSTAUKTIONSHAUS G. PISKO, 15. travnja 1913., 24 (kat. br. 57), tabl. XIV.

Naposljetku, ponovno na aukciji Österreichischer Kunstvereine, u prosincu 1913. godine detektiramo sliku *Bijeg* (ulje na platnu, 75,8 × 128,1 cm, inv. br. GMV GS 291.)⁵⁶ pripisanu Francisqueu (Jean-François) Milletu (Antwerpen, 1642. - Pariz, 1679.).⁵⁷ Poledina slike u potpunosti je zakrivljena kartonskom zaštitom pa nije bilo moguće provjeriti sadržava li kakve materijalne tragove. Unatoč tome, kao i izostanku reprodukcije, detaljan opis i dimenzije slike u potpunosti odgovaraju onoj u varaždinskom Muzeju: „Bijeg. [...] U prostranom se krajoliku, čiji su vrhovi prekriveni snijegom, sprijeda vidi čovjek s oružjem u ruci, očito krivac, kako preplašen bježi, dok ga na udaljenosti slijedi drugi lik. Desno u daljini prostrana građevina, dvorac na brežuljku. [...] Platno, visina 76 cm, širina 129 cm“.⁵⁸

Aukcijske prodaje u Beču svjedoče da se slike prije dotičnih datuma nisu nalazile u kuriji Čalinec, odnosno da su u kuriju – tada već nekoliko desetljeća u vlasništvu Pongratzovih – prispjele vjerojatno kao akvizicije pripadnika te obitelji. Štoviše, prodaje četiri slike koncentrirane u 1913. godinu (odnosno čak tri slike unutar dva tjedna) daju naslutiti da su te godine bile intenzivnije aktivnosti oko (pre)uređenja interijera kurije. Unatoč važnoj ulozi Pongratzovih za gospodarski razvoj Hrvatske, naročito Zagreba krajem 19. i početkom 20. stoljeća, adaptacijama povijesnih zdanja i gradnji novih rezidencija, kontaktima sa suvremenim likovnim umjetnicima i arhitektima, njihovi (potencijalni) kolekcionarski potezi širih razmjera nisu utvrđeni te su još uvijek desiderata povijesnoumjetničke struke u Hrvatskoj.⁵⁹

Recentnim istraživanjima, posebice onima Ive Pasini Tržec, Beč je, međutim, prepoznat i potvrđen kao važno središte u kojemu su kolekcionari iz hrvatskih krajeva, osobito Zagreba, realizirali svoje kupovine umjetnina u međuratnom periodu.⁶⁰ Ovih nekoliko slika proširuje saznanja o akvizicijama ostvarenim na bečkome tržištu umjetnina u godinama prije raspada Austro-Ugarske Monarhije te pozicionira Pongratze u krug kupaca aktivnih u Beču, zaslužnih za importiranje djela europskih starih majstora u hrvatske zbirke.

Tri desetljeća nakon što su prodavane u Beču i vjerojatno izravno dospjele na zidove skromne ovdašnje kurije, iz toga su konteksta naglo istrgnute sveprisutnim procesima

prijenosa umjetnina iz privatnog vlasništva u državno. Ovim radom prikazan razmjerno detaljno dokumentiran proces rasipanja inventara kurije eklatantan je primjer gubitka memorije na raniji smještaj slika i kontekst cjeline kojoj su pripadale, ali i indikator (administrativne) neuređenosti djelovanja Okružnoga sabirnog centra u Varaždinu. Naime, osim što sadržava dokumentaciju koja rasvjetljava preuzimanje umjetnina iz Čalinca, novopronađeno arhivsko gradivo ujedno otvara znatno kompleksnije pitanje cjelokupnoga djelovanja Okružnoga sabirnog centra u Varaždinu i njegove povezanosti s varaždinskim Muzejom, odnosno s ONO Varaždin te ukazuje na potrebu dodatnih istraživanja ne samo varaždinskog, već svih okružnih sabirnih centara koji su djelovali na prostoru Hrvatske.

Gdje su se u Varaždinu nalazili prostori sabirnog centra u koje je dopremana građa te kako su razgraničena zaduženja i ovlasti Okružnoga narodnog odbora Varaždin, Okružnoga sabirnog centra i Gradskoga muzeja Varaždin na poslovima popisivanja i sakupljanja predmeta, iz sačuvane dokumentacije nije posve jasno.

Lociranje prostora sabirnoga centra dvojbeno je ponajprije stoga što iz prepiske ONO Varaždin s OUND-om proizlazi da se od kraja kolovoza do početka studenoga 1945. godine – uslijed nedostatka mjesta u Starom gradu – tragalo za prikladnim prostorom.⁶¹ Unatoč tome, izgleda da su predmeti ipak već u ljeto 1945. godine počeli pristizati u Muzej. Iz literature je dostupan podatak da su umjetnine i drugi kulturno-povijesni predmeti iz dvorca Jalkovec obitelji Leitner prikupljeni u Palači Varaždinske županije gdje se nalazilo sjedište ONO Varaždin, odakle su tijekom lipnja i srpnja 1945. godine transportirani u Muzej,⁶² a o pristizanju umjetnina u Muzej već 1945. godine pisale su i lokalne novine.⁶³

Sporadični dokumenti iz 1946. i 1947. godine potvrđuju ne samo da su umjetnine kasnije doista dopremane izravno u Muzej u funkciji sabirnoga centra,⁶⁴ već svjedoče i o uigranom radu triju instanci te tijesnoj pozadinskoj povezanosti koja je, kako je čitljivo iz dokumenata nastalih u listopadu

⁵⁶ Reproduciran u: DUČAKIJEVIĆ, MIRJANA; IGREC, ELIZABETA, 2019., 176-177.

⁵⁷ Usp. ÖSTERREICHISCHER KUNSTVEREIN, 4. prosinca 1913., str. 22 (kat. br. 58).

⁵⁸ „Die Flucht. [...] In einer weiten Landschaft, deren Gipfel mit Schnee bedeckt sind, sieht man vorne einem Mann mit der Waffe in der Hand, offenbar einen Missetäter, voll Angst davon eilen, während ihm in einigem Abstand ein Zweiter nachfolgt. Rechts in der ferne weitläufige Gebäude, ein Kastell auf der Anhöhe. [...] Leinwand, Höhe 76 cm, Breite 129 cm.“ Isto.

⁵⁹ Usp. BADOVINAC, TATJANA, 2003., 30-36; IVELJIĆ, ISKRA, 2007.; DAMJANOVIĆ, DRAGAN; IVELJIĆ, ISKRA, 2015., 121-134.

⁶⁰ Usp. PASINI TRŽEC, IVA; DULIBIĆ, LJERKA, 2017., 185-197; PASINI TRŽEC, IVA, 2019.a, 231-241; PASINI TRŽEC, IVA et al., 2020., 42-47, 60-65; PASINI TRŽEC, IVA, 2021., 97-113; PASINI TRŽEC, IVA, 2022., 157-170.

⁶¹ Nakon prvog zahtjeva u kolovozu, OUND je krajem rujna donio odluku o dodjeli prostora, a istu je krajem listopada povukao. Drugi poznati prostor dodijeljen je početkom studenoga, no nakon pregleda prostora zaključeno je kako nije prihvatljiv bez adaptacije; ishod nije poznat. Usp. HR-DAVŽ-651-3-4, kut. 88, Prosvjetni odjel ONO Varaždin Okružnoj upravi narodnih dobara Varaždin, *Okružni sabirni centar – doznaka prostorija, Varaždin*, 30. kolovoza 1945.; HR-DAVŽ-651-3-4, kut. 88, *Prostorija za Okružni sabirni centar. Odluka*, Varaždin, 19. rujna 1945.; HR-DAVŽ-651-3-4, kut. 88, *Okružnog sabirnog centra osnivanje. Odluka*, Varaždin, 23. listopada 1945.; HR-DAVŽ-651-3-4, kut. 88, *Dodjela stana*, Varaždin, 3. studenoga 1945.; HR-DAVŽ-651-3-4, kut. 88, Prosvjetni odjel ONO Varaždin Upravnom odjelu - stanbenom odsjeku Gradskog narodnog odbora Varaždin, *Prostorije za okružni sabirni centar*, Varaždin, 6. studenoga 1945.

⁶² Usp. ŠIMUNIĆ, LJERKA; SIKINGER, TOMISLAV, 2019., 334-335.

⁶³ Usp. R. P., 25. srpnja 1945., 2.

⁶⁴ Usp. HR-HDA-2117-2-937, Krešimir Filić Upravi zemaljskog poljoprivrednog dobra Martijanec, *Predmeti koje je Gradski muzej u Varaždinu preuzeo dne 16. prosinca 1947. u dvorcu Martijanec iz posjeda obitelji Rauch-Vučetić*, Varaždin, 17. prosinca 1947. [KOMZA 570/47].

5 Reprodukcijska slika *Bitka kod Novare*, aukcijski katalog *Versteigerung von Ölgemälden, Aquarellen und Miniaturen...*, KUNSTAUKTIONSHAUS G. PISKO, 15. travnja 1913., tabl. 14.

Reproduction of the painting *Schlacht bei Novarra*, auction catalog *Versteigerung von Ölgemälden, Aquarellen und Miniaturen...*, KUNSTAUKTIONSHAUS G. PISKO, 15. April 1913, table 14

1945. godine u Čalincu i Maruševcu, zapravo uspostavljena od samoga početka. Zagrebačka središnjica KOMZA-e takav rad varaždinskog sabirnog centra nije, međutim, percipirala u pozitivnom svjetlu. Na sjednici Komisije u studenome 1946. godine Zdenka Munk je tragom vlastitog zapažanja „o radu, odnosno neradu sabirnog centra u Varaždinu“ predložila odlazak članova KOMZA-e iz Zagreba u Varaždin „kako bi se dobio pravi uvid u stanje stvari“, što je i prihvaćeno u zaključku sjednice: „hitno uputiti spomenute članove /u zapisniku/ Komisije u Varaždin“. ⁶⁵ Istom prilikom odlučeno je da se Krešimir Filić imenuje članom KOMZA-e jer bi, između ostaloga, „time i uprava grad. muzeja u Varaždinu bila prisiljena slati izvještaje o radu Sabirnog centra, kako bi se uvijek znalo što je ušlo u muzej, te nebi bilo moguće da uprava muzeja na svoju ruku preuzima predmete od opće kulturno-historijske vrijednosti“. ⁶⁶

U funkciji člana KOMZA-e, odnosno voditelja Okružnoga sabirnog centra u Varaždinu Krešimir Filić uputio je tih godina zagrebačkoj središnjici KOMZA-e nekoliko dopisa vezanih uz rad sabirnoga centra, koji su međutim naslovljeni kao dopisi varaždinskog Muzeja i koje je potpisao s pozicije upravitelja Muzeja. ⁶⁷ Potaknut tim dopisima iz kojih se percipira

jedinstvo Muzeja i Sabirnog centra, predsjednik KOMZA-e Vladimir Tkalčić u dopisu Okružnom sabirnom centru u Varaždinu ožujka 1947. godine naglašava neprihvatljivu integraciju: „zbog pravilnog funkcioniranja Okružnog sabirnog centra potrebno [je] administraciju istoga po mogućnosti voditi posebno, a u koliko to nije provedivo da se barem na kraju dopisa pri potpisu naznači ne ‘upravitelj muzeja’ nego rukovodioc Okružnog sabirnog centra“. ⁶⁸

Iz navedenoga možemo zaključiti da je Okružni sabirni centar u Varaždinu, u skladu s *Uputstvom za osnivanje i poslovanje sabirnih centara*, djelovao vezan uz jedinu značajnu muzejsku ustanovu na tome području – Gradski muzej Varaždin – koji je pak baštiniio dio starina i umjetnina prikupljenih djelovanjem sabirnog centra na tom prostoru. Slike prispjele iz nekoliko izvora, među njima i one iz kurije Čalinec, uvelike su pritom obogatile zbirku slikarstva i omogućile Galeriji transformaciju od muzejskoga postava suvremenoga hrvatskog likovnog stvaralaštva u cjelinu koja prezentira višestoljetni presjek europskoga i hrvatskoga slikarstva.

65 HR-HDA-2117-2-466, Zapisnik sastavljen na odborskoj sjednici Komisije za sakupljanje i čuvanje kulturnih spomenika i starina, Zagreb, 19. studenoga 1946. [KOMZA 443/46].

66 Isto.

67 Usp. primjerice HR-HDA-2117-2-616, Krešimir Filić Zemaljskom sabirnom centru u Zagrebu, *Kulturno historijski predmeti iz Jalžabeta*, Varaždin, 8. ožujka 1947. [KOMZA 164/47]; HR-HDA-2117-2-617, Krešimir Filić Zemaljskom sabirnom centru u Zagrebu, *Kulturno historijski predmeti u dvorcu Križovljan-Grad*, Varaždin, 8. ožujka 1947. [KOMZA 165/47]; HR-HDA-2117-2-643, Krešimir Filić Zemaljskom sabirnom centru u Zagrebu, *Biblioteka – Križovljan*, Varaždin, 13. ožujka 1947. [KOMZA 195/47].

68 HR-HDA-2117-2-650, Vladimir Tkalčić Okružnom sabirnom centru u Varaždinu, *Rukovanje kult. historijskim predmetima u Križovljan-gradu i Jalžabetu*, Zagreb, 19. ožujka 1947. [KOMZA 202/47].

PRILOG 1: ZAPISNIK IZ ČALINCA, 17. LISTOPADA 1945. (HR-DAVŽ-651-3-4, KUT. 88)

ZAPISNIK

od 17. listopada 1945. godine spisan na licu mjesta u dvorcu Čalinec, imovina Pongrac Oskara, koja se popisuje po Komisiji za konfiskaciju njemačke imovine u Ivancu, –a koji predmeti se ustupaju Sabirnom centru kulturno-historijskih i umjetničkih vrjednota na Varaždinskom O.N. Prosvjetni odio, a svezno sa odobrenjem istog odjela od 16. X. 1945. broj: 14349/45.–

Komisiju sačinjavaju: Magdić Josip, predstavnik Okružne uprave narodnih dobara u Varaždinu, Putar Radoslav, opunomoćenik Prosvjetnog odjela Okružnog N.O.-a u Varaždinu na osnovu punomoći izdane u spomenutom odobrenju, zatim Ljubice Orešković sa strane Kotarskog N.O.: u Ivancu.–

P. P.

- 1./ 1. kom komoda
- 2./ staro oružje i to: 1 kaciga željezna, 1 štit, 2 halebarde, 2 stare cizelirane puške, 2 kubure,
- 3./ 11 kom. bakroreza signiranih: Ridinger
- 4./ 1 rokoko ormar sa mesin. rubovima,
- 5./ ~~2 kom. perzijskih sagova~~, [precrtano u izvorniku]
- 6./ 2 kom. rocaille: zidna svjećnjaka,
- 7./ 6 kom. knjiga: Kultur und Sitten-geschichte
- 8./ 1 slika uljena, signirana: Barent Gael
- 9./ 1 knjiga: Vergil, staro izdanje,
- 10./ 1 knjiga: Matiae Belli: Notitiae Hungariae, 1735 god.
- 11./ 1 knjiga: Philippi Cluverus: Italia antiqua, 2 sveska
[redni broj preskočen u izvorniku]
- 13./ 1 slika ulje, signirana C. Begeyn,
- 14./ 1 slika ulje: sign. Nicolas Pousin,
- 15./ 1 slika ulje, sign. Francois Millet: La fuite
- 16./ 2 slike: krajobrazi,
- 17./ 1 comoda Louis XVI.
- 18./ 1 „barok“ pisaći stolić sa 8 ladica i 1 pisaći stol u obliku graha.

Ovaj popis svršava sa rednim brojem 18.:

S.F.S.N.–

U Maruševcu, dne 17. listopada 1945.–

Opunomoćenik Prosvjetnog odjela
Okruž. N.O.-a Varaždin:
R. Putar [potpis]

Članovi komisije:
Magdić Josip, Ljubica Orešković [potpisi]
Predatelj /upraviteljica
Dječjeg Doma u Čalincu/
Penić Dragica [potpis]

[rukopisna bilješka:]
Sagovi pod br. 5 nijesu predani. Penić [potpis]

PRILOG 2: REVERS, MARUŠEVEC, 19. LISTOPADA 1945. (HR-DAVŽ-651-3-4, KUT. 88)

Maruševac, 19. listopada 1945.

Var. Grad. Muzej.

Br: 95.-45.

Ovaj popis služi i kao zapisnik o preuzimanju niže navedenih predmeta uz sudjelovanje članove komisije, koji izvršuju konfiskaciju imovine Oskara Pongraca u Maruševcu: Magdić Josipa i Ljubice Orešković.

REVERS

na preuzete predmete kulturno-umjetničke i historijske vrijednosti, sa imanja Maruševac, konfisciranog vlasništva Oskara Pongraca.

1. 2 /dva/ komada perzijskih sagova. Vel. cca 1-1,5 met.
2. Slika u pozlaćenom okviru /Signirana sa Graf/. 1 komad
3. Ogledalo u okviru od stakla. 1 komad.
4. 4 kom. knjiga. Valvasor I.-IV.
5. 2 kom. knjiga. A. Philippi: Die kunst der Rennaissance in Italien.
6. 3 kom. velika perzijska saga. Vel: Širina do 5 met.
7. 1 /jedan/ stolni sat.
8. jedno Venecijansko ogledalo.
9. jedno venecijansko ogledalo /manje/.
10. jedna venecijanska čaša.
11. jedan oslikani vrč.
12. jedan oslikani vrč /veći/.
13. Jedna oštećena stara šalica.
14. Jedna škrinjica ukrašena sedefom.
15. Jedna manja željezna škrinjica.
16. Jedan oslikani tanjur.
- [redni broj preskočen u izvorniku]
18. Dvije boce od venecijanskog stakla.
19. Dvije uljene slike /portraiti/ – pendants.
20. Jedna stara biblija.
21. Jedna knjiga Rafaelovih reprodukcija.
22. Jedan sekreter sa stalkom.
23. Jedna slika /portrait/.
24. Jedan tabernakl.

Ovaj popis završava rednim brojem 24 /dvadesetčetiri/.

Članovi komisije:

Magdić Josip, Ljubica Orešković [potpisi]

Opunomoćenik Prosvjetnog odjela

Okružnog Narodnog Odbora Varaždin:

R. Putar [potpis]

Predatelj /upraviteljica dječjeg doma:

Horak Marija [potpis]

[rukopisna bilješka:] Sagovi pod br. 1 i 6 nijesu predani. Horak [potpis]

PRILOG 3: REVERS, ČALINEC, 22. LISTOPADA 1945. (HR-DAVŽ-651-3-4, KUT. 88)

*Okružni sabirni centar u Varaždinu i
Gradski muzej u Varaždinu
Br. 96.–1945.*

Čalinec, 22. listopada 1945.

Ovaj popis vrijedi i kao zapisnik o preuzimanju niže navedenih predmeta uz sudjelovanje Radoslava Putara, opunomoćenika varaždinskoga sabirnoga okružnoga centra i gradskoga muzeja u Varaždinu i upraviteljice dječjega doma u Čalincu.

REVERS

na preuzete predmete kulturno-umjetničke vrijednosti sa imanja Čalinec, konfisciranoga vlasništva Oskara Pongratza.

1. *ormar /1 kom./*
2. *rokoko salon /2 šezlona, 8 naslonjača, 2 stolice, 1 stol sa staklenom pločom/*
3. *škrinja /1 kom./*
4. *komoda pisaći stol*
5. *stol rokoko /1 kom./*
- [redni broj upisan u izvorniku niže]
7. *1 spavaća soba /dvostruki krevet, niski dugoljasti stolić, okrugli stolić s mramornom pločom/*
8. *1 kom stol /slonova kost intarzije/*
9. *1 supraporta /rokoko/*
10. *2 ogledala /rocaille okvir/*
11. *1 stalak za cveće*
12. *1 komoda*
13. *ovalni stolić s mramornom pločom.*
14. *ugaoni ormarić*
15. *1 rocaille sat*
16. *1 rokoko ogledalo*
17. *5 kom. uljenih slika*
18. *3 kom. Schab kunst slika*
6. *pisaći stol /1 kom./*
19. *1 kom škrinja*
20. *svećnjak zidni*
21. *2 kom tepiha.*

Ovaj spisak završava rednim brojem 21.

Čalinovec [sic!], 23. X. 1945.

[pečat]

*Primatelj:
R. Putar, v.r.*

*Predatelj :
Penić, v.r.*

PRIOLOG 4: REVERS, MARUŠEVEC, 22. LISTOPADA 1945. (HR-DAVŽ-651-3-4, KUT. 88)

Okružni sabirni centar Varaždin i
 Gradski Muzej u Varaždinu
 Br. 96. 1945.

Maruševec, 22. listopada 1945.

Ovaj popis služi i kao zapisnik o preuzimanju niže navedenih predmeta uz sudjelovanje RADOSLAVA PUTARA kao opunomoćenika varaždinskoga Okružnoga sabirnog centra, dotično gradskoga muzeja u Varaždinu i upraviteljice dječjega doma u Maruševcu Marija Horak.

REVERS

na preuzete predmete kulturno-umjetničke vrijednosti, sa imanja Maruševec, konfisciranoga vlasništva Oskara Pongratza.

1. 4 kom. saga
2. 2 ovalne slike /cveće/
3. 3 veće slike
4. 1 ogledalo
5. 1 porculanski sat
6. 14 kom. venecijanskog stakla.
7. 5 kom. manjih slika
8. 2 slike /mrtva priroda/
9. 1 mala sličica aqua tinta
10. komoda /1 kom./
11. stol /1 kom./
12. tabernakl
13. 5 slika.

Ovaj spisak završava rednim brojem 13.

Predatelj:

Primatelj:

R. Putar, v.r.

[pečat]

Maruševec, 23. X. 1945.

PRIOLOG 5: POPIS SLIKA I GRAFIKA IZ ČALINCA I MARUŠEVCA (DOKUMENTACIJA GMV)

	Čalinec
I. br. 13	C. Begeyn: Landschaft mit Rinderherde
I. br. 14	Poussin, Nicolas: Heroische Landschaft
I. br. 15	François Millet: La futie
I. br. 16a	Hugo Bürgel: Abendlandschaft
I. br. 16b	Both: Abendlandschaft
I. br. 8	Barent-Gael: Die Rast
II. br. 18a	La nuit du marige (Kupferst.)
II. br. 18b	Les confidence (")
II. br. 18c	Nina (Schabkunstblatt)
II. br. 17a	Richter, Wilh.: Schlacht bei Navarra
II. br. 17b	-- Portrait eines Edelmannes
II. br. 17c	-- ' einer Edelfrau
II. br. 17d	Schule Watteaus: Schäfer-Scene
II. br. 17e	Bestmaker: Hunde

	Maruševec
I. br. 2	Graf: Landschaft
I. br. 19a	Männl. Porträt
I. br. 19b	Weibl. ' ,
I. br. 23	Weibl. Porträt: Maria Josefa Comitissa de Gross.
II. br. 2a + 2b	Ovale Blumenstücke
II. br. 9	Tanzstunde (Aquatinta)
II. br. 7a	P. Fernand: Baum mit zwei Kindern
II. br. 7b	Kinderbild
II. br. 7c	Landschaft mit Bauernfuhrwerk
II. br. 7d+e	Zwei weibl. Porträts
II. br. 3a	Adler
II. br. 3b	Wildgänse
II. br. 3c	Feber du Faur: Schlachtenbild
II. br. 8a	Blumenstück
II. br. 8b	Gaflügel
II. br. 13a	Blumenstück
II. br. 13b	Kopie Bellini: Madonna
II. br. 13c	Kriehuber: Liszt u. Freund

LITERATURA

- N. N., Brigom AFŽ-a i NO-a iz Varaždina otvoren dječji dom u Maruševcu, *Varaždinske vijesti*, 1/11 (29. srpnja 1945.), 1.
- N. N., U bivšim grofovskim dvorcima Maruševcu i Čalincu odgaja se nova generacija, *Varaždinske vijesti*, 1/32 (24. prosinca 1945.), 9.
- ANDREJKA, RUDOLF, Pongratz, Oskar, pl. (1826–1892), *Slovenska biografija*, 2013., <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi448618/#slovenski-biografski-leksikon> (27. rujna 2024.)
- ANIĆ, TOMISLAV, Normativni okvir podržavljenja imovine u Hrvatskoj/Jugoslaviji 1944.–1946., *Časopis za suvremenu povijest*, 39/1 (2007.), 25–62.
- BADOVINAC, TATJANA, Portreti treh generacij družine Pongratz, *Argo. Časopis slovenskih muzejev*, 46/2 (2003.), 30–36.
- BELOŠEVIĆ, STJEPAN, Županija Varaždinska i slob. kralj. grad Varaždin, Zagreb, 1926.
- DAMJANOVIĆ, DRAGAN; IVELJIĆ, ISKRA, Arhitektonski atelijer Fellner & Helmer i obitelj Pongratz, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 39 (2015.), 121–134.
- DUČAKIJEVIĆ, MIRJANA, Prilog sistematizaciji podataka o stvaranju fundusa Galerije starih i novih majstora u Varaždinu, *Spomenica Gradskog muzeja Varaždin: 1925.–1995.*, Varaždin: Gradski muzej Varaždin, 1997., 12–15.
- DUČAKIJEVIĆ, MIRJANA; IGREC, ELIZABETA, *Galerija umjetnina: Stalni postav starih majstora*, Varaždin, 2019.
- FABIJANIĆ, BARTOL, Slike u Strossmayerovoj galeriji starih majstora iz nekoliko međuratnih plemićkih zbirki kontinentalne Hrvatske, *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, 64 (2021.), 115–128.
- FILIĆ, KREŠIMIR, Kako je došlo do osnivanja varaždinskog muzeja, *Varaždinske vijesti*, 6/244 (9. studenoga 1950.), 2–3.
- FILIĆ, KREŠIMIR, Varaždinska galerija slika, u: *Muzeji sjeverne Hrvatske: Bjelovar, Čakovec, Krapina, Koprivnica, Križevci, Trakošćan, Varaždin, Var. Toplice*, (ur.) Krešimir Filić, Varaždin: Društvo muz. konzervator. radnika NRH, Podruž. Varaždin, 1957., 20.
- IVELJIĆ, ISKRA, *Očevi i sinovi: privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća*, Zagreb, 2007.
- JURANOVIĆ TONEJC, MARTINA, *Institucionalni razvoj zaštite pokretne umjetničke baštine u Hrvatskoj od 1850. do 1990. godine / The institutional development of the protection of movable heritage in Croatia from 1850 to 1990*, Zagreb, 2021.
- KUNSTAUKTIONSHAUS G. PISKO, *Versteigerung von Ölgemälden, Aquarellen und Miniaturen aus dem Nachlasse des Herrn kaiserl. Rates Dr. Karl J. Haschek †, Wien, aus dem Besitz der Familie des Altwiener Malers J. B. Reiter † und aus Privatbesitz*, Beč, 15. travnja 1913.
- MATICKA, MARIJAN, Zakonski propisi o vlasničkim odnosima u Jugoslaviji (1944.–1948.), *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, 25 (1992.), 123–148.
- MELJER, FRED G., Begeyn (Bega; Begeijn; Begein, Begijn), Abraham Jansz., *Allgemeines Künstler-Lexicon, Band 8: Bayonne–Benech*, K. G. Saur, München, Leipzig, 1994., 273.
- MILOŠEVIĆ, SANDA; RANČIĆ, JELENA, Novi sjaj kadžarske kacige iz Gradskog muzeja Varaždin, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, 30 (2019.), 311–326.
- MIRKOVIĆ, MARIJA, *Izbor djela Galerije slika i Muzeja u Varaždinu*, katalog izložbe (Strossmayerova galerija starih majstora), Zagreb, 1962.
- NAJCER SABLJAK, JASMINKA, Danica Pinterović i muzealizacija zbirke slavonskog plemstva, *Osječki zbornik*, 34 (2018.), 99–105.
- OBAD-ŠČITAROCI, MLADEN, *Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja*, Zagreb, 1991.
- ÖSTERREICHISCHER KUNSTVEREIN, *Auktions-Katalog der Collection Marquis de Chateauneuf*, Beč, 20. listopada 1910.
- ÖSTERREICHISCHER KUNSTVEREIN, *Liquidations-Katalog der Gemälde-Sammlungen: Marquis de Chateauneuf, I. von Mallaert, Fergeux-Lefèvre, Théo Lefèvre, Ivan P. Ogromoff, etc.*, Beč, 11.–12. studenog 1910.
- ÖSTERREICHISCHER KUNSTVEREIN, *Neuzeitige und alte Ölgemälde*, Beč, 3. travnja 1913.
- ÖSTERREICHISCHER KUNSTVEREIN, *Auktions-Katalog. Verzeichnis der zur Auktion gelangenden alten und neuzeitigen Gemälde*, Beč, 4. prosinca 1913.
- R. P., Varaždinski muzej se obogaćuje, *Varaždinske vijesti*, 1/15 (25. srpnja 1945.), 2.
- PASINI TRŽEC, IVA, Osnutak, organizacijski ustroj i djelovanje Komisije za sakupljanje i očuvanje kulturnih spomenika i starina, *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, 62 (2019.), 123–138.
- PASINI TRŽEC, IVA, Slike starih majstora iz zbirke Ervina i Branke Weiss u Strossmayerovoj galeriji u Zagrebu, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 43 (2019.a), 231–241.
- PASINI TRŽEC, IVA, O sudbini pet privatnih zbirki zagrebačkih židovskih obitelji za vrijeme i nakon sloma Nezavisne Države Hrvatske, *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, 64 (2021.), 97–113.
- PASINI TRŽEC, IVA, Izvozne dozvole iz arhiva austrijskog Saveznog zavoda za spomenike u Beču kao izvor saznanja o skupljačkoj praksi zagrebačkih kolekcionara, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 46 (2022.), 157–170.
- PASINI TRŽEC, IVA; DULIBIĆ, LJERKA, O provenijenciji nekoliko slika pristiglih u Strossmayerovu galeriju odlukama državnih tijela FNRJ od 1948. do 1958.

godine, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 41 (2017.), 185-197.

PASINI TRŽEC, IVA et al., *TransCultAA istraživanja u Strossmayerovoj galeriji / TransCultAA Research in the Strossmayer Gallery*, katalog izložbe (Strossmayerova galerija starih majstora HAZU), Zagreb, 2020.

PAVIČIĆ, SNJEŽANA, Gradski muzej Varaždin, Galerija starih i novih majstora, stalni postav starih majstora, *Informatica museologica*, 27/1-2 (1996.), 49-52.

SACIĆ, DARKO, *Gradski muzej Varaždin: Galerija slika*, Varaždin, 1981.

Službeni list / Uradni list DFJ, 36, 29. svibnja 1945.

Službeni list / Uradni list DFJ, 54, 31. srpnja 1945.-

ŠIMUNIĆ, LJERKA, Gradski muzej Varaždin: odrazi duhovnih krajolika, *80 godina Gradskog muzeja Varaždin / 80 years of the Varaždin Municipal Museum*, (gl. ur.) Branko Spevec, Varaždin, 2006., 29-52.

ŠIMUNIĆ, LJERKA; SIKINGER, TOMISLAV, Šaraga iz dvorca obitelji Leitner u Jalkovcu, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, 30 (2019.), 327-348.

WEGENER, ULRIKE B., Gael (Gaal), Barend (Barent), *Allgemeines Künstler-Lexicon, Band 47: Gabor-Gallardus*, K. G. Saur, München, Leipzig, 2005., 145.

ARHIVSKI IZVORI

HR-DAVŽ-651 = Državni arhiv u Varaždinu, Okružni narodni odbor Varaždin

HR-HDA-2117 = Hrvatski državni arhiv, Komisija za sakupljanje i očuvanje kulturnih spomenika i starina

HR-HDA-291 = Hrvatski državni arhiv, Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Hrvatske

INTERNETSKI IZVORI

MINISTARSTVO KULTURE I MEDIJA RH, Održana prva radionica u okviru Pilot-projekta utvrđivanja podrijetla muzejske građe oduzete tijekom i nakon Drugog svjetskog rata, <https://min-kulture.gov.hr/vijesti-8/odrzana-prva-radionica-u-okviru-pilot-projekta-utvrđivanja-podrijetla-muzejske-gradje-oduzete-tijekom-i-nakon-drugog-svjetskog-rata/23492> (23. listopada 2023.)

RKDartists, <https://rkd.nl/artists/5952> (30. listopada 2024.)

Abstract

ACTIVITIES OF THE DISTRICT COLLECTION CENTER IN VARAŽDIN: TRANSFER OF PAINTINGS FROM ČALINEC MANOR

With the end of World War II and the establishment of the Democratic Federal Yugoslavia, a new social and political order emerged. In accordance with the newly enacted legislation, it brought changes to ownership structures, resulting in the redistribution of artworks from private collections to state ownership. The artworks were listed and collected by members of the Commission for Gathering and Protection of Cultural Monuments and Antiquities (KOMZA), which was founded in June 1945. The gathered works were stored in the Land Collection Center in Zagreb, as well as in district collection centers throughout the country. Among them, the center in Varaždin, founded in the summer of 1945, stands out as the first one. However, despite its pioneering role, its activities and organizational structure have never been researched.

This paper examines the operational practices of the District Collection Center in Varaždin based on unpublished archival materials from the State Archives in Varaždin (created between July and December 1945). It outlines the origins and establishment of the Varaždin collection center and provides an insight into the management of artwork and antiquities collection in the Varaždin area. In this context, it highlights the intertwining of responsibilities and powers of the Varaždin District People's Committee, the District Collection Center in Varaždin and the Varaždin City Museum in the tasks of listing and collecting items.

The coordinated actions of these three institutions are best illustrated by archival materials related to the inventory and collection of artworks from two estates owned by the Pongratz family—the Maruševac castle and Čalinec manor, located only about 15 kilometers west of Varaždin, toward Lepoglava. According to available records, a total of 11 paintings were housed at the Čalinec manor and were relocated in the post-war months. So far, seven of these paintings have been identified in the Gallery of Old and Contemporary Masters at the Varaždin City Museum. These include works dating between the 17th and 19th century created by Dutch, French, German, and Austrian painters.

As earlier documentation did not specify from which of the two estates some of the paintings originated, their previous location has been clarified through an analysis of archival materials. In this regard, the list of paintings from the Čalinec manor, compiled in the summer of 1945, holds significant value. The artworks were listed *in situ*, with notes on the rooms where they were located. The paintings from both estates were collected a few months later, in October 1945. On those occasions, four records were created, two for Maruševac and two for Čalinec. In addition to these, another undated handwritten list of paintings from Maruševac and Čalinec is preserved in the documentation of the Varaždin City Museum. Through a comparative analysis of these documents, it can be concluded that the latter list served as some kind of an inventory of the

Varaždin collection center. This paper interprets the “codes” listed next to the paintings and links them to the markings found on the artworks themselves.

Additionally, special attention has been paid to the earlier provenance of the paintings from the Čalinec manor. By interpreting the markings preserved on the back of the paintings, and by identifying the paintings in published auction catalogs, it has been established that five paintings, currently housed in the Varaždin Gallery of Old and Contemporary Masters, were sold at auctions in Vienna during the 1910s.

The painting *Heroische Landschaft* was offered for sale at the *Collection Marquis de Chateaufort* auction organized by Österreichischer Kunstverein in October 1910, where it was described as a significant and authentic work by Nicolas Poussin. The paintings *Die Rast* and *Landschaft mit Rinderherde* were offered at an auction organized by the same auction house at the beginning of April 1913, and less than two weeks later the painting *Schlacht*

bei Novarra was presented for sale at Kunstauktionshaus G. Pisko. The fifth painting, *La fuite*, was traced back to an auction held in December 1913 that was again organized by Österreichischer Kunstverein.

Auction sales in Vienna indicate that the paintings were not located at the Čalinec manor before the specified dates. In other words, they arrived at the manor—then owned by the Pongratz family for several decades—probably as direct acquisitions by family members in Vienna. Since four paintings were sold in 1913 (that is, as many as three paintings in two weeks), it can be assumed that the interior of the manor was intensively (re)decorated during that year. These acquisitions also provide a foundation for exploring the collecting ambitions of the Pongratz family and their positioning within the circle of buyers active in the Vienna art market, which became a frequent destination for collectors from Croatian regions (particularly from Zagreb) and an important source for importing artwork into Croatian collections in the following decades.

Anuška Deranja Crnokić

Geoportal kulturnih dobara RH Dostupnost prostornih podataka o nepokretnim kulturnim dobrima korištenjem GIS tehnologija

Anuška Deranja Crnokić
Ministarstvo kulture i medija RH
Uprava za zaštitu kulturne baštine
HR – 10000 Zagreb, Ulica Josipa Runjanina 2

UDK: 930.85(497.5):004.77
[004.78:910](497.5)
351.85(497.5):004.77
Stručni rad / Professional paper
Primljen / Received: 4. 11. 2024.

Ključne riječi: Geoportal kulturnih dobara Republike Hrvatske, prostorni podaci, georeferenciranje, sustav GIS, mrežne usluge, Direktiva INSPIRE, kulturna dobra, upravljanje rizicima

Keywords: Geoportal of the Cultural Property of the Republic of Croatia, spatial data, georeferencing, GIS, network services, INSPIRE Directive, cultural property, risk management

Rad daje pregled osnovnih komponenti Geoportala kulturnih dobara Republike Hrvatske: njegov tehnički okvir, s osobitim naglaskom na mrežne usluge i interoperabilnost s drugim sustavima, normativni temelj i organizacijski razvoj te doprinos razvoju konzervatorske prakse primjenom novih GIS tehnologija, osobito u području upravljanja rizicima. Ponajprije rad je usmjeren na elaboraciju stručnih preduvjeta nužnih za razvoj informacijskog sustava i primjene zahtjevne GIS tehnologije, kao i pogled na prikupljanje i obradu prostornih podataka o nepokretnim kulturnim dobrima. Prezentirane su nove mogućnosti stručnog rada konzervatorskih službi Ministarstva kulture i medija, upotunjene primjerima pojedinih uspješno provedenih aktivnosti i projekata ili onih koji su u tijeku.

Geoportal kulturnih dobara Republike Hrvatske (<https://geoportal.kulturnadobra.hr/>) mrežna je stranica koja omogućava pristup prostornim podacima te uslugama pretraživanja, pregledavanja, preuzimanja i pozivanja podataka o nepokretnim kulturnim dobrima u nadležnosti Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske, a javno je dostupna od 20. 4. 2021. godine. Službeni je izvor podataka Geoportala Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske koji se vodi kao javna knjiga kulturnih dobara sukladno Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara¹ i

prema Pravilniku o obliku, sadržaju i načinu vođenja Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske.²

U Registru kulturnih dobara Republike Hrvatske prikupljaju se i vode autentični podaci o kulturnim dobrima te je odlukom Vlade Republike Hrvatske određen kao javni temeljni registar.³ Registar se vodi i administrira unutar Informacijskog sustava kulturne baštine (u daljnjem tekstu ISKB),⁴ a njegovi sastavni dijelovi, uz interne module, su i dva javna mrežna preglednika: Web Registar kulturnih dobara RH te predmetni Geoportal kulturnih dobara RH.⁵

Geoportal je uspostavljen u razdoblju od 2016. do 2019. godine, temeljem potpisanog Okvirnog sporazuma sa Agencijom za podršku informacijskim sustavima i informacijskim tehnologijama – APIS IT d.o.o.,⁶ vodećom tvrtkom u sustavu državne informacijske infrastrukture. Sustav je razvijen na NET tehnologiji za pozadinski dio aplikacije i na AngularJs tehnologiji za sučelje aplikacije, a podaci se objavljuju putem GeoServer poslužitelja otvorenog koda.

1 Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (*Narodne novine* (dalje: NN) br. 69/99, 151/03, 157/03, 100/04, 87/09, 88/10, 61/11, 25/12, 136/12, 157/13, 152/14, 98/15, 44/17, 90/18, 32/20, 62/20, 117/21, 114/22) – dalje u tekstu Zakon.

2 Pravilnik o obliku, sadržaju i načinu vođenja Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske (NN, 89/11, 130/13, 19/23).

3 Temeljem čl. 2. stavaka 57. Odluke o određivanju temeljnih registara (NN 21/2024).

4 Članak 53. Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara NN, 69/99, 151/03, 157/03, 100/04, 87/09, 88/10, 61/11, 25/12, 136/12, 157/13, 152/14, 98/15, 44/17, 90/18, 32/20, 62/20, 117/21, 114/22, i članak 4. Pravilnika o obliku, sadržaju i načinu vođenja registra kulturnih dobara Republike Hrvatske (NN, 19/2023).

5 Na temelju čl. 14. Pravilnika o obliku, sadržaju i načinu vođenja registra kulturnih dobara Republike Hrvatske (NN, 19/2023) definirana je objava podataka o kulturnim dobrima u preglednicima, i to objava podataka o nepokretnim i nematerijalnim kulturnim dobrima i podataka za javno arhivsko gradivo i javnu knjižničnu građu u pregledniku Registar kulturnih dobara RH te objavu prostornih podataka o nepokretnim kulturnim dobrima u sustavu Geoportal kulturnih dobara Republike Hrvatske.

6 <https://www.apis-it.hr/web/naslovnica>

Registar i njegovi pripadajući podaci kakve danas poznamo rezultat su dugogodišnjeg rad i angažmana stručnih konzervatorskih službi unatrag gotovo sedamdeset godina djelovanja. U navedenom razdoblju, od analognih podataka vođenih u kartotečnom obliku, Registar se prilagođavao promjenama potaknutih razvojem informacijskih i komunikacijskih tehnologija, koje su praćene i prilagodbama pravnog okvira,⁷ do konačnog referenciranja prostornih podataka i njihova prikazivanja na dostupnim službenim kartama u referentnom koordinatnom sustavu: HTRS96/TM.⁸

Razvojni put do konačne izgradnje suvremenog sustava obilježile su tri ključne odrednice: 2000. godine početak razvoja baze MS Access pod nazivom Teuta koja je sadržavala prvu funkcionalnu računalnu bazu Registra, 2012. godine kada je osuvremenjena baza i kada su po prvi puta javno objavljeni podaci javne knjige Registra kulturnih dobara RH na mrežnim stranicama Ministarstva kulture i 2016. godine kada je započeo rad na razvoju novoga Informacijskog sustava kulturne baštine s dva pripadajuća javna modula javno objavljena 2021. godine. U ovom radu nastojat će se dati uvid u opće pravne te organizacijske i tehničke pretpostavke koje su prethodile uspostavi i primjeni novih GIS alata, kao i korisnost novog sustava konzervatorskoj struci, osobito kroz doprinos u upravljanju rizicima u području kulturne baštine te digitalizaciji javne uprave i razvoju digitalnih kompetencija i digitalnih radnih mjesta.⁹

INFRASTRUKTURA PROSTORNIH PODATAKA

Pojam georeferenciranja prostornih podataka definira se kao pridruživanje geografskih koordinata ili pravokutnih koordinata u određenoj kartografskoj projekciji pojedinim točkama određenog objekta,¹⁰ ili pojednostavljeno, kao pridruživanje geografskih koordinata pojedinim točkama na karti. Geografski informacijski sustav, popularno nazivan GIS kao izvedenica iz engleskog jezika *Geographic Information System*, računalni je sustav za prikupljanje, povezivanje, analiziranje i prikazivanje podataka te rukovanje i upravljanje podacima koji su prostorno referencirani na Zemlju.¹¹

Temeljni Registar kulturnih dobara uz podatke o nepokretnim kulturnim dobrima sadrži podatke o pokretnim i nematerijalnim kulturnim dobrima, a podaci o

nepokretnim i nematerijalnim dobrima te javnim knjižnim i arhivskim zbirkama i pojedinačnim predmetima dostupan je u podatkovnoj bazi Preglednika podataka Registra kulturnih dobara RH javno objavljenoj na mrežnim stranicama Ministarstva kulture i medija: <https://registar.kulturnadobra.hr/>, a čiji je skup podataka prijavljen u Katalogu metapodataka NIPP-a.

Navedeni set podataka Registra o nepokretnim kulturnim dobrima prostorno su referencirani i objavljeni na Geoportalu u skladu su sa Zakonom o Nacionalnoj infrastrukturi prostornih podataka (dalje u tekstu NIPP) (*Narodne novine* /NN/ br. 56/13, 52/18 i 50/20).¹²

Po donošenju navedenog Zakona, već u svibnju 2013. godine, Ministarstvo kulture prepoznato je kao subjekt NIPP-a¹³ s obzirom na činjenicu da je tijelo javne vlasti koje u svojoj nadležnosti, odnosno u svom djelokrugu, provodi uspostavu i održavanje prostornih podataka koji nastaju u procesu utvrđivanja svojstva nepokretnih kulturnih dobara. Za ta dobra se rješenjem utvrđuju adresni podaci i prostorni obuhvat zaštite na temelju katastarske općine i katastarske čestice, a što je propisano već spomenutim Zakonom o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara i tada važećim Pravilnikom o obliku, sadržaju i načinu vođenja Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske donesenim 2011. godine. Dakle, prema svojem djelokrugu prostorni podaci Ministarstva kulture i medija ubrajaju se, u skladu s člankom 9. stavkom 2., u I. skupinu prostornih podataka, temu definiranu pod točkom 9. – zaštićena područja, tj. područja koja su određena ili kojima se upravlja u okviru međunarodnog prava, prava Europske unije i država članica, kako bi se postigli posebni ciljevi očuvanja – u konkretnom slučaju očuvanja svojstava kulturne baštine.

Kao krajnji cilj, uspostavljeni su tehnički preduvjeti objave i dijeljenja podataka, odnosno mrežne usluge dijeljenja podataka o kulturnim dobrima RH u skladu s INSPIRE provedbenim pravilima za interoperabilnost skupova prostornih podataka i usluga i INSPIRE provedbenim pravilima za mrežne usluge. Objavljeni prostorni podaci o kulturnim dobrima preuzimaju se putem razvijenih standardiziranih mrežnih usluga pregleda WMS¹⁴ i mrežnih

7 DERANJA CRNOKIĆ, ANUŠKA, 2015., 32-37.

8 Hrvatski Terestrički Referentni Sustav za epohu 1995.55 – skraćeno HTRS96, više na mrežnim stranicama: <https://dgu.gov.hr/novi-projekcijski-koordinatni-referentni-sustav-republike-hrvatske-htrs96-tm/5245>

9 U skladu s četiri prioriteta područja Strategije digitalne Hrvatske za razdoblje do 2032. godine: https://rdd.gov.hr/UserDocImages//SDURDD-dokumenti//Strategija_Digitalne_Hrvatske_final_v4.pdf

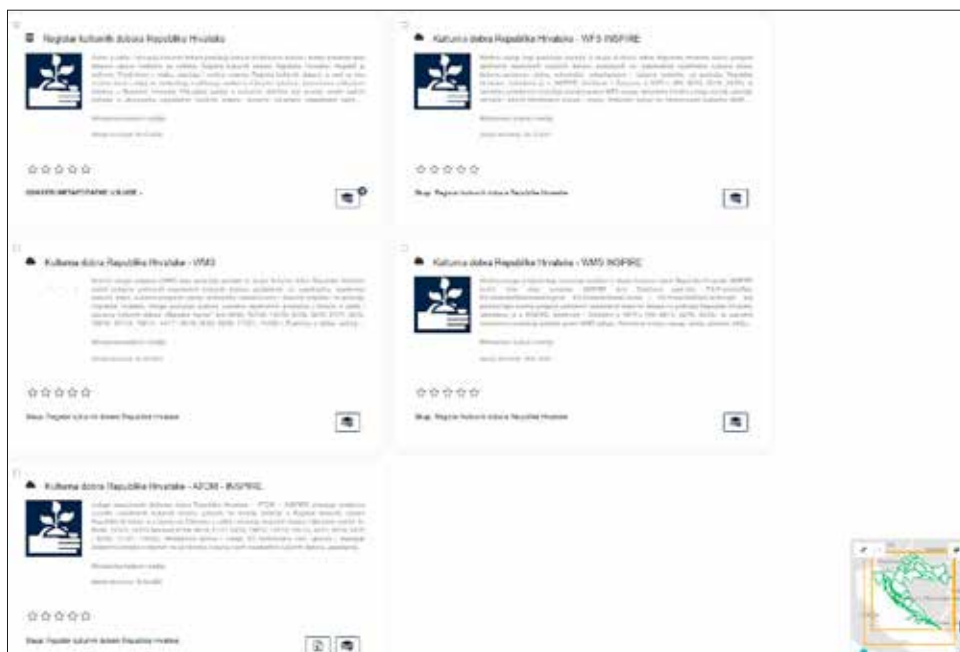
10 Izvor: Geodetsko informatički rječnik, Državna geodetska uprava <https://dgu.gov.hr/geodetsko-informaticki-rjecnik/163?slovo=g>, slično definira i Hrvatsko strukovno nazivlje Struna <http://struna.ihj.hr/naziv/georeferenciranje/1743/>

11 Izvor: Geodetsko informatički rječnik, Državna geodetska uprava: <https://dgu.gov.hr/geodetsko-informaticki-rjecnik/163?slovo=s>

12 U Zakon su transponirane odredbe DIREKTIVE 2007/2/EZ EUROPSKOG PARLAMENTA I VIJEĆA od 14. ožujka 2007. o uspostavljanju infrastrukture za prostorne informacije u Europskoj zajednici (INSPIRE), više na poveznici: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:32007L0002&qid=1730651066496>

13 Državna geodetska uprava vodi Registar subjekata NIPP-a: <https://registri.nipp.hr/subjekti/>

14 Web Map Service – standardni protokol pruža jednostavno sučelje za dohvat georeferenciranih kartografskih slika iz jedne ili više geoprostornih baza podataka. Specifikaciju je razvio Open Geospatial Consortium i prvi je put objavljena 1999. Dostupno na mrežnoj stranici: <https://www.ogc.org/publications/standard/wms/>

1 Prikaz prijavljenih usluga Ministarstva kulture i medija RH u Katalogu metapodataka NIPP-a, <https://geoportal.nipp.hr/>
List of services of the Ministry of Culture and Media of the Republic of Croatia in the Metadata Catalogue of the National Spatial Data Infrastructure (NSDI), <https://geoportal.nipp.hr/>

usluga preuzimanja WFS¹⁵ i ATOM¹⁶ usluga. Nazivi navedenih usluga i svi njihovi dodatni metapodaci objavljeni su u katalogu metapodataka NIPP-a i dostupni su za pregled na Geoportalu NIPP-a (sl. 1), a za koji je odgovorna Državna geodetska uprava u svojstvu Nacionalne kontaktne točke za NIPP / INSPIRE.¹⁷

Prijavljeni skupovi podataka dostupni su na Portalu otvorenih podataka koji, temeljem Zakona o pravu na pristup informacijama (NN 25/13, 85/15, 69/22), predstavljaju podatkovni čvor za prikupljanje, kategorizaciju i distribuciju otvorenih podataka javnog sektora.¹⁸ Također, navedeni servisi uključeni su u Središnji sustav interoperabilnosti (SSI) putem GSB-a (Government Service Bus), odnosno Državne sabirnice¹⁹ za sigurnu razmjenu podataka koja je od 2024. godine u nadležnosti Ministarstva

pravosuđa, uprave i digitalne transformacije.²⁰ Nadalje, Ministarstvo kulture i medija temeljem Zakona o državnoj informacijskoj infrastrukturi (NN 92/14) prijavilo je u Metaregistar svoj temeljni registar i servise za dohvat podataka pod nazivom ISKB registar, i to s ciljem povezivanja i upravljanja državnih registara, a Megaregistar je također u nadležnosti Ministarstvo pravosuđa, uprave i digitalne transformacije.²¹

Prostorni podaci, kao i svi ostali ključni podaci na Geoportalu kulturnih dobara RH, kao i u Registru kulturnih dobara RH, svakodnevno se ažuriraju, s obzirom na: utvrđivanje svojstva novih kulturnih dobara, uspostavljanje preventivne zaštite, reviziju rješenja, brisanja iz Registra zbog gubitka svojstva kulturnog dobra te isteka preventivne zaštite, kao i ostale promjene važnih podataka o kulturnim dobrima. Nove tehnologije i infrastruktura prostornih podataka omogućuju bržu i jednostavniju dostupnost relevantnih i pouzdanih podataka o kulturnim dobrima te njihovo svakodnevno ažuriranje novim podacima i objavljivanje.

Navedene mrežne usluge omogućuju komunikaciju i dijeljenje u vektorskom obliku između različitih aplikacija. Jednako tako, putem mrežnih usluga objavljuju se prostorni podaci na javnim portalima kao što je GeoHrvatska. Taj portal namijenjen je građanima, odnosno svim korisnicima koji žele korištenjem službenih prostornih podataka tijela javne vlasti Republike Hrvatske upoznati i istražiti prostor

15 Web Feature Service – standardni protokol za izravan precizan pristup geografskim informacijama na razini obilježja i svojstva obilježja određivanjem operacija otkrivanja, upita, zaključavanja i transakcija te operacija za upravljanje pohranjenim, parametriziranim izrazima upita. Dostupno na mrežnoj stranici: <https://www.ogc.org/publications/standard/wfs/>

16 ATOM Service – standardni protokol za preuzimanje koji upravlja zbirkom resursa koristeći Atom protokol za objave. Dostupno na mrežnoj stranici: <https://www.ogc.org/publications/standard/owc/>

17 Dostupno na mrežnoj stranici: https://geoportal.nipp.hr/geonetwork/srv/hrv/catalog.search#/search?resultType=details&sortBy=relevance&from=1&to=20&fast=index&_content_type=json&any=Ministarstvo%20kulture%20i%20medija

18 <https://data.gov.hr/ckan/dataset>

19 <https://rdd.gov.hr/istaknute-teme/interoperabilnost-sustava-javne-uprave-drzavna-sabirница-gsb/1873>

20 Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o ustrojstvu i djelokrugu tijela državne uprave (NN 57/24), koji je stupio na snagu 17. svibnja 2024. godine Središnji državni ured za razvoj digitalnog društva preuzelo je Ministarstvo pravosuđa, uprave i digitalne transformacije te postalo njegov pravni sljednik.

21 <https://rdd.gov.hr/metaregistar/1631>

koji nas okružuje.²² Na ovom su portalu dostupni odabrani prostorni podaci tijela javne vlasti, odnosno subjekata NIPP-a, prema šest tematskih područja među kojima su područja pod zaštitom koja sadrže prostorne podatke i o kulturnim dobrima. Na taj način omogućeno je jednostavno i brzo preklapanje različitih prostornih podataka iz više izvora, pa tako i podataka o nepokretnim kulturnim dobrima putem uspostavljenih mrežnih usluga, što demonstrira potencijale koje ove tehnologije pružaju za građane i institucije na korištenje bez potrebnih zahtjeva za pristup informacijama i dodatne edukacije.

RAZVOJ SUSTAVA GIS KULTURNIH DOBARA

Razvoj novog GIS sustava, s obzirom na primjenu novih tehnologija, bio je stručno vrlo izazovan za tim stručnjaka Ministarstva kulture i medija, Uprave za zaštitu kulturne baštine te posebice Službe za dokumentaciju i registar. Stručnjaci su se stoga dodatno educirali te angažirali tijekom pripremnog procesa provođenjem analiza i stručnog sagledavanja primjera sličnih sustava u okruženju, pa i šire.²³ Geoportal je u razdoblju razvoja od 2016. do 2019. godine bio produkt razvoja na softverskoj tehnologiji koja uključuje interaktivna kartografska sučelja u dvojezičnoj varijanti, responzivnog dizajna prilagođenog za korištenje na različitim uređajima i veličinama zaslona i mobilnim uređajima.

Podaci koji se prikazuju na Geoportalu kulturnih dobara stručno se unose i obrađuju unutar većeg internog sustava ISKB. U sklopu navedenog sustava, razvijeni su moduli i procedure u skladu s propisanim odredbama zaštite kulturne baštine te se u ovim bazama podataka pohranjuje i obrađuje niz relevantnih administrativnih i stručnih podataka o kulturnim dobrima, kao i njihova popratna dokumentacija.

Tijekom razvoja novog informacijskog sustava bilo je potrebno definirati način upravljanja podacima, administrativne procese, metodologiju i logičku strukturu budućeg sustava, sigurnosne mehanizme i ovlasti, najadekvatnije alate za crtanje i prikazivanje prostornih podataka za nepokretna kulturna dobra, formiranje prostornih slojeva te upravljanje njihovom objavom. Radi osiguranja dugoročnog korištenja i stabilnosti sustava te pouzdanosti, razvijen je sustav šifrnika koji omogućuje funkcionalnosti unosa novih, ispravljanja postojećih te deaktiviranje unesenih vrijednosti. Podaci su strukturirani u sedam grupa šifrnika

unutar sustava ISKB, a trenutno je 2546 zapisa upisano i razvrstano u 48 šifrnika.

Komponente unutar sustava ISKB formirane su u tri interna modula: *Središnji inventar*, *Registar kulturnih dobara* i *Upravljanje šifrnici* te dva javno dostupna modula: sustav GIS Geoportal kulturnih dobara RH i podatkovni sustav Web Registar kulturnih dobara RH. Pozadinski su u sustav implementirani komponenta GIS, sustav za izradu unaprijed definiranih i *ad hoc* izvještaja, dohvati servisa Državne geodetske uprave i Ministarstva financija. Moduli su funkcionalno povezani te je osmišljeno upravljanje podacima i njihova objava na javnim modulima uz primjenu jednostavnog administriranja i održavanja cjelokupnog sustava.

PRIKUPLJANJE PROSTORNIH PODATAKA O NEPOKRETNIM KULTURNIM DOBRIMA

Od uspostave prvog analognog oblika Registra kulturnih dobara u drugoj polovici 20. stoljeća, tadašnja konzervatorska služba započinje sustavno prikupljanje prostornih podataka, prvenstveno u vidu adresnih podataka i opisa prostornog obuhvata sadržanih u rješenjima o zaštiti nepokretnih spomenika kulture. S vremenom, osobito poslije 2000. godine, unaprijeđuje se struktura i točnost adresnih podataka uvođenjem obveznog upisivanja kućnog broja umjesto adresa koje su se vodile bez broja te upisivanja podatka o naselju, gradu, općini, županiji i izradama prvih šifrnika i baza podataka, kao i izradama baza podataka o otocima i pripadajućim naseljima u tadašnju bazu Teuta.

Iskorak je postignut donošenjem Pravilnika o obliku, sadržaju i načinu vođenja Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske 2011. godine. Njime je po prvi puta članom 10. propisana obveza navođenja katastarskih općina i popisa katastarskih čestica unutar prostornih međa za nepokretno kulturno dobro pri donošenju rješenja o utvrđivanju svojstva kulturnog dobra.²⁴ Kao obvezna dokumentacija, uz prijedlog za utvrđivanje svojstva kulturnog dobra uz katastarske čestice i općine, propisan je i kartografski prikaz prostornih međa s režimom zaštite u odgovarajućem mjerilu (1:25000 ili 1:5000 ili 1:1000 (katastar)) te iznimno, ako za određenu kulturno-povijesnu cjelinu ne postoji kartografska podloga u navedenim mjerilima, mogućnost primjene kartografskih podloga u postojećem mjerilu 1:2880 ili 1:1440. Navedene odredbe bile su ključan preduvjet za daljnje sređivanje prostornih podataka koji su se u konačnici intenzivno referencirali/georeferencirali nakon razvoja neophodnog sustava i alata za crtanje prostornih obuhvata za trajanja projekta uspostave novog ISKB-a i Geoportala kulturnih dobara. Osim referenciranja prostornih podataka, uložen je veliki napor u usklađivanje adresnih podataka iz starog sustava Registra sa službenim

²² <https://www.geohrvatska.hr/>

²³ Latvija, <https://mantojums.lv/cultural-objects>

Italija, <http://www.ipac.regione.fvg.it/aspx/Home.aspx?idAmb=107&idMenu=-1&liv=0> <http://www.ipac.regione.fvg.it/aspx/RicercaPercTematici.aspx?idsttem=6&idAmb=120>

Slovenija, <https://geohub.gov.si/portal/apps/webappviewer/index.html?id=a2f669f2cd514a7d98b878eb4c51c5b6>

Nizozemska, <https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/>

²⁴ Usp. NN, 89/11.

O GEOPORTALU PRETRAGA MREŽNE USLUGE ZANIMLJIVOSTI POVEZNICE KONTAKT PREGLEDNIK GIS

Hrvatska...
Detalji...

Kulturnim dobrima upisanim temeljem rješenja u Registar kulturnih dobara RH...
Detalji...

Pretraga

Rubrika brze pretrage omogućuje dobivanje informacije o kulturnom dobru prema adresnim podacima ili podacima o katastarskoj čestici kao i pozicioniranje dobivenog kulturnog dobra na karti preglednika. Uz ove dvije pretrage u pregledniku Geoportala kulturnih dobara dostupne su atributne i prostorne pretrage koje pretražuju sustav prema velikom broju parametara, dok je eksploriranjem ponuđenih slojeva na interaktivnoj karti ujedno moguće dobiti slobodan pregled zaštićenih kulturnih dobara.

PRONAĐITE KULTURNO DOBRO NA ADRESI

Grad/općina:

Katastar:

Ulica:

Kućni broj:

Pretraži

PRONAĐITE KULTURNO DOBRO NA KATASTARSKOJ ČESTICI

Katastarska općina:

Katastarska čestica (brač):

Katastarska čestica (podbroj):

Katastarska čestica (podbroj):

Pretraži

2 Rubrika brze pretrage na predstranici Geoportala kulturnih dobara RH, <https://geoportal.kulturnadobra.hr/>

Quick search section on the landing page of the Geoportal of the Cultural Property of the Republic of Croatia, <https://geoportal.kulturnadobra.hr/>

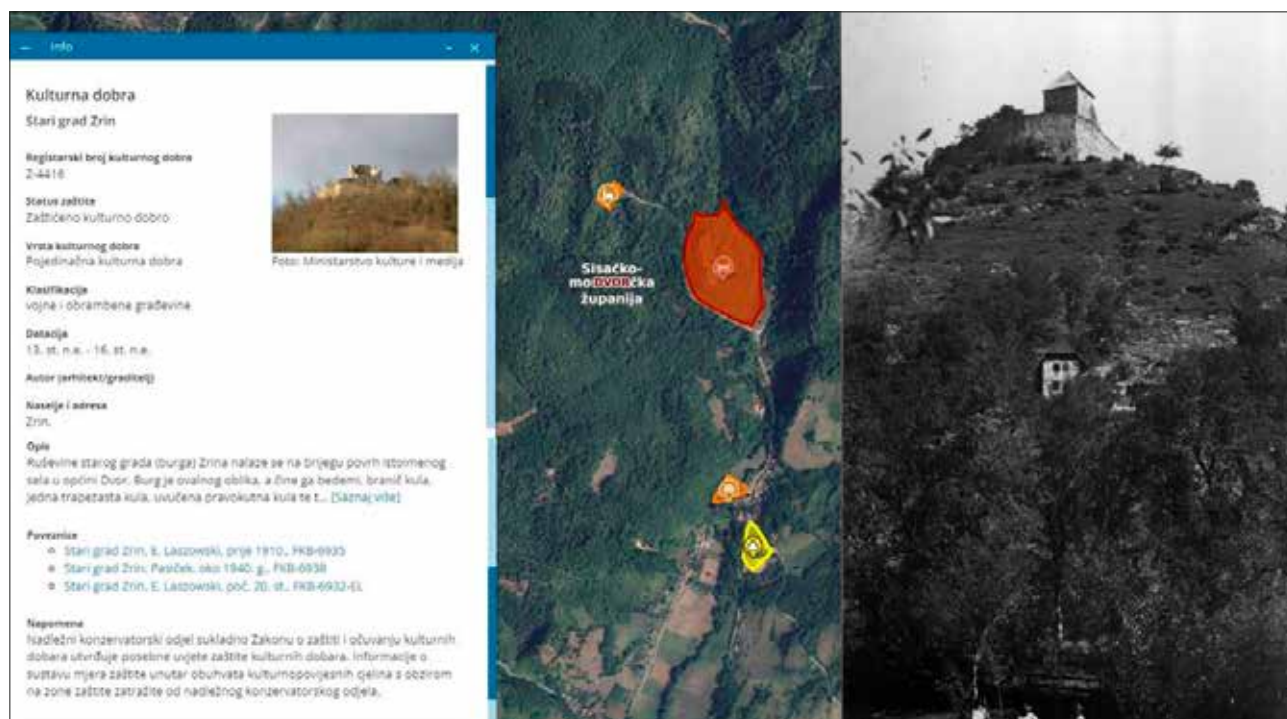
podacima Središnjeg registra prostornih jedinica koji su u nadležnosti Državne geodetske uprave.²⁵ U novorazvijeni sustav ISKB migrirani su adresni podaci, uglavnom opisni, o županiji, gradu ili općini, naselju, ulici, kućnom broju iz starog sustava Registra te su manualno povezani sa strukturiranim podacima iz Središnjeg registra prostornih jedinica integriranih u sustav.

U procesu georeferenciranja od velike je važnosti bila provedba edukacija o funkcionalnostima sustava za konzervatore svih nadležnih konzervatorskih odjela i djelatnike Uprave za zaštitu kulturne baštine, osobito djelatnika Službe za dokumentaciju i registar kulturnih dobara i Odjela za Registar kulturnih dobara.²⁶ Angažman konzervatora bio je od ključnog značaja u dugotrajnom procesu georeferenciranja više od 6 000 nepokretnih kulturnih dobara koji obuhvaćaju preko 160 000 katastarskih čestica. Nakon intenzivnog rada na sređivanju podataka

²⁵ Registar prostornih jedinica osniva se u svrhu stvaranja službene osnove za prikupljanje, evidentiranje, iskazivanje, razmjenjivanje i povezivanje različitih vrsta prostornih podataka. Više na: <https://dgu.gov.hr/registar-prostornih-jedinica-172/172>.

²⁶ Uz angažman nadležnih konzervatora u procesu georeferenciranja, doprinos segmentu pružanja operativne pomoći, georeferenciranja podataka i provjere katastarskih čestica temeljem važećih rješenja o zaštiti pružile su djelatnice Službe za dokumentaciju i Registar (Ines Jelavić Livaković, Zrinka Stepanić, Snježana Pole), te djelatnici Sektora za zaštitu kulturne baštine (Mirna Sabljak, Mladen Kuhar i drugi).

i referenciranja prostornih podataka uslijedila je javna objava prostornih slojeva na Geoportalu 2021. godine, no kontinuirano je nastavljeno svakodnevno stručno ažuriranje podataka. Naposljetku se 2023. godine donosi novi Pravilnik o obliku, sadržaju i načinu vođenja Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske (NN 19/23) kojim je, u skladu s uporabom novih digitalnih tehnologija, propisano vođenje Registra u digitalnom obliku te je pritom osuvremenjen proces utvrđivanja svojstva kulturnog dobra. Stoga je, uz osnovne podatke u registarski zapis za nepokretna kulturna dobra, propisan unos podataka za katastarske općine i katastarske čestice unutar granica kulturnog dobra. Iznimno za kulturne krajolike pravilnikom se omogućuje da se granice mogu utvrditi opisno (opisivanjem/ucrtavanjem prirodnih graničnih linija poput rijeka, obalnih linija), a za podvodna arheološka nalazišta i zone navođenjem georeferenciranih točaka/koordinata koje se ucrtavaju na digitalni katastarski plan, sastavni dio Registra. Člankom 14. je po prvi puta propisano da se prostorni podaci o nepokretnim kulturnim dobrima objavljuju i putem sustava Geoportala kulturnih dobara Republike Hrvatske na mrežnim stranicama Ministarstva te da su prostorni podaci o nepokretnim kulturnim dobrima dostupni korisnicima i putem mrežnih usluga pregleda i preuzimanja.

3 Info polje za Stari grad Zrin s poveznicama na Zbirku fotografske dokumentacije Ministarstva kulture i medija, inventarni broj FKB-6938, <https://geoportal.kulturnadobra.hr/>

Info field for the Old Town of Zrin with links to the Photographic Documentation Collection of the Ministry of Culture and Media, inventory number FKB-6938, <https://geoportal.kulturnadobra.hr/>

PRETRAŽIVANJE PROSTORNIH PODATAKA

Na mrežnoj predstranici, korisničkom mjestu pristupa osnovnim informacijama o Geoportalu – metapodacima, mrežnim uslugama, zanimljivostima o UNESCO-ovoj baštini i lokalitetima Oznake europske baštine u Hrvatskoj – omogućeno je i pristupanje rubrici brze pretrage. Iz korisničke perspektive ova rubrika olakšava pretraživanje korištenjem uobičajenih dostupnih adresnih podataka ili podataka o katastarskoj čestici s funkcijom pozicioniranja kulturnog dobra na kartografskom sučelju i opcijom uključivanja dodatnih informacija (sl. 2).

Uz ove dvije osnovne, jednostavne pretrage na pregledniku Geoportala kulturnih dobara dostupne su pretrage u sklopu ponuđenih alata GIS na pregledniku. One pretražuju sustav prema velikom broju parametara, dok je aktiviranjem ponuđenih slojeva na interaktivnoj karti ujedno moguće dobiti pregled rezultata pretrage.

Preglednik GIS Geoportala kulturnih dobara RH

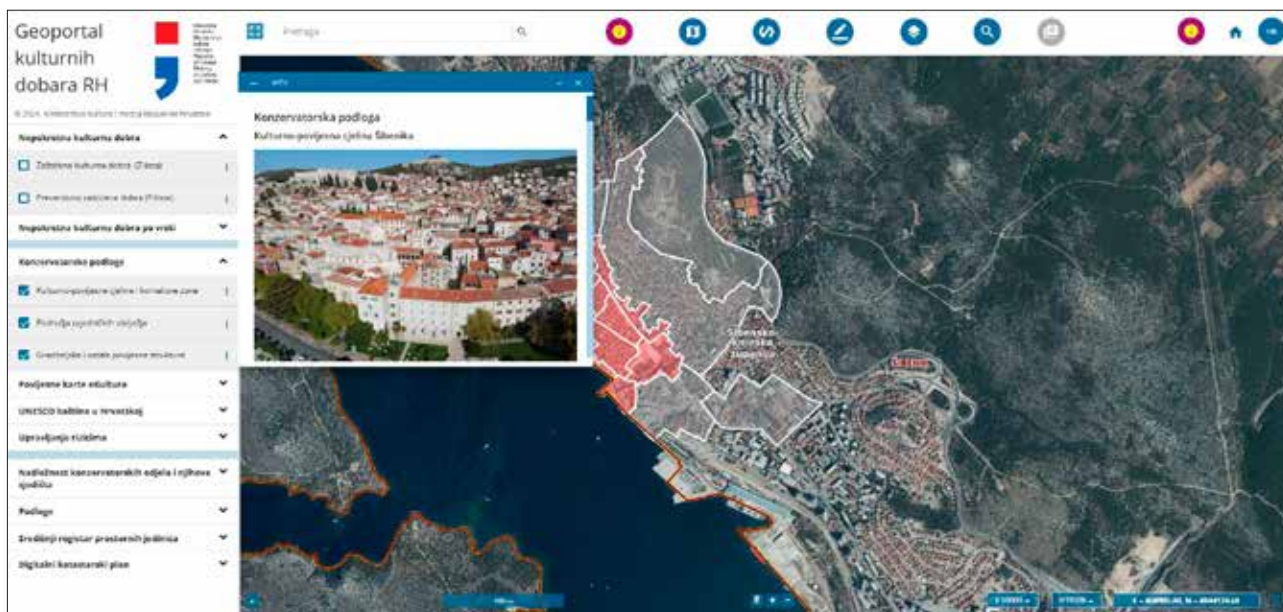
Preglednik GIS nudi veliki broj podloga i preuzetih službenih podataka Državne Geodetske uprave, kao i podatke iz nadležnosti Ministarstva kulture i medija čijim se odabirom sadržaji propagiraju na većem dijelu sučelja na zadanoj Digitalnoj ortfoto karti 2021.-2022. Republike Hrvatske. A radi lakše prostorne orijentacije automatski je uključen sloj s granicama susjednih zemalja. Funkcijom aktiviranja i deaktiviranja korisnik prema svojim potrebama prilagođava

postavke sučelja, kombinirajući više aktivnih slojeva i razinu transparentnosti svakoga pojedinog sloja.

Na korisničkom sučelju preglednika, na samom vrhu, implementirana je početna slobodna pretraga prema ključnoj riječi iz naziva nepokretnoga kulturnog dobra. Odbirom traženog kulturnog dobra iz dobivenih rezultata prikazuje se njegov obuhvat zaštite na karti sučelja.

Funkcionalna je značajka sustava GIS i prikaz seta informacija o svakom pojedinom kulturnom dobru: pojavi se nakon aktiviranja *info* funkcionalnosti pokazivačem miša nakon što se *info* ikona označi žuto. Jednostavnim klikom na geometriju obuhvata pojedine zaštite pojavi se skočni (*popup*) info prozor. U *info* polju prikazuju se podaci sadržani u trenutno aktivnim slojevima, a koji se propagiraju prema utvrđenom redoslijedu: na prvom mjestu podaci o pojedinačnom nepokretnom kulturnom dobru, potom arheološkom kulturnom dobru, kulturnom krajoliku te podaci o kulturno-povijesnoj cjelini. *Info* polje sadrži podatke o nazivu kulturnog dobra, registarskom broju kulturnog dobra, statusu zaštite, vrsti kulturnog dobra, klasifikaciji, dataciji, autoru (arhitekt/graditelj), naselju i adresi te pruža opis (skraćeni i prošireni), napomenu, adresne i kontakt-podatke o nadležnom konzervatorskom odjelu te polje s poveznicama.

Uz navedene podatke prikazuje se i karakteristična fotografija kulturnog dobra s podatkom o autoru/izvoru fotografije. Nadalje, u polju *Napomene* sistemski se uz svako dobro pojavljuje uputa korisnicima da informacije o posebnim

4 Prikaz sloja konzervatorskih podloga, Kulturno-povijesna cjelina grada Šibenika, <https://geoportal.kulturnadobra.hr/>

Display of the conservation studies layer, Cultural and historical complex of the city of Šibenik, <https://geoportal.kulturnadobra.hr/>

uvjetima, kao i mjerama zaštite unutar obuhvata kulturno-povijesnih cjelina, zatraže od nadležnoga konzervatorskog odjela u skladu s odredbama Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara.²⁷

Polje pod nazivom *Poveznica* sadrži funkcionalnost objave poveznica kojima se uspostavljaju veze na dodatne, fakultativne sadržaje putem jedinstvene nepromjenjive odredišne stranice (engl. *landing page*) te na taj način obogaćuju i objedinjuju podatke o kulturnim dobrima. Trenutno su podaci nadopunjeni poveznicama na Zbirku fotografske dokumentacije Ministarstva kulture i medija, digitalnu platformu na kojoj je objavljeno 17 725 fotografija (sl. 3).²⁸

PONUĐENI TEMATSKI SLOJEVI

Nepokretna kulturna dobra

Za prikaz prostornih slojeva nepokretnih kulturnih dobara potrebno je označiti *Zaštićena kulturna dobra* (Z-lista) i *Preventivno zaštićena dobra* (P-lista) s obzirom na to da se kulturna dobra upisuju u *Listu zaštićenih kulturnih dobara* ili u *Listu preventivno zaštićenih dobara* temeljem važećih zakonskih odredbi po kojima kulturna dobra bez obzira na preventivnu zaštitu ili registraciju uživaju zaštitu.²⁹

27 Napomena glasi: *Nadležni konzervatorski odjel sukladno Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara utvrđuje posebne uvjete zaštite kulturnih dobara. Informacije o sustavu mjera zaštite unutar obuhvata kulturno-povijesnih cjelina s obzirom na zone zaštite zatražite od nadležnog konzervatorskog odjela.*

28 Zbirka fotografske dokumentacije broji preko 70 000 analognih fotografija i 40 000 negativa s područja Republike Hrvatske, kao i manji broj s područja zemalja iz okruženja. Više o digitalnoj bazi Zbirke na: <https://min-kulture.gov.hr/eu-kultura/kulturna-bastina/dokumentacijske-zbirke/zbirka-fotografske-dokumentacije/693>.

29 Članak 3. Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara.

Nepokretna kulturna dobra po vrsti

U segmentu *Nepokretna kulturna dobra* po vrsti moguće je aktiviranje pojedinih vrsta nepokretnih kulturnih dobara. Valja istaknuti da je izradi sustava prethodilo definiranje jedinstvene sveobuhvatne klasifikacije kulturnih dobara implementirane u sustav ISKB, kao i u module Geoportala kulturnih dobara i Preglednika Registra kulturnih dobara. Pri realizaciji klasifikacije postignut je stručni dogovor oko temeljne klasifikacije hijerarhijske strukture te su anticipirane moguće potrebe nadopune klasifikacijskog stabla ili eventualne izmjene pojedinih pojmova. To je tehnički riješeno uspostavom šifrnika uz opciju aktiviranja i deaktiviranja pojedinih pojmova te dodjeljivanje novih pojmova samo na četvrtoj i petoj klasifikacijskoj razini, što daje strukturnu stabilnost sustavu. Segment koji klasificira nepokretnu kulturnu baštinu javno je dostupan upravo na Geoportalu kulturnih dobara.

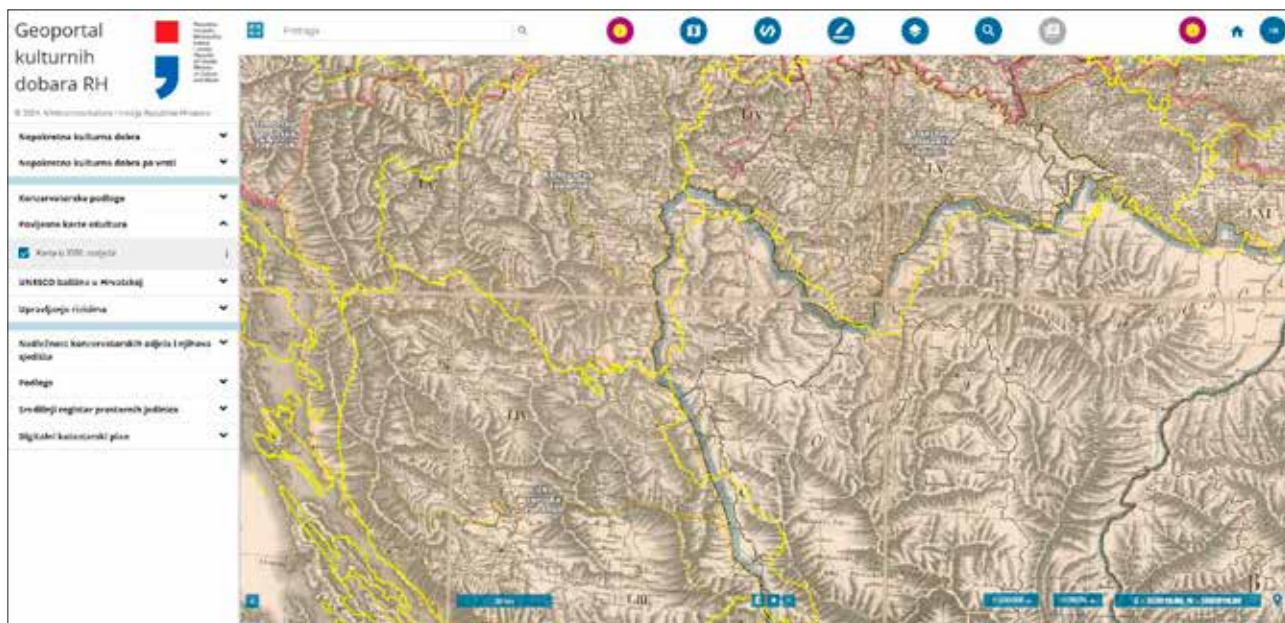
Nepokretna kulturna dobra prema vrsti dijele se na:

Pojedinačna kulturna dobra

- javne građevine
- stambene građevine
- sakralne građevine
- gospodarske i industrijske građevine
- vojne i obrambene građevine
- memorijalne građevine
- građevine prometne i komunalne infrastrukture
- javne skulpture i urbana oprema

Kulturno-povijesne cjeline

- memorijalne cjeline
- ruralne cjeline
- urbane cjeline

5 Prikaz povijesne karte digitalizirane u sklopu projekta eKultura, <https://geoportal.kulturnadobra.hr/>

Historical map that was digitalized as part of the eKultura (eCulture) project, <https://geoportal.kulturnadobra.hr/>

- gospodarske i industrijske cjeline
- uređene zelene površine
- vojne i obrambene cjeline

Kulturni krajolici

Arheološka kulturna dobra

- kopnena arheološka nalazišta/zone
- podvodna arheološka nalazišta/zone
- kopnena i podvodna arheološka nalazišta/zone

Konzervatorske podloge

Uz zaštićena kulturna dobra, na Geoportalu dostupan je prostorni sloj konzervatorskih podloga nove generacije³⁰ izrada kojih je financirana sredstvima Europske unije u okviru Nacionalnog plana oporavka i otpornosti 2021.-2026. i ulaganja C2.2. R3-I1 „Uspostava digitalne infrastrukture i usluga javne uprave izradom sustava konzervatorskih podloga“.³¹ Trenutno je aktiviran sloj koji sadržava obuhvate Kulturno-povijesne cjeline i kontakt zone, Područja zajedničkih obilježja i Graditeljske i ostale povijesne strukture s popratnim atributima i obrascima za konzervatorsku podlogu grada Šibenika (sl. 4), a vremenom će se, prema utvrđenoj dinamici projekta, objavljivati i ostale stručno usvojene konzervatorske podloge.

³⁰ Konzervatorske podloge nove generacije izrađuju se u skladu s objavljenim Standardima i kriterijima za izradu konzervatorskih podloga za kulturno-povijesne cjeline gradskih obilježja, Ministarstvo kulture i medija, ožujak 2022.; https://min-kulture.gov.hr/UserDocImages/dokumenti/kulturna%20ba%C5%A1tina/EKP24_Standardi%20i%20kriteriji%20izrade%20konzervatorskih%20podloga%2010.7.pdf

³¹ Više o investiciji na mrežnoj stranici: <https://min-kulture.gov.hr/eu-kultura/kulturna-bastina/nacionalni-plan-oporavka-i-otpornosti-uspostava-digitalne-infrastrukture-i-usluga-javne-uprave-izradom-sustava-konzervatorskih-podloga-c2-2-r3-i1/23507>.

Povijesne karte eKultura

Geoportal kulturnih dobara, uz navedeno, nudi u pregledniku i *Povijesne karte eKultura* koje su digitalizirane u sklopu projekta eKultura – „Digitalizacija kulturne baštine“ te javno objavljene na ovoj platformi koja je na taj način potvrdila svoje mjesto kao centralno mjesto objave povijesnih podataka i sadržaja o kulturnoj baštini tehnologijom GIS (sl. 5).³²

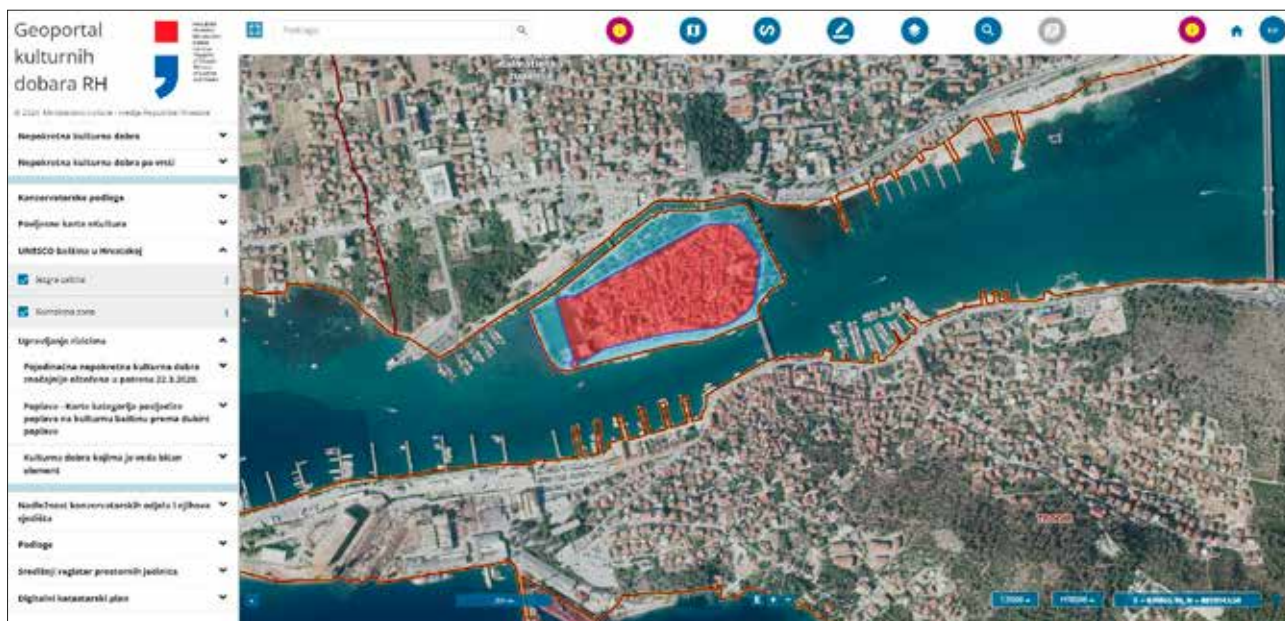
Baština UNESCO-a u Hrvatskoj

Prostorni sloj kulturnih dobara upisanih na UNESCO-ovu listu svjetske baštine u Hrvatskoj dostupan je od 8. ožujka 2024. godine na Geoportalu. Obuhvat UNESCO-ove zaštite prezentiran je u odvojenim prostornim slojevima od kojih jedan zasebno prikazuje jezgru zaštite označenu crvenom bojom, a drugi prikazuje kontaktnu zonu lokaliteta označenu plavom bojom (sl. 6). Način prezentacije u skladu je s UNESCO-ovim Tehničkim napomenama o pružanju geoprostornih podataka,³³ dok su poligoni obuhvata iscrtani u skladu s dostupnim kartama na UNESCO-ovim službenim stranicama koje je usvojio njihov Izvršni odbor. Nakon formiranja sloja i njegove objave slijedi uspostava servisa WFS kako bi UNESCO-ova baština u Hrvatskoj bila dostupna na mrežnoj platformi svjetske baštine.³⁴

³² Informacije o projektu i digitalnoj platformi eKultura dostupne su na mrežnoj stranici: <https://ekultura.hr/>.

³³ World Heritage Online Map Platform: technical note on the provision of geospatial data <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386781>

³⁴ World Heritage Online Map Platform (WHOMP): <https://experience.arcgis.com/experience/aeae427b3c5045a6a4c72a93ab1d1280>

6 Prikaz obuhvata UNESCO zaštite Povijesnog grada Trogir (1997. godine), <https://geoportal.kulturnadobra.hr/>
Display of the UNESCO protection scope for the Historic City of Trogir (1997), <https://geoportal.kulturnadobra.hr/>

Upravljanje rizicima

Na stručnoj razini, upravljanje rizicima u području kulturne baštine prepoznato je kao jedna od važnijih tema, s obzirom da je u proteklom razdoblju evidentna učestalost raznih katastrofa koje utječu na cjelokupnu kulturnu baštinu. Usto, stradanja kulturne baštine u modernoj hrvatskoj povijesti uslijed potresa, poplava i ratnih razaranja bili su dodatni razlog odabiru teme upravljanja rizicima u području kulturne baštine kao prioriteta u području kulture tijekom prvog predsjedanja Republike Hrvatske Vijećem Europske unije u prvoj polovici 2020. godine.³⁵ Kao nastavak daljnjeg rada na temi upravljanja rizicima, a u skladu s donesenim Zaključcima Vijeća o upravljanju rizicima u području kulturne baštine – koji poziva države članice da se koriste najnovijim digitalnim tehnologijama, što je osnova za inovativno istraživanje, dokumentiranje i tumačenje kulturne baštine, kao i za primjenu odgovarajućih metoda očuvanja – dodatno je osnažena važnost uspostave sustava GIS kulturne baštine Republike Hrvatske.³⁶ Poznavanja točne lokacije nepokretnih kulturnih dobara, odnosno njihov prikaz na karti kao rezultat referenciranja prostornih podataka, jedan je od važnijih preduvjeta za upravljanje rizicima.

³⁵ Za vrijeme predsjedanja održana je međunarodna stručna konferencija *Jačanje europske suradnje za zaštitu kulturne baštine od rizika* te su usvojeni Zaključci Vijeća o upravljanju rizicima u području kulturne baštine. Usp. DERANJA CRNOKIĆ, ANUŠKA; SOPTA, PIA, 2019/2020., 159-165.

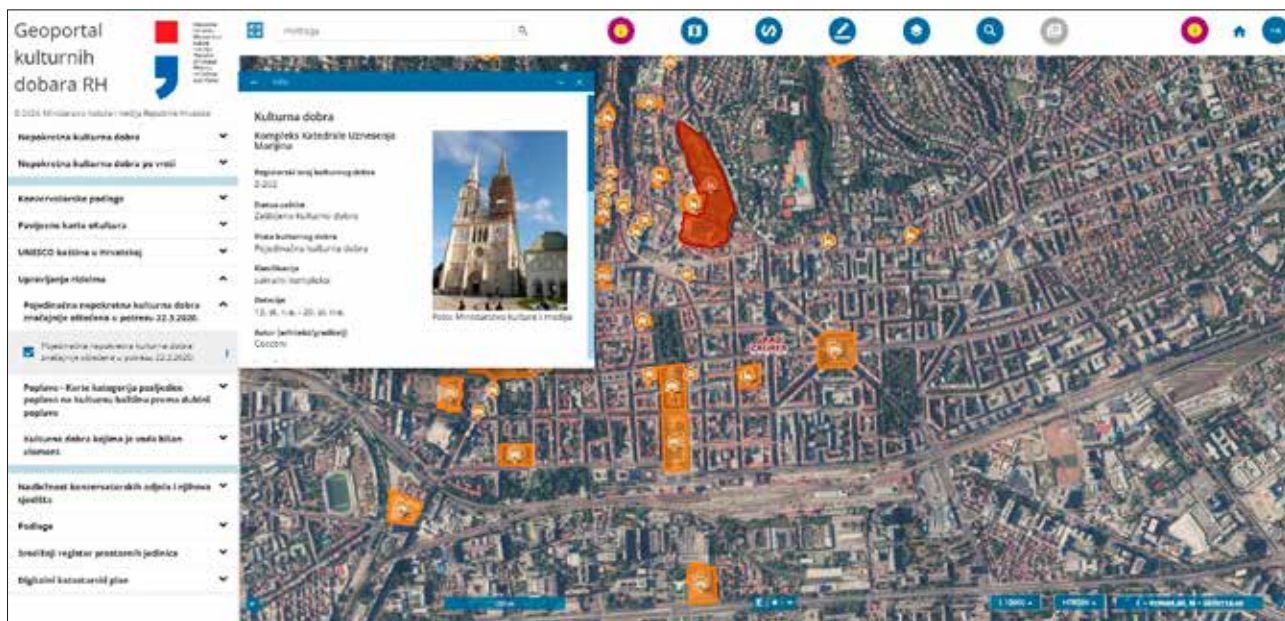
³⁶ Čl. 24. Zaključci Vijeća o upravljanju rizicima u području kulturne baštine: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020XG0605\(01\)&from=HR](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020XG0605(01)&from=HR)

Upotreba sustava GIS nakon potresa 2020.

Ubrzo nakon uspostave potpune funkcionalnosti sustava ISKB-a i Geoportala grad Zagreb i širu okolicu pogodili su 22. ožujka 2020. godine razorni potresi. U procesu procjene nastalih šteta korišteni su podaci prostornih slojeva nepokretnih kulturnih dobara te su izvezeni u aplikacije koje su se razvijale za potrebe statičke procjene i procjene šteta. Radi lakšeg uvida u podatke o štetama i njihove javne dostupnosti na pregledniku Geoportala uspostavljen je zasebni sloj pod nazivom: *Pojedinačna nepokretna kulturna dobra značajnije oštećena u potresu 22. 3. 2020.* (sl. 7). Sloj prikazuje javne i sakralne građevine za koje je obavljena procjena šteta i kojima je pridružen *Obrazac za popis štete od potresa*. Na zahtjev, putem e-maila: geoportal@min-kulture.hr moguće je preuzeti mrežne usluge pregleda ovog sloja.

Uspostava Geoportala kulturnih dobara RH pridonijela je uspješnoj provedbi i realizaciji Akcijskog plana potpisanog s Hrvatskim vodama 2019. godine u cilju provođenja aktivnosti: *Dopuna Registra zaštićenih područja područjima kulturne baštine za koje je održavanja ili poboljšanje stanja voda bitan element njihove zaštite i Stvaranja okvira za procjenu rizika od plavljenja kulturnih dobara.*³⁷ Rezultat provedenog Akcijskog plana nije samo uključivanje kulturne baštine u važeći Plan upravljanja vodnim područjima do 2027. i uspostavljena uska stručna suradnja s Hrvatskim vodama, već i objava karata na Geoportalu 2024. godine u

³⁷ Akcijski plan – *Dopuna Registra zaštićenih područja područjima kulturne baštine za koje je održavanja ili poboljšanje stanja voda bitan element njihove zaštite i Stvaranja okvira za procjenu rizika od plavljenja kulturnih dobara* dostupan je u digitalnom obliku: <https://voda.hr/sites/default/files/dokumenti/PUVP3%20-%20HV%20-%20200006.pdf>.

7 Prikaz sloja Pojedinačna nepokretna kulturna dobra značajnije oštećena u potresu 22. 3. 2020., <https://geoportal.kulturnadobra.hr/>

Layer of Individual immovable cultural heritage significantly damaged in the earthquake of 22 March 2020, <https://geoportal.kulturnadobra.hr/>

sekciji Upravljanje rizicima pod nazivom Poplave – Karte kategorija posljedice poplave na kulturnu baštinu prema dubini poplave, kao i objava karte u istoimenoj sekciji pod nazivom Kulturna dobra kojima je voda bitan element 2024. godine na Geoportalu (sl. 8).

Nadležnost konzervatorskih odjela i njihova sjedišta

Zasebni sloj prikazuje obuhvat područja nadležnosti konzervatorskih odjela i Gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode u skladu s trenutnim odredbama Uredbe o unutarnjem ustrojstvu Ministarstva kulture i medija i definiranoj prostornoj nadležnosti odjela.³⁸ Budući da konzervatorski odjeli obavljaju upravne i stručne poslove u vezi s: *istraživanjem, proučavanjem, praćenjem stanja, evidentiranjem, dokumentiranjem i promicanjem kulturnih dobara, primjenom odgovarajućih metoda i mjera zaštite kulturnih dobara, pružanjem stručne pomoći vlasnicima i ovlaštenicima prava na kulturnim dobrima, utvrđivanjem posebnih uvjeta građenja za zaštitu dijelova kulturne baštine, utvrđivanjem uvjeta korištenja, namjene i upravljanja kulturnim dobrima, utvrđivanjem režima zaštite, organiziranja i izvođenja zaštitnih radova na kulturnim dobrima*, od iznimne je važnosti da je vlasnicima kulturnih dobara i svim zainteresiranim građanima na jednostavan način prostornim upitom omogućeno preuzimanje kontakt podataka, kao i adresnih podatke sjedišta konzervatorskih odjela s podacima o odgovornoj osobi (sl. 9).

³⁸ Člankom 47. Uredbe o unutarnjem ustrojstvu Ministarstva kulture i medija (NN, 97/20, 14/21) ustrojeni su konzervatorski odjeli u sklopu Sektora za konzervatorske odjele i inspekciju s definiranim područjem svojeg djelovanja.

Podloge

Poput ostalih platformi GIS i na ovoj je dostupan izbornik podloga koje su raspoložive temeljem Sporazuma o suradnji između Državne geodetske uprave i Ministarstva kulture i medija te Protokola za razmjenu podataka,³⁹ i to Središnji registar prostornih jedinica, Digitalni katastarski plan te Digitalne ortofotokarte, Hrvatska osnovna karta i Topografska karta.⁴⁰

S mogućnošću izbora dostupne su sljedeće kartografske podloge:

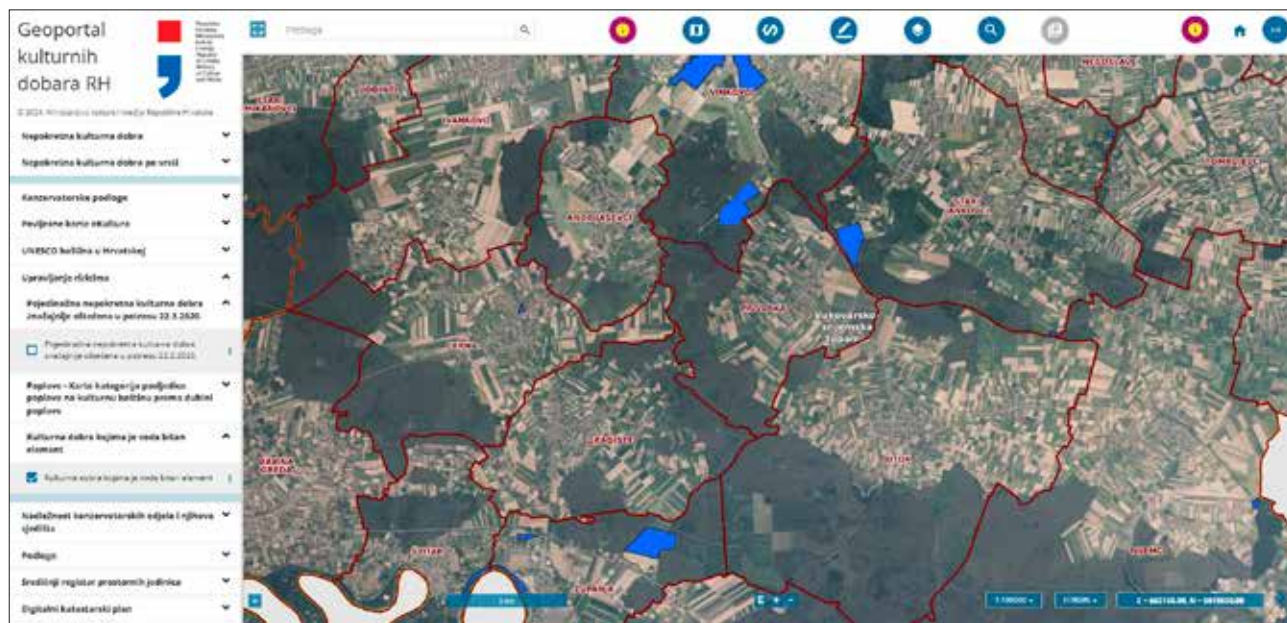
Digitalne ortofoto karte 2011., 2014.-2016. i 2017.-2018. službene državne karte izrađene u mjerilu 1:5 000 za cjelokupno područje Republike Hrvatske. Temeljem potpisanog novog Protokola za pregled i preuzimanje podataka⁴¹ na Geoportal implementirane su i Digitalna ortofotokarta iz 2021.-2022. (DOF5 2021/2022) te Digitalna ortofotokarta iz 1986. godine (DOF 1968). Novi Protokol omogućuje da odmah nakon izrade i stavljanja u službenu uporabu novijeg DOF5 od strane DGU-a isti bude dostupan.

Hrvatska osnovna karta 1:5 000 (HOK5), osnovna je službena državna karta i izrađuje se u mjerilu 1:5000. Hrvatska osnovna karta kodirana je slika prirodnih i

³⁹ Sporazum i Protokol s Državnom geodetskom upravom potpisan je 23. 12. 2016. godine.

⁴⁰ Izvor navedenih službenih podataka je Državna geodetska uprava: <https://dgu.gov.hr/sluzbene-drzavne-karte-i-ostale-karte/167>.

⁴¹ Protokol za pregled i preuzimanje podataka Državne geodetske uprave, od 8. 9. 2023.

8 Prikaz karte kulturnih dobara kojima je voda bitan element na području Vukovarsko-srijemske županije (Geoportal kulturnih dobara RH), <https://geoportal.kulturnadobra.hr/>

Map of cultural property for which water is an important element in Vukovar-Srijem County (Geoportal of Cultural Property of the Republic of Croatia), <https://geoportal.kulturnadobra.hr/>

izgrađenih objekata zemljine površine koja se izrađuje za cjelokupno područje Republike Hrvatske.⁴²

Topografska karta (TK25), osnovna je službena državna karta i izrađuje se u mjerilu 1:25000. Službena državna karta kodirana je slika prirodnih i izgrađenih objekata zemljine površine koja se izrađuje za cjelokupno područje Republike Hrvatske. Iznimno je korisna u poslovima prostornog planiranja, idejnog planiranja i projektiranja infrastrukturnih objekata, stručnoj uporabi u javnom i privatnom upravljanju, planiranju i održavanju, akcijama spašavanja te za turističke, rekreativne aktivnosti i sl.⁴³

USGS (*United States Geological Survey*) susjedne države, slika je granica susjednih država.⁴⁴

HR NUTS II regije, statistička regija 2. razine koja se sastoji od četiri neupravne jedinice nastale grupiranjem županija kao upravnih jedinica niže razine, ucrtana je za potrebe ovog sustava i izvještavanja.⁴⁵

42 Tehnički opis Hrvatske osnovne karte dostupan je na mrežnoj stranici: <https://dgu.gov.hr/proizvodi-i-usluge/sluzbene-drzavne-karte-i-ostale-karte/hrvatska-osnovna-karta-175/175>.

43 Tehnički opis Topografske karte dostupan je na mrežnoj stranici: <https://dgu.gov.hr/proizvodi-i-usluge/sluzbene-drzavne-karte-i-ostale-karte/topografska-karta-1-25-000-tk25/176>.

44 Granice susjednih zemalja preuzete su od United States Geological Survey, više o navedenom Zavodu i dostupnim bazama dostupno je na mrežnim stranicama: <https://www.usgs.gov/>.

45 Više o Nacionalnoj klasifikaciji statističkih regija 2021. na: <https://dzs.gov.hr/UserDocImages/450>.

Središnji registar prostornih jedinica

U ovom je segmentu moguće uključiti službene prostorne podatke koji se preuzimaju putem mrežnih usluga od Državne geodetske uprave u čijoj je nadležnosti njihovo stvaranje i ažuriranje. Na određenim mjerilima uključuju se podaci o županijama, gradovima i općinama, naseljima, ulicama i kućnim brojevima, što je od iznimnog značaja za pretraživanje i lociranje pojedinih kulturnih dobara.

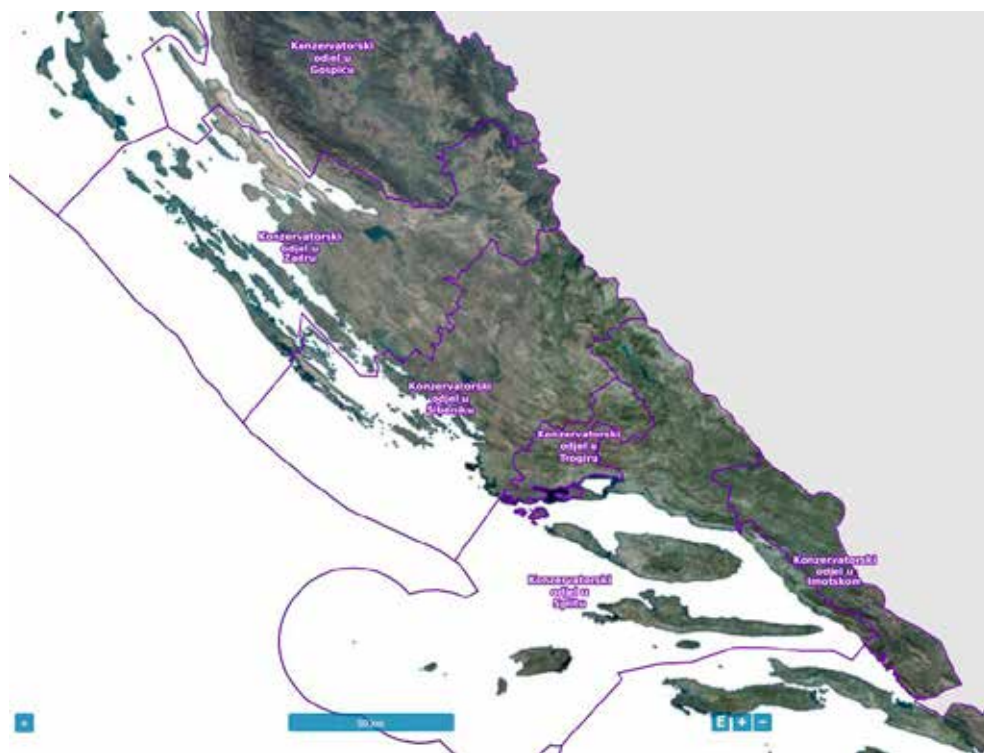
Digitalni katastarski planovi (DKP)

Preuzimanje grafičkog prikaza Digitalnih katastarskih planova – i to podataka o katastarskim općinama, brojevima katastarskih čestica i njihovih granica te poligona zgrada (označenih crvenom bojom) i nazivlja – omogućeno je u mjerilu 1:5000 zbog razlučivosti podataka.⁴⁶ Podaci DKP od iznimnog su značaja za eksperte u procesu analize i definiranja obuhvata zaštite nepokretnog kulturnog dobra u internom ISKB sustavu, a posebice za korisnike koji uz pomoć navedenih podataka jednostavno mogu doći do podataka nalazi li se na određenoj čestici nepokretno kulturno dobro.

GIS ALATI

GIS sustavi, osim što omogućuju prikupljanje i obradu podataka, optimalni su za njihovu prezentaciju uz upotrebu alata kojima se omogućuju jednostavnije i učinkovitije korištenje.

46 Tehnički opis Digitalnih katastarskih planova dostupan je na mrežnim stranicama: <https://dgu.gov.hr/proizvodi-i-usluge/katastarski-podaci/digitalni-katastarski-planovi/361>.

9 Prikaz ucrtanih područja nadležnosti konzervatorskih odjela u Šibeniku, Splitu, Trogiru, Imotskom na Geoportalu kulturnih dobara RH, <https://geoportal.kulturnadobra.hr/>
Display of areas of competence for conservation departments in Šibenik, Split, Trogir and Imotski on the Geoportal of Cultural Property of the Republic of Croatia, <https://geoportal.kulturnadobra.hr/>

Stoga su na pregledniku Geoportala dostupne uobičajene grupe alata GIS. Prvu grupu čine funkcionalnosti kretanja po karti koja uključuju aktivnost osvježavanja prikaza, mogućnost povećanja, smanjenja prikaza, povrataka na prethodni obuhvat, sljedeći obuhvat i ispis odabranoga. Iz korisničkog pogleda potrebno je istaknuti funkcionalnost ispisa koja nudi odabir formata papira A3 ili A4 uz mogućnost odabira uspravne ili položene orijentacije, odabira formata ispisa PDF ili PNG te mjerila. Ispis je unaprijed definiran uz automatsko navođenje datuma ispisa, naziva sustava i nadležnog tijela te podatka o svim ispisanim slojevima.

Grupa alata mjerenja sadrži alate za mjerenje udaljenosti i površina, dohvaćanje koordinata i pozicioniranje na koordinate. U ovoj grupi alata potrebno je izdvojiti pozicioniranje na koordinate uz pomoć unosa koordinata u koordinatni sustav HTRS96, no na grafičkom prikazu omogućeno je mijenjane koordinatnog sustava iz HTRS96 u WGS84, što je od koristi za pozicioniranje arheoloških lokaliteta za čije se pozicioniranje u proteklom razdoblju koristio sustav WGS84 uz pomoć tada dostupnog pozicioniranja putem sustava GPS (*Global positioning system*).

Grupa alata za crtanje korisnički je iznimno važna jer uključuje crtanje poligona, kružnica, pravokutnika, linija, točaka i brisanje ucrtanog. Alati crtanja poligona, kružnice i pravokutnika neophodni su za korištenje prostorne pretrage za koju je potrebno ucrtati jednu od ponuđenih

geometrija u cilju postavljanja prostornog upita o postojanju kulturnog dobra na zadanom području.

Upravljanje slojevima obavlja se grupom alata koji nude funkcionalnost prikaz ponuđenih aktivnih slojeva i mogućnost uvoza vanjskih mrežnih usluga WMS. Alat prikaza aktivnih slojeva, ovisno o izboru uz pomoć funkcionalnosti povlačenja i spuštanja (engl. *drag and drop*), prilagođava porijek slojeva uz mogućnost reguliranja transparentnosti svakog pojedinog sloja, ovisno o zahtjevima i potrebama korisnika. Ponuđenim se slojevima, uz pomoć funkcionalnosti uvoza vanjskih servisa WMS, može dodati ciljano sloj podataka iz drugih sustava na način da se dostupne poveznice kopiraju iz drugih sustava ili iz Kataloga metapodataka NIPP-a i „ulijepe“ u odgovarajuće polje za uvoz vanjske mrežne usluge pregleda s aktiviranjem procedure njegova dohvaćanja. Nakon toga se uvezeni sloj i propagira na grafičkom sučelju uz mogućnost kontrole transparentnosti slojeva. Ova funkcionalnost od iznimne je važnosti za procese vizualizacije prostornih odnosa i njihove analize te istraživanja gustoće promatranih elemenata korištenjem funkcije preklapanja različitih vrsta podataka iz različitih izvora. Funkcionalnost preklapanja prostornih slojeva u stručnim analizama demonstrira brojne mogućnosti sustava GIS te njegove korisnosti i pogodnosti što ih pruža (sl. 10).

Alati za pretragu podataka grupirani su u tri skupine: atributna pretraga, prostorna pretraga i pozicioniranje po prostornim jedinicama. Atributna je pretraga, s obzirom na

10 Prikaz preklapanja sloja kulturnih dobara Republike Hrvatske i karata opasnosti od poplava male, srednje i velike vjerojatnosti pojavljivanja 2019. područja grada Trogira na Geoportalu NIPP-a, <https://geoportal.nipp.hr/>

Overlay of the cultural property layer and flood hazard maps of low, medium and high probability of occurrence in 2019 for the city of Trogir, displayed on the NSDI Geoportal, <https://geoportal.nipp.hr/>

broj atributnih podataka koji se vode u internom sustavu, raznovrsna te nudi pretragu prema sljedećim parametrima: registracijskom broju kulturnog dobra, odnosno Z broju, nazivu kulturnog dobra, vrsti kulturnog dobra, klasifikaciji i statusu zaštite (zaštićena kulturna dobra, preventivna kulturna dobra, kulturna dobra od nacionalnog značenja). Nadalje, omogućena je pretraga Registra prostornih jedinica po županiji, gradu i općini, naselju, ulici i kućnom broju, uz jedinstvenu mogućnost izvještavanja o kulturnim dobrima na područjima NUTS II regija (Grad Zagreb, Sjeverna Hrvatska, Panonska Hrvatska i Jadranska Hrvatska) (sl. 11). Isto tako, omogućeno je klasično pretraživanje Digitalnog katastarskog plana po nazivu katastarske općine, broju katastarske čestice i njezinom podbroju. Dobiveni rezultati tablično se prikazuju, uz mogućnost pozicioniranja svakog pojedinog zapisa, te se mogu izvesti putem unaprijed definirane Excel tablice koja daje set podataka: o nazivu kulturnog dobra, naselju, adresi, vrsti kulturnog dobra, klasifikaciji, registarskom broju kulturnog dobra i statusu zaštite, kako bi se podaci mogli koristiti i za druge potrebe.

Prostorna pretraga, odnosno prostorni upit, pomoću označene geometrije nacrtane uz pomoć alata namijenjenih za crtanje poligona, kružnice i pravokutnika, omogućuje prikaz nepokretnih kulturnih dobara koji se nalaze unutar označene geometrije te izvoz dobivenih rezultata,

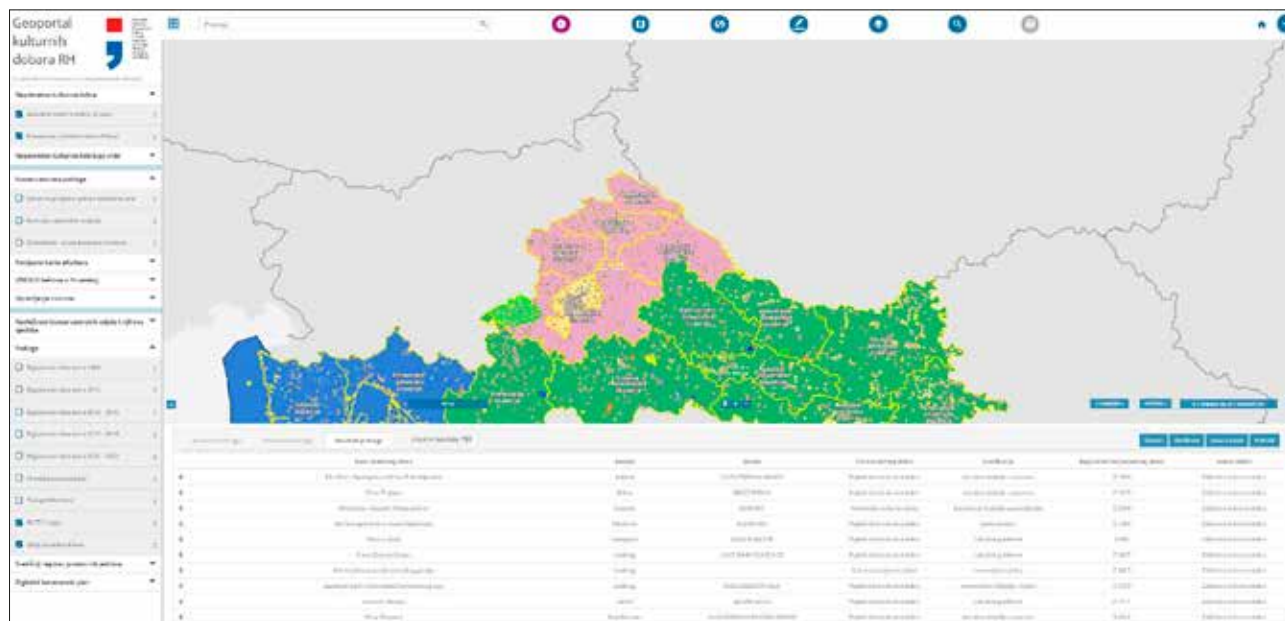
odnosno njihov popis na istovjetan način izvozu podataka kod atributne pretrage. Posljednja je u nizu funkcionalnost pozicioniranja po prostornim jedinicama koja omogućuje pozicioniranje na točno definiranu/unesenu katastarsku česticu, pozicioniranje na obuhvat odabrane županije, grada/općine ili naselja i točno pozicioniranje na karti prema unesenim adresnim podacima.

MREŽNE USLUGE

Mrežne usluge pregleda i preuzimanja omogućuju jednostavno korištenje prostornih slojeva s podacima o nepokretnim kulturnim dobrima u drugim aplikacijama ili informacijskim sustavima u skladu s načelima interoperabilnosti i dijeljenja podataka. Podaci dostupni putem mrežnih usluga pregleda i preuzimanja za područje cijele Republike Hrvatske identični su podacima koji se nalaze na Geoportalu kulturnih dobara RH.

Mrežna usluga pregleda Kulturna dobra RH - WMS daje uvid u prostorne podatke o nepokretnim kulturnim dobrima u nadležnosti Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske usklađene s Registrom kulturnih dobara Republike Hrvatske. Ova usluga pregleda strukturirana je prema utvrđenoj vrsti nepokretnih kulturnih dobara i klasifikaciji četvrte razine u 20 pojedinačnih slojeva.

Mrežna usluga pregleda Kulturna dobra Republike Hrvatske – WMS INSPIRE i mrežna usluga preuzimanja Kulturna

11 Prikaz rezultata pretrage po NUTS II regiji: Sjeverna Hrvatska, <https://geoportal.kulturnadobra.hr/>
 Display of search results in the NUTS II region: Northern Croatia, <https://geoportal.kulturnadobra.hr/>

dobra Republike Hrvatske – WFS INSPIRE isporučuju prostorne podatke o nepokretnim kulturnim dobrima u skladu s INSPIRE provedbenim pravilima za interoperabilnost skupova prostornih podataka i usluga i INSPIRE provedbenim pravilima za mrežne usluge. Kako bi usluge bile usklađene s propisanom strukturom INSPIRE, klasifikacijske kategorije nepokretnih kulturnih dobara grupirane su prema propisanoj matrici u tri snovne grupe: *Protected Sites – Archaeological*, *Protected Sites – Cultural*, *Protected Sites – Landscape* (sl. 12).⁴⁷ Iz navedenih razloga uspostavljene su četiri mrežne usluge. Svi dodatni metapodaci za opisane izvore sadržani su u katalogu metapodataka NIPP-a i dostupni su za pregled na Geoportalu NIPP-a.⁴⁸

Nova mrežna usluga Atom naziva *Kulturna dobra Republike Hrvatske - ATOM* uspostavljena je krajem 2023. godine radi bržeg i jednostavnijeg preuzimanja unaprijed definiranih podataka pomoću tehnologije ATOM i radi rasterećenja sigurnosne zaštite samog sustava.

Svake godine, u suradnji s djelatnicima Državne geodetske uprave u cilju praćenja i izvještavanja o provedbi Direktive INSPIRE za svaku od prijavljenih usluga, obavlja se automatizirana validacija dostupnosti i usklađenosti metapodataka i mrežnih usluga.

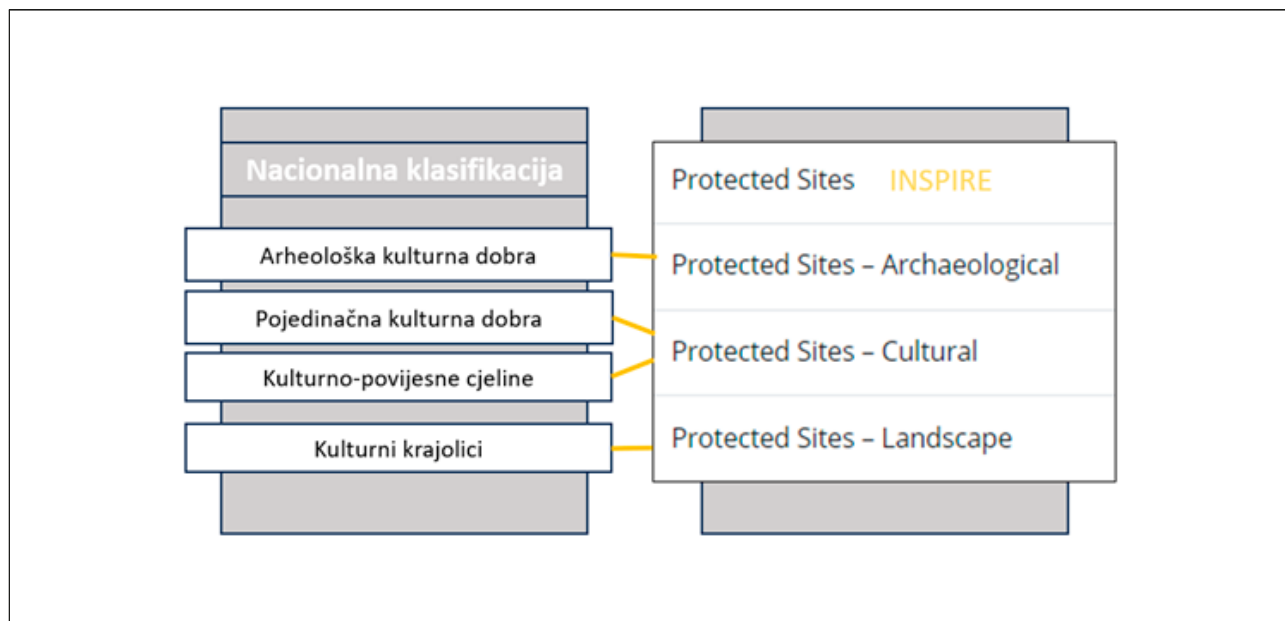
POVEZIVANJE SADRŽAJA I DALJNI RAZVOJ SUSTAVA

Platforma GIS Geoportala kulturnih dobara RH zamišljena je kao mjesto koje će, osim prikazivanja službenih georeferenciranih podataka o nepokretnim kulturnim dobrima upisanim u Registar kulturnih dobara RH, služiti kao platforma za prikaz i ostalih georeferenciranih podataka nastalih radom konzervatorske službe poput sloja *Pojedinačna nepokretna kulturna dobra značajnije oštećena u potresi 22. 3. 2023.* ili podataka potrebnih za stručne analize i procjene rizika utjecaja na kulturnu baštinu (poput Karata kategorija posljedica poplava na kulturnu baštinu), ali kao i mjesto za razmjenu i povezivanje raznovrsnih podataka i podataka iz različitih izvora o kulturnoj baštini. Stoga predstranica preglednika GIS daje, osim osnovnih podataka i pregled povezanih tema, prvenstveno podatke o hrvatskoj kulturnoj baštini upisanoj na UNESCO-ovu Listu svjetske baštine. Uz kratka pisana obrazloženja za deset hrvatskih lokaliteta, fotografije i osnovne podatke, sadržaj je povezan sa službenim stranicama UNESCO-a. Na predstranici dostupni su i podaci o hrvatskim nositeljima Oznake europske baštine, također s kratkim opisom, fotografijom, poveznicom na mrežne stranice nositelja i direktnom poveznicom s prikazom obuhvata lokaliteta na pregledniku Geoportala.⁴⁹

⁴⁷ Državna geodetska uprava u skladu s obvezama proizašlim iz Direktive INSPIRE provodi godišnju validaciju i usklađenost svih prijavljenih mrežnih usluga.

⁴⁸ Podaci dostupni na sljedećoj mrežnoj stranici: https://geoportal.nipp.hr/geonetwork/srv/hrv/catalog.search#/search?resultType=details&sortBy=relevance&from=1&to=20&fast=index&_content_type=json&any=Ministarstvo%20kulture%20i%20medija.

⁴⁹ Oznaka europske baštine (*European heritage label*) inicijativa je Europske komisije koja se provodi u okviru programa Kreativna Europa. Europska komisija dodjeljuje Oznaku lokalitetima na području Europske unije ističući snažnu simboliku europskih vrijednosti: zajedničku povijest Europe, izgradnju Europske unije, europskih vrijednosti i ljudskih prava na kojima se temelji postupak europskih integracija. Više na mrežnoj stranici: <https://min-kulture.gov.hr/eu-kultura/kulturna-bastina/medjunarodni-projekti/oznaka-europske-bastine-20361/20361>.

12 Prikaz nacionalne klasifikacije nepokretnih kulturnih dobara te mapiranje navedenih kategorija prema INSPIRE podjeli
National classification of immovable cultural heritage and mapping of specified categories according to the INSPIRE classification

Stručni tim koji prati ovaj sustav kontinuirano ga unaprjeđuje i doraduje te promišlja o potrebnim osuvremenjivanjima uvođenjem novih funkcionalnosti, prilagodbi responzivnog dizajna i drugih aktivnosti kako bi odgovorili na potrebe korisnika, posebice mladih, u skladu s digitalnom transformacijom društva.

Doprinos razvoju konzervatorske službe

Uspostavom sustava GIS kulturne baštine Republike Hrvatske po prvi puta su referencirani obuhvati nepokretnih kulturnih dobara, čime su podaci učinjeni dostupnima stručnoj i široj javnosti. Doprinos razvoju konzervatorske službe je mnogostruk i ogleda se prvenstveno na podatkovnoj razini, zatim u području unaprjeđenja operativnoga stručnog rada i znatne uštede vremena te poglavito kao osnovni preduvjet za daljnji razvoj informacijskih sustava te provedbu ključnih projekata i stručnih reformi konzervatorske službe.

Akcijski plan s Hrvatskim vodama

Tehnologija GIS doprinijela je provedbi prve sveobuhvatne procjene utjecaja poplava na nepokretnu kulturnu baštinu Republike Hrvatske obavljene na temelju Akcijskog plana koji su potpisali Ministarstvo kulture i medija, Uprava za zaštitu kulturne baštine i Hrvatske vode. Bio je to izravni rezultat rada na prethodnom Planu upravljanja vodnim područjima 2016.-2021. u kojem je usvojena ključna mjera nadopune Registra zaštićenih područja u narednom vremenskom razdoblju što ju je iniciralo Ministarstvo kulture.

S provedbom Akcijskog plana koincidira uspostava sustava Geoportal, što je ubrzalo u konačnici njegovu provedbu korištenjem referenciranih podataka iz sustava Geoportala putem mrežne usluge pregleda. Primijenjena je metoda uvoza i preklapanja slojeva nepokretnih kulturnih dobara s Kartama opasnosti poplava iz 2019. godine.⁵⁰ Utvrđeno je da se 2 116 kulturnih dobara nalazi na poplavnom području. Za navedena dobra obavljena je stručna procjena rizika kao rezultat kombinacije posljedica vjerojatnosti poplava pri dubinama poplava u skladu s metodologijom propisanom na europskoj razini: dubini manjoj od 0,5 metra, pri dubini od 0,5 m do 1,5 m, dubini od 1,5 m do 2,5 m i većoj od 2,5 m sa štetnim posljedicama na kulturnim dobrima. Koristila se matrica za procjenu rizika u skladu s europskim Smjernicama za procjenu sposobnosti upravljanja rizicima.⁵¹ Matrica predviđa pet kategorija rizika: nizak rizik, umjeren rizik, visok rizik i vrlo visok rizik.

Krajnji je doprinos provedbe Akcijskog plana uključivanje po prvi puta kulturne baštine u Plan upravljanja vodnim područjima do 2027.⁵² unatoč tome što Zakon o vodama

.....
50 Karte opasnosti od poplava 2019. i Karte rizika od poplava 2019. dostupne su na mrežnim stranicama Hrvatskih voda: <https://voda.hr/hr/karte-opasnosti-od-poplava-i-karte-rizika-od-poplava-2019>.

51 Smjernice za procjenu sposobnosti upravljanja rizicima dostupne na: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015XC0808\(01\)&from=BG](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015XC0808(01)&from=BG).

52 Plan upravljanja vodnim područjem do 2027. dostupan je u digitalnom obliku na mrežnim stranicama Hrvatskih voda: https://mingo.gov.hr/UserDocsImages/Uprava_vodnoga_gospodarstva_i_zast_mora/PLAN%20UPRAVLJANJA%20VODNIM%20PODRUCJA%20C4%8CJIMA%20DO%202027.pdf.

13 Karta procjene posljedica od poplava pri dubini većoj od 2,5 metara na području grada Slavonski Brod Z-1965, Z-4953, Z-1294, <https://geoportal.kulturnadobra.hr/>

Flood impact assessment map for depths greater than 2.5 meters in the area of the city of Slavonski Brod (Z-1965, Z-4953, Z-1294), <https://geoportal.kulturnadobra.hr/>

ne predviđa potrebu dodatne zaštite područja kulturnih dobara i kulturne baštine kao posebno područje zaštite voda, tj. ne prepoznaje vezu između zaštite kulturne baštine i upravljanje vodnim područjima. Konačni rezultat provedenog Akcijskog plana objavljene su karte pod nazivom *Poplave – Karte kategorija posljedice poplava na kulturnu baštinu* prema dubini poplave (sl. 13), kao i objava karte pod nazivom *Kulturna dobra kojima je voda bitan element* 2024. godine na Geoportalu. Na potonjoj su prezentirana identificirana kulturna dobra na području Hrvatske kojima je voda bitan element te koja svjedoče o povezanosti čovjeka i voda/vodnih područja tijekom razvoja čovječanstva.⁵³ Stručni naponi, čiji rezultati su objavljene navedene karte, predstavljaju prve sveobuhvatne analize i procjene utjecaja poplava za kulturna dobra koja će u budućnosti biti dobra podloga za naprednije kalkulacije i diferenciranje ugroženih područja za prepoznate rizike putem suvremenih aplikativnih rješenja.

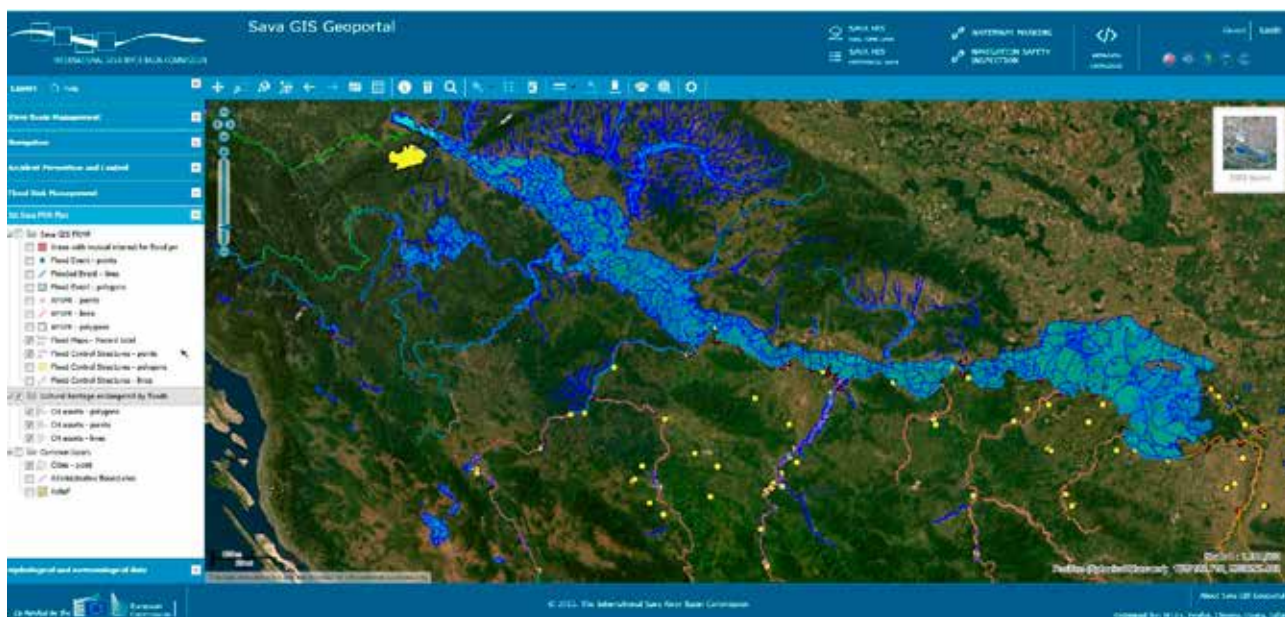
SHELTER projekt

Iskustva razvoja sustava GIS za kulturnu baštinu bila su od iznimnog značaja u provedbi projekta EU Horizont 2020: „Održiva obnova kulturne i povijesne baštine kroz tehnološko unapređenje koje se zasniva na jačanju otpornosti u zajednici – SHELTER“ u koordinaciji Savske komisije. U Radnu skupinu za implementaciju projekta SHELTER imenovan je, uz članove iz Hrvatskih voda i

Ravnateljstva civilne zaštite, i član iz Ministarstva kulture i medija.⁵⁴ Stoga su upravo tada georeferencirani podaci o kulturnim dobrima Republike Hrvatske i formirane mrežne usluge pomogli u implementaciji prostornih podataka o kulturnim dobrima Republike Hrvatske koji se nalaze na području sliva rijeke Save, uz podatke Republike Slovenije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Republike Srbije, na Sava GIS Geoportalu u sklopu ovog projekta (sl. 14). Rezultat projekta ogleda se u jedinstvenom Sava GIS Geoportalu koji sadrži podatke iz sektorske nadležnosti za više zemalja na jednom mjestu, upravo iz razloga što poplave ne pogađaju izolirana mjesta već šira područja i regije te je nužno zajedničko praćenje poplava radi bolje pripravnosti i brže protu poplavne reakcije. U sklopu projekta SHELTER zajednički su članovi radne skupine sa suradnim tvrtkama radili uz edukativne sadržaje i na razvoju inovativnih alata za upravljanje rizicima od poplava te uspostavili aplikacija za rano upozoravanje i izvještavanje u kriznim situacijama. Višegodišnji rad na SHELTER projektu, usmjeren na interdisciplinarno sagledavanje utjecaja poplava na kulturnu baštinu na području sliva rijeke Save, stavio je u središte važnost razmjene i unaprjeđenja znanja stručnjaka zemalja sudionica, a na čemu se može temeljiti neka buduća suradnja usmjerena na očuvanje kulturne baštine od poplava na nekom drugom riječnom slivu ili ugroženom širem području.

⁵³ Plan upravljanja vodnim područjem do 2027., str. 117.

⁵⁴ Popis članova i više o radnom zadatku: <https://www.savacommission.org/projekte-strucne-skupine/2690>.

14 Prikaz implementiranog sloja kulturnih dobara na Sava GIS Geoportalu, <https://www.savagis.org/map>

Display of the implemented cultural heritage layer on the Sava GIS Geoportal, <https://www.savagis.org/map>

Razvoj nove generacije e-konzervatorskih podloga

Sustav Geoportala predstavlja veliki iskorak u operativnosti konzervatorske službe te ujedno i temelj za daljnji razvoj izradom konzervatorskih podloga nove generacije u razdoblju od 2021. do 2026. godine. Ovom investicijom, koja je trenutno u provedbi, cilj je uspostava digitalne infrastrukture i nove usluge javne uprave nadogradnjom Informacijskog sustava kulturne baštine s modulom Konzervatorske podloge, kao i razvoj usluge e-Konzervatorska lokacijska informacija te povezivanje s postojećim modulom, odnosno podacima Registra kulturnih dobara.

KORISNICI

Sustav GIS za kulturna dobra izgrađen je ne samo za stručnjake iz područja zaštite kulturne baštine koji se služe ovim sustavom u svrhu obrade i analize podataka, već i za vanjske korisnike koji sustav koriste za pregledavanje podataka te u razne obrazovne i edukacijske svrhe. Usto, podaci prezentirani na interaktivnim kartama, jednostavne vizualizacije, na pristupačan način prezentiraju bogatstvo i raznolikost kulturne baštine svim zainteresiranima. Na taj način pridonose boljem razumijevaju važnosti njezine zaštite i očuvanja te njezin značaj za identitet, povijest i turizam Republike Hrvatske.

Statistički podaci vode se za korisnike internoga stručnog sustava, kao i za sve krajnje korisnike. Podaci prikupljeni tijekom protekle dvije godine o posjećenosti Geoportala kulturnih dobara RH pokazuju porast korisnika: tijekom 2022. godine Geoportal je mjesečno posjetilo u

prosjeku 1.772 jedinstvena posjetitelja. Godinu kasnije, taj broj je porastao na 2.169, dok je u prvih devet mjeseci 2024. godine zabilježen daljnji rast, s prosječnih 2.491 jedinstvenim posjetiteljem svakog mjeseca. Ipak, tradicionalno još uvijek veći broj korisnika koristi podatkovnu bazu Web Registra kulturnih dobara: tako je 2022. godine Web Registar mjesečno posjetilo u prosjeku 2.128 jedinstvenih posjetitelja, 2023. godine taj je broj porastao na 3.109, dok je u 2024. godini u prvih 9 mjeseci zabilježen daljnji rast s prosječnih 3.306 jedinstvenih posjetitelja svakog mjeseca.

Tome je uzrok što su za korištenje sustava GIS nužna specifična minimalna predznanja, stoga je prema dosadašnjim iskustvima – a što korisnički podaci dvaju sustava Ministarstva kulture i medija i pokazuju – ipak manji broj korisnika Geoportala: uglavnom su to profesionalni korisnici sustava GIS ili korisnici koji imaju osnovni nivo predznanja. Držimo da je od iznimne važnosti upoznavanje šire javnosti s mogućnostima koje pružaju nove tehnologije, a vremenom će, u skladu s trendom porasta, korištenje GIS sustava biti dio svakodnevne uporabe. Uspostavljanjem poveznica između sadržaja Geoportala i preglednika Registra s ostalim digitalnim platforma – poput portala eKulture, Zbirke fotografske dokumentacije Ministarstva kulture i medija – nastoji se povezati što veći broj informacija o kulturnim dobrima, učiniti ih lako dostupnim što većem broj korisnika te potaknuti daljnje korištenje i istraživanje podataka. U cilju privlačenja što većeg broja korisnika i lakšeg korištenja Geoportala te snalaženja s novim tehnologijama

GIS, dostupni su na Pregledniku Geoportala uvjeti korištenja, informacije o tehničkim verzijama sustava i ažurirane korisničke upute.

ZAKLJUČAK

Razvijeni sustav GIS Geoportala kulturnih dobara RH predstavlja dodatnu vrijednost te pridonosi poticanju stručnjaka Ministarstva kulture i medija u stvaranju novih digitalnih proizvoda, što u konačnici pridonosi tehnološkim promjena i općenito razvoju digitalnog društva u skladu s ciljevima politika za digitalno desetljeće Europe.⁵⁵

Razvojem informacijskog sustava ISKB te platforme GIS Geoportala omogućen je brži i jednostavniji pristup georeferenciranim podacima o kulturnim dobrima te brza i jednostavna razmjena podataka s drugim sustavima putem naprednih mrežnih usluga pregleda i preuzimanja podataka. Ujedno su podaci o kulturnoj baštini dostupni široj publici udaljenim pristupom, no navedena dobrobit nije u potpunosti prihvaćena kod svih građana pa je prepoznata potreba dodatne edukacije i upoznavanje s koristima tehnologija GIS.

Na stručnoj razini, postignuta je bolja administrativna učinkovitost te veća pravna sigurnost i ujednačeno konzervatorsko postupanje na cjelokupnom teritoriju Hrvatske. Usto, Geoportal kulturnih dobara pokazao se kao ključan alat u upravljanju kulturnom baštinom u kriznim situacijama: bilo za potrebe mjera oporavka nakon nepogoda ili za potrebe analiza i procjena utjecaja pojedinih rizika poput poplava, podizanja razine mora, požara i ostalih nepogoda. Uspostava cjelovitog funkcionalnog informacijskog sustava dodatno je otvorila mogućnosti povezivanja i umrežavanja podataka i sličnih sadržaja u skladu s novim digitalnim tehnologijama. Značajno je unaprijeđeno znanje stručnih službi Ministarstva kulture i medija o GIS tehnologijama, kao i njihova primjena i korištenje u području zaštite kulturne baštine. Ulaganje u jačanje stručnih kapaciteta kontinuirano je proces usporedo s razvojem tehnologija. Stoga će postojeću platformu Geoportala u bliskoj budućnosti biti potrebno unaprijediti na novije tehnologije koje će biti pogodne za pohranu u Centru dijeljenih usluga („Državni oblak”),⁵⁶ državnoj informacijskoj infrastrukturi najviše razine sigurnosti i dostupnosti podataka, a koja odgovara recentnim zahtjevima interoperabilnosti. Geoportal pruža e-uslugu prve razine

informatiziranosti, no u budućnosti pogodan je za razvoj novih e-usluga viših razina informatiziranosti⁵⁷ povezanih s poslovnim procesima i procedurama u području kulturne baštine radi administrativnog rasterećenja građana.

U budućem razvojnom ciklusu dobrodošla je integracija digitalnih satelitskih snimki stvorenih daljinskim snimanjem kao jedan od ključnih alata u području konzervatorske djelatnosti, čemu ide u prilog razvoj novih alata i usporedo ekspertnih potreba, kao i stvaranje novih zanimanja poput digitalnog konzervatora. Isto tako, buduća unaprjeđenja omogućit će bolju implementaciju novih vizualizacija poput 3D zapisa kulturnih dobara prilagođenih stručnim potrebama s ograničenim pristupom, kao i 3D zapisa prilagođenih potrebama korisnika u skladu s Preporukama Komisije o zajedničkom europskom podatkovnom prostoru za kulturnu baštinu i definiranim ciljevima za razdoblje do 2030.⁵⁸

U segmentu promocije kulturne baštine jednostavnijom dostupnošću podataka Geoportala, kao i brzinom preuzimanja podataka te njihovom integracijom u različitim aplikativnim rješenjima, pridonosi se razvoju sektora poput urbanizma, kulturnog turizma i drugih. U području turizma navedene integracije omogućuju korisnicima bolje i specifičnije planiranje turističkih posjeta temeljenih na kulturnoj baštini, što je dobra prigoda za ekonomski razvoj manje poznatih destinacija i poticanje održivoga razvoja turizma.

Uspostava Geoportala kulturnih dobara RH prvi je ključni iskorak predvodničkog karaktera u smislu izgradnje infrastrukture, metoda, stručnih kapaciteta i upravljanja podacima na čijim pretpostavkama će se provoditi buduća unaprjeđenja i poboljšanja metodologija i procedura, kao i primjena novih tehnologija u području zaštite kulturne baštine. Zaključno, najveća dobrobit procesa stvaranja sustava GIS kulturnih dobara potencijal je stečenog znanja stručnih djelatnika, a stvarna vrijednost je strukturirana baza provjerenih, kvalitetnih, ažurnih i vjerodostojnih podataka o kulturnoj baštini Republike Hrvatske.

LITERATURA

- DERANJA CRNOKIĆ, ANUŠKA, *Nastanak Registra kulturnih dobara – povijest i sadašnjost inventariziranja kulturne baštine u Hrvatskoj*, Godišnjak zaštite spomenika kulture, 2015., 37-2013 / 38-2014, 32-37.
- DERANJA CRNOKIĆ, ANUŠKA, *Upravljanje rizicima u kulturnoj baštini – globalni izazovi današnjice*, Godišnjak zaštite spomenika kulture, 2021., 43/44-2019./2020., 159-165

55 Vizija Europske komisije o digitalnoj transformaciji za 2030.: *Europa nastoji omogućiti poduzećima i građanima da iskoriste održiviju i prosperitetniju digitalnu budućnost u kojoj je na prvom mjestu čovjek*. Više na mrežnoj stranici: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/europes-digital-decade-digital-targets-2030_hr.

56 <https://rdd.gov.hr/projekti-i-eu-projekti/eu-projekti/uspustava-centra-dijeljenih-usluga/1596?lang=hr>

57 Za razvoj e-usluga više razine potrebna je implementacija s NIAS sustavom koji pruža usluge elektroničke identifikacije i autentifikacije korištenjem vjerodajnice. Više na mrežnoj stranici: <https://nias.gov.hr/>.

58 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021H1970>

INTERNETSKI IZVORI

- Geoportal kulturnih dobara Republike Hrvatske*, <https://geoportal.kulturnadobra.hr/>, (16. siječnja 2024.)
- Agencija za podršku informacijskim sustavima i informacijskim tehnologijama d.o.o. – APIS IT d.o.o.*, <https://www.apis-it.hr/web/naslovnica>, (20. ožujka 2024.)
- Novi projekcijski koordinatni referentni sustav Republike Hrvatske (HTRS96/TM)*, Državna geodetska uprava, <https://dgu.gov.hr/novi-projekcijski-koordinatni-referentni-sustav-republike-hrvatske-htrs96-tm/5245>, (21. ožujka 2024.)
- Strategija digitalne Hrvatske za razdoblje do 2032. godine*, Središnji državni ured za razvoj digitalnog društva, prosinac 2022. https://rdd.gov.hr/UserDocsImages/SDURDD-dokumenti/Strategija_Digitalne_Hrvatske_final_v4.pdf, (20. ožujka 2024.)
- Geodetsko informatički rječnik*, Državna geodetska uprava, <https://dgu.gov.hr/geodetsko-informaticki-rjecnik/163?slovo=g>, (27. ožujka 2024.)
- Hrvatsko strukovno nazivlje Struna*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlj, <http://struna.ihj.hr/naziv/georeferenciranje/1743/>, (27. ožujka 2024.)
- DIREKTIVA 2007/2/EZ EUROPSKOG PARLAMENTA I VIJEĆA od 14. ožujka 2007. o uspostavljanju infrastrukture za prostorne informacije u Europskoj zajednici (INSPIRE)*, Europska komisija, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:32007L0002&qid=1730651066496>, (20. ožujka 2024.)
- Registri Nacionalne infrastrukture prostornih podataka, Registar subjekata NIPP-a*, Državna geodetska uprava, <https://registri.nipp.hr/subjekti/>, (17. siječnja 2024.)
- Open Geospatial Consortium*, <https://www.ogc.org/> (24. travnja 2024.)
- Geoportal Nacionalne infrastrukture prostornih podataka*, Državna geodetska uprava, <https://geoportal.nipp.hr/geonetwork/srv/hrv/catalog.search#/search?resultType=details&sortBy=relevance&from>, (17. siječnja 2024.)
- Portal otvorenih podataka*, Središnji državni ured za razvoj digitalnog društva, <https://data.gov.hr/ckan/dataset>, (17. siječnja 2024.)
- Interoperabilnost sustava javne uprave - Državna sabirnica (GSB)*, Središnji državni ured za razvoj digitalnog društva, <https://rdd.gov.hr/istaknute-teme/interoperabilnost-sustava-javne-uprave-drzavna-sabirnica-gsb/1873>, (22. veljače 2024.)
- Metaregistar*, Središnji državni ured za razvoj digitalnog društva <https://rdd.gov.hr/metaregistar/1631>, (22. veljače 2024.)
- GeoHrvatska*, Nacionalna infrastruktura prostornih podataka, Državna geodetska uprava, <https://www.geohrvatska.hr>, (1. ožujka 2024.)
- Kultūras pieminekļu saraksts*, Republika Latvija, <https://mantojums.lv/cultural-objects>, (17. siječnja 2024.)
- Patrimonio Culturale*, Republika Italija, <http://www.ipac.regione.fvg.it/asp/asp/asp?idAmb=107&idMenu=1&div=0> ili <http://www.ipac.regione.fvg.it/asp/RicerchePercTematici.aspx?idsttem=6&idAmb=120>, (17. siječnja 2024.)
- Varstveni režimi kulturne dediščine*, Republika Slovenija, <https://geohub.gov.si/portal/apps/webappviewer/index.html?id=a2f669f2cd514a7d98b878eb4c51c5b6>, (17. siječnja 2024.)
- Zoeken in het Rijksmonumentenregister*, Nizozemska, <https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl>, (17. siječnja 2024.)
- Registar prostornih jedinica*, Državna geodetska uprava, <https://dgu.gov.hr/registar-prostornih-jedinica-172/172>, (23. travnja 2024.)
- Zbirka fotografske dokumentacije*, Ministarstvo kulture i medija, <https://min-kulture.gov.hr/eu-kultura/kulturna-bastina/dokumentacijske-zbirke/zbirka-fotografske-dokumentacije/693>, (23. travnja 2024.)
- Standardima i kriterijima za izradu konzervatorskih podloga za kulturno-povijesne cjeline gradskih obilježja*, Ministarstvo kulture i medija, ožujak 2022.; https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/kulturna%20ba%C5%A1tina/EKP24_Standardi%20i%20kriteriji%20izrade%20konzervatorskih%20podloga%2010.7.pdf, (20. travnja 2024.)
- Nacionalni plan oporavka i otpornosti: Uspostava digitalne infrastrukture i usluga javne uprave izradom sustava konzervatorskih podloga (C2.2. R3-I1)*, Ministarstvo kulture i medija, <https://min-kulture.gov.hr/eu-kultura/kulturna-bastina/nacionalni-plan-oporavka-i-otpornosti-uspostava-digitalne-infrastrukture-i-usluga-javne-uprave-izradom-sustava-konzervatorskih-podloga-c2-2-r3-i1/23507>, (20. travnja 2024.)
- eKultura*, Ministarstvo kulture i medija, <https://ekultura.hr>, (16. rujna 2024.)
- World Heritage Online Map Platform: technical note on the provision of geospatial data*, UNESCO, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386781>, (14. svibnja 2024.)
- World Heritage Online Map Platform (WHOMP)*, UNESCO, <https://experience.arcgis.com/experience/aeae427b3c5045a6a4c72a93ab1d1280>, (14. svibnja 2024.)
- Zaključci Vijeća o upravljanju rizicima u području kulturne baštine*, Europska komisija, [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020XG0605\(01\)&from=HR](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020XG0605(01)&from=HR), (10. lipnja 2024.)
- Akcijski plan - Dopuna Registra zaštićenih područja područjima kulturne baštine za koje je održavanje ili poboljšanje stanja voda bitan element njihove zaštite i Stvaranja okvira za procjenu rizika od plavljenja kulturnih dobara dostupan je*

- u digitalnom obliku*; Hrvatske vode, Ministarstvo kulture, 2019., <https://voda.hr/sites/default/files/dokumenti/PUVP3%20-%20HV%20-%200006.pdf>, (1. lipnja 2024.)
- Službene državne karte i ostale karte*, Državna geodetska uprava, <https://dgu.gov.hr/sluzbene-drzavne-karte-i-ostale-karte/167>, (5. lipnja 2024.)
- Hrvatske osnovna karta*, Državna geodetska uprava, <https://dgu.gov.hr/proizvodi-i-usluge/sluzbene-drzavne-karte-i-ostale-karte/hrvatska-osnovna-karta-175/175>, (5. lipnja 2024.)
- Topografska karta 1:25 000 (TK25)*, Državna geodetska uprava, <https://dgu.gov.hr/proizvodi-i-usluge/sluzbene-drzavne-karte-i-ostale-karte/topografska-karta-1-25-000-tk25/176>, (5. lipnja 2024.)
- United States Geological Survey, <https://www.usgs.gov>, (5. lipnja 2024.)
- Klasifikacija NUTS u Republici Hrvatskoj*, Državna geodetska uprava, <https://dzs.gov.hr/UserDocsImages/450>, (20. lipnja 2024.)
- Digitalni katastarski planovi*, Državna geodetska uprava, <https://dgu.gov.hr/proizvodi-i-usluge/katastarski-podaci/digitalni-katastarski-planovi/361>, (22. lipnja 2024.)
- Oznaka europske baštine*, Ministarstvo kulture i medij, <https://min-kulture.gov.hr/eu-kultura/kulturna-bastina/medjunarodni-projekti/oznaka-europske-bastine-20361/20361>, (23. srpnja 2024.)
- Hrvatske vode, <https://voda.hr/sites/default/files/dokumenti/PUVP3%20-%20HV%20-%200006.pdf>, (1. lipnja 2024.)
- Smjernice za procjenu sposobnosti upravljanja rizicima*, Europska komisija, [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015XC0808\(01\)&from=BG](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015XC0808(01)&from=BG), (20. rujna 2024.)
- Karte opasnosti i rizika od poplava 2019.*, Hrvatske vode, <https://voda.hr/hr/karte-opasnosti-od-poplava-i-karte-rizika-od-poplava-2019>, (1. lipnja 2024.)
- Plan upravljanja vodnim područjem do 2027.*, Hrvatske vode, https://mingo.gov.hr/UserDocsImages/Uprava_vodnoga_gospodarstva_i_zast_mora/PLAN%20UPRAVLJANJA%20VODNIM%20PODRU%20C4%8CJIMA%20DO%202027.pdf, (3. lipnja 2024.)
- Radna skupina za implementaciju projekta SHELTER*, Glavni zadaci, Članovi, Međunarodna komisija za sliv rijeke Save (Savska komisija), <https://www.savacommission.org/projekte-strucne-skupine/2690>, (3. lipnja 2024.)
- Digitalno desetljeće Europe: digitalni ciljevi za 2030.*, Europska komisija, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/europes-digital-decade-digital-targets-2030_hr, (10. rujna 2024.)
- Uspostava Centra dijeljenih usluga*, Središnji državni ured za razvoj digitalnog društva, <https://rdd.gov.hr/projekti-i-eu-projekti/eu-projekti/uspustava-centra-dijeljenih-usluga/1596?lang=hr>, (10. rujna 2024.)
- NIAS, Vlada Republike Hrvatske, <https://nias.gov.hr/>, (16. rujna 2024.)

Abstract

GEOPORTAL OF CULTURAL PROPERTY OF THE REPUBLIC OF CROATIA—AVAILABILITY OF SPATIAL DATA ON IMMOVABLE CULTURAL PROPERTY THROUGH THE USE OF GIS TECHNOLOGIES

This paper provides an overview of the basic features of the Geoportal of the Cultural Property of the Republic of Croatia, detailing its technical framework with a particular focus on network services and system interoperability, normative foundations and organizational development, and explores how new GIS technologies contribute to the development of conservation practices, particularly in the area of risk management.

It elaborates the process of developing the Cultural Property Information System (ISKB) and the Geoportal's GIS platform, which facilitates quicker and easier access to georeferenced data on cultural property as well as fast and simple exchange of data with other systems through advanced data view and download network services. The paper outlines the necessary prerequisites at the professional level for developing the information system and applying GIS technology, as well as methods for collecting, processing and searching spatial data. The Geoportal's role in improving administrative efficiency, ensuring legal certainty, and standardizing conservation procedures across the entire territory of Croatia is emphasized. The Geoportal of Cultural Property has proven to be a key tool for managing cultural heritage in crisis situations, whether for assisting in recovery measures after disasters

or for analyzing and assessing the impact of individual risks such as floods, sea level rise, fires and other disasters. Examples of individual activities and projects that were successfully implemented or are currently ongoing (SHELTER project, implementation of the Action Plan for updating the Register of Protected Areas) are also included.

The Geoportal has been recognized as a suitable tool for advancing the development of new e-services with higher levels of informatization, specifically connected to business processes and procedures within the cultural heritage sector. The goal is to reduce the administrative burden on citizens, while enabling the implementation of new visualizations, such as 3D records of cultural property tailored to professional needs with restricted access, as well as user-adapted 3D records aligned with the Commission's Recommendations for a common European data space for cultural heritage and the defined objectives for the period until 2030.

The paper demonstrates that the greatest benefit of the process of developing a GIS system for cultural property is the potential knowledge acquired by professionals, with the primary value being a structured database of verified, high-quality, up-to-date and credible data on the cultural heritage of the Republic of Croatia.

Lidija Zrnić

Primjer obrade etnografske građe pohranjene u Upravi za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske

Lidija Zrnić
Ministarstvo kulture i medija RH
Uprava za zaštitu kulturne baštine
HR – 10000 Zagreb Ulica Josipa Runjanina 2

UDK: 930.25(497.5):39
930.255:711.437(497.521)Velika Gorica
Stručni rad/Professional paper
Primljen/Received: 8. 4. 2022.

Ključne riječi: nacionalna etnografija, etnološko istraživanje, nepokretna i pokretna kulturna baština

Key words: national ethnography, ethnological research, immovable and movable cultural heritage

U Odjelu za etnografsku i nematerijalnu kulturnu baštinu Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske pohranjena je i za korištenje dostupna obimna i vrijedna građa prikupljena terenskom etnološkom akcijom „Istraživanje i fiksiranje stanja etnoloških spomenika u cilju prikupljanja dokumentacije i proučavanja mogućnosti njihove zaštite na području SR Hrvatske“. Prikupljena građa rekonstrukcija je određenog vremenskog razdoblja koja pruža mogućnost daljnjih istraživanja i proučavanja, a priloženi primjer obrade građe izrađen je za naselja unutar ondašnjih granica općine Velika Gorica.

Istraživanje etnografske kulturne baštine u konzervatorskoj službi sustavnije se počelo provoditi tek 60-ih godina 20-og stoljeća. Do tada se etnografska građa prikupljala usput, u sklopu ekipnog terenskog rada konzervatora raznih struka među kojima nije bilo etnologa. Zbog očitog nedostatka građe početkom sedamdesetih godina 20. stoljeća Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Hrvatske (RZZSKH)¹ započeo je metodološki ujednačenu i planski dugoročnu etnološku akciju pod nazivom „Istraživanje i fiksiranje stanja etnoloških spomenika u cilju prikupljanja dokumentacije i proučavanje mogućnosti njihove zaštite na području SR Hrvatske“. Nakon niza stručnih sastanaka i diskusija za utvrđivanje kriterija istraživanja, prva akcija izvršena je 1972. godine u selima na području općine Velika Gorica. Rezultati akcije opravdali su njeno pokretanje pa su od 1974. u terenska

istraživanja postepeno uključeni pojedini regionalni muzeji i svi ondašnji regionalni, općinski i gradski zavodi za zaštitu spomenika kulture Hrvatske: Regionalni zavod Zagreb (RZG), Regionalni zavod Rijeka (RRI), Regionalni zavod Osijek (ROS), Regionalni zavod Split (RST), Zavod Zadar (ZZD), Zavod Dubrovnik (ZDU), Zavod Šibenik (ZŠI). Voditelj i koordinator akcije ostao je RZZSKH, a zadnje istraživanje izvršeno je 2004. godine. U tih tridesetak godina, prema dostupnim podacima, obrađena su 973 naselja unutar 87 (ondašnjih granica) općina. Zavodi i njihovi suradnici na terenu obavili su obimna sustavna etnološka terenska istraživanja i sakupili vrijednu etnografsku građu: fotografije, crteže, arhitektonske skice, planove i opise zatečenog inventara. Tako prikupljenom građom dobiven je osnovni uvid u stanje očuvanosti i ugroženosti pokretne i nepokretne tradicijske baštine u Hrvatskoj, gustoću javljanja etnoloških kulturnih pojava, mogućnost rekonstrukcije, zaštite i mogućnost daljnjih znanstvenih proučavanja kao i komparativnih istraživanja.

Početak svake akcije započinjao je stručnim i organizacijskim pripremama kojima se je dobio uvid u karakter područja predviđenog za istraživanje i izbor lokaliteta u kojima se akcija realizirala. Uz proučavanje postojeće literature i komparativnog materijala dobivena je podloga za obradu odabranog područja. Organizacijske pripreme utvrđivale su sastav radnih ekipa, osiguravanje prijevoza i smještaja, obavješćavanje nadležnih ustanova o obilasku terena, te dogovaranje uvjeta za rad zainteresiranih studenata etnologije i arhitekture. Istraživanja su provedena popunjavanjem jedinstvenog terenskog upitnika u koji su se unosile glavne karakteristike obuhvaćenog naselja, njegov razvoj, podatci za pojedinačne primjere graditeljstva obzirom na konstruktivno-funkcionalne elemente, datiranje i utvrđivanje stanja sačuvanosti i

¹ Današnji naziv je Uprava za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske (dalje: MKM)

Akcija: "Istraživanje i fiksiranje stanja etnoloških spomenika u SR Hrvatskoj"

A-1 NEPOKRETNI OBJEKTI

Redni br. ☐ Ime: _____
 Datum: _____ Mjesto: _____
 Kbr: _____
 Arh. s. _____
 Film: _____
 R. br. ☐ 34

(2) — 1. MJESTO: _____ (3) Općina: _____
 (2) — 2. ULICA (PUT), KBR: _____
 (11) — 3. VLAŠNIK: _____ Kazivač: _____
 (1) — 4. OBJEKT: _____
 — stambeni (prizemnica, katnica): _____
 — gospodarski objekt: _____
 (12) — 5. POLOŽAJ: _____
 — u centru sela; pri kraju sela; uz trg; uz glavni, sporedni put —
 6. ORIJENTACIJA _____
 — strane svijeta: _____
 — pročelja: _____
 (14) — 7. GRADITELJ: _____
 (16) — 8. VRIJEME GRADNJE: _____
 (15) — 9. MATERIJAL _____
 — temelj: _____
 — stijene: _____
 — pokrov: _____
 (18) — 10. TEHNIKA GRADNJE _____
 — temelj: _____
 — stijene: _____
 — kroviste: _____
 (17) — 11. DIMENZIJE: duž. _____ šir. _____ vis. _____
 debljina stijena: _____
 (9) — 12. STANJE OČUVANOSTI: dobro _____ srednje _____ loše _____
 — oštećenja: _____
 (22) — 13. UZROCI PROPADANJA: _____
 — uvjeti održavanja: _____

A-2

Redni br. ☐ Ime: _____
 Datum: _____ Mjesto: _____
 Kbr: _____
 Arh. s. _____
 Film: _____
 R. br. ☐ 34A

(20) — 14. OPIS _____
 Navedi lokalne nazive za cjelinu, pojedine prostore građevinske pojedinosti i tehničke gradnje
 — tlocrt: _____
 — vanjska — od temelja do krova — (izvorno, izmijenjeno): _____
 — unutrašnjost — od podnosa do pokrova — (izvorno, izmijenjeno): _____
 — dimenzije: _____ peč: _____
 — struja (od kada): _____
 — karakteristični detalji: _____
 — 15. ŠTO SASTAVLJA OKUĆNICU: _____
 — oblik dvorišta: _____
 — veličina: _____
 — 16. OGRADE: _____
 — 17. PRIJEDLOG ZA ZAŠTITU: _____
 — dokumentacija: _____
 — zaštita: _____
 (98) — 18. PRIMJEDBE: _____
 (25) — 19. EVIDENCIJA: _____ Datum: _____
 — 20. SNIMOVI: _____ Film br. _____
 — sadržaj snimaka: _____

1 a,b Sadržaj upitnika etnološke akcije
 Content of the ethnological action questionnaire

izvršenih adaptacija ili preinaka na objektu, te u slučaju ugroženosti objekta prijedlog odgovarajućih mjera zaštite. Paralelno tome vršila su se i ispitivanja pokretnog etnološkog materijala, bez obzira je li predmet u funkciji ili ne. Niz podataka dobiven od kazivača determinirao je spomeničku vrijednost objekta ili predmeta, zabilježilo se njihovo lokalno nazivlje, te su se sagledavale mogućnosti njihove zaštite. Akcijom je bio predviđen i neposredni otkup pokretnog inventara i njegovo deponiranje u područni muzej u kojem su zaštićeni, obrađeni i pripremljeni za prezentaciju. Sređena građa sortirana je u 269 registratora od kojih je 170 registratora razvrstano prema nazivima općina, u 99 registratora građa je razvrstana po tematskim cjelinama, u 18 kutija smještene su fotografije², što zajedno čini oko 25 dužnih metara primarne građe koja se čuva i održava u Odjelu za etnografsku i nematerijalnu kulturnu baštinu MKM.

Građa je dostupnom tehnologijom i internim dogovorom unutar Uprave za svako obrađeno naselje sistematizirana

upisima u MO Excel tablice u kojima su ćelije definirane predloškom iz stručnog upitnika (sl. 1a,b). Naselja su grupirana prema ondašnjim granicama općina i za sada su podatci dostupni samo ručnim pretraživanjem tabelarnog popisa. Rukopisni dio građe digitaliziran je računalnim programom OCR (Optical Character Recognition), a vezanoj fotografskoj dokumentaciji (pozitivi i negativi) koja je pohranjena u Fototeci kulturne baštine MKM upisane su signature. Tehnička dokumentacija (arhitektonske skice, crteži) također je upisana kao vezani dokument i pohranjena u pripadajuće registre. U tijeku je postupak konverzije tabličnih zapisa u informatički sustav Modulor++ koji će službi zaštite spomenika kulture i ostalim korisnicima omogućiti pristup pretraživanju lokaliteta putem portala eKultura.

2 Fotografije koje su duplikati, nelegendirane fotografije, negativi, diafilmovi i kontakt kopije

TABELARNI PRIKAZ ISTRAŽENOSTI NASELJA REPUBLIKE HRVATSKE 1972. – 2004.³

Godina	Ustanova	Područje istraživanja	Broj naselja
1972.	RZZSK	Velika Gorica ⁴	24
1973.	RZZSK	Sisak ⁵	15
1974., 1986.	ROS	Slavonski Brod ⁶	51
1974., 1979., 1980., 1982.		Požega ⁷	36
	RRI	Buje ⁸	13
1974., 1978/9., 1981.	RST	Omiš ⁹	8
		Split ¹⁰	5
1974.-1978.	ZDU	Dubrovnik ¹¹	22
	ZZD	Dugi otok ¹²	2
		Obrovac ¹³	2

.....
3 Osnovni podaci o metodologiji rada i izgled tablice prikaza istraženosti naselja preuzeti iz: HORVAT, MANDA 2001. str. 121-126. Nakon obrade građe tablica je revidirana ovdje dostupnim podacima.

4 Bukevje, Bukovčak, Cvetković Brdo, Donji Hruševac, Drenje Ščitarjevsko, Drnek, Gustelnica, Jerebić, Kozjača, Kuće, Lijevi Štefanki, Lukinić Brdo, Mraclin, Novo Čiče, Ribnica, Ruča, Sasi, Strezojevo, Suša, Ščitarjevo, Veleševac, Vukomerić, Vukovina (samo fotografije). Obrađeno je 2.227 pokretnih predmeta, 251 nepokretni objekt, arhitektonsko snimanje izvršeno je za 95 objekata, snimljeno je 1.279 fotografija.

5 Bistrač, Blinski Kut, Crnac, Gradusa Posavska, Greda Sunjska, Gušće, Krivaj Sunjski, Letina Donja, Letina, Gornja, Letovanić, Odra Sisačka, Selišće Sunjsko, Sisak, Sunja, Žreme. Obrađeno je 1.010 pokretnih predmeta, 220 nepokretnih objekata, izrađeno je 214 skica tlocrta i situacija kućišta, snimljeno je 1.100 fotografija.

6 Banovci, Bebrina, Brodski Stupnik, Bukovlje Podvinjsko, Čajkovci, Donja Bebrina, Donja Vrba, Donji Andrijevi, Donji Slatnik, Dubovik, Garčin, Glogovica, Gornja Bebrina, Gornja Vrba, Gornji Slatnik, Grabar je Brodsko, Gundinci, Jaruge, Ježevik, Kaniža, Kindrovo, Klokočevik, Korduševci, Kupina, Kuti Stupnički, Kuti Trnjanski, Lužani, Matković Mala, Oprisavci, Oriovčić, Podvinje, Poljanci, Pričac, Prnjavor Slavonski, Rastušje, Ruščica, Sapci, Sikirevci, Slavonski Kobaš, Sredanci, Stari Perkovci, Svilaj, Šamac Slavonski, Šumeće, Trnjani, Velika Kopanica, Vrhovina, Zadubravlje, Završje, Zdenci Brodski, Živike. Za Sl. Brod i Požegu bio je obrađen 151 pokretni predmet, 109 nepokretnih objekata, izrađeno je 288 arhitektonskih skica, snimljeno je 1.015 fotografija. Za vrijeme akcije otkupljeno je 126 predmeta za etnografsku zbirku Muzeja Brodskog Posavlja.

7 Bešinci, Biškupci, Bratuljevci, Buče Brodsko, Bzenica, Cerovac Jakšićki, Češljakovci, Djedina Rijeka, Doljanci, Doljanovci, Golo Brdo, Jaguplije, Kadanovci, Kaptol, Koprivnica Požeška (Požeška Koprivnica), Kutjevo, Novi Mihaljevci, Pleternica, Podgorje Požeško, Poljanska, Potočani Požeški, Radovanci, Ratkovica, Ruševo, Skenderovci, Smoljanovci, Sovski Dol, Stražeman, Sulkovci, Trenkovo, Tulnik, Velika, Venje, Vetovo, Vrhovci Gradski, Zagrađe.

8 Brtonigla, Čepić, Grožnjan, Ivan, Karšete, Kaštel, Katunari, Lucija, Markovac, Merišće, Momjan, Oprtalj (više naselja), Šorgi.

9 Igrane, Katuni, Lokva, Marušići, Mimice, Pisak, Podgrađe, Skočibe, Slime.

10 Donje Sitno, Gornje Sitno, Kotlenice, Podstrana, Srinjine, Žrnovnica (vidi i pod Poljica (Split) 1977.-1978.).

11 Banići, Čepikuće, Doli, Đonta Doli, Imotica, Kotezi, Kručica, Lisac, Mali Voz, Ošlje, Podgora, Podimoć, Slano, Smokovljani, Stupa, Štedrica, Točionik, Topolo, Trnovica, Visočani, Zaton Doli, Zaton Gornji.

12 Brbinj, Zaglav, Žman.

13 Kruševo, Zelengrad.

1975.	ROS	Novska ¹⁴	2
		Daruvar ¹⁵	3
	RRI	Buzet ¹⁶	13
1975.-1978.	RST	Makarska ¹⁷	17
		Poljica (Omiš) ¹⁸	6
	RZG	Klanjec ¹⁹	16
		Gospić ²⁰	10
		Zaprešić ²¹	
	ZZD	Olib	
		Silba	
		Premuda	
1976.	ROS	Podravska Slatina ²²	9
		Virovitica ²³	9
		Orahovica ²⁴	10
		Korenica, Gračac ²⁵	13
	ZZD	Zadar (otoci Ugljan i Vrgada) ²⁶	5
1976.-1978.	RRI	Pazin ²⁷	5
1976.-1977.		Labin ²⁸	8
1977.	RZG	Otočac ²⁹	2
		Čakovec ³⁰	16
	ZDU	Dubrovnik	
	RST	Poljica (Split) ³¹	2

.....
14 Drenov Bok, Krapje.

15 Daruvar, Končanica, Rijeka Batinjska.

16 Brest, Brgudac, Dane, Jelovice, Klenovščak, Kras, Kropinjak, Lanišće, Podgaće, Prapoće, Račja Vas, Rašpor, Slum, Trstenik, Vodice.

17 Bast, Baška Voda, Donja Brela, Drašnice, Drvenik, Gornje Igrane, Gornji Tučepi, Igrane, Krvavica, Makar, Makarska, Marušići, Podgora, Tučepi, Veliko Brdo, Zaostrog, Živogošće.

18 Duće, Gata, Kostanje, Smolonje, Zakućac, Zvečanje.

19 Bobovec, Brezakovec, Dol Klanječki, Donji Škrnik, Gredice, Kačkovac, Kladnik, Kumrovec, Lukavec Klanječki, Miljana, Movrač, Plavić, Poljana Sutlanska, Ravno Brezje, Risvica, Zagorska Sela, tekst „Kroz sela Hrvatskog zagorja“ (ing. Jelinek).

20 Aleksinica, Brušani, Jadovno, Kaluđerovac, Kaniža, Mala Plana, Pazariški Bakovac, Rastoka, Smiljan, Trnovac.

21 Bobovec Rozganski; Dubravica.

22 Bakić, Bistrica, Donje Bazje, Gornji Miholjac, Medinci, Sladojevci, Sopje, Vaška, Vranješevci.

23 Borova Suhopoljska, Brezovica (Stara Brezovica), Detkovac, Gradi-na, Jasenaš, Karađorđevo Gradinsko, Korija, Rušani, Špišić Bukovica.

24 Crkvari, Crnac, Duzluk, Humljani, Nova Jošava, Orahovica, Slavon-ske Bare, Stara Jošava, Sumede, Zdenci.

25 Breštane, Bunić, Gumno Popločano, Krbavica, Ličko Cerje, Lovi-nac, Mazin, Podlapača, Poljana Cerjanska, Ričice, Sveti Rok, Štikada, Tolić.

26 Lukoran, Poljana, Preko, Sutomišćica, Vrgada.

27 Brest pod Učkom, Dolenja Vas, Lupoglav, Semić, Vranja.

28 Jasenovik, Kozljak, Kršan, Nova Vas, Plomin, Šušnjevica, Vozilići, Zagorje (Plominsko).

29 Kuterevo, Sinac.

30 Črečan, Čukovec, Donja Dubrava, Donji Mihaljevec, Donji Vid-ovec, Draškovec, Gardinovec, Grabrovnjak, Hodošan, Marija na Muri, Martin na Muri, Prelog, Selnica, Strelec, Turčiče, Zasadbreg.

31 Podstrana, Žrnovnica.

	RRI	Opatija ³²	9
		Ploče ³³	3
	RZG	Vrbovsko ³⁴	7
		Duga Resa ³⁵	5
		Karlovac ³⁶	7
		Petrinja ³⁷	2
	ROS	Našice ³⁸	23
	ROS	Đakovo ³⁹	20
1977. i 1999.g.	ROS	Nova Gradiška ⁴⁰	26
1979. i 1977.g.	ROS	Pakrac ⁴¹	9
1975. i 1977.g.	ROS	Grubišno Polje ⁴²	16
1981., i 1977.	RST	Omiš	8
	ROS	Slavonska Požega ⁴³	36
		Kutina ⁴⁴	8
		Garešnica ⁴⁵	5
		Čazma ⁴⁶	3

32 Brdce, Dobreč, Lipa, Poljane, Rukavac, Vele Mune, Veprinac, Zvoneće, Žejane.

33 Brist, Podaca, Zaostrog.

34 U Gorskom kotaru je izvršena osnovna evidencija, pregled terena na području općine Vrbovsko u seoskim naseljima Blaževci, Klanac, Lukovdol, Moravice, Štefanci, Vrbovsko, Zapeč.

35 Gornje Prilišće, Jarče Polje, Skukani, Straža, Vukova Gorica.

36 Blatnica Pokupska, Donja Kupčina, Kamensko, Lazina, Mrzljaki Draganički, Rečica, Šišljavić, Vukmanić.

37 Brest Pokupski, Hrastovica.

38 Bokšić, Budimci, Ceremošnjak, Donja Motičina, Feričanci, Gazije, Gornja Motičina, Granice, Klokočevci, Koška, Martin, Našice, Niza, Ostrošinci, Podgorač, Poganovci, Pribiševci, Razbojište, Seona, Stipanovci, Sušina, Šaptinovci, Vukojevci. Za vrijeme akcije otkupljivani su predmeti za etnografsku zbirku Zavičajnog Muzeja Našice.

39 Bračevci, Breznica Đakovačka, Buče Gorjansko, Dragotin, Forkuševci, Gašinci, Kešinci, Kondrić, Koritna, Kućanci Đakovački, Lapovci, Mrzović, Musić, Novi Perković, Potnjani, Preslatinci, Strizivojna, Svetoblažje, Viškovci, Vrbica. Za vrijeme akcije otkupljen je 91 predmet za etnografsku zbirku Muzeja Đakovštine.

40 Adžamovci, Bačin Dol, Baničevac, Brđani (Rešetarski), Cernik, Davor, Dolina, Donji Bogičevci, Donji Lipovac, Donji Varoš, Dubovac, Gorice, Gornji Lipovac, Gornji Varoš, Mačkovac, Magić Mala, Nova Gradiška, Opatovac, Orubica, Podvrško, Seoce, Siče, Srednji Lipovac, Šagovina Cernička, Štivica, Uskoci. Uz građu uvršten je elaborat Novogradiškog Posavina iz 1999. godine i nekoliko novinskih članaka o novogradiškim obrtima i svilgojstvu.

41 Brekinjska, Donja Obrijež, Gaj, Gornja Šumetlica, Livađani, Marino Selo, Omanovac, Toranj, Veliki Banovac.

42 Cremušina, Donja Kovačica, Dražica, Grbavac, Grubišno Polje, Mala Barna, Mala Jasenovača, Mala Pisanica, Mali Grđevac, Pavlovac, Topolovica, Trojeglava Rašenička, Velika Barna, Velika Dapčevica, Veliki Grđevac, Zrinska.

43 Bešinci, Bišupci, Bratuljevci, Buče Brodsko, Bzenica, Cerovac Jakšićki, Česljakovci, Djedina Rijeka, Doljanci, Doljanovci, Golo Brdo, Jaguplije, Kadanovci, Kaptol, Koprivnica Požeška (Požeška Koprivnica), Kutjevo, Novi Mihaljevci, Pleternica, Podgorje Požeško, Poljanska, Potočani Požeški, Radovanci, Ratkovica, Ruševo, Skenderovci, Smoljanovci, Sovski Dol, Stražeman, Sulkovci, Trenkovo, Tulnik, Velika, Venje, Vetovo, Vrhovci Gradski, Zagrade.

44 Donja Gračenica, Krivaj, Kutina, Kutinsko Selo, Osekovo, Potok, Repušnica, Voloder.

45 Berek, Kajgana, Klokočevac, Šimljanica, Tomašica.

46 Ivanska, Laminac, Vagovina.

1983.	RZG	Ozalj ⁴⁷	18
1984., 1980.g.	RST	Imotski ⁴⁸	14
	ROS	Beli Manastir ⁴⁹	19
1985.	RZG	Samobor ⁵⁰	17
		Sesvete ⁵¹	37
	ZZD	Benkovac ⁵²	11
1985., 1988.g.	RST	Brač ⁵³	24
1986.	RZG	Dvor na Uni ⁵⁴	19
1987.	RZG	Kostajnica ⁵⁵	21
1988.	RZZSKH	Knin ⁵⁶	21
	RRI	Cres-Lošinj ⁵⁷	9
	RZG	Varaždin ⁵⁸	10
	RZZSKH	Glina ⁵⁹	19

.....

47 Brlag Ozaljski, Grandić Breg, Grdun, Griče, Hodinci (Hodinac), Jarnevići, Jasenovica, Jaškovo, Lukinić Draga, Mali Erjavec, Martinski Vrh, Polje Ozaljsko, Slapno (Žugčeva Gorica), Sršići (Seršić), Tomašnica, Vrhovac, Zaluka Lipnička, Žakanje.

48 Aržano, Biokovsko Selo, Biorine, Dobranje, Donji Vinjani, Gornji Vinjani, Imotski, Kamenmost, Lokvičić, Medovdolac, Opanci (Lovreč?), Ričica, Veliki Svib, Zmijavci.

49 Baranja, Baranjsko Petrovo Selo, Batina, Belje, Branjina, Draž, Duboševica, Gajić, Karanac, Kopačevo, Kotlina, Luč, Lug, Petlovac, Suza, Topolje, Torjanci, Vardarac, Zmajevac.

50 Cerovica, Dragonoš, Golubići, Gornja Vas, Jarušje, Konščica, Molvice, Noršić Selo, Novo Selo, Osredak Stojdraški, Osunja, Poklek, Samobor, Sječevac, Šipački Breg, Tisovac Žumberački, Višnjevci Podvrški.

51 Adamovec, Belovar, Blaguša, Brestje, Budenec, Cerje, Donja Glavnica, Drenčec, Dumovec, Đurđekovac, Gajec, Glavnička, Goranec, Gornja Glavnica, Grčaki, Jesenovec, Kašina, Kašinska Sopnica (Gornja), Kobiljak, Kraljevački Novaki, Kučilovina, Lužan, Markovo Polje, Moravče, Novoselec, Planina Donja, Planina Gornja, Popovec, Prepuštovec, Sesvete, Sesvetska sela, Sesvetski Kraljevac, Šašinovec, Šimunčevac, Vugrovec, Vurnovec, Žerjavinec.

52 Brgrad, Bruška, Buković, Donje Ceranje, Donji Karin, Korlat, Kula Atlagić, Lisičić, Parčić, Prović, Tinj.

53 Bakotin dolac, Bobovišće na moru, Bol, Brač, Dol, Donji Humac, Dračevica, Gornji Humac, Ložišće, Milna, Mirca, Murvica, Nerežišće, Novo selo, Osridke, Postire, Povlja, Praznice, Selca, Splitska, Sumartin, Sutivan, Škip.

54 Brđani Šamarički (Zrinski Brđani), Bujinja, Donji Javoranj, Donji Žirovac, Gorička, Gornja Stupnica, Gornji Žirovac, Javnica, Komora, Kotarani, Kozibrod, Lotine, Ljeskovac, Majdan, Nožinići, Riječani Bujinjski, Švrakarica, Unčani, Zut.

55 Babina Rijeka, Borojevići, Cerovljani, Donji Bjelavac, Dubica, Graboštani, Hrastovac Donji i Gornji, Komogovina, Kostajnica, Kostajnički Majur, Kostreši Bjelovački (Kostreši Bjeločki), Kostrići, Lovča (Gornja, Srednja i Donja), Mečenčani, Meminska, Mračaj, Selište Kostajničko, Slabinja, Utolica, Velešnja Gornja i Donja, Živaja.

56 Biovičino selo, Biskupija, Cetina, Civiljane, Donje Selo, Donji Radljevac, Golubić, Kijevo, Kistanje, Kolašac, Modrino Selo, Mokro Polje, Nunići, Orlić, Plavno, Polača, Ramljane, Riđane, Uzdolje, Varivode, Vrbnik.

57 Beli, Filozići, Ivanje, Lubenice, Niska, Pernat, Predošćica, Sveti Petar, Zbičina.

58 Bartolovec, Imbrijovec Jelžabetski, Jakopovec, Jalžabet, Kelemen, Novakovec, Štefanec Bartolovečki, Trnovec, Vinica, Zamlaka.

59 Bijele vode, Buzeta, Dabrina, Dolnjaki, Donje Selište, Donji Klasnić, Dragotina, Drenovac, Glina, Gornje Taborište, Hajtić, Klasnić, Novo Glinsko Selo, Prijeka, Ravno Rašće, Roviška, Svracića, Veliki Oblaj, Viduševac.

1989.	RZG	Gračac ⁶⁰	22
	ZDU	Konavle ⁶¹	11
1990.	RST	Hvar ⁶²	6
	RZG	Novska ⁶³	16
	ZŠI	Kornati (Šibenik)	
1991.	RZG	Lonjsko polje (Sisak) ⁶⁴	10
1992.	RRI	Labinština	
1994.	ROS	Vinkovci ⁶⁵	12
1995.	RRI	Mrkopalj, Fužine, Ravna Gora	
1996.		Ludbreg ⁶⁶	7
1997.	RRI	NP Risnjak ⁶⁷	
	ZŠI	Drniš, Ružić, Oklaj, Unešić ⁶⁸	14
1998./99.	RZG	Otočac (Sinac, Kuterevo)	2
	RRI	Brod Moravice ⁶⁹	16
	ZŠI	Primošten	
	ZDU	Korčula ⁷⁰	5
	RRI	Ćićarija (Buzet), Tinjan	13
	Uprava	Starigrad-Paklenica ⁷¹	2
2000.	ZDU	Pelješac ⁷²	9

60 Bruvno, Cerje, Deringaj, Donja Ploča, Donje Gubavčevo, Glogovo, Gornja Ploča, Gračac, Gubavčevo Polje, Ličko Cerje, Lovinac, Mazin, Nadvrelo, Otrič, Rastićevo, Ričice, Rudopolje Bruvanjsko, Seline, Sveti Rok, Štikada, Tomingaj, Velika Popina.

61 Brotnice, Dunave Krajnje, Komaji, Kuna Konavoska, Lovorno, Pločice, Polje, Poljice, Popovići, Pridvorje, Vitaljina.

62 Bogomolje, Brusje, Gdinj, Hvar, Velo Grablje, Vrboska.

63 Borovac, Brezovac, Jasenovac, Košutarica, Kozarice, Krivaj, Lovska, Piljenice, Plesmo, Puska, Rađenovci, Rajčići, Stara Subocka, Stari Grabovac, Uštica, Velika Kraljeva.

64 Čigoč, Gušće, Krapje, Kratečko, Lonja, Malo Svinjičko, Mužilovčica, Suvoj, Svinjičko (građa je i pod općinama Sisak i Glina, a registrator Lonjsko polje ima broj 36).

65 Andrijaševci, Ivankovo, Komletinci, Novi Mikanovci, Nuštar, Otok, Privlaka, Prkovci, Retkovci, Rokovci, Stari Mikanovci, Vođinci.

66 Bolfan, Čukovec, Komarnica, Križovljan, Ludbreg, Mali Bukovec, Martinić.

67 Begovo Razdolje, Belo Selo, Benkovac Fužinski, Crni Lug, Čabar, Donji Požar, Gašparci, Gerovo, Gornji Okrug Razloški, Gorski kotar (općenito), Grbajel, Guče Selo, Gusti Laz, Iševnica, Kalić, Kuželj, Leska, Mali Lug, Malo Selo, Mrkopalj, Podgora, Radočaj, Razloge, Sedalci, Srednja Krašićevica, Stara Sušica, Stari Laz, Sunger, Tršće, Turke, Velika Lešnica, Zakrajci, Zamost.

68 Čvrljevo, Donji Vlaići, Ljubostinje, Miljevci, Mirlović Polje, Oklaj, Otavice, Pakovo selo, Parčić, Planjane, Razvođe, Siverić, Vinovo Gornje, Žitnić.

69 Donji Šajin, Donji Šehovac, Goliki, Gornji Šajin, Gornji Šehovac, Klepeće selo, Kuti, Male Drage, Moravička Sela, Nove Hiže, Podgorani, Razdrto, Šimatovo, Velike Drage, Zavrh, Zdolanci.

70 Blato, Brna, Smokvica, Viganj, Žrnovo.

71 NP Paklenica (mlinovi), Bucići, Jurline, Mala Paklenica, Marasovići.

72 Borak, Borje, Gurića selo, Kuna, Oskorušno, Podbuče, Podgorje, Postup, Županje selo.

	RRI	Senj ⁷³	18
	RRI	Oprtalj ⁷⁴	9
2001.	Uprava	Vukovarski ravnjak ⁷⁵	12
2001.	Uprava	Vis, Komiža ⁷⁶	17
2001.	Uprava	Desinić ⁷⁷	7
2003.	Uprava	Lastovo ⁷⁸	5
2004.	Uprava	Premuda (Zadar) ⁷⁹	1

Uz građu razvrstanu po naseljima i općinama dostupna je i nerazvrstana građa objedinjena po slijedećim temama:

Nepokretna baština: Naselja, Opće karakteristike (5 registratora), Konstruktivni elementi graditeljstva (1 registrator), Sakralna arhitektura (1 registrator), Prizemnice (6 registratora), Kamene katnice (6 registratora), Trijemovi, stubišta, ulazi (2 registratora), Vrata, prozori (2 registratora), Dimnjaci (1 registrator), Interijeri, datacije (1 registrator), Krušne peći, ognjišta, kuhinje (2 registratora), Gospodarski objekti (7 registratora), Mlinovi (1 registrator), Ugljenare (1 registrator), Ambari (5 registratora), Kijeri (1 registrator), Bunari, zdenci, cisterne (1 registrator), Okućnice (4 registratora), Ograde (1 registrator), Putevi (1 registrator), Grubišno polje, Tradicijsko graditeljstvo (1 registrator).

Pokretna baština: Kućni inventar (4 registratora), Škrinje (1 registrator), Posude, metalne, drvene, kamene, od tikve (1 registrator), Drvene posude (2 registratora), Drveni predmeti (1 registrator), Lončarstvo (4 registratora), Košarstvo (1 registrator), Muzički instrumenti (1 registrator), Tekstilno rukotvorstvo (10 registratora), Nošnje, tkanja, vezovi (1 registrator), Prijevozna sredstva, oprema za životinje (1 registrator), Orače sprave i pomagala (2 registratora), Lov i ribolov (1 registrator), Pčelarstvo (1 registrator), Alati (2 registratora), Pokretni inventar (3 registratora), Razno (3 registratora), Dopisi, sastanci, ugovori, upute, upitnice, uvjerenja, razno (3 registratora dokumenata vezanih u etno akciju).

MOGUĆNOSTI I PRIMJER OBRADE GRAĐE

Primjer obrade građe prikupljene etnološkom akcijom „Istraživanje i fiksiranje stanja etnoloških spomenika u cilju prikupljanja dokumentacije i proučavanja mogućnosti

73 Biljevine, Francikovac, Gornji Zagon, Jablanac, Klaričevac, Krasno, Krivi Put, Lopci, Lukovo, Mirovo, Mrzli Dol, Pandore, Rakita, Seline, Senj, Turinski Krč, Velike Brisnice, Volarice Donje i Gornje.

74 Balini, Čabrnica, Kavi, Laganiši, Oprtalj (više naselja), Šorgi, Vižintini, Zrenj, Žnjidarići.

75 Bapska, Berak, Bokšić, Čakovci, Ilača, Lovas, Mikluševci, Petrovci, Sotin, Svinjarevci, Tompojevci, Tovarnik.

76 Biševo, Borovik, Brgujac, Dračevo Polje, Komiža, Kostirna, Marinje Zemlje, Oključna, Plisko Polje, Podhumlje, Podselje, Podstražje, Podšpilje, Rukavac, Sveti Andrija (Svetac), Vis, Žena Glava.

77 Desinić, Donji Zbilj, Gostenje, Jalšovec, Ravnice, Šimunci, Velika Horvatska.

78 Dvorna Luka, Lastovo, Pušćet, Zace, Zaklopatica.

79 Premuda.

2 Bukevje, ekipa istraživača u parku kurije Zlatarić (foto: N. Vranić, 1972.)

Bukevje, team of researches in the park of curia Zlatarić (photo: N. Vranić, 1972.)

njihove zaštite na području SR Hrvatske“ napravljen je prema rezultatima prve etnološke akcije RZZSKH na području ondašnjih granica općine Velika Gorica koja se prostire jugoistočno od Zagreba između rijeka Save i Kupe. Akcija je trajala od 21. kolovoza do 6. rujna 1972. godine i imala je eksperimentalni karakter. Ekipa je bila sastavljena od 9 članova: etnologa-konzervatora Marije Gamulin⁸⁰ koja je bila voditeljica ove akcije, fotografa Nikole Vranića⁸¹, ravnateljice Muzeja Turopolja u Velikoj Gorici Višnje Huzjak⁸², Vitomira Belaja⁸³ koji je tada bio asistent na Odsjeku za

etnologiju FF-a u Zagrebu, studenata i apsolvirani etnologije Nade Duić⁸⁴, Milivoja Šopa, Ljiljane Lauš, Milje Cvikić te studentice arhitekture Terezije Mirković. Fotografije⁸⁵ su snimali Nikola Vranić, Vitomir Belaj i Višnja Huzjak. Marija Gamulin opisivala je i bilježila podatke o nepokretnoj⁸⁶ kulturnoj baštini, Višnja Huzjak bilježila je pokretnu baštinu i ispitivala kazivače za opće podatke o selima, a studenti su većinom evidentirali predmete na terenu (sl. 2).

S područja ove općine obrađena su 24 sela: Bukevje, Bukovčak, Cvetković Brdo, Donji Hruševac, Drenje Ščitarjevsko, Drnek, Gustelnica, Jerebić, Kozjača, Kuće, Lijevi Štefanki, Lukinić Brdo, Mraclin, Novo Čiče,

80 Marija Gamulin Rečaj, prof. (Jelsa, 12. 12. 1919. - Zagreb, 4. 2. 2010.) radila je u RZZSKH od 1961. pa do umirovljenja. Inicirala je i vodila ovu etnografsku akciju.

81 Nikola Nino Vranić (Bileća 7. 4. 1933. - Zagreb, 26. 10. 2012.). Službujući u RZZSKH od 1954.-1989. svojim je fotoaparatom dokumentirao impozantan broj hrvatskih kulturnih spomenika. Opremio je mnogobrojne kataloge i monografije, a 1986. objavio je fotomonografiju *Krajolici*.

82 Višnja Huzjak, prof., rođena je u Podgoraču 18. 6. 1931. Od 1961. do 1995. bila je ravnateljica Muzeja Turopolja u Velikoj Gorici. Obogativši fondus muzeja, samostalno ili u suradnji postavila je mnogobrojne izložbe. Objavljivala je priloge o običajima, graditeljstvu, povijesti i kulturnim spomenicima velikogoričkog kraja te surađivala u mnogobrojnim tematskim emisijama HRT-a.

83 Prof. dr. sc. Vitomir Belaj (Maribor 8. 11. 1937. - Zagreb 19. 8. 2023.) Diplomirao je 1961. godine etnologiju i germanistiku na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, 1966. stekao je znanstveni stupanj magistra znanosti a 1979. obranio je doktorsku disertaciju. Od 1970. do umirovljenja radio je na Odsjeku za etnologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

84 Mr. sc. Nada P. Duić Kowalsky (Vinkovci, 29. 6. 1946. - Zagreb, 13. 7. 2013.), povjesničarka umjetnosti, etnologinja i konzervatorica. Magistarski rad *Oblici zaštite narodnog graditeljstva u SR Hrvatskoj* obranila je 1981.

85 Fotografije snimljene tijekom akcije nalaze se i u Fototeci kulturne baštine MKM.

86 Iscrpni podaci o narodnom graditeljstvu koje je u ovoj akciji zabilježila Marija Gamulin bilježe tradicionalni raspored, nazive i organizaciju stambenih i gospodarskih objekata, građevne i pokrovne materijale te tehnike gradnje. Među referatima sa 29. savjetovanja udruženja Aribetskreises für Hausforschung održanog 29. 8. - 1. 9. 1978. u Zagrebu, a objavljenim 1978. u zborniku *Tradicionalna stambena kuća (povijesni, etnološki i prostorni aspekti) u zapadnom području SR Hrvatske*, nalazi se i referat Nade Duić i Zorice Šimunović *Tipologija narodnog graditeljstva Turopolja, Gornje Posavine i Donjeg Pokuplja* (str. 11-32). Podaci za referat, između ostalih, uzeti su upravo iz ove građe.

3 Bukevje kbr. 158; krevet *postel* prekriven ukrasnim prekrivačem *plaet* (foto: N. Vranić, 1972.)

Bukevje No. 158; bed *postel* covered with a decorative blanket *plaet* (photo: N. Vranić, 1972.)

Ribnica, Ruča, Sasi, Strezojevo, Suša, Šćitarjevo, Veleševac, Vukomerić, Vukovina (samo fotografije).

Zabilježeno stanje na terenu dalo je osnovni uvid u očuvanost, ugroženost i gustoću javljanja pojedinih pojava hrvatske narodne baštine, a ujedno je i zadnje sustavno etnološko terensko istraživanje takve vrste.

BUKEVJE

Prikupljena je dokumentacija za ukupno 26 nepokretnih objekata tradicijskog graditeljstva stambene i gospodarske namjene i oko 110 pokretnih predmeta⁸⁷, izrađeno je 9 arhitektonskih skica i 86 fotografija.

Evidentirani pokretni objekti:

Kuhinjski inventar: 1 klupa obična i 4 klupe *premetače* s pomičnim naslonom; 5 stolica s naslonom i bez njega; 1 polica za posuđe; 1 kutni ormarić; 4 *grovače*, drvene posude za oblikovanje i miješenje tijesta za kruh; 2 ribeža; 4 čupa, zemljane posude raznih namjena (držanje mlijeka, masti i slično); 1 *digajna* za gibanice; 1 korito za meso

Sobni inventar: 1 krevet (sl. 3); 14 škrinja za ruho, od toga zabilježeno da su 3 škrinje s ravnim pokrovom (mlađi tip škrinja), 3 sa sedlastim pokrovom (stariji tip škrinja) i 2 škrinje zvane *ladica*; 1 kolijevka; 1 stolnjak; 1 plahta *plaet*; 1 prekrivač *koperta*; 2 jastučnice; 1 *kvačica* za vješanje *rubacha*

Ostali kućni inventar: 2 valjka za ravnanje (glačanje) odjeće, *pralka za gladiti*; 1 košara; 1 stolac za pašu; 1 okvir

⁸⁷ Broj predmeta često je evidentiran kao *nekoliko* pa se ne zna točan broj

za vezenje *tragle*; 1 *sluga*, pomagalo za skidanje čizama; 2 *smetaljke* za smeće

Pribor za krušnu peć: 4 *lopara* i *greblica*

Prerada mlijeka: 1 *stepica* za izradu maslaca

Pribor za preradu lana i konoplje⁸⁸: 2 preslice; 3 snovače; 4 vitla; 3 sukača; 3 trlice; 4 tkalačka stana; 1 rilj; 3 kolovrata; 1 stupa; 2 grebena; 1 *rašek*

Dijelovi ženske narodne nošnje⁸⁹: 3 *oplečja*; 3 suknje *rubache*; 3 pregače *zaslon*, *diganjka*; 1 prsluk *lajbek*; 3 kompleta ženskih nošnji

Vinogradarstvo: 1 koš za cijedenje mošta; 1 *brenda* za nošenje grožđa; 1 bačvica *beden*

Ostali alati, sprave i oprema: 1 *skoblica* za dubenje drvenih korita; 1 *vitlić* za pletenje užadi od konoplje; 2 lopatice *vejaček* za grabljenje žita; 1 brana

Drvene ograde: 1 ograda od hrastovih stupova

Evidentirani nepokretni objekti:

10 drvenih stambenih prizemnica; 11 drvenih stambenih katnica *čardak*; 2 kurije; 2 ljetne kuhinje *kuvarne*; 1 zdenac

BUKOVČAK

Opći podaci o selu zabilježeni su prema slijedećim pitanjima: Broj kuća, Broj domaćinstava, Broj stanovnika, Tip naselja, Stanovništvo, Porodica, Objekti javnog značaja, Ekonomika, Nazivi dijelova sela, Porodice, Vrste objekata, Sijanje lana i konoplje, Pečenje kruha, Preše za prešanje grožđa, Običaji. Akcijom je prikupljena dokumentacija za ukupno 19 nepokretnih objekata tradicijskog graditeljstva, 148 pokretnih predmeta, izrađeno je 9 arhitektonskih skica, 1 crtež i 65 fotografija.

Evidentirani pokretni objekti:

Kuhinjski inventar: 1 klupa s naslonom; 4 stola; 3 stolice; 2 *zdelnjaka*, police za zdjele; 2 zidna ormarića; 1 zidana kuhinjska peć; 6 *grovača*, drvenih posude za oblikovanje kruha; 1 korito za miješenje tijesta za kruh; 1 ribež; 3 glinena lonca; 1 metalni lonac za kuhanje na ognjištu; 1 *stucka*, čup za vodu, 1 tikvica za vodu, 1 korito za pranje

Sobni inventar: 2 kreveta *postela*; 30 škrinja za ruho; 2 ormara; 2 kolijevke; 1 stolnjak; 2 prekrivača za krevet; 4 ručnika; 1 blagoslovljena grančica *drnek*; 1 zidni sat

⁸⁸ Lan i konoplja se beru i suše u lipnju nakon cvatnje. Postupak skidanja sjemenki lana sa stabljike obavlja se drvenim češljem (kasnije metalnim) *rilj*. Stabljike konoplje se ne *riljaju* već stupaju na nožnoj stupi. Pozder se dalje čisti pomoću *trlice* i *grebena* i priprema za predenje pomoću preslice i vretena ili kolovrata. Na *rašku*, *mahalu* pređa se slaže kako bi se mogla oprati i pariti da izbijeli. Na *vitlu*, *vitliću* se predena namataju u klupka i tako su spremna za snovanje i prenošenje na tkalački stan koji je u ovim krajevima horizontalan

⁸⁹ Tradicionalni dijelovi ženskog ruha su suknja *rubacha*, pregača *fertun*, *zaslen* i bluza sa širokim rukavima *oplečje* ili košulja sa uskim rukavima zvana švabica. Nakon vjenčanja počele su nositi ukrašena oglavlja koja se u Turopolju nazivaju *poculica* a u Posavini (*h*)*albica*. Preko oglavlja nosila se je i četvrtasta marama *peča* načinjena od domaćeg platna. Krajevi *peče* različito su se vezali, ovisno o prigodi

4 Cvetković Brdo kbr. 9; preslica (foto: N. Vranić, 1972.)
Cvetković Brdo No. 9; the distaff (photo: N. Vranić, 1972)

5 Donji Hruševac kbr. 13; križevi od kose i voska vezani uz običaj štriganog kumstva (foto: N. Vranić, 1972.)
Donji Hruševac No. 13; crosses of hair and wax connected with the custom of štrigano kumstvo (photo: N. Vranić, 1972)

Ostali kućni inventar: 6 žrvanja žrne; 1 rešle, rašljasti kolac za sušenje ćupova

Prerada mlijeka: 2 maslenke, posude za izradu maslaca; 1 sirna zdelica za oblikovanje sira; 1 sirnica, košara za sušenje sira

Pčelarstvo: 3 drvene košnice; 3 pletene košnice; 1 pčelinjak; 1 kupovna vrcalica za med

Košaraštvo: 1 vaganec, košara za držanje kruha; 1 koš za travu; 1 košara za nošenje tereta na glavi; 2 nasejača, košare za sijanje

Vinogradarstvo: 5 preša za prešanje grožđa; 1 bačvica barilček, lagvić; 1 beden, bačva za tiještenje grožđa; 1 brenta za nošenje grožđa; 1 lajt; 1 voža

Voćarstvo: 1 drveni bat za tiještenje jabuka; 1 drveni lopar za tiještenje šljiva; 1 rašlje za tiještenje šljiva

Pribor za preradu lana i konoplje: 4 preslice; 1 daska za snovanje šprehlica; 3 vitla; 3 sukala; 1 trlica; 2 tkalačka stana; 2 kolovrata; 1 stupa; 1 greben; 4 raška

Dijelovi ženske narodne nošnje: 2 suknje rubače; 1 pregača fertun; 1 peča; 1 ženska marama s resama, resanec, rubec; 1 pocul(j)ica, žensko ogjavlje; 1 koraljna ogrlica đund

Ostali alati, sprave i oprema: 1 čekić za žigosanje stabala; 1 pila za piljenje planjki; 1 sjekira; 1 drveni bat za sječu drva; 1 vodor; 1 plug; 1 jaram

Prijevozna sredstva: 1 drvena kola za vuču

Evidentirani nepokretni objekti:

4 drvene stambene prizemnice; 4 drvene stambene prizemnice s okućnicom; 1 gospodarsko dvorište stanje; 1 drvena stambena katnica čardak; 1 ljetna kuhinja kuvarna;

1 zdenac; 4 komore (nekad stambeni a danas gospodarski objekti); 2 krušne peći; 1 klijet za vino

CVETKOVIĆ BRDO

Podatke za tip i nazive sela i zaselaka te za putove sakupila je Višnja Huzjak. Narodne običaje koji su se održali zabilježila je Milja Cvikić (*Naštrigano kumstvo*, Božić, Štefanje, Jurjevo, Filipovo, Ivanje, Bartolovo). Prikupljena je dokumentacija za ukupno 12 nepokretnih objekata tradicijskog graditeljstva, 101 pokretni predmet, izrađeno je 5 arhitektonskih skica i 45 fotografija.

Evidentirani pokretni objekti:

Kuhinjski inventar: 1 klupa s bez naslona; 2 stola; 2 stolice; 2 grovače; 4 korita za miješenje tijesta za kruh; 8 glinenih lonaca za mlijeko; 1 ćup za vodu; 1 ćup za držanje masti; 1 željezno glačalo na žar; 2 korita za ramnjanje haljina

Sobni inventar: 30 škrinja za ruho; 3 prekrivača za krevet, koperta, kober; 1 ručnik; 1 plahta plata

Ostali kućni inventar: 1 ulazna vrata; 1 sito retkoseja; 1 vješalica klinčenica; 1 lopatica vejača

Pribor za krušnu peć: 4 lopara i 2 greblice

Prerada mlijeka: 3 maslenke, stepenke, posude za izradu maslaca

Pribor za preradu lana i konoplje: 5 preslica (sl. 4); 3 vitla; 1 sukač; 2 trlice; 1 tkalački stan; 3 kolovrata; 2 stupe; 4 grebena; 2 raška; 3 vretena

Dijelovi ženske narodne nošnje: 1 žensko ogjavlje poculica s umetkom podrepina

6 Donji Hruševac kbr. 56; kuća s krovom od šopa (foto: N. Vranić, 1972.)

Donji Hruševac No. 56; house with a roof made of straw (photo: N. Vranić, 1972.)

Ostali alati, sprave i oprema: 1 *tesla* za dubenje drvenih korita

Evidentirani nepokretni objekti:

Kapela sv. Roka; 5 drvenih stambenih prizemnica; 4 krušne peći; 1 kovačnica; 1 štagalj

DONJI HRUŠEVEC

Opći podaci o selu ispitani su prema sljedećim pitanjima, Broj kuća, Broj domaćinstava, Broj stanovnika, Tip naselja; Nazivi dijelova sela, Putovi, Stanovništvo, Ograde, Dobivanje vode. Zabilježeni su običaji za Jurjevo, Badnjak i Šišano kumstvo (sl. 5). Prikupljena je dokumentacija za ukupno 25 nepokretnih objekata tradicijskog graditeljstva, 128 pokretnih predmeta, izrađeno je 8 arhitektonskih skica, 3 crteža i 120 fotografija.

Evidentirani pokretni objekti:

Kuhinjski inventar: 9 klupa za sjedenje; 3 stola; 1 stolica; 6 *zdelnaka*; 3 *grovače*; 3 korita za miješenje tijesta za kruh; 3 glinene posude za držanje mlijeka; 1 drvena solnica; 2 *stepice* za maslac; 1 *sirnica*, glinena zdjela za sir

Sobni inventar: 3 kreveta; 1 klupa koja je i dodatak za ležaj; 1 *zikva*; 9 škrinja za ruho; 1 ormar; 1 viseći kutni ormarić; 1 petrolejka; 2 *druga*, dugačke drvene motke za vješanje odjeće; 2 vješalice za *drug*, *klinčenicu* i *kvačicu*; 1 *Božji kut*, kutna polica sa slikama svetaca

Ostali kućni inventar: 3 žrvanja *žrne*; 1 drveni sanduk za sol; 1 *bedniček* za pranje rublja; 1 *hodača*, hodalica za djecu; 1 mišolovka šljopeć; 1 *smetenka* za smeće

Prerada mlijeka: 2 *maslenke*, posude za izradu maslaca; 1 *sirna zdelica* za oblikovanje sira

Košaraštvo: 6 košara za razne namjene; 2 košare za sušenje gljiva; 1 *sirnica*, košara za sušenje sira; 1 *merica*, košarica za mjerenje brašna

Pčelarstvo: 5 drvenih košnica; 6 pletenih košnica omazanih blatom; 6 pletenih košnica omazanih balegom

Vinogradarstvo: 1 *beden*; 1 *lajt*

Pribor za preradu lana i konoplje: 2 preslice; 3 sukača; 1 *vreternica* za zaticanje vretena; 3 tkalačka stana; 1 stupa; 1 greben; 2 raška; 1 rilj; 1 snovača

Dijelovi ženske narodne nošnje: 1 *rubaća*; 1 pregača *fertun*; 1 *oplečje*; 1 *poculica*

Dijelovi muške narodne nošnje: 1 kabanica

Muzički instrumenti: 1 dvojnice *dvojinje*

Ostali alati, sprave i oprema: 3 *smicaljke*, klupe sa stezaljkom; 1 pila za izradu planjki; 1 plug s ornicama; 1 jaram; 2 brane; 1 vršilica *geplin*

Prijevozna sredstva: 1 drvena kola za vuču; 1 drvene saonice *sani*

Evidentirani nepokretni objekti:

Kapela sv. Ivana Krstitelja; 14 drvenih stambenih prizemnica (sl. 6); 1 drvena stambena katnica *čardak*; 1 gospodarsko dvorište; 2 ograde od šiblja; 2 *komore*; 1 *klet* za vino; 1 štala; 1 štagalj; 2 svinjca i kokošinjca; 1 mlaka za napajanje stoke

DRENJE ŠČITARJEVSKO

Opći podaci o naselju istraženi su prema sljedećim pitanjima: Broj kuća, Broj domaćinstava, Broj stanovnika, Tip naselja, Nazivi dijelova sela, Putevi, Stanovništvo, Ograde, Dobivanje vode. Prikupljena je dokumentacija za ukupno 11 nepokretnih objekata tradicijskog graditeljstva, 44

7 Drnek; brana od šiblja na rijeci Savi (foto: N. Vranić, 1972.)
Drnek; the dam of twigs on the river Sava (photo: N. Vranić, 1972)

8 Gustelnica kbr. 38; miješanje kruha u koritu i *grovači* (foto: N. Vranić, 1972.)
Gustelnica No. 38; making bread in trough and *grovača* (photo: N. Vranić, 1972)

pokretnih predmeta, izrađene su 4 arhitektonske skice i 20 fotografija. Napomena jednog od ispitivača glasi: *općenito u ovom selu ima malo pokretnih predmeta jer su većinu otkupili prekupci*

Evidentirani pokretni objekti:

Kuhinjski inventar: 1 stol; 1 stolica; 5 korita za miješenje tijesta za kruh; 2 *stucke* za držanje vode

Sobni inventar: 3 *zikve*; 7 škrinja za ruho; 2 plahte; 1 jastučnica

Ostali kućni inventar: 1 *fićura*, bačva za rakiju; 1 ribež za zelje

Košaraštvo: 1 *sirnica*, košara za sušenje sira

Pribor za preradu lana i konoplje: 1 preslica; 3 tkalačka stana; 2 snovače; 2 vitla; 1 kolovrat; 1 *našvala*, okvir za vezenje

Dijelovi ženske narodne nošnje: 4 *peče*; 1 *poculica*

Ostali alati, sprave i oprema: 1 plug s ornicama; 2 jarma; 1 *veternica*, stroj za vijanje žitarica i graha

Evidentirani nepokretni objekti:

6 drvenih stambenih prizemnica; 1 *komora*; 1 klijet za vino; 1 štala; 1 svinjac; 1 koš za kukuruz

DRNEK

Opći podaci o selu zabilježeni su prema slijedećim pitanjima: Broj kuća, Broj domaćinstava, Broj stanovnika, Tip naselja, Nazivi dijelova sela, Porodice, Vrste objekata u selu, Sijanje lana i konoplje, Pečenje kruha, Nazivi kraja i ljudi,

Nazivi susjednih krajeva, Graditelji drvenih kuća⁹⁰, Običaji, Pjevačice pjesama. Akcijom je prikupljena dokumentacija za ukupno 7 nepokretnih objekata tradicijskog graditeljstva, 121 pokretni predmet, izrađene su 4 arhitektonske skice i 39 fotografija (sl. 7)

Evidentirani pokretni objekti:

Kuhinjski inventar: 2 klupe s naslonom; 2 klupe s pomičnim naslonom; 2 stola; 5 stolaca; 1 zidni ormarić; 1 hodaljka za dijete; 4 *grovače*, *grohače* za kruh; 1 korito za miješenje tijesta za kruh; 1 *stucka*, čup za vodu; 1 *pralka* za gladiti, valjak za ravnanje odjeće; 2 željezne pegle na žar

Sobni inventar: 1 krevet; 11 škrinja za ruho; 2 ormara s ladicama; 1 prekrivač za krevet; 4 plahte (*plaet*, *plata*, *kober*) od kojih se jedna čuva za odar; 1 ručnik koji je služio kao svatovska zastava; 1 *ura* s *batima*

Ostali kućni inventar: 1 drveno korito za napajanje stoke; 3 drvena korita za pranje rublja; 1 drveno korito za meso; 1 drvena posuda za mjerenje žita, *merica od pol vagana* (30 litara); 1 drveni prozor

Košaraštvo: 5 višenamjenskih košara; 1 *sirnica*; košara za sušenje sira

90
90 ...u selima Drneku i Poljani sa bili najpoznatiji graditelji drvenih kuća. U Bukevju je bilo samo nekoliko palira. No u Bukevju su bili vlekići - ljudi koji vleču stanje /prevlače drvene kuće/. Bila je i čitava zadruga koja je vukla stanje - zadruga Turčić. Od njih nema danas više nikoga živog. I obitelj Vujica su vukli stanje i od te porodice ima još živih ljudi. U: Muzej Turropolja [katalog stalnog postava]: etnologija. Velika Gorica, [2007.?, str. 15, naveden je je ispravan naziv koji glasi *stajne* a ne *stanje*.

9 Gustelnica kbr. 42; peć sa pešnjakima (foto: N. Vranić, 1972.)
Gustelnica No. 42; furnace with pešnjaki (photo: N. Vranić, 1972)

10 Gustelnica kbr. 42; žličnjak (foto: N. Vranić, 1972.)
Gustelnica No. 42; spoon rack (photo: N. Vranić, 1972)

Vinogradarstvo: 1 *lakomica*, drveni lijevak za pretakanje; 1 *greštalka*, štap za tiještenje grožđa

Pribor za prerađu lana i konoplje: 3 preslice; 1 stolica za pređenje, *stolec s jamicom*; 1 *deščica* za snovanje; 1 snovača; 4 vitla; 3 sukača; 2 trlice; 5 tkalačkih stanova; 1 kolovrat; 1 stupa; 1 stalak za vretena, *stolčec za vretena*; 1 *stolčec* za snovanje pređe; 1 sito *rešete* za prosijavanje konopljinog sjemenja

Dijelovi ženske narodne nošnje: 7 *rubāča*; 6 *pregača fer-tun, zaslon*; 1 *peča*; 2 *poculice*; 3 *oplečja*; 1 *rekla* i 1 *cabajka*, crni odjevni predmeti za veliku žalost

Dijelovi muške narodne nošnje: 1 *gaće s rojtama*; 1 *rubāča*

Ostali alati, sprave i oprema: 1 plug; 2 jarma; 1 *vejača* za vijanje žita; 1 *vitlic* za pletenje užadi od konoplje

Evidentirani nepokretni objekti:

1 drvena stambena prizemnica; 4 drvene stambene prizemnice s okućnicom; 2 drvene stambene katnice *čardak*

Narodni običaji:

Naštrigavani kum; Velika subota; Uskrs; Zeleni Juraj; Ivanje

GUSTELNICA

Opće podatke o selu također je zabilježila Višnja Huzjak prema pitanjima: Broj kuća, Broj domaćinstava, Broj stanovnika, Tip naselja, Nazivi dijelova sela, Seoski centar, Stanovništvo, Porodice, Vrste objekata, Sijanje lana i konoplje, Pečenje kruha, Razno.

Prikupljena je dokumentacija za ukupno 13 nepokretnih objekata tradicijskog graditeljstva, 81 pokretni predmet, izrađene su 4 arhitektonske skice, 1 crtež i 70 fotografija.

Evidentirani pokretni objekti:

Kuhinjski inventar: 3 stola; 3 stolice; 2 klupe; 1 korito za miješenje tijesta za kruh (sl. 8); 1 *grovača*; 2 *vaganca*, pletene zdjelice za nošenje tijesta u krušnu peć; 1 zemljana posuda za mlijeko; 3 posude za držanje masti; 1 glinena peka; 1 peć za kuhanje i grijanje (sl. 9); 1 polica *zdelnjak*; 1 *žličnjak*, stalak za žlice (sl. 10); 1 *mačenka*, valjak za tijesto

Sobni inventar: 8 škrinja za ruho; 1 ormar; 3 kreveta; 3 zidna ormarića; 1 *drug* za odjeću; 1 plahta; 1 stolnjak *stonica*

Ostali kućni inventar: 1 korito za kolinje; 1 preša za grožđe; 1 štap za lovljenje riba i žaba; 1 *smetalnica*, lopatica za smeće; 6 žrvnjeva

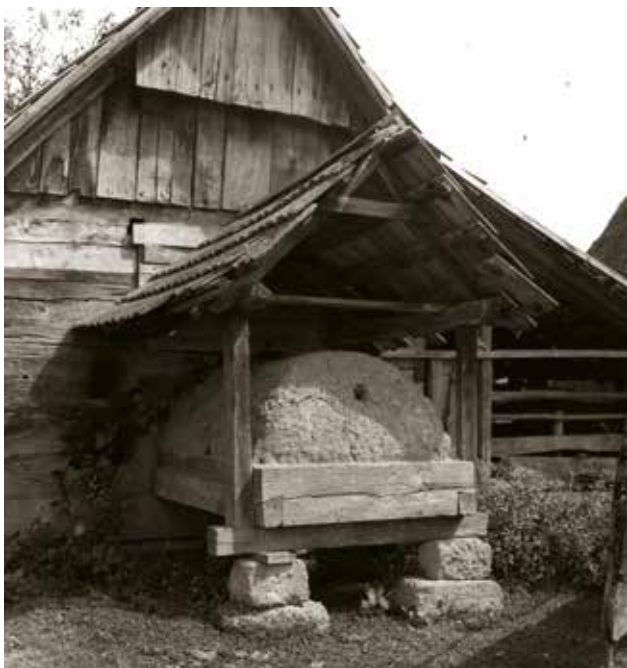
Košaraštvo: 4 *sirnice*; 1 košara za držanje brašna; 1 *ret-koseja*, košarica za sijanje; 1 koš za nošenje krmiva

Pribor za prerađu lana i konoplje: 1 preslica; 1 snovača; 1 vitlo; 2 sukala; 1 rašak; 1 rilj; 1 stupa; 1 trlica

Pčelarstvo: košnice izdubene u drvu; košnice pletene od slame i omazane balegom te one od dasaka, također omazane balegom

Ostali alati, sprave i oprema: 3 pluga s ornica; 2 pluga bez ornica; 1 jaram; 10 brana

Narodni običaji: Šišano kumstvo, *naštrigano kumstvo*

11 Jerebić kbr. 1; krušna peč (foto: N. Vranić, 1972.)
Jerebić No. 1; oven for bread (photo: N. Vranić, 1972)

12 Kozjača kbr. 18; trijem kuće sa košarom za sušenje sira (foto: N. Vranić, 1972.)
Kozjača No. 18; porch of the house with a basket for drying cheese (photo: N. Vranić, 1972)

Evidentirani nepokretni objekti:

Kapela sv. Antuna Padovanskog; 2 drvene stambene prizemnice; 3 gospodarska dvorišta; 2 *komore*; 2 ljetne kuhinje; 1 krušna peč; 1 štala; 1 zdenac

JEREBIĆ

Opći podaci o selu zabilježeni su prema slijedećim pitanjima: Broj kuća, Broj domaćinstava, Broj stanovnika, Tip naselja, Nazivi dijelova sela, Putevi, Prezimana porodica, Vrste objekata u selu, Sijanje lana i konoplje, Pečenje kruha, Krušna peč. Prikupljena je dokumentacija za ukupno 12 nepokretnih objekata tradicijskog graditeljstva, 68 pokretnih predmeta, izrađena je 1 arhitektonska skica i 28 fotografija.

Evidentirani pokretni objekti:

Kuhinjski inventar: 4 stola; 2 klupe; 4 korita za miješenje tijesta za kruh; 2 *grovačice*; 1 *vagančec* za nošenje tijesta u krušnu peč; 2 vrča za mlijeko; 1 *stucka* za vodu; 2 glinene zdjele; 1 metalni lonac za kuhanje na ognjištu; 1 peč za kuhanje i grijanje; 1 valjak za tijesto i *ramnjanje* odjeće; 3 korita za *ramnjanje alinja*, ravnanje haljina; 1 poluga za zatvaranje vrata; 1 žarač; 2 *maslenke* za izradu maslaca sa štapom *tepalkom*

Sobni inventar: 13 škrinja za ruho; 3 *postele*; 1 kutni ormarić; 2 *druga*; 2 prekrivača

Ostali kućni inventar: 1 preša za grožđe; 3 žrvnja žrne;

Košaraštvo: 1 *sirnica*; 1 *rogožar*

Pribor za preradu lana i konoplje: 1 stupa; 1 trlica; 3 tkalačka stana

Ostali alati, sprave i oprema: 2 jarma; 1 brana; 1 *vejača* za vijanje žita; 1 svrdlo za drvo

Prijevozna sredstva: 1 drvene tačke; 1 kola za vuču; 1 saonice *sane*

Evidentirani nepokretni objekti:

8 drvenih stambenih prizemnica; 2 gospodarska dvorišta; 1 ljetna kuhinja; 1 krušna peč (sl. 11)

KOZJAČA

Opći podaci o selu zabilježeni su prema slijedećim pitanjima: Broj kuća, Broj domaćinstava, Broj stanovnika, Tip naselja, Nazivi dijelova sela, Porodice, Vrste objekata u selu, Dobivanje vode, Sijanje lana i konoplje, Pečenje kruha, Ograde, Vinska preša. Prikupljena je dokumentacija za ukupno 33 nepokretna objekta tradicijskog graditeljstva, 59 pokretnih predmeta, izrađene su 2 arhitektonske skice i 48 fotografija (sl. 12).

Evidentirani pokretni objekti:

Kuhinjski inventar: 3 stola; 2 klupe; 1 zidni ormarić za svete slike; 1 *oltarec*, okvir za raspelo; 1 korito za miješenje tijesta za kruh; 1 *nasejač* za držanje brašna; 1 *stucka* za mlijeko; 1 *žbunja*, glinena zdjela za mast; 2 *stepice* za izradu maslaca; 1 drvena *solenka*; 1 *zdelnjak* za posuđe

Sobni inventar: 3 škrinje za ruho; 4 zipke; 1 *drug*; 1 prekrivač *koperta*; 1 jastučnica; 1 plahta; 1 drveni stalak za budilicu; 1 okvir za slike

Ostali kućni inventar: 1 žrvanj

13 Kuće kbr. 89; *retkoseja*, rešet za pročišćavanje žita nakon vršenja (foto: N. Vranić, 1972.)

Kuće No. 89; *retkoseja* for cleaning grains after harvest (photo: N. Vranić, 1972)

14 Kuće kbr. 100; sandučić za nošenje tesarskog alata (foto: N. Vranić, 1972.)

Kuće No. 100; box for carrying carpenter tools (photo: N. Vranić, 1972)

Pčelarstvo: nekoliko slamnatih košnica *koški* i nekoliko košnica pletenih od divlje loze i omazanih blatom

Pribor za prerađu lana i konoplje: 2 preslice; 3 stupe; 1 trlica; 4 tkalačka stana; 2 kolovrata; 1 *kitač*, drveni nož za odvajanje pozdera; 2 vitla; 2 grebena; 1 sukač; 1 *rašek*; 1 *vretenica* za sušenje pređe; 1 *našvavalo*, okvir za vezenje

Dijelovi ženske narodne nošnje: 1 *rubacha*; 3 pregače *fertun*; 1 *peča*; 1 ženska ogrlica *biser*

Ostali alati, sprave i oprema: 1 jaram; nekoliko brana; 1 vodir

Evidentirani nepokretni objekti:

14 drvenih stambenih prizemnica; 2 drvene stambene prizemnice s gospodarskim dvorištem; 1 ljetna kuhinja; 2 krušne peći; 1 gospodarsko dvorište; 1 drvena ograda; 1 svinjac; 1 štala; 1 pčelinjak; desetak malih klijeti *klečica*

KUĆE

Opće podatke o selu, osim Višnje Huzjak, zabilježio je još netko od suradnika i to prema pitanjima: Broj kuća, Broj domaćinstava, Broj stanovnika, Tip naselja, Nazivi dijelova sela, Objekti javnog značaja, Kuća, Stanovništvo, Porodice, Ekonomika, Sijanje lana i konoplje, Pečenje kruha, Obrada drveta, Običaji.

Prikupljena je dokumentacija za ukupno 20 nepokretnih objekata tradicijskog graditeljstva, 63 pokretna predmeta, izrađeno je 12 arhitektonskih skica i 55 fotografija.

Evidentirani pokretni objekti:

Kuhinjski inventar: 2 stola; 4 ormarića za posuđe; 1 glinena zdjela *pekica*; 1 *vaganac*

Sobni inventar: 1 krevet; 7 škrinja za ruho; 3 zipke; 2 *klinčnice*; 1 ukrasni ručnik; 1 plahta *plata*; 1 zidni sat

Ostali kućni inventar: 1 vreća za žito tkana od konoplje; 1 *tunčec*, drvena zdjela za nošenje zrnja stoci i peradi; 2 rešeta *retkoseja* (sl. 13); 1 ribež za kupus; 1 ručna stupa za ječam; 2 *štrtinke*, drvene posude za mjerenje žita (zapremine 15 l); 1 *šurla*, hodalica za djecu

Košaraštvo: 1 košara za razne namjene; 2 *sirne košare*

Pribor za prerađu lana i konoplje: 4 preslice; 1 trlica; 1 tkalački stan; 3 vitla; 2 grebena; 3 sukača; 1 *rašek*; 1 *vreteno*; 1 *vretenica* za sušenje pređe namotane na vretena; 1 *ril*; 1 *traglice*, okvir za vezenje; 1 *kleštrač* za odstranjivanje pozdera

Dijelovi ženske narodne nošnje: 1 *rubacha s kikliščem*; 4 pregače *fertun*

Ostali alati, sprave i oprema: 1 kutija za tesarski alat (sl. 14); 1 blanja

Narodni običaji: *Šišano kumstvo, naštrigavani kum*; Uskrs *Vazem*; Jurjevo; Običaji oko poroda

Evidentirani nepokretni objekti:

Kapela sv. Fabijana i Sebastijana; Drvena katnica – škola; 6 drvenih stambenih prizemnica; 2 drvene stambene prizemnice s gospodarskim dvorištem, 5 *čardaka*; 2 ljetne kuhinje *sokačnice*; 1 krušna peć; 1 gospodarsko dvorište; 1 svinjac

15 Lijevi Štefanki; sak za lovljenje ribe (foto: N. Vranić, 1972.)
Lijevi Štefanki; sak for fishing (photo: N. Vranić, 1972)

16 Lukinić Brdo kbr. 118; stepenice istesane iz jednog komada drveta (foto: N. Vranić, 1972.)

Lukinić Brdo No. 118; stairs from a single piece of wood (photo: N. Vranić, 1972)

LIJEVI ŠTEFANKI

Opći podaci o selu zabilježeni su prema slijedećim pitanjima: Broj kuća, Broj domaćinstava, Broj stanovnika, Tip naselja, Nazivi dijelova sela, Stanovništvo, Porodice. Podatke o tradicijskom gospodarstvu zabilježila je Nada Duić. Prikupljena je dokumentacija za ukupno 15 nepokretnih objekata tradicijskog graditeljstva, 95 pokretnih predmeta, izrađene su 3 arhitektonske skice i 40 fotografija.

Evidentirani pokretni objekti:

Kuhinjski inventar: 2 stola; 1 klupa bez naslona; 1 klupa s naslonom; 1 zidni ormarić; 1 glineni ćup; 1 *stucka* za vodu; 1 drvena zdjela; 1 *maslenka* za izradu maslaca; 1 peč za grijanje i kuhanje

Sobni inventar: 5 kreveta; 18 škrinja za ruho; 2 zipke; 1 zipka za nošenje djece na krštenje; 1 plahta *plata*; 2 *druga*

Ostali kućni inventar: 1 korito za pranje rublja; 1 korito za razne namjene; 1 *ramnač* za *alinje ramnati*; 1 *perenička*, bačva za pranje rublja i izbjeljivanje pređe mješavinom vode i pepela; 1 mlat za mlaćenje graha; 1 mišolovka *škljopec*

Pribor za prerađu lana i konoplje: 6 preslica; 1 trlica; 4 tkalačka stana *tkanica, krosna*; 3 vitla; 1 greben; 4 sukala; 1 rašak; 2 rilja; 3 kolovrata; 3 nožne stupe za stupanje lana i konoplje

Dijelovi ženske narodne nošnje: 1 *rubuća*; 1 pregača

Dijelovi muške narodne nošnje: 2 muška prsluka *lajbeka*

Košaraštvo: 1 košara za sušenje sira

Ribolov: 1 *sak*, mreža za lovljenje riba (sl. 15); 1 *podnimač*

Ostali alati, sprave i oprema: 10 brana; 5 jarmova

Evidentirani nepokretni objekti:

Kapela sv. Jurja; 9 drvenih stambenih prizemnica; 1 ljetna kuhinja; 2 krušne peći; 1 gospodarsko dvorište; 1 seoski mlin

LUKINIĆ BRDO

Opći podaci o selu zabilježeni su prema pitanjima: Broj kuća, Broj domaćinstava, Broj stanovnika, Tip naselja, Nazivi dijelova sela, Stanovništvo, Dobivanje vode, Krušne peći. Prikupljena je dokumentacija za ukupno 40 nepokretnih objekata tradicijskog graditeljstva (sl. 16), preko 300 pokretnih predmeta, izrađeno je 8 arhitektonskih skica, 1 crtež i 76 fotografija.

Evidentirani pokretni objekti:

Kuhinjski inventar: 9 stolova; 5 stolica; 6 zidnih ormarića; 2 kutne police; 2 *zdelnjaka*; 1 *gatrice*, zidni stalak za držanje boca; 2 glinene peke; 2 solenke *tukače*; 3 kutne klupe; 3 klupe bez naslona; 5 korita za miješenje tijesta za kruh; 15 *grovača*; 2 *rka*, tikvice za vodu; 1 drvena žlica; nekoliko glinenih lonaca; 1 metalni lonac za kuhanje na ognjištu; 1 *kebel*, kabao za vodu; 1 *keblinjek*, polica za držanje kabla s vodom; 1 *stucka* za vodu; 9 glinenih posuda za mlijeko ili vodu; 4 *maslenke, stepice* za izradu maslaca; 1 posuda za mlijeko *kiblica*; 1 željezna pegla na žeravicu; 5 korita za ravnanje odjeće *ravnače korito, ramlača za ramlanje, korito za aljine*

17 Mraclin kbr. 23; drvena katnica čardak (foto: N. Vranić, 1972.)
Mraclin No. 23; wooden house čardak (photo: N. Vranić, 1972)

18 Ribnica kbr. 61; tkalački stan (foto: N. Vranić, 1972.)
Ribnica No. 61; the loom (photo: N. Vranić, 1972)

Sobni inventar: 9 *postel(j)a*; 1 klupa s naslonom; 2 *prekretače*, klupe s pomičnim naslonom; 69 škrinja za ruho; 6 zipki; 1 ručnik; 1 svatovski ručnik; 3 plahte; 3 prekrivača; 1 stolnjak; 1 zidni sat; 1 sveti ugao s križem i slikama svetaca

Ostali kućni inventar: 2 mišolovke *šklopec*; 1 *runjek* za runjenje kukuruza; 1 stalak za djecu; 2 hodalice za djecu *odače*; 2 korita za pranje rublja; 1 lopatica *smetlenka*; 2 para *lopara* i *grebljica* za krušnu peć; 1 rašlje za sušenje posuđa od mlijeka (i na njemu 8 lonaca i 1 *maslenka*); guba i kresivo; 1 *škaf* za nošenje vode na glavi; 1 *parenica* za pranje rublja i izbjeljivanje pređe; 2 *lagve*, *ladvice* za nošenje vina ili vode u polje

Pribor za prerađu lana i konoplje: 10 preslica; 4 trlice; 9 tkalačkih stanova *tkanica*; 5 vitala

2 grebena; 5 sukala; 1 rašak; 2 vretena; 1 *vretenka*, stalak za vretena; 2 rilja; 5 nožnih stupa; 3 snovače; 5 kolovrata

Dijelovi ženske narodne nošnje: 4 *rubache*; 2 pregače *zastor*; 3 *opleča*; 1 rogato oglavlje

Dijelovi muške narodne nošnje: 1 *rubacha*; 2 para *gaća*

Košaraštvo: 3 velike košare; 2 *sirnice*, košare za sušenje sira; 2 *merikice* za mjerenje brašna

Vinogradarstvo: 1 *lajta*, velika bačva za vino ili rakiju

Ostali alati, sprave i oprema: 11 brana; 3 jarma; 3 pluga; 5 *vejača*, lopata za vijanje žita; 1 *roglje*; 1 klupa za klepanje kose; 1 vodir; 1 *klepetec* za tjeranje ptica iz polja

Prijevozna sredstva: 1 drvene saonice *sani*

Narodni običaji: *Šišano kumstvo*, *naštrigano kumstvo*; Jurjevo; Ivanje

Evidentirani nepokretni objekti:

Kapela sv. Ivana; 24 drvene stambene prizemnice; 1 drvena stambena prizemnica s gospodarskim dvorištem; 2 *čardaka*; 4 *komore*; 2 ljetne kuhinje *sokačnice*; 1 krušna peć; 1 svinjac; 2 štale; 2 sjenika

MRACLIN

Opći podaci o selu zabilježeni su prema pitanjima: Broj kuća, Broj domaćinstava, Broj stanovnika, Tip naselja, Nazivi dijelova sela. Prikupljena je dokumentacija za ukupno 29 nepokretnih objekata tradicijskog graditeljstva, izrađeno je 5 arhitektonskih skica i 86 fotografija.

Evidentirani pokretni objekti:

Kuhinjski inventar: 3 stola; nekoliko stolica; 1 polica posuđe; 1 korito i 1 valjak za ravnanje haljina, *pralka* i *mličanak*; nekoliko ćupova i glinenih lonaca za mlijeko

Sobni inventar: 1 krevet; 2 klupe s pomičnim naslonom; 24 škrinje za ruho; 1 sobni ormar; 1 zipka; nekoliko ručnika; nekoliko stolnjaka; 1 *koperta*; 1 škrinjica za placovinu, 2 slike na staklu

Ostali kućni inventar: 1 *polić*, mjera za žito zapremine 1,5 l

Pribor za prerađu lana i konoplje: 6 tkalačkih stanova; 7 vitla *frkleca*; 7 kolovrata

Dijelovi ženske narodne nošnje: nekoliko *rubacha* i *fertuna*

19 Sasi; stalak za sušenje sira (foto: N. Vranić, 1972.)
Sasi; rack for drying cheese (photo: N. Vranić, 1972)

20 Strezojevo kbr. 73; unutrašnjost drvene kuće (foto: N. Vranić, 1972.)
Strezojevo No.73; interior of the wooden house (photo: N. Vranić, 1972)

Košaraštvo: 1 košara za sušenje sira

Vinogradarstvo: 2 *lagve*

Ostali alati, sprave i oprema: 1 jaram

Evidentirani nepokretni objekti:

1 drvena stambena prizemnica; 24 *čardaka* (sl. 17);
1 gospodarsko dvorište; 3 gospodarska objekta

NOVO ČIČE

Dokumentacija se sastoji od 11 fotografija slijedećih objekata:

5 drvenih stambenih prizemnica; 1 drvena stambena prizemnica s okućnicom; 1 drvena ograda; Župna crkva

RIBNICA

Prikupljena je dokumentacija za ukupno 5 nepokretnih objekata tradicijskog graditeljstva, 57 pokretnih predmeta, izrađene su 3 arhitektonske skice i 19 fotografija.

Evidentirani pokretni objekti:

Kuhinjski inventar: 1 stol; 2 pribora za ravnanje haljina; 1 *stepica* za izradu maslaca; 1 korito za miješenje kruha; 1 *grohača*; 1 glinena zdjela za oblikovanje sira; 1 glineno cjedilo; 1 glineni lonac za kuhanje; 1 solenka; 1 *ručnača*; stalak za ručnike

Sobni inventar: 1 klupa s pomičnim naslonom; 7 škrinja za ruho; 1 zipka; 1 prekrivač za krevet; 1 slika sakralnog sadržaja

Ostali kućni inventar: 1 korito za pranje rublja; 1 *ko-panj*, pojilo za stoku; 1 mišolovka

Pribor za preradu lana i konoplje: 4 tkalačka stana (sl. 18); 2 vitla; 1 kolovrat; 1 greben; 3 preslice; 1 *rašek*; 2 nožne stupe; 1 sukač; 1 trlica; 5 vretena; 1 daščica za snovanje; 1 nož za čišćenje lana i konoplje

Dijelovi ženske narodne nošnje: 3 *peče*; 1 *rubacha*; 3 *fer-tuna*; 1 *švabica*, košulja s dugim i uskim rukavima

Košaraštvo: 1 košara za sušenje sira

Narodni običaji: *Šišano kumstvo*, *naštrigan kum*; Običaji oko poroda

Evidentirani nepokretni objekti:

4 drvene stambene prizemnice; 1 drvena stambena prizemnica s okućnicom

RUČA

Prikupljena je dokumentacija za ukupno 23 nepokretna objekta tradicijskog graditeljstva, oko 80 pokretnih predmeta, izrađeno je 5 arhitektonskih skica i 57 fotografija.

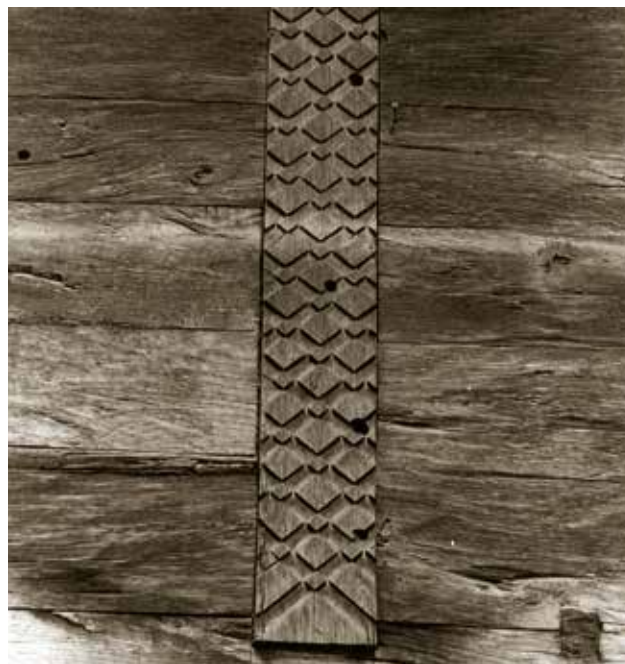
Evidentirani pokretni objekti:

Kuhinjski inventar: 3 stola; 2 tronošca; 3 klupe; 1 *randek*, stalak za ognjište; 1 glinena posuda za mlijeko; 1 glinena posuda za mast; 1 glineni lonac za kuhanje; 1 *stepica* za izradu maslaca; 1 korito za miješenje kruha i nekoliko manjih zdjela za oblikovanje tijesta za kruh; 1 *stucka* za vodu

Sobni inventar: 1 krevet; 1 *lotrica*, izrezbareni naslon za krevetninu; 6 škrinja za ruho; 1 prekrivač za krevet; 1 plahta; 2 jastučnice; 1 zipka; 1 *ura z batima*

21 Strezojevo kbr. 78; unutrašnjost drvene kuće (foto: N. Vranić, 1972.)
Strezojevo No. 78; interior of the wooden house (photo: N. Vranić, 1972)

22 Suša kbr. 59; reljefno ukrašena spojna greda (foto: N. Vranić, 1972.)
Suša No. 59; decorated beam (photo: N. Vranić, 1972)

Ostali kućni inventar: 1 korito za pranje rublja; 2 drvena okvira za slike ili ogledala; nekoliko vreća za žito; 1 *ko-bar*, ručnik za prekrivanje konja; 1 *škrabec*, korito za grah; 1 ribarska mreža *sak*; 1 rašlje za sušenje lonaca za mlijeko; 1 vodor; 1 *tragel*, okvir za vezenje

Pribor za prerađu lana i konoplje: 2 tkalačka stana; 3 kolovrata; 1 greben; 1 rilj; 3 preslice; 1 nožna stupa; 2 sukača; 1 trlica; 1 razboj; 2 snovače;

Dijelovi ženske narodne nošnje: 2 *peče*; 3 *rubache*; 3 *pregače*; 1 *švabica*; 1 plišani kaput; 3 ženske ogrlice *perglin*, *struka*

Dijelovi muške narodne nošnje: 1 *rubacha*; 1 *gaće*; 1 kožna torbica za pribor za pušenje

Vinogradarstvo: 1 *sudiček*, bačvica za rakiju; 1 *lagva*

Narodni običaji: *Šišano kumstvo*, *naštrigani kum*; *Vuzemnica*, uskršni krijes; Kratki pregled ciklusa godišnjih običaja

Evidentirani nepokretni objekti:

13 drvenih stambenih prizemnica; 1 *kuvarna*; 3 *čardaka*; 1 pčelinjak s 5 košnica; 2 krušne peći; 1 zdenac na šibu; 2 drvene ograde

SASI

Prikupljena je dokumentacija za 8 nepokretnih objekata tradicijskog graditeljstva, 11 pokretnih predmeta, izrađene su 2 arhitektonske skice i 17 fotografija.

Evidentirani pokretni objekti:

Kuhinjski inventar: 2 stola; 1 kutna klupa

Sobni inventar: 1 *druk*; 1 škrinja za ruho

Ostali kućni inventar: 1 *korito i brv*, korito i stalak za pranje rublja u rijeci; 1 *loparka* za krušnu peć; 1 stalak za sušenje sira (sl. 19); 1 korito za napajanje stoke

Pribor za prerađu lana i konoplje: 1 kolovrat; 1 nožna stupa

Ostali alati, sprave i oprema: 1 brana

Evidentirani nepokretni objekti:

5 drvenih stambenih prizemnica; 2 tradicijske okućnice; 1 *komora*; 1 *kurušnjak*, koš za kukuruz; 1 drvena ograda

STREZOJEVO

Opći podaci o selu zabilježeni su prema pitanjima: Broj kuća, Broj domaćinstava, Broj stanovnika, Tip naselja, Nazivi dijelova sela, Putovi, Seoski centar, Stanovništvo, Porodice, Vrste objekata, Snabdijevanje vodom, Ekonomika, Običaji, Ograde, Pečenje kruha. Prikupljena je dokumentacija za ukupno 19 nepokretnih objekata tradicijskog graditeljstva, izrađene su 4 arhitektonske skice, 1 crtež i 75 fotografija.

Evidentirani pokretni objekti:

Kuhinjski inventar: 4 stola; 2 tronošca; 5 ormarića; 4 *zdelnjaka*; 1 *bednjić* za držanje soli; 1 *bednjić* za držanje vode; 7 klupa; 4 korita za miješenje tijesta za kruh; 1 *merica*, pletena posuda za brašno i žitarice; 4 *grovače*; 1 *kuvača*; 2 *maslenke*; 1 željezna pegla; 1 daska i 1 valjak za ravnjanje odjeće; 1 *stučica*, glinena posuda za nošenje vode sa zdenca; 10-ak glinenih lonaca za mlijeko

23 Suša kbr. 61; pčelinjak (foto: N. Vranić, 1972.)

Suša No. 61; the apiary (photo: N. Vranić, 1972.)

24 Veleševac kbr. 171; ženska narodna nošnja (foto: N. Vranić, 1972.)

Veleševac No. 171; female folk costume (photo: N. Vranić, 1972.)

Sobni inventar (sl. 20, 21): 4 kreveta; 1 klupa za sjedenje i spavanje; 1 sobni ormar; 14 škrinja za ruho; 6 zipki; 3 *zikvice* za nošenje djeteta na krštenje; nekoliko plahti; 2 prekrivača; 2 zidna sata; 2 sveta ugla; 3 *druga*

Ostali kućni inventar: 1 *našivalo*, okvir za vezenje; 1 mišolovka *škljopec*; 2 hodalice za djecu; 3 korita za pranje rublja; 1 korito za napajanje stoke; 2 lopatice *smeteljke*; 1 sobna vrata; 1 ulazna vrata; 1 kutija za sitni alat; 1 *kabel* za nošenje vode; 1 škrinja za meso i sir; 1 ribež za repu; 3 *bednje* za razne namjene (držanje vode, soli, žita)

Pribor za prerađu lana i konoplje: 8 preslica; 5 tkalačkih stanova; 5 vitala; 4 sukača; 2 raška; 3 vretena; 4 nožne stupe; 1 snovača; 2 kolovrata

Dijelovi ženske narodne nošnje: 5 *rubacha*; 5 *pregača*; 2 *poculice*

Dijelovi muške narodne nošnje: 1 *rubacha*; 1 *gaće*

Košaraštvo: nekoliko većih košara; 1 *lesa*, košara za sušenje sira

Pčelarstvo: oko 30 pletenih ili drvenih *koški* omazanih blatom ili balemom

Vinogradarstvo: 1 *lajta*, bačva za vino ili rakiju; 1 *beden* za tiještenje šljiva; 1 *brenta* za *dreckanje* grožđa; 2 *brente* za nošenje grožđa; 1 preša za grožđe; 1 *šef*, tikva za pretakanje pića iz bačve

Ostali alati, sprave i oprema: 5 brana; 6 jarmova; 4 pluga; 1 ornice; 4 *roglje*; 1 vile; 1 vodor; 1 *val*, valjak za usitnjavanje zemlje; 1 *vejača*

Prijevozna sredstva: 2 para drvenih saonica *sani*; 1 kola za vuču; 1 *smukla*, pomagalo za vuču drveta iz šume

Evidentirani nepokretni objekti:

1 grobljanska kapelica; 8 drvenih stambenih prizemnica; 2 gospodarska dvorišta; 1 *čardak*; 4 *komore*; 1 ljetna kuhinja; 1 krušna peć; 1 čelinjak

SUŠA

Prikupljena je dokumentacija za ukupno 12 nepokretnih objekata tradicijskog graditeljstva (sl. 22), izrađene su 4 arhitektonske skice, 1 crtež i 47 fotografija.

Evidentirani pokretni objekti:

Kuhinjski inventar: 1 tronožac; 5 klupa; 7 korita za miješenje tijesta za kruh; 2 *grovače*; 3 *stepice* za izradu maslaca; 10-ak glinenih čupova, lonaca i zdjela; 1 glineno cjedilo; 1 poklopac za mlijeko; 1 korito; 2 *loparke* i 2 *cepeca* za *aljine gladiti*; 1 vješalica *klinčnica*

Sobni inventar: 10-ak škrinja za ruho; 4 kolijevke; nekoliko plahti; nekoliko jastučnica; 1 ručnik; 1 zidni stalak za ručnike; 2 prekrivača; 1 zidni sat; 1 motka *druk*

Ostali kućni inventar: 1 hodalica za djecu; nekoliko korita za pranje rublja; 1 *štrinka*, mjera za kukuruz ili grah; 1 ljestve; 1 rešetko za prosijavanje sjemenja; 1 zdjela za nošenje kukuruza svinjama

Pribor za prerađu lana i konoplje: 7 preslica; 2 tkalačka stana; 4 sukača; 4 nožne stupe; 1 snovača; 5 kolovrata; 2 grebena; 1 rilj; 1 *traglice*

Dijelovi ženske narodne nošnje: 5 *rubacha*; 2 *peče*; 1 plišani *robec*; 5 *pregača*; 6 *poculica*; 7 (*h*) *albica*; 3 (*j*) *oplečja*; 1 *švabica*; 1 *pisanina*; 1 krzneni kaput *čurak*

Košaraštvo: 3 *sirnice* za sušenje sira; 1 koš za branje kukuruza

Pčelarstvo: 2 *vulišča*, košnice izdubene u drvetu

Lov i ribolov: 1 *drot*, zamka za lisice; 1 *osti*; 2 mreže za ribolov

Vinogradarstvo: 1 *lajt*, bačva za vino ili rakiju; 1 *lakomica* za pretakanje pića iz bačve

Ostali alati, sprave i oprema: 2 pluga; 1 ornice; 1 srp; 1 *vejača*

Evidentirani nepokretni objekti:

6 drvenih stambenih prizemnica; 5 *čardaka*; 1 pčelinjak (sl. 23)

ŠČITARJEVO

Prikupljena je dokumentacija za 6 nepokretnih objekata tradicijskog graditeljstva, izrađene su 2 arhitektonske skice, 1 crtež i 21 fotografija.

Evidentirani nepokretni objekti:

4 drvene stambene prizemnice; 2 drvene stambene prizemnice s okućnicom

VELEŠEVEC

Prikupljena je dokumentacija za ukupno 11 nepokretnih objekata tradicijskog graditeljstva, izrađene su 4 arhitektonske skice i 39 fotografija.

Evidentirani pokretni objekti:

Kuhinjski inventar: 2 stola; 1 klupa; 1 *stepica* za izradu maslaca; 1 glineni lonac; 1 *gladač*, korito za ravnjanje haljina; 1 zidana kuhinjska peć; nekoliko *sirnih zdelica*, kalupa za sir; 1 petrolejka; 1 glinena *stucka* za vodu ili vino

Sobni inventar: 1 krevet; 6 sobnih ormara; 1 komoda; 5 škrinja za ruho; 1 kolijevka; 3 plahte; 1 jastučnica; 1 ručnik; 1 stolnjak; 2 prekrivača; 1 zidni sat; 2 motke *drug*; 2 *kvačice* za *drug*; 1 *klinčnica*, vješalica za ručnike

Ostali kućni inventar: 1 *štrtinka*, posuda za mjerenje žitarica; 1 *zdenčana vedrica* za grabljenje vode iz zdenca; 1 ručnik za kićenje konja; 1 *sirna košara*; 1 kućna vrata

Pribor za preradu lana i konoplje: 3 preslice; 1 tkalački stan; 1 sukač; 1 stupa; 1 snovača; 1 kolovrat; 1 greben; 1 mahalo za namatanje pređe; 1 *stolec* za pređenje i tkanje

Dijelovi ženske narodne nošnje (sl. 24): 7 *rubaca*; 7 *zaslena*; 1 *poculica*; 3 *albice*; 4 *opleča*; 3 *švabice*

Ribolov: 1 *josti*; 1 *sačica*, mreža za ribolov; 1 *vrška*

Ostali alati, sprave i oprema: 1 *smukle* za šlajsanje drveta iz šume; 1 tokarski stroj; 1 kolotur *čiga*; 1 sijačica za kukuruz i repu

Narodni običaji: *Šišano kumstvo*, *striženo kumstvo*

Evidentirani nepokretni objekti:

5 drvenih stambenih prizemnica; 1 *čardak*; 1 krušna peć; 1 ljetna kuhinja *kuvarna*; 3 vrste drvenih ograda

VUKOMERIĆ

Opći podaci o naselju istraženi su prema slijedećim pitanjima: Broj kuća, Broj domaćinstava, Broj stanovnika, Tip naselja, Nazivi dijelova sela, Putovi, Stanovništvo, Objekti, Sijanje lana i konoplje, Pečenje kruha. Izrađene su 3 arhitektonske skice i 26 fotografija.

Evidentirani pokretni objekti:

Kuhinjski inventar: 2 stola; 1 korito za kruh; 1 kutni ormarić; 3 glinene zdjele; 2 *stucke*

Sobni inventar: 1 krevet; 4 škrinje za ruho; nekoliko ručnika; nekoliko prekrivača; 1 *drug*

Ostali kućni inventar: 1 žrvanj; 1 korito za pranje; 1 *lopar* i 1 *grabljice* za krušnu peć; 1 rog za barut; 1 *hrk*, *rg*, tikvica za nošenje vina ili vode u polje

Pribor za preradu lana i konoplje: 3 preslice; 1 trlica

Dijelovi ženske narodne nošnje: 4 *poculice*

Košaraštvo: 1 košara za luk i krumpir

Vinogradarstvo: 1 preša za grožđe

Ostali alati, sprave i oprema: 1 plug; 2 jarma; 4 brane

Evidentirani nepokretni objekti:

1 drvena stambena prizemnica; 1 drvena stambena prizemnica s gospodarskim dvorištem; 2 krušne peći; 2 *komore*

Ovim primjerom obrade dobiven je uvid u zatečeno stanje na terenu 70-ih godina 20-og stoljeća. Zabilježena dobra izvor su podataka o tradicijskoj baštini te kulturnoj i gospodarskoj povijesti velikogoričkog kraja.

LITERATURA

HORVAT, MANDA, Pregled istraženosti tradicijskog graditeljstva i nekoliko primjera obnove, *Zbornik radova II. simpozija etnologa konzervatora Hrvatske i Slovenije, Zaštita i očuvanje tradicijske kulturne baštine* SEK 2, Zagreb: Uprava za zaštitu kulturne baštine (2001.), 121-136.

DOKUMENTACIJSKI IZVORI

Ministarstvo kulture i medija, Uprava za zaštitu kulturne baštine

„Istraživanje i fiksiranje (utvrđivanje) stanja etnoloških spomenika u cilju prikupljanja dokumentacije i proučavanja mogućnosti njihove zaštite na području SR Hrvatske”

Abstract

OVERVIEW AND EXAMPLE OF PROCESSING ETHNOGRAPHIC MATERIALS KEPT AT THE DIRECTORATE FOR THE PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE OF THE MINISTRY OF CULTURE AND MEDIA OF THE REPUBLIC OF CROATIA

The materials from the ethnological campaign "Research and Determination of the Condition of Ethnological Monuments with the Aim of Gathering Information and Studying Possible Methods for Their Protection in the Territory of SR Croatia" were collected through systematic professional field research on the material culture of rural communities. Fieldwork consisted of interviews with informants, recording data necessary to complete the professional questionnaire, and documenting photographic and architectural materials. In addition to providing insight into the state of preservation or endangerment of heritage, and the possibilities for its reconstruction and protection, the collected materials also served as the basis for scientific studies and thematic research on traditional construction and housing, primary industries and economies, various inventories, handcrafts and clothing culture. The gathered materials were classified by municipality, as shown

in the table of the settlement survey, which included the year in which the surveys were conducted, the competent institutions that carried them out, and the research areas (municipalities), along with the number of surveyed villages and their listing under the corresponding ordinal number in the notes.

The example of material processing is based on the documentation created following the first ethnological campaign, which took place from August 21 to September 6, 1972, in the territory of the municipality of Velika Gorica. The team consisted of nine members, who surveyed 24 villages, registering 2,227 movable objects and 251 immovable objects. They conducted architectural recordings of 95 objects and took 1,279 photographs. The examples determine the time period characterized by the existence of values that provide the possibility for reconstruction using selected methodologies as sources for the economic and cultural history of rural communities.

Franko Ćorić

Prikaz knjige Marijana Bradanovića *Branko Fučić,* *povjesničar umjetnosti i konzervator*

Franko Ćorić
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za povijest umjetnosti C-121
HR – 10000 Zagreb, Ivana Lučića 3

Društvo povjesničara umjetnosti Rijeke osnovano je 1992. godine s ciljem unapređenja struke povijesti umjetnosti te jačanja njezina udjela u javnom životu grada i regije. Seriju publikacija posvećenu značajnim riječkim povjesničarima umjetnosti započelo je 2009. godine te je do sada objavilo tekstove posvećene opusima Borisa Vižintina (2009.), Vande Ekl (2009.) i Radmile Matejčić (2020.) Ova serija manjeg formata usmjerena je popularno-znanstveno i kulturološki njegujući sjećanje na važne prethodnike struke, ali i ističući vrijednost, važnost i aktualnost njihovih doprinosa i za sadašnjost. Autor četvrte knjige u nizu posvećene akademiku Branku Fučiću je prof. dr. Marijan Bradanović s Katedre za istraživanje i očuvanje baštine Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci.

Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske je u posljednjih desetak godina organiziralo cijeli niz skupova posvećenih zaslužnim povjesničarima umjetnosti i konzervatorima: Anđeli Horvat (2011.), Arturu Schneideru (2013.), Radovanu Ivančeviću (2014.), Gjuri Szabi (2015.) i Olgi Maruševski (2018.), nakon kojih su objavljeni i zbornici tih skupova s nizovima članaka posvećenih njihovom liku i djelu. Institut za povijest umjetnosti je 2021. godine u suradnji s Književnim krugom Split organizirao skup posvećen Ljubi Karamanu. Ovo vraćanje u prošlost i djelima prethodnika svjedoči o razvoju povijesti umjetnosti i povijesti konzerviranja u Hrvatskoj, o promjenama metoda, dolasku do novih spoznaja i revalorizaciji prethodnika.

Slabo je poznato da je Branko Fučić, kojega je profesor Bradanović i osobno poznao, neposredno nakon Drugoga svjetskog rata djelovao i kao konzervator, pa je upravo tom segmentu njegovog djelovanja, koji ga je trajno obilježio, posvećen veliki dio ove knjige pisane dijelom esejističkim, a

dijelom znanstvenim stilom. Knjiga je obogaćena i osobnim sjećanjima autora teksta.

Povod publikaciji posvećenoj akademiku Fučiću je stota obljetnica njegovog rođenja, no knjiga je zbog pandemije kasnila. Za razliku od recentnih publikacija posvećenih akademiku, među kojima treba istaknuti biografiju Josipa Žgaljića, *Branko Fučić (od Dubašnice do Dubašnice)* iz 2001. godine, kao i međunarodni skup *Az grišni diak Branko pridivkom Fučić* održan 2009. godine te zbornik objavljen 2011. godine pod uredništvom Tomislava Galovića, ova knjiga se razlikuje svojom usmjerenošću na povijesnoumjetnički i konzervatorski segment njegovog djelovanja.

Poglavljja *Okvir i Motiv* uvode u temu i razlog bavljenja njome. Poglavlje *Trostruki Bodul, Vlah, čobanin* govori o Fučićevu podrijetlu, odrastanju i interesima. Najveći znanstveni doprinos knjige čine poglavljja *U ratno doba na Mucedroslovnom fakultetu* vrijedno u kontekstu povijesti nastave povijesti umjetnosti pod profesorima Peterom Knollom, Arturom Schneiderom te povjesničarom Ljudmilom Hauptmannom na osnovu dokumenata iz arhiva Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, kao i za povijest konzerviranja važno poglavljje *Neukrotiv pripravnik Karamanovog Konzervatorskog zavoda* koje pokazuje konzervatorske izazove poslijeratnog razdoblja. Branko Fučić je, poput Gjure Szabe u kontinentalnoj Hrvatskoj u prvim desetljećima 20. st., kao i Ljube Karamana u Dalmaciji između dva rata te Anđele Horvat i Ane Bogdanović-Deanović u vrijeme Drugoga svjetskog rata, započeo s obilaskom, inventariziranjem, opisivanjem i konzerviranjem umjetničke topografije Istre. Slijede poglavljja *Bilješka o Fučićevu konzervatorskom fotografskom opusu* te *Od asistenta do akademika*, sažetak na engleskom jeziku, životopis, popis nagradi i priznanja te izbor iz bibliografije.

Osobitost knjige je i publiciranje pedesetak pomno odabranih, dosad neobjavljenih fotografija kulturne baštine Istre, Kvarnera i Hrvatskog primorja koje je u vrijeme svoga konzervatorskoga i kasnijeg istraživačkog djelovanja fotografirao Branko Fučić, a iz kojih je vidljiv njegov likovni senzibilitet, a donekle i kratko iskustvo studija slikarstva na Umjetničkoj akademiji u Zagrebu. Te su fotografije, uzevši u obzir sve kasnije promjene graditeljskih cjelina i ambijenata, u međuvremenu dobile iznimnu dokumentarnu i povijesnu vrijednost. Osobito svjedoče o ratnim razaranjima i stanju u neposrednom poraću, bilježeći važne i vrijedne panorame povijesnih naselja i njihov ambijent. Jedan od najistaknutijih riječkih povjesničara umjetnosti te specijalist za istarsko zidno slikarstvo i srednjovjekovnu skulpturu prikazan je, dakle, i kao stručnjak senzibiliziran i za konzerviranje kulturne baštine te kao izvrstan fotograf. Požrtvovnim radom Sanje Grković Zbirka Fučić s 1280 predmeta koja objedinjuje građu Fototeke Ministarstva kulture i medija i Fototeke Konzervatorskoga odjela u Rijeci dostupna je na mrežnim stranicama fototeke Ministarstva kulture i medija.

Akademik, doktor povijesti umjetnosti s ljubljanskog sveučilišta pod mentorstvom Franceta Stelèta i doktor teologije Branko Fučić rođen je u Bogovićima u Dubašnici na otoku Krku 8. rujna 1920. godine, a umro 31. siječnja 1999. godine. Njegova učiteljska obitelj se 1922. godina preselila u Generalski stol, a 1927. u Zagreb, gdje je 1938. završio realnu gimnaziju te 1944. Mudroslovni, danas Filozofski fakultet na kojem je diplomirao povijest umjetnosti s klasičnom arheologijom, nacionalnu i opću povijest te talijanski jezik. Osobitost naših krajeva u zadnjih 200 godina jest bila dinamična politička i administrativna prošlost pa se tako Dubašnica, mjesto rođenja kolege Fučića, u dokumentima sa studija na Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu 1939. godine navodila kao dio Banovine Hrvatske, zatim NDH, Kraljevine Italije te naposljetku NR Hrvatske. Mijene država, uprava i vlasti uz socijalne promjene obilježile su i oblikovale našu prošlost i suvremenost.

Od ljeta 1945. do jeseni 1947. godine radio je na području Istre, Kvarnera i Hrvatskog primorja kao konzervator Konzervatorskog zavoda u Zagrebu te novoosnovanog Konzervatorskog zavoda u Rijeci. To ga je iskustvo trajno usmjerilo prema istraživanju srednjovjekovnoga zidnog slikarstva i glagoljskih natpisa – epigrafa i grafita – te izradi umjetničkih topografija Istre i Kvarnera. Od godine 1948. je bio vanjski suradnik JAZU-a, od veljače 1949. do 1952. godine asistent na Historijskom institutu JAZU-a, a od 1952. je radio u ustanovama pod okriljem Akademije u Rijeci. Ova knjiga je i sjajan doprinos u proučavanju odnosa među institucijama i kolegama. Na fotografijama se može vidjeti Ljubu Karamana, Tihomila Stahuljaka, Anđelu Horvat, Ljubu Karamana, Ferdu Hauptmanna, Anu Deanović,

Janeza Žena, Franceta Stelèta, Ivu Perčić, Aleksandra Perca, Doricu Juretić. Ova je knjiga također svjedočanstvo društvene izoliranosti uslijed političke nepodobnosti, kao i složenih odnosa u socijalističkoj Hrvatskoj.

Osobno mi je Branko Fučić bio poznat po knjizi o istarskim freskama, knjizi *Apsyrtides* o kulturnoj baštini cresko-lošinjskog arhipelaga te kao suautor nezaobilaznog *Leksikona ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*.

Knjiga profesora Bradanovića čitatelja podrobnije upoznaje s likom i djelom Branka Fučića. Prikazuje ga kao čovjeka široke naobrazbe i spoznaja, koji je svoju djelatnost shvaćao i kao kreativnu igru te je mnoge svoje zamisli oblikovao vlastitim rukama i znanjem, sposobnostima i vještinama, primjerice prijelome knjiga i postave izložbi. Knjiga Branka Fučića predstavlja kao čovjeka britkog uma, pomne analize, erudita koji je uključivao i humanističke i duhovne spoznaje. Bio je sjajan u korištenju, interpretaciji i primjeni svih povijesnih disciplina uključujući pomoćne povijesne znanosti kao što su epigrafika i heraldika. Neposredan, direktan, usredotočen na važno, ali i spreman svoje spoznaje podijeliti sa širom i užom javnošću. U tom kontekstu su bile važne njegova publicistička i izložbena djelatnost s pretežitim težištem na glagoljici te kasnosrednjovjekovnoj i ranonovovjekovnoj kulturi i umjetnosti koje su često pripadale domeni vernakularne umjetnosti i kronike svakodnevnog života, čime je i u tom aspektu bio ispred svoga vremena.

Branko Fučić je bio i literarno nadaren te je 1930-ih i 1940-ih godine pisao i objavljivao sjetnu poeziju u časopisima katoličke i nacionalne orijentacije. Iako praktični vjernik, imao je otpor prema kolektivizmu, a privlačile su ga ideje francuskoga personalizma kojima je ostao vjeran čitavog života. Pogotovo mi je zanimljivo bilo čitati ulomke njegovih izvješća i tekstova koji vrlo dobro govore o njegovoj erudiciji, širini i životnosti, težnji uživanja u ljude prošlih vremena i njihov način gledanja na svijet. Naši su krajevi kroz svoju povijest najčešće bili mjesta susreta civilizacija, etnosa i jezika koji su se spajali u nove entitete. Fascinantno je Fučićev sintetski pristup temama koji se nije zadržavao samo na materijalnim, arheološkim i povijesno-umjetničkim aspektima, već je uključivao i kulturnohistorijske, povjesničarske i etnološke aspekte, kao i upečatljivo bilježenje mirisa u opisu povijesnih krajolika i lokaliteta.

Profesor Bradanović je u pravu kada tvrdi da je Fučićeva djelatnost slična onoj Cvita Fiskovića, pogotovo u segmentu naglašavanja sudjelovanja domaćega stanovništva u povijesnim umjetničkim fenomenima.

Fučić jest bio dio poratne generacije povjesničara umjetnosti koja je htjela pokazati i dokazati slavenski segment lokalne povijesti, što je bila reakcija na mnoga posezanja i kolonijalistički intonirane prethodne interpretacije umjetničkih fenomena. Prilično recentna, suvremena ideja nacija

utjecala je na političke težnje za etnički čistim područjima. Koliko god poratno razdoblje u političkom smislu i danas bilo osjetljivo, toliko je istraživanje i tumačenje toga vremena važno. Danas se i kod nas i u Italiji istražuju i objavljuju mnogi radovi o osjetljivim razdobljima između dva rata, razdoblju Drugoga svjetskog rata te poraća. Pred nama se i u tom kontekstu nalazi vrijedna knjiga utemeljena na arhivskim vrelima.

Iz ovoga kratkog prikaza vidljivo je da se radi o vrijednom štivu za stručnjake i studente iz domene povijesti

umjetnosti, arhitekture te konzerviranja kulturne baštine, ali i šire za osobe zainteresirane za prošlost, kulturu i umjetnost te očuvanje ambijenta, pružajući ljudski, intelektualni i profesionalni portret jednog velikog i skromnog čovjeka kakvi su i krčki franjevci glagoljaši. Knjiga daje znanstveni doprinos istraživanju kompliciranih odnosa politike, kulture i identiteta u poraću Drugoga svjetskog rata te potiče na čitanje Fučićevog opusa koji je, zbog svoje znanstvene fundiranosti, opreza i akribije, odolio sudu vremena.

Gordana Jerabek

Dobitnici „Nagrade Vicko Andrić“ za 2022. godinu

Na sjednici Odbora „Nagrade Vicko Andrić“, održane 7. lipnja. 2023. godine, u Ministarstvu kulture i medija RH, donesene su odluke o dodjeli ove visoke strukovne nagrade za 2022. godinu. Nagrada za životno djelo dodijeljena je povjesničaru umjetnosti i nekadašnjem ravnatelju Konzervatorskog odjela u Splitu dr. sc. Josipu Belamariću za iznimna dostignuća u proučavanju i očuvanju kulturne baštine. Godišnja nagrada dodijeljena je povjesničarki umjetnosti i konzervatorici Gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode prof. Ani Vranić Rob za sustavni rad na inventarizaciji i valorizaciji groblja Mirogoj koji je u potpunosti definiran 2022. godine. Nagrada za doprinos lokalnoj zajednici dodijeljena je prof. Tiboru Martanu za neumornu predanost i značajan doprinos u obogaćivanju kulturnog života lokalne zajednice.

Odluku o nagrađenima donio je Odbor „Nagrade Vicko Andrić“ u sastavu: Tomislav Petrinc - predsjednik Odbora, Lidija Nikočević, Zdenka Predrijevac, Viki Jakaša Borić, Tajana Pleše, Vesna Pascuttini-Juraga, Mirna Sabljak, Tatjana Horvatić i Radoslav Bužančić. Odluka o nagrađenima donesena je s velikom pozornošću i poštovanjem rada svih predloženih kandidata. Stručnost i temeljito promišljanje Odbora, osigurali su da se nagrade dodijele zaslužnim pojedincima čije su aktivnosti imale značajan utjecaj i čiji su doprinosi bili iznimno vrijedni za očuvanje i promociju kulturne baštine te unapređenje lokalne zajednice. Nagrađeni laureati kao primjeri izuzetnih zalaganja i vrhunskih ostvarenja uvijek nas iznova inspiriraju ali i podsjećaju na važnost kulturne baštine kao temelja našeg identiteta i naslijeđa te nužnost njenog promicanja i očuvanja.

OBRAZLOŽENJE DODJELE „NAGRADE VICKO ANDRIĆ“ ZA ŽIVOTNO DJELO DR. SC. JOSIPU BELAMARIĆU

Josip Belamarić rođen je u Šibeniku 1953. godine, u Splitu je završio Klasičnu gimnaziju a na Sveučilištu u Zagrebu interfakultetski studij povijesti umjetnosti i muzikologije nakon čega je magistrirao i doktorirao na Filozofskom fakultetu istog sveučilišta (sl. 1)

Od 1979. godine radio je u službi za zaštitu spomenika kulture u Splitu, a od 1991. do 2009. godine obavljao je dužnost ravnatelja Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture (današnji Konzervatorski odjel Ministarstva kulture

i medija) u Splitu gdje je zajedno sa suradnicima uspio riješiti dugogodišnji problem sjedišta Konzervatorskog odjela i preseliti službu zaštite na današnju adresu u Porinovoj ulici. Od 1985. do 1996. godine predavao je ikonologiju na studiju koji je prethodio današnjem studiju povijesti umjetnosti u Splitu. Od 2010. godine zaposlen je u Institutu za povijest umjetnosti, kao voditelj Centra Cvito Fisković u Splitu a iste godine izabran je u zvanje znanstvenog savjetnika. Za vrijeme rada u konzervatorskoj službi dao je golem doprinos razvitku struke i zaslužan je za brojne prestižne konzervatorske zahvate.

Usavršavao se na više znanstvenih institucija u Europi, dok je zadnju stipendiju dobio 2007. godine za rad na Villa I Tatti, Harvardskom centru za talijanske renesansne studije. Objavio je brojna izdanja knjiga te niz priloga i studija o urbanoj povijesti dalmatinskih gradova, kao i o srednjovjekovnoj i renesansnoj umjetnosti. Urednik je časopisa *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* u vremenskom periodu od 1992. do 2011. godine i časopisa *Mogućnosti* od 1984. do 2000. godine. Postavio je niz značajnih izložbi. Najranija je „Pustinja Blaca na Braču“ (1981.) dok je najrecentnija „Dalmatinska Zagora, nepoznata zemlja“ (2007.). Moramo spomenuti i njegove velike zaslugе za upis trogirске povijesne jezgre, Starogradsčkog polja, a potom i sinjske Alke na Listu UNESCO-ovog Popisa svjetske baštine. Godine 2001. je kao urednik izložbe „*Tesori della Croazia*“ koja je bila postavljena u Veneciji, dobio nagradu za konzervatorski pothvat godine „Vicko Andrić“. Zajedno s konzervatorima Vanjom Kovačić i Radoslavom Bužančićem vodio je restauraciju renesansne kapele bl. Ivana u trogirskoj katedrali za koju je nagrađen nagradom „Europa nostra“ 2003. godine. Moramo spomenuti i njegov velik i značajan projekt obnove Radovanova portala. Godine 2009. dodijeljena mu je nagrada HAZU za najviša znanstvena i umjetnička dostignuća unutar Republike Hrvatske u području likovnih umjetnosti. Za iznimne zaslugе u kulturi predsjednik Tuđman odlikovao ga je ordenom Danice s likom Marka Marulića.

Izbor iz bibliografije

Knjige

Split i Dioklecijanova palača na slikama danskih slikara Johana Petera Kornbecka i Christiana Frederika Emila Eckardta // Split and Diocletian's Palace by the Danish Painters Johan Peter Kornbeck and Christian Frederik Emil Eckardt, Split: Muzej grada - Institut za povijest umjetnosti, 2020. (83 str.)

1 Josip Belamarić – dobitnik „Nagrade Vicko Andrić“ za životno djelo (foto: P. Brajević, 2023.)

Marmontova cesta na Biokovu poviše Brela. Brela: Turistička zajednica Općine Brela, 2019. (71 str.)

The Marmont Road on Biokovo Over Brela. Brela: Turistička zajednica Općine Brela, 2019. (71 str.)

La route de Marmont sur la montagne de Biokovo au-dessus de Brela. Brela: Turistička zajednica Općine Brela, 2019. (71 str.)

Biskupska palača u Dubrovniku. Dubrovnik: Dubrovačka biskupija, 2018. (58 str.)

The Stonea of Eastern Adriatic, Split: Javna ustanova ReraSD, 2017. (128 str.)

The Sphinx of Split's Peristyle. Željka Šteficek, Jeremy J. White (trl.) Zagreb: AGM, 2017.

Sfinga na splitskom Peristilu. Zagreb: Zagrebački holding, Podružnica AGM, 2016.

Sinjska alka: kulturno-povijesni vodič. Sinj: Viteško alkarsko društvo Sinj, 2015.

Kamen istočnog Jadrana. Split: Javna ustanova ReraSD, 2015.

Kamen naš svagdašnji, Split, 2013. (244 str.)

Studije iz starije umjetnosti na Jadranu, sv. III., Biblioteka znanstvenih djela Književni krug, Split, 2012. (461 str.)

Studije iz starije umjetnosti na Jadranu, sv. II., Biblioteka znanstvenih djela, Književni krug, Split, 2012. [695 str.]

Dalmacija. Kulturno-povijesni vodič, Turistička naklada, Zagreb, 2012. [140 str.]

Gaius Aurelius Valerius Diocletianus Pius Felix Invictus Augustus i njegova palača u Splitu, Muzej grada Splita, Split, 2012. [80 str.]

Šolta. Kulturno-povijesni vodič po otoku, Turistička naklada, Zagreb, 2011. [72 str.]

Pouke baštine za gradnju u hrvatskom priobalju, Zagreb, 2007. (urednik i uvodna studija)

Freud u Splitu. Neomaurska kuća na splitskoj obali, Ex libris (serija Patrimonium Croaticum), Split – Zagreb, 2006.

Osnutak grada Korčule, Ex libris (serija Patrimonium Croaticum), Zagreb, 2005.

Tesori della Croazia, Venecija, 2001. (urednik i uvodna studija)

Studije iz srednjovjekovne i renesansne umjetnosti na Jadranu, Biblioteka znanstvenih djela, Književni krug, Split, 2001.

Cesare Ripa: Ikonologija, Laus, Split 2000. (urednik i predgovor prijevodu)

Dioklecijanov akvedukt, Split, 1999. (urednik i uvodna studija)

Split, od palače do grada, Split, 1997.

Stare i rijetke knjige iz knjižnice Klasične gimnazije u Splitu (s Ingom Šegvić-Belamarić), Split, 1995.

Gospe od Zvonika, Društvo konzervatora Hrvatske, Zagreb 1991.

Poglavlja u knjigama i katalozima

The villa in renaissance Dubrovnik – ars ubi naturam perfecit apta rudem (where art has tamed the wild nature), u: *From Riverbed to Seashore. Art on the Move in Eastern Europe and the Mediterranean in the Early Modern Period*, ur. Alina Payne, Brill in Leyden, 2021.

Diocletian's Palace: Villa, Sacrum Palatium, Villa-Cum-Factory, Chateau?, u: *Late Antique Palatine Architecture. Palaces and Palace Culture: Patterns of Transculturation* (ACSHA 5). Ur.: Lynda Mulvin i Nigel Westbrook. Brepols Publishers, 2019., str. 77-94.

Marian shrines along the Dalmatian coast in the Middle Ages and Early Modern Period, u: *The Ways of the Misericordia: Arts, Culture and Marian religious paths between East and West*, (ur.) Maria Stella Calò Mariani, Anna Trono, Galatina: Mario Congedo, 2017., str. 107-134.

Der Diokletianspalast. Natuknica u: Die Geschichte der Kunst in Ost-Mitteleuropa vom 4. bis zum 10. Jahrhundert, ed. Christian Lübke & Matthias Hardt vol. 1, GWZO - Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas e.V. an der Universität Leipzig, 2017.

The Flesh Tones in the Evangelistarium Traguriense from Trogir Chapter Archive, u: *Inkarnat und Signifikanz : das menschliche Abbild in der Tafelmalerei von 200 bis 1250 im Mittelmeerraum*, (ur.) Yvonne Schmuhl, Esther P. Wipfler, München: Lehrstuhl für Restaurierung, Kunsttechnologie und Konservierungswissenschaft, Technische Universität München [et al.], 2017., str. 536-549. (s Žanom Matulić Bilac)

Sveti Vlaho: životopis, legende, povijesni motivi izbora dubrovačkog zaštitnika, u: *Sv. Vlaho u povijesti i sadašnjosti*, (ur.) Pavica Vilač, Dubrovnik: Dubrovački muzeji, 2014., str. 26-41.

Cloth and Geography : Town Planning and Architectural Aspects of the First Industry in Dubrovnik in the 15th Century, u: *Dalmatia and the Mediterranean : Portable Archaeology and the Poetics of Influence*, (ur.) Alina Payne, Leiden - Boston: Brill, 2014., vol. 1., str. 268-309.

The Beginnings of modern Dubrovnik. Town planning and architectural aspects of the first industry in Dubrovnik in the 15th century, u: *Portable Archaeology and the Poetics of Influence: Croatia and Mediterranean*, (ur.) Alina Payne, Koninklijke Brill nv, Leiden, 2013., 268-309.

Meštrovićev Zdenac života, u: *Meštrovićev Zdenac života u Splitu*, (ur.) A. Krstulović Opara, katalog izložbe u atriju Hrvatskog narodnog kazališta, 3. svibnja – 15. kolovoza 2013., Split, 2013., 17-22.

Sveti Vlaho: životopis, legende, povijesni motivi izbora dubrovačkog zaštitnika, u: *Sv. Vlaho u povijesti i sadašnjosti*, (ur.) P. Vilač, monografija izložbe Dubrovačkih muzeja, Dubrovnik, 2013.

Niccolò di Giovanni Fiorentino, enciklopedijski članak u: *Dizionario Biografico degli Italiani*, zajedno s prof. Anne Markham Schulz, Istituto della Enciclopedia Italiana – Treccani, 2012.

Gotička Sedes sapientiae iz svetišta splitske katedrale i njena barokna transformacija, u: *Kapucinski samostan i svetište Gospe od Pojšana u Splitu*, (ur.) A. Duplančić, Split, 2010., 203-210.

Majstor raspela svete Klare, u: *Kapucinski samostan i svetište Gospe od Pojšana u Splitu*, (ur.) A. Duplančić, Split, 2009., 203-210.

Nikola Božidarević, u: *Croatia. Aspects of Art, Architecture and Cultural Heritage*, (ur.) John Julius Norwich, Frances Lincoln Publishers Ltd, London, 2009., 110-121.

Konzervatorski panoptikum Davora Domančića, u: *Davor Domančić, Zavičajni album (Sabrane studije i članci)*, (ur. i pril.) J. Belamarić, Književni krug, Split – Matica hrvatska, Hvar, 2008., 5-13.

Dalmatinska zagora – nepoznata zemlja (predgovor monografiji izložbe), (ur.) J. Belamarić i M. Grčić, Zagreb, 2007., 17-41.

Barokizacija kapele sv. Ivana Trogirskog, u: *Umjetnički dođiri dviju jadranskih obala u 17. i 18. stoljeću*, (ur.) V. Marković i I. Prijatelj-Pavičić, Književni krug, Split, 2007., 273-298.

Kapela bl. Ivana Trogirskoga, u: *Hrvatska renesansna*, (ur.) M. Jurković i A. Erlande-Brandenburg, katalog izložbe, Zagreb – Chateau d'Ecouen, 2004., 135-156.

Gotička kultura u Dalmaciji, u: *Paolo Veneziano. Stoljeće gotike na Jadranu*, Zagreb, 2004: 15-24.

La Dalmazia nella storia della pittura dal Duecento al Quattrocento, u: *Paolo Veneziano*, katalog izložbe, Rimini, 2002., 33-45.

Križani iz Krstilnice župnijske cerkve sv. Jurija v Piranu, u: *Križani iz Pirana / Ptujski oltar Konrada Laiba*, Narodna galerija, Ljubljana, 1999., 6-11.

Il volto di San Giovanni Evangelista di Giovanni Dalmata (Ivan Duknović) nella Cattedrale di Traù, u: *Michelozzo, Scultore e Architetto (1396 – 1472)*, (ur.) G. Morolli, Firenze, 1998., 287-296.

Ranokršćanska sakralna arhitektura Brača, u: *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, Split, 1994., 7-17.

Romanika, u: *Tisuću godina hrvatske skulpture*, (ur.) Igor Fisković i Ante Sorić, katalog izložbe, MGC, Zagreb, 1991., 27-48.

Nota per Biagio di Giorgio da Traù, u: *Biagio di Giorgio da Traù*, katalog izložbe, Venecija, 1989., 34-39.

Radovi u znanstvenim i stručnim, domaćim i međunarodnim časopisima

Profanacija Dioklecijanova groba po Amijanu Marcelinu (XVI, VIII, 3-7), *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 44 No. 1 (2019.), str. 409-427.

De coloribus Andreae Buvinae, *Kvartal XV – 1/4* (2018), str. 69-75.

Marijanska svetišta na dalmatinskoj obali u srednjem vijeku i u rano moderno doba, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 43 (2017), str. 233-256.

„Francuska cesta“ na Biokovu poviše Brela, u: *Ars Adriatica*, 7 (2017), str. 251-268.

Rendić-Miočevićeva teza o sadržaju uništenoga središnjeg motiva friza Dioklecijanova mauzoleja, u: *Tusculum : časopis za solinske teme*, vol. 10, no. 2 (2017), str. 67-74.

Kuća u Splitskom statutu – građenje, održavanje, rušenje, u: *Ars Adriatica*, 5 (2015), str. 67–80

Zapažanja o projektima klasicističkog arhitekta Vicka Andrića, u: *Adrias*, 18, 2012., 203-224.

Ostava srebrnog posuda pronađena 1493. na putu prema Prosiku kraj Solina, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 36, 2012., 83-92.

Jedna Albertijeva pathos-formula u kapeli bl. Ivana Trogiranina, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 42, 2012., 137-159.

Za Vicka Andrića: jedan zvonik više, jedan zvonik manje, u: *Klesarstvo i graditeljstvo*, 3–4, 2010., 77-87.

Prilozi opusu Nikole Vladanova u Šibeniku, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 41, 2005.–2007., 159-185.

Gynaecium Iovense Aspalathos Dalmatiae, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 40, 2004., 5-42.

The date of Foundation and original function of Diocletian's Palace at Split, u: *Hortus artium medievalium*, 9, 2003., 173-185.

Moći Sv. Ivana – trogirski paladij založen u Zadru. Filigran u riznicama dalmatinskih katedrala, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 38, 1999./2000., 151-177.

The First Centuries of Christianity in Diocletian's Palace in Split, u: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (Radovi XIII. međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju, III), Città del Vaticano – Split, 87-89, 1998., 55-68.

Ciborij Marka Andrijića – prijedlog izvornog oblika, u: *Godišnjak grada Korčule*, 3, 1998., 91-96.

Nove potvrde za Dujma Vuškovića, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* (Petriciolijev zbornik), 36, 1997., 31-42.

Duknovićev sv. Ivan Evanđelist u kapeli bl. Ivana Trogirskoga, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 37, 1997., 155-181.

Nikola Božidarević, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 34, 1994., 121-140.

Hektorovićev Tvrdalj u okviru renesansne ladanjske arhitekture na hrvatskoj obali, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 34, 1994., 169-192.

Ovum Struthionis, simbol i aluzija na škrinji sv. Šimuna u Zadru (1380) i na pali Piera della Francesce za Federica da Montefeltra, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* (zbornik radova u čast Krune Prijatelja), 32, 1992., 321-350.

Capsella reliquiarum (1160.) iz sv. Kuzme i Damjana u Kaštel Gomilici, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 31, 1991., 41-60.

Ciklus mjeseci Radovanovog portala na katedrali u Trogiru, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 30, 1990., 95-143.

Šutnja Protomajstora bazilike San Marco u Veneciji – razriješena, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 12-13, 1988./1989. (temat posvećen Milanu Prelogu), 97-107.

Gotičko raspelo iz Kotora, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 26, 1986./1987., 119-155.

Franjevačka crkva i samostan na Otoku kod Korčule, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 23, 1983., 149-191.

Siringa u svojoj ilirskoj postojbini, u: *Arti musices*, 14/1, 1983., 23-32.

Novootkriveni zabat predromaničke oltarske pregrade u Trogiru, u: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 75, 1981., 157-162.

Metastasijevi stihovi u skladbama iz Glazbenog arhiva splitske katedrale, u: *Arti musices*, 11/2, 1980., 157-201.

Jedan prijedlog za šest Chiozzotta u Korčuli, u: *Bulletin JAZU*, 2, 1980., 107-116.

Konzervatorski odjel u Splitu

OBRAZLOŽENJE DODJELE GODIŠNJE „NAGRADE VICKO ANDRIĆ“ KONZERVATORICI ANI VRANIĆ ROB ZA SUSTAVNI RAD NA INVENTARIZACIJI I VALORIZACIJI GROBLJA MIROGOJ

Ana Vranić Rob, rođena je 1972. godine u Zagrebu, diplomirala je 1997. povijest umjetnosti te češki jezik i književnost na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu (sl. 2). Od 1998. godine zaposlena je u Gradskom zavodu za zaštitu spomenika kulture i prirode u Odjelu za istraživanje, zaštitu i mjere zaštite nepokretnih kulturnih dobara; od 2022. voditeljica je Odjela za dokumentaciju: bavi se evidentiranjem, istraživanjem, dokumentiranjem, valorizacijom i zaštitom nepokretnih kulturnih dobara te vođenjem evidencije i dokumentacije nepokretnih,

2 Ana Vranić Rob – dobitnica godišnje „Nagrade Vicko Andrić“ za 2022. godinu (foto: P. Brajević, 2023.)

pokretnih i nematerijalnih kulturnih dobara, posebice baza podataka i GIS-a.

Vezano uz temu javnih spomenika od 1998. kontinuirano radi na evidentiranju, istraživanju, dokumentiranju, valorizaciji i zaštiti javnih spomenika u Gradu Zagrebu kao i praćenju stanja i poslovima vezanim za planiranje i provođenje zaštitnih radova te konzervatorskog nadzora prilikom njihove obnove. U cilju zaštite i očuvanja javnih spomenika kontinuirano surađuje s muzejima, galerijama, arhivima, knjižnicama, udrugama i drugim ustanovama u kulturi (s Arhivom za likovne umjetnosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti suradnja na revalorizaciji zaštićenih spomenika i spomen-obilježja u Gradu Zagrebu i evidenciji i valorizaciji groblja Mirogoj).

Član je radne skupine koju vodi Fakultet kemijskog inženjerstva i tehnologije Sveučilišta u Zagrebu, a koja provodi istraživački projekt Hrvatske zaklade za znanost pod nazivom

„Razvoj novih rješenja za karakterizaciju i zaštitu brončane kulturne baštine izložene vanjskom okolišu“ (projekt HRZZ IP-2019-04-5030, 2020.-24.).

U toku svoje dugogodišnje karijere najviše se profilirala u informacijsko-dokumentacijskim poslovima, gdje je samostalno izradila niz baza podataka koje su i danas u redovitoj upotrebi u Gradskom zavodu:

Odjel za nepokretne i zaštitu prirode

baza „Nepokretna KD i priroda“ i baza „Inventarizacija građevina unutar zaštićenih cjelina“, kao i ostale baze za npr. GUP, PPGZ, PP Medvednica, DPU- razno;

baza „Groblje Mirogoj“;

baza podataka javnih spomenika Grada Zagreba i dr.

Odjel za pokretne

„Pokretna i nematerijalna KD“ — skupna baza;
„Umjetnine u vlasništvu grada Zagreba“

Odjel za dokumentaciju

baza elaborata Zavoda

U svom predanom i sistematičnom radu, koji je rezultirao temeljnom informacijsko- dokumentacijskom infrastrukturom Zavoda, posebice se ističe dugogodišnji rad Ane Vranić Rob na evidentiranju, dokumentiranju i valorizaciji cjelokupnog graditeljskog kompleksa groblja Mirogoj, kao i pojedinačnih grobova. Kroz svoj dosadašnji rad evidentirala je i obradila ukupno 59.706 grobova. Rad na GIS-u groblja Mirogoj za potrebe inventarizacije i valorizacije grobnih mjesta na groblju Mirogoj započela je 2007.-2009., a nastavila 2021. s konačnim ciljem izrade konzervatorske podloge za groblje Mirogoj.

Taj mukotrpan i samozatajni rad, konačno je izašao na vidjelo kroz provedbu projekta Ministarstva kulture i medija s podrškom Europe Nostre, kada je Povijesni kompleks groblja Mirogoj uvršten na popis sedam najugroženijih europskih lokaliteta kulturne baštine za 2021. godinu (7 Most Endangered), gdje se dokumentacija koju je kolegica Vranić Rob sustavno prikupljala i obrađivala, pokazala temeljnim izvorom za sve buduće aktivnosti vezane uz provedbu projekta, ali i daljnji sustavni rad na valorizaciji i očuvanju groblja Mirogoj.

Za potrebe navedenog projekta kolegica Vranić Rob provela je pilot-istraživanje na pet odabranih grobnih polja na Mirogoju, različitih konfesija — židovske, pravoslavne, protestantske, muslimanske i katoličke — kako bi komparativnom analizom utvrdila trendove propadanja pojedinih dijelova groblja po konfesijama te omjere sačuvanih grobova iz različitih faza razvoja groblja Mirogoj, čime je ustanovila da su dominantni grobovi na cijelom groblju oni koji datiraju iz razdoblja od 1950. do 1990. godine i nemaju posebnih spomeničkih vrijednosti, nego pripadaju standardnoj produkciji toga doba (oko 50%), dok je izvornih povijesnih grobova iz najranije faze Mirogoja sačuvano tek 15-ak %. Ovi hvalevrijedni podaci dobar su temelj i putokaz za valorizaciju cjelokupnog kompleksa i određivanje smjera i načina zaštite Mirogoja.

Konzervatorici Ana Vranić Rob zaslužno je pripala prestižna godišnja nagrada Vicko Andrić za 2022. godinu. Njezin izniman doprinos na dokumentiranju kulturne baštine općenito, a posebice njezin predani rad na inventarizaciji i valorizaciji groblja Mirogoj, donio je posve novu dimenziju u poimanju vrijednosti i percepcije ovog kulturno-povijesnog spomenika. Ana Vranić Rob svijetli je primjer stručnosti, inventivnosti i predanosti u području očuvanja naslijeđa Republike Hrvatske.

Lana Križaj

OBRAZLOŽENJE DODJELE „NAGRADE VICKO ANDRIĆ“ ZA DOPRINOS LOKALNOJ ZAJEDNICI TIBORU MARTANU

Tibor Martan, diplomirani etnolog i profesor pedagogije te sveučilišni specijalist dramske pedagogije, cijeli svoj život posvetio je zaštiti i očuvanju narodnih običaja na području Grada Novog Marofa u Varaždinskoj županiji (sl. 3).

Od 2006. godine zaposlen je u Osnovnoj školi Visoko, gdje radi na poslovima stručnog suradnika pedagoga. Uz to je voditelj Školske etnografske zbirke i Etnografske skupine učenika te doprinosi uključivanju predmetne zbirke u nastavne sadržaje. Koordinator je provedbe međunarodnog projekta Eko-škole i koordinator provedbe UNICEF projekta „Za sigurno i poticajno okruženje u školama“. U okviru Učeničke zadruge „Lipa“ radi na poticanju učenika na prezentaciju vlastitih proizvoda, a Zadruga postiže i zapažene rezultate na različitim županijskim i državnim smotrama. Od 2019. godine voditelj je Općinske etnografske zbirke.

Predsjednik je Kulturno-umjetničke udruge „Magda i Luisa“, osnovane 2017. godine, koja sudjeluje na brojnim manifestacijama koje promiču vrijednosti nematerijalne kulturne baštine.

Primarni je cilj udruge promocija lika i djela Luise grofice Erdody (upoznavanje s humanitarnim i kulturno-umjetničkim radom grofice) te promocija lika i djela seoske djevojčice Magde (upoznavanje s načinom života djeca u prvoj polovici 20. st.). Udruga je nositelj pedagoških programa „Magdičin božićni cmrek“ upoznavanja mlađih naraštaja s tradicijskom kulturom predaka. Kroz udrugu aktivno surađuje s internet-skim portalom „Oblizeki“ na promociji tradicijske kuhinje Varaždinske županije, istražuje kuhinju i piše članke, objavljuje recepte i fotografije. Budući da je aktivno uključen u izradu suvenira utemeljenih na kulturno-povijesnoj baštini visočkog kraja, sudjeluje u izradi i promociji jestivog suvenira „Kruščići grofice Luise“, koji je osmišljen prema zapisima iz Spomenice pučke škole u Madžarevu prema kojem je grofica Luisa darivala djecu kruhom.

Od 2019. godine udruga organizira posebnu smotru tradicijskih ukrasa od krep papira pod nazivom *Festival kinča*, koja je vrlo dobro prihvaćena, a ideja je proširiti sudjelovanje i na međunarodnoj razini.

Pored toga, član je brojnih lokalnih udruga (Etno udruga Greben, Kulturno-umjetničko društvo „Braća Radić“ Visoko, Kulturno-umjetničko društvo „Marof“ iz Novog Marofa, Zajednica kulturno-umjetničkih udruga Varaždinske županije) kroz koje nastoji implementirati baštinske priče u odgojno-obrazovni proces, turističku promociju, ali i osvijestiti potrebu za očuvanjem kulturne baštine i tradicijske kulture.

Kao član Etno udruge Greben iz Madžareva bio je koordinator provedbe i idejni začetnik pedagoško-edukativnog programa „Život i običaji u starinskoj hiži“, a čiji je cilj upoznavanje predmeta koji su stanovništvu služili u svakodnevnom

3 Tibor Martan – dobitnik „Nagrade Vicko Andrić“ za doprinos lokalnoj zajednici za 2022. godinu (foto: P. Brajević, 2023.)

životu, izrada i ovladavanje njihovom uporabom. Također, bio je koordinator provedbe i idejni začetnik terensko-dokumentarističkog istraživanja „Jurjevo v međerofske fare“ kao i istraživanja tradicijskog odijevanja i rekonstrukcije narodne nošnje Madžareva i okolica. Nositelj je pedagoškog programa „Magdina hiža – radionice tradicijskog graditeljstva“, čiji je cilj upoznavanje i savladavanje tehnike gradnje načinom ljeskova pruća i gline, tj. tehnikom pletara, kao i upoznavanje materijala i oruđa nužnih za njegovu izvedbu. Organizator je manifestacije „Dani pere“ te voditelj Etno parka Gradišće.

Idejni je začetnik i organizator projekta Visočko kulturno i kreativno ljeto (cilj projekta je upoznati djecu i mlade s osobitostima tradicijske kulture kroz kreativno-edukativne radionice tijekom ljetnih praznika).

U KUD-u „Marof“ voditelj je dramske družine „Videki“, a u KUD-u „Braća Radić“ Visoko, voditelj dramske družine „Ozana“ te se bavi postavljanjem na scenu narodnih običaja vezanim uz određene blagdane i običaje životnog ciklusa čovjeka.

Tibor Martan idejni je začetnik i koordinator više manifestacija: kulturno-vjerska manifestacija Dani službenice Božje Marice Stanković, koja promiče lik i djelo službenice Božje Marice Stanković kroz izložbenu djelatnost, koncert duhovne glazbe i recital duhovne poezije; „Vilinsko igrišće“ kod zvonika sv. Ivana Krstitelja u Kamenj Gorici, koja promiče narodna vjerovanja u mitska bića, a provodi se kroz radionice, dramska uprizorenja i folklorne nastupe te izložbe.

Suraduje s brojnim muzejskim, kulturnim te odgojno-obrazovnim ustanovama s kojima radi na organizaciji izložbi, radionica i predavanja s etnografskom tematikom.

Autor je brojnih stručnih tekstova u časopisima, knjigama i monografijama:

- Novomarofski zbornik, Ogranak matice hrvatske Novi Marof
- Monografija Župe sv. Vida i sv. Jurja Madžarevo
- Duh zajedništva, vjerski list, Novi Marof
- Monografija Visoko – u nastajanju (Narodni život i običaji)
- Monografija Grada Novog Marofa (Tradicijska arhitektura i Jurjevski običaji)
- Dječje folklorno predstavljanje, Zbornik stručno-znanstvenog skupa Kazališni amaterizam u Hrvatskoj, Hrvatski sabor kulture, Zagreb, 2021.
- Tradicijske lutke, Čitanka udruge VENDI, Ludbreg, 2022.

- Enciklopedija Hrvatskog zagorja – stručni suradnik
Sudjelovao je na ostvarenju niza izložbi:

Etnografska izložba „Od Cvijetnice do uskrša“, Dragonožec, 2005.

Etnografska izložba „Od konoplje do platna“, Madžarevo 2008.

Etnografska izložba „Škrinja u svadbenim običajima“, Madžarevo, 2010.

Etnografska izložba „Narodni običaji novomarfoskog kraja“, otvorenje Kulturnog centra Ivan Rabuzin u Novom Marofu, 2012.

Etnografska izložba „Kruh u narodnim običajima“, Osnovna škola Visoko, 2014.

Etnografska izložba „Pratili Vas anđeli“, Kulturni centra „Ivan Rabuzin“, Novi Marof, 2021.

„Kinč nije kič“, Etnografski muzej u Zagrebu, 2022.

Spomenimo još i suradnju s Odsjekom pučke i predajne kulture Hrvatske radiotelevizije gdje kao stručni suradnik sudjeluje u snimanju dokumentarnih filmova na području Varaždinske županije: „Slava i Sveti Jaki“ 2015. i „Tak je bilo na Sesvete“ 2020. godine.

Dobitnik je plakete „Kalman Mesarić“ za dramsko stvaralaštvo Hrvatskog sabora kulture za dramski tekst „Žabica“, a vrijednost dramskog teksta „Žabica“ potvrdila je i nagrada za očuvanje baštine koju je osvojio na Festivalu hrvatske pučke drame.

Fascinira nas angažman, posvećenost i strast kojom Tibor Martan već godinama neumorno pristupa svakom aspektu vrijednosti tradicijske kulturne baštine. Njegova trajna predanost i entuzijazam prema očuvanju naslijeđa su izvanredni i neizmjerljivo inspirirajući. Svojim jedinstvenim doprinosom nesebično obogaćuje našu zajednicu i širi svijest o bogatstvu i vrijednosti tradicijske kulturne baštine te mu „Nagrada Vicko Andrić“ za doprinos lokalnoj zajednici zaslužen pripada.

Ivančica Peharda

Ivo Glavaš

Peti kongres hrvatskih povjesničara umjetnosti

Ivo Glavaš

Ministarstvo kulture i medija RH

Uprava za zaštitu kulturne baštine

Konzervatorski odjel u Šibeniku

HR – 22000 Šibenik, Stube J. Ćulinovića 1/3

Od 2001. godine kada je održan Prvi kongres, svakih se pet godina redovito u mjesecu studenom u Zagrebu održava kongres hrvatskih povjesničara umjetnosti. Posljednji, *Peti kongres hrvatskih povjesničara umjetnosti* održan je od 10. do 12. studenog 2022. godine u Galeriji Klovićevi dvori u Zagrebu, s godinom zakašnjenja zbog pandemije COVID-a 19. Inicijalno zamišljen kao kvinkvenalni strukovni susret svih hrvatskih povjesničara umjetnosti u organizaciji Instituta za povijest umjetnosti i Društva povjesničara umjetnosti Hrvatske koji bi, kako je to stajalo u pozivu za prvi kongres 2001. godine, nakon stoljeća i pol trebao rezimirati dosadašnje rezultate naše povijesti umjetnosti, Peti kongres prvi put se održavao bez sudjelovanja DPUH-a u organizaciji. Suorganizator kongresa ovaj put bila je Galerija Klovićevi dvori. Zašto su se stvari odvijale na takav način, nije predmetom ovog prikaza. Međutim, ne možemo se oteti dojmu da su kod nas dobri običaji redovito tu da se krše. Rezultat kongresa redovito je recenzirani zbornik radova, koji se od Četvrtog kongresa može naći u digitalnom obliku na repozitoriju Instituta za povijest umjetnosti pod nazivom Podest.

Osnovne brojke Petog kongresa doista su impozantne: u tri dana održano je sedamdeset i pet izlaganja, s ukupno devedeset i dva sudionika kongresa. Sličan interes hrvatski povjesničari umjetnosti pokazali su za Prvi kongres 2001. godine, što je na neki način bilo očekivano. Značajka Petog kongresa bila je i veliki broj izlaganja konzervatora; čak njih deset sudjelovalo je na ovom strukovnom susretu, na čelu s ravnateljem Uprave za zaštitu kulturne baštine Tomislavom Petrincem. Kongres je po prvi put, osim uobičajenog Organizacijskog odbora, imao i Znanstveni odbor. U znanstvenom odboru Petog kongresa bio je i predstavnik Ministarstva kulture i medija, Uprave za zaštitu kulturne baštine, tadašnji glavni konzervator Davor Trupković.

Radni dio Petog kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti bio je podijeljen u dvije velike tematske skupine i tri panela. Središnja tema Petog kongresa bila je posvećena obnovama nakon potresa, onako kako su to organizatori

definirali u pozivu za kongres: *...ne samo recentnim – zagrebačkom i petrinjskom – nego i onima koji su kroz povijest mijenjali lica mnogih gradova i naselja*. Brojna izlaganja (ukupno njih dvadeset i pet) bila su posvećena konkretnim slučajevima potresa u Zagrebu i Banovini, ali i povijesnim potresima kao što su oni na dubrovačkom i riječkom području te izvan granica Hrvatske. Raspravljalo se o osnovnim metodološkim postupcima, prijedporima i dilemama prilikom obnove povijesnih građevina i ambijenata nakon potresa. Sve konzervatorske dileme koje se javljaju u slučajevima takvih prirodnih katastrofa bile su prezentirane i raspravljene na kongresu, što su najavili i organizatori kongresa: *Kad je riječ o gradovima i naseljima, ključno je pitanje u kojoj mjeri obnoviti staro, a u kojoj unijeti novo, kako bi urbane cjeline bile funkcionalnije i primjerenije suvremenom dobu i budućnosti. Obnova spomenika arhitekture ujedno je izazov ne samo za njihovu konzervaciju nego i restauraciju najkvalitetnije, a ne zatečene faze gradnje. Ukratko, obnova Zagreba i Banovine nakon potresa uz konzervatorska je pitanja otvorila ponovno preispitivanje teorijskih postavki zaštite graditeljske baštine*. Upravo tako, jedno od najvažnijih konzervatorskih pitanja današnjice, ne samo nakon tragičnih katastrofa, pitanje je suvremenih rekonstrukcija graditeljske baštine. Na kongresu su načelno i na konkretnim primjerima Zagreba i Petrinje prikazane radnje i mjere za sanaciju stanja, koje je neposredno nakon potresa poduzimala Uprava za zaštitu kulturne baštine, Ministarstva kulture i medija. Pokazalo se da je posjedovanje detaljne tehničke dokumentacije zaštićenih kulturno-povijesnih cjelina neophodno, pogotovo kada se dogode prirodne katastrofe koje dovode do rušenja cijelih građevina i sklopova građevina.

Osim središnje teme obnova nakon potresa, velika tematska skupina bila je i tema naslovom *Novi doprinosi i otkrića, studije i istraživanja*. Ukupno četrdeset i tri autora izlagalo je trideset i pet tema u okviru ove tematske skupine Petog kongresa. Sam naslov tematske skupine govorio je u prilog tome da će raspon tema izlaganja biti veoma širok - od predromaničke do suvremene umjetnosti. U tim

uvjetima, za razliku od središnje teme obnova nakon potresa, bilo je vrlo teško pratiti pojedina izlaganja i potom sudjelovati u diskusiji, ali to je već standardni problem koji se i inače zapaža kod velikih strukovnih kongresa kao što je na primjer redoviti godišnji kongres Hrvatskog arheološkog društva.

Paneli su bili podijeljeni u tri tematske cjeline. Prva dva panela pod naslovima *Istraživanje provenijencije umjetnina u zagrebačkim zbirkama: metodologija i rezultati – odabrani primjeri* i *Modeli i prakse globalne kulturne razmjene i Pokret nesvrstanih zemalja: istraživanja prostorno-vremenske kulturne dinamike* zapravo su naslovi istoimenih projekata, koji su u tijeku kod Hrvatske zaklade za znanost. Na tim panelima znanstvenici na projektima, koje vode dr. sc. Ljerka Dulibić,

znanstvena savjetnica iz Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i dr. sc. Ljiljana Kolečnik, znanstvenica u trajnom zvanju iz Instituta za povijest umjetnosti, predstavili su najnovije rezultate istraživanja stručnoj i znanstvenoj javnosti. Posljednji, treći panel pod naslovom *Od realizma dvadesetih godina do sakralnog slikarstva: nekoliko aspekata povijesnoumjetničkog prinosa Ivanke Reberski* bio je posvećen okrugloj obljetnici rođenja naše velike povjesničarke umjetnosti, koja je od 1991. do 2003. godine bila ravnateljica Instituta za povijest umjetnosti. Kako sam naslov kaže, panel je bio posvećen samo jednom dijelu bogatog znanstvenog opusa Ivanke Reberski - slikarstvu realizma dvadesetih godina prošlog stoljeća i sakralnom opusu najznačajnijih modernih hrvatskih slikara.

1 Lukrecija Pavičić Domijan prigodom dodjele nagrade „Vicko Andrić“ za životno djelo 2020. (foto: Z. Bogdanović, 2020.)

In memoriam

Lukrecija Pavičić Domijan

(23. kolovoza 1947. – 25. travnja 2024.)

Djelovanje Lukrecije Pavičić Domijan, renomirane povjesničarke umjetnosti i konzervatorice dobro je poznato unutar konzervatorskih krugova, ali i u široj javnosti. Njezin predani i visoko profesionalni angažman na polju zaštite kulturne pokretne baštine ostavio je dubok trag kako u očuvanju samih artefakata nepokretne baštine, tako i u unapređenju i razvoju konzervatorske struke. Njezino angažiranje primarno se očituje u unapređivanju sustava, kroz sistematičan pristup evidentiranja, inventarizacije i vrednovanja pokretne kulturne baštine. Njen metodički pristup podigao je standarde konzervatorske struke i ucrtao put za daljnja djelovanja. Upravo njenom zaslugom sustavno se počela evidentirati do tada zanemarena pokretna kulturna baština brojnih crkava i riznica diljem Hrvatske, osobito na području Dalmacije. Iz velikog opusa evidentiranih zbirki sakralne umjetnosti, privatnih zbirki, pergamena, evidencija i popisa paške čipke i čipke od agavinih niti, zatim brojnih riznica i njihovih stalnih postava koje je uredila, evidentno je da je Lukrecija Pavičić Domijan jedna od prvih konzervatora koji su se posvetili sustavnoj valorizaciji i popularizaciji pokretne kulturne baštine.

Lukrecija Pavičić Domijan rođena je 23. kolovoza 1947. godine u Kotoru. Diplomirala je Povijest umjetnosti te Hrvatskosrpski jezik i jugoslavensku književnost 1976. na

Filozofskom fakultetu u Zadru. Svoj radni vijek svestrano je i predano provela kao konzervatorica u Konzervatorskom odjelu u Zadru, a zatim i kao voditeljica Inspeksijske službe za zaštitu kulturne baštine pri Ministarstvu kulture. Od 2002. godine imenovana je članicom Stručnog povjerenstva za utvrđivanje svojstva kulturnog dobra. Godine 2013. odlazi u mirovinu, ali i dalje ostaje radno aktivna.

Lukrecija Pavičić Domijan je svojim karakterom, entuzijazmom, iskustvom, znanjem i senzibilitetom bila poticaj i nadahnuće za rad kolegama u struci te nezamjenjiva mentorica mnogim mladim konzervatorima upravo na specifičnim područjima zaštite pokretne kulturne baštine kao što su povijesni tekstil, pergamene i knjižna građa. Zahvaljujući svojoj stručnosti, predanosti, stalnom terenskom radu te bogatom stečenom iskustvu, ali i nepresušnoj radnoj energiji, uspjela je sačuvati od devastacije i propadanja brojne primjerke pokretne kulturne baštine. U nizu uspješno obavljenih radnih projekata, moramo izdvojiti i osobito naglasiti da je Lukrecija Pavičić Domijan idejna začetnica Tekstiloteke – čuvaonice povijesnih tekstilnih predmeta pri Hrvatskome restauratorskom zavodu u Ludbregu, koja bi u svrhu preventivne zaštite i čuvanja ugroženih povijesnih tekstilnih predmeta te prikupljanja građe, trebala postati temelj za budući muzej tekstila.

2 Lukrecija Pavičić Domjan s kolegicama R. Wurth, B. Popić Kurtela i S. Vukman tijekom inventarizacija tekstilne građe Franjevačkog samostana u Dubrovniku 2021. (foto: T. Horvatić, 2021.)

Sudjelovala je u postavama povremenih izložbi crkvenih predmeta i arheoloških zbirki te stalnih postava crkvenih riznica brojnih muzeja i samostana. Sudjelovala je u velikom broju pisanih projekata kao samostalna autorica ili kao suautorica. Brojni članci, vodiči kao i predgovori izložbi nose upravo njezin potpis. Redovito je sudjelovala i na velikom broju stručnih skupova s izlaganjima i prezentacijama, nesebično prenoseći svoja radna iskustva javnosti i struci. Taj zaokruženi i istaknuti profesionalni put Lukrecije Pavičić Domijan bio je prepoznat i valoriziran i u konačnici potvrđen najvišom nagradom u domeni zaštite kulturne baštine „Nagradom Vicko Andrić“ za životno djelo 2019. godine.

Vijest o smrti i nenadoknadivom gubitku Lukrecije Pavičić Domijan potresla je mnoge, ali je istovremeno izazvala i osjećaj zahvalnosti jer smo imali privilegiju i čast dijeliti s tom izuzetnom ženom profesionalno vrijeme. Zahvalnost proizlazi ne samo iz spoznaje da smo ju imali priliku upoznati kao iznimno stručnu osobu i izvanrednu konzervatoricu, već i iz dubokog osjećaja poštovanja prema njenoj posebnoj i neponovljivoj osobnosti. Lukrecija nam ostaje u sjećanju kao draga i topla osoba velikog srca, uvijek spremna pružiti ruku podrške i potpore, a njena neiscrpna, „zarazna“ i inspirirajuća energija ostaje s nama kao dar u našim sjećanjima koji nas i dalje može pokretati, ohrabrivati, nadahnjivati i doticati naša srca.

Gordana Jerabek

In memoriam

Radoslav Tomić

(1. ožujka 1957. - 17. ožujka 2024.)

Akademik Radoslav Tomić bio je čovjek posvećen životu radu na baštini. Nakon završenog studija povijesti umjetnosti i komparativne književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu kraće je radio kao gimnazijski profesor i zatim kustos u Muzeju grada Splita (1983.-1986.). Na poziv Joška Belamarića pridružuje se naraštaju mlađih konzervatora u Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Splitu (1986.-1998.). U toj sredini je kroz svakodnevnu reambulaciju terena stekao temeljito poznavanje kunsttopografije Dalmacije, za studijski materijal raspolagao je dragocjenim konzervatorskim arhivom i zbirkom fotografija slavnih prethodnika, a posjeti akademika Cvite Fiskovića i Krune Prijatelja oživjeli su memoriju cijelog prošlog stoljeća i potakli prema novim smjerovima istraživanja. U Restauratorskoj radionici, koja je utemeljena u Konzervatorskom zavodu za Dalmaciju nakon Drugog svjetskog rata, odvijala se permanentna stručna rasprava i formirao konzervatorski praktikum uz ravnatelja Davora Domančića. U tom krugu je prošao temeljitu konzervatorsku obuku od upravnog postupka za stambenu arhitekturu Hvara i Omiša do izrade konzervatorskih smjernica za urbanističke planove (Stari Grad, Jelsa, Omiš, Poljica, Sutivan, Pučišća, Sinj, Imotski, Metković i Blato na Korčuli). Najvećim dijelom bio je angažiran na praćenju i dokumentiranju tijekom restauratorskih zahvata na pojedinim umjetninama, odabiru metodoloških postupaka, razini restauracije i prioritetima programa s obzirom zastupljenost djela na terenu i njihovoj kvaliteti. U Restauratorsku radionicu u Splitu pristizale su umjetnine sa širokog područja duž jadranske obale od Istre do Boke kotorske, a u drugom smjeru od Bosne do otoka Lastova, pa je to bilo nepresušno vrelo znanja i spoznaja.

Tijekom rada u službi zaštite R. Tomić je magistrirao na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu 1988. godine s temom "Poljica - prostor i spomenici"

obrađivši zavičajnu tematiku poljičkih crkvice s njihovim inventarima. Doktorsku radnju "Barokno kiparstvo u mramoru na području Dalmacije" obranio je na istom fakultetu 1994. godine. Slijedom tih istraživanja publicirao je korpuse od temeljnog značaja za slikarstvo i skulpturu u Dalmaciji: "Barokni oltari i skulptura u Dalmaciji" (1995.), "Trogirska slikarska baština" (1997.) i "Splitska slikarska baština" (2002.).

Bio je suautor izložbe "Umjetnost kasnog baroka u Splitu" (Split, 1988.), "Povratak Palme Mlađeg" (Split, 1988.), "Palma Mlađi - crteži i slike" (Split, 1990.), "Naše more hrvatsko" (Split, Zagreb, Rijeka, 1993.), a samostalno je priredio izložbe: "Zbirka grafika obitelji Garagnin u Muzeju grada Trogira" (Trogir, Zagreb, Split, 1996.-1998.), "Popravak ratom oštećenih umjetnina iz Dalmatinske zagore" (Split, 1998.) te "Hrvatska pomorska obitelj Balović iz Perasta i njen arhiv" (Split, 1999.).

Kao konzervator je radio na inventarima crkvenih zbirki u Korčuli (crkva Svi Sveti, sv. Mihovil, dominikanski samostan), proveo je reviziju inventara trogirskih, splitskih i šibenskih crkava i župne crkve u Skradinu. Bio je izniman poznavatelj privatnih zbirki pa je izradio

inventar zbirke Katić u Dubrovniku, Radman u Omišu, Dešković i Kraljević u Splitu, Duboković i Kasandrić na Hvaru te Ilić na Braču. Postavio je Muzejsku zbirku Franjevačkog samostana na Skalicama u Omišu (1988.), Sakralnu zbirku samostana franjevac konventualaca sv. Frane na Obali u Splitu (2007.), Muzej sakralne umjetnosti kotorske katedrale (2010.) i zbirku Župe Uznesenja Marijina u Sutivanu na Braču (2012.).

Posredovao je u otkupu arhivske građe trogirске obitelji Ivčević (13.-19. st.) te otkupu i prijenosu arhiva obitelji Balović-Dabinović iz Perasta i obitelji Ilić iz Sutivana i Splita za Državni arhiv u Splitu, otkupu umjetnina iz privatnih zbirki

1 Radoslav Tomić na terenu u Donjem Dolcu (Omiš), 1986. (foto: Ministarstvo kulture i medija, Konzervatorski odjel Split, fototeka)

uglednih hvarskih i bokeljskih obitelji za Riznicu splitske katedrale, te donaciju portreta iz ostavštine obitelji Dražoević Jelić usmjerio prema Galeriji umjetnina u Splitu. Sudjelovao je na uređenju arhiva i knjižnice obitelji Banić iz Donjeg Doca u Poljicima i uređenju baštinske knjižnice samostana sv. Ante na Poljudu u Splitu.

Možemo ga uvrstiti u konzervatore stare škole čije je poslanje bilo prvenstveno opisati i valorizirati, zatim primjereno pohraniti, restaurirati i konačno znanstveno obraditi umjetninu bilo da se radi o slici zavičajnog obilježja ili o majstorskom djelu mletačke renesanse. Bila je to tek prva trećina njegova profesionalnog vijeka kojeg je 1997. nastavio kao predavač na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zadru, a od 1998. bio je stalno zaposlen kao znanstveni savjetnik u Institutu za povijest umjetnosti u Zagrebu i od 1999. angažiran kao savjetnik Restauratorskih radionica u Splitu, Dubrovniku i Zadru.

Godine 2010. izabran je za redovitog člana HAZU (Razred za likovne umjetnosti), a od 2023. obnašao je dužnost voditelja Zavoda za znanstveni i umjetnički rad HAZU u Splitu.

Radoslav Tomić je objedinio znanja, metodologiju i vještine različitih zanimanja koje je obnašao tijekom svog

radnog vijeka - od gimnazijskog profesora preko muzealca i konzervatora do znanstvenog istraživača i sveučilišnog profesora. Postavio je nove atributivne prijedloge za niz slika od 16.-19. st., poticao i sudjelovao u projektu obrade umjetničke baštine zadarske nadbiskupije, predložio nove kronološke cikluse pojedinih umjetnika prateći njihov "navegar pittoresco", sudjelovao u nizu kapitalnih izložbi i simpozija otvorivši hrvatsku povijest umjetnosti prema europskim središtima.

Za Boku kotorsku je od mladih dana gajio posebnu privrženost smatrajući da se "hrvatska povijest i kultura ne može razumjeti bez bokeljske dionice". Sudjelovao je u obnovi pokretne baštine bokeljskih crkva i uređenju Muzeja crkvene umjetnosti u Kotoru te bio urednikom knjige "150. godina proslave blagdana sv. Tripuna u Splitu". Premda je bio dobitnik brojnih nagrada svakako mu je najdraže priznanje podarila Hrvatska bratovština "Bokeljska mornarica 809." iz Splita proglašivši ga 2023. god. svojim počasnim članom.

Neke projekte je zacrtao i usmjerio prema mlađim suradnicima. To je zasigurno uređenje zbornika Međunarodnog znanstvenog simpozija "Ljubo Karaman - pedeset godina poslije"

2 Radoslav Tomić s Josipom Belamarićem i Ivom Babićem pri dokumentiranju stanja slike iz trogirске katedrale (foto: Ministarstvo kulture i medija, Konzervatorski odjel Split, fototeka)

kojeg su Književni krug Split i Institut za povijest umjetnosti iz Zagreba održali 2021. o konzervatoru i utemeljitelju suvremene povijesti umjetnosti u Hrvatskoj. Slijedi uređenje palače Milesi u Splitu, sjedište Zavoda za znanstveni i umjetnički rad HAZU kojeg je vidio kao istraživački centar i žarište kulturnog života Splita, mjesto budućih izložbi, znanstvenih skupova, promocija knjiga i predavanja.

Bio je to životni poziv kojeg je s radošću gradio i obogaćivao svih ovih godina kao izniman intelektualac ukorijenjen u prošlost Dalmacije, Istre, Primorja i Boke kotorske. Sintezu svoga poznavanja domaće sredine donio je 2021. god u posljednjoj knjizi pod naslovom "Znakovi identiteta. Sveci zaštitnici u umjetnosti 17. i 18. stoljeća u Dalmaciji, Boki kotorskoj i Dubrovačkoj Republici". Jednakovrijedno je reinterpreterirao djela velikih majstora mletačke renesanse slikana za lokalne naručitelje i donatore.

Na jednom alegorijskom prizoru sa slike Paola Veronesea nazire se geslo uklesano na vijencu antičkog hrama: HONOR ET VIRTUS POST MORTEM FLORET.

U sjećanje na Radoslava Tomića.

Vanja Kovačić

3 Radoslav Tomić pri dokumentiranju stanja slike sv. Roka s poliptiha Santacroceove radionice, Lopud, Gospa od Spilica (foto: Ministarstvo kulture i medija, Konzervatorski odjel Split, fototeka)

Republika
Hrvatska
Ministarstvo
kulture
i medija
*Republic
of Croatia
Ministry
of Culture
and Media*